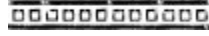

VIA SANCTI MARTINI

SZENT MÁRTON ÚTJAI TÉRBEN ÉS IDŐBEN

VIA SANCTI MARTINI

Szent Márton útjai térben és időben

VIA SANCTI MARTINI

Szent Márton útjai térben és időben

SZERKESZTETTE
TÓTH FERENC ÉS ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS

MTA BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
BUDAPEST, 2016

A kötet megjelenését támogatta
a Savaria Turizmus Nonprofit Kft.

© Szerzők, 2016
© MTA BTK, 2016

ISBN 978-963-416-047-2

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Felelős kiadó: Fodor Pál

Nyomdai előkészítés:

MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport

Vezető: Kovács Éva

Olvasószerkesztő: Bardi Erzsébet, Bíró László

Képszerkesztő: Kocsis Gabriella

Borító, tördelés: Horváth Imre

Térképek: Nagy Béla

Nyomdai munka: Prime Rate Kft.

Felelős vezető: dr. Tomcsányi Péter

TARTALOM

FODOR PÁL	
Előszó	7
TÓTH FERENC – ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS	
A szerkesztők előszava	11
SÁGHY MARIANNE	
A Szentírás útja. Bibliai modellek Sulpicius Severus	
Szent Márton-életrajzában	13
BRUNO JUDIC	
Venantius Fortunatus mártoni útja	33
KISS GÁBOR	
Nagy Károly – Szent Márton szülőhelyének első zarándoka	47
SZILÁGYI MAGDOLNA	
A Dunántúl középkori úthálózatának jellegzetességei. Szombathely	
útsomóponti szerepe a 13–14. században	65
TÓTH ENDRE	
Szent Márton hazai tiszteletének kezdetéről	87
KOSZTA LÁSZLÓ	
Szent Márton tiszteletének magyarországi kezdete.	
Megjegyzések Pannonhalma alapításához	109
ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS	
Szent Márton-patrocíniumok a középkori Vas vármegyében	119
SELÁF LEVENTE	
Szent Márton mint magyar királyfi. Egy hagiográfiai motívum története ...	137
CSERNUS SÁNDOR	
V. László franciaországi követségének forrásaihoz.	
Tours, 1457. december	165
GAUSZ ILDIKÓ	
Hamu vagy láng? Szent Márton-kultusz és egyházi reformfolyamatok	
Touraine-ben a vallásháborúk idején	191

PÁLFFY GÉZA	
A pozsonyi Szent Márton-koronázótemplom.	
A kora újkori Magyar Királyság egyik legfontosabb temetkezőhelye	209
TÓTH GERGELY	
A Pannonhalmi Főapátság a 16–18. századi történeti irodalomban.	
Zsámboky Jánostól Bél Mátyásig	229
TÓTH FERENC	
A szombathelyi Szent Márton-kultusz a kora újkori	
és újkori utazók szemével	241
KÖVÉR LAJOS	
Szent Márton és szülőföldje a francia szótárirodalomban	263
SZÁSZ GÉZA	
Szent Márton a 19. század első felének francia útleírásaiban	283
KATONA CSABA	
Utazás Füredre	295
MELEGA MIKLÓS	
Szent Márton hazatér. Az 1913. évi ereklyeátvitel útja	309
BALÁZS-SZABELSKI ENIKŐ–ADAM SZABELSKI	
A Szent Márton utca szerepe Poznań város történetében	335
ZSÁMBÉKY MONIKA	
Szent Márton-ereklyék és tiszteletük Szombathelyen	347
KÉPJEGYZÉK	371

ELŐSZÓ

Egy vallomással kezdem: Szent Márton és Európa összefüggő témáját személyes ügyemnek tekintem. Úgy vélem, napjainkban minden európai értelmiséginek kötelessége Szent Márton személyiségét és életét újra és újra átgondolnia. Közhelyszámba megy, hogy az elsőként II. Pius pápa által (még a 15. században) közös otthonunknak nevezett Európa súlyos válságban van. Nem a görögök fizetéseképtelensége vagy más gazdasági bajok miatt, hanem azért, mert kimerülőben vannak szellemi tartalékai. Szellemi tartalékai pedig nézetem szerint azért vannak kimerülőben, mert Európa hangadói megtagadták civilizációnk spirituális gyökereit. Az olvasó is emlékezhet rá, hogy jó pár évvel ezelőtt, az uniós alkotmány körüli vitákban Európa politikai vezetői úgy döntöttek: az okmányban nem szabad hivatkozni a keresztény gyökerekre. Ennek a döntésnek az abszurditása talán sehol másutt nem annyira nyilvánvaló, mint Szombathelyen, Szent Márton szülővárosában. Szombathely antik neve: Savoria mind a mai napig ismert, és pedig azért, mert szorosán összefonódott Szent Márton nevével. Kultusza a 8. század vége óta töretlenül él, és éppen ez a keresztény hagyomány biztosította a város folyamatos lakottságát, központi funkcióinak egymásra épülését, valamint a város és a régió európai beágyazottságát. Szombathely semmi sem volna e keresztény hagyomány és a belőle fakadó szellemi és materiális következmények nélkül.

De még tovább tágíthatjuk a kört. Olykor az a benyomásom, hogy Európa mai hangadói tudatlanságukban tagadták meg a keresztény előzményeket. Csak két példa: 494-ben Gelasius pápa megalkotta a „két hatalom” (másképpen: a „két kard”) elméletét, amikor megkülönböztette a legfőbb papok megszentelt tekintélyét (*auctoritas*) és a királyi hatalmat (*potestas*). Ez lett a kiindulópontja a szekularizáció évezredes folyamatának, amelynek végeredményeként kontinensünkön mindenütt elválasztották egymástól az államot és az egyházat. 1085-ben pedig egy lautenbachi kolostorban egy Manegold nevű szerzetes a faluközösség és a disznópásztor példázatával megalkotta a szerződéseleméletet, ami a későbbiekben a népfelség elvének kidolgozásához vezetett.

Az a modern szabadelvű, akinek ez nem kell, saját szellemi előzményeit dobja ki az ablakon, és aztán csodálkozik, hogy lassan minden szétmállik alatta. Nem is lehet másként, mert mindezekkel együtt azt az erkölcsi talajon álló európaít is kihajítja, aki nemcsak önmaga megvalósításával van elfoglalva, hanem erkölcsi lényként, Isten gyermekeként, vagy a Pál apostollal egybehangzó kora középkori felfogás szerint „szentként” (ami akkor annyit jelentett: „keresztény emberként”) hiteles, a közösség javát szolgáló életet él. Egyszerű vagy olcsó fogás volna itt Szent Mártonra hivatkozni; hadd idézzem fel inkább Szent Móric híres – nemrégiben Sággy Marianne, a jelen kötet első tanulmányának szerzője által is említett – történetét, amelyben a mi civilizációnkban sokáig központi szerepet játszó, ámde manapság kiutált „erkölcsi (és nem pusztán jogi) személyiség” nyilatkozik meg gyönyörűségeesen. Nyilván sokan tudják, hogy az afrikai származású Móric, a kereszténnyé lett római katona néhány bajtársával együtt megtagadta az engedelmességet, amikor a társcsászár elrendelte az Alpokban állomásozó thébai légiónak a keresztények összegyűjtését és megölését. A megrendült Móric a következő beszédet intézte a császárhoz: *„Felajánlottuk neked, hogy ellenségeid ellen harcolunk, de gonoszságnak tartjuk, ha ártatlanokra emelünk kezet. A gonoszok és ellenségek ellen jobbnak fegyvert ragad, de képtelen ártatlan polgárokat megsebezni. Nem felejtettük el, hogy a polgárokért és nem a polgárok ellen álltunk fegyverbe. Mindig az igazságosságért, a jóságért, az ártatlanok megvédéséért harcoltunk, eddig ezekért vállaltuk a veszélyt. Harcoltunk hűségből, de hogyan lehetnék hűek hozzád, ha most hűtlenné lennénk Istenhez? Először Istenre, utána a császárra esküdtünk; ha megszegjük az elsőt, ki kötelezhet a második megtartására?”*

Számomra ez a beszéd fejezi ki Európa lényegét. Egy felelős európainak egyszerűen nem lehet más ambíciója, mint helyreállítani vagy korszerűen újjáteremteni azt a hagyományt, amely a Móric beszédében megnyilatkozó erkölcsi Európát egykor létrehozta és fenntartotta, s amely az egész világ szemében irigyelt helyé tette. A pannóniai Szombathely a maga gazdag keresztény hagyományával kiválóan alkalmas hely egy efféle szellemi munkához, nem véletlenül rendeztük meg itt a Szent Mártonra emlékező tudományos konferenciát 2015-ben. Remélhetőleg nemcsak a kutatók és a konferencia résztvevői, hanem a kötet olvasói is egyetértenek azzal, hogy Szent Márton példájának felmutatása egyértelmű kiállítás az európai szellemi alapok és hagyományok visszavételének és mindennapi életünkbe való beillesztésének szükségessége mellett. És hogy mindezzel ellene mondunk annak a borzalmas állapotnak, amelyet Takaró Mihály így fest le *Látogatás a Colosseumban* című versében (már csak azért is, nehogy a végén csak az utolsó sorból felhangzó fohász lehetősége maradjon meg nekünk):

Halálra marcangolt hittestvéreim
a Colosseum arénájában! ...
Európa most készül letörölni
arcáról fáklyáktól fénylő arcotok.
Elfeledni lángotok,
mely szurokba mártott testetekből áradt...
Imitatio Christi! – hallom utolsó
sikolyotok...
Érzem porba hulló véretek édeskés
szagát, és siratom magam, magunk...
Kereszttel nyakunkban árulóítok vagyunk.

Róma, Európa, széttört, elhányt
keresztekből – Romhalmaz!
Kyrie eleison! Uram, irgalmazz!

E gondolatok jegyében bocsátom útjára és ajánlom mindenkinek ezt a kötetet, amely a Szombathelyen 2015. április 15–16-án tartott konferencia anyagát tartalmazza.

Fodor Pál

A SZERKESZTŐK ELŐSZAVA

Szent Márton kora egyik legnagyobb utazója volt, első nem mártír szentként megadatott neki a hosszú élet mellett, hogy kontinensünk jelentős részét beutazhatta. Pannóniából Itáliába, onnan Galliába vezetett útja, és egyéb utazásai során még számos európai területre eljutott. Életrajzírója, Sulpicius Severus híven dokumentálta utazásait, e szöveg nyomán, valamint számtalan helyi hagyomány révén életének fontosabb állomásai márványba vésve, megfestve vagy bronzba öntve a mai napig fennmaradtak. Szombathely, Pavia, Poitiers, Amiens, Tours, Trier, Candes vagy Párizs mellett a hosszú út kisebb állomásai is jól ismertek: ezrével találhatók Szent Mártonra utaló helynevek, plébániák, kutak, források vagy kövek, amelyek ha minden esetben nem is a híres savariai szent lányomát őrzik, de tiszteletének széles körű elterjedését mutatják. Szent Márton utazásainak sora nem ért véget halálával, hiszen holtteste is egy nevezetes utazás során érkezett el Tours-ba, majd az ereklyéi is nagy utat tettek meg: hol a viking támadók elől menekítették, hol a szent tisztelete jeléül juttatták el azokat távoli tájakra – 1913-ban éppen Szombathelyre. Szent Márton népszerűségét a középkorban jól jelezte a Tours-ba irányuló zarándokok tömege, melyek nagysága a római és jeruzsálemi zarándoklatokhoz volt csak fogható.

2015. április 15-től 17-ig adott otthont Szombathely városa, amely ma is Szent Márton szülőföldjének vallja magát, a *Via Sancti Martini – Szent Márton útjai térben és időben* című nemzetközi konferenciának. A konferencia a mártoni, európai népeket összekötő – valódi és képletes – utakra, az utazók visszaemlékezéseire, a kultuszhelyekre és azok változásaira igyekezett felhívni a figyelmet a legújabb kutatások eredményeinek felhasználásával. A tudományos program fontos része volt a szent születésének 1600. évfordulója alkalmából megszervezett rendezvénysorozatnak, amelyet Szombathely Megyei Jogú Város és a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontjának együttműködése tett lehetővé. A konferencia szakmai előkészítésében különösen nagy részt vállaltak a Történettudományi Intézet kora újkori

témacsoportjának tagjai, akik – hasonlóan a konferencia többi előadójához – többéves vagy több évtizedes munkájuk eredményeit osztották meg a hallgatósággal. A rendezvény sikeres lebonyolításához nagy segítséget jelentett a Szombathelyi Egyházmegye, a Vas Megyei Kormányhivatal és a Vas Megyei Önkormányzat támogatása, amelyet ezúton is szeretnénk megköszönni.

Az örömteli eseményre emlékezve sem feledkezhetünk meg Koszta László kollégánkról, aki sajnos már a konferencián sem tudott részt venni, a kötet megjelenését pedig már nem érthette meg. A neves – nem melleleg szombathelyi születésű – tudós Szent Márton középkori kultuszának egyik legkiválóbb hazai kutatója volt; a kötetet az ő emlékének is ajánlva szerkesztettük.

Szombathely, 2016 szeptemberében

A szerkesztők

A SZENTÍRÁS ÚTJA

BIBLIAI MODELLEK SULPICIUS SEVERUS SZENT MÁRTON-ÉLETRAJZÁBAN

„Menjetek el az egész világra, és hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek. Aki hisz és megkeresztelkedik, üdvözülni fog, aki nem hisz, az elkárhozik. Akik hisznek, azokat ezek a jelek fogják kísérni: nevemben ördögöt űznek, új nyelveken beszélnek, kígyókat vehetnek kezükbe, és ha valami mérget isznak, nem árt nekik, ha pedig betegekre teszik a kezüket, azok meggyógyulnak.”¹

Sulpicius Severus *Szent Márton-életrajza*² ezt az evangéliumi szakaszt emeli át a saját korába és mutatja be e „jelek” hatékony működését egy kortárs élettörténetén keresztül. A *Vita Martini* azonban nemcsak ihletettségekben, hanem dramaturgiájában, struktúrájában és nyelvezetében is mélyen a Szentírásban gyökerezik. Márton élete „a Biblia újratöltve”: azt mutatja be, hogyan lesz eggyé Márton a Szentírással, hogyan szellemül át élete Igévé.³ Sulpicius a Szentírást „újraírva”⁴ alkotja meg Márton, az Istennel eltelt ember alakját. Tanulmányomban először a Szentírás mint forгатókönyv újdonságára és a Biblia aktualizálásának korabeli jelentőségére hívom fel a figyelmet, majd a *Vita Martini* gazdag biblikus tipológiai közül kettőt vizsgálok tüzetesebben: a prófétai és a krisztusi párhuzamot.

1 Mk 16, 15–18.

2 *Sulpice Sévère: Vie de Saint Martin*. I–III. [Kritikai kiadás.] Introd., texte et trad. par Jacques Fontaine. Les Éditions du Cerf, Paris, 1967–1969. (Sources chrétiennes 133–135.). Magyar fordításai: *Sulpicius Severus: Szent Márton élete*. Ford. Borián Elréd OSB–Reichardt Aba OSB. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 1998; *Sulpicius Severus: Szent Márton élete*. Ford. Vanyó László. In: A III–IV. század szentjei. Szerk. Vanyó László. Jel Kiadó, Bp., 1999. (Ókeresztény örökségünk 5.) 151–208. A továbbiakban a Borián Elréd–Reichardt Aba-féle fordítást idézem.

3 *Sághy Marianne: A Biblia újratöltve. A keresztény életrajz a késő antikvitásban*. Aetas 29. (2014) 1. sz. 1–23.

4 A „récriture” fogalmára lásd: *Paul Ricœur: L’herméneutique biblique*. Les Éditions du Cerf, Paris, 2001. Magyarul: *Uő: Bibliai hermeneutika. Hermeneutikai Kutatóközpont, Bp., 1995. 3–10.; Ikonológia és műértelmezés. 3. A hermeneutika elmélete*. Szerk. Fabiny Tibor. Hermeneutikai Kutatóközpont, Szeged, 1987. 273–312.; *Northrop Frye: A Biblia igézetében*. Hermeneutikai Kutatóközpont, Bp., 1995.

A SZENTÍRÁS MINT MÁTRIX

Mit jelent a Szentírás „korszerűsítése”, és miért volt rá akkora igény a 4. században? A keresztények tisztában voltak azzal, hogy olyan világban élnek, ahol valamennyi lényeges dolog – Isten megtestesülése, földi élete, a Megváltó kereszthalála és feltámadása – már jóval azelőtt megtörtént, hogy ők megszülettek volna. Ezért nyugtalanította őket a kérdés, hogy miután Krisztus felment a mennybe, lehet-e rá számítani itt, a földön? Becsapódott-e a menny kapuja a megváltás után, vagy Krisztus továbbra is jelen van az emberek életében és a földi eseményekben? A kereszténység első, „földalatti” háromszáz éve alatt, az üldözések idején mártírok százezrei mutatták meg az önfeláldozó Krisztuskövetés útját: senki nem kételkedett abban, hogy a vértanúhalál magasztos pillanatában Krisztus állt mellettük. A 4. században lezajlott „konstantini fordulat” után azonban már nem a hősi halál fajtáira, hanem a hősies élet példáira voltak kíváncsiak a hívek. Arra volt szükségük, hogy lássák, miként kell példamutató keresztény életet élni. Erre a Szentírás adta a mintát egy új műfaj, a hagiográfia keretein belül.⁵

Az első szentéletrajzot 356-ban írta Alexandriai Szent Atanáz egy egyiptomi remete, Antal életéről.⁶ A *Vita Antonii* könyvsláger, a hagiográfia sikertörténet lett: a történelem rendelkezésünkre álló írott forrásainak jó részét ma a hagiográfia teszi ki, olyan kiemelkedő mérföldkövekkel, mint Szent Jeromos *Szent Pál, az első remete élete*, Sulpicius *Szent Márton élete*, Milánói Paulinus *Szent Ambrus élete* vagy Nüsszai Szent Gergely *Mózes élete* című munkái.

A szentéletrajz a Biblia „metaszövege”, a Szentírás „folytatása”, ami mindekelőtt azt jelenti, hogy a szent szöveg „forgatókönyvként” szolgál a keresztény szerző számára, aki ez alapján alkotja meg jól ismert kortársai portréját.⁷ Nyilvánvaló, hogy a Szentírás a mintája valamennyi szentéletrajznak: afőlött viszont gyakran elsiklunk, hogy ez önmagában milyen óriási újítás!⁸ A klasszikus életrajzok mögött semmiféle „szent könyv” nem állt, amelyet a szerzők követni, igazolni, értelmezni akartak volna. A keresztények már az Ó- és Újtestamen-

5 *Sághy Marianne*: Isten barátai. Szent és szentéletrajz a késő antikvitásban. Kairosz, Bp., 2005.

6 *Athanasie d'Alexandrie: Vie d'Antoine*. Éd. G. J. M. Bartelink. Les Éditions du Cerf, Paris, 2004. Magyar fordítás: *Szent Athanasziosz: Szent Antal élete*. Ford. Vanyó László. In: A III–IV. század szentjei i. m. 41–120.

7 Metafilológia 1. Szöveg – variáns – kommentár. Szerk. Déri Balázs–Kelemen Pál–Krupp József–Tamás Ábel. Ráció Kiadó, Bp., 2011.

8 *Le monde latin antique et la Bible*. Ed. Jacques Fontaine–Charles Pietri. Beauchesne, Paris, 1985. (Bible de tous les temps 2.); *Historiographie tardo-antique et transmission des savoirs*. Ed. Philippe Blaudeau–Peter Van Nuffelen. De Gruyter, Berlin, 2015. (Millennium-Studien 55.)

tum eseményeinek egymásra vonatkoztatásával is hatalmas hermeneutikai lépést tettek előre a klasszikus irodalmi praxishoz képest, de annak felismerése és érzékeltetése, hogy a Szentírásban kinyilatkoztatott események a mindenkori ember élettörténetében is megismétlődnek, a modern, sőt posztmodern irodalmat megelőlegező szemléletváltás volt. A szentéletrajzíró ezzel ugyanis a földi élettörténetet, az általa ismert múltat és jelent becsatlakoztatja az üdvtörténetbe, ami egyben az idő- és térsíkok posztklasszikus egybetolásával jár. Ez akkora újítás az antik életrajzhoz képest, mint a 3D a képregényhez viszonyítva. A biblikus forgatókönyv alkalmazásának két fontos következménye, hogy a keresztény kortársak „archaizálódnak”, amikor a Szentírás szereplőivel kerülnek egy síkra, a bibliai alakok pedig „kortársakká” válnak.⁹

A bibliai múlt és a jelen kettős referenciarendszere felerősíti egymást: a szentéletrajz a szentírási történeteket „sztereó minőségben” közvetíti. A Szentírás kétféle, allegorikus és tipologikus mozgósításával olyan konkrét és kimeríthetetlen, magasztos és mégis mindennapi értelmezési keret alakult ki, amely két évezrede szó szerint „megigézi” az írásmagyarázókat. A két hermeneutikai módszer nem ugyanazt jelenti: az allegória a szövegértelmezésre, a tipológia az eseményekre vonatkozik, a történeti tények egymásnak való megfeleltetését jelenti. A Vörös-tengeren való átkelés allegorikusan a kereszttség vagy az éretnyes élet jelképe, tipológiailag viszont bármely hasonló történeti eseményre – például Nagy Konstantin Milvius hídi győzelmére – ráhúzható.

A bibliai hagyomány kreatív újrahasznosításának konkrét dogmatikai és pasztorálteológiai céljai voltak: az ariánus konfliktus során keletkezett szentéletrajz egyfelől biztosította a híveket, hogy a megváltással Isten nem tekintette befejezettnek földi közreműködését, másrészt Krisztus követését tűzte ki célul számukra. Krisztus követésének csak akkor van értelme, ha Krisztus valóban Isten és valóban ember. A Szentírás aktualizálásával, az evangéliumok „folytatásával” a késő antik keresztények bizonyosságot nyertek a Krisztuskövetés gyakorlati megvalósíthatóságáról és transzcendens értelméről: Jézus feltámadásával nem zárult be a mennyország, Isten továbbra is jelen van az emberek életében, az Isten erejével eltelt emberek pedig hatékony közvetítőkként szolgálnak életükben és haláluk után is Isten és az emberek között.

A szentéletrajzírók tehát a Szentírás alapján alkotják meg hőseiket. De pontosan mit is jelent ez? Sulpicius Severus, a latin hagiográfiai diskurzus

9 *Hayden White: The Context in the Text: Method and Ideology in Intellectual History. The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation.* Johns Hopkins University Press, Baltimore–London, 1987; *Michael S. Williams: Authorized Lives in Early Christian Biography: Between Eusebius and Augustine.* Cambridge University Press, Cambridge, 2008. (Cambridge Classical Studies.)

1. kép. Sulpicius Severus Szent Márton-életrajza egy 12. századi kéziratban

egyik megalkotója, az intertextualitás és a *réécriture* segítségével ábrázolja Mártont,¹⁰ olyan szöveget hozva létre, amelynek sajátja, sőt követelménye az át- és újraírhatóság: Sulpiciusnak az Ó- és Újszövetség újraírásával keletkezett életrajzát a középkorban ismételtelen újraírják.¹¹ Ezek a szentírási *remake*-ek az

10 *Martin Irvine*: The Making of Textual Culture: 'Grammatica' and Literary Theory, 350–1100. Cambridge University Press, Cambridge, 1994; *Guy Philippart*: L'hagiographie comme littérature: concept récent et nouveaux programmes? *Revue des sciences humaines* 251. (1998) 11–39.; *Pierre Henriot*: Texte et contexte. Tendances récentes de la recherche en hagiologie. In: *Religion et mentalités au Moyen Âge: Mélanges en l'honneur d'Hervé Martin*. Dir. Sophie Cassagnes-Brouquet–Alain Chauou–Daniel Pichot–Louis Roussel. Presses Universitaires de Rennes, Rennes, 2003. 75–86.; *Dejzsis Konrád*: Az elbeszélők arcai. Szent Jeromos szerzeteséletrajzainak narratológiai elemzése. PhD-értekezés, ELTE, Bp., 2012.

11 *Adrian S. Hoch*: St. Martin of Tours: His Transformation into a Chivalric Hero and Franciscan Ideal. *Zeitschrift für Kunstgeschichte* 50. (1987) 471–482.; *Brian Brennan*: Being Martin: Saint and Successor in Sixth-Century Gaul. *The Journal of Religious History* 21. (1997) 121–135.; *Sylvie Labarre*: Le Manteau partagé. Deux métamorphoses poétiques de la Vie de saint Martin chez Paulin de Périgueux (Ve siècle) et Venance Fortunat (VIe siècle). Institut des Études Augustiniennes, Paris, 1998; *Brendan Cassidy*: Simone Martini's St Martin and the Emperor and Contemporary Italian Politics. *Zeitschrift für Kunstgeschichte* 70. (2007) 145–158.; *Bruno Judic*: Le culte de saint Martin dans le haut Moyen Âge et l'Europe Centrale. In: *Sveti Martin Tourski*

adott kor vallási, erkölcsi és irodalmi eszményeit és ideológiáját egyaránt tükrözik (1. kép).

A 397-ben, még Márton életében íródott *Vita Martini* keletkezését annak a művelt galliai keresztény szenátorai rétegnek a vallási érdeklődése inspirálta, amely 350–380 között súlyos spirituális és politikai válságon ment át.¹² E kör elvárásai és olvasmányai befolyásolták Severus lelkiségét, valamint azt is, hogy milyennek ábrázolta hősét. A keresztény tökéletességet megvalósítani szándékozó aszkéták a Szentírás mellett a *Vita Antonii*t forgatták a legnagyobb érdeklődéssel, ezzel az aszkéta „ellenkultúrát” beleillesztették a keresztény irodalom fővonalába.¹³ Márton, Severus és a *Vita Martini* viszonya többszörösen összetett: Severus életének fordulópontján, Istenhez való megtérésének és az aszkézis vállalásának döntő pillanatában írta meg életrajzát a püspökről, akinek példája fogadalmát inspirálta. A mű tehát – akárcsak Ágoston *Vallomásai* – nemcsak Isten dicsőségére és a hívek épülésére íródott püspökéletrajz, hanem önéletrajz és önformálás is egyben: Severus hitvallása Krisztus követéséről és a keresztény tökéletességről. A keresztény ember feladata a Biblia megélése, megvalósítása mindennapi életében.

Márton és a Biblia kapcsolatát Sulpicius Severus legegyszerűbben úgy érzékeltethette volna, hogy a caesareai Eusebius által bevezetett új historiográfiai módszert követve idézi forrását,¹⁴ azaz átvesz néhány bekezdést Márton szentírás-magyarázó homiliáiból. Sulpicius valóban utal arra, hogy milyen kiváló bibliaértelmező volt a tours-i püspök, tőle magától azonban sajnos semmit nem idéz: „*Mennyi komolyság, milyen méltóság volt Márton szavaiban és beszédében! Milyen éles elméjű és erőteljes volt, milyen gyorsan és könnyen oldotta meg a Szentírásban felmerülő nehézségeket! De tudom, hogy ezt sokan nem hiszik el, én is találkoztam néhány emberrel, akiknek magam beszéltem róla, de nem hittek nekem. Jézust hívom tanúnak, aki a közös reményünk, hogy soha senki szájából nem hallottam annyi tudományt, annyi bölcs gondolatot, annyi jóságot sugárzó tiszta*

---

kot simbol evropske kulture. Saint Martin de Tours, symbole de la culture européenne. Ured. Jasmina Arambašić. Mohorjeva družba, Ljubljana, 2008. 32–44.

12 Raymond Van Dam: Leadership and Community in Late Antique Gaul. University of California Press, Berkeley–Los Angeles, 1985; John F. Drinkwater: The Gallic Empire. Separatism and Continuity in the North-Western Provinces of the Roman Empire A. D. 260–274. F. Steiner Verlag, Stuttgart, 1987; Hagith Sivan: Town and Country in Late Antique Gaul: The Example of Bordeaux. In: Fifth-Century Gaul: A Crisis of Identity? Eds. J. F. Drinkwater–Hugh Elton. Cambridge University Press, Cambridge, 1992. 133–138.

13 Literature and Society in the Fourth Century A. D.: Performing Paideia, Constructing the Present, Presenting the Self. Eds. Lieve Van Hoof–Peter Van Nuffelen. Brill, Leiden, 2014.

14 Reconsidering Eusebius: Collected Papers on Literary, Historical, and Theological Issues. Eds. Sabrina Inowlocki–Claudio Zamagni. Brill, Leiden, 2011.

szót, mint Márton ajkáról. Ó, mennyire csekély dicsérete ez Márton erényeinek! Csodálatra méltó, hogy egy tanulatlan emberből ez a kegyelem sem hiányzott.”¹⁵

Márton exegetikai képességeiről sajnos kizárólag Sulpiciustól értesülünk. Márton az egyetlen a 4. század nagy püspökei közül, akinek egyetlen írása sem maradt fenn. Sulpicius sem idéz tőle szentbeszédet vagy értekezést, sőt még olyan epizódokat sem villant fel életéből, melyek a Szentírás olvasása közben láttatnák hőségét. Az életrajzban Márton lelkipásztori, szentírás-magyarázó és bírói tevékenysége háttérbe szorul. Sulpicius bibliai tipológia alapján alkotja meg Márton portréját, de ebből leginkább az derül ki, hogyan olvasta és értelmezte ő maga a Szentírást, milyen tanulságot szűrt le belőle magának, és mit tartott benne a legfontosabbnak. A *Vita Martini* tehát az életrajzíró, illetve olvasóközönsége Biblia-olvasatát tükrözi. Sulpicius figyelmét elsősorban a csodák kötik le, a természetfeletti hatalom rejtélyes jelei, melyek világosan ki-fejezik a szent Istentől kapott hatalmát. Csodatettei a prófétákkal és az apostolokkal rokonítják Mártont, amikor harcol a pogányság ellen, bátran kiáll az uralkodóval szemben, feltámasztja a halottakat, és kiűzi a démonokat a megszállottakból.

Az ószövetségi próféták és az evangéliumi Krisztus-kép alapján Sulpicius Severus az isteni erővel eltelt aszkétát és csodatévő szentet magasztalja Mártonban.¹⁶ Ez a *Vita Martini* legfeltűnőbb sajátossága. Nem a keresztény közösséget irányító püspök, hanem a transzcendens hatalommal bíró szent ember a mű főhőse.¹⁷ Ez a beállítás nem mindenki tetszését nyerte el sem a kortársak, sem a későbbi tudósok közül: a püspök ilyenén ábrázolása nemcsak merőben új és meglepő dolog volt, hanem az egyházi törvényekkel is ellentézet.¹⁸ 385-ben Siricius pápa leszögezte: a szerzetesek „egyetlen ugrással nem kerülhetnek a püspöki hivatal csúcsára”, hanem végig kell járniuk az egyházi hierarchia fokait.¹⁹ Siricius nem volt az aszkéták ellensége, de az egyházat „professzionális” hivatásrendként képzelte el, ezért követelte meg az előzetes egyházi szolgálatot a szerzetesektől is, akiket egyébként életmódjuk és erköl-

15 *Vita Martini* 8, 25, 6.

16 *Sulpice Sévère*: Gallus. Dialogues sur les „vertus” de Saint Martin. [Kritikai kiadás.] Introduction, texte critique, traduction et notes par Jacques Fontaine. Les Éditions du Cerf, Paris, 2006; *Philip Rousseau*: The Spiritual Authority of the ‘Monk-Bishop’: Eastern Elements in Some Western Hagiography of the Fourth and Fifth Centuries. *Journal of Theological Studies* 23. (1971) 2. sz. 380–419.

17 *Claudia Rapp*: Holy Bishops in Late Antiquity: The Nature of Christian Leadership in an Age of Transition. University of California Press, Berkeley–Los Angeles, 2005.

18 *Marianne Sághy*: Should Monks Become Bishops? A Debate on Asceticism and Episcopal Power in the Fourth-Century West. In: Church, Society, Monasticism. Pontificio Ateneo S. Anselmo, Roma, 2008. (Studia Anselmiana 146.) 39–45.

19 *Siricius: Ep.* 1, *Patrologia Latina* 13:1137: *nec saltu ad episcopatus culmen ascendant.*

csiségük miatt kitüntetett tisztelet övezett.²⁰ Severus ezért ügyel arra, hogy aszkéta hősét szorosán a püspöki hatalomhoz kösse és Mártont mindvégig poitiers-i Hilarius tanítványaként ábrázolja.²¹ A szerzetes-püspök jellemzője a világról való lemondás, miközben a világban él, sőt át is formálja azt.²² A szerzetes-püspök a lelki hatalom elsőbbségét tanúsítja a világi hatalommal szemben, és hivatala magasabbrendűségének tudatában magával a császárral is szembeszegül. A szerzetes-püspök azonban nem egyszerű „ellenzéki,” hanem Isten erejével eltelt férfi, próféta és apostol egyben.

A PRÓFÉTAI PARADIGMA: MÁRTON, AZ ÚJ ILLÉS

A késő antik aszkéták a prófétákat Mózesről Illésen át Keresztelő Szent Jánosig elődjüknek és példaképüknek tekintették.²³ A próféták Isten emberei voltak, szakítottak a világgal, kivonultak a pusztába, önmegtartóztató életet éltek. A próféták az Istennek szentelt életről, a pogányok megtérítéséről és a világi hatalommal való szembenállásról adtak példát.²⁴ A sivatagi atyák példaképe a pusztában élő Illés volt, akit a holló táplált.²⁵ A prófétai modell jelentőségét Márton életrajzában Jacques Fontaine immár több mint fél évszázada kimutatta,²⁶ a kutatásban azonban ez a téma furcsamód kiaknázatlan maradt. Pedig itt jóval többről van szó, mint egyszerűen arról, hogy Sulpicius Severus a próféták mintájára faragja ki Márton alakját és a prófétai történetekre hajazó eseményeket sorakoztat fel a tours-i püspök életrajzában.²⁷

20 *David G. Hunter*: Rereading the Jovinianist Controversy: Asceticism and Clerical Authority in Late Ancient Christianity. *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 33. (2003) 453–470.

21 *Vita Martini* 5.

22 *Andrea Sterk*: Renouncing the World Yet Leading the Church: The Monk-Bishop in Late Antiquity. Harvard University Press, Cambridge, 2004.

23 Illés és a monasztikus hagyomány kapcsolata közismert a kutatásban, de monográfia nem áll rendelkezésre erről a fontos kérdésről.

24 *James E. Goehring*: Ascetics, Society and the Desert: Studies in Early Egyptian Monasticism. Trinity Press, Harrisburg, PA, 1999.

25 *Élie le prophète*. Vol. I. Selon les Écritures et les traditions chrétiennes. Vol. II. Au Carmel, dans le Judaïsme et l’Islam. Desclée de Brouwer, Paris, 1956.

26 *Jacques Fontaine*: Une clé littéraire de la *Vita Martini* de Sulpice Sévère: la typologie prophétique. In: *Mélanges Christine Mohrmann*. Spectrum, Utrecht, 1963. 84–95.

27 Lásd Jacques Fontaine a kritikai kiadáshoz fűzött kimerítő kommentárjait: *Sulpice Sévère*: i. m. 607–637., 737–767.

Amikor Sulpicius az Ószövetség ősi nyelvén fejezi ki az egy igaz Isten felsőbbrendű hatalmát a pogányok sok tehetetlen istene felett, nemcsak Márton „írja bele” a Bibliába, hanem a Bibliát is a jelenbe: Márton történetét belecslakoztatja az üdvtörténetbe.²⁸ A biblikus és a jelen idő síkja egymásra rakódik, a múlt és a jelen egymásnak és az örökkévalóságnak felel: Krisztus újra földre száll. *„Amikor az időt alkalmasnak látom, meghallgatlak, és ha eljön az üdvösség napja, segíték rajtad. Nézzétek, most van itt az alkalmas idő! Most van itt az üdvösség napja!”*²⁹ Mint Michael Stuart Williams kitűnő művében leszögezi, a 4. századi „biblizáló biográfiák” azt az üzenetet közvetítik, hogy korukban a szentírási események újrájátszódnak.³⁰ Gondoljunk csak bele, micsoda halhatlan optimizmust fejez ki ez a meggyőződés! Vajon ma hányan vagyunk, akik hisszük, hogy korunkban új Mózesek, új Illések, új Keresztelő Jánosok támadnak és viszik diadalra Isten akaratát?

A prófétai modellnek tehát nemcsak „irodalomtechnikai”, hanem vallás-és történetfilozófiai mondanivalója is figyelemre méltó. A történész Sulpicius jól tudta, hogy az emberi történetnek csak akkor van értelme, ha az üdvtörténet része, különben értelmetlenül kongva hullnak egymásra az üres századok. Amennyivel magasabb rendű az egybetolt idősíkoknak a hagiográfiában alkalmazott narrációs technikája a klasszikus görög-római irodalom elbeszélő módszereinél – ne feledjük, ezzel a hagiográfia James Joyce, Virginia Woolf, Garcia-Marquez idősík-forradalmát alapozza meg a modern regényben! –, annival múlja felül az üdvtörténethez kapcsolt történeteszemlélet „sűritett ideje” a modern történetábrázolás időfelfogását. A keresztény történetfelfogás a késő antikvitásban és a középkorban tudatosan és vállaltan anakronisztikus,³¹ hiszen ha az idősíkok egybefolynak, a történeti kontextus is felesleges. Márton éppannyira a bibliai időkben él, mint ahogy Illés a késő antikvitásban, ráadásul Márton Illése sokkal sokrétűbb figura, mint az egykori Illés próféta, hiszen már Krisztus, Remete Szent Antal és Remete Szent Pál élete és tapasztalata is benne van.³²

28 Ebből a „konkretorból” a 19. századi protestáns bibliakritika húzta ki a történelmet, amikor a Bibliát nem időtlen, kinyilatkoztatott isteni igazságként, hanem történeti műként kezdte vizsgálni.

29 2Kor 6,2.

30 *Michael Stuart Williams: Authorized Lives in Early Christian Biography: Between Eusebius and Augustine.* Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

31 A középkori történetfelfogás szándékosan anakronisztikus voltát a legjobban *Johan Huizinga: A középkor alkonya.* Az élet, a gondolkodás és a művészet formái Franciaországban és Németalföldön a XIV. és XV. században. Helikon, Bp., 1976. ragadta meg.

32 *J. Severino Croatto: Jesus, Prophet like Elijah, and Prophet-Teacher like Moses in Luke-Acts.* Journal of Biblical Literature 124. (2005) 451–465.

Lehet, hogy a mai kutatás egyre pontosabban – értsd: mindig az adott korszellemnek megfelelően – tudja rekonstruálni a történeti kontextust, de közben a lényegét veszíti el: azt, hogy mi közöm nekem Illéshez és mi köze neki hozzám? Mennyiben jelent előrelépést az, hogy „tudjuk”: Illés a Kr. e. 9. században élt? Ezzel annyit biztosan elért a modern biblia- és történettudomány, hogy teljesen elidegenítette Illést Krisztustól és tőlünk, belehelyezve őt egy távoli, elérhetetlen rekeszbe, és belénk sulykolva, hogy sem a kronológiai távolságot nem lehet áthidalni, sem a múltat feltámasztani. A késő antik hagiográfusok velünk szemben az időt közlekedőedényekként fogták fel, a múltat pedig nem elidegeníteni, hanem megjeleníteni akarták: azt akarták megtudni, mi köze a múltnak a jelenhez. Mint Szerb Antal mondja: *„ma nagyon sokat tudunk az (...) apróka részlete(k)ről; akkor az emberek többet tudtak az egészről. A nagy összefüggésekről, amiket nem lehet mérleggel mérni és felvágni, mint a sonkát.”* Sulpicius nem szatócs volt, nem rőfre mérte a történelmet, nem elvágni akarta a korokat és az embereket egymástól, hanem egybefogni. A prófétai paradigma nemcsak azt bizonyítja, hogy az Ószövetség és Márton Istene egy és ugyanaz, hanem azt is, hogy rajta kívül nincs más Isten, akinek hatalma lenne.

A prófétai paradigma azonban nemcsak a késő antik kereszténység „nagy nemzedékének” magabiztos önbizalmát, hanem világvége-várását is kifejezi. Sulpicius apokaliptikus világnézetének nem kis szerepe van abban, hogy „új Illésként” láttassa Mártont. *„Mióta ma reggel elmentél tőlem, egyedül maradtam kis cellámban, és elmerültem azokban a gondolatokban, melyek oly gyakran foglalkoztatnak: az eljövendőkre vetett remény és a jelen megvetése, az ítélettől való félelem, a büntetéstől való rettegés”* – írja barátjának.³³

Ezek a gondolatok nem az átlagaszékta meditációi. Sulpicius a körülötte lezajló eseményeket a világvége megannyi jeleként olvassa:³⁴ *„Érdemes megemlíteni, hogy csaknem ugyanezen időben Hispániában élt egy fiatalember, aki sok feltűnő jellel tekintélyt szerzett magának, és gőgjében odáig jutott, hogy Illésnek nevezte magát. Mivel sokan könnyelműen hittek neki, még azzal is megtoldotta, hogy Krisztusnak mondotta magát. Olyan megtévesztő játékot űzött, hogy egy Rufus nevű püspök mint Istent imádkozott, ezért később, mint láttuk, letették a püspökségről. Testvéreink közül ugyanakkor többen azt hozták hírül, hogy Keleten van egy illető, aki meg Jánosnak mondogatja magát. Ezekből azt következtetjük, hogy ha ilyen hamis próféták lépnek fel, közel van az Antikrisztus eljövetele, aki már a gonoszság*

33 Sulpicius Severus: Ep. 2. Aurelius diakónushoz.

34 Apocalyptic Thought in Early Christianity. Ed. Robert J. Daly. Baker Academic, Grand Rapids MI, 2009.

titkát működteti ezekben az emberekben.”³⁵ Márton tehát „az utolsó idők püspöke” is Sulpicius szemében. Aszkézise megtérésre figyelmeztet: a végítélet közel, a keresztényeknek úgy kell élniük, hogy megálljanak az Örök Bíró előtt és méltók legyenek a Királyságra.

Márton, akárcsak Illés és Elizeus, halottfeltámasztással kezdi meg működését – rögtön kettővel. Miután önmagát visszahozza az életbe, legyőzve a hunyor mérgét,³⁶ remeteséget alapít Poitiers-ban és ott feltámaszt egy ifjút: „Néhány nap múlva a katekumént bágyadtság lepte el és heves láz gyötörte. Márton éppen akkor távol volt. Mivel három napig nem volt otthon, amikor visszatért, holtan lelt rá. Annyira hirtelen érte a halál, hogy kereszttség nélkül távozott a földi életből. A középre helyezett testet a gyászoló testvérek éppen végtisztességben részécsítették, mikor Márton sírva és jajgatva odasietett. Mivel teljes lelkével érezte a Szentlélek jelenlétét, megkérte az ott lévőket, hogy hagyják el a cellát, amelyben a holttest feküdt. Majd az ajtókat bezárva, a halott testvér tagjaira borult. Egy időre imádságba merült, és érezte, hogy jelen van az Úr lelkének ereje. Majd felkelt, a halott arcára szegezve tekintetét, és türelmesen várta imádságának és mindenekelőtt az irgalmas Úrnak a csodás tettét.”³⁷

Márton pontosan azt a „technikát” alkalmazza, amit Illés a száreftai özvegy házában,³⁸ és Elizeus a szunámi asszonynál: érzi a Lélek jelenlétét, ráborul a halottra, és imádkozik az Úrhoz. *Tota sanctum spiritum mente concipiens*: Mártonban a Lélek működik, a Lélek viszi véghez a feltámasztás „csodáját”. Ez mindenki szemében bizonyítja próféta voltát: „Ettől kezdve a szent ember neve különösen is kitűnt ragyogásával, bár Mártont korábban is mindenki szentnek tartotta, de most már lélekkel eltelt, nagy erejű és igazán apostoli férfinak tekintették.”³⁹ A katekumen feltámasztása után egy öngyilkos ifjút is visszahoz a halálból.⁴⁰

Még a halottak feltámasztásánál is drámaibb az a kép, amelyet Sulpicius Mártonnak a pogányság ellen folytatott harcáról fest. A *Vita Martini* lenyűgöző erővel fogalmazza újra ezt a küzdelmet. A bálványimádás kiirtása az első helyen szerepelt Izrael prófétáinak munkaköri leírásában, a „próféta diadala a bálványimádók felett” az Ószövetség leggyakrabban felvonultatott epizódja.⁴¹

35 Vita Martini 24.

36 Vita Martini 6.

37 Vita Martini 7.

38 3Kir 17.

39 Vita Martini 7.

40 Vita Martini 8.

41 Kiv. 23. 24, 34. 13, Szám. 33.52, Bir 2. 2, 1Kir 9, 1Kir 14, 1Kir 15, 1Kir 16, 1Kir 22, 2Kir 3, 2Kir 8, 2Kir 13, 2Kir 14, 2Kir 15, 2Kir 17, Neh. 3. 26, Iz. 2. 18, 37.19, Jer. 2.28, 10. 3, 11.12, Dán. 5.23, Oz. 8.5-6, Hab. 2. 18-19, Zak. 10. 2, 13. 2, Mik. 5. 13,

A 4–5. századi szentéletrajzok közül viszont csak a *Vita Martinian*ban szerepel ekkora hangsúllyal. Ebben nem az játszott elsődleges szerepet, hogy Gallia kevésbé krisztianizált terület volt, mint Szíria vagy Egyiptom,⁴² hanem az, hogy Sulpicius tudatosan úgy döntött: a *Királyok könyvének* diadalmas dinamikáját „folyatja át” Márton életrajzába, hogy az egy igaz Isten hatalmának mindent elsőprő megnyilvánulását közvetítse olvasóinak.

Márton leglátványosabb csodája a pogányok szent fenyőjének⁴³ kivágása: *„Egy másik alkalommal, miután egy faluban egy igen ősi templomot lerombolt, a szentélyhez közel lévő fenyőfát is ki akarta vágni, de a hely papjai és a pogány sokaság szembeszállt vele. Bár az Úr akarata szerint hallgattak, mikor a templomukat lerombolták, de a fát nem engedték kivágni. Ő többször is figyelmeztette őket, hogy semmi vallási tiszteletet nem érdemel az a fatörzs, s hogy inkább annak az Istennek az útján járjanak, akinek ő is szolgál, de a fának vesznie kell, mert a démonoknak van szentelve.*

Ekkor a legbátrabb közülük így szólt Mártonhoz: »Ha egy kicsit is bízol a te istenedben, akiről azt állítod, hogy tiszteled, akkor miközben mi magunk kivágjuk ezt a fát, te állítsd meg a zuhanását, és ha veled van az isten, amint állítod, akkor megmenekülsz.« Erre ő az Úrban való rendíthetetlen hittel megígérte, hogy megteszi. Az egész pogány sokaság beleegyezett ebbe a feltételbe, könnyű szívvel elfogadták fájuk pusztulását, azt remélve, hogy kidöntésével megölhetik szent helyeik ellenségét. Így midőn a fenyő az egyik irányba meghajolt, és nem volt kétséges, hogy merre dől, akkor megkötözve arra a helyre állították, amerre a falusi nép szerint kétségkívül lezuhan a fa. Ők maguk igen nagy örömmel és boldogsággal kezdték kivágni a fenyőjüket. Messzebb állva, bámuló sokaság figyelte mindezt. Már ingani kezdett a fenyő, és megdőlése fenyegetően jelezte a zuhanását. A távolabb álló szerzetesek elsápadtak, és a közeli veszedelemtől megrettenve minden reményüket és bizalmukat elvesztették, csak Márton halálát várták. Ő azonban bízott az Úrban, és félelem nélkül várt, midőn pedig a zuhanó fenyő recsegését lehetett hallani, a lezuhanó, sőt rádőlő fával szemben, felemelte a kezét és fölmutatta az üdvösség jelét. Erre pedig mintha forgószél csavarta volna hátra, éppen ellenkező irányba dőlt, annyira, hogy a falusiakat, akik teljesen biztonságos helyen álltak, majdnem összezúzta.

Ekkor a pogányok égis hatoló kiáltásban törtek ki, és elámultak a csodán, a szerzetesek pedig sírtak örömükben, és együtt magasztalták Krisztus nevét. Biztos-

42 Italia és Africa sem volt mélyen krisztianizált terület a 4. század végén, Ambrus és Ágoston életrajzaiban azonban nincs szó a pogányság elleni küzdeletről, csak az eretnekségek – elsősorban az arianizmus – cáfolatáról.

43 A fenyő kivágásának a Magna Mater-kultuszban van jelentősége, az Attisz-papok dolga volt: *Firmicus Maternus*: De errore profanarum religionum 27, 1.; Lásd Fontaine kommentárját: *Sulpice Sévère*: i. m. 747.

nak látszott, hogy üdvösség köszöntött e napon erre a vidékre is, mert a pogányok óriási sokaságából szinte senki sem volt, aki nem kívánta volna a kézrátételt, és elhagyva a hitetlenség tévelygését, nem hitt volna Jézus Urunkban. Márton előtt igazában csak nagyon kevesen, sőt szinte senki nem fogadta be ezen a vidéken Krisztus nevét, de az erényei és a példája nyomán annyira megerősödött Krisztusban való hitük, hogy itt már nincs olyan terület, amely ne lenne tele számos templommal és remeték közösségével. Ahol ugyanis pogány szentélyeket rombolt le, ott azonnal vagy templomokat, vagy remetéseket épített."⁴⁴

A jelenet Illés próféta Kármel-hegyi áldozatát idézi. Akárcsak Illés, Márton is kihívja és ledönti a bálványokat. Itt is két ellenséges tábor, a bálványimádók és az egyistenhívők állnak egymással szemben, a tét az, hogy megbizonyítsák: melyik Isten hatalmasabb. Illés gúnyosan hecceli a Baál-papokat, akiknek hókuszpókuszaira nem gyullad meg az égőáldozat tüze; Márton nyugodtan elfogadja a pogányok feltételeit és odaáll a zuhanó fa alá. A feszültség a tetőfokára hág. Márton ekkor felemeli a kezét és felmutatja a kereszt jelét, a természet azonnal engedelmeskedik akarátának, a fa dőlésszöge 180 fokos fordulatot vesz, és a fa a pogányokat csapja agyon.

A bálványimádás elleni harc a próféta legigazibb „szakmája”.⁴⁵ A profi térítő megbizonyítja az egyszerű falusi népnek és a római vezetők elitnek egyaránt, hogy a fában nincs Isten! A fa is Isten akarátának engedelmeskedik: *„Jaj annak, aki így szólt a fatönkhöz: »Ébredj!« A néma köbhöz: »Kelj fel álmodból!« Nézd, ki van rakva ezüsttel, arannyal, de éltető lélek nincsen benne! Mire jó a bálvány, alkotója miért faragta? Az ércbe öntött kép, a hazudó jós? Alkotója mégis bízott benne, amikor e szótlán bálványt kifaragta. Az Úr szent templomában lakik: nemulj el színe előtt, egész földkerekség!”*

Márton a bálványimádás minden formája ellen aktív küzdelmet folytat, a pogány rítusoktól a pogány szentélyekig. Tevékenységének leírásakor Sulpicius az ószövetségi történetekkel ellentétben nem a gúnyt, hanem a humort használja stilisztikai eszközként. Ha a fenyő dőlésszögének hirtelen megváltozása leginkább egy Tom és Jerry rajzfilmre emlékeztet, a temetési menet tévedésből történt megállításra és a gyászolók gombnyomásszerű, „automatizált” körbe-körbe járatása már az ördögi karmestert idézi Bulgakov *Mester és Margarita* című regényéből.

Márton azt hiszi, pogány termékenység rítust végeznek a földeken, pedig csak egy halottat hurcolnak: *„Velük szemben állva Márton magasra emelte a*

44 Vita Martini 13.

45 Márton is kifejezetten a sokistenhit és nem a filozófusok monoteista pogánysága ellen lép fel, mint például Antal. Lásd: Pagan Monotheism in Late Antiquity. Eds. Polymnia Athanassiadi-Michael Frede. Oxford University Press, New York, 1999.

kereszt jelét, és megparancsolta a népnek, hogy ne mozduljanak helyükről, s tegyék le a terhüket. Ekkor láthattuk, hogy csodás módon e szerencsétlenek nyomban, mint a szikla, kővé dermedtek. Majd bár a legnagyobb erőfeszítéssel igyekeztek továbbhaladni, nem tudtak lépni, és nevetséges módon csak körben forogtak, amíg legyőzve le nem tették a test terhét. Megdöbbenek, és egymásra nézve magukban azon gondolkodtak, hogy mi is történt velük. De midőn a szent ember megtudta, hogy ez halottas menet és nem áldozatbemutatók sokasága, újra fölemelte a kezét, és megadta az erőt, hogy továbbhaladjanak és felemeljék a holttestet. Így nyilvánvalóan akkor állította meg őket, amikor akarta, és amikor úgy látta helyesnek, engedte, hogy továbbmenjenek.⁴⁶

A mágikus rítusokra mágikus erővel válaszol Márton, miközben „erő árad ki belőle”. Az ószövetségi próféták dühével támad a pogány szentélyekre, melyeket tűzzel rombol le, akárcsak Illés:⁴⁷ *„Az egyik faluban, midőn egy igen ősi és híres szentélyt felgyújtatott, a feltámadó szél a közelben levő szomszédos házra is átvitte a lángok csóvját. Mikor észrevette, gyorsan felmászott a ház tetejére, és szembeállt a terjedő tűzzel. Ekkor pedig csodás módon azt lehetett látni, hogy a szél erejével szembefordul a tűz, mintha egymással harcoló elemek küzdelme lett volna. Így a tűz csak arra terjedhetett, amerre Márton csodatevő ereje akarta.”*⁴⁸

Térítő munkájához Márton – akárcsak Illés és Elizeus – az imából és a böjtből merít erőt, a zsidó prófétákhoz hasonlóan vezekel és hamut szór a fejére. Ezzel érdemi ki, hogy harcában angyalok támogassák isteni erővel és tanáccsal: *„Egy másik faluban, amelynek Leprosum (Levroux) volt a neve, mikor ugyancsak le akart rombolni egy templomot, amelyet gazdagon elhalmozott a babonás hit, a pogányok sokasága ellenállt, sőt erőszakosan elűzték. Márton egy közeli helyre húzódott vissza. Ott három napon át vezeklőruhát hordott, hamut szórt magára, és állandóan böjtölt és imádkozott az Úrhoz, hogy isteni erővel rombolja le azt a templomot, amelyet emberi kéz nem pusztíthatott el. Hirtelen két lándzsás és nagy pajzsos felszerelt angyal jelent meg neki az égi seregből, azt mondva, hogy az Úr küldte őket, hogy a falusi sokaságot megfutamítsák, és védelmet nyújtsanak Mártonnak, nehogy valaki is ellenálljon, miközben lerombolja a templomot; térjen tebát vissza, és a megkezdett munkát istenfélően fejezze be. Visszatért tebát a faluba, és a pogány sokaság nyugodtan szemlélte, hogy a pogány szentélyt az alapjáig lerombolja, az oltárokat és a bálványoszobrokat porrá zúzza. Amikor a földművesek mindezt látták, megértették, hogy az isteni akarat töltötte el őket csodálattal és rettegéssel, nehogy szembeszálljanak a püspökkel. Szinte mindnyájan hittek Jézus Urunkban,*

46 Vita Martini 12.

47 3Kir 18.

48 Vita Martini 14.

és nyilvánosan hirdetve megvallották, hogy Márton istenét kell tisztelni, és fel kell hagyni azon bálványok imádásával, melyek magukon sem tudtak segíteni.⁴⁹

Márton nemcsak a bálványimádókkal konfrontálódik, hanem a világi hatalom képviselőivel is. A próféta másik szakterülete ugyanis a hatalmasok szarvának letörése. Az Ószövetség prófétái történeteinek túlnyomó része a királyllyal szembeszálló prófétát ábrázolja.⁵⁰ Az ősi Izrael prófétáihoz hasonlóan Márton is nyíltan figyelmezteti a királyokat, hogy nagyobb erőt képvisel és magasabb hatalom nevében beszél. Ahogy Illés Akhábon és Jézabelen,⁵¹ Habakuk a káldeusokon,⁵² Izajás Uziján és Akházon,⁵³ Márton is átlát a császárok romlottságán, hitetlenségén, erkölcstelenségén, gonoszságán és Isten erejével büntetést mér rájuk. A próféta nem emberi tudást, hanem Isten bölcsességét képviseli: „Isten titkos bölcsességét szóljuk, azt az elrejtett bölcsességet, amelyet az Isten öröktől fogva elrendelt a mi dicsőségünkre.”⁵⁴ A 4. században a biblikus hagyományt a korabeli események is felerősítették: a niceai hitet védő latin püspökar, köztük az „ariánusok porölye”, poitiers-i Hilarius egy emberként sorakozott fel az ariánus császárok ellen, akiket Antikrisztusnak tartottak.⁵⁵ Sulpicius tehát Márton mesterének szellemét is megidézi és beleépíti a „próféta a király asztalánál” tipológiába illeszkedő lakomajelenetbe.

Magnus Maximus,⁵⁶ a trónbitorló galliai császár a tours-i püspökkel akarja legitimáltatni uralmát. Maximus kezéhez vér tapadt: 383-ban Gratianus császárt meggyilkoltatva puccsal foglalta el a trónt, 386-ban Priscillianus ávilai püspök kivégeztetésével akarta bizonyítani, hogy milyen jó katolikus.⁵⁷ A magas kapcsolatokkal rendelkező Márton⁵⁸ kétszer is járt Maximus trieri udvarában: először 385-ben, hogy foglyokat szabadítson ki, másodszor egy évvel ké-

49 Vita Martini 14.

50 2Kir 12 (Nátán Dávidnál), 3Kir 18 és 20 (Illés Achábnál), Iz 37 (Izajás Heszkiánál), Jer 22 (Jeremiás Jójakimnál), Dán 5 (Dániel Baltazárnál).

51 2Kir.

52 Hab 1, 11: „Nem tudod elnézni az elnyomást. Miért nézed hát el a hűtlenséget, miért hallgatsz, amikor a bűnös tönkreteszi a nála igazabbat? Olyanná tetted az embert, mint a tenger balait, mint a férget, amelynek nincs ura. Mindenkit kifog boroggal, hálójába terel, és kerítőhálójába gyűjt; azután örül és vigad. Ezért áldoz hálójának, és tömjénez kerítőhálójának. Mert ezekkel szerez gazdag jövedelmet és bőséges ételmelet. Vajon örökké tart az, hogy kiveti hálóját, és gyilkolja a népeket kíméletlenül?”

53 Iz 7. 10.

54 1Kor 2, 7.

55 *Hilaire de Poitiers: Contre Constance*. [Kritikai kiadás.] Introduction, texte critique, traduction, notes et index par André Rocher. Cerf, Paris, 1987.

56 *Walter E. Roberts: Magnus Maximus: Portrait of a Usurper*. M. A. Thesis, University of South Carolina, 1997.

57 *Anthony R. Birley: Magnus Maximus and the Persecution of Heresy*. Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester 66. (1983) 13–43.

58 Vita Martini 17: Márton kiűzi a démont Tetradius *proconsul* megszállott rabszolgájából; Vita Martini 19: Márton meggyógyítja Arborius *comes* és *praefectus* lányát.

sőbb, hogy Priscillianus érdekében járjon közben. Az életrajzban leírt jelenetet Fontaine az első látogatás idejére helyezi.⁵⁹ A foglyok kiszabadítása a püspök egyik legfontosabb feladata volt, amit a késő antikvitásban különösen komolyan vettek: Ambrus az egyházi ezüstöt olvasztatta be, hogy foglyokat szabadítson ki,⁶⁰ az idős Ágoston 422–423-ban az emberkereskedők rabságából váltott ki keresztényeket.⁶¹ A fogolykiváltás a késő antik válságkezelés jelentős szegmense: a püspöknek meg kellett győznie a világi hatalom képviselőjét arról, hogy léteznek magasabb rendű szempontok is a hadviselésben, mint amilyen például a keresztény foglyok szabadon engedése.⁶² A fogolykiváltás tipikusan az a terület volt, ahol a lelki és a világi hatalom egymásnak feszült.

Márton és Maximus ünnepélyes körülmények között, a fehér asztalnál találkoznak, előkelő „állami díszvacsorán”. Sulpicius a lakoma egyetlen mozzanatát, a boroskupa átnyújtását nagyítja jelképekké: „Közöttük kapott helyett a Márton kíséretében levő pap, maga Márton pedig közvetlenül a császár mellett, egy alacsony széken ült. A lakomának közel a felénél tartottak, amikor a szokásnak megfelelően az egyik szolga öblös kupát nyújtott a császárnak, ő azonban azt parancsolta, hogy adják inkább a szent életű püspöknek, arra várva és számítva, hogy majd annak a jobbjaiból kaphatja meg a kelyhet. Márton azonban, miután ivott belőle, a papjának adta tovább a kupát, mert senki más nem tartott méltóbbnak arra, hogy őutána elsőnek igyék, nem látta ugyanis helyesnek, hogy egy papnál előbbre helyezze akár a császárt, akár a hozzá közel álló személyeket.”⁶³

A világi hatalom pazar csillogása és könnyed nagyvonalúsága a sátán legkedvesebb csábító eszköze. Az udvari etikett és az uralkodónak járó hízélgés (*adulatio regia*) csapdájából a püspök frappánsan vágja ki magát. Nem a császárnak, hanem saját papjának nyújtja a kelyhet, ezzel az egész udvar előtt nyilvánítja a lelki hatalom felsőbbrendűségét a világi hatalom felett. Mártonnak az egyháziakat udvaroncként kezelő konstantíni rendszer, sőt maga a császár közvetlen közelében is sikerül megőriznie a Krisztus által a püspökökre ruházott apostoli tekintélyt (*apostolica auctoritas*).

Az egyházi hatalom magasabbrendűségének mártoni gesztusát nem szabad egyetlen kézlegyintéssel elintézni. Ez döbbenetes újdonságnak számított abban a korban, amely mit sem sejtett a pápaság és a császárság harcáról.

59 Vie de Saint Martin i. m. vol. III. 914–915.

60 *Milánói Paulinus*: Szent Ambrus élete. Ford. Csizmár Oszkár. In: A III–IV. század szentjei i. m. 242.

61 Ágoston: Ep. 10*, Szent Ágoston levelei. Ford. Óbis Hajnalka. Attraktor Kiadó, Máriabesenyő-Gödöllő, 2004.

62 *Paulin Allen–Bronwen Neil*: Crisis Management in Late Antiquity (410–590): A Survey of the Evidence from Episcopal Letters. Brill, Leiden, 2013.

63 Vita Martini 20.

Tours-i Szent Márton és Milánói Szent Ambrus kivételével egyetlen főpap sem húzott ujjat a császárral, akinek kegyelméből az egyház privilégiumokat élvezett, és akinek törvényei az egyházra is kötelező érvényűek voltak.⁶⁴ Ágoston császári segítséget kért a donatisták ellen,⁶⁵ a hatalom közelében pedig olyan pártját ritkítóan tehetséges püspökök sem tudták megtartani pozíciójukat, mint Nazianzi Szent Gergely vagy Aranyszájú Szent János.⁶⁶

Mártonnak már a pogányok elleni erőszakos fellépése sem igen illett bele a császári valláspolitikába: bár az uralkodók betiltották a pogány áldozatokat, a templomok és szentélyek lerombolását éppúgy nem támogatták, mint a politeisták „heccelését”,⁶⁷ hiszen a császár jól felfogott politikai érdeke a római béke és egyetértés (*concordia*) felekezetek fölött átívelő fenntartását,⁶⁸ nem válsháború kirobbantását követelte meg – erre nem is került sor a késő antikvitásban. Az egyház és az állam „szétválasztásáról” ebben a korban nincs szó: a hangsúly itt is az együttműködésen van. Márton viselkedése Maximus lakomáján éppúgy nem az egyház és az állam középkori küzdelmét vetíti előre, ahogyan a Theodosius császárt térdre kényszerítő Ambrusé sem, hanem a szerzetes-püspöknek a biblikus hagyományban gyökerező szólásszabadságát testesíti meg: a próféta utódaként a püspök mint Isten embere Isten hatalmának elismertetését követelheti meg a világi uralkodótól.⁶⁹ A császár fennhatóságát minden egyházi ember elfogadja, de ezen a paradigmán belül követelik annak a cáfolhatatlan hierarchiának az elismerését, hogy Isten a császár fölött áll. Márton tehát nem „kormánykritikát”, sőt még csak nem is erkölcsi kritikát fogalmaz meg, hanem egy evidenciára nyitja fel mindenki szemét.

64 *Neil McLynn*: *Ambrose of Milan: Church and Court in a Christian Capital*. University of California Press, Berkeley, 1994.

65 *Peter Brown*: *Szent Ágoston élete*. Ford. Sággy Marianne. Osiris, Bp., 2003.

66 *J. N. D. Kelly*: *Aranyszájú Szent János. Szerzetes, prédikátor, püspök*. Ford. Nemes Krisztina. Kairosz, Bp., 2011.

67 *Garth Fowden*: *Bishops and Temples in the Eastern Roman Empire A. D. 320–435*. *The Journal of Theological Studies* 29. (1978) 53–78.; *Helen Saradi-Mendelovici*: *Christian Attitudes toward Pagan Monuments in Late Antiquity and Their Legacy in Later Byzantine Centuries*. *Dumbarton Oaks Papers* 44. (1990) 47–61.; *Alan Cameron*: *The Last Pagans of Rome*. Oxford University Press, Oxford, 2011; *Pagans and Christians in Late Antique Rome: Conflict, Competition and Coexistence in the Fourth Century*. Eds. Michele R. Salzman–Marianne Sággy–Rita Lizzi Testa. Cambridge University Press, New York, 2016.

68 *Clifford Ando*: *Imperial Ideology and Provincial Loyalty in the Roman Empire*. University of California Press, Berkeley, 1999; *John A. Lobur*: *Consensus, Concordia, and the Formation of Roman Imperial Ideology*. Routledge, New York, 2008.

69 A szimbolikus jelenet későbbi kiaknázásáról Petricordiai Paulinus és Venantius Fortunatus Vita Martini-átiratában lásd: *Michael Roberts*: *Martin Meets Maximus: The Meaning of a Late Roman Banquet*. *Revue des Études Augustiniennes* 41. (1995) 91–111.

A KRISZTUSI TIPOLÓGIA: MARTINUS ALTER CHRISTUS

A hatalom kísértése jellegzetesen a sátán szemfényvesztő mesterkedéseinek egyike, amivel sokakat törbe csal, Márton azonban könnyedén kicselezi. A sátán elleni küzdelem a *Vita Martini* másik vezérmotívuma a bálványimádás elleni harc mellett: a mű huszonnégy fejezetéből hét mutatja be Mártont ördögűzőként, illetve a sátán ellenfeleként,⁷⁰ és a Bassulához írott levélben is számos utalás történik az ördög működésére. A harc a sátánnal már nem a próféta, hanem a krisztusi tipológia része. Jézus megtestesülésével becsapta, kereszthalálával pedig legyőzte a sátánt. A keresztények tudják, hogy a sátán legyőzött, de azt is, hogy tehetetlenségében továbbra is kísért, és leginkább azokra leselkedik, akik Krisztust követik. A sátánnal és a démonokkal való küzdelem ezért az aszkéta irodalom legfőbb témája: a szerzetes a démonokkal vívott lelki küzdelemben edződik igazán szerzetessé.⁷¹ Az aszkéták olyan élvezettel heccelik az ördögöt, mint a gyerekek az állatkertben a ketreche zárt oroszlánt, miközben az kétségbeesett trükkökkel próbálja csapdába csalni őket, hogy megnyerje a lelküket. Mártont is folyamatosan kísérti, de hiába: „Az ördög, amikor ezerféle ártó szándékú mesterkedéssel próbálta a szent férfiút becsapni, gyakran a legkülönfélébb formákban mutatkozott előtte. Megtörtént, hogy Jupiter vagy legtöbbször Merkúr alakjában, gyakran meg Venus és Minerva formáját magára öltve jelent meg neki. Márton a kereszt jelének és az imádságnak a segítségével mindig félelem nélkül védekezett ellene. Sokszor hallani is lehetett a szidalmakat, amint az ördög sértő szavakkal gyalázta, ő azonban, jól tudva, hogy mindez hiábavalóság és hazugság, meg sem rendült a vádak hallatán.”⁷²

Márton „látó”: látja az ördögöt,⁷³ bármilyen alakot öltön is: „Az ördögöt pedig olyan élesen és világosan látta szemével, hogy akár saját természetében, akár a gonoszság különféle álarcait felöltve, bármilyen alakban felismerte. Mivel az ördög tudta, hogy nem tud elrejtőzni előle, gyakran szórta rá átkait, mert fortélyaival nem tudta megtéveszteni.”⁷⁴

A jó és a rossz megkülönböztetésének adományát a szerzetes hosszú edzés (aszkezis) után éri el. A gőg kísértése azonban folyamatos, hogy hamis önkép-

70 Vita Martini 6, 17, 18, 21, 22, 23, 24 és Levél Bassulához.

71 David Brakke: *Demons and the Making of the Monk: Spiritual Combat in Early Christianity*. Harvard University Press, Cambridge, 2006; Pesthy Monika: *A csábítás teológiája*. Kairosz, Bp., 2008.

72 Vita Martini 22.

73 Baán Izsák: „A látó lélek”. Értelem (nús) és tudás (gnósis) Evagriosz Pontikosz írásaiban. In: Heggyel az ég egybemosódik. Ünnepi kötet Korzenszky Richárd 70. születésnapjára. Szerk. Várszegi Asztrik–Márfi Gyula. Tihanyi Szent Gergely Alapítvány, Tihany, 2011. 411–425.

74 Vita Martini 21.

hez, istenkáromló önhittséghez vezessen.⁷⁵ Minél önmegtartóztatóbb életet él ugyanis az aszkéta, annál hajlamosabb azt képzelni, hogy a tökéletesség legmagasabb fokára jutott, és először csak angyalok látogatják meg cellájában: „Egy bizonyos Anatólius nevű ifjú, fogadalmas szerzetes is odament, teljes alázatot és ártatlanságot színlelve, és egy ideig a többiek közösségében tartózkodott. Egy idő múlva azt állította, hogy rendszeresen angyalokkal szokott társalogni. Ezen megnyilatkozása után mindenki feszülten várakozott. Éjjel felé azt tapasztalták, hogy ugrálásoktól eredő rengés rázza meg az egész kolostort, a kis szobában pedig, ahol ez az ifjú lakott, villogó fények ragyogását lehetett látni, valamint járkálások zaját, és sok hangból összetevődő morgás hallatszott. Mikor csend lett, kijött és az egyik testvért, akinek Sabatinus volt a neve, magához hívta, és megmutatta a tunikáját, amelybe öltözött. Ő elámult, és odahívta a többieket is. Maga Clarus is odaszaladt, fáklyát hoztak, és alaposan szemügyre vették a ruhát. Egészen puha volt, hófehér, bársonyosan ragyogott, de nem lehetett felismerni, hogy milyen eredetű a szövete, mégis, aki szemével vagy ujjaival vizsgálta, közönséges ruhának találta.”⁷⁶

Később azonban már maga Krisztus jelenik meg előttük: „Egyszer, amikor Márton a cellájában imádkozott, szétáradó fényben jelent meg előtte és körülötte, és hogy a magára vett fény ragyogásával könnyebben becsaphassa, királyi ruhába öltözött, drágakövekkel és arannyal ékesített diadémmal övezte magát, aranycsipkés cipőkben, nyájas beszéddel és derűs tekintettel jelent meg, hogy a legkevésbé se lássék sátánnak. Mikor az első pillanatban Márton meglepődött, mindketten hosszú, mély csendbe merültek. Aztán a sátán szólalt meg először: »Ismerd el, Márton, Krisztust látod magad előtt.« Mikor erre Márton csak hallgatott, és semmit sem válaszolt, a sátán merészen megismételte az arcátlan vallomását: »Márton, miért kételkedel? Higgy, mivel látsz! Én vagyok Krisztus, először neked akartam megjelenni a földre lejőve.« De a Lélek felfedte neki, és megértette vele, hogy ez a sátán és nem az Úr, ezért így szólt: »Jézus Urunk nem mondta, hogy majd bíborba öltözve fog eljönni, se ragyogó diadémmal. Én nem hiszem, hogy Krisztus jött el, hacsak abban az alakban nem jön, amelyben szenvedett, és ha a keresztre feszítés nyomait viseli magán.« E szavakra az rögtön úgy eltűnt, mint a füst. A kis cellát pedig bűz árasztotta el, kétségtelen jeleként annak, hogy a sátán járt ott.”⁷⁷

A démonokkal és a sátánnal való szembesülés krisztusi tipológia Krisztus tanítványainak életében. A próféták feltűnően kevesebbet bajlódtak démonokkal, mint Jézus és nyomában a szerzetesek. Krisztus tanítja meg követőit arra,

75 David Brakke: The Making of Monastic Demonology: Three Ascetic Teachers on Withdrawal and Resistance. Church History 70. (2001) 19–48.; Baán Izsák: Evagriosz Pontikosz a gondolatokról. Szent Maurícius Monostor, Bakonybél–L'Harmattan, Bp., 2006.

76 Vita Martini 23.

77 Vita Martini 24.

hogyan ismerjék fel a saját vagy mások lelkében a sátánt és hogyan űzzék ki a megszállottakból a gonosz szellemet. A krisztusi tipológia tehát Krisztus tetteinek és parancsainak követését jelenti, ez teszi „új Krisztussá” a tanítványokat.⁷⁸ Márton legismertebb cselekedete, a koldus felruházása (2. kép) ugyancsak krisztusi tett, hiszen irgalmasságot gyakorolt az evangéliumok tanítása alapján. Amikor álmában Jézust látja a fél köpenyvel betakarva, nemcsak a koldust, hanem önmagát is felismeri Krisztusban.

2. kép. Márton megosztja köpenyét a koldussal. Miniatúra a 13. századi *Magnum Legendarium Austriacumban*

Krisztus követése egyet jelent a sátán megtagadásával. Érdekes, hogy Márton (és/vagy Sulpicius) egy órigenészi tanítás értelmében a sátán megtéréseért is imádkozik.⁷⁹ Az, hogy a sátán császári pompában jelenik meg Mártonnak, újabb nyílt ítélet a világi hatalomról.⁸⁰

Márton nemcsak passzívan leleplezi a sátánt, hanem mint exorcista aktívan ki is űzi a démonokat a megszállottakból, legyenek azok egyének („*Ugyanekkor ezen városban Márton betért egy családapához, a küszöbön azonban megállt és kijelentette, hogy a ház udvarán egy rettenetes démon lát. Mikor ráparancsolt, hogy távozzék, a démon megszállta a ház urának szakácsát, aki az épület belső terében tartózkodott. A nyomorult vicsgorogni kezdte a fogát, és dühöngve rontott rá azokra,*

⁷⁸ A tanítványok Krisztus emberségét utánozzák. A pap is *alter Christus*. Lásd: Bernard Marliangeas: Clés pour une théologie du ministère. In persona Christi, in persona Ecclesiae. Beauchesne, Paris, 1978.

⁷⁹ Vita Martini 22.

⁸⁰ *Marianne Sághy*: Veste Regia Indutus: Representations of the Emperor in the Vita Martini. IKON Časopis za ikonografske studije – Journal of Iconographic Studies 5. (2012) 47–56. (Vladar i ikonografija moći – Sovereign and Iconography of Power című tematikus szám.)

akikkel szembetalálkozott. Megrendült a ház, a család fel lett dúlva, a ház nép futásnak eredt. Márton szembefordult a dühöngővel, és megparancsolta, hogy azonnal álljon meg. Mikor ez a fogát csikorgatta, és a száját kitátva harapással fenyegetőzött, Márton a szájába dugta az ujjait. »Ha van hatalmad, akkor nyeld le őket«, mondta. Mintha tüzes vas ment volna a torkába, messze visszahúzta a fogait a szent ujjaitól, és vigyázott, hogy hozzájuk ne érjen. Ekkor azonban a démon a megszállott testből a büntetés és a gyötrelmek miatt menekülni kényszerült, de mivel nem távozhatott a szájon keresztül, hasmenéssel ment ki belőle, undorító nyomokat hagyva hátra.»⁸¹ vagy városok („Ugyancsak ez idő tájt keltett riadalmat a városban a barbárok megindulásáról és betöréséről szóló váratlan hír. Márton ekkor megparancsolta, hogy hozzanak eléje egy ördögtől megszállt embert, s azt követelte tőle, hogy mondja meg, vajon igaz-e a hír. Akkor ez megvallotta: még tíz démon segített neki a rémhír elterjesztésében, hogy Márton legalább félelemből távozzék el ebből a városból, a barbároknak pedig eszközbe sem jutott a támadás gondolata. Midőn a tisztátalan lélek ezt a templom közepén bevallotta, a város megszabadult félelmétől és zavarától.»)⁸²

Az ördögűzés nem a szent erejének öncélú fitogtatása, nem is csupán Isten szakadatlan mozgósítására ad példát. Az ördögűzés – éppúgy, mint a szerzetesség – a közösséget szolgálja.⁸³ Márton segít a szenvedőknek visszatérni a közösségbe, és helyreállítja a város nyugalma. A dühöngő szakács a családi élet rendjét, a pánikba esett emberek a városi élet rendjét bontják meg. A gonosz szellem kiűzésével az egyén reintegrálódik a családba, a városlakók pedig újra közösséget alkotnak, és mindenki visszatérhet a rendes életéhez, munkájához, termelő tevékenységéhez. A püspök a rendet képviseli a rendbontó démonokkal szemben, ahogy a próféták is a világ rendjét állítják helyre a bálványimádók letörésével. A rendezett lélek rendezett közösséget teremt: Sulpicius ezzel tesz tanúbizonyságot az emberi lélek alapvető jóságába vetett hitéről.

Sulpicius a *Vita Martini*-ben mesterien vonatkoztatja a prófétai és a krisztusi tipológiát egymásra és Mártonra. A biblikus tipológia használata több jámborságnál vagy rafinált stilisztikai fogásnál: Márton, a tours-i püspök rendhagyó személyiségét és rendteremtő képességét Sulpicius e modellek alapján tudja a legjobban megragadni és közvetíteni. A bibliai minta komoly teológiai és társadalmi üzenetet hordoz, amikor a bálványimádás ellen, a kirekesztettek és szegények megsegítése vagy a betegek reintegrációja mellett érvel. A Szentírás ebben az értelemben is „korszerű” Márton életében.

81 Vita Martini 17.

82 Vita Martini 18.

83 Peter Brown: The Rise and Function of the Holy Man in Late Antiquity. The Journal of Roman Studies 61. (1971) 80–101., illetve In: *Uő: Society and the Holy in Late Antiquity*. University of California Press, Berkeley, 1982. 103–152.

BRUNO JUDIC

VENANTIUS FORTUNATUS MÁRTONI ÚTJA

Venantius Fortunatus¹ itáliai költő (1. kép) – aki egyébként igen büszke volt származására – 565–566 körül elutazott Itáliából, pontosabban Ravennából, hogy az Alpokon, Bajorországon és a Rajna völgyén keresztül Galliába jusson.

1. kép. Venantius Fortunatus portréja Szent Radegunda életrajzában

1 Venantius Fortunatus (Valdobbadiene, Észak-Itália, 530 körül–Poitiers, Gallia, 600 után): püspök, költő. Ravennában jogot tanult. Szembajából való szabadulásért Tours-ba zarándokolt Szent Márton sírjához. 565-ben Sigebert Meroving király udvari költője lett, bejárta egész Galliát, és király vendéglátói jóságát versekkel és dalokkal hálálta meg. 565 körül Poitiers-ban megismerte Szent Radegundát, akinek hatására pap és az általa alapított kolostor lelki vezetője lett. 595 körül Poitiers püspökévé választották, szentség hírében halt meg. Venantius Fortunatus megírta többek között Szent Hilarius, Szent Germanus és Szent Radegunda életét. 576 előtt Tours-i Szent Gergely kérésére egy 2243 hexameterből álló elbeszélő költeményt írt Szent Márton püspökről.

Erről az útról soha többé nem tért vissza (*lásd a térképet*). Fortunatus ezután a frank uralom alatt lévő Galliában fejedelmek, főurak és püspökök udvarában tevékenykedett, akiknek hálából ékes klasszikus latin nyelven szerzett és tökéletes stílusban megírt költeményeket írt.² De nem csak zseniális költő volt. Poitiers-ban beállt I. Klotár király felesége, Radegunda szolgálatába az általa alapított kolostorban. A királyné halála után Fortunatus megírta a szent aszszony életrajzát, és pályája legvégén pedig 600 körül Poitiers püspöke lett.³

573–576 között Venantius Fortunatus – Tours-i (Szent) Gergely püspök kérésére – megírta Szent Márton verses életét. Jelentős, négy könyvből álló munkáról van szó, amely a Sulpicius Severus által írt életrajz lényegét dolgozta fel.⁴ Szent Márton és Fortunatus között ugyanakkor ennél jóval bonyolultabb kapcsolat állt fenn. A *Szent Márton élete* nemcsak egy Tours-i Gergely által megrendelt munka volt, hanem Fortunatus maga is személyes kegyelettel viszonyult a szent püspökhöz és a Ravennából Galliáig tartó útját is Szent Már-

2 Venantius Fortunatus személyiségéről és pályaképéről a műveinek kiadásain kívül lásd még: *Brian Brennan: The Career of Venantius Fortunatus*. Traditio 41. (1985) 49–78., illetve két konferencia előadásait tartalmazó következő köteteket: Venanzio Fortunato tra Italia e Francia. Atti del convegno internazionale di studi, Valdobbiadene 17 maggio 1990 – Treviso 18–19 maggio 1990. Provincia di Treviso, Treviso, 1993; és Venanzio Fortunato e il suo tempo. Valdobbiadene, Chiesa di S. Gregorio Magno, 29 novembre 2001, Treviso, Casa dei Carraresi, 30 novembre – 1 dicembre 2001. Fondazione Cassamarca, Treviso, 2003.

3 Szent Radegundáról, a foglyul ejtett türingiai hercegnő életéről, aki az akarata ellenére I. Klotár frank király feleségévé lett lásd: La Riche Personnalité de sainte Radegonde. Conférences et homélies prononcées à Poitiers à l'occasion du XIVe centenaire de sa mort (587–1987). Comité du XIVe centenaire de la mort de sainte Radegonde (587–1987), Poitiers, 1988; *Jacques Fontaine: Hagiographie et politique, de Sulpice Sévère à Venance Fortunat*. Revue d'Histoire de l'Église de France, LXII. (1976) 168. sz. 113–140. Szent Radegunda életét nagymértékben meghatározta Szent Márton iránti tisztelete, vö. *Michel Rouche: Fortunat et Baudonivie, deux biographes pour une seule sainte*. In: La Vie de sainte Radegonde par Venance Fortunat. Éd. Robert Favreau. Seuil, Paris, 1995. 239–249.; *Claire Thielle: Femmes, reines et saintes (V^e–XIe siècles)*. Presses de l'université de Paris-Sorbonne, Paris 2004. Marta Cristiani kiemeli, hogy – Tours-i Szent Gergely szerint – a galliai püspökök Szent Radegundához írt levelükben Szent Márton idegen származásúnak tartották (*peregrina de stirpe*), majd származása alapján ő is Mártonhoz hasonlította Radegundát: „*Sed cum paene eadem veneritis ex parte, qua beatum Martinum huc didicimus accessisse, non est mirum, si illum imitare videaris in opere, quem tibi ducem credimus itifneris extetisse*” („mivelhogy Ön is majdnem ugyanarról a vidékről származik, mint ahonnan tudomásunk szerint a boldog Márton is érkezett hozzánk, nem meglepő, hogy a cselekedeteit is oly híven követi, mint ahogyan az útja során is az ő vezetésére bízta magát”). *Marta Cristiani: La sainteté féminine du haut Moyen Âge*. In: *Lumières du haut Moyen Âge. Héritage classique et sagesse chrétienne aux tournants de l'histoire*, SISMEL, Edizioni del Galluzzo, Firenze, 2014. 104.

4 *Venance Fortunat: Œuvres*. Tome IV. Vie de Saint Martin. Texte établi et traduit par Solange Quesnel. Les Belles-Lettres, Paris, 1996. (Collection des universités de France 336.); *Sylvie Labarre: Le manteau partagé. Deux méthamorphoses poétiques de la Vie de saint Martin chez Paulin de Périgueux (Ve siècle) et Venance Fortunat (VIe siècle)*. Institut d'Études Augustiniennes, Paris, 1998.

ton sírjához történő zárandoklatnak fogta fel. Nem érdektelen tehát, ha megvizsgáljuk ezen út jelentőségét a Márton-tisztelet szempontjából is.

RAVENNÁBÓL GALLIÁIG

Venantius Fortunatus két szöveget is hátrahagyott erről az útról, két olyan ritka elbeszélést, amelyek az életrajzához is támpontul szolgálnak. A két történet furcsa szálon kapcsolódik egymáshoz, s az első a *Carmina* (Költemények) című verses ciklus bevezetőjében található. A költemények a 6. századi Meroving-királyság különösen érdekes emlékét őrizték meg. Úgy tekintették ezeket a verseket, mint az udvari irodalom termékeit, amelyek elsősorban az uralkodók és főurak hiúságát legyezgették. Hiányzik belőlük a vallásosság, profán ihletettségük teljesen különbözik a hagiográfiai munkák inspirációitól.

A *Carmina* bevezetőjében Fortunatus a versgyűjtemény címzettjének Tours-i (Szent) Gergely püspöknek ajánlva idézi fel a saját utazását: „*Innen ered az, ó apostoli férfi, neves Gergely püspök, hogy miután erősen kívánta, hogy a tapasztalanságom e néhány művét eljuttassam Önhöz, csodálkozom azon, hogy engedni magát e csekélységekől elcsábítani, de ha egyszer s mindenkorra közreadjuk őket, már nem fognak sem bámulatot, sem örömet hozni. Ezeket félig-meddig tudatosan, lovagolva és félálomban írtam. Eljutottam Ravennába, átkeltem a Pó folyón, az Adigén, a Brentán, a Piavén, a Livenzán, a Tagliamentón, a Júliai-Alpokon, függeszkedtem a szakadékok felett, átkeltem a Dráván Noricumban, az Innen a Breunoknál, a Lechen Bajorországban, a Dunán Alemániában, a Rajnán Germániában, majd pedig átkeltem a Moselle-en, a Meuse-ön, az Aisne-en és a Szajnán, a Loire-on és a Garonne-on, ezeken a hatalmas aquitaniai folyóvizeken, majd megérkeztem a júliusban is hófödte Pireneusokba. Akkor nagy utat megtéve a barbár vidékeken át, az úttól és a mámortól kimerülve, a téli hidegben a jeges Múzsám hívására és talán a bor hatására is, mint újdonsült Orfeusz a lírájával, az erdő mélyébe kiáltottam szavaimat, melyeket az erdő visszhangzott.*”⁵

Az útvonal Ravennából indult, ahol az akkor körülbelül harmincöt éves Fortunatus ekkorra már neves költői karriert futott be. Az általa említett észak-itáliai folyók – a Pó, az Adige, a Brenta, a Piave, a Livenza és a Taglia-

5 *Venance Fortunat: Poèmes. Tome I, livres I-IV. Texte établi et traduit par Marc Reydellet. Les Belles-Lettres, Paris, 1994. (Collection des universités de France 315.) 4. (A *Carmina* 576. évi kiadásának előszava.)*

mento – alapján meg lehet állapítani a délről észak felé irányuló útját. Majd átkelt az Alpokon és a Dráva völgyét elérve, annak felső folyása irányában haladt tovább, majd az Inn és a Lech folyók völgyét követve eljutott a Dunáig, amelynek felső folyóvölgyén keresztül elérte a Moselle-t, a Meuse-t, az Aisne-t és a Szajnat, a Frank Királyság szívében található folyókat, majd végül eljutott a Loire és a Garonne „aquitaniai nagy folyamok” érintésével egészen a Pireneusokig. Mindezeknek nem sok közül van Szent Mártonhoz. Ugyanakkor néhány verssorral később rá vonatkozó említéssel is találkozunk, amelyben utal a csodatevő Márton hírnevére: „*De mivel Ön erőszakot tett az alázatomon – hiába álltam ellene makacsul – és Boldog Márton fényes csodáinak nevében arra ösztönzött, hogy győzzem le a szerénységemet és tegyem közkinccsé magamat. Noha hívságaim jó bírójaként a tökéletlen munkám alkalmatlanságát elismerve, alázattal meghajtom magamat az Ön érdemei előtt és átadom e művet, amelynek kiadását még sokáig visszatartanám, ha mások kérnék.*” Ilyen, a mai nyelven nehezen visszaadható választékos és kifinomult stílusban hivatkozik Fortunatus Márton csodáira, hogy művének kiadását indokolja. A Mártonra való hivatkozás itt természetesen egyfajta köszönetnyilvánítás Tours-i Gergely püspök támogatásáért. Tours-i Gergely itt úgy jelenik meg, mint Fortunatus Szent Márton iránti szent hódolatát közvetlenül elősegítő személy.⁶

GALLIÁBÓL RAVENNÁBA

Létezik azonban ennek az utazásnak egy másik, kétszeresen fordított elbeszélése is. Venantius Fortunatus az ellenkező irányban is elképzelte az utazását Galliából Ravenna felé. De nem annyira a saját utazását, hanem a saját könyve útját. Ez a könyve pedig nem a *Carmina*, nem is a *Szent Radegunda élete*, hanem a *Szent Márton élete* volt. Ez az irodalmi lelemény nem volt példátlan a korban. Alcuin a 8. század végén megírta egy versében egy levele utazásának

6 Vö. *Luce Pietri*: Venance Fortunat et ses commanditaires. Un poète italien dans la société gallo-romaine. In: *Committenti e produzione artistico-letteraria nell'alto medioevo occidentale*: 4–10 aprile 1991. Presso la sede del Centro, Spoleto, 1992. (Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto Medioevo 39.) 729–758.; *Massimiliano Pavan*: Venanzio Fortunato tra Venetia, Danubio e Gallia Merovingica. In: *Venanzio Fortunato tra Italia i. m. 11–23.*; *Marc Reydellet*: Tradition et nouveauté dans les *Carmina* de Fortunat. In: *Venanzio Fortunato tra Italia i. m. 81–98*. Lásd még e témához: *Luce Pietri*: Autobiographie d'un poète chrétien. Venance Fortunat, un émigré en terre d'exil ou un immigré parfaitement intègre? In: *Présence et visages de Venance Fortunat. XIVe centenaire. Colloque de Ligugé. Textes édités par Sylvie Labarre. Camenae 11.* (2012).

történetét, amely Angliából a Rajnán felfelé haladva Frankföld szívéig tartott.⁷ Az ilyen irodalmi művek utazását leíró történet mindig egy kicsit az író hiúságát is legyezgeti, aki ezzel saját művének távoli útját és hatását képzelettel el. Fortunatus esetében saját könyvének útja nem jelképez mást, mint a szerző – képzeletbeli és soha meg nem valósuló – hazatérését. Ráadásul ezt a második utat a szerző sokkal részletesebben is leírta, mint az elsőt. Ennek leírása a *Szent Márton élete* című munkájának befejező részét alkotja, amely logikusan zárja a hagiográfiai munkát. A Fortunatus által Szent Márton sírja közelében írt könyv visszatér a szerzője hazájába, és megleli a költő útjának indítékát, vagyis Szent Márton csodáját. Az út így Mártontól Mártonig tart, és a gyógyító Szent Mártonnak felajánlott útnak, vagyis hálaadó zárandoklatnak tekinthető.

Hálaadásának jeléül és az isteni kegyelemért való folyamodása eszközéül kis könyvét ajánlja. Lássuk a szöveg legfontosabb gondolatait: *„Lépkedj tovább könyvem, e furcsa történetől megzavarodva. A lánc meglazul, és ráncok gyűrődnek, a rosszul összefogott szálak alól egy durva vászon sejlík fel, mely teveszörhöz hasonló. Most, amikor selyemkötöst kellene szőnünk Mártonnak, és a csillogó aranyszállal kivarrni a szövetét, gyöngyöket és virágokat futtatni a tógáján, koronát készíteni neki rózsából, liliomból és drágakövekből. A nyelvem elfárad, megpihen, kérj kegyelmet, kis könyvem!”*⁸ A „kis könyvem” kiemeléssel a könyv a szerző megszemélyesített közvetítőjévé válik, és ezáltal a történet szereplőjévé is. Fontos megjegyeznünk, hogy Venantius Fortunatus az inkompetencia klasszikus retorikai eszközeit fejleszti itt tovább: Mártonnak a legfényesebb szövet és a legdrágább arany kellene, de csak durva teveször pokrócot tud neki nyújtani. Az ellentét egyben paradoxon is, hiszen Márton – Sulipicius Severus szerint – csak durva ruhákat hordott, és megvetette a fényűző öltözékeket.

Az utazás kiindulópontja nem egészen Tours városa volt, hanem Poitiers, ahol a költő maga is élt. Tehát a könyv innen, Poitiers-ből megy Tours-ba, amely város a Szent Márton-kultusz központjának számított. Az út visszafelé ugyanazokon a helyeken halad át, mint a szerző odaérkezése során: *„...eléred onnan gyorsan és nyugodtan a parisiiek városát,⁹ ahol Germanus¹⁰ lesz vezetőd,*

7 Vö. *Stéphane Lebecq*: Alcuin sur la route. In: Alcuin. De York à Tours. Écriture, pouvoir et réseaux dans l'Europe du haut Moyen Âge. Dir. Philippe Depreux–Bruno Judic. PUR, Rennes, 2004. (Annales de Bretagne et des Pays de l'Ouest 111/3.) 15–26.; *Stéphane Lebecq*: Hommes, mers et terres du Nord au début du Moyen Âge. Vol. 2. Centres, communications, échanges. Presses universitaires du Septentrion, Villeneuve d'Ascq, 2011. 239–249.

8 Vö. *Venance Fortunat*: Œuvres. Tome IV i. m.

9 Párizst és környékét az ókorban a parisiü kelta törzs uralta.

10 Szent Germanus – franciául Saint Germain – 496-ban született Autun környékén. Mártonhoz hasonlóan először remeteként élt, majd 530-ban szentelték pappá. 540-ben Autunban apáttá, majd 550-ben Párizs püspökévé és I. Childebert király udvari káplánjává nevezték ki. Párizsban

2. kép. Szent Afra szarkofágja az augsburgi Szent Ulrik és Szent Afra katedrálisban

mint abogyan egykoron Dénes¹¹ volt. Ha folytatod utadat, hajolj meg Rémi sírjánál és csókold meg a boldog Medárd testvér szentélyét. Ha át tudsz jutni a barbár népek lakta vidékek folyóin, és átkelsz a Rajnán és Dunán egészen Augsburgig érhetsz, hol ne felejts el Szent Afra mártír ereklyéi előtt hódolni.”

Az út tehát Párizson, Soissons-on, Reimsen, majd a Rajnán és a Dunán keresztül a Lech és a Wertach folyók torkolatához, Augsburgba vezetett. Az útvonalon lévő állomások híres szentek kultuszhelyeinek felelnek meg: Szent Afra mártíromsága Augsburghoz fűződik (2–3. kép), és Szent Dénes pedig Párizs mellett halt vértanúhalált. De megjelennek más kevésbé ősi szentek nevei, mint a soissons-i Szent Medárd, a reimsi Szent Rémi vagy az eljövendő Szent Germanus, az akkori párizsi püspök neve is. A mártírok, szentek és püspökök sora a fordított útvonal vallási jellegének hangsúlyát volt hivatott kiemelni.¹²

ő alapította a nevét viselő Saint-Germain-des-Prés kolostort. 576-ban halt meg Párizsban. (A fordító jegyzete.)

11 Szent Dénes – franciául Saint Denis – itáliai származású legendás szent, Párizs (Lutetia) első püspöke, aki 250 körül halt mártírhalált. (A fordító jegyzete.)

12 Solange Quesnel szerint Fortunatos Szent Márton életéről szóló munkája valószínűleg 574–575 körül keletkezett, hiszen Germanus püspök még élt ekkor. Vö. Guido Rosada: Il viaggio di

3. kép. Szent Afra-ábrázolás egy 15. századi graduálé iniciáléjában

Most pedig folytassuk Fortunatus könyvének útját a szöveg segítségével! „Ha az utadat szerencsésen folytathatod, és nem állítanak meg a bajorok sem, menj tovább a szomszédos bréonok földjére és haladj tovább arrafelé, ahol az Inn folyó heves sodrása vezet. Itt keresd fel a boldog Valentin szentélyét, majd haladj tovább Noricum irányába, amerre a Rienza folyó vizei szaladnak. A további úton a Dráva mentén haladj tovább, amelynek partján erődök állnak, és egy csúcson Aguntum magaslik. Innen menj tovább azon az úton, amely a Júliai-Alpok felé vezet, és amelynek a csúcsai a felbőkkbe vesznek. Onnan pedig az uralkodójáról elnevezett Forum Juliit elhagyva haladj tovább a sziklás szurdokokon át Osoppóba, ahol a Ragogna emelkedik a Tagliamento folyóvölgye felett.”

Az Alpokon való nehéz átkelésnél említi meg egy helyi szent kultuszát, Szent Valentinét.¹³ Szent Valentin Trento püspöke volt, 470-ben halt meg.¹⁴ Fortunatus Szent Valentin iránti hódolata hasonló a Szent Medárd püspök

Venanzio Fortunato ad Turones. In: Venanzio Fortunato tra Italia i. m. 1993. 25–57. Mivel az útvonalon sok szent kultuszára történik utalás, ezért ez a szentek sírjai iránti hódolat kifejezésének is tekinthető. Vö. *Guido Rosada*: Venanzio Fortunato e le vie della devozione. In: Venanzio Fortunato e il suo tempo i. m. 331–362.

13 Magyarul Szent Bálintét. (*A fordító jegyzete.*)

14 Vö. *Rosada, G.*: Venanzio Fortunato e le vie della devozione i. m. 338. E szerint Szent Valentin egy 5. századbéli, az Alpokban sokat utazó püspök lehetett. Meranóban halt meg, és a bajorországi Passauban helyezték örök nyugalomra, amely város kultuszának központjává vált. Egy más véle-

tisztelete iránt megnyilvánuló korábbi érdeklődéséhez. A könyvecske lassan megérkezik Itáliába, ahol ismét a szentek sora jelenik meg az elbeszélő költeményben: Aquileiában a Cantiens-ek és Fortunatus, a költő nevét viselő szent, ami Alessio Persic szerint a költő e városhoz fűződő kapcsolatára is utal.¹⁵ Concordiában Ágoston és Bazil, Padovában Jusztin és a ravennai szentek (Vitalis, Ursinus, Apollinaris) is szerepelnek a szövegben. Galliához hasonlóan itt is megjelenik néhány vallásos élet iránt elkötelezett kortárs személyiség is: Pál aquileiai érsek, Félix trevisói püspök. Érdemes hangsúlyozni azt is, hogy a Venantius Fortunatus születési helyére és származására vonatkozó fennmaradt csekély információ csak ebben a műben található meg. Fontos még megjegyeznünk, hogy az általa említett Ragogna falutól alig tíz kilométernyire fekvő Rive d’Arcanóban – ma San Daniele del Friuli – nemrég tárta fel a régész Silvia Lusuardi Siena egy 5. századi Szent Márton-templom maradványait.¹⁶

Egyébként Márton a szövegben mindenhol jelen van: *„Annak, aki velem e jót tette, add át hálám jeléül e szerény gondolatokat. Ebben a Pálnak és Jánosnak szentelt bazilikában látható e szentet ábrázoló falfestmény: e csodás színekkel festett freskót legszívesebben megcsókolnánk. Az igaz ember lábánál – falba épített üregben – egy üvegvázában úszó lámpás világított. Gyorsan odasiettem, mivel már nagyon szenvedtem attól, hogy a szemeim ablakán nem hatolt át a fény. De alig értem a megszentelt olajjal a szemhéjambhoz, a kínzó fájdalom azonnal elszállt a homlokomról, és e csodás balzsamnak köszönhetően a gyógyító megsegített és elűzte a betegséget. A szent jótettét szemeim soha nem felejtették el. Mivel a szemeim előtt gyakran jelenik meg a gyógyulásuk emléke, s amíg élek soha nem fogom elfelejteni. Igyekezéssel, kérlek, megtalálni a társaimat. Ha a barátaimmal beszélsz, buzgóságodat meghálálják majd. Azért küldöm neked e művet, hogy harmonikus stílusban, emelkedett hangon írt költeményekben ünnepeljék Márton erényeit, és hogy a fényes elméjünkkel olyan verseket költsenek, amelyek méltóak arra, hogy a napkelet felé szálljanak. Az érdemteli hősnek erre nincs is szüksége, mivel győzedelmes hatalmának híre a világ minden tájára eljutott, bejárta a földeket, átment a tengereken, és a csillagokon túl tündökölt. Alamizsnaként osztja a népeknek a csodás gyógyulást, de*

---

mény szerint Szent Valentin egy római mártírpap volt, aki a via Flaminián vesztette életét 269–270-ben, vagy esetleg egy Rómában nem sokkal később lefejezett terni püspökről volt szó.

15 Alessio Persic: Venanzio Fortunato e la tradizione teologica aquileiese. In: Venanzio Fortunato e il suo tempo i. m. 403–463.; Alessio Persic: L'apporto delle fonti martiniane alla storiografia della spiritualità cristiana aquileiese, riscoperta come incunabolo del monachesimo occidentale fra i secoli III e V. In: Sveti Martin Tourski kot simbol evropske kulture. Saint Martin de Tours, symbole de la culture européenne. Ured. Jasmina Arambašić. Mohorjeva družba, Ljubljana, 2008. 144–160.

16 Silvia Lusuardi Siena: San Martino a Rive d’Arcano. Archeologia e storia di una pieve friulana. Campanotto, Udine, 1997. (Zeta-università 72.)

ezen adományokat az Úrtól kapja, akit szolgál. Abová Krisztus neve eljutott, ott Márton dicsősége is teljes.”¹⁷ Ebben az utolsó strófában Fortunatus megadja utazása eredeti és alapvető okát: részesült Márton csodájából, akitől visszakapta a látását. Elutazott Galliába, hogy leboruljon a szent sírjánál. A gyógyítás csodája egy másik csodára is utal, amelyet Márton még életében tett Nolai Paulinusszal Vienne-ben a Rhône folyónál. Sylvie Labarre szerint Fortunatus története ehhez az irodalmi, szellemi és vallási hagyományhoz illeszkedik.¹⁸ Mindenesetre figyelemre méltó, hogy a mártoni vallásos tisztelet ennyire összefonódik Fortunatus életének legintimebb személyes élményeivel. Márton egyaránt jelen van a gyermekkorában, a fiatalságában, a tanulóévei során, illetve ravennai és páduai vallásos életében.

AZ UTAZÁS CÉLJA

Most tekintsük át az utazás teljes egészét, amely legalább három kérdéscsoportot vet fel. Először az út bevallott célja a Szent Márton sírjához való zarándoklat volt. Ez a cél akár elég is volna ahhoz, hogy a Szent Mártonhoz vezető utakról elmélkedjünk, de minden jel arra utal, mintha ez az úti cél mégsem a szerző valódi célja lenne. A legtöbb kutató meglátása szerint sem ez lehetett az út célja. Akkor viszont egy valódi vagy inkább álzarándoklatról van itt szó? Szent Márton tisztelete vagy esetleg valamilyen diplomáciai küldetés állhatott az utazás hátterében? Esetleg egy váratlan menekülésről vagy talán egy titokzatos kémkedésről beszélhetünk? Említsünk meg néhány erre vonatkozó elméletet! Az egyik szerint Venantius Fortunatus Galliában szeretett volna költői karriert csinálni, és végül az 568–569-ben bekövetkező lombard invázió akadályozta meg a Venetiába való visszatérését. De az is elképzelhető, hogy esetleg Ravennából kellett menekülnie valamilyen okból kifolyólag, például valamelyik kegyvesztett püspök miatt, vagy az úgynevezett „háromcikkely-

17 Szent Márton ravennai kultuszáról bővebben lásd: *Deborah M. Deliyannis*: Ravenna in Late Antiquity. Cambridge University Press, Cambridge, 2010. 256.; *Mariëtte Verhoeven*: The Early Christian Monuments of Ravenna. Transformations and Memory. Turnhout, Brepols, 2011. 152–153.

18 Lásd: *Labarre, S.*: i. m.

vagy háromfejezet-vita¹⁹ miatt.²⁰ Marc Reydellet szerint elképzelhető egy másik kevésbé hivatalos cél is: Bragai Mártont szerette volna az Ibériai-félszigeten utolérni, ám végül Poitiers-ban telepedett le. Bragai Márton (?–579 körül) szintén pannóniai származású volt, és a Márton nevet is a híres pannóniai szent emlékére vette fel.²¹ Ő is Szent Márton sírjához zarándokolva hagyta el Pannóniát, majd folytatta az útját Galíciáig, ahol a Bizánci Birodalom megbízásából végzett evangelizációs és diplomáciai tevékenységet.²² Marc Reydellet gondolata abból a szempontból is érdekes, hogy Venantius Fortunatus későbbi világi karrierjét és diplomáciai tevékenységét is kitűnően összeegyezteti az élete alkonyán Szent Márton iránt tanúsított tiszteletével.

A második problémakör a zarándokút Mártonra vonatkozó hivatkozásait érinti. Ha feltételezzük, hogy nem a Szent Márton sírjához való zarándoklat volt az út valódi célja, akkor is eléggé hihetővé és fontossá kellett tenni, hogy a

19 Az egész velencei terület szorosan kapcsolódott az úgynevezett háromfejezet-vitához (544-ben Justinianus császár három fejezetből álló ediktummal próbálta összebékíteni a keleti és a nyugati egyházakat), és emiatt Konstantinápolyal is konfliktusba keveredett.

20 Fortunatus utazásának okairól már sokan írtak: *J. Sasel: Il viaggio di Venanzio Fortunato e la sua attività in ordine alla politica bizantina. Antichità altoadriatiche* 19. (1981) 359–375.; *Peter Godman: Poets and Emperors: Frankish Politics and Carolingian Poetry.* Clarendon Press–Oxford University Press, Oxford, 1987.; *Brian Brennan: Venantius Fortunatus: Byzantine Agent? Byzantion* 65. (1995) 7–16. A három fejezet szkizmáját véglegesnek tekinti: *Rosada, G.: Venanzio Fortunato e le vie della devozione* i. m.; *Sofia Boesch-Gajano: L'agiografia di Venanzio Fortunato.* In: *Venanzio Fortunato e il suo tempo* i. m. 103–116.; *Rajko Bratoz: Venanzio Fortunato e le scisma dei Tre Capitoli.* In: *Venanzio Fortunato e il suo tempo* i. m. 363–402.

21 Márton 515 körül született Pannóniában; szülői háza, gyermek- és ifjúkora nem ismeretes számkra. Arról a szerzetesközösségről sem tudunk semmit, amelyhez Márton a hazájában csatlakozott. Később Márton zarándokútra indult Keletre, a szerzetesség szellemi hazájába. Felkereste Palesztina szent helyeit, és éveket töltött keleti kolostorokban. Az 550. év körül ismét útra kelt, de nem a hazájába ment, hanem Hispánia északnyugati vidékére, Galíciába, ahol mintegy száz évvel azelőtt telepedtek meg a germán szvévek. Az eredetileg katolikus szvévek 466 körül Remismund királyuk alatt áttértek az ariánus hitvallásra, amelyhez a legtöbb germán törzs csatlakozott. Márton azzal kezdte tevékenységét a szvévek földjén, hogy kolostort alapított Dumiumban, Braga királyi város közelében. Csakhamar a fiatal közösség apátja lett. 556-ban Dumium apátsága püspökség lett, Márton pedig első püspöke, majd néhány évvel később Braga érseke. Fennmaradt levélváltása Venantius Fortunatus költővel, akit túláradó szavakkal magasztal. A szent költői kísérleteinek tanúsága a sírfelirata, melyben védőszentjéhez és mintaképéhez, Tours-i Szent Mártonhoz fordul, és azt akarja, hogy az ő bragai templomában temessék el. Márton 580-ban halt meg.

22 Vö. *Marc Reydellet: Introduction à Fortunat.* In: *Venance Fortunat: Poèmes.* Tome I, livres I–IV. i. m. Bragai Mártonról lásd: *C. W. Barlow: Martini episcopi Bracarenensis opera omnia.* Yale University Press, New Haven, 1950. (Papers and monographs of the American Academy in Rome 123.); *Martin Heinzelmann: El culto a san Martin con especial atención a su transcendencia hispanica.* In: *Visitandum est. Santos y Cultos en el Codex Calixtinus.* Actas del VII Congreso Internacional de Estudios Jacobeos. Santiago de Compostela 16–19 de septiembre de 2004. Ed. Paolo Caucci von Saucken. Xunta de Galicia, Conselleria de Cultura e Deporte, Santiago de Compostela, 2005. 163–187.; *Alberto Ferreira: Martinian Veneration in Gaul and Iberia.* *Martin of Tours and Martin of Braga.* *Studia monastica* 51. (2009) 1. sz. 7–32.

hivatkozott szent kultusza előtérbe kerüljön. Ez a kérdés a 6. századi itáliai Szent Márton-kultusz fontosságát is jól jelzi. Ebből a szempontból nézve lehet, hogy Sylvie Labarre elméletét is újra kell gondolnunk. Fortunatus nagy valószínűséggel nem láthatta a híres ravennai Szent Márton-templomban – az egykori San Martino in Ciel d’Oro-, vagyis a mai Sant’Appolinare Nuovo-bazilikában – a mai napig megtalálható Szent Márton-mozaikot (4. kép), amely körülbelül Venantius Fortunatus korából származik. Ravenna 540-ben történt visszafoglalása után az ariánus templomokat katolikus templomokká alakították át. Így láttak hozzá 561-ben a San Martino in Ciel d’Oro-templom átalakításához. Így lehetséges az is, hogy a híres mozaik még nem is létezett 565-ben, amikor Fortunatus útnak indult.²³ Mindenesetre Venantius Fortunatus nem tesz róla említést. Másfelől viszont az elbeszélésében számos Szent Márton kultuszához kapcsolódó helyet említ: egy oltárt a padovai Szent Jusztin-templomban, illetve egy híres csoda helyszínének számító másik oltárt a ravennai János és Pál-templomban, és természetesen a San Martino in Ciel d’Oro-templom is idetartozik, annak ellenére, hogy közvetlenül nem esik róla szó. Mindez jól mutatja Szent Márton 6. századi itáliai kultuszának fontosságát: Rómától Monte Cassinóig, Luccától Veronáig, Ravennától Friaulig, Paviától Sirmionéig, sőt talán még az ennél távolabbi Alpokban is.²⁴

4. kép. Szent Márton vezeti a szent mártírok menetét a Sant’Appolinare Nuovo-bazilika 5. századi mozaikján

23 A mozaik keletkezésének Agnellus püspök hivatali idejére (565–570 körül) való keltezésére vonatkozólag lásd: *Deliyannis, D.*: i. m.; *Verboeven, M.*: i. m.

24 Szent Márton korai itáliai kultuszáról lásd: *Bruno Judic*: Les modèles martiniens dans le christianisme des Ve–VIIe siècles. In: *L’empreinte chrétienne en Gaule*. Dir. Michèle Gaillard. Brepols, Turnhout, 2014. 91–109.

Venantius Fortunatus vallásos érzelmei megértéséhez feltétlenül szükséges a szöveggörnyezet pontos ismerete. Ennek alapján feltételezhető, hogy ha nem is valódi zarándokként indult útnak, elképzelhető, hogy Tours-i Gergely, valamint Radegunda és más személyek hatására találta meg az élete vallási értelmét, amelynek kezdeményei már aquileai tanulmányai során kialakultak.²⁵ Az is elképzelhető, hogy Gergely kérte fel arra, hogy írjon Szent Mártonról, s ezáltal kezdte felfedezni a szent egyetemes jelentőségét, amint erre Bragai Márton neve, a ravennai szent gyógyító példája is utal. A Szent Mártont mélyen tisztelő író egy időre a tours-i püspök poitiers-i szomszédjává is vált.

A harmadik problémakör Fortunatus útját érinti. Az elbeszélés egy színházi rendezéshez hasonlóan ábrázolja, ahogyan a költő Ravennából az Alpokon keresztül északi irányba indult a Frank Királyságba. Venantius Fortunatus igyekszik a területeket, a folyókat és a helyi kultuszhelyeket kidomborítva egy olyan útvonalat bemutatni, amely egyáltalán nem számított a klasszikus római korban a legismertebb útnak. Kiemelhetjük, hogy a sokkal hosszabb és nehezebb északi út helyett mehetett volna nyugat felé, Pavián keresztül is, ahol Szent Márton ifjúkorát töltötte. Ebben az esetben a nyugati Alpokon átkelve mehetett volna a Rhône völgyéig, például Vienne-ig, ahol Nolai Paulinus csodája történt. Az északi útvonal választásának oka valószínűleg az lehetett, hogy utazásának a tours-i zarándoklaton kívül más célja is volt. Egyébként azt megemlíti, hogy egy frank küldött már várta őt Bajorországban. Így Venantius Fortunatus odaútja nem tekinthető Szent Márton-zarándoklatnak.²⁶ A képzeletbeli visszaút viszont annál inkább tekinthető egy kegyes peregrinációnak,

25 Elég sok Szent Márton kultuszára vonatkozó hivatkozást találunk Fortunatus műveiben: például az 567–568 körül írt Szent Hilarius-életrajzában, ahol számos Sulpicius Severus-idézetet használt fel a *Vita Martin*-ből. Vö. *Yves-Marie Duval*: La vie d'Hilaire de Fortunat de Poitiers: du docteur au thaumaturge. In: Venanzio Fortunato e il suo tempo i. m. 133–152. Fortunatus gratulál Léonce bordeaux-i püspöknek egy Párizs melletti Szent Márton-templom feldíszítéséért (*Carmina* I, 6, v. 21). Beszámol arról is, hogy Basilius és Baudegond átépítettek egy Poitiers melletti Szent Márton-templomot (*Carmina* I, 7, v. 7). Vö. *Cristina La Rocca*: Venanzio Fortunato e la società del VI secolo. In: Venanzio Fortunato e il suo tempo i. m. 15–36. Venantius Fortunatus írt még egy feliratot Victorien apát tiszteletére is, aki korábban a spanyolországi Huesca tartományban lévő Saint-Martin d'Asan 5. században alapított kolostorának élén állt. Vö. *Bruno Judic*: Le culte de saint Martin dans le haut Moyen Âge et l'Europe centrale. In: Sveti Martin Tourski i. m. 32–44.

26 Nagyon nehéz megállapítani, hogy az Alpokban – különösen Trento környékén – található jelentős számú Szent Mártonra vonatkozó felirat megvolt-e már Venantius Fortunatus korában. Vö. *Enrico Cavada*: Loci Sancti Martini: La chiesa e la fortezza. Riflessioni su presenze e luoghi nelle valli alpine centrali. In: Carlo Magno e le Alpi. Atti del XVIII congresso internazionale di studi sull'alto medioevo, Susa, 19–20 ottobre 2006, Novalesa, 21 ottobre 2006. Fondazione Centro italiano di studi sull'alto medioevo, Spoleto, 2007. 229–251.

hiszen szent helyről szent helyre járva mutatja be az olvasónak a legjelentősebb szentek és mártírok érdemeit. De hát nem éppen Szent Márton személye kötötte össze a mártírok kultuszát a szentekével? Fortunatus északi irányú visszaútajával – a költő szándékának megfelelően – egyfajta körútban zárul a történet.

Fordította: Tóth Ferenc

NAGY KÁROLY – SZENT MÁRTON SZÜLŐHELYÉNEK ELSŐ ZARÁNDOKA

Könnyű dolga volt a középkori zarándoknak, ha el akart jutni Szent Márton szülőhelyére. Viszonylag könnyen tájékozódhatott, hiszen mindenki által jól ismert helyre tartott, amelyet *Patria sancti* vagy *divi Martini* (azaz Szent Márton hazája) felirattal még a korabeli térképek is világosan feltüntettek.¹ Ha már a közelben járt, a helybéliek pontos útbaigazítással tudtak szolgálni, hiszen mindenki jól tudta, hogy hol áll a szombathelyi Szent Márton-templom (1–2. kép).²

Védőszentjét tekintve, az épület legfontosabb része a szentély északi oldalán álló kápolna volt, amelynek oltárán az őt ábrázoló – sőt bizonyára ereklyéit is tartalmazó – ülő kőszobor kapott helyet.³ A templomot és a szobrot 1585. április 3-án Carolus Clusius németalföldi orvos és botanikus látta, városleírásában pedig meg is emlékezett róla.⁴ A templom bejárata fölé már 1670-ben

-
- 1 Kiss Gábor–Tóth Endre–Zágorhidi Czigány Balázs: Savaria-Szombathely története a város alapításától 1526-ig. Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata, Szombathely, 1998. (Szombathely története 1.) 224–225.; Lásd továbbá: Tóth Endre–Zágorhidi Czigány Balázs: Források Savaria-Szombathely történetéhez a római kortól 1526-ig. Szombathely Megyei Jogú Város–Panniculus Régiségtani Egylet, Szombathely, 1994. (Acta Savariensia 9.) 123–127.; Derdák Ferenc: Szombathely jelölése régi térképeken. Panniculus Régiségtani Egylet, Szombathely, 1992. (Lapok Szombathely történetéből 8., Panniculus C/8.) 1., 3., 13. kép; Bendefy László: Szombathely neve a herefordi térképen. Vasi Szemle 5. (1938) 163–168. A legkorábbi térkép viszont, amelyen Sabaria neve szerepel: Heinrich von Mainz világtérképe 1110-ból. Ennek részletét hozza: Horst Klusch: Az erdélyi szászok betelepüléséről. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2009. 12–17. 6. ábra. Itt köszönöm meg Zágorhidi Czigány Balázsnak, hogy felhívta rá a figyelmemet.
  - 2 A templomra vonatkozó legkorábbi adatok: Tóth E.–Zágorhidi Czigány B.: Források i. m. 33–34. 27. sz. (860. november 20.), 34. 28. sz. (885. november 20. – hamis!), 34. 29. sz. (1102. december 8.), 35. 31. sz. (1240. december 20.), 68. 101. sz. (1421. január 19.), a további forrásokat lásd a mutatóban. Uo. 139.
  - 3 Zsámbéky Monika: Adatok két szombathelyi kegyszobor történetéhez. Vasi Szemle 54. (2000) 182–186.; Új: A szombathelyi Szent Márton-templom 17. századi építéstörténete és berendezési. Művészettörténeti Értesítő 50. (2001) 3–4. sz. 225–227.
  - 4 „Ennek szomszédságában egy kis templom áll azon a helyen, amelyről azt mondják, hogy ott éltek Szent Márton szülei, és ő maga ott született. (...) Ebben a templomban a szentély bal oldalán kis kápolna van, melynek oltárán Szent Márton ülő kőszobra van elhelyezve, eléggé kicsi, de arányaihoz képest nagy fejű,

1. kép. Az 1300 körül készült herefordi *Mappa Mundi*

szakállá nyírt, és papi vagy doktori kalapot visel.” (Zágorhidi Czigány Balázs fordítása.) Tóth Endre–Zágorhidi Czigány Balázs: Carolus Clusius leírása Szombathely városáról 1585-ben. Panniculus Régiségtani Egylet, Szombathely, 1999. (Lapok Szombathely történetéből 72., Panniculus C/117.); Kiss G.–Tóth E.–Zágorhidi Czigány B.: Savaria–Szombathely i. m. 226. Clusius eredeti latin szövegét idézi: *Christophorus Saxius: Lapidum vetustorum epigrammata et periculum animadversionum in aliquot classica marmorum syntagmata*. Lipsae, 1786. 44–45.

2. kép. Szombathely neve a herefordi térképen

odavésték a születési helyre utaló sorokat,⁵ a kápolnában vagy a kápolnára pedig legalább 1672, azaz a templom barokk átépítésének befejezése óta, mind a mai napig ki van írva a mindenki számára egyértelmű felirat: „*Hic natus est sanctus Martinus*”, vagyis „*Itt született Szent Márton*”.⁶ Még azt a kutat is meg

5 A Batthány Erzsébet-féle alapítási felirat szövege: HANC SACRAM AEDEM VOVIT ET DICAVIT / SVMPTIBUS PROPRIIS DIVO MARTINO / EPISCOPO ET CONFESSORI HIC NATO / ILLVSTRISSIMA D(O)M(IN)A D(OM)INA COMITISSA / MARIA ELIS(A)BETHA DE BOTTIAN 1670. Magyarul: „*Ezt a szent hajlékot az itt született Szent Márton püspöknek és hitvallónak ajánlotta és szentelte a saját költségén tekintetes Batthány Mária Erzsébet grófnő. 1670.*” (Zágorhidi Czigány Balázs fordítása.) A felirat fotóját hozza: Kiss Gábor–Zsámbéky Monika: A szombathelyi Szent Márton-templom a domonkosok idején, 1638–1950. Szent Márton-plébánia, Szombathely, 2012. 9. 17. kép.

6 Bár ez néha – például az 1970–1980-as években – *divus Martinus* formában szerepelt. A feliratot elsőként Bél Mátyás említette meg: „... *Sacellum fuit antea vili sumtu adpositum; quo diruto, post basilica Divo huic Martino sacra extruxa est. (...) Ubi natus perhibetur, ara loco super imposita est, cum epigraphae: HIC NATUS EST S. MARTINUS.*” *Matthias Bel: Notitia Hungariae novae historico geographica. Comitatum ineditorum tomus secundus.* Ed. Gregorius Tóth. Budapestini, 2012. 403.; Magyarul: „*Korábban egy csekély értékű kis szentély állt itt, miután az elpusztult, később bazilikát emeltek ennek a Szent Mártonnak a tiszteletére. (...) A hely fölé, amelyről úgy tartják, hogy ott született, oltárt emeltek ezzel a felirattal: Itt született Sz[ent] Márton.*” (Zágorhidi Czigány Balázs fordítása.)

tudták mutatni, amelynek vizével magát a szentet, vagy más (későbbi) változat szerint ő az édesanyját megkeresztelte.⁷

NAGY KÁROLY SAVARIÁBAN

Jóval nehezebb dolga volt azonban a korábbi időben Nagy Károly frank királynak, aki a 791. év őszén, az avarok ellen indított hadjárata idején,⁸ valamikor október második felében kereste fel a várost.⁹ A település megtalálása aligha okozott neki gondot, nem úgy, mint a sereg élelmezése, a lovak elhullása és a táborban fellépő ragályos betegségek.¹⁰ Savariát még csak könnyen megtalál-

7 A Szent Márton személyéhez kötődő kutat először Banafölde birtok határjárása kapcsán említettek meg, 1360-ban (*iuxta puteum sancti Martini in civitate Sabarie lapidibus constructum*). Idézi: Tóth E.–Zágorbidi Czigány B.: Források i. m. 55–56. 77. sz.; Horváth Tibor Antal: A középkori Szombathely topográfija. Vasí Szemle 12. (1958) 26. 31., 34. jegyz.; Kiss G.–Tóth E.–Zágorbidi Czigány B.: Savaria-Szombathely i. m. 152.; Kiss Gábor: A szombathelyi Banafölde birtok 1360. évi határainak helymeghatározása. Specimina Nova Universitatis Quinqueecclesiensis 16. (2000) Pécs, 2002. 267–269.

8 A 791. évi hadjáratról legutóbb összefoglalóan: Szőke Béla Miklós: Nagy Károly hadjárata az avarok ellen 791-ben. Arrabona 44/1. (2006) 497–522. A korábbi irodalommal. A savariai kitérőről: uo. 504–505.; Rövidebb formában Uő: A Karoling-kor a Kárpát-medencében. Magyar Nemzeti Múzeum, Bp., 2014. 10–12.; Előtte: Walter Pohl: Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa, 567–822 n. Chr. Verlag C. H. Beck, München, 1988. 315–317. A korábbi legfontosabb irodalom felsorolása: uo. 461–463. Népszerű formában ír róla: Bóna István: Nagy Károly nyomdokain. In: Évezredek hétköznapijai. Szerk. Szombathy Viktor. Panoráma, Bp., 1973. 141–163. Részletesebben: Bóna István: A népvándorlás és a korai középkor története Magyarországon. In: Magyarország története I/1. köt. Magyarország története, előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk. Székely György. Szerk. Bartha Antal. Akadémiai Kiadó, Bp., 1984. 336–340. A szakirodalmi összefoglaló: uo. I/2. köt. 1597–1599. A hadjáratról szóló irodalom összefoglalása még: Kiss G.–Tóth E.–Zágorbidi Czigány B.: Savaria-Szombathely i. m. 264. A róla szóló források: Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig. Balassi Kiadó, Bp., 1998. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 12.) 277–282., 121–122. §.

9 „Cumque rex cum eo quem ducebat exercitu usque Arrabonis fluentia venisset, transmissio eodem fluvio per ripam eius usque ad locum, in quo is Danubio miscetur, accessit, ibique per aliquot dies stativis habitis, per Sabariam reverti statuit.” Annales qui dicitur Einhardi, Anno 791. Kiadva: Monumenta Germaniae Historica, Scriptores I. Ed. Georgius Henricus Pertz. Hannover, 1826. 177. 26–29. sor. Magyarul: „Akkor a király azzal a hadsereggel, amelyet személyesen vezetett, egészen a Rába folyásáig jött. Átkelt ezen a folyón, és annak a partján addig a helyig vonult, ahol az a Dunába ömlik. Itt néhány napra állótábort ütött, s aztán úgy határozott, hogy [Sabarián] Szombathelyen át tér vissza. A többi csapatoknak, amelyek élére Theoderichet és Meginfriedet állította, parancsot adott, hogy a cseheken keresztül, amelyik úton jöttek, azon térjenek haza.” (Szádeczky-Kardoss Samu fordítása.) Szádeczky-Kardoss S.: Az avar történelem i. m. 279. 122. §.

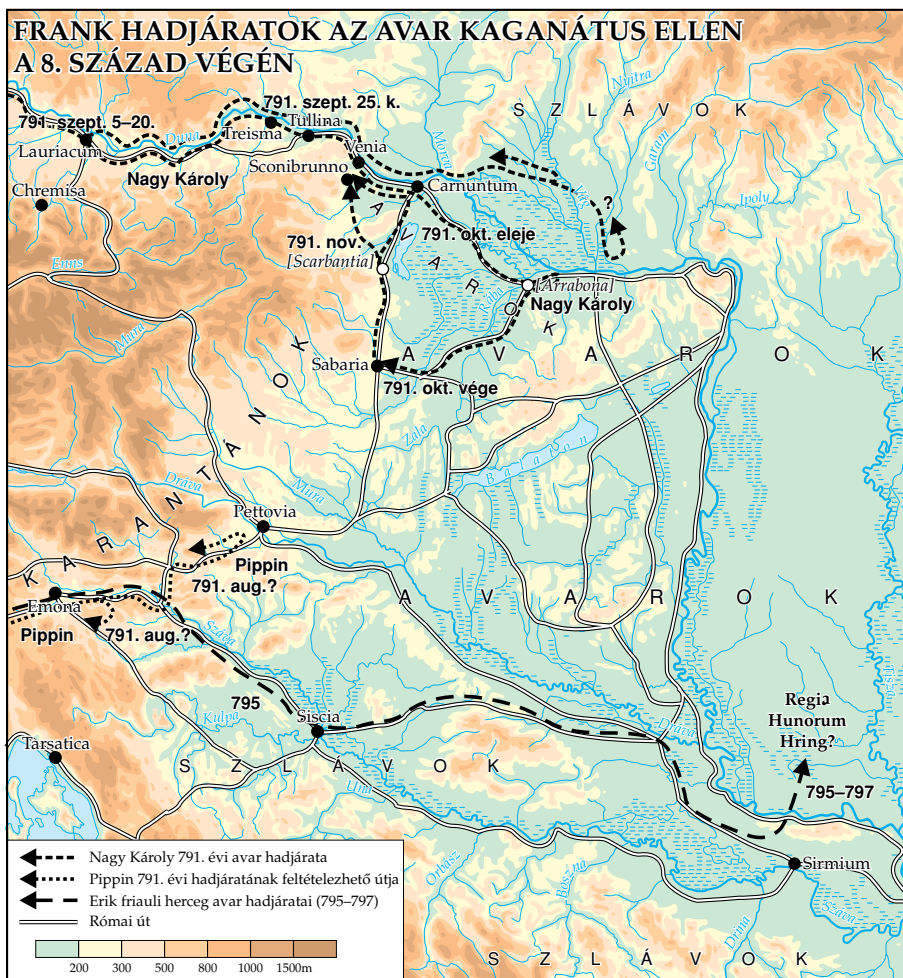
10 Bóna I.: Nagy Károly i. m. 156.; Uő: A népvándorlás i. m. 339.; Annales qui dicitur Einhardi, Anno 791. „Ez a hadi vállalkozás minden kellemetlenség nélkül folyt le egyet kivéve: annál a hadsereg-

ták, hiszen a Károly vezette, austrasiai és neustriai frankokból, továbbá alemanokból álló déli sereget az állítólag 52 napig tartó hadjárat időtartama alatt végig a régi római utakon haladt. Egészen Arrabonáig (Győr) a Duna-menti limesúton vonultak, azután néhány napi táborozás után dél felé fordulva, a Savariába (Szombathely) vezető úton¹¹ meneteltek tovább a hajdani coloniáig. Onnan aztán dolguk végeztével a Borostyánkőút nyomvonalán észak felé tartva, Scarbantiát (Sopron) érintve, Carnuntum (Petronell–Bad Deutsch-Altenburg)¹² vagy Vindobona (Wien, azaz Bécs)¹³ irányában érték el újra a nyugat felé hazavivő Duna-parti limesutat (*lásd a térképet*).¹⁴ Az általuk megtett útvonal világosan azt bizonyítja, hogy a sereg vezére pontosan tisztában volt az egykori nyugat-pannoniai római kori úthálózattal, ami a régi itineráriumok,¹⁵ illetve térképek¹⁶ ismeretét tanúsítja. Ezt a tudást más forrás is megerősíti, hiszen a történetíró Einhardus elmondja, hogy a császárnak még egy olyan fémből készült táblája is volt, amelyen az egész világegyetem térképe látható volt.¹⁷

nél, amelyet a király személyesen vezetett, olyan pusztító ragály támadta meg a lovakat, hogy az mondható, a sok-sok ezer lóból alig egy tized rész maradt meg.” (Szádeczky-Kardoss Samu fordítása.)
Szádeczky-Kardoss S.: Az avar történelem i. m. 279. 122. §.

- 11 Ez a Brigetio–Savaria út egy szakasza. A megtett távolság: Arrabona (Győr) – 20 MP = 29,60 km – Mursella (Kisárpás) – 34 MP = 50,32 km – Bassiana (Sárvár) – 18 MP = 26,64 km – Savaria (Szombathely). Összesen: 72 MP = 106,56 km.
- 12 Ez a Poetovio–Carnuntum út egy szakasza. A megtett távolság: Savaria (Szombathely) – 34 MP = 50,32 km – Scarbantia (Sopron) – 38 MP = 56,24 km – Vindobona (Wien, Bécs). Összesen: 72 MP = 106,56 km.
- 13 Ez a Poetovio–Vindobona út egy szakasza. A megtett távolság: Savaria (Szombathely) – 34 MP = 50,32 km – Scarbantia (Sopron) – 31 MP = 45,88 km – Aquis (?) – 38 MP = 56,24 km – Vindobona (Wien, Bécs). Összesen: 103 MP = 152,44 km.
- 14 *Ágnes Cs. Sós: Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1973. 4. Abb. 1.; Kiss G.–Tóth E.–Zágorbidi Czigány B.: Savaria-Szombathely i. m. 84. 80. kép. A hadjárat Savariába tett „kiterője” a fentebb felsorolt mérföldadatok alapján 144 MP = 213,12 km vagy 175 MP = 259 km. Tóth Endre számítása szerint az egész hadjárat által megtett út hossza az Ennstól a Rába torkolatáig: 194 mérföld = 286 km, a Rába torkolatától Savariáig 72 mérföld = 106 km, Savariától Vindobonáig 92 mérföld = 136 km, Vindobonától az Ennsig 106 mérföld = 157 km. A sereg tehát a hadjárat 52 napja alatt összesen 685 km utat tett meg, ami 13 km-es napi átlagot jelentett. Kiss G.–Tóth E.–Zágorbidi Czigány B.: Savaria-Szombathely i. m. 85.; Pannonia római kori úthálózatához, a rá vonatkozó irodalommal együtt lásd: Tóth Endre: Itineraria Pannonica. Római utak a Dunántúlon. Magyar Nemzeti Múzeum, Bp., 2006. (PAN libri 1.) 55. 2. kép.*
- 15 Az Itinerarium Antonini pannoniai mérföldadatait lásd: Tóth E.: Itineraria i. m. 172–184.
- 16 A Tabula Peutingeriana pannoniai mérföldadatait lásd: Tóth E.: Itineraria i. m. 167–171.
- 17 *Einhardus: Vita Caroli Magni Imperatoris, 33. fejezet. A szövegrész magyarul így hangzik: „Közismert, hogy más tulajdonai és kincsei között van három ezüsttábla és egy nagy tábla tömör aranyból. Meghagyja és megparancsolja, hogy a négyszögletű ezüsttábla, amelyen Constantinopolis ábrázolása látható, a római Szent Péter Apostol Bazilikájába küldessék, a többi ajándékkal együtt, amit korábban erre rendelt, a kör alakú, ami Róma városát ábrázolja, a Ravennai Püspöki Egyháznak adassék, a harmadik, ami messze felülmúlja a másik kettőt súlyban és szépségben és három körben ábrázolja az*

Savariában azonban Szent Mártont illetően már hiába kértek eligazítást a bennszülöttektől. Ez ugyanis több akadályba ütközött. Egyrészt az itt lakók – bárkik is voltak azok: a római kori lakosság leszármazottai, a beköltözött avarok vagy mások – aligha értették a kérdést, sem nyelvileg, sem pedig annak értelmét tekintve. Fel nem foghatták ugyanis, hogy miféle itt született püspökszent után érdeklődnek ezek az idegen jövevények. A városnak ugyanis megvolt a maga püspökszentje, a 303. június 4-én itt kivégzett sisciai Quirinus, de az ő ereklyéit

egész univerzum tervét, ügyességgel és finomsággal megrajzolva, az említett aranytáblával együtt abba a harmadba kerüljön, amit örököseinek és adományozásra szánt.” (Gyurkovics Zoltán fordítása.) Einbard: Nagy Károly császár élete. Ford. Gyurkovics Zoltán. 33. fejezet. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/02600/02636/02636.htm>. (A letöltés ideje: 2016. március 8.).

a hunok elől menekülő savariai lakosok már évszázadokkal azelőtt magukkal vitték Rómába, ahol azt az Apostolok Bazilikájában, a későbbi Szent Sebestyén-bazilikában helyezték el.¹⁸ (Ott akár maga Nagy Károly is járhatott valamelyik római tartózkodása idején. Annál is inkább lehetséges ez, mivel a 6. században élt történetíró, Tours-i Gergely tours-i püspök – e minőségében Szent Márton utóda – az általa írt és Károly számára is biztosan ismert frank történetében a Római Birodalomban a Diocletianus császár által elrendelt keresztényüldözések idején vértanúhalált halt számtalan mártír közül név szerint egyedül őt említette meg, bár mártíromságának színhelyéről, Savariáról nem ejtett szót.)¹⁹

De mit is keresett voltaképpen Nagy Károly Savariában 791 őszen? Mivel magyarázhatjuk idejövetelének okát? Ne firtassuk most azt, hogy milyen okok és célok vezették őt az avarok elleni hadjáratra! Az avarok gonoszsága volt a fő ok, amellyel annyi szenvedést okoztak a keresztényeknek, amint azt a birodalmi évkönyvek²⁰ állítják, vagy egyszerűen csak a Tassilo bajor hercegnek nyújtott frankok elleni avar segítségadás megbosszulása, netán más frank birodalmi belpolitikai indítékok, nem tudjuk. Bármely vélt vagy valós indok húzódott is meg a támadás megindítása mögött, az feltétlenül összekapcsolódott a kereszténység terjesztésének, az avarok megtérítésének, Krisztus ellenségei ellen viselt mondhatni „keresztes” háború eszméjével, hiszen maga az uralkodó az egyház védelmezője (*defensor ecclesiae*) volt. Tettei pedig nem utolsósorban – kimondva vagy kimondatlanul – összefüggtek a birodalom (értsd a Nyugatrómai Birodalom) helyreállítását célzó törekvésekkel. Ezen igyekezete persze magából a rendszer lényegéből fakadt. Károlyt ugyanis elsősorban a Nyugat-Európában megerősödő feudális államberendezkedés által gerjesztett

18 Quirinus szenvedéstörténetének függeléke. *Balogh Albin*: Szent Quirinus vértanú püspök. Kép a pannóniai kereszténység életéből. Szombathely Megyei Jogú Város, Szombathely, 2011 39.; *Tóth Endre*: Utószó. In: *Balogh A.* i. m. 56–57., 64–67.; *Tóth Endre*: Szent Quirinus savariai vértanú. Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata–Tourinform Iroda, Szombathely, 2003. (Séták Szombathelyen); *Kiss G.–Tóth E.–Zágorhidi Czigány B.*: Savaria–Szombathely i. m. 63. A rá vonatkozó irodalom: uo. 262.

19 „*Diocletianus alatt, aki harmincharmadikként irányította a Római Birodalmat, négy éven keresztül olyan súlyos üldözés indult a keresztények ellen, hogy egy alkalommal még a legszentségesebb húsvét napján is nagy tömeget gyilkolták le a keresztényeknek az igaz Isten tisztelete miatt. Abban az időben Quirinus, Siscia egyházának papja dicsőséges vértanúságot szenvedett Krisztus nevéért, oly módon, hogy egy súlyos malomkövet kötöztek a nyakába, és a pogányok kegyetlenül a folyó örvényébe hajították.*” *Tours-i Gergely*: Korunk története. A frankok története. Ford. Adamik Tamás. Kalligram, Pozsony, 2010. 164. (I. könyv, 35. fejt.); *Tóth Endre*: Utószó i. m. 57.; *Uő*: Szent Márton ünneplésére. Vasi Szemle 68. (2014) 7. Lásd még a kérdésről ebben a kötetben Tóth Endre tanulmányát!

20 *Annales regni Francorum. Anno 791.* „*Elhatározták a hadmenet végrehajtását a miatt a túltengő és elviselhetetlen gonosz viselkedés miatt, amelyet az avarok a szent egyházzal, illetve a keresztény néppel szemben tanúsítottak, s amelyért igazságos elégtételt kapni követség útján nem tudtak.*” *Szádeczky-Kardoss S.*: Az avar történelem i. m. 278. 121. §.

3. kép. Karoling lovagok a 9. századi *Psalterium Aureum*ban

földéhség, azaz a mindenkori uralkodót „érdekből vagy számításból” kiszolgáló (vezető) réteg számára történő újabb birtokadományozások szükségszerűsége és kényszere sarkallhatta az újabb hódításokra (3. kép).

Ha áttekintjük a 791. évi helyzetet, láthatjuk, hogy erre az időre Károly a régi Nyugatrómai Birodalom kontinentális területeit szinte már mind elfoglalta: Galliát, Itália nagy részét, Noricumot, Raetiát stb. Tudván azt, hogy sosem formált jogot Afrikára, Britanniára, Dél-Itáliára és a 778. évi kudarc után már Hispaniára sem, világos, hogy a négy évszázaddal azelőtti palettáról már csak egyetlen szín hiányzott: a régi Pannónia. A tartománnyal pedig bizonyára még komolyabb tervei voltak. A Duna-vidék és az Adriai-tenger között ugyanis az Alpok keleti oldalán vezetett az egyetlen fontos, az azokat összekötő, minden évszakban jól járható közlekedési csatorna: a régi Borostyánkőút, amelynek birtoklása politikai, katonai és gazdasági szempontból a jövőre nézve egyaránt lényeges volt.²¹

21 Ha a történelmi atlaszok megfelelő térképeire nézünk, láthatjuk, hogy az európai kontinens nyugati felének politikai helyzete a 8. század végén főbb vonalaiban emlékeztet a Kr. u. 1. század

Ez a tartomány állt most a vad pogány – és a frankokkal szemben ellenséges viszonyban álló – avarok fennhatósága alatt, amely egyben (ráadásul már a Meroving I. Klodvig óta) a frank uralkodócsalád védőszentjének – Szent Mártonnak – a szülőföldje is volt. Most éppen ezt a „szent földet” kellett tőlük visszafoglalni. Ha pedig ezt a hadjáratot személyesen maga az uralkodó, a szent égi védelme alatt álló dinasztia feje vezette – talán éppen a Márton köpenydarabjából készített birodalmi hadizászló²² alatt –, úgy már jobban érthető ez a savariai kitérő.

Pusztán katonai szempontból két érvet szoktak felhozni ennek okául. Az egyik az avaroknak a „felégetett föld” taktikájára alapozott védekezési módszere, ami miatt a frank hadseregnek más, bővebb éllemezési forrásokat biztosító útvonalon kellett visszavonulni.²³ A másik érv az, hogy az Itália felől támadó, Johannes isztriai/friauli herceg és Paulinus aquileiai pátriárka által vezetett, augusztus 3-án vagy 23-án elindult „déli” sereggel (amelyben Károly idősebb fia, a 14 éves Pippin itáliai király is ott volt) való egyesülés helyszínéül eredetileg Savaria lehetett kijelölve.²⁴ Ez a délről elterelő támadásnak induló, majd az észak felől érkező seregekkel kiegészülve talán eredetileg átkaroló hadműveletként befejezni tervezett hadjárat végül is nem érte el kitűzött célját. A déli

---

eleji körülményekre, amikor a Római Birodalom éppen hasonló okok miatt foglalta el a későbbi Pannonia területét. Történelmi világtatlasz. Cartographia, Bp., 1998. 19. II. térkép és 28. I. és IV. térkép. Pannonia római foglalásának okairól lásd: *Mócsy András*: Pannonia a korai császárság idején. Változatlan utánnyomás. Akadémiai Kiadó, Bp., 1975. (Apollo Könyvtár 3.) 37–56., főként: 38–39., 51.

- 22 A köpenydarabból készült zászlót utóbb az aacheni palotakápolnában őrizték. *Monachi Sangallensis* (Notkerus Balbulus): De Gestis Karoli Imperatoris. Lib. I. cap. 4.; Monumenta Germaniae Historica, Scriptores II. Ed. Georgius Henricus Pertz. Hannover, 1829. 732. 19–22. sor. „A fent említett szegények közül kiválasztott egy kiváló diktálót és másolót »kápólná«-jába; ezen a néven szokták nevezni a frank királyok szentélyüket Szent Márton cappájáról [köpenyeről], amelyet maguk védelmére és az ellenség elrettentésére mindig magukkal vittek a háborúba.” (Zágorhidi Czigány Balázs fordítása.)
- 23 Ezen a véleményen van: *Bóna I.*: Nagy Károly i. m. 156.; *Uő*: A népvándorlás i. m. 339.; *Szőke Béla Miklós*: A Karoling-kor a Kárpát-medencében. A Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállítása. Magyar Nemzeti Múzeum, Bp., 2014. 12. Közrejátszhatott még a visszavonulásban a lovak nagy részének fentebb már idézett elpusztulása is (lásd a 10. jegyzetet!).
- 24 „Mert arról szó sem lehet, hogy Savariában az Itáliából felnyomuló sereggel lett volna »találkaja«. Az itáliai sereg – mint láttuk – nem vett részt a hadjáratban.” *Bóna I.*: Nagy Károly i. m. 156. A határerőd elfoglalása és a védők lemeszárítása után ugyanis másnap 150 fogollyal visszavonultak. *Bóna I.*: Nagy Károly i. m. 153.; *Szőke B. M.*: A Karoling-kor i. m. 10–11. Az erről szóló forrás: Carolus Magnus. Epist. 20. Közli: Monumenta Germaniae Historica, Epistolarum IV. (Karolinae aevi II.). Ed. Societas Aperiendis Fontibus, Berolini, 1895. 528. 16–27. sor. Ennek magyar fordítása: *Szádeczky-Kardoss S.*: Az avar történelem i. m. 277–278. 121. §. Így mindez tehát csak elterelő hadmozdulat lehetett. Egyébként 799-ben a frankok talán ugyanezt az átkarolónak látszó, megtesztő taktikát alkalmazták az avarok ellen: Erich friauli herceg délről, II. Gerold, Bajorország prefektusa pedig nyugatról támadt, ám mindkét sereg vezérét a lázadók megölték. Minderről: *Kiss G.–Tóth E.–Zágorhidi Czigány B.*: Savaria-Szombathely i. m. 87.; Források: *Szádeczky-Kardoss S.*: Az avar történelem i. m. 298–302. 133–135. §.

támadás csak egy rajtaütés volt, az északi sereg pedig nem találkozott az avar főerőkkel. Így aztán sem a területet birtokba venni, sem az avar hadsereget (ha volt ilyen) megsemmisíteni nem sikerült. Mindez persze – mint azt a későbbi 9. századi történekekből tudjuk – már csak idő kérdése volt.²⁵

A felvetődő katonai okok mellett azonban ehhez a 791. évi „kirándulás-hoz” talán érdemes egy eddig még soha figyelembe nem vett és több mint másfél évtizeddel, pontosabban 18 évvel korábbi eseményt felidézni, amely fényt vethet a savariai látogatás (legalábbis egyik) nyomós indítékára, illetve annak későbbi, Szombathely várostörténetét komolyan befolyásoló, sőt mondhatni meghatározó következményeire. Ennek helyszíne Észak-Itália, ideje pedig a 773. év szeptembere, amikor I. Adorján/Hadrián pápa segélykérésére Károly az itáliai langobard királyság központjának, az antik Ticinumnak, azaz a mai Paviának a falait kezdte ostromolni. Az elhúzódó – kilenc vagy inkább tíz hosszú hónapon keresztül tartó – hadműveletnek kellő időt és alkalmat biztosíthattak az antikvitás iránt amúgy is érdeklődő uralkodó számára, hogy alaposan szétnézessen azon a településen, ahol – jól tudhatta – Szent Márton a gyermekéveit töltötte. Így aztán volt alkalma ellátogatni arra a Pavia közvetlen közelében, a Ticino folyón túl fekvő helyre is, ahol a hagyomány szerint az a ház állt, ahol Márton kisgyermekből katonakorú ifjává serdült. (A ma itt fekvő települést San Martino Siccomariónak nevezik.)

KÉT KORAI SZENT MÁRTON-TEMPLOM

A Szent Márton személyéről nevezetes San Martino Siccomario település neki szentelt középkori eredetű plébániatemplomának falait legalább a 12. században emelték, első említése 1199-ből való.²⁶ Ám állítólag már Márton halálának fél évszázados jubileumán, 448-ban, a szent háza fölé Szent I. Kriszpin/Crispi-

25 A hadjáratok következményeiről és az azokat követő eseményekről: *Bóna I.*: Nagy Károly i. m. 160–163.; *Uő.*: A népvándorlás i. m. 340–342.; *Szőke B. M.*: A Karoling-kor i. m. 10–17.; Források: *Szádeczky-Kardoss S.*: Az avar történelem i. m. 277–308. 121–142. §. Pannonia frank közigazgatásának kiépüléséről és történetéről: *Bóna I.*: A népvándorlás i. m. 346–365.; *Kiss G.–Tóth E.–Zágorbidi Czigány B.*: Savaria-Szombathely i. m. 83–97.; *Szőke B. M.*: A Karoling-kor i. m. 36–105.

26 *Giuseppe Capsoni*: San Martino: un Santo. Il giovane artigiano, Pavia, 2005. 19–20.; Comune di San Martino Siccomario, Provincia di Pavia. Repertorio dei beni Storico, variante 2013. Architettonici e Ambientali. 89. Letölthető: http://www.sanmartinosiccomario.gov.it/sites/default/files/documentazione_p_g_t/C3%20-%20Repertorio_0.pdf. (A letöltés ideje: 2016. május 14.).

no, paviai püspök²⁷ templomot építtetett, amelyet egy galliai főpap, Szent Germán/Germanus auxerre-i püspök²⁸ szentelt fel Ravenna felé utaztában.²⁹ Az építtető paviai püspök talán szintén ezt a megszentelt helyet választotta nyughelyeül is. Az épületet, amely a hathatós égi védelem következtében sokszor megmenekült a pusztítástól, utoljára a 20. században átalakították át.³⁰

Ez a történet főbb vonásaiban megegyezik a szombathelyi Szent Márton-templom (4. kép), azaz a legendás szülőház esetével, amelynek állítólagos

4. kép. A szombathelyi Szent Márton-templom a 2015-ös felújítás után

27 Róla: *Antonio Borrelli*: San Crispino I Vescovo di Pavia. Elérhető: <http://www.santiebeati.it/dettaglio/36550>. (A letöltés ideje: 2016. május 14.)

28 Róla, bő irodalommal: https://en.wikipedia.org/wiki/Germanus_of_Auxerre. (A letöltés ideje: 2016. május 14.)

29 *Marco Galandra*: San Martino Siccomario. Comune di San Martino Siccomario, 2005. 18., 30.; *Capsoni, G.*: i. m. 19.

30 *Galandra, M.*: i. m. 187–191.; továbbá: http://www.sanmartinosiccomario.gov.it/sites/default/files/documentazione_p_g_t/C3%20-%20Repertorio_0.pdf. (A letöltés ideje: 2016. március 20.). A San Martino Siccomario település Szent Márton-plébániatemplomához kötődő mindenféle legenda vizsgálata és ezek valóságtartalmának kiderítése egészen bizonyosan egy helyi (paviai) szakember feladata lenne. A hivatkozott adatok összegyűjtésében nyújtott segítséget Orbán Róbertnek köszönöm meg.

helyére a régészeti kutatások eredményei szerint még a 9. században – tehát Nyugat-Pannonia frank uralma idején – templomot emeltek, amely azután sorozatos átépítések nyomán 1930-ban nyerte el mai formáját. És, hogy a történet teljes legyen, benne Járdányi Paulovics István egy 4. századi bazilika nyoma is felfedezni vélte.³¹

Ha összevetjük a gyermekkor helyszínéül szolgáló, Pavia melletti siccomariói plébániatemplom helyét a Szombathely melletti régi Szentmártonban álló plébániatemplom topográfiai helyzetével, szintén szembeszökő egyezéseket tapasztalhatunk. Mindkét épület egy nagyobb város folyón túli, elő- vagy külvárosának (településének) központjában fekszik, amely helyet a római kor óta kiépített átkelőn és úton lehet megközelíteni. Pavia esetében ez a folyó a Ticino folyó (amelyről az antik város a Ticinum nevet vette), az út pedig dél felé, Rómába vezet.³² Szombathelyen a szóban forgó folyóvíz a középkor óta Gyöngyösnek nevezett, a Kr. u. 2. században ásott műcsatorna, amely a városnak nevet adó Savaria/Sibaris nevű (ma a városi szakaszon Perintnek nevezett) patakából ágazik ki.³³ Végül az út: a kelet felé Bassianan (Sárvár) keresztül Arabonába (Győr) és Aquincumba (Budapest/Óbuda) vezető római út,³⁴ amelyet a 17. századtól biztosan Bálványkő útnak neveztek.³⁵ A várostól (városkaputól) mért távolság Paviában körülbelül négy kilométer, Szombathelyen körülbelül 600 méter.

San Martino Siccomario plébániatemplomának (5. kép) egyik freskóján ma a „*hic altus est [S. Martinus]*”, azaz „*itt nevelkedett [Szent Márton]*” felirat olvasható, ám arra a kérdésre, hogy ez a felirat pontosan mióta látható a templomban, nem tudjuk a választ. Tény azonban, hogy ennek szövege a Sulpicius Severus által írt életrajzból, a *Vita Saint Martin*iből való, hiszen

31 Járdányi Paulovics István: A szombathelyi Szent Márton-egyháznak, savariai Szent Márton születéshelyének római kori eredete. Martineum Könyvnyomda Rt., Szombathely, 1944. (Acta Savariensia 4.) 14–28., főként 19–24.

32 A Rómába vezető zarándokútról (via Francigena) további irodalommal: *Galandra, M.*: i. m. 22.; továbbá: La via Francigena e altre strade della Toscana medievale. A cura di Stella Patitucci Uggeri. All’Insegna del Giglio. Firenze, 2004. (Quaderni di Archeologia Medievale 7.).

33 A Gyöngyös-patakról: Tóth Endre: Adatok Savaria-Szombathely és környéke történeti földrajzához. Vasi Szemle 26. (1972) 2. sz. 239–244.; Kiss G.–Tóth E.–Zágorbidi Czigány B.: Savaria-Szombathely i. m. 10., 74., 88–90., 113. stb.

34 Tóth Endre: A Savaria–Bassiana útszakasz. Archaeologiai Értesítő 104. (1977) 1. sz. 65–75.

35 Bálványkő neve 1360-ban, Banafölde birtok fentebb már hivatkozott határvizsgálásában szerepel először. Tóth E.–Zágorbidi Czigány B.: Források i. m. 56. 77. sz. (lásd még a 7. jegyzetet!). A név a 17. századi városi jegyzékönyvekben is mint dülönév fordul elő, először 1616. december 14-én. Dominkovits Péter: Szombathely város jegyzékönyveinek regesztái, 1615–1617. Szombathely, 1997. (Acta Savariensia 13.) 130. 1267. sz. A Bálványkő dülönév előfordulásáról még: Tóth E.: A Savaria–Bassiana i. m. 69–70. A Bálványkő útja név először 1649-ben tűnik fel, a szombathelyi domonkos szerzetesek itt fekvő földjeivel kapcsolatban. Uo. 69–70. 20. jegyzet.

annak szavait idézi.³⁶ Egy hasonló – a születési hely tényére utaló – felirat a szombathelyi templomban is van a következő szöveggel: „*Hic natus est S. Martinus*”, azaz „*Itt született Szent Márton*”. A dolog akkor válik igazán érdekessé, ha a két templomban található feliratot és azok kikövetkeztethető hátterét, keletkezésük logikusnak tűnő, ám közel sem biztos sorrendjét összeállítjuk.³⁷

Amíg ugyanis a San Martino Siccomarió-i felirat – mint említettük – szoros összefüggést mutat Sulpicius Severus Márton-életrajzának szövegével, addig az a szombathelyi feliratról semmiképpen sem mondható el. Sőt ez utóbbi mintha az előbbi (azaz a siccomariói) átvételét sejtetné.³⁸ Mindez persze csak elméleti konstrukció, hiszen a szombathelyi felirat létezésére igazából csak 1730 tájától (azaz Bél Mátyás óta) vannak feljegyzéseink, a Pavia mellettről pedig ez idáig egyáltalán nem rendelkezünk adattal. Mindezzel kapcsolatban már csak egy megjegyzés kívánkozik, egy kérdés: vajon mikor írják fel egy adott nevezetes helyen az ott megtörtént esemény „jelmondatát” a falra vagy másra? A válasz az lehet, hogy bizonyára akkor, amikor azt az odalátogatók képesek el is olvasni. Addig pedig elég azt csak újra és újra elmesélni, annak pedig nem sok kézzelfogható nyoma marad az utókorra.

A képzelt vagy valós lakóház (a szülőház és a gyermekkori ház) léte, annak topográfiai helyzete, továbbá a Szent Mártonra utaló feliraton kívül egy további egyezés is van a két helyszín között: a tévedésen alapuló kereszteléslegenda hagyományának megléte. Az állítólagos lakóház udvarán található kútnál elvégzett gyermekkeresztelésre Szombathelyen még a ma is meglévő – és régészetiileg ugyan nem sok eredménnyel megvizsgált – „Szent Márton kútja” utal,³⁹ a siccomariói templomban viszont már csak egy régi (középkori?) freskóábrázolás emlékeztet rá. Ám e kutakhoz kötődő mindenféle keresztelési

36 „*Igitur Martinus Sabaria Pannoniarum oppido oriundus fuit, sed intra Italiam Ticini altus est, parentibus secundum saeculi dignitatem non infimis, gentilibus tamen.*” Sulpicius Severus: Vita Sancti Martini 2,1. Elérhető: http://www.intratext.com/IXT/LAT0410/_P1.HTM. (A letöltés ideje: 2016. március 16.); magyarul: „*Márton Pannonia Sabaria nevű városában született, majd az itáliai Ticinumban (Pavia) nevelkedett.*” (Borián Elréd fordítása.) Sulpicius Severus: Szent Márton élete 2,1. Közölve: Sulpicius Severus: Szent Márton élete. Ford. Borián Elréd–Reichardt Aba. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 1997. 28.

37 A feliratok és az életrajz szövegének összevetése a következő: San Martino Siccomario: „*Hic altus est S. Martinus*” – „...*sed intra Italiam Ticini altus est,...*” (Sulpicius Severus: Vita S. Martini 2,1.). Szombathely: „*Hic natus est S. Martinus*” – „*Igitur Martinus Sabaria Pannoniarum oppido oriundus fuit,...*” (Sulpicius Severus: Vita S. Martini 2,1.)

38 A forrás és a feliratok elméleti sorrendje tehát: „... *sed intra Italiam Ticini altus est,...*” (Sulpicius Severus: Vita S. Martini 2,1.) > „*Hic altus est S. Martinus*” (San Martino Siccomario) > „*Hic natus est S. Martinus*” (Szombathely).

39 A kútról: Kiss Gábor–Tóth Endre: A szombathelyi Szent Márton-templom régészeti kutatása, 1984–1992. Előzetes jelentés a feltárt 9–13. századi emlékekről. Communicationes Ar-

5. kép. San Martino Siccomario plébániatemploma

elképzelés merő népi kitaláció, hiszen Márton életrajzából pontosan tudjuk, hogy őt sem nem Savariában, sem nem Ticinumban keresztelték meg gyermekként, hanem katonai szolgálata alatt, 18 éves ifjúként Galliában, az események kronológiája alapján 354 táján.⁴⁰ E hagyományok tehát nem köthetők az ismert élettörténethez.

chaecologicae Hungariae 1993. 194.; Kiss G.–Tóth E.–Zágorhidi Czigány B.: Savaria-Szombathely i. m. 187–188. 133–135. kép.

40 „És midőn tizennyolc éves lett, megmerítkezett a keresztség vizében. A katonaságot azonban nem hagyta el rögtön, (...) még majdnem két évig katonáskodott megkeresztelkedése után.” (Borián Elréd fordítása.) *Sulpicius Severus*: Szent Márton élete 3,5. Közölve: *Sulpicius S.*: Szent Márton élete i. m. 32.

Hasonlóképpen a szép, de sajnos a korabeli liturgikus gyakorlatnak teljesen ellentmondó legendák körébe kell utalnunk azt a jelenetet is, amelyet Rumi Rajki István kútszobra megelevenít Szombathelyen.⁴¹ Sulpicius ugyanis nem említ semmiféle keresztelőt.⁴²

Még egy fennálló kapcsolat rövid felvetése van hátra: a helyneveké. A Pavia melletti családi ház környékén álló települést a kora középkor óta *San Martinónak* nevezik,⁴³ ami a patrocínium alapú helynévadás terméke, vagyis az a névadási eset, amikor magát a települést plébániatemplomának védőszentjéről – esetünkben Szent Mártonról (San Martino) – nevezik el.⁴⁴ Ez teljesen megegyezik a szombathelyi példával, ahol szintén a plébániatemplom körül kifejlődött, hajdan önálló falut – majd magát a városrészt – nevezték és nevezik ma is *Szentmártonnak*.⁴⁵

41 A Szent Márton-templom előtt álló *Szent Márton megkereszteli édesanyját* című szoborcsoport Rumi Rajki István alkotása, amelyet 1938. október 2-án avattak fel. A szobor történetéről részletesen: *Salamon Nándor*: Rumi Rajki István, 1881–1941. Rumi Rajki István szobrászművész élete és alkotásai. Magyar Nyugat Könyvkiadó, Vasszilvág, 2009. 142–163.

42 Anyja megtérítéséről az életrajzíró így szól: „*Ezután lelki vágyának és szándékának megfelelően megszabadította anyját a pogányság tévedésétől, de apja megmaradt a rosszban.*” (Borián Elréd fordítása.) *Sulpicius Severus*: Szent Márton élete 6,3. Közölve: *Sulpicius S.*: Szent Márton élete i. m. 35. A kút talapzatának felirata is erre a forrásra hivatkozik: „*Sanctus Martinus matrem gentilitatis absolvit errore.*” (*Sulp. Severus.*)

43 „*Sanctus Martinus in terra Arsa*” vagy „*ecclesia/monasterium Sancti Martini Siccomarii*” formában. Città di San Martino Siccomario. Sintesi di una „lunga storia”. A cura dell’amministrazione comunale di San Martino Siccomario. San Martino Siccomario (Pavia), 2012. 15.; Elérhető: http://www.sanmartinosiccomario.gov.it/sites/default/files/doc_news/citt%C3%A0%20di%20san%20martino%20sicc.pdf. (A letöltés ideje: 2016. június 16.); *Galanra, M.*: i. m. 21–33.; *Capsoni, G.*: i. m. 15–21.

44 Erről a helynévadási gyakorlatról: *Mező András*: A templomcím a magyar helységnevekben. 11–15. század. METEM, Bp., 1996. (METEM Könyvek 15.) 19–48.; *Lévai Zsanett*: Patrocíniumi helynevek vizsgálata. Egyetemi szakdolgozat. Debreceni Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, 2008. Elérhető: http://mnytud.arts.unideb.hu/szakdolgozat/1600/levai_zs1600.pdf. (A letöltés ideje: 2016. március 15.); *Tóth Valéria*: A templomcím-ből alakult településnevek változásáról. In: Helynévtörténeti tanulmányok 2. Szerk. Hoffmann István–Tóth Valéria. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, 2006. (Magyar Névarchívum Kiadványai 11.) 31–46.; *Tóth Valéria*: A templomcím-ből alakult településnevek keletkezési körülményeiről. Magyar Nyelv 103. (2007) 408–419. *Hoffmann István*: Névrendszertani megjegyzések a patrocíniumi helységnevek történetéhez. Névtani Értesítő 21. (1999) 66–70.

45 *Szentmárton* mint helynév első említése: 1240. december 20.: „*in predio nostro apud Sanctum Martinum*”. *Tóth E.–Zágorhidi Czigány B.*: Források i. m. 35. 31. sz. és 1493. április 8.: „*in Sabbaria apud sanctum Martinum*”, uo. 96. 184. sz. Egyértelműen településre utaló helységnevként csak egy 1509. január 2-án kelt oklevélben (Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár 101.410) tűnik fel első ízben: „1509-ben már kétségkívül településnevként tűnik fel Szentmárton, ekkor István plébános templomát egyszer Szombathely mellettinek (*propre Zombathel*), majd Szentmártonban lévőnek (*in eadem Zenthmarton habita*) nevezik.” *Kiss G.–Tóth E.–Zágorhidi Czigány B.*: Savaria-Szombathely i. m. 210. Ugyancsak településként szerepel neve a győri püspökség szombathelyi uradalmának 1592. évi urbáriumában is: „*Zenth Marton. Est possessio seu villa circa templum S. Martini sita*”. *Zágorhidi Czigány Balázs*: Szombathelyi urbáriumok és inventáriu-

Ennél fontosabb azonban a lombardiai település nevének másik összetevője. A *Sicomario* név a késő középkori adatokban „*Sicum mare*” vagy „*Sicut mare*” alakban tűnik fel.⁴⁶ A helynév a Ticino folyó egy szakaszának kiszáradt medrére (azaz egy ’száraz völgy’-re) utal, amely a Pó folyó mederváltozása miatt maradt hajdan víz nélkül. Nem véletlen, hogy neve a középkori írott forrásokban *Terra Arsa* (azaz ’kiégett, kiszáradt föld’) formában szintén feltűnik.⁴⁷ A „*Sicum mare*” elnevezés viszont kísértetiesen emlékeztet egy 885. november 20-ra hamisított oklevélben (az 1050 táján Salzburgban írt úgynevezett *Arnulfnumban*) olvasható *Sicca Sabaria* nevű helynévre.⁴⁸ Ennek a helynek pedig – lévén, hogy az iratban egy Sabaria melletti birtoktestről van szó – bizonyosan a karbantartás híján könnyen szárazon maradó Gyöngyös műcsatorna mellett kellett feküdnie (mindenképpen valahol a mai Gencsapáti és a régi Gyöngyösszőlős között), talán éppen *Sabaria civitas* mellett, illetve annak temploma közelében.⁴⁹

És ha már a *Sabaria* névnél tartunk, akkor okvetlenül el kell mondani, hogy a helynév eme késő római kori formában (*Savaria* > *Sabaria*) való fennmaradása is egyedül Szent Márton kultuszának köszönhető, hiszen a szent és szülővárosának neve oly elválaszthatatlanul összekapcsolódott a köztudatban, hogy Márton neve megakadályozta a városnév – az időközben lezajló nyelvi fejlődés miatt törvényszerűen bekövetkező – alakváltozását. Így aztán a *Sabaria* névalak mint a háromnevű város⁵⁰ latin elnevezése a hivatalos névhasználatban egészen a 19. század második feléig megmaradt.⁵¹

mok a 16. századból. Szombathely Megyei Jogú Város–Panniculus Régiségtani Egylet, Szombathely, 2000. (Acta Savariensia 16.) 77–79.

46 Lásd a 43. jegyzetet!

47 Lásd ugyancsak a 43. jegyzetet!

48 *Tóth E.–Zágorbidi Czigány B.*: Források i. m. 34. 28. sz.

49 A *sicca Sabaria* helynév lokalizálásáról: *Tóth E.*: Adatok i. m. 248–250.; *Vékony Gábor*: Das nord-westliche Transdanubien im 9. Jahrhundert und die „Uuangariorum marcha”. *Savaria* 15. (1981) Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szombathely, 1988. 218–219.; *Tóth Endre*: Előszó. Szent Márton Sabariában és Pannoniában. In: Lakner Endre: Szent Márton tours-i püspök valódi születéshelyének felderítése. Reprint. Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata, Szombathely, 2008. (Szombathely város reprint kiadványai.) 16–17. Az eredeti mű megjelenése: Bertalanffy Imre nyomdája, Szombathely, 1865.

50 *Kiss G.–Tóth E.–Zágorbidi Czigány B.*: *Savaria-Szombathely* i. m. 123–129.; *Kiss Gábor*: Szombathely – Sabaria – Steinamanger. Panniculus Régiségtani Egylet, Szombathely, 2002. (Lapok Szombathely történetéből 109., Panniculus C/160.); *Uő*: Térképvázlatok Vas megye történeti atlaszához. In: Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szerk. Mayer László–Tilcsik György. Vas Megyei Levéltár, Szombathely, 2003. 531–533.

51 A *Sabaria* név változatlan formában való fennmaradásáról és a 19. századig történő hivatalos használatáról: *Kiss G.–Tóth E.–Zágorbidi Czigány B.*: *Savaria-Szombathely* i. m. 123–125.; *Tóth E.*: Előszó i. m. 17–18.; *Tóth E.*: Utószó i. m. 70.; *Tóth E.*: Szent Márton ünneplésére i. m. 6.

Tudva azt, hogy a San Martino Siccomarió-i kapcsolat további alapos vizsgálatra szorul, mégis felvetődik a kérdés, vajon a felsorolt számos egyezés pusztán a sorozatos véletlen műve-e? Ráadásul olyan sorozaté, amit éppen Nagy Károly személye köt össze? A válasz: aligha! Így tehát – ha óvatosan is – arra a következtetésre juthatunk, mint évekkel ezelőtt Tóth Endre, nevezetesen hogy az egész szombathelyi Szent Márton-kultuszt személyesen maga Nagy Károly honosította meg Savariában.⁵² És ebben – tegyük most hozzá – nem kis szerepe lehetett korábbi paviai élményeinek.

Ha már Károly Pavia mellett látta a szent egykori ticinumi otthonát (vagy legalábbis tudott annak létezéséről), nem csoda, hogy Sabariába érve jelen levő főpapjai társaságában éppen Márton szülőházát igyekezett megtalálni.⁵³ Mindazonáltal a valódi szülőházat 300 év múltán fellelni éppen olyan lehetetlen vállalkozás volt, mint ahogyan a régészeti kutatás számára ma is az. Mégsem mehetett azonban haza a király – képletesen szólva – üres kézzel. Ha már katonai síkon alig ért el eredményt – hiszen nem tudta leverni az avarokat, nem tudta megsemmisíteni haderejüket, és nem tudta birtokba venni területüket –, legalább a másik, a vallási célt sikerült elérnie: visszahozta a kereszténységet Pannoniába,⁵⁴ továbbá meglátogatta Szent Márton szülővárosát, és végül fellelte a szent szülőházát.

Ennek azonosításában a fő érvet bizonyára – túl az esetleges paviai egyezéseken – Quirinus püspöknek a római kori keleti temetőben álló eredeti sírépülete (tehát egy másik szent püspökhöz kötődő épület!) és az annak környékén található, még felszínen lévő – nem egy esetben Krisztus-monogramos –, eredetileg sírépületek falaiban kialakított sírfülkék (*loculusok*) lezárófalaiba illesztett ókeresztény sírtáblák szolgáltatták.⁵⁵

52 Kiss G –Tóth E.–Zágorbidi Czigány B.: Savaria-Szombathely i. m. 224.; Tóth E.: Előszó i. m. 21–22.; Tóth E.: Utószó i. m. 69.

53 Császárrá koronázásának évében (800) Nagy Károly elzarándokolt Szent Márton sírjához is. Tóth E.: Előszó i. m. 10.

54 Pontosabban valójában, hogy itt élő elvadult keresztény csoportokra is rátalált, hiszen öt évvel később a térítést végzőknek ezek már problémát jelentettek. Minderről: *Veszprémy László*: Mint békák a mocsárban. Püspökök gyűlése a Duna mellett 796-ban. *Aetas* 19. (2004) 62–65. A forrás magyar fordítása uo. 67–71. „Azokról pedig, akikről körültekintő tudakozásunk eredményeként válszaik alapján már bebizonyosodott, hogy annak a földnek a papjai már megkeresztelték őket a Szentháromság nevében, nem szükséges még egyszer megkeresztelkedniük.” Uo. 70–71. (Veszprémy László fordítása.)

55 Tóth Endre: *Lapidarium Savariense*. Savaria római feliratos köemlékei. Savaria 34. (2011) 2. sz. 188–200. 142–153. sz. A Krisztus-monogramos sírtáblák: uo. 191–192. 144. sz.; 194–195. 148. sz. – a korábbi irodalommal. E *loculus*-táblák használati idejéről egy másik készülő tanulmányomban fogok beszámolni. Ennek egy kezdeti változata már előadásként elhangzott. Lásd: *Kiss Gábor*: *Keresztény kultuskontinuitás Savaria keleti temetőjében*. In: „Sötét idők túlélői” [konferencia] Debrecen, 2014. február 5–7. Programfüzet. 8–9.

Ne feledjük azt a topográfiai tényt sem, hogy Károly csapatai élén éppen azon a kelet felé vezető úton érkezett meg a városba, amely közvetlenül azon legendás hely mellett vezet el, amin később maga a középkori Szent Márton-templom felépült. Tehát az egykori ókeresztény temető szélén masíroztak el, alig pár méterre Quirinus eredeti nyughelyének valószínűsíthető helyétől.

Az elmondottakból remélhetőleg kiderült, hogy komolyan fennáll a lehetősége annak, hogy Szent Márton kultuszát valóban nem kisebb személyiség, mint maga Nagy Károly hozta el Savariába, aki a vélt szülőház felfedezésével egyben helyszínt is adott Gallia szentjének további, máig is élő helyi tiszteletéhez. 791. októberi látogatása pedig az első mozzanat volt abban a római korszakot követő eseménysorban, amely előbb Nyugat-Pannoniát, végül az egész Kárpát-medencét hosszú évszázadok után visszakapcsolta Európához és a nyugati keresztény kultúrkörhöz.

Végezetül ki kell még térnünk a savariai zarándoklat tudománytörténeti vonatkozásaira. Az antik város területén ugyanis nem a 18. század végén⁵⁶ vagy a 19. században⁵⁷ kezdődött el a tudományos alapú régészeti kutatás. A fent leírtak alapján pedig az sem biztos, hogy az 1508-ban napvilágra került Ovidius-sír⁵⁸ volt az első, amikor egy leletet vagy épületmaradványt megpróbáltak a rendelkezésre álló információk alapján meghatározni és keltezni. Valószínűbbnek látszik, hogy inkább ezzel a 791. évi vallásos indíttatású búvárlattal,⁵⁹ Szent Márton szülőházának „felfedezésével” veszi kezdetét Szombathely földjén az archaeologia története.

56 Itt Szily János, az első szombathelyi püspök megbízásából kutató Schönvisner István tevékenységére kell utalnunk: *Stephanus Schoenvisner*. Antiquitatum et historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus libri novem. Pestini, 1791. Ennek magyar nyelvű tartalomjegyzéke: *Schönvisner István*: Szombathely régiségei és története a kezdetektől a jelen időkig. Pest, 1791. Ford. Tóth Péter. Vasi Szemle 42. (1988) 593–595. Lásd továbbá: *Szentléleky Tibamér*: A Savaria-kutatás története. Vasi Szemle 12. (1958) 82–83.; valamint *Kiss G.–Tóth E.–Zágorbidi Czigány B.*: Savaria-Szombathely i. m. 2., 240.

57 A 19. századi szombathelyi régészeti kutatásokról összefoglalóan: *Szentléleky T.*: A Savaria-kutatás i. m. 83–87.; *Kiss Gábor–Mayer László*: A szombathelyi régiségtár őrei (1872–1942). Vasi Szemle 45. (1991) 3. sz. 403–413.; *Kiss G.–Tóth E.–Zágorbidi Czigány B.*: Savaria-Szombathely i. m. 240., irodalom: 276–277.

58 A sírről összefoglalóan: *Kiss G.–Tóth E.–Zágorbidi Czigány B.*: Savaria-Szombathely i. m. 238–239. A további irodalom uo. 276–277. Népszerű formában: *Kiss Gábor*: Hol volt, hol nem volt Szombathelyen. Ovidius sírja. Leporelló, Panniculus Régiségtani Egylet, Szombathely, 2010.

59 A bizonyára Nagy Károly számára is ismert legenda szerint hasonló kutatást végzett Szent Ilona/Helene, Nagy Konstantin édesanyja, amikor 326-ban szentföldi zarándoklata alkalmával Jeruzsálemben, a Golgotán felállított Venus-szobor helyén ásásokba kezdett a Szent Keresztet keresve. Lásd: *Diós István*: Szentek élete. Szent István Társulat, Bp., 2009. 2. köt. 151–152.

SZILÁGYI MAGDOLNA

A DUNÁNTÚL KÖZÉPKORI ÚTHÁLÓZATÁNAK JELLEGZETESSÉGEI

SZOMBATHELY ÚTCSOMÓPONTI SZEREPE A 13–14. SZÁZADBAN

A középkori utazás és közlekedés kapcsán gyakran merül fel az a nézet, mely szerint az utazási lehetőségek korlátozottak voltak, a közlekedési eszközök lassúsága, az utak rossz állapota és az utazókra leselkedő számtalan veszély miatt csak kevesen kerekedtek útra a középkorban.¹ A köztudatban élő elképzelés szerint az utazás elsősorban az uralkodók és udvartartásuk, valamint a nemesiség privilégiuma volt. Rajtuk kívül legfeljebb a hivatásukból kifolyólag utazni kénytelen kereskedők, katonák, követek és papok fordultak meg az utakon. A társadalom zöme ezzel szemben egymástól elzárta, befelé forduló közösségekben élt, szűkebb lakóhelyét csak nagy ritkán hagyta el.

Az utazás és helyváltoztatás témakörökben az utóbbi évtizedekben végzett kutatások alapján a fenti állítások azonban mindenképp revízióra szorulnak.² A modern kor emberéhez képest a középkori népesség utazási lehetőségei lényegesen korlátozottabbak voltak, ez azonban nem jelenti azt, hogy ne kereshettek volna fel olykor-olykor akár távoli vidékeket is. Adott esetben még a parasztok is elhagyhatták lakóhelyüket, amennyiben teljesítették az ehhez szükséges feltételeket.³ Ők leggyakrabban valamely szomszéd faluba vagy 15–20 kilométeres körön belül eső birtokra költöztek. Ezzel szemben a mezővárosokba vagy városokba nagyobb távolságból is érkezhettek az alacsonyabb terhek reményében.

1 A szerző kutatásait a Magyar Várostörténeti Atlasz (OTKA K 116594) kutatási program támogatja.

2 A középkori és kora újkori (1350 és 1600 közötti) utazás témakörben 1990 előtt megjelent nemzetközi (elsősorban német nyelvű) szakirodalom tematikus bibliográfiáját lásd: *Ingrid Matschinegg–Albert Müller: Migration, Wanderung, Mobilität in Spätmittelalter und Frühneuzeit. Eine Auswahlbibliographie. Medium Aevum Quotidianum, Krems, 1990. (Medium Aevum Quotidianum 21.)*

3 A 13. század második felében ezek a feltételek a földesúri engedély, illetve a földbér (*terragium*) megfizetése voltak, amelyek a későbbiekben még a tartozások megfizetésével egészültek ki. *Kubinyi András: Költözés, helyváltoztatás, utazás a késő középkori Magyarországon. (A horizontális mobilitás kérdései). A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei 2. (1991) 230.*

A horizontális (térbeli vagy földrajzi) mobilitás gyakran összekapcsolódott a vertikális (társadalmi) mobilitással. Egy mezőváros jogilag jobbágy státuszú polgára az elköltözést követően például nemcsak szabad királyi városi polgárrá vált, de akár a városi vezetőréteg tagjai közé is emelkedhetett.⁴ A házasságkötés ugyancsak fontos szerepet játszott a lakóhely elhagyásában a parasztok és a polgárok körében egyaránt.⁵ A szakmai gyakorlat megszerzése és a tanulás szintén sokakat készítetett vándorlásra. A céhmesterek a szakmai ismeretek bővítése céljából egy másik városba vagy mezővárosba küldték a náluk inaséveiket kitöltött kézműves legényeket, akik később visszatérhettek egykori lakóhelyükre (ideiglenes helyváltoztatás), de akár ott is letelepedhettek, ahol a mesterjogot megszerezték (állandó helyváltoztatás).⁶ Az értelmiségnek jellemzően még az iparosoknál is nagyobb távolságot kellett megtennie a teológiai, jogi és orvosi tanulmányok elvégzéséhez. A pécsi egyetem alapítása (1367) előtt ugyanis kizárólag külföldi egyetemeken tudtak a magyarok felsőfokú ismereteket szerezni. A 12. századtól például a párizsi és az oxfordi, a 13. századtól kezdve pedig a bolognai és a padovai egyetemen is megfordultak magyar diákok.⁷

A fent említett gazdasági és társadalmi tényezők mellett az utazások valószínű okait is meg kell még említenünk. A középkor embere számos okból kereshette fel a messzi földön található kegyhelyeket. Leggyakrabban jámbor elhatározásból (kegyes zárandoklat), bűnbocsánat reményében (vezeklő zárandoklat) vagy megbízatásból (helyettes zárandoklat) vállalták a hosszú út megtételét és az azzal járó kényelmetlenségeket és költségeket. Már az Árpád-kor idejéből vannak adataink a Jeruzsálemben (7 fő), Rómában (6 fő), Compostelában (1 fő) és Aachenben (1 fő) megforduló magyar zárandokokról. A 14. és főleg a 15. században pedig látványosan megnőtt mind a külföldre utazó magyar zárandokok, mind az általuk felkeresett kegyhelyek száma.⁸ Rövidebb távú, ám a társadalom nagyobb részét érintő vallási jellegű utazást (gyaloglást) jelentett a templomlátogatás. A 11. század elején a legtöbb falutól átlagosan 15–24 kilométerre, azaz 3–4 óra járásnyira állt egy templom, ami még aligha

4 Kubinyi A.: Költözés i. m. 232–233.

5 Kubinyi A.: Költözés i. m. 234–236.

6 Kubinyi A.: Költözés i. m. 234.

7 A pécsi egyetem alapítása előtt összesen 40 egyetem létesült Európában: 18 Itáliában, 10 a későbbi Franciaország területén, 7 az Ibériai-félszigeten, 2 Angliában és 3 a közép-európai régióban. *Szögi László*: Régi magyar egyetemek emlékezete 1367–1777. ELTE Könyvtára és Levéltára, Bp., 1995. 6. A párizsi és bolognai egyetemekre járó magyar diákokról lásd még: *Mezey László*: Deákosság és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlata. Akadémiai, Bp., 1979. 144–150.

8 *Csukovits Enikő*: Középkori magyar zárandokok. História–MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2003. 25–26. 1. táblázat.

2. kép. Budán talált zarándokkagyló Santiago de Compostelából

1. kép. Jakab apostol szobra zarándoktáskával és -jelvényrel a Santa Marta de Tera-i Szent Márta-templom déli kapuja mellett, a Santiago de Compostela-i zarándokút mentén

tette lehetővé a rendszeres misére járást.⁹ A templomépítéseknek köszönhetően azonban ez a távolság fokozatosan csökkent a későbbi évszázadokban. A 15. századra már minden második falunak volt saját temploma,¹⁰ ami azt jelenti, hogy négy-öt kilométerre, azaz körülbelül egy óra járásra csökkent az egyház nélküli helyeknek a legközelebbi plébániatemplomtól való távolsága¹¹ (1–2. kép).

⁹ Györffy György: István király és műve. Gondolat, Bp., 1983.

¹⁰ Szabó István: A középkori magyar falu. Akadémiai, Bp., 1969. 184–186.

¹¹ A késő középkori Tolna megye területén K. Németh András 4-5 kilométerben határozta meg a templomok akciórádiuszát, és hasonló eredményre jutott Sibrányi Máté is a Sárvíz völgyének vizsgálatakor. K. Németh András: A középkori Tolna megye templomai. Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd, 2015. 238.; Sibrányi Máté: A Sárvíz középkori településhálózatának vázlata, avagy a templom és a hozzá vezető út. Alba Regia 37. (2008) 195.

A KÖZÉPKORI UTAK HIERARCHIÁJA ÉS HASZNÁLATA

Miként az utazók motivációja, úgy az utak funkciója is rendkívül nagy változatosságot mutat a középkorban. A különböző jellegű utazások (hadmozgások, egyetemjárás, zarándoklat, kereskedelem stb.) eltérő típusú utakat hoztak létre, melyek négy fő hierarchiai szinthez sorolhatók.¹² Ezek: 1. a külföldre irányuló távolsági utak, 2. a különböző tájegységeket összekötő országos jelentőségű utak, 3. az egy-egy központi helyet (várost, mezővárost) a vonzáskörzetükbe tartozó településekkel összekapcsoló regionális utak, és végül 4. a települések közvetlen környezetéhez tartozó helyi (lokális) utak.

A távolsági utakon belül a legkorábbiak a településeket többnyire elkerülő, a csapatok gyors haladását lehetővé tévő hadi utak (*via exercituum*,¹³ *via exercitus*,¹⁴ *hadút*,¹⁵ *hadinagyút*¹⁶) lehettek, melyek használatára már a korai Árpád-korból rendelkezünk adatokkal. A Dunántúlon ezek egy része a római korban kiépített utak maradványait követte. Az egykori Pannonia provincia és egyben a Római Birodalom keleti határán létesült – és ebből kifolyólag az antikvitás idején kiemelkedő stratégiai jelentőséggel rendelkező – Duna menti hadiút például a 11. században újra felvonulási útvonalként szolgált. Ezt az utat használhatták Szent István király Bulgária ellen harcba induló csapatai

12 A középkori okleveles anyagban szereplő útelnevezések hierarchia és funkció szerinti osztályozását és a jellegzetességek leírását lásd: *Magdolna Szilágyi: Árpád Period Communication Networks: Road Systems in Western Transdanubia*. PhD Dissertation. Central European University, Bp., 2012. 38–150.; *Magdolna Szilágyi: On the Road: The History and Archaeology of Medieval Communication Networks in East-Central Europe*. Archaeolingua, Bp., 2014. 85–186.

13 +1086: Koppány (Veszprém m.), A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története (=PRT). I–XII. Szerk. Erdélyi László–Sörös Pongrácz. Szent-Benedek-rend, Bp., 1902–1916. VIII. 267.

14 1209: Trstenik (Zágráb m.), Árpádkori új okmánytár (=ÁÚO) I–XII. Közzéteszi Wenzel Gusztáv. MTA, Pest–Bp., 1860–1874. XI. 98.; 1245: Bokonue (Körös m.), Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis (=F.). I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Budae, 1829–1844. IV/1. 387.; 1254: Selnica (Varasd m.), ÁÚO XI. 451.

15 1211: Fadd (Tolna m.), PRT X. 511.; 1211: Gamás (Somogy m.), PRT X. 514.; 1211: Szántó (Somogy m.), PRT X. 516.; 1211: Brancon (Varasd m.), F. VII/5. 223.; 1251: Csicsal (Somogy m.), PRT X. 522.; 1268: Bárd (Somogy m.), ÁÚO III. 191.; 1393: Oszlár (Somogy m.), *Borsa Iván: A somogyi konvent oklevelei az Országos Levéltárban*. Hatodik közlemény. Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv 31. (2000) 27., nr. 511.; 1399: Tarcsa (Heves m.), Zs. I. 660. 5965 sz.; 1406: Erenye (Zala m.), Zala vármegye története. Oklevéltár (=Zala vm.). I–II. Szerk. Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula. Zala vármegye közönsége, Bp., 1886–1890. II. 325.; 1430: Bélc (Somogy m.), Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest; = MNL OL) Diplomatikai Levéltár (=DL) 12302.

16 1335: Zalavár (Zala m.), Zala vm. I. 301.

1018-ban,¹⁷ és nagyrészt ezen az útvonalon meneteltek a Szentföldre a Nyugat-Európából érkező keresztes seregek is 1096-ban.¹⁸

Az országhatárokon átívelő zarándokutak ugyancsak jellemző példái az európai távolsági utaknak. Ezek közül a legkorábbi a Jeruzsálembé tartó szárazföldi út volt, amely nagyrészt a fent említett római hadiút nyomvonalát követte. Ezt az utat az 1018. évi balkáni hadjárata után nyitotta meg Szent István a Nyugatról érkező zarándokok előtt.¹⁹

A Magyarországon keresztülhúzó távolsági utak harmadik fő típusát a külföldre tartó kereskedelmi útvonalak²⁰ képviselik, amelyek irányát és vonalvezetését a szomszédos országokkal folytatott árucserre mellett a földrajzi viszonyok (különösen a folyók és a hegyek) és a városhálózat²¹ jelölték ki. A Nyugatra, illetve a Balkánra irányuló kereskedelmi utak vonalvezetése például a Duna folyását követte. A kora Árpád-korban fontos távolsági kereskedelmi útvonalak voltak még a Budáról északkelet felé tartó, a Vereckei-hágón át Kijevbe vezető, valamint az Alpok hegyláncait keletről megkerülő, Velence és Bécs között összekötött biztosító utak. Miután Kijev kereskedelmi kiszűrését az 1240. évi mongol hódítás kioltotta, a Vereckei-hágón át Budára vezető út forgalma is alábbhagyott. A Velence és Bécs között a Nyugat-Dunántúlon keresztül lebonyolított tranzitforgalom pedig a stájer hegyeken és Semmering hágóján át a 12. század végére kiépült új kereskedelmi útvonal létrejöttével szűnt meg.²²

Az országos (másodrendű) utakat elsősorban a tájközi árucserét kiszolgáló kereskedelmi utak képviselik. A 12. század közepétől két olyan áru létezett Magyarországon, amelyek forgalma az ország távoli tájegységeit összekötő utakat hívott létre, ezek: a bor és a só.²³ A szerémségi és a Balaton környéki (Somogy és Zala megyei) borvidékekről Esztergomba és onnan az észak-

17 Györffy Gy.: i. m. 288–289.

18 Borosy András–Laszlovszky József: Magyarország, a Szentföld és a korai keresztes hadjáratok. In: Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. Laszlovszky József–Majorossy Judit–Zsellengér József. Attraktor, Máriabesnyő, 2006. 80–82.

19 Györffy Gy.: i. m. 293–308.

20 Az Árpád-kori távolsági forgalomról összefoglalóan lásd: Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. História–MTA Történettudományi Intézete, Bp., 1993. 230–241.

21 A távolsági kereskedelmi útvonalak kialakulása és a városfejlődés kapcsolatáról: Szende Katalin: Towns along the Way. Changing Patterns of Long-distance Trade and the Urban Network of Medieval Hungary. In: Towns and Communication. Vol. 2. Communication between Towns. Proceedings of the Meetings of the International Commission for the History of Towns (ICHT). London 2007 – Lecce 2008. Eds. Hubert Houben–Kristjan Toomaspoeg. Mario Congedo Editore, Galatina, 2011. 161–225.

22 Szűcs J.: i. m. 230–235.

23 Szűcs J.: i. m. 256–266.

3. kép. Lovas szekérrrel szállított borshordó
a 15. századi jánosréti Szent Miklós-főoltáron

magyarországi bányavidékre tartó borszállító utak (3. kép) (*borhordó út*)²⁴ az ország legfőbb észak–dél irányú kereskedelmi útvonalait alkották. Ezzel szemben az erdélyi és a 14. századtól kezdve a máramarosi sóbányákat Budával, il-

24 1382: Kemece és Tótmező (Veszprém m.), Veszprém város okmánytára. Pótkötet (1000–1526). Összeállította Érszegi Géza–Solymosi László. Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár, Veszprém, 2010. 323.

letve a Dunántúllal összekötő úgynevezett sóhordó utak (*via salifera*,²⁵ *sóhordó út*,²⁶ *sóút*,²⁷ *sajtút*,²⁸ *sajtosút*²⁹) egy országos kelet–nyugat irányú közlekedési tengely részeit képezték.³⁰

A regionális központok (városok, piacos és vásáros helyek, várak, kolostorok, nemesi uradalmi központok) körül kialakult utak képviselik az úthálózat harmadik hierarchiai szintjét.³¹ Ezek az utak működésbeli szempontból gyakran valamilyen gazdasági vagy adminisztratív funkciót láttak el. Az előbbire utal számos, a középkori forrásokban fennmaradt útelnevezés is. A városokat a piackörzetükbe tartozó településekkel csillagszerűen összekapcsoló vásárutak (*via forensis*,³² *via ad forum*,³³ *vásárút*,³⁴ *vásárosút*³⁵) például a rendszeres áruforgalom lebonyolítására szolgáltak regionális szinten. A harmadrendű utak közé sorolhatóak azok az állathajtó utak is, amelyeken a vásárra vagy egy, a településtől távolabb eső legelőre terelték a marhákat (*via gregum*,³⁶ *csordaut*³⁷) és a lovakat (*ménésút*).³⁸ Ugyancsak idetartoznak azok a szállító útvonalak, amelyeken valamilyen nyersanyagot hordtak lelőhelyükről a felhasználási he-

25 1235: Pityord (Győr m.), ÁÚO II. 35.

26 1368: MNL OL DL 25769.

27 1411: Szalárd és Marja (Bihar m.), Zsigmondkori oklevéltár (=Zs.) I–XII. Szerk. Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert, Neumann Tibor, Lakatos Bálint Péter. Magyar Országos Levéltár, Bp., 1951–2013. III. 728., nr. 3191.

28 1228: Nána (Esztergom m.), Monumenta Ecclesiae Strigoniensis (=Mon. Strig.) I–IV. Szerk. Knauz Ferdinánd, Dedek Crescens Lajos, Dreska Gábor. Archivum Primateale, Esztergom–Argumentum, Bp., 1874–1999. I. 269.; 1257: Irény (Győr m.), ÁÚO II. 282.; 1271: Veszprém (Veszprém m.), ÁÚO III. 269.; 1320: Peszej (Veszprém m.) Zala vm. I. 152.; 1340: Peszej (Veszprém m.), Zala vm. I. 365.; 1361: Örkény (Győr m.), PRT II. 478.

29 1379: Bonchida (Doboka m.), F. IX/5. 342.; 1431: Kolozsmonostor (Kolozs m.), MNL OL DL 31132; 1450: Boroszlótelke (Kolozs m.), MNL OL DL 36407.

30 Szűcs J.: i. m. 256–266.

31 Michael Aston: Interpreting the Landscape. Landscape Archaeology and Local History. Routledge, London, 2002. 145–146.

32 1240: Gortva (Gömör m.), Slovenský Diplomatár / Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae (=CDSI) I–II. Szerk. Richard Marsina. Obzor, Bratislava, 1971–1987. II. 49.

33 1247: Salfölde (Baranya m.), ÁÚO VII. 248.

34 1406: Apsa (Zala m.), Zala vm. II. 327.; 1412: Jánok (Pozsony m.), MNL OL DL 9883; 1420: Hegymagas (Zala m.), MNL OL DL 10923.

35 1145: Madocsa (Tolna m.), F. II. 122.; 1344: Badacsonytomaj (Zala m.), Zala vm. I. 417.; 1364: Bucsuta (Zala m.), Zala vm. II. 3.; 1374: Hodász (Vás m.), Zala vm. II. 116.; 1381: Vág és Diáktelke (Sopron m.), Sopron vármegye története. I–II. Szerk. Nagy Imre. Sopron vármegye közönsége, Sopron, 1889–1991. II. 35.; 1390: Németi és Magas (Somogy m.), MNL OL DL 7647.

36 +1082: Pét és Tűzoktelek (Veszprém m.), HO IV. 3.; 1272: Esztergom–Szentistván (Veszprém m.), Mon. Strig. I. 600.; 1296: (Veszprém m.), F. IX/7. 722.

37 1293: Veszprémtől nyugatra (Veszprém m.), F. IX/7. 711–712.; 1340: Peszej (Veszprém m.), Zala vm. I. 367.

38 1289: Harta (Fejér m.), HO 1234–1536. 115.

lyükre, mint például a kőhordó utak (*kőhordó út*),³⁹ melyeken a kőbányából kikerülő nyerskövet szállították az építkezés helyszínére.

A hierarchiai rendszer legalsó fokán a települések bel- és külterületét sűrűn behálózó, az úthálózat hajszalereit alkotó, helyi érdekű utakat találjuk. Néprajzi párhuzamok alapján a lokális utak a nagyobb utakhoz képest valószínűleg sokkal nagyobb fokú változóképeséget és adaptivitást mutattak, azaz külső (természeti, társadalmi, gazdasági és egyéb) hatásra könnyebben megszűnhettek vagy létrejöhetnek, de akár a teljes kapcsolatháló is átrendeződhetett. Orientációjukat és sűrűségüket nagymértékben befolyásolták a helyi gazdasági és társadalmi viszonyok.⁴⁰ A középkori források gyakran tesznek említést a faluhoz tartozó határrészek (szántók, rétek, erdők, szőlők stb.) megközelítésére szolgáló, helyi jelentőségű gazdasági utakról,⁴¹ mint amilyenek a szénahordó utak,⁴² a fahordó utak (*via lignaria*,⁴³ *erdőlőút*⁴⁴) vagy a malomutak (*via molendinaria*,⁴⁵ *via ad molendinum*,⁴⁶ *malomuta*,⁴⁷ *malomút*,⁴⁸ *malomló út*⁴⁹) voltak. Ugyancsak lokális utaknak tekinthetőek az egyházas helyeket a szomszédos templom nélküli településekkel összekötő egyházi utak (*via ad ecclesiam*)⁵⁰ és gyalogutak (*semita ad ecclesiam*),⁵¹ amelyeken a hívek misére jár-

39 13. sz.: Peszej (Veszprém m.), HO III. 48.; 1323: (Veszprém m.), Zala vm. I. 169–170.; 1413: Zombor (Zemplén m.), Zs. IV. 209., nr. 853.

40 *Máté Gábor*: A helyi úthálózat kutatásának néprajzi és településtörténeti kérdései. *Etnographia* 125. (2014) 572–574.

41 *Aston, M.*: i. m. 145–146.

42 1326: Szomola (Nyitra m.), Anjoukori okmánytár (=A.) I–VII. Szerk. Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula. MTA, Bp., 1878–1920. II. 248.

43 1420: Nyárád (Borsod m.), Zs. VII. 519., nr. 2276.

44 1401: Perbál (Pilis m.), Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig. Szerk. Bártfai Szabó László. Ablaka, Bp., 1938. 116.; 1410: Sári (Pilis m.), Zs. II/2. 366., nr. 7640.

45 1342: Asszonyfa (Vas m.), Zala vm. I. 403.

46 1208: Nevetlen (Moson m.), UB I. 54.; 1342: Rum (Vas m.), Zala vm. I. 401.; 1388: Dezsér (Trencsén m.), Zs. I. 68., nr. 685.; 1411: Somogyvár (Somogy m.), Zs. III. 166., nr. 475.

47 1277: Mikófolde (Fejér m.), F. VII/2. 56.; 1342: Asszony (Vas m.), Zala vm. I. 403.

48 1400: Szécsény (Vas m.), *Házi Jenő*: Vas megyei középkori oklevelek. 11. közlemény. *Vasi Szemle* 24. (1970) 135.

49 1339: Nevegy-völgy (Zala m.), Veszprémi regeszták (1301–1387). Szerk. Kumorovitz L. Bernát. Akadémiai, Bp., 1953. 277., nr. 715.; 1400: Szécsény (Vas m.) *Házi J.*: i. m. 135.

50 1193: Gadány (Somogy m.), F. II. 287.; 1252: Ürög (Baranya m.), Hazai okmánytár (=HO) I–VIII. Szerk. Nagy Imre. Sauerwein Géza, Győr–Köcsi Sándor, Bp., 1865–1891. 1234–1536. 26.; 1257: Szentgyörgyvölgy (Zala m.), *ÁÚO VII.* 466.; (1272–1290): Horó (Vas m.), *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg (=UB)*. I–V. Hrsg. Hans Wagner–Irmtraut Lindeck Pozza–Leonhart Prickler. Böhlau, Graz–Köln, 1955–1999. II. 223–224.

51 1314: Mindszent (Vas m.), A. I. 372.; 1337: Paty (Vas m.), UB IV. 364.

tak,⁵² és amelyeken a templom melletti temetőbe szállították a halottaikat (*holtasút*,⁵³ *halotthordó út*⁵⁴).

A középkori utakat nemcsak a hierarchikusság és funkcionalitás alapján jellemezhetjük, de topográfiai (elhelyezkedés, kiindulási hely és célpont, csomópont, vonalvezetés, sűrűség) és történeti szempontból is leírhatjuk őket. Az utak történeti-topográfiai vizsgálatára a levéltári források (határjárások, birtoklevelek, kéziratok térképek stb.) mellett számos régészeti módszer (terepbejárás, régészeti feltárás, légi felvételek stb.), illetve a helynevek is segítségül hívhatók. Ezen források és módszerek segítségével azonosíthatjuk például az egyazon időszakban megnyilvánuló térbeli viszonyokat, amit szinkron (egyidejű) vizsgálati módszernek nevezünk. Rekonstruálhatjuk továbbá egy-egy útszakasz vagy terület úthálózatának időbeli változásait is a különböző korszakokból származó történeti adatok segítségével, amit diakrón (történeti) vizsgálati módszernek hívunk.⁵⁵ A következőkben írott források alapján, a szinkron vizsgálati módszert alkalmazva szeretném megvilágítani, hogy mely távolsági, országos és regionális jelentőségű utak hálózta be Vas megye területét a 13–14. században.

VAS MEGYE ÚTHÁLÓZATA A 13–14. SZÁZADBAN

Az Árpád-kori Vas megyén két nagy távolsági út húzódott végig. Az egyik a fent említett, észak–dél irányú nyugat-dunántúli út volt, amely a 12. század utolsó harmadáig szolgált a Velence és Bécs közötti kereskedelem tranzitútvonalaként. Ennek az útnak a vonalvezetése részben az Adriai-tenger és a Balti-tenger partvidékét összekötő – a rajta nagy mennyiségben szállított borostyán után a régészeti és történeti szakirodalomban – Borostyánkőútnak nevezett antik távolsági út nyomvonalát követte.⁵⁶ A 12. század végére a Velence és Bécs

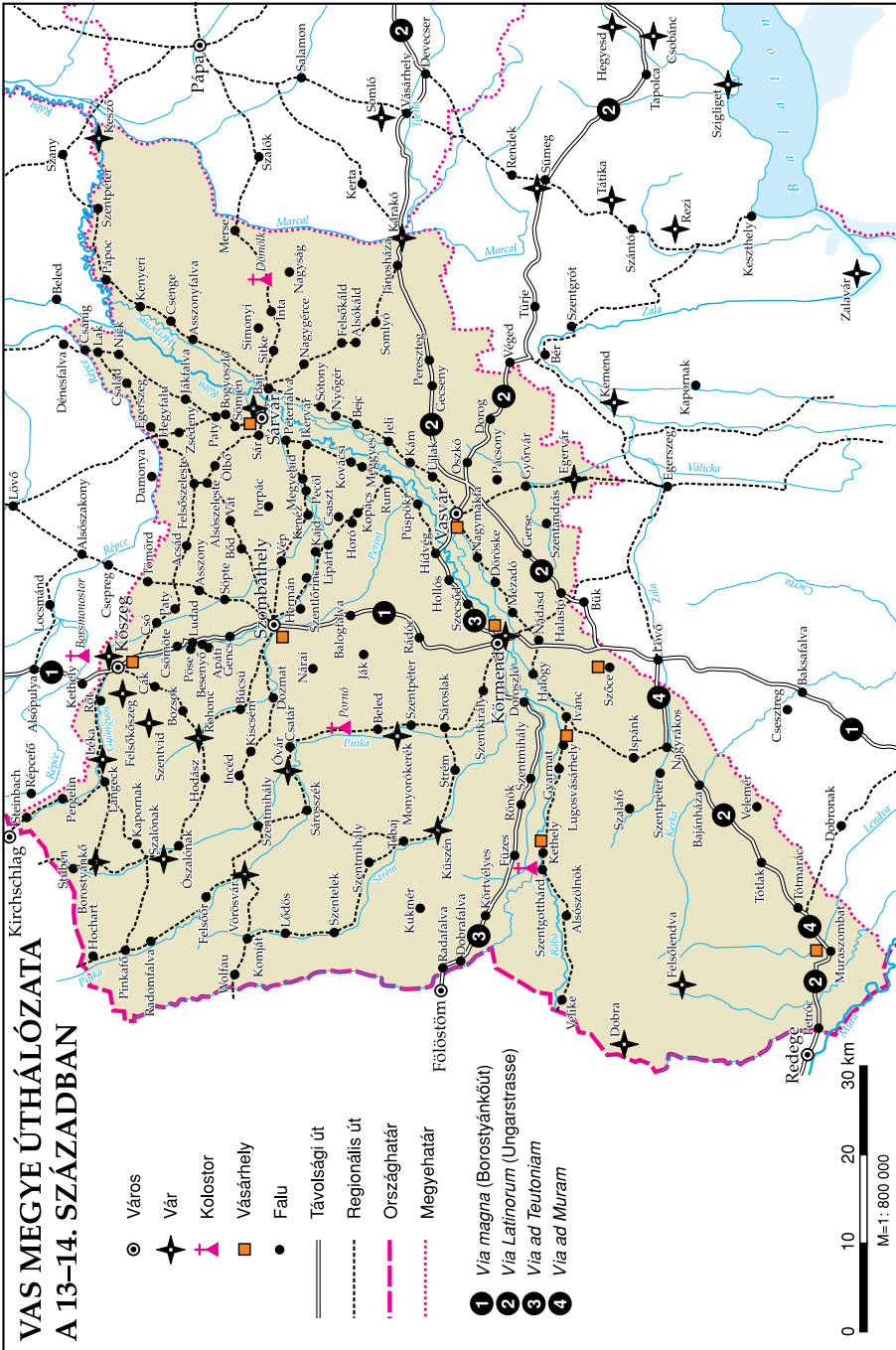
52 Az ilyen típusú, egyik faluból a másikba toronyiránt vezető gyalogutakat az újkortól kezdve *miseútnak*, *misé út* és *misejáró útnak* hívták, mely elnevezéseket a máig fennmaradt helynevek is megőrizték. *Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Akadémiai, Bp., 1988. II. 148.

53 1398: Füle (Veszprém m.), Magyar oklevél-szótár. Pótlék a magyar nyelvtörténeti szótárhoz (=OkI Sz). Szerk. Szamota István–Zolnai Gyula. Hornyánszky Viktor, Bp., 1902–1906. 343.

54 1489: Leányfalu (Veszprém m.), MNL OL DL 19562.

55 Például a Mecsekhat területén végzett diakrón és szinkron útvizsgálatokat lásd: *Máté G.*: i. m. 583–586.

56 A Duna menti limes út után a Borostyánkőút pannoniai útszakasza a legkutatottabb római út a mai Magyarország területén. A Borostyánkőút Aquileia és Carnuntum közé eső fő nyomvonalának szakaszairól összefoglalóan legutóbb: *Kiss Péter*: A pannoniai mérföldkövek állításának történeti és topográfiai kérdései. PhD-disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp., 2007. 29–48.

közötti kereskedelem útvonala nyugatabbra tolódott: ettől kezdve Nyugat-Magyarország helyett Karintián és Stájerországon keresztül – a Villach, Judenburg, Bruck an der Mur, Mürzzuschlag, Wiener Neustadt Sollenau, Traiskirchen útvonalon – közlekedtek az itáliai kereskedők Bécsbe.⁵⁷ A nyugat-dunántúli út szerepe a belkereskedelemre korlátozódott, és a Sopron–Muraszombat közötti szakasza maradt használatban. Vas megye öt városias jellegű településéből három ennek a nagy útnak (*via magna*)⁵⁸ a nyomvonalába esett.⁵⁹ Ezek közül Körmend 1244-ben,⁶⁰ Kőszeg 1328-ban⁶¹ kapott királyi kiváltságlevelet. Bár a harmadik városias település, Szombathely (püspöki település lévén)⁶² nem részesült királyi kiváltságlevélben, a 14. század közepére szintén városi jogokkal rendelkezett, és más szempontból is elérte a városok szintjét.⁶³ A 14. században már mindhárom települést *civitas*nak, azaz városnak nevezték a forrásokban⁶⁴ (4. kép).

Vas megye másik távolsági útja a Dunántúlon északkelet–délnyugat irányban keresztülhúzódiagonális út volt, amely a Magyar Királyság kereskedelmi központjává emelkedő Budát kötötte össze Észak-Itáliával.⁶⁵ Ezt az utat – a rajta a 13. századtól mind gyakrabban megforduló észak-itáliai kereskedők után – *Via Latinorum*nak⁶⁶ nevezték Nyugat-Magyarországon, míg

57 Peter Csendes: Die Straßen Niederösterreichs im Früh- und Hochmittelalter. Notring, Wien, 1969. 242–248.

58 1333: *ab oriente super fluvio Gungus... ad magnam viam* (Pöse, Vas m.), UB IV. 156.; 1221: *per magnam viam usque in Kölked* (Kölked, Vas m.), UB I. 83.; 1208: *vadit ad magnam viam et conterminatur terre Zalaiensi* (Lendva, Vas m.), UB I. 56.; 1314: *iuxta viam magnam, per quam itur ad Sabariam de Belmura* (Kiskolc, Vas m.), A. I. 369–370.; 1331: *in magna via, que venit de Theutonia ad orientem* (Petenic, Vas m.), UB IV. 91.

59 Vas megye 13–14. századi városfejlődéséről: Kóta Péter: Vas megye városai a 13–14. században. In: Kőszeg 2000. Egy szabad királyi város jubileumára. Szerk. Bariska István–Söptei Imre. Kőszeg Város Polgármesteri Hivatala, Kőszeg, 2000. 7–16.; Szilágyi Magdolna: Városok, utak, kereskedelem. Az úthálózat szerepe Vas megye városi fejlődésében a 13–14. században. Savaria 36. (2013) 223–241.

60 UB I. 210–211.

61 UB IV. 34–37.

62 1274: *villa episcopalis Sabaria*, UB II. 88.

63 Kiss Gábor–Tóth Endre–Zágorhidi Czigány Balázs: Savaria-Szombathely története a város alapításától 1526-ig. Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata, Szombathely, 1998. 145–150.

64 Kőszeg és Körmend legkorábbi fennmaradó írásos említése *civitas*ként: 1327: *civitas Gunch*, UB III. 237. és 1328: *civitas Kurmend*, UB IV. 39. Szombathely egy 1346. évi oklevélátírásban tűnik fel elsőként mint *civitas*, 1360-tól pedig mind gyakrabban nevezik így a várost. 1360: *in civitatem Sabarie*, Tóth Endre–Zágorhidi Czigány Balázs: Források Savaria-Szombathely történetéhez a római kortól 1526-ig. Szombathely Megyei Jogú Város és Panniculus Régiségtani Egylet, Szombathely, 1994. 56.; Kiss G.–Tóth E.–Zágorhidi Czigány B.: Savaria-Szombathely története i. m. 140–145.

65 Szűcs J.: i. m. 230–241.

66 1274: Halogy és Tótlak közelében (Vas m.), UB II. 73.

a szomszédos Stájerországban *Ungarstrassénak* hívták.⁶⁷ Az út nyomvonala, ahol erre lehetőség volt, a nagyobb szintkülönbségeket elkerülve, folyók vízválasztóján haladt, így segítve elő a gyorsabb haladást és a jó járhatóságot, függetlenül az időjárástól és évszakoktól. A Székesfehérvár és Veszprém felől érkező út Karakó, Hosszúpereszteg, Vasvár, Muraszombat érintésével haladt keresztül Vas megyén.⁶⁸

Ennek a 16. század elejétől „Katonák útja” néven⁶⁹ is emlegetett útnak létezett egy alsó ága, amely Veszprémet elhagyva Tapolca, Sümeg és Túrje érintésével jutott el Zala és Vas megye határához, és Végednél (ma: Zalavég) lépte át azt.⁷⁰ Ez utóbbi, Veszprémből a Balaton-felvidéken át Vasvárra futó útról Anonymus is megemlékezett. Elmondása szerint az Ösbő és Őse által vezetett honfoglaló sereg Veszprémből Vasváron keresztül egészen a német határon húzódó Lapincs folyóig nyomult előre. Majd Vasvár bevétele után a Balaton vize mentén lovagolva jutott el Tihanyba, ahonnan visszatért Veszprémbe.⁷¹ Ebből az útból Oszkó környékén vált ki egy út, amely Vasváron át vezetett el a hídvégi Rába-átkelőhöz, hogy azután a folyó északi partja mentén haladjon tovább Fölöstömbe (ma: Fürstenfeld). Ezt Németútnak (*via ad Teutonium*) nevezték a korabeli források⁷² (5. kép).

Az út másik ága a Rába és a Zala vízválasztóján haladt tovább és a Hegyháton vált ketté: a Muraútnak (*via ad Muram, Murauta*)⁷³ nevezett déli ága a későbbi Őrség déli peremén, a Zala mentén folytatódott és Nagyrákosnál lépte át a folyót. Az Olaszútnak (*via Latinorum*) nevezett északi ága az Őrség északi szélén haladva jutott el Nagyrákosra, ahol egyesült a déli ággal és onnan

67 *Otto Lamprecht: Die Wüstungen im Raume Spielfeld-Radkersburg. Historisches Landeskommission für Steiermark, Graz, 1953. 64.*

68 *Kiss Gábor–Tóth Endre: A vasvári „Római sánc” kutatásának eredményei. Vasvár, 1993. (Lapok Vasvár Történetéből 1., Panniculus C/22.) 4.; Kiss G.–Tóth E.–Zágorhidi Czigány B.: Savaria-Szombathely története i. m. 100.*

69 Első ismert említése Gerse és Karátfölde 1515-re keltezett határjáró levélben szerepel. Idézi: *Kiss Gábor–Tóth Endre: A vasvári „Római sánc” és a „Katonák útja” időrendje és értelmezése. Communicationes Archaeologicae Hungariae (1987) 107.*

70 *Ruzsa Károly: Merre vezetett a „Katonák útja”? A „Katonák útja” Vasvár és Veszprém közötti vonalvezetésének problémaköre. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 1. (2002) 49.; Kiss Gábor–Zágorhidi Czigány Balázs: A Lapincs–Rába vonaltól délre eső terület Árpád-kori történeti földrajzához. Vasi Szemle 64. (2010) 564.*

71 Anonymi (P. Magistri) *Gesta Hungarorum*, cap. 48–49. *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stripis Arpadianae gestarum. I. Szerk. Szentpétery Imre. MTA, Bp., 1937. Reprint: Nap Kiadó, Bp., 1999. 97–99.*

72 1238: *ad magnam viam, per quam de Ferreo Castro vadunt ad Teotboniam* (Lapsa, Vas m.), UB I. 184.; 1271: *viam magnam, quae ducit ad Teutonium* (Kövesszarv, Vas m.), UB II. 7.

73 1236: *via media, que ducit ad Muram; ad mediam viam Mure* (Sár, Vas m.), UB III. 257.; 1313: *via per quam itur ad Muram* (Sár, Vas m.), UB III. 63.; 1326: *viam magnam Murauta vocatam* (Mákfá, Vas m.), UB III. 227.

4. kép. Y alakú római útelágazás Savaria egykori nyugati városfalán kívül, a Járdányi Paulovics István Romkertben

5. kép. A Katonák útja a vasvári sánctól keletre

haladt tovább Muraszombatra, majd Regedén (Radkersburg), Poetovion (Pettau/Ptuj) és Cillin (Celje) át Itáliába.⁷⁴ Ez a Vas megyén keresztülhaladó diagonális út nemcsak a Dunántúl, de az ország egyik legfontosabb távolsági útjának számított a késő középkorban (*lásd a térképet*).

Az országos utak közé sorolható sóutak Győr és Veszprém megyéken keresztül jutottak el Vas megyébe. A Szolnok és Szeged felől szekereken, valamint délről a Duna vízi útján érkező erdélyi és máramarosi só a pesti,⁷⁵ nánai, kakati⁷⁶ és győri⁷⁷ vámokon keresztül szállították tovább nyugatra. A pesti révől Nánán⁷⁸ keresztül a Duna mentén nyugatra tartó sóútból Győr előtt ágazott el egy régi sóút (*via antiqua... sóút*), amely Örkény⁷⁹ és Irény⁸⁰ érintésével haladt tovább délre, Pannonhalmára. Innen Pityordon⁸¹ át folytatódott a sóhordó út (*via salifera*) Zircre és tovább Veszprémen⁸² át Tihanyba. A pannonhalmi, zirci és tihanyi apátságok mint egyházi sóelosztó és raktározó központok vettek részt a só dunántúli forgalmazásában. Vas megye székhelyére, a királyi sólerakatként is szolgáló Vasvárra⁸³ valószínűleg részben ebből az észak–dél irányú sóútból nyugat felé elágazó utakon, részben Győrből a Rábavölgyi utakon érkeztek a sószállító szekerek. Innen minden valószínűség szerint a Rába jobb partján szállították tovább a só a ciszterek Szentgotthárdra.⁸⁴ A szentgotthárdi apátság nem sokkal az 1183. évi megalapítása után bekapcsolódott a só forgalmazásába. III. Béla király engedélyezte az apátságnak, hogy Vasvárról elhozzon évi 20 ezer kősót, amit a német határra (*ad confinia Teutonie*) szoktak szekerekkel szállítani. II. András az 1233. évi beregi egyezményben⁸⁵ megerősítette az apátság sószállításra vonatkozó jogát, kiegészítve

74 Kiss G.–Tóth E.: A vasvári „Római sánc” és a „Katonák útja” i. m. 108–110.; Kiss G.–Zágorbidi Czigány B.: i. m. 564.

75 1292: *tributum salium in portu Pest*, Budapest történetének okleveles emlékei (=BTOE) I–III. Szerk. Gárdonyi Albert, Kumorovitz L. Bernát. Budapest Székesfőváros és BTM, Bp., 1936–1988. I. 280.

76 1157: *tributum salium de nana et de cokot*, Mon. Strig. I. 111.

77 1255: *item de curru salium Ungarorum duos sales et dimidium cum portione comitis Lauriensis*, Elenchus fontium historiae urbanae III/1 (=EFHU). Szerk. Kubinyi András. Balassi Kiadó, Bp., 1997. 51.

78 1288: *a loco, qui Sothut dicitur*, Mon. Strig. I. 269.

79 1361: *iuxta viam antiquam, que vulgariter Sabtarwt vocatur*, UB II. 478.

80 1257: *viam antiquam, que vulgariter Sohtuch vocatur*, ÁÚO II. 282.

81 1235: *usque viam que vocatur salifera*, ÁÚO II. 35.

82 1323: *circa viam Shocut vulgariter appellatam*, ÁÚO III. 269.

83 Sill Ferenc: Vasvár története a középkorban. Vasi Szemle 39. (1985) 68.

84 1217: *in exitu porte civitatis iuxta viam qua pergitur ad Sanctum Gothardum* (Vasvár, Vas m.), UB I. 73.

85 A sóelosztás rendszeréről és a beregi egyezményről lásd: Kubinyi András: Königliches Salzmonopol und die Städte des Königreichs Ungarn im Mittelalter. In: Stadt und Salz. Hrsg. Wilhelm Rausch. Österreichischer Arbeitskreis für Stadtgeschichtsforschung, Linz, 1988. 213–232.

azzal, hogy 2500 darabot (*zuan*) megtarthat saját szükségleteinek fedezésére.⁸⁶ A pornói cisztercita konvent ugyancsak Vasváron vehette át a részére kiutalt évi ezer kőst, amelynek teljes egészét megtarthatta saját használatára.⁸⁷ A pornói ciszterek valószínűleg a hídvégi Rába-átkelőn keresztül közlekedtek Vasvárra.

Vas megye regionális útjai a városias településeket kötötték össze egymással és más központi helyekkel, amelyek kisebb-nagyobb útsomópontként emelkedtek ki a megye településhálózatának szövetéből. A 13–14. században öt városa volt a megyének: ezek Vas megye központja, az 1279-ben királyi privilégiumot nyert Vasvár⁸⁸ mellett Körmend, Kőszeg, Szombathely és Sárvár⁸⁹ voltak. Míg az országhatárt is átlépő távolsági utak a külkereskedelem, az országos utak pedig a tájközi árucserre lebonyolítására szolgáltak, addig a központi helyeket elsődleges piacörzetükkel összekapcsoló regionális utaknak a hetipiacok szempontjából volt elsősorban jelentőségük. Ezeket az utakat a források az általános út (*via*), illetve nagy út (*magna via*) elnevezések mellett vásárút és vásárosút nevekkel illették. Útvonalukat elsősorban a határjáró oklevelekben előforduló útnevezések alapján tudjuk megrajzolni. A források egy részében a végcéljukról elnevezett utakat találunk, mint amilyenek például a Jákmonostor 1257. évi oklevelében szereplő nárai út,⁹⁰ vagy a Locsmánd 1263. évi határjárásában említett soproni, csepregi és kőszegi utak⁹¹ voltak. Más források ezzel szemben megadják az utak kiindulási helyét és végcélját is, ami alapján jól rekonstruálhatóak az egyes útszakaszok. Ilyen 13–14. századi határjáró oklevelek által megnevezett szakaszok voltak például a Szombathelyről Csepregre,⁹² a Rumból Szombathelyre,⁹³ a Sárvárról Körmendre⁹⁴ és a Kőszegről Sárvárra⁹⁵ vezető utak. A következőkben Szombathely példáján ke-

86 Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke / Regesta regum stripis Arpadianae critico-diplomatica (=RA) I–II. Szerk. Szentpétery Imre–Borsa Iván. MTA, Bp., 1923–1987. I. 161–162., nr. 505. A szentgotthárdi apátság sókereskedelméről: *Kalász Elek: A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban. A szerző kiadása, Bp., 1932. 113–115.*

87 RA I. 160., nr. 504.; ÁÚO VI. 517–518.

88 UB II. 131–133. Vasvár elsőként 1294-ben tűnik fel *civitas*ként az írott forrásokban: *civitas Castris Ferrei*, UB III. 290.

89 A sárvári *hospesek* 1328-ban kapták kiváltságlevelüket a királytól. UB IV. 26–28.

90 1257: *viam Naree* (Jákmonostor, Vas m.), UB I. 263.

91 1263: *in stratam publicam Supruniensem et Chepregh...in viam Chuzegh* (Locsmánd, Vas m.), UB I. 293.

92 1342: *viam qua de Sabaria itur in Chepereg; viam qua itur in Chepereg de Sabaria* (Asszony, Vas m.), UB IV. 348.

93 (1272–1290): *publicam viam, qua iretur de Rum ad civitatem Zobothel* (Horó, Vas m.), UB II. 223.

94 1342: *magnam viam qua itur de S[ar in Ku]rmend* (Rum, Vas m.), A. IV. 259.

95 1348: *viam magnam de civitate Kuzeg per quam itur in Saar* (Csó, Vas m.), UB V. 215.

resztül szeretném megvilágítani, hogy miként kapcsolódott össze a városfejlődés a regionális és távolsági úthálózattal.

SZOMBATHELY VAS MEGYE ÚTHÁLÓZATÁBAN A 13–14. SZÁZADBAN

Szombathely, Vas megye másik négy városával ellentétben, nem rendelkezett királyi privilégiumlevéllel. Írásba foglalt kiváltságait földesurától, Hédervári János győri püspöktől kapta 1407-ben.⁹⁶ A városiasodás folyamata azonban már a 13. század utolsó évtizedeiben megkezdődött, amikor a püspöki birtokon megjelentek a városi fejlődés biztosítékát jelentő szabad állapotú vendégtelpek.⁹⁷ Szombathely város első ismert oklevele a szombathelyi polgárokról is említést tesz.⁹⁸ Ezen oklevél alapján a 14. század közepén jogi értelemben is városnak tartották Szombathelyet, amit alátámaszt a város *s(igillum) Sabariensis Civitatis* köriratú – mérete és pecsétképe alapján a 14. század harmincas-negyvenes éveire keltezhető – pecsétnyomója is.⁹⁹

Szombathely topográfiaja a városias jellegű településekre jellemző képet mutatott a 14. században. Árpád-kori vára¹⁰⁰ egytornyú, kőből épült kerekvár volt.¹⁰¹ A vár mellett, a római városfalakon belül jött létre a *hospesek* által lakott középkori településmag a piactérrel és különféle épületekkel.¹⁰² Szombathelynek a 14. században két temploma volt. Az egyik a Győrbe tartó út mellett, az egykori Szentmárton településen található római, illetve Karoling alapokon épült Szent Márton-templom volt,¹⁰³ amely a *hospesek* plébániatemploma le-

96 A kiváltságlevél szövegét lásd: *Tóth E.–Zágorbidi Czigány B.*: Források i. m. 62–65.

97 1302: *hospites de Sabaria*, UB III. 9.

98 1342: *cives de Sabaria*, UB IV. 331.

99 *Kiss G.–Tóth E.–Zágorbidi Czigány B.*: Savaria-Szombathely története i. m. 145–148., 105. kép.

100 1274: *castrum Zombothel*, UB II. 60.

101 A szombathelyi vár kutatástörténetéről és építési periódusairól: *P. Hajmási Erika*: Szombathely középkori várának kutatástörténete és a külső várfal nyomvonalának meghatározása néhány ponton. *Savaria* 20. (1991) 1. sz. 39–51.; *Tóth Endre*: A Sabaria/szombathelyi vár 9–13. századi történetéhez. *Savaria* 23. (1996–1997) 3. sz. 359–367.

102 1314: *Sabbaria cum pallacio et aliis edificiiis*, UB III. 85.

103 A Szent Márton-templom régészeti kutatásának eredményeit és kronológiáját lásd: *Kiss Gábor–Tóth Endre*: A szombathelyi Szent Márton-templom régészeti kutatása, 1984–1992. *Communications Archaeologicae Hungariae* (1993) 175–199.; *Kiss Gábor–Tóth Endre–Ivicsics Péter–Lővei Pál–Zsámbéky Monika*: Szombathely, Szent Márton-templom. In: Vas megye műemlékeinek töredékei II. *Lapidarium Hungaricum* (=LAHU) 6. Szerk. Lővei Pál. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Bp., 2002. 345–374.

hetett. A másik a vár mellett épült Szűz Mária-templom volt,¹⁰⁴ amely püspöki kápolnaként vagy a várhoz tartozó népek plébániatemplomaként szolgálhatott. 1360 környékén egy koldulórend, a ferences rend is megjelent Szombathelyen. A ferencesek, városi szerzetesrend lévén, letelepedésükkel közvetetten is igazolják Szombathely városias jellegét.¹⁰⁵ Rendházuk a város keleti szélén, a római városfalakon kívül épült.¹⁰⁶

A városfejlődés elengedhetetlen gazdasági feltétele volt a vásártartás. Kezdeti szakaszában a hetivásároknak volt nagyobb jelentőségük, mivel a piacoknak köszönhetően alakultak ki a városokat körülvevő elsődleges gazdasági körzetek.¹⁰⁷ Szombathely piactere (a vár piacával együtt) a római falakkal határolt terület déli harmadát, a mai Fő tér környékét foglalhatta el. Az itt talált, II. Béla (1131–1141) által kibocsátott ezüstdenár alapján a piac már a 12. század első felében működött.¹⁰⁸ Noha Szombathely neve¹⁰⁹ ebben a formában igen későn, csak 1288-ban tűnik fel az írott forrásokban,¹¹⁰ kialakulása – mint a vásárhely típusú helyneveké általában – a 11–12. századra valószínűsíthető.¹¹¹ A Szombathelyen tartott hetipiac forgalma szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bírt a település jó megközelíthetősége. A piac és az úthálózat szoros összefüggését mutatják a „vásárút” elnevezések is, mint például a Sorok felől Szombathelyre tartó úgynevezett „vásárosok útja”.¹¹²

Szombathely városi fejlődését és településszerkezetét nagymértékben befolyásolta annak útcsomóponti szerepe. A város amellet, hogy egy észak–dél

104 A szombathelyi vártemplomra vonatkozó első írásos adat 1237-ből származik: *ecclesia sancte Marie de Sabbarie*, UB I. 172. A templomról összefoglalóan lásd: *P. Hajmási Erika–Zsámbéky Monika–Kiss Gábor–Ivicsics Péter–Lővei Pál: Szombathely, Boldogasszony- (Szűz Mária-) templom – vártemplom*. In: LAHU 6. 375–394.

105 *Kiss G.–Tóth E.–Zágorbidi Czigány B.: Savaria-Szombathely története i. m.* 150.

106 *Takács Ince: A szombathelyi ferences rendi templom és rendház története*. Vasí Szemle 20. (1966) 112–128.; *Kiss G.–Tóth E.–Zágorbidi Czigány B.: Savaria-Szombathely története i. m.* 174–178., 189–192.; *P. Hajmási Erika–Lővei Pál: Szombathely, ferences kolostor*. In: LAHU 6. 407–414.

107 *Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilegiumok. Ungarische Stadtprivilegien im Mittelalter*. Tanulmányok Budapest Múltjából 14. (1961) 29.; *Kubinyi András: A magyarországi városhálózat XIV–XV. századi fejlődésének néhány kérdése*. Tanulmányok Budapest Múltjából 19. (1972) 45.

108 *Kiss Gábor: Topográfiai megfigyelések Vas vármegye Árpád-kori piachelyeihez*. In: *Előadások Vas megye történetéről*. IV. Szerk. Mayer László–Tilcsik György. Vas Megyei Levéltár, Szombathely, 2004. 399–408.

109 Szombathely neveiről (Sabaria, Szombathely, Szombat, Püspökszombatja és Steinamanger) összefoglalóan lásd: *Kiss G.–Tóth E.–Zágorbidi Czigány B.: Savaria-Szombathely története i. m.* 125–128.

110 1288: *villa Zumbothel*, UB II. 213.

111 *Vö. Major Jenő: A magyar városok és városhálózat kialakulásának kezdetei*. Településtudományi Közlemények 18. (1966) 60., 84–85.

112 1323: *via forensium*, UB III. 150.

irányú (Kőszegen át Sopronba, illetve Körmenten át Muraszombatra vezető) távolsági (majd a 12. század végétől országos jelentőségű) út mellett helyezkedett el, hét regionális út csomópontjában állt, mely utak sugarasan tartottak a különböző égtájak felé.¹¹³ Észak-északkelet felé Söpte és Asszony településeken keresztül haladt egy nagy út (*via magna*) Csepregre. Északkelet irányban Győrbe vezetett egy nagy út a Vas megyei Vát, Magyarszeleste, Hegyfalu, Egerszeg és Család települések érintésével. Az út Csánignál lépte át a Vas és Sopron megye határát képező Répce folyót, majd Dénesfalván át haladt tovább Győr felé. Kelet felé Vép, Kenéz és Pecöl településeken vezetett keresztül egy nagy út Ikervárra, ahol találkozott a Rába bal partján futó Sárvár–Körment úttal. Délkelet felé Szöllös, Hermán, Császt és Horó falvak érintésével haladt egy nagy út Rumba. Ezt az utat Rum 1323. évi határjárásában szombathelyi útnak (*via Sabriensis*) nevezték.¹¹⁴ Délnyugat felé Nárain keresztül vezetett egy kisebb út (*via*) a pornói apátság felé, mely a Pinka-völgyi távolsági út közelében létesült. A Pinka-völgyi utat nyugat felé haladva is el lehetett érni Szombathelyről a Szentmihályra tartó úton. Ez utóbbi útra vonatkozólag nem rendelkezünk írásos adatokkal, de régészeti és kartográfiai adatok alapján igazolható a létezése.¹¹⁵ Végül északnyugatra volt egy hetedik út, mely Rohoncra vezetett (*lásd a térképet és az 1. táblázatot*).

A Szombathelyről kilenc irányba szerteágazó távolsági és regionális utak jól tükrözik a város településhálózaton belüli központi fekvését és ezen keresztül a város gazdasági jelentőségét. Ennek szemléltetésére érdemes röviden kitérnünk a megye többi városának úthálózaton belüli helyzetére. Mint ahogyan azt a fentiekben láthattuk, Szombathelyhez hasonlóan Vasvár, Kőszeg és Körment is egy-egy távolsági út mentén helyezkedett el. Emellett Vasvárnál kettő,¹¹⁶ Körmentnél három,¹¹⁷ Kőszegnél négy,¹¹⁸ Sárvárnál pe-

113 Glaser Lajos: Dunántúl középkori úthálózata. *Századok* 63–64. (1929–1930) 156–157., 163–164.; Kiss G.–Tóth E.–Zágorhidi Czigány B.: Savaria-Szombathely története i. m. 100–109.

114 A. II. 92.

115 *Derdák Ferenc–Kiss Gábor*: Néhány római kori „via rustica” és továbbélésük a középkorban Savaria egykori territóriumán. In: A népvándorlaskor kutatóinak kilencedik konferenciája. Eger, 1998. szeptember 18–20. Szerk. Petercsák Tivadar. Dobó István Vármúzeum, Eger, 2000. 88–89.; Vas Megyei Levéltár T 19; Országos Széchényi Könyvtár TK 1104.

116 Ezek az utak Egerváron át Egerszegre, illetve Szentgotthárdra tartottak. *Szilágyi, M.*: Árpád Period Communication Networks i. m. 243–245.; *Szilágyi M.*: Városok, utak i. m. 224–226.

117 Ezek az utak Sárvárra, a Zala megyei Lövőre és Kúszinre vezettek. *Szilágyi, M.*: Árpád Period Communication Networks i. m. 301–314.; *Szilágyi M.*: Városok, utak i. m. 226–228.

118 Ezek az utak Sárvárra, Rohonc és Szalónak érintésével Borostyánra, Léka érintésével Borostyánra és ugyancsak Léka érintésével Kirschlagra tartottak. *Szilágyi, M.*: Árpád Period Communication Networks i. m. 258–273.; *Szilágyi M.*: Városok, utak i. m. 228–230.

dig hat¹¹⁹ regionális jelentőségű út futott össze az írásos, kartográfiai és régészeti adatok alapján.

1. táblázat. A Szombathely környéki regionális utak okleveles adatai a 14. század közepéig

Rekonstruált útszakasz	Útadatok			Források	
	Jelleg	Említés	Írány	Kelkezés	Kiadás
Szombathely–Csepreg	<i>via</i>	Asszony	Szombathely; Csepreg	1342	UB IV. 348.
	<i>via publica; via magna</i>	Köveskút és Söpte határa	n. a.	(1263–1270)	UB III. 275.
	<i>via</i>	Paty	Ablánc; Asszony	1313	UB III. 69.
	<i>magna via</i>	Ablánc és Meszlen határa	<i>locus Megezorm</i>	1255	UB I. 238.
Szombathely–Lak–Győr	<i>via magna</i>	Németszeleste	Magyarszeleste	1327	UB III. 239.
	<i>via magna</i>	Egerszeg	Hegyfalu	1328	UB IV. 11.
	<i>via magna</i>	Nick	Család	1358	HO IV. 143.
Szombathely–Ikervár	<i>magna via</i>	Vép	Szombathely	(1283)	UB II. 164.
	<i>strata via</i>	Kenéz	Szombathely	1240	UB I. 199.
	<i>magna via</i>	Kenéz	Vép	1240	UB I. 199.
	<i>magna via</i>	Pecöl	Sár	1328	UB IV. 246.
Szombathely–Rum	<i>magna via</i>	Szöllős	Szombathely	1334	UB IV. 179.
	<i>magna via</i>	Hermán	n. a.	1249	UB III. 262.
	<i>via magna</i>	Bogát	Szombathely	1334	UB IV. 181.
	<i>publica via</i>	Horó	Rum; Szombathely	(1279–1290)	UB II. 223.
	<i>magna via</i>	Császt	Szombathely	(1279–1290)	UB II. 224.
	<i>via</i>	Rum	Szombathely	1323	A. II. 92.
Szombathely–Pornó	<i>via</i>	Dozmat	Nárai	1238	UB I. 187.
	<i>via</i>	Ják	Nárai	1257	UB I. 263.
Szombathely–Rohonc	<i>via publica</i>	Szenese	Rohonc	1288	UB II. 208.
	<i>via</i>	Rohonc	Szombathely	1374	Zala vm. II. 116–117.

119 Ezek az utak Lakon át Kapuvárra, Dömölkön át Pápára, Karakóra, Körmendre, Kőszegre és Kálon át Sopronba vezettek. *Szilágyi, M.*: Árpád Period Communication Networks i. m. 314–327.; *Szilágyi M.*: Városok, utak i. m. 230–231.

A történeti szakirodalom régóta hangsúlyozza a városfejlődés és az úthálózat közötti szoros összefüggést. Mályusz Elemér például az utaknak, mint a kereskedelem közvetítőinek, a mezővárosok fejlődésében játszott szerepét hangsúlyozta.¹²⁰ Maksay Ferenc az úthálózat és a településhálózat kölcsönös egymásra hatására hívta fel a figyelmet.¹²¹ Kubinyi András pedig a középkori központi helyek tíz fő ismervét vizsgálva az úthálózati csomópontszerepet tartotta az egyik legfontosabb centralitási jellemzőnek.¹²² Megállapította, hogy valamennyi általa vizsgált városias település egyben útcsomópont is volt, ahonnan legalább hat központi hely volt közvetlenül elérhető.¹²³ Mindezek alapján tehát a kilenc főút csomópontjában álló Szombathely lényegesen jelentősebb település lehetett a késő Árpád-korban, mint ahogyan azt az írott források eddig közvetlenül sejtetni engedték.¹²⁴

ÖSSZEFOGLALÁS

A középkori ember térbeli tevékenységeihez a településeket és városokat egy hierarchikus térbeli egységgé összekapcsoló úthálózat biztosította a hátteret. A középkor emberének hosszabb-rövidebb utat kellett megtennie ahhoz, hogy eljusson a szántóföldre, a templomba, a hetipiacra, az országos vásárra vagy valamelyik távoli egyetemre. A szociális kapcsolatok fenntartása ugyancsak utazást igényelt. Az utak nélkülözhetetlenek voltak ahhoz is, hogy a különféle áruk, mezőgazdasági termények, kézműves termékek, bányakincsek eljussanak az előállítás helyéről az értékesítés helyszínén keresztül a fogyasztás, illetve a felhasználás helyszínére. A különféle tevékenységek pedig különböző jellegű utakat hoztak létre, melyekre a korabeli forrásokban fennmaradt útelnevezések szolgálnak közvetlen bizonyítékkal.

A középkori útkutatás alapfeladatai közé tartozik, hogy a különböző írott, régészeti és helynévi adatok alapján megnevezze és összekapcsolja az egy adott területen rekonstruálható útszakaszokat (szinkron módszer), illetve nyomon

120 *Mályusz Elemér*: A mezővárosi fejlődés. In: *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*. Szerk. Székely György. Akadémiai, Bp., 1953. 176–177.

121 *Maksay Ferenc*: A magyar falu középkori településrendje. Akadémiai, Bp., 1971. 44–46.

122 *Kubinyi András*: Mezővárosok egy városmentes tájon. A középkori Délnyugat-Magyarország. A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei 1. (1990) 320.; *Kubinyi András*: Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2000. 13.

123 *Kubinyi A.*: Városfejlődés és vásárhálózat i. m. 25.

124 *Kiss G.–Tóth E.–Zágorbidi Czigány B.*: Savaria-Szombathely története i. m. 107.

kövesse azok időbeli átalakulását (diakrón módszer). Jelen tanulmányunkban a 13–14. századi Vas megye távolsági, országos és regionális szintekhez tartozó útjait vettük sorra. Megállapítottuk, hogy a két külföldre vezető távolsági út mellett az országos jelentőségű sóhordó utak és az öt város körül kialakult regionális utak jelentették a megye főútjait. A területi keretek szűkös volta miatt nem tudunk itt kitérni a helyi utak rendszerére, és nem volt lehetőségünk arra sem, hogy megnevezzük és leírjuk azokat az emberi (gazdasági, politikai, társadalmi) és természeti (domborzati és vízrajzi) tényezőket, amelyek kialakították az egyes útvonalakat, továbbá hogy bemutassuk azokat az okokat, amelyek a későbbi évszázadokban hozzájárultak az úthálózat átalakulásához. Ezek egy újabb tanulmány vizsgálatának tárgyai lehetnek.

Végül egy Vas megyei város, Szombathely példáján keresztül a városok útsomóponthoz tartozó szerepét vettük vizsgálat alá. Az írásos forrásokban fennmaradt útadatok alapján úgy tűnik, hogy Szombathely volt Vas megye legtöbb országos és regionális szintű közlekedési kapcsolattal rendelkező városa a 13–14. században. Noha jogi értelemben csak a 14. század közepétől igazolható a település városi jellege, és kiváltságlevelet is csak igen későn, 1407-ben kapott, az út- és településhálózatban megfigyelhető központi fekvése alapján kétségtelenül már a késő Árpád-kor idején kiemelkedő regionális központnak tarthatjuk.¹²⁵

---

125 Ezúton köszönöm Zágorhidi Czigány Balázsnak és Kiss Gábornak, hogy észrevételeikkel, tanácsaikkal segítettek a tanulmány megírásában.

TÓTH ENDRE

SZENT MÁRTON HAZAI TISZTELETÉNEK KEZDETÉRŐL

Szent Márton tiszteletének hazai középkori gyökerei – a források vitathatatlan tanúsága alapján – a már keresztény Árpád-házi fejedelmek korába nyúlnak vissza. Géza az első monostort alapította, István pedig Szent Márton közbenjárását kérte,¹ képével díszített zászlót vitetett a Koppány elleni harcban,² majd Szent Márton monostorát gazdagon megjutalmazta. Az eseményekről szóló források egyértelműek, és ezért arra is alkalmasak, hogy a tény megállapításán kívül a kultusz keletkezésének körülményeit Pannonhalma és Szombathely esetében kutassuk.

ÁRPÁD-KORI PATROCÍNIUMOK

Ha Márton tiszteletéről többet szeretnénk megtudni, az Árpád-kori patrocíniumok tágabb összefüggésébe kell elhelyeznünk, amit Mező András munkássága alapján könnyen megtehetünk.³ Az Árpád-kor végéig megjelenő patrocí-

- 1 Képes Krónika 64.: „*Sanctus autem Stephanus convocatis proceribus suis per interventum beatissimi Martini confessoris divinae misericordiae imploravit auxilium.*” *Scriptores Rerum Hungaricarum. Tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* Ed. Emericus Szentpétery. I–II. Academia Litter. Hungarica–Societate Histor. Hungarica, Bp., 1937–1938. (=SRH) I. 315. 6–8. „*Szent István, miután egybehívta főembereit, a boldogságos Márton hitvalló közbenjárásával az isteni könyörület segédelméért esedezett.*” (Bollók János fordítása.) Képes Krónika. Ford. Bollók János. Osiris Kiadó, Bp., 2004. (Millenniumi Magyar Történelem. Források) 41.
- 2 Szent István király nagyobb legendája 6: „...*sub vexillo deo dilecti pontificis Martini sanctique martiris Georgii ducibus eorum interfectis...*” SRH II. 381. 25. „...*Isten kedvelte Márton főpap és Szent György vértanú zászlaja alatt, vezéreik megölése után...*” (Kurcz Ágnes fordítása.) Árpád-kori legendák és intelmek. Szerk. Érszegi Géza. Osiris Kiadó, Bp., 1999. (Millenniumi Magyar Történelem. Források) 20.
- 3 Mező András: A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Magyar Egyháztörténeti Munkaközösség, Bp., 1996. (METEM könyvek 16.); Mező András: Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Magyar Egyháztörténeti Munkaközösség, Bp., 2003. (METEM könyvek 40.)

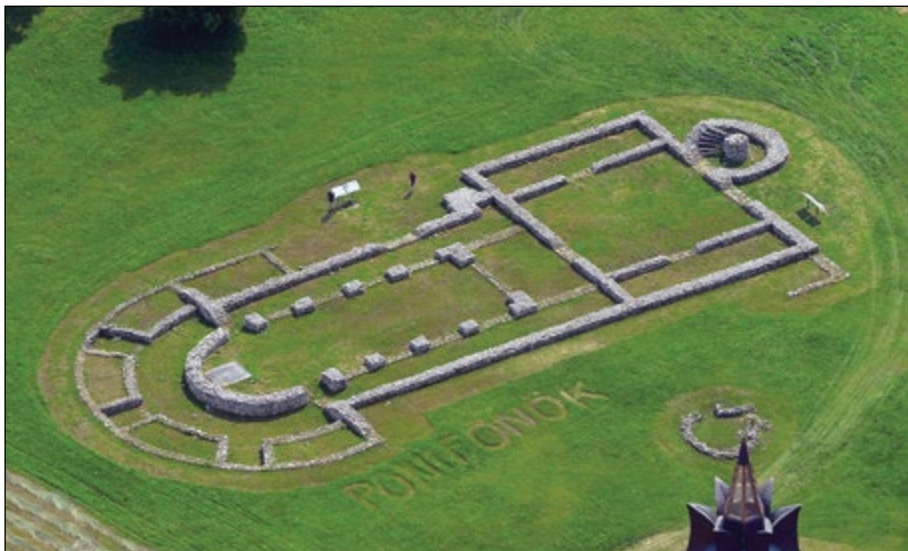
niumokat eredetük és gyakoriságuk szerint három csoportra lehet osztani. Az első csoportba a kereszténység felvétele előtti időből származók, a második csoportba a Géza és István uralkodásától Szent László királyságáig (és a szabolcsi zsinatig) felszentelt templomok és a katedrálisok patrocíniumai tartoznak. A második és harmadik csoport szétválasztása az időrend tekintetében jelképes. A második csoport olyan patrocíniumokat foglal magában, amelyek abból az időszakból származnak, amikor a templomszent-kiválasztásnak még nem volt kialakult hagyománya. A harmadik csoportba azok sorolhatók, amelyek a tömeges templomszentelések és a már kialakult szokások követése idejéből erednek.

Az első csoportba tartoznának a római kori, 4–5. századi patrocíniumok – ha ismernénk ilyeneket! – és a Karoling-koriak. A közbülső időszakból az írott források hiánya miatt nem ismerünk templomcímeket, pedig a 6. században kőtemplomot is építettek, például Fenékpusztán.⁴ A Karoling-kori oklevelekből és a *Conversio Bagoariorum*⁵ jó néhány szentet ismerünk, akik tiszteletére templomot építettek (lásd a II. mellékletet). Az esetek mintegy felében csak a templom létezéséről tudunk. Ez időből ismert templomcímek: Szűz Mária, Mihály arkangyal, István protomártír, Péter és Pál apostolok, János evangalista, Lőrinc és Margit vértanúk. A 9. századi templomok többsége olyan szentek tiszteletére épült, akiket az egyház minden korban és mindenhol általánosan tisztelt. Ha egy ilyen templompatrocínium marad fenn a magyar honfoglalás utánra, létezése nem lenne feltűnő, ezért esetleges korábbi eredete megállapíthatatlan. Két szent, Rupert és Adorján tisztelete különleges. Rupert a salzburgi érsekség patrónusa volt, tiszteletére Magyarországon talán csak egy templomot szenteltek (Rábagyarmat), de ez a patrocínium bizonytalan.⁶ Szent

4 A háromhajós típus keltezéséhez: *Tóth, Endre*: Bemerkungen zur Kontinuität der römischen Provinzialbevölkerung in Transdanubien. In: *Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert*. Hrsg. v. Bernhard Hänsel. Selbstverlag der Südosteuropa-Gesellschaft, München–Berlin, 1987. (Südosteuropa Jahrbuch Bd. 17) 251–264.; *Tóth, Endre*: Das Christentum in Pannonien bis zum 7. Jahrhundert nach den archäologischen Zeugnissen. In: *Das Christentum im bairischen Raum*. Hrsg. v. Egon Boshof–Hartmut Wolff. Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien, 1994. (Passauer Historische Forschungen Bd. 18.) 241–272.

5 *Fritz Lošek*: Die *Conversio Bagoariorum* et *Carantanorum* und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg. Hahn, Hannover, 1997. (Monumenta Germaniae Historica, Studien und Texte Bd. 15.) (=CBC).

6 *Mező A.*: Patrocíniumok i. m. 389. A patrocínium azonban bizonytalan, mert Rábagyarmat német St. Ruprecht nevéből lehetne erre következtetni. A templom patrocíniuma azonban Szent Lambert, ami szintén különösen ritka Magyarországon, csak a minden bizonnyal Szent István-i alapítású Somlóvásárhelyen épült tiszteletére templom. Lásd erről *Tóth Endre*: Adatok Savaria-Szombathely és környéke történeti földrajzához. *Vasi Szemle* 26. (1972) 258.; *Uő*: Zu den historischen Problemen der Stadt Savaria und ihrer Umgebung zwischen dem 4–9. Jh. *Folia Archaeologica* 27. (1976) 89–120.

1. kép. A Szent Adorján (Hadrianus) tiszteletére szentelt mosaburgi templom romjai Zalavár területén

Adorján (Hadrianus) tiszteletére a mosaburgi templomot szentelték. Pannoniában Márton tiszteletére szentelt Karoling-kori templomról nincs adatunk. Sabaria a 860. évi *civitas* megjelölésből adódóan azonban nem nélkülözhetette a templomot.⁷ Lehet-e arra gondolni, hogy a sabariai templom az ő tiszteletére épült? Mivel Sabaria Márton születéshelyeként ismert volt, a település templomát legvalószínűbben az ő tiszteletére szentelték.

Zalavár a bizonyíték arra, előfordult, hogy a Karoling-kori templomcím fennmaradt a 10–11. századra. A 9. században Mosaburgban az egyik templomot Hadrianus – magyarosan Adorján – tiszteletére szentelték, sőt mi több, a mártír teste is ott nyugodott (1. kép).⁸ A ritka patrocínium sokatmondó. Ha Zalaváron a másik két templom patrocíniuma (Mária és a János evangélista) marad meg a 11. századra, e templomcímek gyakorisága miatt a kultikus továbbélésnek csak elvi lehetősége lenne, és nem bizonyítanak a templomcím fennmaradását. Az Adorján-patrocínium azonban a Karoling-korban és a kö-

7 Német Lajos császár 860. évi oklevele: Monumenta Germaniae Historica. Diplomata regum Germaniae ex stirpe Karolinorum. I. Bearb. P(aul) Kehr. Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1934. 147. nr. 102. (=MGHD Ex stirpe Karol. I.); *Tóth Endre–Zágorbidi Czigány Balázs*: Források Savaria-Szombathely történetéhez. A római kortól 1526-ig. Szombathely, 1994. (Acta Savariensia 9.) 33–34. 27. sz.

8 „In qua ecclesia Adrianus martyr humatus pausat.” CBC 11.

zépkorban a birodalomban és Magyarországon is ritka.⁹ A mosaburgi Adorján nem azonosítható bizonyíthatóan egyik ismert azonos nevű vértanúval sem. Noha a 7–8. században sok Róma városi vértanú („katakombamártír”) ereklyéje jutott el a birodalomba, Adorján nincs köztük. Kereshető-e egyáltalában bármiféle ok arra vonatkozóan, hogy éppen ez az ereklye került Mosaburgba? Lehetséges, hogy a választásnál csupán a mártírtranszlációk szokásos gyakorlatáról és véletlen választásról van szó, mégis figyelmet érdemel egy körülmény: az a nap, amelyiken Nagy Károly 791-ben megindította a seregét az avarok ellen,¹⁰ szeptember 8. Mária-ünnep ugyan, de egyúttal az egyik Hadrianus vértanú ünnepnapja is.¹¹ A transzláció a terjedelmes templom építésén túl mutatja Mosaburg kiemelt jelentőségét.¹²

Hadrianusnak mint harcos szentnek a tisztelete a Német-római Birodalomban később is kimutatható, mégpedig éppen Szent István sógora, II. Henrik császárral kapcsolatban, aki a lengyel háborúban Szent Hadrián kardját vitette maga előtt.¹³ Az Adorján-patrocínium nemcsak megmaradt a honfoglalás utánra, hanem 1019-ben Szent István templomot épített tiszteletére, és bencéseket telepített a templom mellé.¹⁴ Igazából ez a patrocíniumválasztás a feltűnő. A szakrális-kultikus folyamatosság Zalaváron a Karoling-kori és az Árpád-kori település között a Szent Adorján-patrocínium miatt nem lehet kétséges. A szent tisztelete bizonyítja, hogy a 9. századi keresztény lakosság a honfoglalás után nem pusztult el és nem menekült el. Zalaváron a patrocínium fennmaradása csak abban az esetben történhetett meg, ha a lakosság helyben tovább élt. Zalavár példája mutatja, hogy ilyen folyamatosság máshol is előfordulhatott a Dunántúlon. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a Kárpát-medencei helyzet konszo-

9 Tóth Endre: Szent Adorján és Zalavár. Századok 133. (1999) 3–40.; Uő: Mosaburg – Moosburg, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 51. (1999/2000) 439–456.

10 „Nos autem, Domino adiuvente, tribus diebus letania fecimus, id est Nonis Septembris quod fuit Lunis die incipientes, et Martis et Mercoris”, azaz szeptember 5-én kezdődött, ami 791-ben valóban hétfőre esett. A triduumot 5-én, 6-án és 7-én tartották. Vö. Walter Pohl: Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa, 567–822 n. Chr. Verlag C. H. Beck, München, 1988. 315.; Tóth E.: Szent Adorján i. m. 3–40.

11 Martyrologium Romanum. Typis Polygottis Vaticanis, 1930. 362.

12 Ágnes Cs. Sós: Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert. C. H. Beck, München, 1973. (Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte Bd. 22.); Szőke Béla Miklós: A Karolingkor a Kárpát-medencében. Magyar Nemzeti Múzeum, Bp., 2015.

13 Galla Ferenc: Szent István apostoli tevékenykedése és e téren ismertebb munkatársai. In: Szent István-emlékkönyv. Emlékkönyv Szent István király születésének kilencszázadik évfordulóján. I–III. Szerk. Serédi Jusztinián. Bp., 1938. I. 308–309. Külföldön is csak Frantisek Graus: Der Heilige als Schlachtenhelfer. Zur Nationalisierung einer Wunderzählung in der mittelalterlichen Chronistik. In: Festschrift für Helmut Beumann zur 65. Geburtstag. Hrsg. Kurt-Ulrich Jäschke-Reinhard Wenskus. Sigmaringen, 1977. 331. említette. Tóth E.: Szent Adorján i. m. 28–29.

14 Diplomata Hungariae antiquissima. I. Ab anno 1000 usque ad annum 1131. Ed. Georgius Györffy. In Aedibus Academiae Scientiarum Hungaricae, Bp., 1992. (=DHA I.) 14., 17.

lidálása, azaz Géza és Szent István uralma után a 9. századi lakosság – az egykori birtokosok – visszatérése is elkezdődött. A Hoholt személynév 9. századi dunántúli és bajor névföldrajzi elterjedése, majd megjelenése Magyarországon a Hahót nemzetség képében ezt világosan bizonyítja.¹⁵

Szent Adorján kultuszának Árpád-kori elszigetelt voltát mutatja, hogy a szent tisztelete nem vált gyakorivá, nem honosodott meg.¹⁶ Ezzel azokhoz a kora Árpád-kori patrocíniumokhoz csatlakozik, amelyek ugyan feltűnnek a 11. században, de később mégsem terjedtek el, ellentétben Mártonnal és Györggyel, akik Szűz Mária után a Magyarországon „listavezetők” (*lásd a II. mellékletet*). Az Adorján-patrocínium fennmaradása jelentheti annak a lehetőségét is, hogy a sabariai Szent Márton-tisztelet a 9. századból ered.

SACER MONS

Konkrét ismeretünk van arról, hogy a Karoling-korban ismerték az egykori Noricum és Pannonia szentjeit és érdeklődtek irántuk. 903-ban Madalwin, a passauai püspök pannoniai chorepiscopus csereegyezményt kötött Burchhard passauai püspökkel.¹⁷ Ennek a nevezetes megállapodásnak az értelmében egyházi paramentumokat, liturgikus tárgyakat és könyveket cserélt el földbirtokért, amelyek között voltak olyanok, amelyek *ultra montem Commigenum Sliwinihaa et Medilibaa* (Mödling), a Bécsi-erdőn túl, azaz attól keletre fekd-

15 *Tóth Endre*: Hoholt – Hahót (A jövevény nemzetségek eredetéhez). *Századok* 137. (2003) 265–296.

16 Adorján tiszteletére épült templomok: Marót (Somogy vármegye), Mártély (Csongrád vármegye) Söjtör (Zala vármegye), továbbá három Szentadorján helynév (Bihar, Körös, Zala). *Mező A.*: Patrocíniumok i. m. 31.

17 „... *pluviale purpureum, auro paratu, casulam purpuream. siricam, de sirico precioso, stolas II cum anfanone auro et gemmis paratum, plenarium IIII ewangeliorum, epistolare vel librum sacramentorum, in quo continentur benedictiones ecclesie et benedictiones sacrorum ordinum et cetera omnia que ad ipsium ministerium episcopi pertinent: gradale et nocturnale bene notati, predicationes per anni circulum, collectarium ab initio quadragesime usque in pascha super omnia cottidiana euuangelia, tractatum Albini super IIII ewangelia, canones de diversis conciliis et de capitularibus Karoli ceterorumque regum, epistolas Pauli et VII epistolas canonicas bene glosatas, passionale de natale domini usque ad missam sancti Iohannis, aliud passionale de missa sancti Mychabelis usque in pascha, vitam sancti Martini et dyalogus Severi, de miraculis que fecit, compotus cum cyclo pleno. vitam sancti Severini confessoris et explanatio in regum, liber penitentialis et lex Barwariorum et Francorum et Alemannorum in uno corpore (...)* Summa vero omnium librorum est L et VI libros.” *Franz-Reiner Erkens*: Die ältesten Passauer Bischofsurkunden. *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte* 46. (1983) 504–507. Az adat hi-telességének és Madalwin kiletének vizsgálatával.

tek.¹⁸ A könyvek száma tekintélyes, 56 kötet volt. (Pannonhalma könyvállománya majd 200 év múlva 80 kötet.) A liturgikus és szentírási könyveken, szentbeszédeken kívül a nem teljes felsorolás két helyi vonatkozású munkát is megnevez: *Vitam sancti Martini, et dyalogus Severi, de miraculis que fecit* és *Vitam Sancti Severini confessoris*. Nyilvánvaló a püspök ismerete és érdeklődése a vidék két szentje iránt.

A bencés apátság védőszentjének – Géza fejedelem által megkezdett – kiválasztása önmagában nem különleges. Mártont a bencés rendben különösen tisztelték, és egy újonnan krisztianizált országban az első monostort gyakran szentelték az ő tiszteletére. A hely kiválasztásának körülményei – azontúl, hogy a bencés monostorokat előszeretettel alapították kiemelkedő helyeken – megállapíthatóak. Pannonhalma *Mons Sacer* megnevezése – amint Váczy Péter felfigyelt rá – különleges: „...a pannonhalmi hegyet a legrégebbi időkben szentnek tartották. (...) Ilyen szent hegyekkel gyakorta találkozunk a trákok, az illyrek és a kelták által lakott területen. Szentélyeiket hegyek tetején rendezték be. Pannonhalmát e szent hegyek közé kell sorolnunk, ahol tehát lerombolt pogány szentély helyén épült fel a bencés monostor. A név a pogányság idejébe vezet vissza bennünket.”¹⁹ 1974-ben így fogalmazott Váczy, amikor Anonymus gestájának keltezéséhez az apátság nevének „*mons Sancti Martini*” alakját látta felhasználhatónak.²⁰ Noha Váczy egyes mondatai, amelyek a római kori őslakosság szentélyére visszanyúló hagyományra utalnak, túlzásnak tűntek, évtizedekkel később azonban magam is arra jutottam, hogy a *Mons Sacer* helynév az apátság alapításánál korábbi, nem a keresztény-szagrális tevékenység következménye. Ugyan nem ókori, hanem pogány magyar eredetű.

A „Szent Hegy” megjelölés a múltban és ma is szorosan hozzátartozik a pannonhalmi bencés főapátsághoz. Méltán mutatja azt a szerepet, amit a szerzetesközösség ezer év alatt hazánk kereszténységében és kultúrájában betöltött, a rajta épült monostor és lakói miatt érdemelte ki a *szent* minősítést. De vajon erről van-e szó? Az apátság Árpád-kori névváltozatainak és a „Szent Hegy” elnevezéseknek az időrendje különbözik.²¹ Feltűnő, hogy az Árpád-kori pápai oklevelekben a *sacer* jelző az apátság megnevezésében egy esetben sem fordul elő. A *Sacer Mons* a küszéni apátság hamis vagy interpolált 1157-es

18 *Herwig Wolfram: Grenzen und Räume. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung.* Ueberreuter, Wien, 1995. (Österreichische Geschichte 378–907.) 271.

19 *Váczy Péter: Anonymus és kora.* In: Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerk. Horváth János–Székely György. Akadémia Kiadó, Bp., 1974. (Memoria Saeculorum Hungariae) 14.

20 Uo. 14., 17.

21 *Tóth Endre: Sacer Mons. Szagrális helyekhez a magyarság kereszténység felvétele előtti vallásosságában.* Csodaszarvas 3. (2009) 77–119.

alapítólevelében olvasható:²² negyven évvel korábban, mint ahogy a megnevezés használata az oklevelekben elkezdődött (a Sacer Mons névhasználat 1192-től, majd az 1220-as évektől rendszeres, és a 13. század első harmadában készült apátsági pecsét véglegesítette) (2. kép).²³

2. kép. A pannonhalmi konvent pecsétnyomója (1230–1250 körül)

A legkorábbi „Szent Hegy”-emlétek azonban nem az oklevelekben, hanem korábbi, 11–12. századi elbeszélő forrásokban és I. László második törvénykönyvében, öt helyen olvashatók. Szent István *Kis legendájában* az apátság földrajzi helyét nem nevezték meg. A *Nagy legenda* írója a helyet Szent Hegynek nevezte: „*És mert Pannonia dicsőségére ott született a boldog Márton főpap, (...) a király tanácsot tartván Isten kedveltjeivel, a Szent-hegynek mondott helyen,*

22 „...monasterio Sancti Martini in Sacro Monte Pannonie ob reverentiam et sanctitatem ipsius loci et propter Beati Martini patrocinium, cuius natiuitate in eodem loco habita Pannonia gloriatur.” (A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend története I. Szerk. Erdélyi László. Stephaneum, Bp., 1902. 603. nr. 15.) (=PRT I.) A küszéni 1157-es alapítólevelél éppen ebben a mondatában biztosan interpolált: nemcsak a Mons Sacer miatt, hanem a Szent Márton születési helyével kapcsolatos és a pannonhalmi alapítólevélből átvett mondatok miatt.

23 „+S(IGILLUM) CAPITULI S(ANC)TI MARTINI DE SACRO MONTE PANNONIE”. Marosi Ernő: A pannonhalmi konventi pecsét datálása. Művészettörténeti Értesítő 30. (1981) 138–139.; Takács Imre: A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei. Művészettörténeti tanulmány és katalógus a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézete és a Budapesti Történeti Múzeum másolatgyűjteménye alapján. MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, Bp., 1992. 27., 75–76.; Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve. I–III. Szerk. Takács Imre. Pannonhalmi Főapátság, Pannonhalma, 1996. I. 503–504.

a szent püspök telke mellett, az ő nevére monostort épített.”²⁴ A Hartvik-legendá szerzője folytatva a gondolatsort, mintha éppen Szent Mártonnal akarná megokolni a hegy jelzőjét: „... ahol szent Márton, mikor Pannoniában élt, ájtatosságra helyet jelölt ki magának”.²⁵ A Szent Imre-legendá szerzője *sanctus mons* formában nevezte meg az apátság helyét.²⁶ A Nagy legenda szerzőjének megfogalmazása azt sugallja, hogy az alapításkor a hegyet már szentnek mondták: a hegy jelzője korábbi a monostor alapításánál. Noha a megfogalmazásból ez következik, még nem tekinthető elég bizonyítéknak, hiszen elvileg a legenda írásának idején létező elnevezés visszavetítése is szóba jöhet. Figyelemre méltó azonban, hogy az író akkor használja a *Mons Sacer* megjelölést, amikor ez az elnevezés az oklevelekben még nem bukkan fel. Hogy nem a helynév visszavetítéséről van szó, azt Szent László II. törvénykönyve mutatja, amelyben a monostor nélkül említik a hegyet. A törvénykönyv szerint az ország előkelői a Szent Hegyen jöttek össze.²⁷ Miért a hegyhez hívta össze a király az előkelőket? Miért nem egy létező létesítményhez, legyen az királyi udvarház vagy bencés monostor?

A Szent Hegy elnevezés persze kapcsolódhatna egy meghatározott szenthez, esetünkben Mártonhoz. Nyomatékosan meg kell állapítanunk: egy hegy, ha Márton birtoka mellett emelkedett, akkor sem minősülhet szentnek, akár feljárt a szent a hegyre imádkozni, akár nem. A keresztény kultuszgyakorlatban *szent hegyek* nincsenek. Ilyen esetben a helynévadásnak megvolt a szokásos eljárása. Van Szent Jakab hegye, Szent Mihály hegye, Szűz Mária hegye, Angyalok hegye, Szent György hegye, Szent Miklós hegye stb. Birtokos szerkezettel *Mons Sancti Martinus* neveztek volna a helyet, amint az két pannonhalmi oklevélben elő is fordul.²⁸

A hazai körülményekhez képest bőven adatolt pannonhalmi helynévváltozatok áttekintése arra a valójában nem meglepő eredményre vezet, hogy a hegy nem a rajta épült monostor miatt jutott a *Sacer Mons* megjelöléshez. Nem a hegy kapta a jelzőt az apátságtól, hanem fordítva: a *sacer*, a hegy nevéből került az apátság helyének megjelölésébe. Nem az apátság volt bármi ok miatt

24 „...in loco, qui Sacer Mons dicitur.” (SRH II. 383. 23.), Árpád-kori legendák i. m. 21. (Fordította: Kurcz Ágnes.)

25 „...ubi sanctus Martinus, dum adbu in Pannonia degeret, orationis sibi locum assignaverat.” (SRH II. 409. 20–21.), Árpád-kori legendák i. m. 31. (Fordította: Kurcz Ágnes.)

26 SRH II. 452. 2.

27 „Temporibus piissimi regis Ladislaus omnes nos regni Pannonico optimates in Monte Sancto conventum fecimus.” Decr. S. Ladislai regis. Lásd: The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. Vol. 1. 1000–1301. Eds. János M. Bak–György Bónis–James Ross Sweeney. C. Schlacks, Bakersfield, California, 1989. 12.

28 Váczy P.: Anonymus i. m. 21–30.

szent, hanem a hegy. Ezért a *sacer* csakis a kereszténység felvétele, pontosabban a monostor alapítása előtt kapott jelző lehet. A Szent Hegy-névadás független az apátságtól, az általa képviselt keresztény szellemiségtől.

Mi okozta, hogy a 11–12. századi oklevelekben kerülték a *szent* megjelölést? A szerzetesek arra törekedtek, hogy az apátság megjelölését elválasszák helyének földrajzi nevéől, a *Szent Hegytől*? Lehetséges, hogy a bencések a hegy korábbi, kereszténység előtti szakralitását olyan módon akarták elfogadni, hogy Szent Mártonnal hozták kapcsolatba. A Mártonhoz való kapcsolat tette lehetővé számukra a *Szent Hegy* elnevezés elfogadását. A hazai gyakorlat ellenére a pápai oklevelekben – nem egyben vagy kettőben, hanem az összesben – az apátság megnevezésében a *sacer* helynévelem egyszer sem olvasható. A jelző hiányának alighanem az lehetett az oka, hogy a keresztény szóhasználat nem ismer Szent Hegyet, és ezért Rómában kerülték ezt az elnevezést.

Szent Márton esetében a legendaképződés nem egyedülálló eset Pannoniában. 1287-ben Arlandus fia János a Zágráb melletti Szent Jakab-szigeti ciszterciáknak adta a steneveci plébániához tartozó Podsused helységben lévő földjét *cum loco, quem olim beatus Martinus vitam colens heremiticam inhabitasse refertur*.²⁹

Nem hagyható szó nélkül a *Sacer Mons Pannoniae* megjelölés értelme. Ez ugyanis azt kellene hogy jelentse: Pannoniának – mármint az *országnak* –

3. kép. Pannonhalma látképe (1686)

²⁹ Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. I. Ed. Joannes Bapt. Tkalčić. Albrecht, Zagreb, 1889. 49–60.; Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. VI. Ured. T(ade) Smičiklas. Tisak Dioničke Tiskare, Zagreb, 1908. 598–600. Idézem: *Tóth Endre*: Szent Márton pannonhalmi születéshely-legendájának kialakulása. *Vigilia* 39. (1974) 311. Lásd még: *Ferenc L. Hervay*: Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria. Editiones Cistercienses, Roma, 1984. (Bibliotheca Cisterciensis 7.) 202.

a szent hegyéről van szó.³⁰ Mivel azonban Szent László összeírásában az apátság helyének nevéként *Pannonia* olvasható,³¹ és a név Fulco végrendeletében³² és később is feltűnik, a kérdés megnyugtató megoldása még hátravan. Az azonban aligha tagadható: az apátság környékét nem ismerők számára – márpedig ez volt a többség akár itthon, akár Rómában – a *Sacer Mons Pannoniae* egyértelműen az *ország* szent hegyét jelentette (3. kép).

A László kori szent hegyi törvényhozó gyűlés színhelye felhívja a figyelmet Kálmán I. törvénykönyve születési helyére. Alberik a törvények felülvizsgálatára összehívott gyűlés helyét *concilium Tursollinum*nak nevezte.³³ Mivel a Zemplén megyei Tarcal falu nem játszott szerepet az Árpád-kori történelemben, érthetetlen lenne, miért volt ez a törvényhozó gyűlés helye, ha nem tudnánk, hogy Tarcal a Tokaj- (Kopasz-) hegy eredeti neve volt, és Anonymus is megemlékezett róla. Kálmán király miért éppen a bármennyire is kiemelkedő, látványos hegyhez hívta össze a gyűlést? Egy hegy lett volna a törvényhozó gyűlések rendszeres helyszíne? A *Sacer Mons* még érthető lenne az ott álló apátság miatt is, de Tarcal? Ezért arra kell gondolni: nem csupán a *hegy* a közös a két gyűlés helyszínében. Sokkal inkább az, ami mindkét hegyet fontossá tette a magyarság szemében: a helynek még élő, de már sorvadó pogány kori szakrális szerepe.³⁴ Ez a szakralitás természetesen nem maradhatott meg a keresztény királyságban, de gyülekezési-hely-jellege a két törvénykönyv tanúsága szerint az Árpádok királyságának első századában még megőrződött.

A hegy megkülönböztetett szerepét Pannonhalma esetében a *Mons Sacer* megjelölés fenntartotta. Tarcalon ilyesminek nem maradt emléke. Mégis véletlenül-e, hogy Anonymus szinte egy fejezetet szentel a Tarcal-hegynek (Cap. 16.), amelyre Ond, Ketel és Tarcal versenyt lovagoltak, és az utóbbi jutott fel elsőként? Ezért hívják – a szokásos anonymusi következtetéssel – Tarcal hegyének. A hegyen azután *pogány szokás szerint leöltek egy kövér lovat, és nagy áldomást tartottak*.³⁵ Lehet, hogy a honfoglalók nem áldoztak lovat és nem tartottak áldomást, a hegy megkülönböztetett voltának azonban nyilvánvalónak kellett lennie Anonymus számára. Nemcsak azért, mert ez az egyik olyan vidék, amelyet a legjobban ismert, hanem azért is, mert csak egy esetben írt

30 Pannonia mint az ország neve vonatkozásában lásd: *Tóth Endre: Pannonia Ravennában*. In: *Laudator temporis acti. Tanulmányok Horváth István 70. éves születésnapjára*. Szerk. Tari Edit–Tóth Endre. Balassa Bálint Múzeumért Alapítvány, Esztergom–Martin Opitz Kiadó, Bp., 2010. [2012.] 129–140.

31 „*Primum predium est Pannonia, ubi monasterium situm est.*” DHA I. 300. 11. nr. 100.

32 „...*monasterio Beati Martini Pannoniensi.*” PRT I. 559. nr. 10.

33 *Laws of Hungary* i. m. 24–25.

34 *Tóth E.*: *Sacer Mons* i. m. 85–87.

35 SRH I. 56–57.

kifejezetten lóáldozatról: arról, amelyik a Tarcalnál esett. Lehet persze, hogy csupán az általa esetleg ismert Kálmán kori – vagy más hasonló – gyűlés miatt következtetett a hegy egykori szerepére. Ez azonban a lényegen nem változtat: Anonymus elbeszélése régi hagyományt őrzött meg a Tarcál-hegy szerepéről.

A *Mons Sacer* és a Tarcál-hegy besorolható a néhány, az Árpád-korban feljegyzett szentkút, szentkő, áldo(zó)kút társaságába, azaz a pogány kori szent helyek közé, amelyeket a profántól a *szent*, az *így* és a *boldog* szóval különböztettek meg. Hogy mi és hogyan történt a pannonhalmi dombon, valószínűleg soha nem fogjuk megtudni. Ha a hegyeknek csak kultikus szerepe volt a pogány korban, akkor semmiféle funkciójuk nem marad a keresztény királyságban. Kultikus tevékenység mellett a nép gyülekezőhelyként használta.³⁶ Mind Pannonhalmán, mind Tarcalon a 12. század elejéig a királyi tanács és az ország előkelői törvényalkotási céllal bizonyosan összegyűltek. Ez alighanem azért történhetett így, mert Szent István uralkodása előtt már mindkét helyen gyülekeztek, és a *fejedelem és előkelői azon a helyen rendelkeztek az ország szokásjogáról és az ott élőköt megillető jogokról*, ahogy az Anonymus megfogalmazásában Pusztaszeren történt.³⁷

A 11. századra a hegycsúcsok szakrális szerepe átalakult: a pannonhalmi hegyet az apátsággal tették elfogadhatóvá a keresztény királyság lakói számára. Később a szerzetesek pedig Szent Márton életének ottani eseményeivel kísérelték meg az indoklást. Más helyek, mint a Tarcál-hegy, egy ideig őrizték még a pogány kultusztól megfosztott gyülekezőhely-szerepüket. Az államszervezet kialakulásával és az életforma változásával a hegyekhez kapcsolódó szakrális elkülönülés és szokások menthetetlenül eltűnésre voltak ítélve.

A pannonhalmi monasterium helyének kiválasztása abba a térítési módszerbe illeszthető, amelyet Nagy Szent Gergely pápa képviselt, amikor korábbi véleményét módosítva azt tanácsolta a britanniai térítőknek, hogy a pogány szentélyeket nem kell lerombolni (*fana idolorum... minime destrui debeant*), hanem a bálványszobrok helyett szent ereklyéket kell bennük elhelyezni, és az épületeket ezután fel lehet szentelni.³⁸ Ezt az elgondolást követték azok is, akik a Róma környéki Silvanus-kultushelyeket alakították át Szent Szilveszter tiszteletére szentelt templomokká.³⁹ Hasonlót tett Szent Benedek is, ami-

36 Tóth E.: Sacer Mons i. m. 87–89.

37 SRH I. 83.

38 Robert A(austin) Markus: Nagy Szent Gergely és kora. Kairosz, Bp., 2004. (Catena monográfiák 5.) 249.

39 S(oren) Skovgaard Jensen: Silvanus and his Cults. Analecta Romana Instituti Danici 2. (1962) 11–42.

kor a Venus-templom helyén építtetett Szent Márton tiszteletére kápolnát.⁴⁰ Márton e tekintetben radikálisabb volt. Ez nemcsak vérmérsékletük különbségét jelzi, hanem a történeti helyzet változását is. A 4. századnál, amikor Márton tevékenykedett Galliában, később békésebb megoldással is lehetett térítési eredményt elérni. Hasonlóan történhetett Pannonhalma esetében is, ahol Géza fejedelem telepítette le a bencés szerzeteseket, akik az apátságot nem meglepő módon Szent Márton tiszteletére szentelték, és a hegy pogány múltját Szent Márton személyének segítségével közömbösítették.

SZENT MÁRTON TISZTELETÉNEK KEZDETE SABARIA-SZOMBATHELYEN

Márton apja katona volt, és státusza jól egyezik a Savariában állomásozó és a palotalégiók közé sorolt lándzsás csapat (lanciarrii Savarienses).⁴¹ Az egység a 4. század második felében készült kimutatás (*Notitia dignitatum*) szerint később Galliába került.⁴² Sulpicius közlését a Sabariában állomásozó lándzsás egység megerősíti. A csapat táborhelyét Savariában nem ismerjük. Nem lehetetlen, hogy a város nyugati felében épült és fallal körbevett kormányzati palotatómbben tartózkodtak. A palotatómb a 2. század második felében épült városfal nyugati oldalához illeszkedett, és a falakkal körbevett területe legalább 140×100 méter volt. Márton gyerekkorában elkerült Sabariából, és csak felnőttként tért vissza, amikor anyját megkeresztelte, apja azonban pogány maradt, őt pedig az ariánus papok elűdözték, majd végül Galliába ment.⁴³

40 Vö. *Tóth E.*: Szent Márton születéshely-legendája i. m.

41 *Notitia Dignitatum*. *Accedunt notitia urbis Constantinopolitanae et laterculi provinciarum*. Ed. Otto Seeck. Apud Weidmannos, Berlin, 1876. 122. (Occ. V 152.)

42 Uo. 136. (Occ. VII 82.)

43 Sulpicius Severus életrajza magyarul: Szent Márton élete. Ford.: Borián Elréd–Reichardt Aba. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 1997.; Szent Márton élete és levelek Szent Márton utolsó éveiről és haláláról. In: A III–IV. század szentjei. Szerk. Vanyó László. Jel Kiadó, Bp., 1999. (Ókeresztény örökségünk 5.); latin kiadása, bőséges magyar kommentárral és irodalommal: Ókeresztény latin írók. Szerk. Havas László–Tegyei István. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2003. (Agatha 10.) 357–448.; latin kritikai kiadása francia fordítással és bőséges kommentárral: *Sulpice Sévère: Vie de S. Martin*. Vol. I–III. Ed. Jacques Fontaine. Les Éditions du Cerf, Paris, 1967–1969. (Sources Chrétiennes 133–135.). A téma körütekintő és részletes feldolgozása a korábbi vélemények kritikájával: *Clare Stancliff: St. Martin and His Hagiographer: History and Miracle in Sulpicius Severus*. Oxford University Press, Oxford, 1983. Martinus leszereléséről és Hilarius találkozásának tagadása: *Timothy D. Barnes: The Military Career of Martin of Tours*. *Analecta Bollandiana* 114. (1996) 25–32. Lásd még *Kovács Péter: Szt. Márton és Pannonia*. In: *Studia Epigraphica*

Még ha el is jutott a püspök híre Galliából a szülőföldre, arról Savariában aligha tudhattak, hogy a nevezetes férfiú a városuk szülőtte. Nem lehet feltételezni, hogy a szent püspök tisztelete már a késő római időben eljutott Savariába, és folyamatosan fennmaradt a honfoglalásig. Van azonban egy olyan körülmény, amely összefüggésben áll Szent Márton tiszteletével. Ez a római város nevének változatlan formájú továbbélése a római kortól.⁴⁴ *Sabaria* a 19. század végéig a Szombathely és a Steinamanger mellett a város egyik hivatalos neve volt (a helységnévtárak is feltüntették). Nem kora újkori azonosítás eredménye; az első fennmaradt oklevelekben (1237, 1240) már ezen a néven emlegetik a települést.⁴⁵ A névalak változatlan fennmaradása szinte egyedülálló, nemcsak a Dunántúlon és Pannoniában, hanem a Duna-vidéki római tartományok földrajzi névanyagában is.⁴⁶ Tudjuk, hogy a *Savaria* néven az évszázados nyelvi változás nyomott hagyott. Nemcsak a települést hívták Savariának ugyanis, hanem a rajta átfolyó, az Alpok keleti szélén eredő Gyöngyös/Perint pataknak is ez volt a neve.⁴⁷ A római kori pataknev azonban *Sevira*⁴⁸/*Zöbern*⁴⁹ alakra változva maradt fenn.⁵⁰

A *Sabaria* településnév szokatlan változatlansága akkor magyarázható, ha a helyi lakosság nyelvi változásától független, külső tényező őrködött az eredeti név fennmaradásán. Hogy ez a tényező Sulpicius Severus szövegének köszönhetően Szent Márton születési helye volt, azt a herefordi térkép felirata mutatja, amelyen a *Sabaria s[an]c[t]i Martini* felirat olvasható.⁵¹ A térkép készítőjének nyilván fogalma sem volt arról, hogy *Sabaria* melyik magyar településnek felel meg, de Szent Mártonra tekintettel a települést feltüntette. A *Sabaria* név a 16–17. századi térképek sokaságán is szerepel.⁵²

Pannonica VII. Felirattani újdonságok 2015-ben. Szerk. Fehér Bence–Kovács Péter. Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület, Bp. 2015. (TITE Könyvek 8.) 72–81.

44 A *Sabaria* névalak a szokásos és szabályos vulgárlatin változás eredménye, és a Kr. u. 3. században már adatolt.

45 1237: „*in ecclesia sancte Marie de Sabbaria*”. Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. Bd. I. Die Urkunden von 808 bis 1270. Bearb. Hans Wagner. Böhlau, Graz–Köln, 1966. 171–172. nr. 235. [=UB I.], *Tóth E.–Zágorhidi Czigány B.*: Források i. m. 35. 30. sz., 1240: „*ad stratam viam, que ducit ad Sabariam*”. UB I. 197–199. nr. 278.; *Tóth E.–Zágorhidi Czigány B.*: Források i. m. 35. 31. sz.

46 Lásd: *Siscia* = Sisak; *Sirmium* = Szerém; *Poetovio* = Pettau, Ptuj; *Vindobona* = Wien; *Mursella* = Marcal. Legkevésebbé a *Salla* változott Zalára.

47 Hasonló helynévadás a folyóvízről *Salla* és *Mursella* municipiumainak neve.

48 844: „*iuxta rivolum, qui vocatur Sevira*”. MGH Ex stirpe Karol. I. 49. nr. 38., regesztája: UB I. 4. nr. 5.

49 *Eberhard Kranzmayer–Karl Bürger*: Burgenländische Siedlungsnamenbuch. Rötzer, Eisenstadt, 1957. (Burgenländische Forschungen 36.) 164.

50 A pataknev történetéről: *Tóth E.*: Adatok Savaria-Szombathely i. m.

51 *Bendefy László*: Szombathely neve a herefordi térképen. Vasi Szemle 5. (1938) 163–168.

52 *Tóth E.–Zágorhidi Czigány B.*: Források i. m. 123–127.

A városnévnek feliratos, helyi említése a 3. század után nincsen. Külső forrásból a két utolsó adat a 456-os földrengés⁵³ és a Galliába került Leonianus savariai származása az 5. század második feléből.⁵⁴ A Szent Márton életéről írók a kora középkortól Venantius Fortunatustól kezdve, Tours-i Gergelyen át Alcuinig és Voraginei Jakabig mindig említik Sabariát.⁵⁵ Akárhogyan módosult a késő római kortól kezdve Savaria lakosságának beszédében a helynév, a visszacsatolás az eredeti névalakra a Karoling-hódítás után megtörtént és állandósult. A 9. századi elbeszélő források és az oklevelek a Savaria/Sabaria helynevet már a mai Szombathelyre vonatkoztatva említik, és használata ettől kezdve folyamatos. Ismertsége miatt a középkori latin nyelvű magyar forrásokban nem egy esetben a *szombat* elemet tartalmazó helyneveket is *Sabaria*-ként „fordították” (például Nagyszombat).⁵⁶ Mivel a Sabaria név változatlanságát és ismertségét Szent Mártonnak köszönhette, a helynév 9. századi lokalizálásától kezdve számítható a szent helyi tisztelete. A település lakóinak legkésőbb ekkor tudomást kellett szerezniük Sabaria nevezetes szülöttjéről. Szerencsés körülmény, hogy ennek idejéről olyan forrás maradt, amelyik a szombathelyi Szent Márton-tisztelet helyének keletkezésére is rávilágít.

Ha az 5. században Sabaria lakóinak nem is lehetett tudomásuk Márton ottani születéséről, vajon Márton milyen emléket őrizhetett meg *patriájáról*? Mivel az ariánusok úzték el, emlékeinek csak egy része lehetett kedvező. Van azonban egy homályos nyom, ami ma már nem kideríthető módon mintha a szülőföldjére utalna. Utóda a püspöki székben, a történetíró Tours-i Gergely *Decem libri historiarum* című művében az első, a saját korát megelőző – a világ teremtésétől Szent Márton haláláig terjedő – időszakot 48 fejezetben foglalta össze.⁵⁷ Miután megemlékezik a galliai vértanúkról, a 35. fejezetben a Diocle-

53 Monumenta Germaniae Historica. Auctorum Antiquissimorum Tom. IX. Chronicorum minorum saec. IV. V. VI. VII. Vol. I. Ed. Theodorus Mommsen. Apud Weidmannos, Berlin, 1892. 304., 577.; Tóth E.–Zágorhidi Czigány B.: Források i. m. 31. 22. sz.; Tóth Anna Judit: A savariai földrengés. In: Firkák III. A fiatal római koros kutatók III. konferenciakötete. Szerk. Balázs Péter. Szombathely, 2014. 321–327.

54 „*Sabariae Pannonie ortus, a barbaris captivatus.*” Tóth E.–Zágorhidi Czigány B.: Források i. m. 31. 23. sz. A szarkofág képe: *J(ean) Hubert–J(ean) Porcher–W(olfgang) F(ritz) Vollbach*: L’Europe des Invasions. Gallimard, Paris, 1967. 28. 31. kép. Leonianusról: *Joseph van der Straeten*: Vie arrageoise de S. Léonien, abbé à Vienne en Dauphiné. *Analecta Bollandiana* 90. (1972) 119–136. A szarkofágláda 6. századi, íves fedelén a szép capitalis antiqua betűkkel vésett felirat 10. századi, ezen olvasható a származása. Lehet, hogy Sabaria említése a név ismertsége miatt csupán azt jelzi, hogy Leonianus Pannoniából jött. Mindenesetre Leonianus Galliába kerülése a barbárokkal időrendben jól egyezik Valamer gótainak Galliába vonulásával.

55 Tóth E.–Zágorhidi Czigány B.: Források i. m. 27–28. 16. sz.

56 Tóth E.–Zágorhidi Czigány B.: Források i. m. 8–9. (Bevezetés.)

57 Gregorii episcopi Turonensis *Historiarum libri decem*. Bd. I–II. Ed. Rudolf Buchner. Darmstadt, 1955–1956. (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters 2–3.). Magyarul:

tianus kori üldözésekről ír, és meglepő módon csak Quirinus sisciai püspök történetét említi.⁵⁸ Miért éppen egy nem különösebben ismert és jelentős vértanúval jellemezte a legnagyobb és legátfogóbb keresztényüldözést? Csak találgatni lehet. A kapcsolat Szent Márton személye is lehet, passzív és aktív módon egyaránt. Mivel a következő, a 36. fejezet élén álló mondatban Gergely Szent Márton születéséről írt, megemlítve Sabariát és Pannoniát, ezért a Diocletianus kori vértanúk közül a sabariai vértanú, Quirinust jutott eszébe.⁵⁹ Csakhogy Gergely szövege Quirinusról a Prudentius által írtakat követi, amelyben sem Savariáról, de még Pannoniáról sincsen szó, és csak a püspöki székhelyet, Sisciát említi; az allúzió ilyen módon Márton és Quirinus között nem indokolt. Gergely szigorú időrendben beszél el az eseményeket (4. kép). A Diocletianus kori üldözés után a saját Márton-kronológiájának, tehát a 316-os születésnek megfelelően említi meg egy mondatban Márton születését, majd részletesen ír a Szent Kereszt jeruzsálemi megtalálásáról (Kr. u. 326). Quirinus vértanúsága említésének másik indoka az lehetne, hogy Gergely koráig valamilyen Quirinus-hagyomány vagy -kultusz őrződött meg Tours-ban. Ez jelen ismereteink szerint csak akkor volt lehetséges, ha Márton szülővárosa vértanújának emlékét megőrizte és magával vitte Tours-ba. Ez a lehetőség természetesen csak akkor válna bizonyossá, ha ilyesmi felbukkana Tours-ban és környékén. Erről azonban jelenleg nincs tudomásunk.⁶⁰

A szombathelyi Szent Márton-tisztelet különlegessége a kultusznak a római és a középkori településen kívüli helye. A Szent Márton tiszteletére szentelt templom ugyanis a római és a középkori várost kelet felől határoló Gyöngös pataktól ezer méterrel keletebbre fekszik, az évszázadok óta használt temető mellett. Mivel 1298-ban Sabaria két papját említik, arra lehet gondolni, hogy akkor a településen és a temetőben is állt templom.⁶¹ A városban álló templomot Szűz Mária tiszteletére szentelték (első említése 1237).⁶² A Szent

Tours-i Gergely: Korunk története. A frankok története. Ford. Mezei Mónika–Adamik Tamás. Kalligram, Pozsony, 2010.

58 *Gregorius:* i. m. 40.; *Tóth Endre:* Utószó Szent Quirinus püspök szenvedéstörténetéhez. In: Balogh Albin: Szent Quirinus vértanú püspök. Reprint. Szombathely, 2011. 57.

59 Erre gondolt Kovács Péter: „Feltűnő a pannoniai püspök megjelenése. Az utóbbit egyedül a következő (36.) fejezettől megjelenő nagy elődje, Szent Márton savariai születése indokolhat, amelyet Gregorius itt meg is említ. Utóbbi alapján a szerzőnek tisztában kellett lenni Quirinus savariai történetével, így Jeromos és Prudentius műve mellett a passio is rendelkezésére kellett, hogy álljon.” *Fontes Pannoniae antiquae in aetate tetrarcharum I* (A. D. 285–305) = *Az ókori Pannonia forrásai az első tetrarchia korában* (Kr. u. 285–305). Szerk. Kovács Péter. Bp., 2011. 95.

60 Lásd *Luce Pietri:* *Le ville de Tours du IVe au VIe siècle. Naissance d'une cité chrétienne.* École Française de Rome, Rome, 1983. (Collection de l'École Française de Rome 69.)

61 „*Paulum Fidelis et Georgium sacerdotes de Sabaria.*” *Tóth E.–Zágorbidi Czigány B.:* Források i. m. 41. 47. sz.

62 Uo. 35. 30. sz.

4. kép. Tours-i Gergely Szent Márton-életrajzának kezdőlapja a citeaux-i apátság szentek életrajzait tartalmazó 12–13. századi kéziratóban

Márton-templomot ugyan először kétségtelenül csak 1421-ben említik,⁶³ de a régészeti feltárás szerint a templom a 11. század végén már felépült kőből, és 1360-ban már létezett az a ma is meglévő kút, amelyet *puteus sancti Martini in civitate Sabarie lapidibus constructum* néven neveznek meg.⁶⁴

A templom és a környék régészeti kutatásából megállapítható volt a terület egykori topográfiája és a templom építéstörténete.⁶⁵ A Savariából kelet felé vezető – régészetileg azonosított⁶⁶ – főúttól északra már a korábbi császárkorban temetkeztek: hamvasztásos sírok (ólom sírláda) kerültek elő.⁶⁷ A későbbi, csontvázas temetkezések a korábbi sírok nagy részét elpusztították. Távolabb, keletebbre az út mellett, síremlék állt, amelynek a romjai 1860 körül még láthatók voltak.⁶⁸ A római út erről a középkorban évszázadokig használt „Bálványkő útja” nevet kapta (első említése: 1360).⁶⁹ A temető területén kerültek és kerülnek elő Savaria legkésőbbi, jórészt keresztény lakóinak sírkövei.⁷⁰ A római temető sírjait a Szent Márton-templom és attól délre a kolostor, északra és keletre a középkor óta használt temető, valamint a 20. század elején a templom előtti tereprendezéskor a szintsüllyesztés elpusztította. Ezért nem meglepő, hogy római falmaradványok alig kerültek elő; de Paulovics István mégiscsak talált falmaradványt.⁷¹ A Szent Márton-kápolna északi falán kívül egy olyan 95 centiméter vastag, derékszögű falcsonkot, amely nem illeszthető be az Árpád-kori templom maradványai közé. Kérdéses marad annak a 100 centiméter széles falnak is az eredete, amely az egykori kolostorépület négyszögét észak felől zárta le. A nem középkori falmaradványok a honfoglalást megelőző, római kori temetőépületek maradványai lehetnek.

A jelenleg álló barokk templomot 1668–1672 között Erdődy Györgyné Battyhány Erzsébet építtette a korábbi templom helyén. Az ásátás és falkuta-

63 „*Johanni beate Marie Virginis et Marco sancti Martini de Sabaria ... ecclesiarum plebanis.*” Uo. 68. 102. sz.

64 Uo. 55–56. 77. sz.

65 Kiss Gábor–Tóth Endre: A szombathelyi Szent Márton-templom régészeti kutatása 1984–1992. Előzetes jelentés a feltárt 9–13. századi emlékekről. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (1993) 175–199.

66 Medgyes Magdolna–Tóth Endre: (Ásátási jelentés) *Régészeti Füzetek* 27. (1974) 50.

67 P. Buocz Terézia: Savaria topográfiája. Szombathely, [1967.] 82.

68 Kiss Gábor–Tóth Endre–Zágorhidi Czigány Balázs: Savaria-Szombathely története a város alapításától 1526-ig. Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata, Szombathely, 1998. (Szombathely története 1.) 235.

69 Tóth E.–Zágorhidi Czigány B.: *Források* i. m. 55–56. 77. sz.

70 Tóth Endre: *Lapidarium Savariense*. Savaria római feliratos kőemlékei. *Savaria* 34. (2011) 2. sz. 188–200. Az ép sírtábla 1997-ben került elő, uo. 198. 151. sz.

71 Paulovics István: A szombathelyi Szent Márton-egyháznak savariai Szent Márton születéshelyének római kori eredete. *Horváth Tibor Antal: Szent Márton születési helyének okleveles adatai*. Martineum, Szombathely, 1944. (*Acta Savariensia* 4.) 46. kép.

tás során kitűnt,⁷² hogy az átépítéskor csak a középkori templomhajót bontották le, és az új templom alatt kiásott kripta minden korábbi nyomot eltüntetett. A barokk templom egyenes záródású szentélye a párkányáig román kori, és ugyancsak megmaradt a külső párkányzatig a korábbi félköríves szentélyű templom északi (és minden bizonnyal déli, jelenleg elfalazott) sarka és félköríves apszisának alapja. Ennek a templomnak a falai jórészt római téglából épültek, amit egy cölöpszerkezetű épület előzött meg. Az ennek egyenes záródású keleti falához illeszkedő, 27. sz. sírban lelt I. István-érem a temetkezést a 11. századra keltezi.⁷³

A 11. századi eredetű templom Márton-patrocíniuma, az előtte kiásott kút neve bizonyítja a szent tiszteletének régiségét, ámde nem azt a középkorig visszavezethető hagyományt, amely szerint a templom a szent születési helyére épült.⁷⁴ A templom északi oldalkápolnájának a falára – a középkortól újra és újra megújított – *Hic natus est sanctus Martinus* szövegű feliratot festettek.⁷⁵ Miután a hely, mondhatni, Savaria alapításától kezdve az 1962. évi bezárásig temető volt, lakóházak nem állhattak azon a helyen, így nem születhetett ott Márton. A kérdés ezek után az, vajon miért éppen ezt, a római és a középkori településen kívüli helyet vélték a szent szülőhelyének?

Ne felejtjük el, hogy az egyház a szentek esetében – ha az életrajzokban meg is említik – nem a földi, hanem a mennyei születésnapot, azaz a szent halálának a helyét és idejét tartja nyilván. Ezért a születésihely-hagyomány felelevenítése elsősorban nem egyházi kezdeményezésre történhetett. Sabaria lakói a 4. században nem rendelkezhetek a szülőház helyének ismeretével, amikor tudatosult bennük, hogy Márton Sabariában született, akkor kísérelhették meg a ház fellelését. Nem mintha egy ilyen azonosítás a középkorban különösebb nehézséget okozott volna. Feltehető, hogy olyan hellyel próbálkoztak, amelynek volt kultikus hagyománya. Tekintettel arra, hogy a helyet a temetőben találták meg, olyasmire kell gondolnunk, ami a halottkultuszhoz kapcsolódik. Mivel a késő római keresztény sírkövek a temető körzetében álltak, lehetséges, hogy a Krisztus-monogramos feliratok jelentették az indítékokat. Mivel a feliratok épületfalba voltak erősítve, lehet, hogy épületmaradványok is álltak még. A temető kultikus hagyományát egy másik körülmény is valószínűsíti. A városban vértanúhalált halt Quirinus sisciai püspök maradványai, mielőtt átvitték a scarbantiai kapu melletti bazilikába, évtizedeken ke-

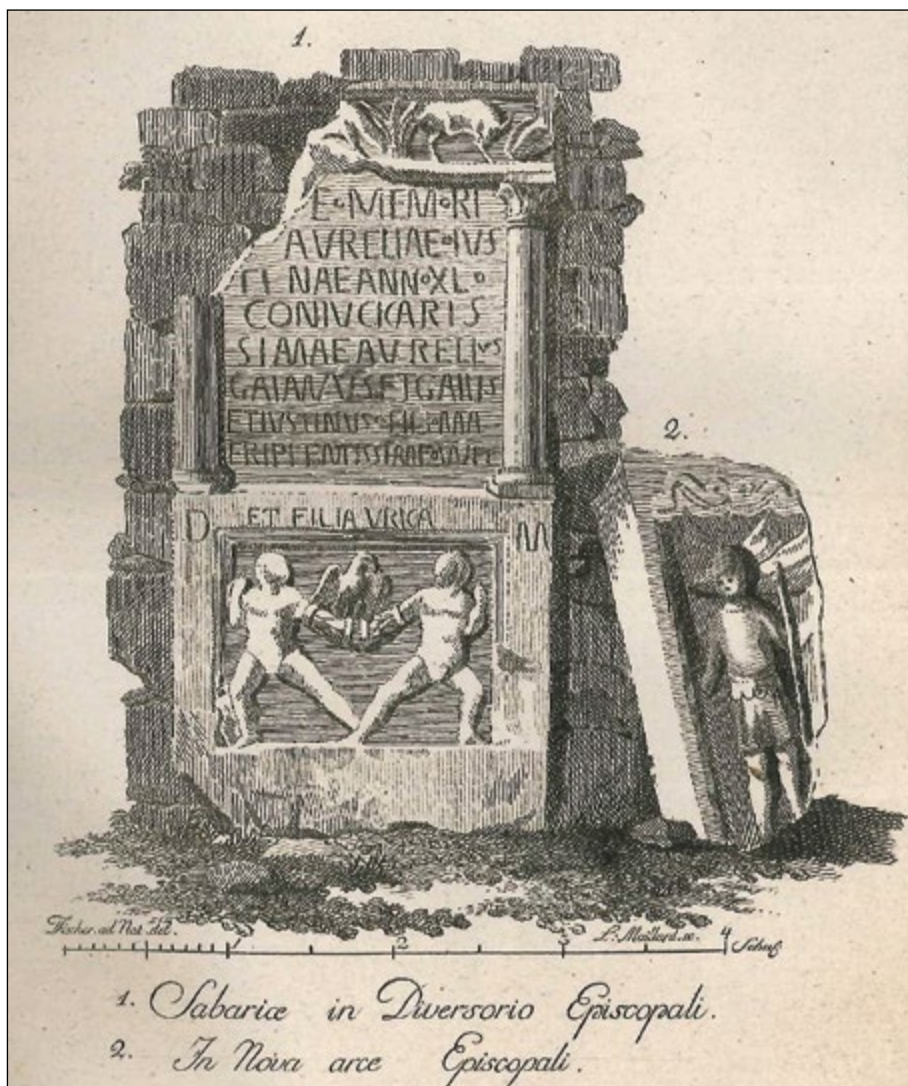
72 Kiss G.–Tóth E.: A szombathelyi Szent Márton i. m. 175–200.

73 Kiss G.–Tóth E.: A szombathelyi Szent Márton i. m. 182. 6. kép.

74 Paulovics István még erre gondolt: *Paulovics I.*: i. m. 10–11.

75 A 19. század előtt a felirat a kápolna déli falára volt festve, ma feltárva látható. A 20. században a kápolna bejárata felett volt látható.

5. kép. Római sírkő rajza Schönvisner István *Antiquitatum et historiae* című művében

resztül a keresztények temetőjében nyugodtak. Egykori sírhelyének emléke és tisztelete megőrződhetett. Ennek a helynek az azonosítása Márton közelebbi szülőhelyével akkor történt, amikor a sabariaiak értesültek Márton ottani szünetéséről. Mivel Sabaria e néven való azonosítása a Karoling-időszakban kezdődött, Márton tisztelete is ez időtől számítható (5. kép).

Ki vagy milyen esemény volt az azonosítás kezdeményezője? Az *Annales regni Francorum*ból tudjuk, hogy az avarok ellen felvonuló hadsereg 791-ben Nagy Károllyal kerülő úton, Sabarián keresztül tért vissza a birodalomba.⁷⁶ Függetlenül a hadjárat eredményességének mai megítélésétől, különlegesnek kell tartanunk, hogy az *Annales* megnevezi a hazatérés egyik állomását, Sabariát. Ez lehet akár tudatos útvonalválasztás az uralkodó részéről. A Rábatorkolattól Sabariába a római útkönyvekben leírt útvonal vezetett, és bizonyított ilyen térképek Karoling-kori használata. A római út töltése az időben még érintetlen volt, a sűrű, ledöngölt kavicsozáson fák, bokrok sem nőttek. Az útest jó tájékozódási pontot nyújtott, és lehet, hogy a frankok még a mér földben kifejezett távolságot is ismerték. Ez az út Sárvár térségéből nyílegyenesen vezetett Sabariába, és éppen a keresztény temetőnél, a síremlékeknél érte el a város határát.⁷⁷ Ez az első, legkorábbi ismert időpont, amikor a sabariaiak – ha még éltek a romok között – értesülhettek Szent Márton ottani születéséről. Az sem lehet véletlen, hogy a Karoling Birodalom keleti végén Sabaria vezető szerepet kapott, várat építettek, és a várost civitasnak nevezték, ami meghatározta a település sorsának későbbi alakulását.

76 „...exercitu usque ad Arrabonis fluentia venisset, transmisso eodem fluvio per ripam eius ad locum, in quo is Danubio miscetur, accessit ibique per aliquot dies stativis habitis per Sabariam reverti statuit.” *Annales regni Francorum (741–829) qui dicuntur Annales Laurissenses maiores et Einhardi*. Ed. Fr[idrich] Kurze. Hannover, 1895. 89.; *Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig* Balassi Kiadó, Bp., 1998. (Magyar Östörténeti Könyvtár 12.) 279.

77 A római út a mai Sági út vonalával egyezik meg, amely egyenes vonalban vezet a Rábához, folytatását Savaria felé megtaláltuk az egykori Szent Márton (Tolbuhin) utca 32. szám alatt végzett ásatás során a telek déli végében. Lásd: *Tóth Endre: A Savaria–Bassiana útszakasz*. *Archaeológiai Értesítő* 104. (1977) 65–75. és *Medgyes M.–Tóth E.: i. m.* 50.

MELLÉKLETEK

1. Karoling-kori templomos helyek az Ostmarkban

	Idő	Hely		Forrás
1	860	Sabaria civitas (Szombathely)		MGH DD ex stirpe Karol. 147. Nr. 102; UB I 10.
2	860	ad ecclesiam Anzonis		MGH DD ex stirpe Karol. 147; UB I 10.
3	860	ad ecclesiam Ellodis		MGH DD ex stirpe Karol. 147; UB I 10.
4	860	ad ecclesiam Minigonis presbiteri		MGH DD ex stirpe Karol. 147; UB I 10.
5	860	ecclesia Gundoldi		MGH DD ex stirpe Karol. 147; UB I 10.
6	860	ad Chartinahu = ad Quartinaha (CBC)		
7	860	Sabniza		MGH DD ex stirpe Karol. 147; UB I 10
8	860	Nezilinbah		MGH DD ex stirpe Karol. 147; UB I 10.
9	860	ad Rapam		MGH DD ex stirpe Karol. 147; UB I 10.
10	860	ad Tudleipin		MGH DD ex stirpe Karol. 147; UB I 10.
11	860	Chirihstetin		MGH DD ex stirpe Karol. I. 144. nr. 100, UB I Nr. 8.
12	860, 876–880	Quartinaha iuxta Bilisaseo (Balaton)	S. Johannes Ev.	MGH DD ex stirpe Karol. 147; UB I 10, UB I 15.; CBC 13.
13	c. 875	Salapiugin	S. Hrodberts	CBC 11. Liutp.
14	c. 875	civitas Priwinae Castrum Chezilonis noviter Mosaburc // Zalavár	S. Maria, castrum S. Adrianus, civit. S. Johannes	CBC 11. Liutp.
15	c. 875	in Dudleipin	ecclesia	CBC 11. Liutp.
16	c. 875	in Ussitin	ecclesia	CBC 11. Liutp.
17	c. 875	ad Businiza	ecclesia	CBC 11. Liutp.
18	c. 875	ad Bettobiam (Ptuj, Pettau)	ecclesia	CBC 11. Liutp.
19	c. 875	ad Stepiliberc	ecclesia	CBC 11. Liutp.
20	c. 875	ad Lindolveschirichun	ecclesia	CBC 11. Liutp.
21	c. 875	ad Keisi	ecclesia	CBC 11. Liutp.
22	c. 875	ad Wiedhereschirichun	ecclesia	CBC 11. Liutp.

	Idő	Hely		Forrás
23	c. 875	ad Isangrimeschirichun	ecclesia	CBC 11. Liutp.
24	c. 875	ad Beatuseschirichun	ecclesia	CBC 11. Liutp.
25	c. 875	ad Quinque Basilicas	ecclesia	CBC 11. Liutp.
26	c. 875	ad Otachareschirichun	ecclesia	CBC 11.
27	c. 875	ad Paldmunteschirichun	ecclesia	CBC 11.
28	c. 875	in proprietate Witimaris	S. Stephanus PM	CBC 13. 865. dec.26. / 27
29	c. 875	ad Ortahu	S. Michael	CBC 13. 865. jan. 1.
30	c. 875	ad Weride in Weride (gl.)	S. Paulus S. Petrus	CBC 13. 865. jan. 3.
31	c. 875	ad Spizzun	S. Margareta	CBC13. 865. jan. 14.
32	c. 875	ad Termberch	S. Laurentius	CBC 13. 865.
33	c. 875	ad Fizkere	ecclesia	CBC 13. 865.
34	c. 875	Cella, proprium Unza- tonis	S. Petrus	CBC 13.
35	c. 875	Ztradach	S. Stephanus	CBC 13.
37	c. 875	ad Muzziliheschirichun	ecclesia	CBC 13.
38	c. 875	ad Ablanza	ecclesia	CBC 13.

II. Korai magyarországi patrocíniumok

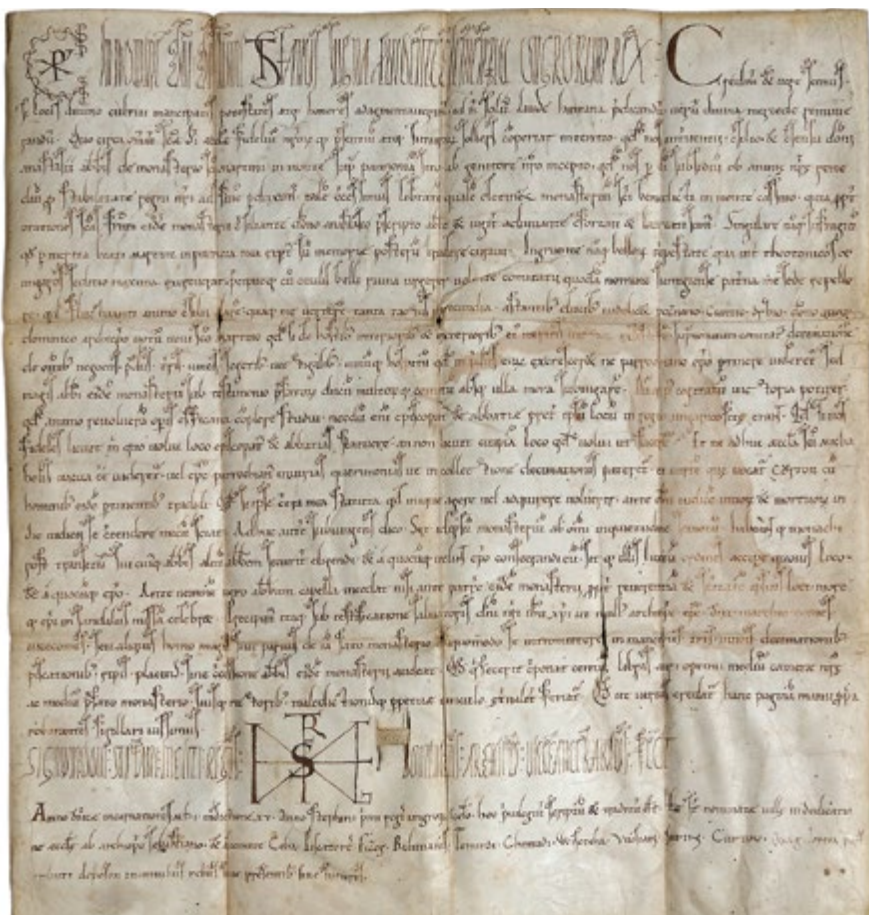
Szent	Idő	Hely	Templomok száma	Ünnepnap
Márton	997 előtt	Mons sacer	365	november 11.
György	11. sz. első harmada	Veszprém	330	április 14.
Adorján	1019	Zalavár	7	március 4.
Kelemen	1055	B. Lelle	12	november 23.
Gál	Géza (?)		15	október 16.
Szabina	1046	Diósd	1	augusztus 29.
Apollinaris	1184	Somogyvár	1	július 23.
Lambert	I. István	Torna	1	szeptember 17.
Adalbert	I. István	Esztergom, Győr	14	április 23.
Móric	1037	Bakonybél	9	szeptember 22.
Emmerán	1042	Nyitra	1	szeptember 22.
Ipoly	I. István	Zobor	1	augusztus 13.
Demeter	1193–1196	Szávaszentdemeter, római kori eredetű	49	október 26.
Ireneus	1252	Szenternye, római kori eredetű	4	március 25.

SZENT MÁRTON TISZTELETÉNEK MAGYARORSZÁGI KEZDETE

MEGJEGYZÉSEK PANNONHALMA ALAPÍTÁSÁHOZ

Pannonhalma Szent Márton patrocíniumának kiválasztását már a 11. század végén próbálták magyarázni. Kialakult egy helyi hagyomány Pannonhalmán,

1. kép. Szent István király a pannonhalmi monostort kiváltságokban részesíti

miszerint az apátságot Szent Márton hajdani szülőhelyén hozták létre, és ebből következik a templom védőszentjének kiválasztása. Ez a vélekedés 1080 és 1237 között szerepelt, elsősorban pannonhalmi eredetű forrásokban. A 13. század közepétől azonban nem hallunk róla, egészen a 18. századig, amikor Katona István vetette fel újból. A vélekedést már a 18. század végén is vitatták, és ókori források, elsősorban Sulpicius Severus Szent Márton-legendája alapján Szombathelyt, ókori nevén Savariát tekintették Márton szülőhelyének. A 19. században a Pannonhalma mellett állást foglalók voltak többségben. A 20. század elejétől viszont mind az ókortörténészek, mind a középkorkutatók java része Szombathelyt tekintette Márton szülőhelyének. A bencés történetírás viszont ragaszkodott a pannonhalmi születéshez. A vita az 1970-es évek elején éleződött ki újból, és a vitacikkek eredményeként bebizonyosodott, hogy az ókori Pannóniában csak egy Savaria nevű helység létezett, a mai Szombathely, és csak ez lehetett Szent Márton szülőhelye. A középkorban ugyan felbukkant egy Savaria Sicca nevű helynév, de ennek lokalizálása problémás. A kérdésben végezetül perdöntő: sem a pannonhalmi alapítólevél (1001/1002) (1. kép), sem a Pannonhalmával kapcsolatban igen jól informált Szent Imre-legenda nem említi, hogy a szent szülőhelye után kapta volna a monostortemplom a Márton titulust.

PASSAU ÉS MAINZ HATÁSA

A szakirodalom másik álláspontját Györffy György fogalmazta meg az 1970-es évek közepén, és nézete csaknem mindenki által elfogadottá lett. Györffy szerint a 972/973-ban induló latin rítusú térítés felügyelete a mainzi érsek alá tartozott. Így a mainzi székesegyház Szent Márton-titulusára vezethető vissza Pannonhalma védőszentje, valamint az, hogy 997-ben a Koppány elleni hadjárat előtt Szent Márton segítségét kérte a hadba induló István. A felvetés alapja, miszerint a mainzi érsekség a 10. század utolsó három évtizedében tényleges felügyeletet gyakorolt volna a magyar misszióban, igen problémás. A 972/973-ban induló térítésről fennmaradt források Prunward Sankt Gallen-i szerzetes és Pilgrim passauai püspök tevékenységét említik. Sankt Gallen a konstanzi püspökség területéhez tartozott, s a mainzi érseki provincia részét képezte, és mint királyi egyház szintén a főkápláni rangot betöltő mainzi érsek ellenőrzése alatt állt. Így Prunward esetleg közvetíthette Mainz Szent Márton-patrocíniumát. A 972-ben megindult misszióval kapcsolatos források azonban

a bajor érseki tartományhoz tartozó passauai püspökség domináns szerepét sejtetik. Maga Piligrim püspök is beszámolt sikereikről egy, a pápához írt levelében. Az esztergomi várhegyen létrejött első templom is a passauai székesegyház Szent István protomártír titulusát kapta. Még fontosabb, hogy Géza fejedelem is az István nevet vette fel a keresztségben. Passau befolyását mutatja, hogy Géza 975 után – újabb kutatások szerint 980/981-ben – született fia is hasonlóan az István nevet kapta a keresztségben. Mindez pedig világosan mutatja, hogy a szentkultusz terén kezdetben Passau hatása domborodik ki, és nem Mainzé.

Amennyiben a térítés megindulásakor, 972-ben a magyar missziós terület Mainz alá került, akkor is csak rövid ideig tarthatott Mainz ellenőrző szerepe. A 970-es években a bajor herceg és II. Ottó császár konfliktusában a bajor egyház az uralkodót támogatta. Civakodó Henrik herceg ezért feldúlta a passauai püspökség birtokait, sőt elfoglalta a székvárost is. 976-ban, a Regensburgban tartott zsinaton a császár kárpótolta a passauai püspökséget az elszenvedett károkért. A zsinaton jelen volt Willigis mainzi, Frigyes salzburgi érsek és Piligrim passauai püspök. Valószínűleg ekkor került Mainztól a bajor egyház – elsősorban Passau – felügyelete alá a magyar misszió. Míg a passauai püspökség ezután birtokokkal erősítette meg pozícióit a Duna vonala mentén a magyar területekre vezető úton, addig Mainz ilyen törekvéséről nincs tudomásunk. 996-ban Pannonhalma alapítása idején vagy 1001/1002-ben, a templom felszentelésekor Mainznak már régen nem volt olyan szerepe, hogy rá való tekintettel válassza ki Géza fejedelem az első bencés apátság védőszentjét. Az összehasonlító kutatások is ezt erősítik. A cseh egyház, a prágai püspökség a mainzi érseki tartományhoz tartozott, de ennek ellenére Szent Márton kultusza alig volt jelen a 10–11. században. A korai templomok közül csupán egyet, a vyšehradi rotundát dedikálták Szent Mártonnak. Mainz annak ellenére sem törekedett a cseh területeken a Márton-kultusz erősítésére, hogy pozícióit védelmezni kellett egyrészt a bajor egyház – különösen a regensburgi Szent Emmeram-apátság és a niederaltaichi monostor – missziós törekvéseivel szemben, másrészt pedig a 11. század elején a cseh hercegek támogatását élvezve a prágai püspökök igyekeztek önállósodni a mainzi joghatóság alól. Ha Mainz a saját provinciájához tartozó cseh területeken sem törekedett erőteljesen a Márton-kultusz növelésére, akkor ez a távoli Kárpát-medencében még kevésbé képzelhető el.

Nem zárható ki azonban teljes bizonyossággal az sem, hogy Szent Márton pannoniai kultuszának meggyökeresedésében Mainznak talán valamilyen szerepe lehetett a 970-es évek első felében. Ettől kezdve a Passauhoz kapcsolódó Szent István protomártír tisztelete mellett Mártoné is jelen lehetett Géza

udvarában. Ezt bizonyítja a pannonhalmi alapítólevélben Szent István azon kijelentése, miszerint gyermekkorában – tehát a 980-as években és a 990-es évtized elején – különös segítséget kapott Szent Mártontól.

SZENT MÁRTON MINT MILES CHRISTI

Pannonhalma Márton-titulusának kiválasztásában más motivációk játszottak szerepet, mint azt eddig gondolták. Az inspirációkat Szent Márton korabeli tiszteletének sajátosságaiban kell keresnünk. Márton a középkor egyik legnépszerűbb szentje volt (2. kép). Mint egykori katonát *miles Christi*ként a harcosok is védőszentjüknek tekintették. Később Márton szerzetes, majd Tours város püspöke lett, így a bencések és a főpapok is különösen tisztelték. Az ezredforduló előtt kultuszában azonban nem ezek voltak a domináns elemek, hanem tisztelete elsősorban a királyi hatalommal kapcsolódott össze. Márton a 6. századtól, a Meroving-dinasztiától a királyok védőszentje volt. Clodvig az egységes katolikus királyság megteremtésére törekedett Galliában. 507-ben Tours

2. kép. Szent Márton, a katona, megosztja köpenyét a koldussal. A patrónusról készült 19. századi freskó a pannonhalmi főapátság déli díszkapuja, a Porta speciosa timpanonjában

városából indított támadást az ariánus vizigótok ellen, és a hadjárat előtt a város védőszentjének, Mártonnak a segítségét kérve tett fogadalmat. A győztes hadjárat után a Meroving-dinasztia legfontosabb védőszentje Márton lett; a szent fő ereklyéjét, a köpenyét, latinul a *cappát* is megszerezték maguknak. Ennek jelentőségét mutatja, hogy a köpenyt őrző intézményt, a *cappa* szó után *capella regis*nek nevezték, és ezzel létrejött a kora középkori királyi hatalomgyakorlás szempontjából az egyik legfontosabb intézmény, a királyi kápolna.

A Karolingok, miután átvették a Frank Birodalomban a vezető szerepet, megszerezték Szent Márton köpenyét, és ezzel átvették a Merovingoktól Mártonnak mint dinasztikus védőszentnek a kultuszát. Szent Márton tiszteletének felkarolásával hatalmuk legitim voltát, illetve az uralom folytonosságát kívánták demonstrálni a dinasztiváltás ellenére. Ezzel Márton nem egy dinasztia patrónusa, hanem a királyi hatalom védőszentje lett. A Karolingok hatalomra jutása nagy felfutást jelentett Szent Márton tiszteletében, és hozzájárult ahhoz, hogy a Frank Birodalom terjeszkedésével Európa keleti régióiba is eljutott. Mainz Márton-patrocíniuma is erre az időre és a Karoling ösztönzésre megy vissza.

A Karoling-dinasztia hanyatlásával a Márton-kultusz is visszaszorult. Az Ottók dinasztiája a Német Birodalom létrehozásakor tudatosan vállalta a frank tradíciókat. Ezzel tovább élt Márton tisztelete, de az Ottóknál jelentősen más szentek – Szent Mihály, Szent Lőrinc, Szent Móric és Szent Vitus – kultusza mögött maradt.

SZENT MÁRTON ORSZÁGPATRÓNUS SZEREPE

Géza és fia, Szent István függetlenedni akart a Német Birodalom befolyásától, és ezt kultikus téren is meg kellett jeleníteni. A legfontosabb egyházi intézmények védőszentjeinek kiválasztásában nem kapcsolódhattak az Ottók által leginkább támogatott szentek kultuszához. Ez Pannonhalma és az esztergomi érsekség titulusának kiválasztásában is megnyilvánult. Esztergom esetében sem a várhegy legrégebbi templomát alakították át székesegyházzá, mivel az Szent István protomártír révén a birodalmi egyház, Passau felé mutatott. Az új székesegyházat részben ezért Szent Adalbert tiszteletére szentelték fel.

Géza számára a 990-es évek közepén fia utódlásának biztosítása volt az egyik legfontosabb feladat. István hatalmának elfogadtatása érdekében külföldi támogatást is szükségesnek érzett Géza fejedelem. Az Árpádok hatalmának

biztosítása és nemzetközi elismertetése érdekében fia számára Géza feleségül kérte Henrik bajor herceg hűgát, Gizellát. A házasság érdekében Gézának bizonyítania kellett, hogy határozottan támogatja a missziót, sőt az egyházszervezet kiépítését. A bajor herceg leányát csak hozzá illő férjhez adták feleségül. Egy pogány fejedelem rangon aluli partner lehetett csak, és erre a hatalmát és befolyását a 10. század második felében oly energikusan hangoztató bajor hercegség vezetői nagyon ügyeltek. Gézának bizonyítania kellett, hogy az Árpádok, különösen fia, István érdemes Gizella kezére, és döntő változások történtek Magyarországon. A misszió támogatásával és a keresztény egyházszervezet kiépítésének megkezdésével tudta ezt leginkább alátámasztani. A változások bizonyítása érdekében fogott hozzá Géza az első magyar bencés monostor, a pannonhalmi apátság alapításához.

A 990-es évek második felében nyilvánvalóvá lett, hogy a magyarság önállósága a független királyság létrehozását igényli. Úgy tűnik, hogy már Géza használta a *rex* titulust, fiát pedig bizonyosan a keresztény királyi cím várományosaként neveltette. A Márton-kultusz előtérbe kerülése is ezzel a politikai elképzeléssel van összefüggésben. Pannonhalma patrocíniumának kiválasztása – ami talán még Gézához kapcsolható – egyfajta programnyilatkozat volt, de különösen is az volt a Koppány ellen vonuló István Szent Mártonnak tett fogadalma. A cél a keresztény királyi cím megszerzése. Ennek elérése érdekében a keresztény királyok patrónusa tiszteletének felkarolása jellemző a 990-es évek végén, mind 996-ban Pannonhalma alapításánál, mind pedig 997-ben Szent István fogadalomtételénél. Pannonhalma patrocíniumát tehát véleményem szerint nem Mainzból kell eredeztetni, hanem egy új politikai program érdekében tett lépésként kell értékelni.

A Pannonhalma alapítása és a királyi cím elnyerése érdekében tett lépések közötti kapcsolatot a patrocíniumon kívül a monostor első templomának korabeli építészeti kialakítása is megerősíti. Korábban úgy gondolták, hogy az első pannonhalmi templom egy egyszerűbb fatemplom lehetett. Pannonhalma millenniuma kapcsán az 1990-es évek elején megkezdett ásatások igazolták azt az addig csak sejtésként megfogalmazott véleményt, hogy az első pannonhalmi templom kettős kórusú, kétapszisos épület lehetett. A templom típusának kiválasztásában az Ottók dinasztiájának szakrális reprezentációja adhatta meg az ösztönzést. Az ezredforduló németországi egyházi építészetében jól elkülönülő csoportot alkottak a kettős kórusú templomok. Ilyen típusú egyházakat az ezredfordulón kizárólag a királyok építettek (például Mainz, Corvey, Köln VII., Hildesheim stb.), magánszemélyek viszont soha. A kettős kórusú templomok egyszerre szolgálták a helyi egyházi közösség és a második kórus révén az utazó királyi udvar és királyi kápolna liturgikus igényeit. A kétapszi-

szos templomokat tehát a király egyházainak tekintették az Ottók birodalmában. Így Pannonhalma nemcsak védőszentjével, hanem építészeti megjelenésével is demonstrálta, hogy egy keresztény király temploma.

A kétapszisos szerkezet a gregoriánus reformok előtti időszakban szimbolizálta a földi királyságok kormányzati struktúráját, a Szent Ágostontól eredtethető bipoláris politikai világgépet: a királyság (*regnum*) és a papság (*sacerdotium*) egyenlő hatalommal, egymással szimbiózisban lévő erőként kormányozta a világot. A két kormányzó hatalom Krisztusban kapcsolódott össze, és ezért az ilyen templomok közepén rendre megtalálható a Szent Kereszt-oltár.

Szent István Koppány és a pogányság felett Szent Márton segítségével győzedelmeskedett, és így neki köszönhették – a korszak felfogása szerint – István és utódai hatalmukat (3. kép). Szent Márton a 997-es győzelem után az Árpádok és a keresztény Magyarország oltalmazója lett. Szent István kisebb legendája is Szent Márton patrónusi és harcban segítő szerepére utal, amikor a besenyő támadás kapcsán a királlyal azt mondatja: „*Távozzatok, távozzatok, mert parancsolómtól elnyertem védelmezőm és vezérem, vagyis Szent Mártont, aki nem fogja tűrni, hogy harapások az igazak legelőit marcangolja*” (Kurcz Ágnes fordítása).

1073-ban pedig Salamon király és a hercegek, Géza és Szent László Szent Márton napján kötnek fegyverszünetet. A korabeli elképzelés szerint a szent nap és így maga a szent növeli az egyezés erejét. A 11. század második felében újra találkozunk harcban segítő szerepben Szent Mártonnal. A mogyoródi csata előtt Szent László tett számára újból fogadalmat. A Salamon felett aratott sorsdöntő győzelem után Szent László – beváltva fogadalmát – az ütközet helyén Szent Márton tiszteletére bencés apátságot alapított. A királyi egyházak védőszentjéül a későbbiekben is gyakran választották az Árpádok a Márton-titulust. Különösen figyelemreméltó, hogy a királyi reprezentációban és az ország kormányzatában nagy szerepet játszó királyi társaskáptalanok közül három (Pozsony, Arad és Szepes) kapta védőszentjéül Mártont. Árpád-házi királyaink itineráriumát vizsgálva megfigyelhető, hogy gyakran keresték fel uralkodóink ezeket az egyházakat, sőt a 13. században igyekeztek egy ilyen templomban megünnepelni Szent Márton napját, november 11-ét. A királyi kápolnák között is több Márton-patrocíniumot találunk (például 1075: Udvard, 13. század: Budaörs, 14. század: Buda).

Szent Márton országpatrónus szerepe az Árpádok kihalása után is fennmaradt. 1427-ben Zsigmond király egy oklevelében Mártont az ország legfontosabb védőszentjének nevezte. Ez leginkább a királyi koronázások alkalmával nyilvánult meg. A magyar királyok koronázási szertartásának menetét 15. századi forrásokból ismerjük. A székesfehérvári Boldogasszony prépostsági

3. kép. Szent István jelenlétében a bajor Vencellin ispán lefejezi Koppány vezért. Miniatura a *Képes Krónikából*

templomból a frissen megkoronázott király szimbolikusan megkezdvé uralkodását a Szent Márton-templom tornyába ment fel, és a négy égtáj felé tett kardvágásokkal jelezte, hogy bármely irányból támad az ellenség vagy gonosz erő, megvédi országát. A későbbiekben a Szent Márton-templom előtti koronázódombon történt a kardvágás.

Szent Márton országpatronusi szerepe a zsinati határozatokban és a középkori magyar liturgiában is kimutatható. Az 1092-es szabolcsi zsinat háromnapos vigíliát rendelt Szent Márton napjához. Az ünnep rangjának kiemelése Magyarország védőszentjének szolt. A 16. század elején Krakkóban

kinyomtatott, de bizonyosan korábbi kéziratok előzményeket követő egri Ordinarius is kiemelte, hogy Márton az ország patrónusa.

Szent Márton országvédelmező szerepe azonban nem volt kizárólagos a korabeli Magyarországon. Mellette már a korai időben, Szent István alatt hasonló szerepben feltűnt Szent György, különösen pedig Szűz Mária. A 12. század végétől pedig Szent László kultuszához kapcsolódtak hasonló elemek. Az idők folyamán azonban Szűz Mária kultusza háttérbe szorította a többi országpatrónus, különösen Márton és György szerepét. Szent Márton tiszteletének államalapítás kori jelentőségét azonban a mai napig bizonyítja a pannonhalmi bencés apátság.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Günter Bandmann*: Mittelalterliche Architektur als Bedeutungsträger. Gebr. Mann, Berlin, 1951.
- Günter Bandmann*: Früh- und hochmittelalterliche Altaranordnung als Darstellung. In: Das erste Jahrtausend. Kultur und Kunst im werdenden Abendland an Rhein und Ruhr. Hrsg.: Victor H. Elbern. Schwamm, Düsseldorf, 1962. 371–411.
- Bendefy László*: Sabaria Anonymus „Gesta”-jában. Vasi Szemle 31. (1977) 419–427.
- Eugen Ewig*: Der Martinskult im Frühmittelalter. Archiv für mittelalterliche Kirchengeschichte 14. (1962) 11–30.
- Alois Johannes Fuchs*: Zum Problem der Westwerke. In: Karolingische und ottonische Kunst. Werden, Wesen, Wirkung. Steiner, Wiesbaden, 1957. (Forschungen zur Kunstgeschichte und christlichen Archäologie 3.) 109–117.
- Fügedi Erik*: A magyar király koronázásának rendje a középkorban. In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Székely György. Akadémiai Kiadó, Bp., 1984. 255–273.
- Györffy György*: István király és műve. Gondolat, Bp., 1977.
- Horváth Tibor Antal*: Szent Márton születési helyének okleveles adatai. Martineum Kny., Szombathely, 1944. (Acta Savariensia 4. 57–77.)
- Jankovich Miklós*: Buda-környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye. Budapest Régiségei 19. (1959) 57–98.
- László Csaba*: Régészeti adatok Pannonhalmá építéstörténetéhez. In: Mons Sacer 996–1996. Pannonhalmá 1000 éve. I–III. Szerk. Takács Imre. Pannonhalmi Főapátság, Pannonhalmá, 1996. I. 143–169.
- Madas Edit*: Szent Márton középkori liturgikus kultuszáról. In: A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére. Szerk. Klaniczay Gábor. ELTE BTK Közép- és Koraújkori Egyetemes Történeti Tanszék, Bp., 1999. 349–355.
- Palkó István*: A Sabaria és Savaria nevek etimológiai és egyéb problémái. Vasi Szemle 29. (1975) 121–139.

- Paulovics István*: A szombathelyi Szent Márton-egyháznak savariai Szent Márton születés-
helyének római kori eredete. Martineum Kny., Szombathely, 1944. (Acta Savariensia 4.
5–54.)
- Emil Popp*: Die Patrozinien der böhmischen Länder in vorhussitischer Zeit. Bohemia 13. (1972)
44–130.
- Michael Sierck*: Festtag und Politik. Studien zur Tagewahl karolingischer Herrscher. Böhlau,
Köln, 1995. (Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte 38.)
- Ursula Swinarski*: Herrschen mit den Heiligen. Kirchenbesuche, Pilgerfahrten und Heiligenver-
ehrung früh- und hochmittelalterlicher Herrscher (ca. 500–1200). Lang, Bern, 1991.
- Takács Imre*: Pannonhalma újjáépítése a 13. században. In: Mons Sacer. Pannonhalma 1000 éve.
I–III. Szerk. Takács Imre. Pannonhalmi Főapátság, Pannonhalma, 1996. I. 170–236.
- B. Thomas Edít*: Quirinus és Márton tradíció a korakeresztény Savariában. Vigilia 43. (1978)
584–592.
- Tóth Endre*: Szent Márton pannonhalmi szülőhely-legendájának kialakulása. Vigilia 39. (1974)
306–312.
- Tóth Endre*: Sabaria – Sabaria. Válasz Palkó István cikkére. Vasi Szemle 30. (1976) 142–150.
- Tóth István*: Megjegyzések egy cikkhez. Vasi Szemle 30. (1976) 151–158.
- Tóth István*: Ecclesia Sancti Martini in Sabaria. Jegyzetek egy két évszázados filológus-vita
margójára. Életünk 25. (1987) 167–172.
- Tóth Melinda*: A művészet Szent István korában. In: Szent István és kora. Szerk. Glatz Ferenc-
Kardos József. MTA Történettudományi Intézet, Bp., 1988. 113–132.
- Váczy Péter*: Anonymus és kora. In: Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerk. Horváth János-
Székely György. Akadémiai Kiadó, Bp., 1974. 13–37.
- Helmut Weigel*: Das Patrozinium des hl. Martin. Studium Generale 3. (1950) 145–155.
- Helmut Weigel*: Das Patrozinium des hl. Martin. Blätter für deutsche Landesgeschichte 100.
(1964) 82–106.
- Helmut Weigel*: Zur Patrozinienkunde. Blätter für deutsche Landesgeschichte 106. (1970) 307–
322.
- Heinz Wolter*: Die Synoden in Reichsgebiet und in Reichsitalien von 916 bis 1056. Ferdinand
Schöningh, Paderborn, 1988. (Konziliengeschichte. Reihe A. Darstellungen 5.)
- Gerd Zimmermann*: Patrozinienwahl und Frömmigkeitswandel im Mittelalter. I–II. Würzbur-
ger Diözesangeschichtsblätter 20. (1958) 24–126., 21. (1959) 5–124.

SZENT MÁRTON-PATROCÍNIUMOK
A KÖZÉPKORI VAS VÁRMEGYÉBEN

Vas vármegye mint Szent Márton szülőhelyének – az ókori Savariának, a középkori Szombathely püspöki városnak – tágabb környéke méltán tarthatna igényt arra, hogy a középkori magyar Szent Márton-kultusz egyik kiemelt térsége legyen. Ezt a feltevést erősíthetné az egyik legkorábbi Vas megyei klostor, a küszéni bencés apátság 1157. évi alapítólevele, amely utal a szent pannóniai születésére: „...a hely tisztelete és szentsége miatt, továbbá Szent Márton pártfogása okán, akinek ottani születésével Pannonia dicsekszik”.¹

Ismert azonban, hogy az oklevél – amelynek 1230 körüli interpolálásánál a pannonhalmi alapítólevelet és a Hartvik-féle Szent István-legendát is felhasználták – ezen kitétele valójában nem is Szombathely környékére, hanem a küszéni monostor főapátságára, Pannonhalmára vonatkozik.²

Ennél több konkrét utalás a középkori Vas vármegyéből és Szombathely városából szinte nincs is Szent Márton – szűkebben vagy tágabban értelmezett – helyi kultuszára. A középkori Szombathelyről fennmaradt források között – a város Szent Márton-plébániatemplomára vonatkozó adatokon túl – csupán egyetlen halovány nyom utal az élő Szent Márton-hagyományra: Szent Márton kútjának első említése 1360-ból.³ Konkrét adat a szent helyi

1 „...ob reverenciam et sanctitatem ipsius loci et propter beati Martini patrocinium, cuius nativitate in eodem loco habita Pannonia gloriatur.” Erdélyi László: A pannonhalmi főapátság története. Első korszak: A megalapítás és terjeszkedés kora 996–1243. Stephaneum, Bp., 1902. (A Pannonhalmi Szent Benedek Rend története I.) 603–604. A szerző fordítása Erdélyi László értelmezése nyomán (uo. 333.).

2 Az oklevél hitelességéről: *Érszegi Géza*: Walferus comes 1157-es monostor-alapító oklevelének hitelessége. In: *Opuscula classica mediaevaliaque in honorem J. Horváth*. Szerk. Bollók János. Eötvös Loránd Tudományegyetem Latin Nyelvi és Irodalmi Tanszéke, Bp., 1978. 93–107.; *Csóka J. Lajos*: Albert és Walfer pannonhalmi 1153., illetve 1157. évi oklevelének hitelessége. *Levélártári Közlemények* 35. (1964) 57–65. A pannonhalmi születéshagyományról és ennek tükröződéséről többek között a küszéni alapítólevelben lásd Tóth Endre tanulmányát a jelen kötetben.

3 „...iuxta puteum sancti Martini in civitate Sabarie.” *Tóth Endre–Zágorhidi Czigány Balázs*: Források Savaria-Szombathely történetéhez. A római kortól 1526-ig. Szombathely Megyei Jogú Város, Szombathely, 1994. (*Acta Savariensia* 9.) 55–56. 77. sz.

tiszteletéről csak a középkor legvégéről, 1525-ből maradt fenn, amikor Gosztonyi János győri püspök a városi kiváltságlevél megújításának indoklásában feltűnően meleg szavakkal szól a város fekvéséről, múltjáról és nem utolsósorban Szent Mártonhoz fűződő kapcsolatáról: „...*hely kellemes volta és nemessége miatt, mivel az ország kulcsa és kapuja, gyönyörű fekvése van, nem kis jámborsággal és jóakarattal viseltetik Szent Márton főpap, tours-i érsek iránt, akinek hazája és szülőföldje; egykor tekintélyes város, mára mezőváros formájára süllyedt; a szegénység annyira sújtja, hogy ősi nemességének nyomai éppen csak megmutatkoznak; végül pedig két folyó övezi innen és onnan, az egyiket Gyöngyösnek hívják, a másikat Aranyosnak*”.⁴

SZENT MÁRTON-TEPLOMOK VAS VÁRMEGYÉBEN

A Vas megyei Szent Márton-kultusz közvetett adatait leginkább a Szent Márton-patrocíniumok Vas megyei elterjedésének vizsgálatával és a védőszentválasztás indítékainak elemzésével lehetne bővíteni. Ebben a vonatkozásban azonban a kutatás még nem haladt kellőképpen előre, a megye középkori templomainak és templomcímeinek összegyűjtésére az első kísérlet éppen csak a közelmúltban született meg.⁵ Kovács Béla⁶ és Mező András⁷ kutatásainak köszönhetően azonban országos szinten rendelkezésre állnak olyan adatsorok, amelyekből kiindulva összehasonlító elemzéseket lehet végezni. Ezek az adatok alkalmasak arra, hogy legalább azt meghatározzuk, intenzívebb volt-e a középkori Vas vármegye területén a Szent Márton-patrocíniumok jelenléte, mint a szomszédos vármegyékben.

4 „...*ob loci commoditatem et nobilitatem, quia clavis et porta regni est, situm amoenissimum habens, non mediocrem religionem, affectionem etiam in divum Martinum presulem et archiepiscopum Turonensem, cui est patria et natale solum, olim amplissima civitas, nunc instar oppidi redacta et nimia paupertate usque adeo opressa, ut vix antique nobilitatis vestigia appareant, cincta denique hinc atque illinc duobus fluviiis, altero Gemmeo, altero Aureo vocatis;*” Uo. 105–106. 212. sz. (A szerző fordítása.)

5 *Benczik Gyula–Feiszt György: Vas vármegye középkori egyházas helyeinek adattára.* In: *Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára.* Szerk. Arató György–Nemes Gábor–Vajk Ádám. Győr, 2016. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 25.) 597–620. Az adattár előzménye az elpusztult templomok számbavétele: *Benczik Gyula–Feiszt György: Puszta-templomok Vas megyében.* Vasi Szemle 54. (2000) 73–84.

6 *Kovács Béla: Magyarország középkori patrocíniumai.* *Agria* 25–26. (1989–1991) 407–419.

7 *Mező András: Patrocíniumok a középkori Magyarországon.* METEM, Bp., 2003. (METEM Könyvek 40.)

Az eddigi kutatásokból egyértelmű, hogy Szent Márton a középkori Magyarország egyik legkedveltebb templomcíme volt: országos átlagban Szűz Mária után a második helyen állt, és ez – az északkeleti és a délkeleti régiók kivételével – szinte az ország egész területére jellemző volt.⁸ Még inkább egyértelmű a kép, ha csak a Dunántúlt nézzük – ahonnan számszerűleg a legtöbb középkori adat ismert –, itt Márton mindössze másfél százalékkal marad el a legkedveltebb Szűz Mária-templomcím után, a sorban következő szent, Miklós pedig több mint egy százalékkal követi őt.⁹

A Dunántúlon belül Vas megye helyét már nehezebb meghatározni, mivel Kovács Béla csak statisztikai adatokat közölt, adatbázisát nem publikálta; Mező András viszont magát az adattárat tette közzé, de számításokat nem – még számszerű összesítéseket sem! – készített (a két adatbázis nem kapcsolható össze, mivel időhatáraik eltérőek). Mező adatai szerint Moson megyében nem volt Szent Márton-templom, Győr megyében Pannonhalmán kívül mindössze kettő (ezek is apátsági birtokok voltak!), viszont a viszonylag kicsiny Sopron megyében már 9 és a valamivel nagyobb kiterjedésű Veszprémben is 9; Vas megyében 15, Zalában pedig 21 templomot szenteltek Márton tiszteletére.¹⁰ Az adatsorok természetesen nem teljesek, és itt-ott pontatlanságokat is tartalmaznak, de a tévesztések aránya feltehetően mindenütt azonos nagyságrendű lehet, így összehasonlításra mégiscsak alkalmasak. Mint látjuk, Győr és Moson megyében Pannonhalma szinte egyedülinek mutatkozik (itt mintha az apátság védőszentjének presztízse visszatartó erejű lenne). A kissé távolabbi Sopron megyében azonban éppen ellentétes tendencia tapasztalható: a megye kis területéhez viszonyítva aránylag sok Szent Márton-templom található, és ezt a tényt még kiemeli a némileg nagyobb Veszprém megye azonos előfordulási száma. A győri egyházmegye törzsterületét adó Győr, Moson, Sopron és Vas megyén belül a vasi adatok kimagaslónak tűnhetnek, ezt viszont ellentozozza a valóban kiemelkedően magas zalai adatsor. Összességében tehát nem mondható, hogy a Vas megyei Szent Márton-templomok száma kiugróan magas lenne – ez sokkal inkább elmondható Zala megyéről; így feltehetően a Szent Márton-patrocínium

⁸ Kovács B.: i. m. 411.

⁹ Uo. A regionális különbségek további vizsgálata fontos lenne, mivel az adatsorokban karakteres eltérések mutatkoznak: Északkelet-Magyarországon (a Kovács-féle 2. területi egység), valamint a Tiszántúlon és a Bánátban (5. területi egység) a Szűz Mária-titulusok első helye egyértelmű, de Mártont számos szent és ünnep megelőzi (György, Mihály, Miklós, Péter, Mindenszentek, Szent Kereszt), Erdélyben viszont Szent István király áll az első helyen, őt követi Miklós, Márton pedig a harmadik helyen áll a Szent Kereszt-titulusokkal együtt azonos előfordulási arányban (itt viszont a Szűz Mária-templomok aránya meglepően alacsony).

¹⁰ Uo. 253–276.

elterjedését a helyi születéshagyománynál sokkal jelentősebb arányban befolyásolhatták más egyházi és társadalmi okok.

Ha pontosítjuk a vasi adatokat, az arányok akkor sem módosulnak lényegesen, hiszen Mező adatsorából két adatot feltétlenül törölni kell: Pöse és Gyöngyösfalu ugyanis külön szerepel, bár egy adat,¹¹ a Cseh birtok kapcsán említett Szent Márton-templom pedig nagy valószínűséggel nem Vas megyére vonatkozik.¹² Feltételesen törlendő a listáról Vámoscsalád temploma is, amelyről ugyan vannak középkori említések, de a patrocínium vonatkozásában csupán újkori adatokra támaszkodhatunk.¹³ A három törölt adat helyett két új, egyértelműen középkori adatot tudunk felvenni: Nádasd 14. századból adatolt Szent Márton-templomát¹⁴ és egy 15. századi említéssel bíró Szent Márton-kápolnát Sárvárról.¹⁵ A sor természetesen bővíthető lenne – Vámoscsaládhoz hasonlóan – olyan középkori említéssel bíró vagy kétségtelenül középkori eredetű, de patrocíniumukat tekintve csak az első újkori egyházlátogatási jegyzőkönyvektől adatolt templomokkal, mint Söpte¹⁶ vagy Kőszegdorozsló.¹⁷ Óvatosságra int azonban bennünket az a tény, hogy az újkori templomcím-azonosítások egy része kétségtelenül téves. Az 1697–1698. évi Kazó-féle vizitáció például Vasváron is említ egy Szent Márton-templomot, az adat azonban bizonyosan téves. Vasvár középkori egyháztörténetét Iványi Béla kutatásainak köszönhetően viszonylag jól ismerjük, így tudjuk, hogy a város ősi – Szűz Mária tiszteletére épült – plébániatemploma mellett a késő középkorban egy má-

11 Pöse középkori templomáról lásd: *Kóta Péter*: Viták és megoldások a pösei Szent Márton-templom körül. Egy oklevél 500 éve. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 25. (1998) 1. sz. 9–14.

12 A Cseh birtokon álló Szent Márton-templomra vonatkozó 1288. évi adat nem feleltet meg a Vas megyei Cseh birtoknak, ott ugyanis a 14. század elejétől adatolhatóan Mindenszentek tiszteletére szentelt templom állt (Csehimindszent: *Mező A.*: i. m. 340.; *Fejleszt Gy.–Benczik Gy.*: Adattár i. m. 609.), de téves az az azonosítás is, amely a Csehi birtokkal szomszédos Nagytilaj Szent Márton-templomát látja benne (*Fejleszt Gy.–Benczik Gy.*: Adattár i. m. 609., részletesen Egyházasdorog kapcsán: *Fejleszt Gy.–Benczik Gy.*: Pusztatemplomok i. m. 75.), ezt ugyanis sem történeti földrajzi, sem birtoktörténeti adatok nem támasztják alá. Az oklevélben szereplő személy- és földrajzi nevek alapján valószínűbb, hogy a templomot Zala megyében kell keresni.

13 *Fejleszt Gy.–Benczik Gy.*: Adattár i. m. 601.; a Szent Márton-patrocínium adatolására csupán egy 19. századi schematizmust idéz *Mező A.*: i. m. 275.

14 *Fejleszt Gy.–Benczik Gy.*: Adattár i. m. 610.

15 Uo. 613.

16 A falu papját már 1340-ben említik (*Fejleszt Gy.–Benczik Gy.*: Adattár i. m. 614.), a Szent Márton-patrocíniumot viszont csak az 1674. évi vizitáció említi elsőként. Lásd: A Szombathelyi egyházmegye névtára. Schematismus dioecesis Sabariensis. Szombathely, 1972. 61.

17 A falu esetében nem ismerünk a templomra vonatkozó középkori adatot, de a ma is álló műemléképület kétségtelenül középkori eredetű (*Valter Ilona*: Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon. METEM, Bp., 2004. (METEM Könyvek 43.) 154–155.), a Szent Márton-patrocíniumot viszont csak az 1697–1698. évi Kazó-féle vizitáció említi (Schematismus i. m. 59.).

sik plébánia is létesült, melynek templomát azonban nem Szent Márton, hanem Szent Margit tiszteletére szentelték.¹⁸

A kutatás jelenlegi állásánál a biztos középkori említéssel rendelkező Vas megyei Szent Márton-templomok tehát a következők: 1. Szombathely–Szentmárton, 2. Hegyhátszentmárton, 3. Kemenesszentmárton, 4. Óriszentmárton (Sankt Martin in der Wart, Ausztria), 5. Rábaszentmárton (Sankt Martin an der Raab, Ausztria), 6. Körmend, 7. Mártonhely (Martjanci, Szlovénia), 8. Nagytilaj, 9. Nádasd, 10. Nemeskolta, 11. Pöse (Gyöngyösfalu), 12. Sárvár, 13. Varsány (Jánosháza), 14. Zsédény.¹⁹

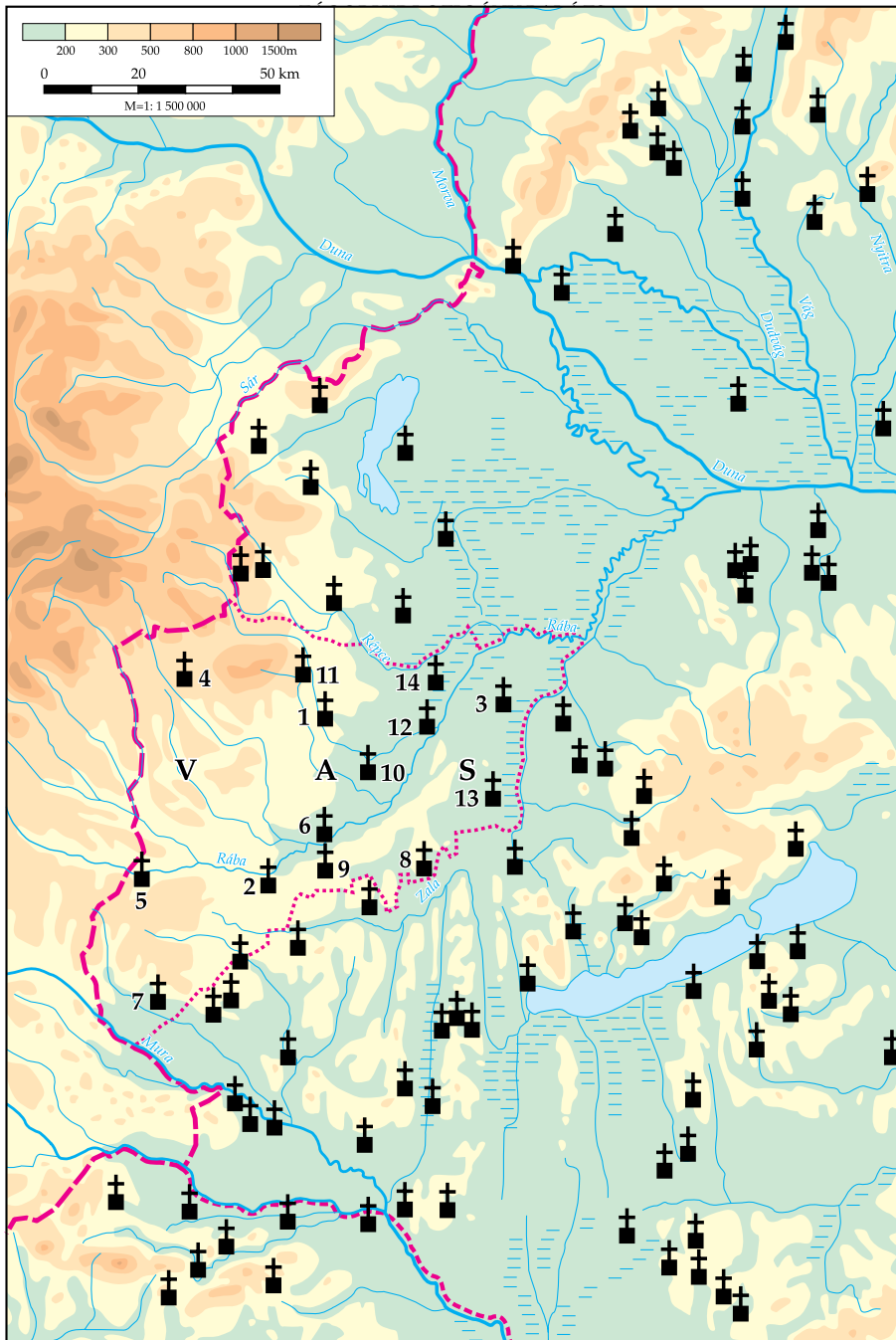
Ha az adatokat térképre vetítjük, akkor azt láthatjuk, hogy a templomok nagy része a Kőszeg–Szombathely–Körmend vonalon, illetve attól keletre, viszonylag egyenletes eloszlásban helyezkedik el (*1. térkép*). Ennek magyarázata bizonyára abban rejlik, hogy a templomok többsége Árpád-kori eredetű, és így a megye korai időkben benépesült, sűrűbben lakott és sűrűbb plébániahálózatral is rendelkező területén kapott helyet. Jellemző azonban, hogy a később benépesült nyugati területeken is megtalálható egy-egy templom: így a Muravidéki Mártonhelyen, az Őrség határán fekvő Hegyhátszentmártonban, a Rába völgyének legnyugatibb szakaszán Rábaszentmártonban és a Pinka völgyében Óriszentmártonban. A Szent Márton-templomok ott vannak a központi funkciókat betöltő, városias településeken: mindenekelőtt Szombathelyen, de Körmenden és Sárváron is (ha ez utóbbi helyen csak egy kápolna formájában is), de ebbe a körbe sorolható a felsőlendvai uradalom egy kerületének központjában (*in districtu Sancti Martini*) világi (iudicatus) és egyházi (plébánia-) központ szerepét betöltő Mártonhely (*Zenthmartun*) is.²⁰ Több Szent Márton-templommal rendelkező hely (Óriszentmárton, Rábaszentmárton) is uradalmak részévé vált, de korábbi történetük nem vagy csak kevésé ismert. A fennmaradó Szent Márton-templomok – szám szerint nyolc – jellemzően kis- és középbirtokos nemesi családok falvaiban állnak, ahol a templom patronátusi jogait maga a birtokos nemzetség (például Nádasd), család (Nagytilaj) vagy a nemesi közösség (Nemeskolta) gyakorolta. Ez utóbbi adatok ráirányítják a figyelmet arra, hogy Szent Márton a köznemesség körében különösen is kedvelt patrónus lehetett, bizonyára ez is a magyarázata

18 *Iványi Béla*: A középkori Vasvár. Panniculus Régiségügyi Egylet, Vasvár, 1992. 75–76.

19 *Feiszt Gy.–Benczik Gy.*: Adattár i. m., ahonnan csupán a Mártonhely névadó Szent Márton-temploma hiányzik, lásd a következő jegyzetben.

20 *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II. Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1894. 716., 98.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (=MNL OL DL) 103.320.

1. térkép. Biztos középkori említéssel bíró Szent Márton-templomok Vas vármegyében:
 1. Szombathely-Szentmárton, 2. Hegyhátszentmárton, 3. Kemenesszentmárton, 4. Őriszentmárton (Sankt Martin in der Wart, Ausztria), 5. Rábaszentmárton (Sankt Martin an der Raab, Ausztria), 6. Körmenđ, 7. Mártonhely (Martjanci, Szlovénia), 8. Nagytilaj, 9. Nádasd, 10. Nemeskolta, 11. Pöse (Gyöngyösfalu), 12. Sárvár, 13. Varsány (Jánosháza), 14. Zsedeny

a templomcím kiemelkedően magas elterjedésének – a jellegzetesen köznemesi birtoklású, aprófalvas – Zala vármegyében.

Fontos azonban megismételniünk Kovács Béla azon megállapítását, hogy „a patrocíniumok kiválasztásának elsődlegesen meghatározó oka a kötelező ünnepek köre volt”.²¹ Ez azt jelenti, hogy az esetek többségében (Kovács számításai szerint 80%-ban) az ünnepek egy szűkebb halmazából (ezek számát 24-re teszi) választottak templomcímet, ami az adatok értékelése szempontjából nem elhanyagolandó tény. A kötelező ünnepek körébe tartozó templomcímek esetében ugyanis olyan gyakorlati szempontok is előtérbe kerülhettek, mint ezek – és a hozzájuk kapcsolódó ünnepek, vásárok, határnapok stb. – egyenletes eloszlása egy adott területen.

Jól szemlélteti ezt az egyenletes eloszlást egy olyan viszonylag zárt természetföldrajzi és történeti egység, mint a Zala és a Kerka folyók felső szakaszának (a történeti Őrség tágabb területének) templomhálózata. Kiss Gábor régész kollégámmal a folyók vasi szakaszán tizenkét középkori templomos helyet azonosítottunk, amelyek kilenc különböző patrocíniumot takarnak (jellemző módon a tizenkét templomból hármat Szűz Mária tiszteletére szenteltek, és Szent András-templomból is kettő van). A kilenc patrocíniumból hat (Szűz Mária, Szent Jakab, Szent Mihály, Szent Miklós, Szent Péter és Szentkereszt) a tíz leggyakoribb dunántúli patrocínium közé tartozik, további kettő (Szentháromság, Szent András) sem mondható ritkának, és valójában csupán egyetlen egyedinek tűnő templomi védőszentet (Szent Vencel) találunk.²² Ami azonban igazán érdekes, hogy a tíz leggyakoribb dunántúli patrocínium közül hiányzó négyet a terület közvetlen szomszédságában – sőt mondhatni szerves folytatásában –, a Zala völgyének zalai szakaszán, közvetlenül a zalai határ túloldalán megtaláljuk: Csöde Szent Márton-, Zalamindszent Minden-szentek-, Zalalövő Keresztelő Szent János- és Zalaszentgyörgy Szent György-templomában.²³ Ez annál is különösebb, mivel itt a megyehatár egyúttal egyházmegyehatárt is jelent, a zalai oldalon ugyanis már a veszprémi egyházmegyéhez tartozó plébániák találhatóak. Mindez arra utalhat, hogy a templomi védőszentek eloszlásában/elosztásában még az egyházmegyei határok sem képezhettek éles határvonalat!

21 Uo. 414.

22 Kiss Gábor–Zágorhidi Czigány Balázs: A Vas megyei Őrség településtörténeti előzményei. In: Sötét idők rejtélyei. 6–11. századi régészeti emlékek a Kárpát-medencében és környékén. Szerk. Liska András–Szatmári Imre. Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, Békéscsaba, 2012. 501–538. (a templomok eloszlása: 511. 2. kép). A Szent Vencel-patrocíniumról: Kiss Gábor–Zágorhidi Czigány Balázs: Egy Szent László előtti katonaszent: Szent Vencel. Arrabona 46. (2008) 1. sz. 75–84.

23 Mező A.: i. m. passim.

Mindazonáltal az Őrség közvetlen vasi környezete sem nélkülözhetette a Szent Márton-patrocíniumot: feltehető, hogy a Kerka forrásvidékén fekvő Csöpin (hivatalos magyar nevén Kerkafő, ma: Čepinci, Szlovénia) középkori eredetű temploma²⁴ Szent Márton tiszteletére volt szentelve, legalábbis erre utal egy 17. század eleji protestáns vizitáció²⁵ (tehát a templom nem tartozik abba a körbe, amelybe a biztos említéssel bíró Vas megyei Szent Márton-templomokat soroltuk). A csöpinai templom nem tartozhatott a térség legkorábbi egyházas helyei közé, de topográfiai helyzete és a terület településhálózatának fejlődése alapján – a közeli Hodosfőhöz hasonlóan – a 13. század végére vagy a 14. század elejére tehető.²⁶

A fentiek fényében elmondhatjuk, hogy egy olyan közismert szent, mint Márton kultuszának vizsgálatokor a patrocínium elterjedése legfeljebb tendenciát jelölhet, messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le belőle; minden egyes templomos hely egyedi vizsgálatot igényelne. Ahhoz, hogy egy-egy Szent Márton-templom esetében közelebbit is tudjunk mondani a templomépítés koráról, az építető személyéről és a védőszent kiválasztásának okairól, részletes vizsgálatokra lenne szükség az adott templom szűkebb környezetében. Ilyen jellegű elemzésekre – a forrásanyag feltáratlansága miatt – megyei szinten egyelőre nincsen lehetőség, de egy kisebb területen megkísérelhető. Az alábbiakban három, egymás közelében fekvő, hasonló településföldrajzi környezetben elhelyezkedő és hasonló településtörténeti háttérrel rendelkező Szent Márton-templom korai történetét próbáljuk meg alaposabb vizsgálat alá vonni.

SZENT MÁRTON-TEPLOMOK A RÁBA VÖLGYÉBEN

A Rába völgyében, a folyó jobb partján, az országhatár és az említett Kőszeg–Szombathely–Körmend vonal között három, kétségtelenül korai Szent Márton-templom helyezkedik el: Rábaszentmárton, Hegyhátszentmárton és Nádasd plébániaegyháza. A templomokat, illetve a hozzájuk kapcsolódó tele-

24 *Feiszt Gy.–Benczik Gy.*: Adattár i. m. 601.

25 1627: *Consignatio proventus S. Martini in Csöpinz.* (*Payr Sándor*: Egyháztörténeti emlékek. Forrásgyűjtemény a Dunántúli Ág. Hitv. Evang. Egyházkerület történetéhez I. Dunántúli Ág. Hitv. Evang. Egyházkerület, Sopron, 1910.) Az értékes adatra Benczik Gyula levéltáros hívta fel a figyelmemet, segítségét ezúton is köszönöm.

26 *Kiss G.–Zágorhidi Czigány B.*: Az Őrség i. m. 511–513.

püléseket nemcsak a Rába kapcsolja össze, hanem a folyó magaspártján futó fontos távolsági út is, amelyet már 1217-ben Vasvárnál mint Szentgotthárdra – és innen bizonyára tovább Stájerország felé – vezető utat említenek.²⁷ Az út mentén elhelyezkedő templomos települések bizonyára fontos csomópontjai voltak a térség Árpád-kori településhálózatának. Lássuk először az egyes településekre, illetve templomokra vonatkozó legfontosabb korai adatokat, keletről nyugatra, Nadasdtól Rábaszentmárton felé haladva!

Nádasd, a Nádasd nemzetség névadó birtoka viszonylag korai időktől és meglehetősen gyakran emlegetett település a megye Árpád-kori forrásanyagában. A birtokon a nemzetség valamennyi ága jelen van, és csak majd a 13. század második felétől indulnak el azok a birtokcserék, amelyek eredményeként a falu meghatározó birtokosa a későbbi Nádasdy család lesz.²⁸ A jelentős számú okleveles adat ellenére a templomról nincs Árpád-kori említés, csak viszonylag későn, 1376-ban tűnik fel egy oklevélben mint Nádasd falu plébániatemploma.²⁹ Bár ez az oklevél is, mint a birtok számos korábbi említése, birtokosztályról szól, abban a templom patronátusi jogairól nem esik szó. A középkori egyház helyén épült 19. századi – ugyancsak Szent Márton tiszteletére emelt – templom mellett 2003-ban folytak régészeti kutatások, amelyek felszínre hozták a középkori épület maradványait, s ezekből az ásató régész, Hajmási Erika első periódusként egy „erődített rotundát” (egy körtemplomot és egy hozzá kapcsolódó zömök tornyot) rekonstruált. Bár az ásatás publikálására mind ez ideig nem került sor, a kutató – kissé bátran – a 11. századra keltezi az elképzelt erődtemplomot, amelyről 2004-ben látványos rekonstrukció is készült³⁰ (1. kép).

Hegyhátszentmárton története és templomának építési ideje kissé pontosabban meghatározható. Benczik Gyula kutatásainak köszönhetően tudjuk, hogy a vasi gyepűk területére eső Lugos patak völgyét III. Béla király 1181 körül adományozta Gatal nembeli Nagy Gergely ispánnak. Gergely és fiai betelepítették a völgyet, majd az 1230-as években a szomszédos Ivánc és Viszák falvakkal bővítették a birtokot. A kutató szerint az így kialakult birtoktömb

27 Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg I–V. Hrsg. Hans Wagner–Irmtraut Lindeck–Pozza–Leonhart Prickler. Böhlaus, Graz–Köln, 1955–1999. (=UB) I. 73. Lásd erről Szilágyi Magdolna tanulmányát a jelen kötetben.

28 *Karácsonyi János*: Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1900. (Reprint: Nap Kiadó, 1995.) 843.

29 ...in eadem possessione Nadasd ... *opposito ecclesie Sancti Martini parochialis* (MNL DL 103.339); *Feiszt Gy.–Benczik Gy.*: Adattár i. m. 610.

30 *Takács László*: Szent Márton erődített rotundája Nádasdon. Rotunda. A Hétdombi Hírek melléklete 2004. december. 12.

1. kép. A nádasi „erődített rotunda” rekonstrukciója

számára építhették fel a Szent Márton-templomot valamikor a 13. század első felében.³¹ A Szentmárton helynév első biztos említése 1410-ből származik, magáról a templomról azonban a középkorból egyelőre nem ismert egyetlen

³¹ *Benczik Gyula*: Ivánc. H. é. n. (Száz magyar falu könyvesháza) 26–27. Lásd még: *Benczik Gy.–Feiszt Gy.*: Pusztatemplomok i. m. 8–83.

2. kép. Az egykori hegyhátszentmártoni templom kapudomborművének töredéke

adat sem.³² A templom a török időkben pusztult el, egyetlen maradványa egy kapudombormű töredéke (2. kép), amelyet az 1250 körüli évekre datál a művészettörténeti kutatás.³³

Rábaszentmárton³⁴ viszonylag későn és ekkor is Alsóstrázsa (Unterdrosen) néven tűnik fel a forrásokban Dobra várának tartozékai között, templomát sem említik, és a Szentmárton név is csak a 18. századtól terjedt el.³⁵ Ezek alapján tulajdonképpen törölnünk kellene a helynevet listánkról, hacsak nem ismernénk egy egészen korai adatot a templomról, illetve annak plébánosáról.³⁶ 1213-ban kelt az a királyi oklevél, amely Dobra birtokot visszaadja ere-

32 ... in *Zenthmarthon* (MNL DF 261.648); *Feiszt Gy.–Benczik Gy.*: Adattár i. m. 616. az oklevél hivatkozását tévesen adja meg! *Feiszt Gy.–Benczik Gy.*: Pusztatemplomok i. m. 82. említ 1388. évi adatot is, ez azonban csak egy kivonatossan ismert és modernizált névalakokat használó (*Szent Márton eleje praedium*) oklevélszöveg.

33 *Lapidarium Hungaricum*. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye 5. Vas megye I. Szerk. Lővei Pál. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Bp., 2002. 505–506.

34 *Csánki* (i. m. 798.) és ennek nyomán *Mező* is (i. m. 268.) tévesen vonatkoztatta Rábaszentmártonra az Ivánci-birtok Szentmárton(falva) adatait, így tényleges rábaszentmártoni adat egyik adattárban sem szerepel. Éppen ezért Hegyhátszentmárton címszó nem is található Csánkinál, Mezőnél (i. m. 259.) pedig – bár van önálló címszó – csupán a Kiss Lajostól (*Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II. Akadémiai, Bp., 1988.) idézett adatok szerepelnek. Csánki téves adatait Schwartz Elemér is átvette, de a templom és a hozzá tartozó falu helyzetét pontosan meghatározta: „A mai telekkönyv szerint maga *Szent Márton* egyháza farkasfalvi határon áll, a hozzátartozó falu pedig a régi Unterdrosen.” (*Schwartz Elemér*: A nyugatmagyarországi német helységnevek. Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1932. 137.)

35 *Johann Seedorf*: Die Gemeinennamen des Burgenlandes im Wandel der Zeit. Amt der Burgenländischen Landesregierung, Eisenstadt, 2010. (Burgenländische Forschungen 100.) 197.

36 *Feiszt Gy.–Benczik Gy.*: Adattár i. m. 616.

deti birtokosának, a szentgotthárdi apátságnak. Az oklevél ismerteti a birtok elvesztésének és visszaszerzésének körülményeit; ez utóbbiak között egy 1209-re tehető, Mojs vasvári ispán közreműködésével lefolytatott birtokba iktatásnál említik meg a tanúk között Pétert, a Szent Márton-templom papját.³⁷ A tanúk felsorolásából – akik között várjobbágyok, örök és a szomszédos Felsőlendva birtokosának, Miklós ispánnak a jobbágyai szerepelnek – egyértelmű, hogy a Dobra birtokkal keletről szomszédos³⁸ – ekkor talán még örök által lakott – patak völgy templomáról, a későbbi Rábaszentmártonról van szó.

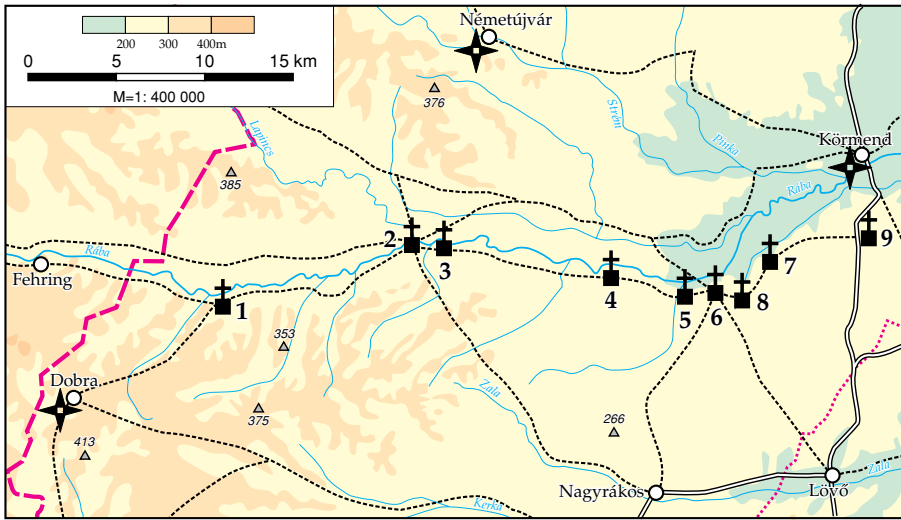
Ez a meglepően korai adat két dologra is ráirányítja a figyelmet: egyrészt, hogy mennyire esetleges egy középkori templomra vonatkozó írásos adat fennmaradása, másrészt pedig arra, hogy Vas vármegye plébániahálózata már a 12–13. század fordulóján a nyugati országhatárig ért. Az alábbiakban ennek a két megállapításnak a fényében kísérlem meg bemutatni a Rába jobb partja plébániahálózatának kialakulását, és ennek révén a Szent Márton-templomok alapítási idejét és körülményeit közelebbről meghatározni (*2. térkép*).

A Rába völgyéből természetesen nem csak a Szent Márton-templomokról vannak adataink, a Rábaszentmárton–Nádasd-szakaszon az alábbi középkori templomokat ismerjük még: Szentgotthárd apátsága, illetve az apátság alapítását megelőzően Szent Gotthárd tiszteletére épült temploma, Rábakethely középkori eredetű, feltehetően Mindenszentek-titulusú temploma, Rábagyarmat Szent Rupert vagy Szent Lambert tiszteletére szentelt temploma, Ivánc Szent Miklós- és Felsőmarác Szent Erzsébet-temploma, valamint az egykori himfai Szent Lőrinc-egyház.³⁹ Ezek a templomok több egymást követő, a Rábával párhuzamosan futó vonalban helyezkednek el. Az első vonal a folyó árterületéből kiemelkedő kisebb teraszokon fut végig, idetartozik: Rábaszentmárton, Szentgotthárd, Rábagyarmat és Himfa temploma. A második vonal a folyóval párhuzamosan futó dombvonulat peremén helyezkedik el, idetartozik Rábakethely és Hegyhátszentmárton temploma. A harmadik vonalat már azok a templomok rajzolják meg, amelyek a dombhát oldalába benyúló völgyekben helyezkednek el, idetartozik Ivánc, Felsőmarác és Nádasd temploma.

37 ...*Petro videlicet Sancti Martini sacerdote* (UB I. 64–65. 95. sz.).

38 A későbbi dobrai uradalom magját képező, de ekkor még csak a Dobra patak völgyét magában foglaló birtok határjárásának azonosítását lásd: *Kiss Gábor–Zágorhidi Czigány Balázs*: Korai uradalmak Vas vármegye délnyugati részén (1187–1213). Topográfiai rekonstrukció. In: „Hadak útján...” XV. A népvándorlás kor fiatal kutatói 15. konferenciájának előadásai. Tatabánya, 2004. október 4–6. Szerk. László János–Schmiedtmayer Richárd. Tatabányai Múzeum, Tatabánya, 2006. 176–177.

39 A templomokra vonatkozó adatokat lásd: *Feiszt Gy.–Benczik Gy.*: Adattár i. m. passim.

2. térkép. A Rába jobb partjának középkori templomhálózata az országhatár és Nadasd között: 1. Rábaszentmárton, Szent Márton-templom; 2. Szentgotthárd, Szent Gotthárd-templom. 3. Rábakethely, Mindenszentek-templom; 4. Rábagyarmat Szent Rupert- vagy Szent Lambert-templom; 5. Hegyhátszentmárton, Szent Márton-templom; 6. Ivánc, Szent Miklós-templom; 7. Hímfa (Halogy), Szent Lőrinc-templom; 8. Felsőmarác, Szent Erzsébet-templom, 9. Nadasd, Szent Márton-templom

Benczik Gyula és Feiszt György megfigyelései nyomán feltételezhetjük, hogy az egyes vonalak a templomhálózat korszakait tükrözik: a korai templomokat az ártérből kiemelkedő teraszokon, a későbbieket dombháton, illetve annak völgyeiben találjuk.⁴⁰ Megerősíti ezt a hipotézist Schwartz Elemér azon feltevése, hogy a Rába mentén fellelhetjük egy korai, a szentgotthárdi apátság alapítását (1183) megelőző, feltehetően a küszéni bencésekhez kapcsolódó (tehát 1157 utáni) templómépítő tevékenység nyomait, mindenekelött Szentgotthárd névadó egyházas helye, valamint Rábagyarmat és Rábaszentmárton temploma bencés kötődésű patrocíniumainak alakjában.⁴¹ További topográfiai megfigyelések is ezt a feltevést támogatják: ezek a korai templomok viszonylag egyenletes eloszlásban, mintegy 10-12 kilométernyi távolságban fekszenek egymástól, és a sorba jól illeszkedik Hímfa temploma is, amely Rábagyarmatól ugyanilyen távolságra esik (a vonal talán folytatódott Vasvár irányába, de itt – valahol Döröske tájékán – hiányzik egy korai templom, Vasvár után azonban ugyanilyen távolságra találjuk Jeli⁴² hasonló fekvésű pusztatemplomát).

40 Feiszt Gy.–Benczik Gy.: Pusztatemplomok i. m. 80–81. (Hímfa és Felsőmarác vonatkozásában.)

41 Schwartz Elemér: A patrocínium a helynévféjtés és a telepítéstörténet szolgálatában. Századok 67. (1933) 185–191.

42 Feiszt Gy.–Benczik Gy.: Pusztatemplomok i. m. 77–79.

Rábaszentmárton első temploma tehát feltehetően a 12. század második felében épült fel, és a patrocínium kiválasztásában meghatározó szerepet tölthettek be a küszéni bencések. Schwartz Elemér hipotézisét – túl azon, hogy topográfiai érvekkel támogattuk meg – annyival egészíthetjük ki, hogy a templomalapításnál és -építésnél meghatározó szerepet tölthetett be a Héder nemzetség, melynek birtokaihoz tartozott Rábagyarmat, jelenlétük igazolható Szentgotthárdon és feltételezhető Rábaszentmártonban is.⁴³ A Héderék meghatározó jelenlétét a 12. század második felében felbomló vasi gyeplő és kapcsolatok a bencésekkel látványosan igazolta egy újabb kutatási eredmény, amely egy igazi bencés patrocíniummal bíró templomról, a Vas megyei Tótság közepében fekvő kancsói (ma Kančevci, Szlovénia) Szent Benedek-templomról igazolta, hogy korai Héder-birtokon épült fel.⁴⁴

Hegyhátszentmárton temploma a Rába-menti templomhálózat második vonalába tartozik. Ez a vonal környékünkön nem mutatkozik meg olyan látványosan, mint Nádasdtól északkeletre, ahol a Hegyhát peremén – a Rába síksága felől nézve – egykor valóban látványosan sorakoztak Döröske, Nagymákfa, Vasvár, Alsóújlak (és talán Kám) templomai. Ezeket a templomokat – a vasvári Szűz Mária-templom kivételével, amelynek története egészen a megyeservezésig nyúlhat vissza – tipikus 13. századi épületeknek tartja a műemléki kutatás (Alsóújlak, Döröske).⁴⁵ Rábaszentmárton esetében a kérdés csupán az, hogy temploma a 13. század közepén épült fel (ahogy azt a fennmaradt kapudombormű-töredék datálja), vagy esetleg feltételezhetünk egy korábbi templomot is. Birtoktörténeti szempontból az is elképzelhető, hogy a templom már a Lugos-völgyi birtok kialakulásakor, a 12–13. század fordulóján felépült: az egyházhely ugyanis ehhez a birtokhoz kapcsolódik szervesen, a völgyben elhelyezkedő vásárhellyel (Vásároslugas) igazi korai birtokközpontot alkotott. A korai datálást az is szükségessé teszi, hogy a következő vonalhoz tartozó ivánci templomnak is fel kellett épülnie még a 13. században, legalábbis ezt indokolná Benczik Gyula megfigyelése, amely a templom Rómer Flóristól származó rajzán a 13. századi téglatemplomokra jellemző félköríves szentélyt

43 Kiss Gábor–Zágorhidi Czigány Balázs: A Héder nemzetség korai birtokai Vas vármegyében és a küszéni bencés apátság. In: Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon 1–2. Szerk. Illés Pál Attila–Juhász-Laczik Albin. METEM, Bp., 2012. (Rendtörténeti konferenciák 7/1–2.) I. 172–180.

44 Zágorhidi Czigány Balázs: Prosznyákfalva a középkorban. In: Határok mentén. Fejezetek Csekefa, Kisfalu, Pártosfalva, Szentlászló és Szerdahely történetéből. Obmejna stikanja. Poglavja iz zgodovine Čikečke vasi, Motvarjevci, Pordašincev, Prosenjakovcev in Središča. Szerk. Kovács Attila. Nemzetiségi Kutatóintézet, Pártosfalva–Ljubjana–Lendva, 2015. 27.

45 Valter I.: i. m. 133., 173–174.

és 14. századi hajót különített el.⁴⁶ Megegyezik ezt a feltevést a hasonló fekvésű felsőmarácsi templom ma is megfigyelhető 13. századi részletek:⁴⁷ míg Ivánc temploma a Szent Márton-templomhoz viszonyítva épült fel másodlagosan, addig Felsőmarác temploma a himfai Szent Lőrinc-egyházhoz viszonyítva másodlagos egyházas hely.⁴⁸

Hegyhátszentmárton templomának története tehát egészen a 12–13. század fordulójáig nyúlhat vissza, de a 13. század közepéig biztosan felépült vagy átépült, a 13. század végére pedig már elkészült a birtoktömb második temploma is, az ivánci Szent Miklós-egyház. Mindkét templom építetője a Gatal nemzetség, melynek egyházalapító tevékenységéről csupán annyit tudunk még, hogy nemzetségi monostoruk a szlavóniai Gatalócon (ma: Gatalovec, Horvátország) állt, és a Szent Kereszt tiszteletére szentelték.⁴⁹ A nemzetség ismert 13. századi tagjai között egyetlen Mártont sem találunk, viszont annál népszerűbb a Gergely és természetesen a Gatal név.⁵⁰ A templom patrocíniumának kiválasztásához tehát nem tudunk közelebbi indokot találni, csak visszautalhatunk Kovács Béla fentebb már idézett megállapítására, miszerint a templomépítők általában a kötelező ünneppel bíró szentek köréből igyekeztek választani, s ezek közül éppen Márton és Miklós – a szentmártoni és a vele szomszédos ivánci templomok patrónusai – voltak a legnépszerűbbek.

Nádasd Szent Márton-temploma esetében kézenfekvőnek látszik, hogy egy korai nemzetségi templomot lássunk benne, hisz a nemzetség névadó birtokáról van szó, ahol a 13. század végéig igazolhatóan jelen van a kiterjedt rokonság minden ága. Gyanút ébreszthet bennünk azonban az a tény, hogy bár a közös birtok felosztásáról számos oklevél maradt fenn, a templomot és annak kegyúri jogait mégsem említik meg egyetlen alkalommal sem. Gyanúnkat tovább erősítheti a település és a templom topográfiai helyzete: ugyanis a Hegyhát oldalába mélyen benyúló völgyben helyezkednek el, tehát a nádasdi templom Ivánc és Felsőmarác templomához hasonlóan a Rába-menti templomok – topográfiai és feltehetően kronológiai szempontból is – harmadik vonalába tartozik. Elképzelhető tehát, hogy nem egy korai templommal van dolgunk, hanem a nemzetség számos 13. századi temploma közül csupán eggyel, ha építészeti szempontból talán a leginkább egyedivel is. A rotundaforma azonban nem feltétlenül jelent korai templomot (az alaprajzon túl pedig nincs tudomásunk olyan datáló leletről, amely a templom korai építését támasztaná

46 *Benczik Gy.*: i. m. 35–36.

47 *Valter L.*: i. m. 147.

48 *Feiszt Gy.–Benczik Gy.*: Pusztatemplomok i. m. 616.

49 *Karácsonyi J.*: i. m. 454–458.

50 Uo. 455.

alá), éppen vidékünkön találunk ilyen épületeket még a 13. század második feléből is (Nagytótlak, Vitenyédszentpál, Kallósd).⁵¹

A 13. századra a nemzetség valamennyi ágának megvan a maga temploma, sőt a század folyamán már az egyes ágakból kiváló családok is igyekeznek saját templomot építeni. Ezek közül a templomok közül a 13. század első felére tehetjük a Nádasdi Darabosok domonkosfai (ma: Domanjsevci, Szlovénia) templomát (elsősorban építészettörténeti okokból)⁵² és az úgynevezett Gersei Pethő- és az Oszkai-ág közös őseit magában foglaló Mákfai-rokonság mákfai templomát (elsősorban kronológiai okokból).⁵³ A családi templomok közül a Darabosokhoz köthető Maráci család 13. század végére datálható felsőmaráci templomát már említettük, de a Pethők őseinek gersei temploma⁵⁴ is állhatott már a század végén, az Oszkai-ág oszkói temploma⁵⁵ pedig bizonyosan 1350 előtt, de akár már a 13–14. század fordulóján felépülhetett. A számos templom között azonban nem találjuk a Nádasdi-ág templomát, elképzelhető tehát, hogy az nem lehetett más, mint a nádasdi Szent Márton-templom, amelynek építését így a 13. századra kell tennünk. Ha már igazán korai nemzetségi templomot akarunk keresni, akkor a már ugyancsak emlegetett himfai (halogyi) templomot kell javasolnunk, amely – legalábbis a hegyháti – nemzetségi birtokok területén a legrégebbi egyházas helynek mutatkozik. Távolabb is találunk úgynevezett korai templomot a nemzetség birtokain: ilyen a Tótság közepén fekvő, nemzetségi birtokokkal körülvett kancsói Szent Benedek-templom, ahol igazolható is a Nádasdiak kegyurasága, mégis korai története más nemzetségek és családok irányába mutat.⁵⁶

A fentiek alapján a nádasdi Szent Márton-templomról elmondhatjuk, hogy az feltehetően nem egy korai nemzetségi templom, hanem sokkal inkább egy 13. századi családi birtokközpont egyháza. A patrocíniumválasztás indokait kutatva érdemes figyelembe venni a nemzetség hasonló templo-

51 *Valter I.*: i. m. 94.

52 A nyugat-dunántúli román kori templomépítéset jól ismert darabját 1241 előttre datálja a kutatás. Uo. 144–145.

53 A török korban elpusztult mákfai templomot két okból is a 13. század első felére kell datálni: egyrészt a templom, illetve tizede része annak a megállapodásnak, amely bizonyára korai időben, de legalább a 13. század első felében jött létre a győri székeskáptalan és a vasvári káptalan között a tizednegyedek (*quarta*) megosztásáról (lásd: *Sill Ferenc*: A vasvár–szombathelyi székeskáptalan történetének vázlata. In: A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve. Kiad. Fábian Árpád. Szombathelyi Egyházmegyei Hatóság, Szombathely, 1977. 188–190.), másrészt a templomnak már a 13–14. század fordulóján filiája volt Gersén (lásd lentebb).

54 A templom első említése 1315-ből származik, de bizonyára már ezt jóval megelőzően felépült. UB IV. 135–136.

55 *Zágorhidi Czigány Balázs*: Oszkó. H. é. n. (Száz magyar falu könyvesháza) 128–129.

56 *Zágorhidi Czigány B.*: Prosznyákfalva i. m. 27.

mait: Oszkón Szent György, Gersén Szent László, Felsőmarácon pedig Szent Erzsébet tiszteletére építettek templomot az önálló családok. Az előbbi kettő esetében egyértelmű a katonaszent jelleg, amely László esetében még a dinasztiahoz való hűség motívumával is kiegészülhet; és talán ugyanez a motívum húzódnak meg Felsőmarác Árpád-házi védőszentje mögött is. A Szent László-patrocíniumot érdemes külön is hangsúlyozni, mivel abból meglepően kevés van Vas vármegyében.⁵⁷ A kevéske Szent László-templom egyike Gerséhez közel, igaz, a Rába túloldalán, Rumban épült fel a 13. század második felében,⁵⁸ építtetője az a Rumi család, amely – a Nádasd nemzetségből származó családokhoz hasonlóan – ekkor vált a megye meghatározó köznemesi famíliájává.

A Nádasd nemzetség Szent László-, Szent György- és Szent Márton-patrocíniumú templomai esetében tehát feltételezhetjük, hogy a védőszent kiválasztásánál a katonaszent jelleg dominált. A nádasdi Szent Márton-templom tehát – a vasi és zalai Szent Márton-templomok jelentős részével együtt – a köznemesség egyházi reprezentációjának részét képezhette.

Összefoglalva vizsgálódásaink eredményeit elmondhatjuk, hogy a három Szent Márton-templom három egymást közvetlenül követő templomépítési korszak eredménye, azonos patrocíniumuk kiválasztásánál pedig feltehetően erősen eltérő okok játszhattak közre. A legrégebbi templom minden bizonnyal a rábaszentmártoni, amelynek építése a 12. század második felére tehető, védőszentjének kiválasztásánál egyértelműen a bencés hagyományok – köztük a szent pannóniai származásának tudata – érvényesültek. A következő a hegyhátszentmártoni templom, amely a 12–13. század fordulóján vagy a 13. század elején épülhetett fel, patrocíniuma kiválasztásáról – különösen az azonos birtoktömbön álló ivánci Szent Miklós-templom ismeretében – csupán annyit mondhatunk, hogy az építendő templom kegyura igyekezett népszerű, jeles egyházi ünnephez és világi határnaphoz kötődő védőszentet választani. A korábbi feltételezésekkel ellentétben a sorban a harmadik helyre tesszük a nádasdi Szent Márton-templomot, amelyet véleményünk szerint a 13. század második felében építettek a Nádasdy család ősei, akik a katonaszent patrónus kiválasztásával – rokonaik gersei Szent László-templomához hasonlóan – nemesi rangjukat igyekeztek hangsúlyozni.

57 A Szent László-templomok hiánya minden bizonnyal nem a kultusz hiányára utal, sokkal inkább kronológiai okai lehetnek: László szentté avatásának idejére Vas vármegye templomhálózatának nagy része már kiépülhetett. Lásd: *Kiss G.–Zágorbidi Czigány B.*: Szent Vencel i. m.

58 *Valter I.*: i. m. 184–185.

SZENT MÁRTON MINT MAGYAR KIRÁLYFI

EGY HAGIOGRÁFIAI MOTÍVUM TÖRTÉNETE

Szent Mártont pannóniai származásának köszönhetően számos középkori szöveg úgy mutatja be, mint magyar, sőt magyar királyi eredetű szentet. Nem ő az egyetlen a hagiográfiában, akit alaptalanul magyar származásúnak tartottak, esete mégis különleges. Egyrészt azért, mert ő a legkorábban élt, történelmileg adatolható szent, akivel kapcsolatban ez felmerül, másrészt azért, mert a magyar eredet feltételezéséhez némi történeti ismeretre volt szükség: azoknak a szerzőknek, akiknél először felmerül a motívum, tudniuk kellett, hogy az ókori Pannónia helyén van Magyarország, s némelyeknek tudniuk kellett a hun–magyar azonosság elméletéről is. Ez a történeti ismeret ideológiai jellegű volt, nem vett tudomást a történelmi folyamatokról, egy *locus* és az ott élő népek örök érvényűnek gondolt azonosságára korlátozódott.

A magyar historiográfiában Király Ilona volt az első, aki Tours-i Szent Márton legendájának magyar vonatkozásait, illetve a legendának azt a középkori változatát, amely magyar királyfiként ír róla, alaposan elemezte.¹ Nagy erudícióval, lelkesedéssel és alaposággal gyűjtötte össze a francia–magyar egyházi kapcsolatok számos emlékét, és megpróbálta elemezni Márton legendájának eredetét és hatástörténetét egyaránt, de tanulmányának néhány pontatlansága, a források számának bővülése szükségessé teszi a motívum megjelenésének új vizsgálatát.

Király Ilona 1920-as években írt tanulmányában úgy véli, a magyar–francia kapcsolatok olyan erősek voltak, hogy ennek köszönhetően „a XI. századtól kezdve pontos adatokat találunk hazánkról francia krónikákban”.² Ez a megjegyzés optimistán azt sugallja, hogy már ekkor sokat tudhattak Magyarországról a középkori francia szerzők, s e tudásuk része volt Szent Márton pannóniai–magyarországi származása is. Erre Király legkomolyabb bizonyíté-

1 *Király Ilona*: Szent Márton magyar király legendája. Eggenberger, Bp., 1929. (Bibliothèque de l'Institut Français à l'Université de Budapest 8.).

2 Uo. 27.

ka az első kereszties hadjárat egyik latin krónikája, amely megemlékezik arról, hogy Kálmán király a keresztieseket Szent Márton szülőhelyén (véltetően Pannonhalmán) fogadta.³ Az újabb magyar történelmi irodalom átveszi Király Ilona megállapításait, Falvay Dávid például így foglalja össze a Király kutatása által feltárt szövegek információit: *„Király Ilona tanulmányában számos latin és francia nyelvű mű elemzésén keresztül mutatja be, hogy ez az egyszerű információ a különböző szövegváltozatokban hogyan színesedett és torzult el: először a szent genealógiájában jelenik meg egy bizonyos Florius hun király – aki egyébként több középkori alkotásban is előfordul –, majd a későbbi változatokban Márton apja szerepel királyként, s végül maga a szent is uralkodóként jelenik meg. Ráadásul a hun királymotívum átalakul magyar királyi származássá, és így válik – egy 15. századi francia misztériumjátékban – Szent Márton pannóniai katona-gyerekből magyar királyfiává.”*⁴

Szent Mártonról rengeteg francia nyelvű szöveg maradt fenn a középkorból. Akad köztük életrajz versben és prózában, csodák egyedi feldolgozása, misztériumjáték. A párizsi Institut de recherche et d’histoire des textes (IRHT) kutatóintézet az elmúlt években végezte el a francia nyelvű hagiográfiai irodalom emlékeinek rögzítését a JONAS adatbázisban.⁵ A munka majdnem befejeződött; jelenleg harminchat Tours-i Szent Mártonról szóló művet tartalmaz, köztük húsz legendát, de ez egy hozzávetőleges szám: ha egy tágabb kompilációból külön is hagyományozódtak szövegek, akkor ezeket a változatokat külön-külön is rögzítették, és a szövegek többségéből nem csak egy kézirat maradt fenn.⁶ Ez is megerősíti, hogy Márton a középkori francia nyelvterület egyik legnépszerűbb szentje volt.

Ebben a tanulmányban arra keresem a választ, hogy Márton magyar származásának emlegetése mennyire gyakori a középkori francia hagiográfiai szövegekben, illetve pontosan honnan eredhet a fiktív genealógia. Már a Király Ilona által ismertett korpusból is úgy tűnik, hogy csak néhány szövegben merül fel Márton magyar királyfi mivolta, és azt sem lehet mondani, hogy a középkor valamelyik szakaszában elterjedtebb lett volna a motívum, mint máskor. Az áttekintéshez felsorolom a Király Ilona feltárta szövegeket, pontosítva az általa közölt adatokat, és igyekszem megvizsgálni, hogy a többi fennmaradt francia nyelvű forrásban, amelyek a szent életrajzát tartalmazták, sze-

3 Uo. 23.

4 *Falvay Dávid*: Szent Erzsébet, Szent Vilma és a magyar királyi származás mint toposz Itáliában. *Aetas* 23. (2008) 1. sz. 64.

5 Lásd: <http://jonas.irht.cnrs.fr/>.

6 Anne-Françoise Leurquintól, az IRHT munkatársától kaptam azt az információt, miszerint az ősnymtatványokban és antikvákban található középkori hagiográfiai szövegek teljes körű feltárására még nem került sor. Az elvégzett munka így is impozáns.

repel-e Pannónia és Magyarország azonosítása, illetve Márton regényes hun-magyar királyi származásának motívuma.

A MAGYAR SZÁRMAZÁS ISMERT DOKUMENTUMAI

A legkorábbi szöveg, amelyben Márton pannóniai származásának története részletesen kidolgozva jelenik meg, a *Historia septem sanctorum dormientum* (Bibliotheca Hagiographica Latina, BHL, 2320), a hét alvó legendájának az a változata, mely Marmoutier kolostorához köti a hét szent alvó ereklyéit. A névtelen szerző szerint Márton unokaöccseiről van szó, a hun királyok le-származottairól. Márton nagyatyja Florus, a hunok királya, akit a rómaiak legyőznek, s ezért a szász királylánnyal nemzett, szintén Florus nevű fiát a konstantinápolyi császári udvarba küldi tanulni, ahol a herceg megkapja feleségül Constantinus császár unokahúgát. Ebből a házasságból születik a legifjabb Florus, akit Szent Pál konstantinápolyi püspök tanít a keresztény hitelvekre, és ő keresztel meg, a Márton nevet adva neki. Márton unokaöccsei, két ifjabb testvérenek gyermekei a tours-i hét alvó néven ismert hét remeteszent, akiket Marmoutier kolostorában temettek el. Ez a mű az alapja a magyar királyi eredet motívuma minden további felbukkanásának, hiszen Márton konstantinápolyi nevelkedése, kapcsolata Szent Pállal, valamint a családjára vonatkozó adatok visszaköszönnek a későbbi, francia nyelvű legendákban is.

Erről a különös szövegről, amelyet a kéziratok egy része Tours-i Gergelynek tulajdonított, Király Ilona úgy vélte, valószínűleg a 9. század közepén keletkezett, de annál nem később. Forrásai közé sorolta Kis Pippin frank király genealógiáját, amelynek strukturális hasonlóságát bizonyítani igyekezett Mártonéval, sőt néhány nevet is azonosított, melyek a két családfában hasonlóak, ha nem is azonosak.

Király Ilona magyar cikke után hosszú idővel született egy alapos francia nyelvű elemzés a marmoutier-i hét alvó legendájáról, melynek megállapításai jelentősen megváltoztatják a szöveg relatív fontosságát. Szerzője, Guy-Marie Oury azon a véleményen van, hogy a szöveg jóval későbbi, mindenképpen 12. századi, s írójának célja elsősorban az lehetett, hogy Szent Márton tekintélyét felhasználva növelje a kolostor fontosságát, megerősítse önállóságát.⁷ Az eph-

⁷ *Guy-Marie Oury: Les sept dormants de Marmoutier. La vocation à la réclusion. Analecta Bollandiana 99. (1981) 315–327.*

1. kép. Az epheszoszi hét alvó legendája a 12. századi *Weissenau passionaléban*

szoszi hét alvó legendáját (1. kép) újraíró történet egy új kultuszhelyet akart népszerűsíteni, a marmoutier-i apátságot, s ennek jelentőségét megalapozni. Oury komoly érveket hoz amellet, hogy a *Historia* 1137 után keletkezett, például hogy az ebből az évből datálható marmoutier-i *Liber de miraculis*ban még nem emlegetik a hét alvót; felteszi, hogy talán a rangjáról lemondó marmoutier-i apát, Hervé de Villepreux (apát 1177 és 1187 között volt) sugalmazására, vagy akár az ő tollából születhetett a *Historia*, hiszen lemondása után 16 évet élt remeteként a kegyhelyen, és számára különösen fontos lehetett egy új kultusz létrejötte vagy megerősítése.⁸

Ezzel a kései datálással szemben áll egy olyan forrás, amelyet Király Ilona, majd később Sharon Farmer is idéz, azt igazolandó, hogy a *Historia* nyomán a hét alvó kultusza „hamar helyi hagyománnyá lett”. Ez Hervé apátnak 1181-ben Fülöp kölni érsekhez írt levele, mely Tours-i Gergely Márton-életrajzáról beszél, ahol szerepel a szent származása és a marmoutier-i hét alvó története is. A levélben ez olvasható a Márton genealógiájával kapcsolatos forrásokról: „*Inter quos Gregorius Turonensis archiepiscopus librum edidit in quo et ex quibus ortus sit parentibus plenius scribitur et VII. dormientum qui apud nos sunt historia*

⁸ Uo. 322–323.

*continentur.*⁹ („Ezek között Gergely tours-i érsek kiadott egy könyvet, amelyben részletesen leíratik egyrészt, hogy kik voltak a szülei [Mártonnak], másrészt pedig a hét alvónak a története is, akik nálunk vannak.”)¹⁰

Az ellentmondás feloldása nehéz. Ha a marmoutier-i kolostor történetét remekül ismerő Ouryval értünk egyet, akkor feltételeznünk kell, hogy Hervé apát füllet vagy csúsztat, és egy olyan művet tulajdonít Tours-i Gergelynek, amelynek kidolgozásában ő játszott meghatározó szerepet.¹¹ A másik lehetőség az, hogy Oury óvatosabb *terminus a quo* datálását fogadjuk csak el: 1137 után alakulhatott ki a hét alvó kultusza, de mindenképp 1180 előtt, és valószínűleg a *Historia* szövege is létrejött már 1177, Hervé apátsága előtt; így elkerüljük, hogy a legenda szerzőségét/megrendelését Hervé apátnak tulajdonítsuk, s ezáltal a levél hitelét gyöngítsük.

Más érvek is a szöveg kései, 12. századi datálása mellett szólnak. A *Historia* tizenkét fennmaradt kézírata közül a BHL adatbázisa szerint csupán egyetlen 12. századi, a többi később keletkezett. Király Ilona úgy tudta, jóval korábbiak az első kéziratok, mivel megbízott Migne apát és a *Patrologia latina* filológiai kiválóságában, s ezért egyértelműnek vette, hogy a legkorábbi, így legjobb kéziratokból készültek a kiadások, noha ez távolról sem volt így: tudjuk, a középkori kéziratok datálása gyakran teljesen téves vagy legalább hiányos volt a *Patrologia* készítése idején. Sharon Farmer a *Historia* logikáját, Márton lovagi kiválóságát, kapcsolatát előkelő uralkodói dinasztiákkal, a sász és a magyar királyokkal, valamint a római császárokkal, elsőszülöttségét, nevének eredetmagyarázatát (pogány apja, Florus nevét kapta, majd később, amikor megkeresztelik Konstantinápolyban, egy püspök nagybátyja, Martinus név) jellemzően 12. századi kulturális gyakorlatokhoz és szövegalkotó eljárásokhoz köti.¹² Ezt kiegészíthetjük azzal is, hogy a szent királyok, hercegek kultusza szintén ekkor, a 12. században válik fontossá Európában; a korábbi, elsősorban angolszász mártír királyszentek után ebben az időszakban jelenik meg a hitvalló uralkodói szentség ideálja.¹³ Ugyan vannak a *Historiának* olyan

9 A levelet Király Ilona az *Analecta bollandiana* nyomán idézi: De cultu S. Martini apud Turonenses extr. sec. XII epistolæ quatuor. *Analecta bollandiana* 3. (1884) 217–257. Idézet: uo. 218. Lásd: *Király I.*: i. m. 37.

10 Amennyiben külön nem jelzem a fordítót, a latin és francia szövegeket saját fordításomban közlöm magyarul.

11 Nem teljesen egyértelmű, hogy a levélben a *Historiára* utal, mint azt Király Ilona vélte, de Gergely hiteles munkái között nincs olyan, amelyik bővebb információkat tartalmazna Márton származásáról, mint Sulpicius Severus munkája, s ezért mégiscsak ez a valószínű.

12 *Sharon Farmer*: *Communities of Saint Martin. Legend and Ritual in Medieval Tours.* Cornell University Press, Ithaca–London, 1991. 169.

13 *Klaniczay Gábor*: *Az uralkodók szentsége a középkorban.* Balassi, Bp., 2000; *Robert Folz*: *Les saints rois du moyen âge en Occident (VIe–XIIe siècles).* Société des Bollandistes, Bruxelles, 1984.

kéziratai, ahol hun királyfiként hivatkoznak Mártonra, de amennyire hiteles kritikai kiadás híján meg tudom állapítani, a *hungarus* népnév gyakoribb: ez is a 12. századi datálás mellett szól.

Egy másik korai, Király Ilona által feltárt szöveg, amelyben felbukkan Márton magyarországi származása, Maurice de Sully egyik francia nyelvű *sermója*, de ennek datálása is nehézségekbe ütközik. A párizsi püspök szentbeszédei 1160 körül készültek. Nincs egyetértés a filológusok között, hogy a sermók latin változata volt-e a korábbi, és a francia a későbbi, vagy fordítva, sőt abban sem, hogy Maurice-től származik-e a fordítás, vagy valaki mástól. A szövegek legújabb összevetése amellet érvel, hogy a latin volt a forrásszöveg.¹⁴ Nincs a gyűjteménynek olyan kritikai kiadása, amely támpontokat adhatna, mikori is pontosan a Mártont magyarnak nevező sermo szövege, s ráadásul csak ennyi szerepel benne: „*Saint Martin fu nes de Hongrie*” (Szent Márton Magyarországon született), ami nem igazolja a *Historia* korai ismertségét, széles körű elterjedtségét, pusztán azt, hogy a francia szöveg szerzője tudta, Pannónia és Magyarország földrajzi elhelyezkedése megegyezik.

Hervé apát levele után a legkorábbinak tűnő latin szöveg, amelyben egyértelműen megjelenik a *Historia* hatása, Guibert de Gembloux második, prózában írt Márton-legendája. Ezt Siegbert mainzi érseknek és Fülöp ratzeburgi püspöknek dedikálja egy 1205-ből keltezett levélben. Guibert készített már korábban, két redakcióban is (1177–1179 és 1181) egy verses Márton-legendát, ahol, amennyire az a kiadott részletek alapján megállapítható, már szerepel a hét alvó mint Márton rokona, de nem Márton genealógiájánál, hanem a Márton kultuszát taglaló részben.¹⁵ Guibert kétszer is járt Tours-ban és hosszabb időt töltött a marmoutier-i kolostorban (1180. szeptember–1181. május;

14 *Beata Spieralska*: Entre latin et ancien français: deux versions des sermons de Maurice de Sully. In: Traduire de vernaculaire en latin au Moyen Âge et à la Renaissance. Méthodes et finalités. Éd. Françoise Fery-Hue. École des chartes, Paris, 2013. (Études et rencontres de l'École des chartes, 42.) 21–36. Egyébként ezzel csak megerősíti Jean Longère és Michel Zink véleményét. Lásd: *Jean Longère*: Les sermons latins de Maurice de Sully, évêque de Paris (†1196). Contribution à l'histoire de la tradition manuscrite. In Abbatis S. Petri, Steenbrugs–Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 1988. (Instrumenta patristica 16.)

15 A műnek nincs teljes kiadása, Brüsszelben őrzött kézírataihoz pedig nem fértem hozzá. Hosszabb részek szerepelnek belőle J. B. Pitra munkájában. Itt megtalálható a második könyv tartalomjegyzéke: Incipit libellus secundus et tractat de specialibus beati Martini veneratoribus, in quanta videlicet admiratione et devotione memoria ejus ab antiquis habita sit, quamque sedula suos ipse cultores protectione confovendo semper munierit – Gallus et Severus – Sulpitius Severus Bituricensis – Paulinus Nolanus [...] – IX Fratres Gothi – VII patreles ejus, dicti Dormientes – Florentius Salmurensis, [...]. Lásd: *Joannes Baptista Cardinal Pitra*: Analecta sanctae Hildegardis opera Spicilegio Solesmensi parata, Analecta sacra, 8. Monte Cassino, 1882. (Reprint: Farnborough, 1966.). 582–591., az idézet 590. <https://archive.org/stream/analectasanctae00-hildgoog#page/n630/mode/2up> (utolsó meglejtés: 2016. július 5.).

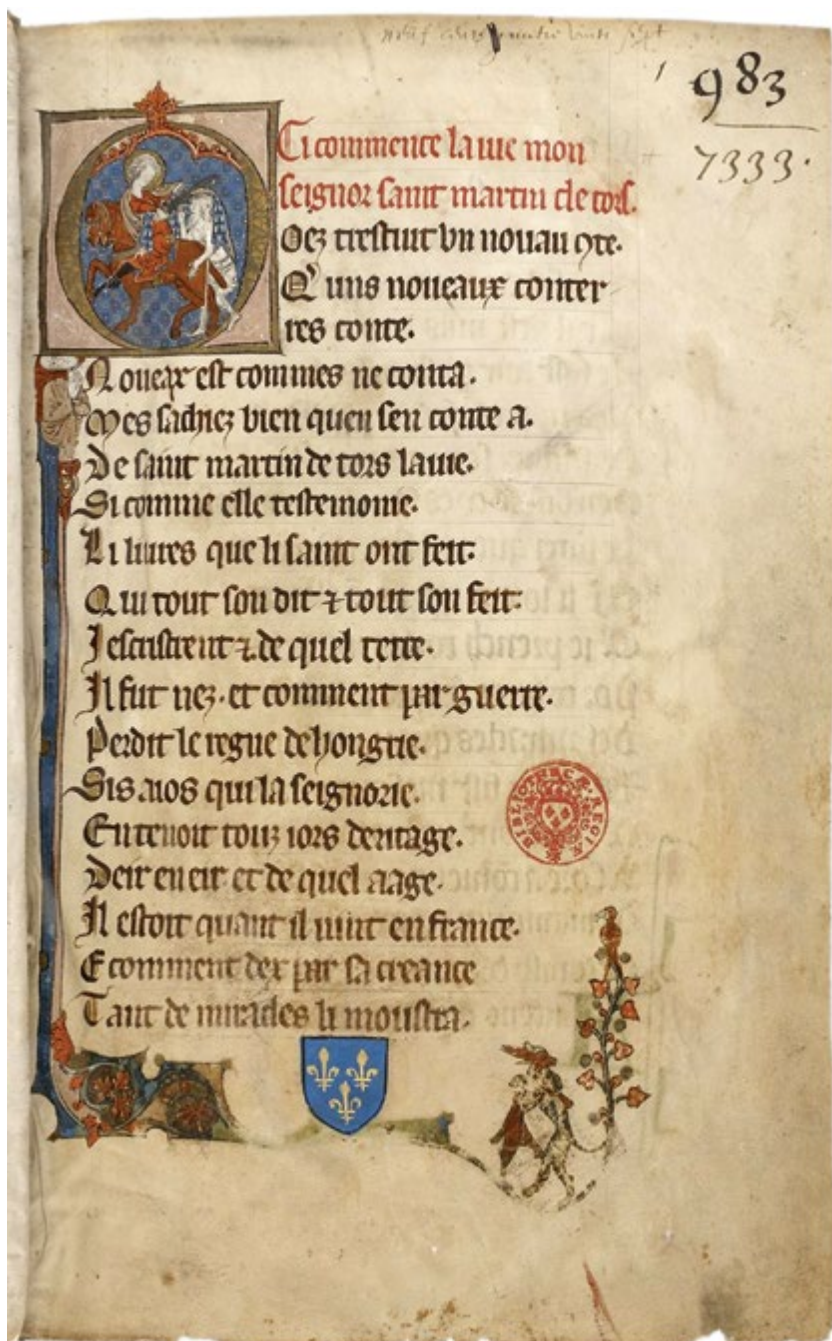
1185–1186/87), s úgy tűnik, a második útja után döntött úgy, hogy Márton életrajzát újraírja, s beledolgozza a *Historia* további elemeit is (a prózaváltozat incipitje: *Florus quidam rex inclitus in Pannonia*, BHL 5635).¹⁶ Ez szintén szólhat amellest, hogy a *Historia* tekintélye még nem volt olyan nagy az első útja idején, mint a második utazása során, s ezért nem használta fel minden elemét, s nagyon valószínű, hogy első tours-i útja előtt nem ismerte a legendát.

Az időrendben következő – egyben az első népnyelvű – szöveg, ahol Márton a magyar királyok leszármazottja, Péan Gatineau francia nyelvű Szent Márton-életrajza (*Vie de monseigneur saint Martin de Tors*). Péan Gatineau több forrásból kompilálja munkáját, Sulpicius Severus legendája mellett a Szent Mártonhoz kötődő későbbi csodákról beszámoló forrásokat is lefordítja. A szent ifjúkorának megírásához a *Historia septem dormientium* főbb adatait használta fel. Ő egyértelműen Magyarországra helyezi a szent születési helyét, és magyar királyfiként azonosítja. Fontos bővítése, hogy megemlíti a szülőhelyén alapított kolostort, ahol jámbor szerzetesek ápolják az emlékét. Nyilvánvalóan Pannonhalmára utal, de hogy honnan tudott a létezéséről, nem világos. A Márton genealógiájára, neveltetésére és konverziójára vonatkozó, a hét alvó legendájából átvett adatok után áttér a Sulpicius Severustól származó életrajzra, majd a többi forrásra.

Az ófrancia legenda pontos datálása is vita tárgya. A szerzőt általában egy tours-i kanonokként azonosítják, aki 1227 előtt írhatta a művét. Sharon Farmer hajlik rá, hogy inkább a 13. század közepére, sőt második felére datálja a legendát, ahogyan egyetlen fennmaradt kéziratát is. Fő érve, hogy egy család több tagja is viselhetett ugyanazt a nevet; talál egy Péan Gatineau-t már a 12. századból is, s ezért nem tartja bizonyítottnak a mások által elfogadott tézist, hogy a francia legenda és a *Consuetudines ecclesiae beati Martini Turonensis* 1227 körül elhunyt szerzője ugyanaz a személy. Emellett Szent Ferenc Celnói Tamás által írt életrajzának hatását véli felfedezni Péan Gatineau munkájában, illetve stilisztikai jellemzőkre hivatkozik, de érvelése nagyon gyenge.¹⁷

16 http://bhlms.fltr.ucl.ac.be/Nquersainttitre.cfm?code_bhl=5635; http://www.narrative-sources.be/naso_link_nl.php?link=515 (utolsó megtekintés: 2016. március 10.). A szöveg kivonatát megtaláljuk a bollandisták *Catalogus codicum hagiographicorum bibliothecae regiae Bruxellensis*. Pars 1. *Codices latini membranei* (Bruxellis, 1886. 484–489.) című kiadványában a brüsszeli Királyi Könyvtár 5387-96 jelzetű kódexe nyomán. Tudtommal a szövegnek más kiadása nincsen. A katalógus szerint a Márton gyermekkorára vonatkozó adatok teljesen megegyeznek a hét alvó történetében, illetve a Sulpicius Severus által írt legendában szereplőkkel, Guibert egyszerűen átveszi ezeket. A *Narrative Sources* nevű belga adatbázis felsorolja a *Historiát* a verses Márton-legendá forrásai között is, de nem tudtam ellenőrizni, hogy ennek mi az alapja, s melyik redakcióra érvényes.

17 *Farmer, Sh.*: i. m. 316–317. Farmer a *Consuetudines* is későbbre datálja (1226–1237), mint általában szokás, i. m. 315.

2. kép. Szent Márton és a koldus Gatineau kéziratának miniatúráján

Tony Hunttal egyetértve úgy vélem, fölösleges és alaptalan az 1220-as éveknél későbbre tenni az ófrancia legenda keletkezését: néhány atipikus vonása, illetve épp ellenkezőleg, művének néhány olyan verselési jellegzetessége, amely a kortárs Gautier de Coinci *Miracles de Notre Dame* című gyűjteményével rokonítja, mind a 13. század első évtizedei mellett érvelnek.¹⁸ Ha ezt és Oury datálását is elfogadjuk, nagyon lecsökken az időbeli távolság a *Historia* és Márton ófrancia regényes életrajzának keletkezése között. Ráadásul mindkettő szoroson Tours-hoz kötődik. Péan Gatineau művének egyetlen fennmaradt kéziratában (2. kép) számos fejezet elején a rubrika jelzi, hogy a szerző milyen forrásból dolgozott (Sulpicius Severus, Tours-i Gergely és Herbert tours-i apát műveire hivatkozik), de sajnos éppen a legenda elején, Márton származásának leírásakor nem. Ennek ellenére biztosra vehető, hogy a *Historiára* támaszkodik, tekintve, hogy nincs olyan alternatív forrás, ahonnan átvehetné a szent királyi genealógiáját.

Péan Gatineau művének a 15. században készült egy prózaváltozata (*Vie et miracles de saint Martin de Tours*), mely elég híven követi az eredetit. Egy az elején töredékes kéziratban maradt fenn,¹⁹ amely csonkasága folytán éppenséggel nem tartalmazza Márton ifjúkorának történetét (a töredék egy már Márton püspökké választása után megesett csodával kezdődik), illetve két nyomtatványban (kiadva 1496 és 1516), melyek alapján rekonstruálni lehet, hogy a csonka kézirat elveszett elején milyen szöveg szerepelt. Számos közös szófordulat és közös narratív elem alapján bizonyítottnak tűnik, hogy ez a mű Péan Gatineau verses legendájának átültetése prózába, s ezt megerősíti, hogy a csonka kézirat végén van is egy említés, miszerint a szöveg Péan Gatineau nyomán íródott.²⁰ Csupán az zavaró, hogy a nyomtatott változathoz ez az

18 Tony Hunt: A Forgotten Author – Péan Gatineau. *French Studies* 58. (2004) 3. sz. 313–326.

19 Tours, Bibliothèque Municipale, ms. 1025. Király Ilona téves raktári jelzetet ad meg; az általa hivatkozott 928-as számú kézirat szintén Szent Mártonnal kapcsolatos iratokat tartalmaz, de egy 19. századi gyűjteményt. *Király I.*: i. m. 53.

20 Az explicit szövege: „*A ce derrain miracle cy se taist Payen Gastineau qui ce livre fist et ceste hystoyre mist en rime. Et pource qu'il n'en parle plus fault que je me taise moy comme non saichant qui ay translaté et mys de ryme en prose ce que Paien Gastineau avoit fait. Si prenez en gré et s'il y a faulte de langage ou d'escripture si vueillez supplier a mon nom seus et a ma simplese et icelluy corriger le plus gracieusement que pourrez. (...) ...nostre doux saulveur Jhesucrist qui doint bonne santé et bonne vie et longue a nostre bon roy Charles et la royne, a monseigneur le daulphin, a leur lignee et a tous ceulx du sang royal aiant bonne voullenté et ceulx qui mauvaie sont dieu les vueille amander tellement qu'ilz recongnoissent leur droicturier seigneur. Aussi vueille delivrer tous prisonniers du sang real qui sont es mains de noz ennemis. Aussi que nous puissons avoir bonne paix et vivon en ce reaulme a l'onneur et au prouffit du roy et de la chose publique a la confusion et deshonneur de ces anciens ennemis estranges et privez.*” (fol. 117r-v). („Ennél az utolsó csodánál elhallgat Payen Gastineau, aki ezt a könyvet írta, és ezt a történetet megverselte. És minthogy ő nem ír róla többet, nekem is el kell hallgatnom, mint tudatlannak, aki csak lefordította és versből prózába írta át azt, amit Paien Gastineau készített. Fogadjátok jóindulatúan, és ha a nyelvében vagy az írásában valami hiba volna, azt csak az én nevemnek és az én együgyűségemnek tulajdonítsátok, és javítsátok ki, a lehető legtöbb kegyelem-

explicit hiányzik, s a nyomtatvány címe egy meg nem nevezett latin forrásra hivatkozik.²¹ Valószínű, hogy ez az 1496-os kiadás készítőjének saját ötlete volt: azt remélhette, hogy népnyelvű szövege nagyobb érdeklődésre tarthat számot, ha latin forrás fordításának tartják. A fordítás az explicit tanúsága szerint az azincourt-i csata (1414) után készülhetett, amikor I. Károly orléans-i herceg és testvére fogságba estek, de szabadulásuk (1440) előtt, s még inkább 1417 (Károly ponthieu-i gróf, a későbbi VII. Károly hivatalos trónörökössé válása) és 1422 (VI. Károly halála) között. Persze az is lehetséges, bár kevésbé valószínű, hogy VII. Károly fiára, a későbbi XI. Lajosra utal a dauphin megjelölés: ebben az esetben 1423 és 1440 közé datálhatnánk a prózaváltozatot.

Időben, műfajilag és a *Historiához* fűződő viszonyát tekintve is távolabb áll az előző szövegektől az a valószínűleg a 15. század végén keletkezett misztériumjáték (*Mystere de la vie et hystoire de monseigneur saint Martin*), mely egyetlen 16. századi nyomtatványból volt ismert, ami elveszett, és csak egy 19. századi kéziratos másolata maradt fenn, ami viszont megsemmisült a chartres-i könyvtár 1944-es bombázása során, de fennmaradt belőle egy 1841-es kiadás, mely a 20. századi kritikai kiadás alapjául szolgált (3. kép).²² Ebben a szövegben Márton a pogány magyar király fia. Apja Mártont unokatestvérére, Acherance hercegére bízta, hogy tőle kapjon megfelelő hercegi-lovagi neveltetést. A hét alvó, akik a *Historiában* Márton unokaöccsei, nem szerepelnek ebben a szövegben, viszont Márton húgának fia fontos szerepet játszik: ő Szent Bereck lesz, aki történetileg Márton utódja volt a tours-i püspöki székben. Bereck apja a milánói herceg: ez a főúri családi kapcsolat is új, egyedi elem Márton családfáján. Mártonnak sikerül húgát és annak férjét megtéríteni, s miután a királlyá koronázott Márton lemond a koronáról, a milánói herceg javára teszi. Ő pedig háborúban elhódítja a magyar királyi trónt Acherance

---

mel. [...] a mi édes Megváltónk, Jézus Krisztus, aki adjon jó egészséget és boldog és hosszú életet a mi jó Károly királyunknak és a királynénak, a trónörökös úrnak, a nemzetségüknek és mindenkinek, akiben királyi vér csörgedez és jó akarattal bír, és akik rosszakaratúak, azokat büntesse meg Isten úgy, hogy elismerjék jogos uralkodójukat. És szabadítson ki minden királyi vérből származó herceget, akik az ellenségeink kezében vannak. És így békében élhessünk ebben a királyságban a király és a köz dicsőségére és javára, és a régi idegen és közeli ellenségeink megszegyenyítésére és összezavarására.”) A kézirat néhány oldalának, köztük az explicipitet tartalmazóknak digitális másolatát a tours-i könyvtár igazgatója, Régis Rech bocsátotta a rendelkezésemre: ezúton is hálásan köszönöm a segítségét.

- 21 Az incipit szerint: „*Sensuyt la treslouable et recommandable vie avecques les miracles de mon seigneur saint Martin translatee de latin en francoys.*” („Következik Szent Márton urunknak igen dicséretes és példamutató élete a csodáival együtt, latinból franciára fordítva.”)
- 22 *Katharine Anne Knutsen*: *Mystere de la vie et hystoire de monseigneur saint Martin*. Édition critique. Kiadatlan PhD-dolgozat, University of Massachusetts, 1976. 29. sqq. (A ProQuest adatbázisból letöltve.)

3. kép. A Szent Mártonról szóló anonim
misztériumjáték címlapja Doublet de
Boisthibault 19. századi kiadásából

hercegétől, aki csökönyösen kitart pogánysága mellett. A misztériumjáték nem kapcsolódik közvetlenül Péan Gatineau verses legendájához, és úgy tűnik, szerzője szándékosan Márton több alternatív származási legendáját kombinálta össze. Van olyan motívum, amelyet a kritikai kiadás Péan Gatineau prózaváltozatából tud csak eredeztetni, és például Márton és Bereck rokonsága a *Belle Hélène de Constantinople* című népszerű 14. századi *chanson de geste*-ben szerepel először, bár ott testvérek.

Király Ilona végül részletesen ismertet egy talán 15. század végi, bár díszítése alapján szerintem inkább 16. századi, hatalmas genealógiai táblázatot, amely Szent Márton családfáját (4–5. kép) tartalmazza, rajta a szent magyar

4. kép. Szent Márton fiktív családfája a 16. századból

5. kép. Szent Márton és a koldus alakja a családfán

felmenőivel.²³ Az első ismertetői szerint az Indre-et-Loire megyei levéltárban található dokumentum szerzője az 1496-ban meghalt Ambroise de Cambrai, XI. Lajos tanácsosa lehetett, aki számos világi és egyházi tisztséget viselt, töb-

²³ *Généalogie de saint Martin*, Archives départementales Indre et Loire, Liasse G 365. Nagyon köszönöm a levéltár munkatársainak, hogy rendelkezésemre bocsátották a genealógia nagy felbontású fotóit (a szöveg egyébként még így is olvashatatlan néhány helyen). A genealógiai táblázatot egyébként Király Ilona átírta és közli idézett tanulmánya függelékeként.

bek közt a Sorbonne jogi karának dékánja és régense is volt. Nem világos, hogy a szöveg kinek a megrendelésére készült, és miként került a levéltárba. Vajon a megrendelő személye is Tours-hoz köti, vagy inkább a király, esetleg a Sorbonne környezetében kell keresni a táblázat elkészítésének magyarázatát? Nehezen eldönthető. Az viszont bizonyos, hogy Márton rokonságában nemcsak a pogány magyar király apja, Florus jelenik meg, hanem keletrómai császárok és legendás angol uralkodók is, tehát a szerző összedolgozta a *Historia septem dormientium* és a *Belle Hélène de Constantinople* adatait. A kompilátor volta-képp minden számba jöhető illusztris őst összeszedett, akik Márton nemesi származását igazolták: így kerül a családfára Arthur király, s az ő apja és nagyapja is.

Az adatokat összegezve tehát azt látjuk, hogy a 11. század közepétől a 15. század végéig a *Historia* nyomán négy narratív forrásban szerepel Szent Márton magyar származása. Ehhez tehetjük hozzá Albericus de Trium Fontium krónikáját a 13. századból. Egyáltalán nem közömbös, hogy a *Historia* a 9. vagy a 12. században keletkezett. Az új, kései datálás talán megváltoztatja azt a viszonyrendszert, ami a *Historiát* azokhoz a szövegekhez köti, amelyekre hathatott, illetve amelyek forrásául szolgálhattak. Egy 9. századi szöveg esetében a potenciális források köre szűk, s akkor viszont hosszabb, kiterjedtebb hatástörténettel kellett számolnia Király Ilonának, néhol pedig nem tudott magyarázatot adni, hogy miért kerül elő olyan szövegekben is a *Historia* potenciális hatása, amelyeknél nem nagyon magyarázható. A későbbre datálás néhány esetben megfordítja a hatásirányt. Király Ilona hívja fel rá a figyelmet, hogy az Aumer és Floire nevek (Márton hun királyi felmenői, apja és dédapja) gyakoriak a chanson de geste-ekben, gyakran kombinálva is, viszont sajnálattal állapítja meg, hogy ezek nem lehettek a *Historia* szerzőjének forrásai, hiszen a francia műfaj csak a 11. században születik meg. Mivel a 12. század közepe táján készült a *Historia*, megoldódik ez a probléma is, hiszen ekkor már hathatott a népnyelvű irodalmi hagyomány a *Historiára*.

Sokkal fontosabb következménye is van annak, hogy a 12. században készült el a *Historia* és Márton fiktív genealógiája. Ekkor már létrejött Magyarországnak, így nem kizárt, hogy nem egy képzeletbeli, imaginárius Hunnia-Hungária szülötteként írnak Florus királyról és szent életű elsőszülött fiáról, hanem a kortárs magyar valóság szolgált mintául a szerző számára. Ekkor már megtörtént Szent István és Szent Imre kanonizációja, és az Árpádok szent nemzetisége lett a középkori Magyar Királyság legfontosabb védjegye. Tudjuk azt is, hogy ekkor még nem volt széles körben elterjedt az uralkodói szentség ideálja, éppen ezért elképzelhető, sőt valószínű, hogy a *Historia* szerzőjére hatott a magyar királyi szentség ideológiája is, és szemében Szent Márton jelentőségét is

emelte az, hogy a magyar királyok nemzetségéből származik (bármennyivel is előzte meg időben Márton kora a Magyar Királyság létrejöttét). Tehát talán nem is Márton tekintélye sugárzott ki az Árpádokra, hanem fordítva!

A *Historia* és Szent István legendái között nem találtam szövegszerű kapcsolatot, de egy motivikusat igen. Király Ilona Kis Pippin bonyolult családfájával magyarázza Márton szövevényes genealógiáját, ami olyan kidolgozott, hogy még a szent dédapjának nevét is tudni véli a *Historia*, de meglehet, a több generáció beazonosításának igénye abból is fakad, hogy István legendája azt mondja, Géza már a magyarok negyedik fejedelme volt Pannóniában. A *Historia* szerzője mintha ezt az úrt akarta volna kitölteni Márton Florus nevű apját és nagyapját, illetve Amnarus vagy Aumarus nevű dédapját kitalálva.²⁴

Egy másik figyelemre méltó hasonlóság, hogy Márton apja, Florus a keletrómai császár unokahúgát, Costanciát vette feleségül, István király pedig – ahogy a legendája fogalmaz – „a római császár” húgát. Egy másik érdekes párhuzam a magyar történelemmel Márton konstantinápolyi nevelkedése, hiszen éppen a 12. század második felében, 1165–1170 között élt a bizánci udvarban a későbbi III. Béla, Mánuel Komnénosz trónjának várományosa. Persze a *Historia* bizonytalan datálása miatt ez utóbbi párhuzam végképp bizonytalan. Mégis, az a feltevés bátran megkockáztatható, hogy a *Historia* névtelen szerzője, aki fontosnak tartotta Márton előkelő származását királyivá nemesíteni, az Árpádokról mintázta hőse családját.

Idekapcsolódik egy másik népszerű népnyelvű szöveg, a *Floire et Blanchefleur* (6. kép) című korai idillikus regény, amelynek datálása szintén sokat vitatott problémája az ófrancia filológiának. A mű a pogány Floire királyfi és a keresztény Blanchefleur idilli szerelméről szól, s végkifejletként Floire, miután feleségül veszi a keresztény lányt, egész népét keresztény hitre téríti. A szöveg egyik változatában Floire Magyarország királya, a másikban Aumarie-é, amit leggyakrabban az Ibériai-félszigeten fekvő Almeriának feleltetnek meg, s a *chanson de geste*-ekben gyakran említik mint szaracén királyságot. A művet a legfrissebb kritikai kiadás – Jean-Luc Leclanche-é – 1150 körülre datálja, s szerzőjének egy különben ismeretlen, Tours környéki klerikust tart, Robert d’Orbigny-t. Leclanche feltételezi, hogy a rész, ahol Floire-t Magyarország királyaként említik, későbbi betoldás, az első szövegváltozatban nem szerepelt.²⁵ Leclanche nem tudott Oury és Farmer véleményéről, a *Historia* 12. századi datálásáról. Ő Floire nevét is a hét alvó legen-

24 Király Ilona szerint Aumarus neve Kis Pippin dédapjára, Arnalduséra emlékeztet (*Király I.*: i. m. 33). Hát, ha arra hasonlít, akkor szerintem az Almus névre legalább annyira.

25 *Robert d’Orbigny*: *Le conte de Floire et Blancheflor*. Nouvelle édition critique du texte du manuscrit A (Paris, BnF, fr. 375). Publié, traduit, présenté et annoté par Jean-Luc Leclanche. Champion, Paris, 2003. (Champion classiques, Série Moyen Âge 2.)

dájából, a *Historiából* származtatja Eckhardt Sándor nyomán, ami viszont, ha a 12. század második feléből származik a *Historia*, bajosan lehetséges. Huguette Legros hipotézise szerint a *Floire et Blanchefleur* Capet Margit környezetében, 1186 körül keletkezhetett, mielőtt a hercegnő Magyarországra indult, hogy III. Béla felesége legyen.²⁶ A regény szerelmespárja, a keresztény hercegnő és a hatására megtérő, erényes pogány uralkodó, aki majd népét is a keresztény hitre téríti, Legros szerint allegorikusan Margitra és Bélára utal: ez lenne Magyarország szerepeltetésének magyarázata.²⁷ A regény kétes datálása és hitelű prologusa, ahol a magyar vonatkozást olvassuk, Nagylábú Bertát, Nagy Károly anyját is Floire és Blanchefleur nászából származtatja.

6. kép. Floire és Blanchefleur története egy 14. századi francia elefántcsont ládán

26 Huguette Legros: *La rose et le lys: étude littéraire du „Conte de Floire et Blanchefleur”*. Université de Provence, CUERMA, Aix-en-Provence, 1992. 14–35.

27 A fentebb ismertetett Szent Márton-misztériumjáték és a *Floire et Blanchefleur* érdekes közös motívuma, hogy Floire egy pogány nagybátyjától öröklő Magyarország királyságát, Márton pedig keresztény hitre téríti sógorát, a milánói herceget, és utána neki adományozza Magyarország trónját, amit az csatában el is nyer a pogánynak megmaradt magyar Acherance hercegtől. Ez a motívum akár az István öröklése körüli bonyodalmakat is tükrözhetné, ami azt tételeznél fel, hogy a szerzők ismerték Szent István legendáját, vagy legalább felületesen valamilyen magyar krónikát, de valljuk meg, ennek az esélye csekély.

Ha Legros hipotézisét és ezt a dátumot fogadjuk el, akkor tulajdonképpen egy időben keletkezhetett az idillikus regény és a *Historia*, s benne Szent Márton bonyolult családfája három Floire nevű pogány magyar királlyal vagy királyfival. Eldönthetetlen, hogy melyik volt a korábbi.²⁸ Ha viszont csak későbbi betoldásnak tartjuk a regény bevezetésében Floire magyar királyságának említését, akkor arra kell jutnunk, amire Király Ilona: véletlen névegyezés a két Floire-é, és csak egy tudós átdolgozó gondolta úgy, hogy Márton elődeihez kell kapcsolnia a regény pogány főhősét.²⁹ Különös, hogy a Karoling-dinasztia védőszentje, Márton, illetve a császárság alapítójának, Nagy Károlynak az anyja egyaránt magyar származású néhány szövegben, ráadásul mindkét fiktív genealógia köthető Tours-hoz. Véleményem szerint nem megállapítható, melyik illusztris személy, Márton vagy Nagylábú Berta magyar királyi származása a korábbi motívum, de biztosan nem függetlenek egymástól. Lehetséges, hogy a két történetnek köze van Saint-Denis apátsága és Tours, Márton kultuszhelye vetélkedéséhez, a két kultuszhely és védőszentjük szerepének változásához a Capeting-dinasztia királyi ideológiájában.³⁰

MÁRTON MAGYAR KIRÁLYI SZÁRMAZÁSÁNAK NYOMAI MÁS ÓFRANCIA SZÖVEGEKBEN

Alapvető kérdés, hogy ez a négy-öt régóta ismert forrás mennyire fűzhető fel egy száltra, és milyen relatív jelentősége volt Szent Márton kultuszában. Nyilvánvaló, hogy olyan ismertségre, hitelre sohasem tettek szert, mint Sulpicius Severus *vitája*, de csak a fennmaradt francia nyelvű, Mártonhoz kötődő hagiográfiai szövegek teljes kontextusában lehet képet kapni elterjedtségükről. Ki-

28 Floire és Nagylábú Berta magyar származását sokkal több szövegben találjuk meg, mint Szent Márton magyar eredetét, de ez nem perdöntő az elsőség kérdésében.

29 Király Ilona pontosan így fogalmaz: „Láttuk, hogy a névegyezés alapján milyen könnyen azonosították a XII. században az egész különböző cselekményű chanson de geste-ek hőseit. Ezért az a kompiláló, aki először akarta Berta királyi származását megírni, a kor szokásai szerint más hagyomány azonos nevű hősenek a Szent Márton monda Floire-jának vette át a rangját, és így lett Berta magyar király leányává.” *Király I.*: i. m. 81.

30 Kóvér Lajos uralkodása alatt (1081–1137) Szent Dénes és a neki dedikált apátság komoly tekintélyre tett szert, és ekkor lett fontosabb Szent Mártonnál és Tours-nál. *Colette Beaune: Naissance de la nation française*. Gallimard, Paris, 1985. 80–81. Szent Márton kultusza egyébként Saint-Denis-ben is erős volt, ezt bizonyítja, hogy „egy ottani legenda szerint sokáig őrizték a templomban azt a márványmedencét, ahol állítólag Szent Mártont megkeresztelték”. *Király I.*: i. m. 84.

rály Ilona említi azokat a szövegeket, melyekben Márton magyar herceg mi-volta nem szerepel, de csak általánosságban, pár példát kiragadva. Mint jelez-tem, az IRHT JONAS adatbázisának készítői elvégezték a legendaváltozatok beazonosítását, rendszerezését, így alaposabb áttekintésre is mód nyílik. A kö-vetkezőkben bemutatom az összes általam elért középkori népnyelvű forrást, amely Márton származásáról írt, átfésülve a Király Ilona által nem ismert le-gendákat is. Arra voltam kíváncsi, vajon a *Historia* hatása felfedezhető-e to-vábbi legendákban, illetve Márton szülőhelye (Savaria, Pannónia vagy Ma-gyarország), előkelő rangja miként jelenik meg a különféle változatokban.

Király Ilona részben szerencsésebb volt, mint a mai kutatók, hiszen több mára elpusztult kéziratot is kézbe vehetett, másrészt viszont nehezebb körülmények között dolgozott, hiszen a kéziratárak feltártsága, a népnyelvű hagio-gráfia ismerete a két világháború között nem állt a mai színvonalon. Kellő háttérismeretek és elegendő kutatási idő híján nem mindig tudhatta, mikor találkozik egy új szöveggel és mikor egy már ismert legenda szövegvariánsával. Szót ejt például Szent Márton Sulpicius Severus-féle *vitájának* egy francia fordításáról, melynek négy kéziratát ismeri, de úgy tűnik, nem volt tisztában azzal, hogy ugyanannak a fordításnak négy kéziratát azonosította, inkább úgy gondolta, különböző fordításokról van szó.³¹

A JONAS adatbázisból kiderül, hogy e legendafordításnak 19 fennmaradt kézirata van, ezzel messze a legelterjedtebb francia Márton-legenda, ha külön-böző művekként tartjuk számon a *Legenda aurea* eltérő fordításait. Minden két-séget kizáróan a *Legenda aurea* elterjedése előtt, s azt leszámítva, ez a népnyelvű legendaváltozat volt a legnagyobb hatással francia nyelvterületen a szent kul-tuszára. Nem csupán a Sulpicius Severus által írt életrajzot tartalmazza, hanem Márton *translatióját* és Sulpicius Severus dialógusait, tehát egy egész hagiográfiai dossziét. E műnek az elmúlt pár évtizedben sikerült azonosítani a szerzőjét: Wauchier de Denainnek tulajdonítható, aki legalább kétszoptnyi legendát for-dított le franciára: nyolcat-nyolcat a sivatagi atyák, illetve a hitvalló szentek élet-rajzai közül pártfogója, Philippe de Namur márki számára.³² Ez a fordítói tevén-kenység a legkorábbi jelentős francia prózáírók közé emeli Wauchier-t, aki talán a *Histoire ancienne jusqu'à Jules César* című antik történeti kompilációnak és Chrétien de Troyes *Conte du Graalja* második folytatásának is szerzője. A lefor-dított legendák között kiemelt helyen és terjedelemben szerepel Szent Mártoné; a legtöbb kéziratban, ahol azonosítani lehet a hitvalló szentek teljes ciklusát, ez az első a nyolc közül. Wauchier gyűjteménye szerepelt a francia nyelvű középkori

31 „A párizsi nemzeti könyvtárban nagyon sok kéziratot francia fordítása van.” *Király I.*: i. m. 29.

32 Namuri Fülöp (1175–1212) IX. Balduin flandriai gróf és konstantinápolyi latin császár öccse volt.

legendárium első alapgyűjteményében, amelyet a 13. és a 14. század során bővítettek ki, s a legelterjedtebb francia nyelvű legendagyűjtemény volt sokáig, csak a *Legenda aurea* fordításai szorították némiképp háttérbe.

Péan Gatineau művéhez hasonlóan ez is egy teljességre törekvő kompiláció, amely minden Mártonra vonatkozó latin szöveget elérhetővé akart tenni. De elsősorban Sulpicius Severusra megy vissza, és nem veszi számításba a hét alvó legendájának marmoutier-i hagyományát és Márton feltételezett magyar/hun/pannóniai származását. Wauchier legendaváltozatában, ahogy a modellben, Sulpicius Severus legendájában, csak a kezdőmondat említi Márton származását. A különböző kéziratok ezt több változatban tartalmazzák, ezek közül idézek néhányat.

Király Ilona a párizsi BnF fr. 23112-es kódexe alapján idézi az incipitet, melyben a szent származása szerepel: „*Sains Martins fu ne de la contree de Pannonie d'un castel qui avoit a non Isapharie.*” („Szent Márton Pannónia vidékéről származott, egy kastélyból, amelynek Isapharie volt a neve.”)

Íme néhány további változat, saját átírásomban:

BnF fr. 185: „*Sains Martins fu nez en la cité de Pannonie, d'un chastel qui Ysapharie estoit appelez.*”

BnF fr. 412: „*Seinz Martins fu nez de la contree de Pannone d'un chastel qi Ysabbarie avoit non.*”

BnF fr. 413: „*Saint Martin fut nez de Panone d'un chastel qui Ysapharie avoit non.*”

BnF fr. 23117: „*Sains Martins fu nez de Pavone d'un chastel qui Ysapharie avoit nom.*”

Mint látjuk, Pannónia átváltozhatott várossá, vidékké, és a Pavone alak is előfordul az egyik kódexben, valószínűleg Pavia és Pannónia furcsa elegyeként. Ez azért is érdekes, mert Wauchier fordításának általam ismert kézírataiból hiányzik Márton itáliai, paviai nevelkedésének motívuma. Ezzel szemben a későbbi francia legendákban általában szerepel, de Savaria és Pannónia ezekben is a lehető legváltozatosabb alakokban jelennek meg.

Jean de Mailly legendáriumának (c. 1243 *Abbreviatio in gestis et Miraculis Sanctorum*) francia fordításában például így:

BnF fr. 988: „*Sainz Martins fu nez en .i. chastel qui estoit apelez Sabaires, et fu norriz a Papie une cité de Lombardie. Et apres il fu chevaliers avec son pere qui estoit chevaliers Constantin et Julien qui lors estoient ampeeor.*”

A *Legenda aurea* Jean de Vignay által készített fordításának kézíratai a következő változatokat adják (a latin eredeti a pannonok Sabariának nevezett városát említi):

BnF fr. 241: „Martin fu né el chastel de Salune des Pannoniens, mes il fu norri en Ytalie a Pavie avec son pere qui estoit mestre des chevaliers souz Consancien et Julien Cesar.” („Márton a pannonok Salune nevű kastélyában született, de Itáliában, Paviában nevelkedett apjával, aki a lovagok vezetője volt Constantinus és Julianus császárok alatt.”) (7. kép.)

7. kép. A *Legenda aurea* 1348-as, Jehan de Vignay francia fordításának Szent Mártonról szóló oldala

BnF fr. 414: „*Martin fu nés ou chastel de Salurie des Pannoniers, mais il fu nourry en Ytalie a Pavie avec son pere qui estoit maistre des chevaliers soubz Constantien et Julien Cesar.*”

BnF fr. 15475: „*Martin fu ne ou chastel de Salurie des Ponoïens, mais il fut nourry en Ytalie a Pavie avec son frere qui estoit maistre des chevaliers soubz Constantien, Julian et Cesar.*”

Jellemző, hogy itt Sabaria (Salune, Salurie) neve alakult át, és a pannonok (Panoniens, Pannoniers, Ponoïens) is különféle névalakokban szerepelnek.

Egy Jeanne de Malonne nevű szerzőnőnek tulajdonítják a következő, a *Legenda aureán* alapuló legendaváltozatot, ahol nyoma sincs a szent származási helyének:

Leiden, Bibliothek der Rijksuniversiteit, BPL 46 A: „*La feste sains Martins si est al xie jour de novembre. Chis Martins si fut fils a une home qui astoit maistre des chevaliers a tens Constantins l'enperere. Et quant il eut xii ans si s'en alat il a l'englizie...*” („Szent Márton ünnepe november 11-ére esik. Ez a Márton egy olyan férfi fia volt, aki a lovagok vezetője volt Constantinus császár idejében. És amikor 12 éves lett, elment a templomba...”)

Más, névtelen *Legenda aurea*-fordításokban a következő változatokat találjuk:

BnF fr. 1054: „*Les parents de saint Martin furent romains et encore estoient paiens qu'il l'eleuverent et fu engenree en Pannonie et ...³³ en Ythalie.*” („Szent Márton szülei, akik nevelték őt, rómaiak voltak és pogányok, és Pannóniában nemzették, és Itáliában [nevelkedett].”)

BnF fr. 23114: „*Saint Martin fu nez en la terre de Sabbarie en ung castel des Panoniens mais devens Lombardie a Pappie fu nourris a son pere qui maistre estoit de chevaliers. Et soubz Constantin et Julian cesar tint la la sengnourie, et de sa chevalerie. Non mie toutesvoies de sa volenté car des soffaire il fu de dieu espirez.*”

BnF fr. 818: „*Sainz Martins arcevesques de Tors d'un chastel des pannonians de la terre de Sabarie fu nez, mes il fu norriz dedenz Ytale. Selonc la dignité do siecle il fu de nobles genz, nequedant de paiens. Li peres de cestui fu chevaliers premierement, apres fu tribunus des chevaliers. Icist meismes enseigniz la chevalerie armee en sa joence.*”

BnF fr. 20330: „*Sainz Martins fu nez d'un chastel de Pamo, de Sabari, mais il fu norris en Lombardie a Pavie la cité, et ne fu mie de basse gent, car ses peres fu primes chevaliers, et puis fu tribunes. Il segui en sa joinece les genz qui aloient as armes, avoec son pere qui fu ausi tribunes des chevaliers ou tans Constantin, et Julien empereours.*”

33 Az itt található szót, feltehetően ígét, nem sikerült elolvasnom a rossz minőségű, mikrofilmből készült digitális másolat alapján.

A szövegrészek jelentése megegyezik, csupán a helynevek változnak, illetve a *tribunus militum* kifejezés (Márton apjának katonai rangja) fordításai. Az utolsó példa végképp eltávolodik a forrástól, itt Pamo kastélyáról van szó, Sabariban. A nem a *Legenda aurea*ból származó legendák közül egy példa a cambridge-i Fitzwilliam Museum, Charles Fairfax Murray 012 jelzetű kódexének változata: „*La feste saint Martiens est allé xi jour de novembre. Chis Martiens fu neis en Pannonye, et en Pavie et Lombardie fut ilh nouris. Et quant ilh eut xii ans, ilh s'en allat alle onglor combien qu'ilh fuis encors payens. Et se fist instruire de la foid contre le volonteit de son pere et de sa mere, qui estoient payens.*” („Szent Márton ünnepének napja november 11. Ez a Márton Pannóniában született, és Paviában és Lombardiában nevelkedett. És amikor 12 éves volt, elment imádkozni, noha még pogány volt. És kitaníttatta magát a hit dolgában apja és anyja akarata ellenére, akik pogányok voltak.”) Itt Pannónia megmarad, a város neve viszont eltűnik.

Több kéziratot nem tudtam sem kézbe venni, sem másolatban megnézni, de íme néhány adat a JONAS adatbázis alapján, amely rögzíti a középkori szövegek incipitjeit. Sajnos ha több kézirat van, általában akkor is csak egy-egy változat szövegkezdetét rögzítették:

Tournai, Bibliotheque de la Ville 127: „*Sains Martins fut nez de Sabarie. Comment qu'il fust nourris vers Ytallie Papie, chieux chi fut chevaliers aveuc sen pere, comment qu'il le fust bien envis...*”

Semur-en-Auxois, Bibliothèque municipale, 038: „*Saint Martin fut filz d'un payen qui estoit maistre des chevaliers Constantin et Julien Cesar et le fesoit chevaucher o lui.*”

Lille, Bibliothèque municipale, 452 (795): „*Saint Martin fut nes du pais de Pannonie d'un castel qui ot a non Saliariam. Si fut de mont haulte lignie de par pere.*”

Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Med. Pal. 141: „*En Sabarie fu nes s. Martins comment qu'il fust nourris en Ytalie et fu de moult noble lignie estrais.*”

Egy öt kéziratban fennmaradt változatban (például Cambrai, Bibliothèque municipale, 210):

„*Saint Martin fu nez en Pannonia et fu nourris a Pavie en Lombardie. En se xiie annee convoitoit il a estre hermittez ja soiche qu'il fust encore payens.*” („Szent Márton Pannóniában született és Paviában, Lombardiában nevelkedett. Tizenkét évesen remete szeretett volna lenni, noha akkor még pogány volt.”)

Végül a *Legenda aurea* egyik 14. századi provanszál fordításában a következő formában szerepel a származási hely: „*Marti nasquet en lo castelh de Patmos de Sabaria.*” („Márton Sabaria Patmosz nevű kastélyában született.”) Itt feltehetően Szent Pál miatt Patmosz szigetére asszociált az írnok vagy a kompilátor, ezért fordította el így Pannónia számára ismeretlen nevét. Nem volt lehetőségem,

hogy az összes legendaváltozat összes kéziratát végignézzem, mindenesetre anynyi leszűrhető, hogy a két minket érdeklő helynév, „Sabaria” és „Pannonia” nagyon eltérő, nehezen felismerhető formában jelentek meg. A felsorolt források egyikében sem magyarálták meg őket, s nem feleltették meg Pannóniát a középkori Magyarországnak, s Sabariát végképp nem Szombathelynek vagy Pannonhalmának. Lombardiai neveltetésének említése gyakran elmarad, és apja mindenhol katonai tisztségviselő, Sulpicius Severus legendájának megfelelően.

A legendák mellett még egy közismert középkori szöveg tartalmazta Szent Márton életrajzát. Vincent de Beauvais (1190–1264) *Speculum historiale* című munkája 18. könyvének 10. fejezetében kezdődik a szent életrajza, ami a kronologikus felépítésű mű további fejezeteiben folytatódik. Ahogy a *Legenda aurea*-nak, Jean de Vignay 1332 körül ennek a műnek is elkészítette a fordítását. Ahogy az várható volt, itt sem szerepel Magyarország említése, pusztán a pannóniai származás és a magas rangú katona édesapa, ami nem meglepő, hiszen Vincent (és fordítója) egyértelműen megnevezi a forrását, az általa hitelesnek tartott Sulpicius Severust. Jean de Vignay fordítását idézem. BnF fr. 51,³⁴ fol. 250: „*En ce temps fleuri saint Martin en France qui estoit arcevesque de Tours duquel Sulpicien Sever escript la vie, qui avoit esté tres familiale de luy, et l'escript par tres clere et aperte parole. Et Martin ainsi adonc né en Sabarie .i. chastel des Panoniens mais il fu nourri en Ytalie. Et ses parens selonc la dignité du siecle n'estoient pas des plus bas mes il estoient paiens toutefois et son pere estoit chevalier le premiers apres le maistre des chevaliers.*” („Ebben az időben virágzott Franciaországban Szent Márton, aki Tours érseke volt, és akinek Sulpicius Severus írta meg az életét, aki nagyon közel állt hozzá, világos és érthető szavakkal. És Márton Sabariában született, a pannonok egyik kastélyában, de Itáliában nevelkedett. És a szülei a világi méltóság szerint nem voltak a legalacsonyabb rendűek, de mégis pogányok voltak, és apja a lovagság vezetője utáni első rangot töltötte be.”)

A KIVÉTEL

Egyetlen olyan, eddig kiadatlan változatát találtam meg a Márton-legendának, amely megpróbálta kibővíteni a *Legenda aurea* életrajzát a magyar származás adataival. A párizsi BnF fr. 1534 jelzetű kódexének szövege (fol. 74vb–79rb) így

34 A Jean de Vignay-féle fordítás 18. könyvét nyolc fennmaradt kézirat tartalmazza. Antoine Vérard nyomtatásban is kiadta az egész művet a 16. század elején. Kritikai kiadása még nincs.

írja le Márton származását: „*Saint Martin fust de mont noble ligniee et de sainte vie. Il fu né de Pannonie qui ore est appellée Hongrie. Et fu filz Floires qui fu filz Eaumer Roy de Hongrie. Mauximien et Hercules cachierent Eaumer de Hongrie et cachierent hors de la terre, et Floires qui plus ne fu mies subget a l'empiere, puis prist Brigide meche au roy d'Esoigne dont saint Martin fust, qui out deulx freres Hilgius et Floires le mendre qui fu mont saint homme. Saint Martin fu sy aumosnier, que de son enfance il donnoit pour dieu et sy ne savoit qui dieu estoit. Hilgius ot vii. filz. Aucuns dient que ce furent lez sains sept dormans qui sont a Tours en une eglise. Saint Martin lessa pere et mere et vint a Paiani l'evesque de Costentin noble qui le baptiza, a trois cens et lxiij ans de la nativité. Puis revint a son pere qui le mena a Constant emperie de Romme qui le fist chevalier et fust chevalier .v ans puis vint en France et ung vallet a lui a qui mainte fois terdy ses soulles. Or adonc que Julien cesar ot besong de chevalier, sy manda Martin qui estoit nouvel chevalier qu'il venist a luy et il y vint. Et ly dist l'empueure qu'il convenoit que il allast en la bataille. Et Martin ly dist: A moy n'est mie de combatre et se je vois je n'y porteroy escu, ne lances mes quant j'auroy feste la crois en mont front je les ire envoie*” (fol. 74v–75r). („Szent Márton nagyon előkelő nemzetségből származott és szent életet élt. Pannóniában született, amit most Magyarországnak neveznek. És Floire fia volt, aki Eaumer magyar király fia volt. Maximianus és Hercules elűzték Eaumert Magyarországról és a földjéről,³⁵ és Floire, aki ezután sem volt alávetve a császárnak, feleségül vette Brigide-et, aki Esoigne [Sessoigne? Szászország?] királyának lánya volt, akitől származott Szent Márton, akinek két testvére volt, Hilgius és az ifjabb Floire, aki nagyon szent életű ember volt. Szent Márton annyira könyörületes volt, hogy már gyermekkorában is adakozott Isten nevében, noha nem is tudta, kicsoda az az Isten. Hilgiusnak hét fia volt. Némelyek azt mondják, ők a hét szent alvó, akik Tours-ban vannak egy templomban. Szent Márton elhagyta apját és anyját, és elment Paianihoz, Konstantinápoly püspökéhez, aki megkeresztelte, a Mi Urunk születése után háromszázhatvannégy évvel. Azután visszatért apjához, aki elvitte Constantinushoz, Róma császárához, aki lovaggá ütötte, és öt évig lovag volt, majd Franciaországba jött egy inasával, akinek sokszor megtisztította a cipőjét. Aztán amikor Julianus császárnak lovagokra volt szüksége, Mártonért küldetett, aki friss lovag volt, hogy menjen hozzá, és ő oda is ment. És a császár megmondta neki, hogy a csatába kell vonulnia. Mire Márton így szólt: Nekem nem dolgom a hadakozás, és ha el is megyek, nem lesz nálam se pajzs, se lándzsa, de amikor keresztet vetettem a homlokomra, le fogom őket győzni.”) (8. kép.)

35 Ezen a ponton a szöveg kicsit zavaros, valószínűleg az írnok kihagyott egy részt. A hiány más fennmaradt kézirat híján rekonstruálhatatlan.

8. kép. A kódex idézett oldala

Nem világos, hogy ez a legendárium kötődik-e Tours-hoz, mindenesetre a legenda szerzője mindenképpen ismerte a helyi hagiográfiai hagyományt, és látszik, hogy Szent Márton származását összekötötte a hét alvó legendájával. Itt kihagy egy generációt a magyar királyok családfáján, és egyébként sem követi pontosan a *Historia* adatait, de ez betudható az egyetlen fennmaradt kéziratváltozat pontatlanságának is. Az epheszoszi hét alvó legendája szintén szerepel ebben a kéziratban (Folio 54rb–55rb), és szintén egy egyedí változatban, nem pontosan úgy, mint a többi latinon alapuló forrásban. A szerző a szöveget azzal zárja, hogy Epheszoszból Marmoutier-ba került a szentek ereklyéje: „...jusques au temps a une roigne de France Constance qui les fist porter a Mermonstier jouxte Tours l’an IX cens et VIII ans ou ilz repposent.”³⁶ („...egészen

36 Ugyanígy a hét alvó Tours-ba kerülésével zárul egy másik változata a legendának: Rouen, Bibliothèque municipale, 1430 (U. 093) „et quant il furent mors, l’emperour lour fist faire moult grant reverence et les fist canoniser et sont appeller les sept dormans, et sont apresent en lour sepultures a Tours en Touraine” („és amikor meghaltak, a császár nagy tiszteletben részesítette őket, és szentté avatatta, és a hét alvónak hívják őket, és jelenleg Tours-ban, Touraine-ben vannak eltemetve”). Egyébként ebben a legendáriumban Szent Márton egy ritka, csak egyetlen másik kéziratban megtalálható legendaváltozata szerepel. Sajnos nem tudtam ellenőrizni, hogy ebben mit találunk Márton születéséről: a roueni példány nem elérhető digitalizált formában, s a legendaváltozat másik tanúja, a chartres-i pedig egy tűzesetben részben megsemmisült, a töredék olvashatatlan.

egy francia királyné, Constance idejéig, aki Marmoutier-ba vitette őket Tours mellé 908-ban, és azóta is ott nyugszanak.”)

Az a bizonyos Constance királyné, akit a szöveg említ, talán Constance d’Arles lehet, aki 1003-ban ment feleségül II. Róberthez, és 1032-ben hunyt el, vagy esetleg Constance de Castille (1136–1160). Nem tudok róla, hogy bármilyen ereklyét is Marmoutier-ba szállított volna valamelyikük, ráadásul a datálás is mindenképp téves, talán a kézirat, talán a legenda szerzője hibájából. Ennek ellenére Marmoutier említése a hét alvó kapcsán arra utal, hogy a BnF fr. 1534-es jelzetű kódexében fennmaradt legendárium kompilátora ismerhette a Tours környéki hagyományokat, Marmoutier szerepét a hét alvó kultuszában, és talán ezért próbálta összehangolni a Sulpicius Severus által írt életrajz és a Péan Gatineau nyomán elterjedt legenda adatait Márton *vitájában*. A legvalószínűbb az, hogy a szerző Péan Gatineau-tól vagy közvetlenül a *Historiá*-ból vette az adatokat, és ezeket leegyszerűsítve egészítette ki Jacobus de Voragine elbeszélését.

ÖSSZEZÉS

Az eddigiekből kiderült, hogy csak kivételesen kapcsolódott össze Szent Márton franciaországi kultusza Magyarországgal. Az összes francia Márton-legendát átolvasva a Király Ilona által is ismert szövegek számát csak eggyel sikerült szaporítani. Márton magyar királyi származását kevés latin és népnyelvű szöveg említi, és ezek kevés kéziratban maradtak fenn. Ez feltűnő akkor is, ha a Berta-mondával hasonlítjuk össze ezek elterjedtségét, hiszen emez számos népnyelvű fordításban és átdolgozásban megjelent.

Magyarország mint Márton szülőföldje két okból szerepel ritkán a francia szövegekben. Egyrészt Pannónia és Magyarország azonosítása olyan tárgyi tudást követelt meg a legendáriumok fordítóitól és másolóitól, amivel többségük nem rendelkezett, s ha rendelkeztek volna is, ha nem volt különös motivációjuk, hogy megadják Pannónia aktuális nevét, nem tartották lényegesnek az

---

A JONAS adatlapjában rögzített incipit alapján nem valószínű, hogy itt szerepelne a magyar származás legendája: „*Saint Martin fut de noble lignage et se convertit des son enfance moult religieusement.*” („Szent Márton nemes nemzetségből származott, és már gyermekkorában igen vallásosan megtért.”) *Anne-Françoise Leurquin–Marie-Laure Savoye*: Notice de „*Vie de saint Martin de Tours, anonyme*”. In: JONAS-IRHT/CNRS: <http://jonas.irht.cnrs.fr/oeuvre/7230>. (a megtekintés ideje: 2016. március 19.).

adatot, amit Sulpicius Severus művében nyilván nem találhattak meg. Egyébként is a középkori irodalmi szövegek legsérülékenyebb elemei a hely- és személynevek, itt a leggyakoribb a tévesztés, a találékony interpretáció, etimologizálás: ezért találjuk meg Sabaria és Pannónia nevét olyan változatos alakokban, illetve ezért hiányoznak teljesen néhány kéziratból. Másrészt úgy tűnik, mindenhol csak a *Historia* hatására jelenik meg Márton magyar származása, s kizárólag Tours-hoz vagy Marmoutier-hoz köthető szerzőknél, kivéve talán az általam feltárt legendaváltozatot és a 15. század végére datált anonim misztériumjátékot, amelyeket nem sikerült még lokalizálni. A húsznál több ófrancia Márton-legenda közül összesen háromban találjuk meg a magyar királyi eredet mesés legendáját, és semmiképpen sem a legelterjedtebbekben.³⁷ Ebből az következik, hogy egy lokális, nagyon marginális kultuszelemről van szó, amely semmiképpen sem játszott olyan fontos szerepet a középkori francia irodalom Magyarország-képében, mint azt esetleg Király Ilona bemutatása alapján vélni lehetne (bár ő is elsősorban Tours-hoz kapcsolódónak vélte a magyar származás motívumát).

Azt sem mondhatjuk, hogy műfajfüggő lenne Márton magyar származásának motívuma, hiszen láttuk, tudós motivációjú latin szövegben éppúgy megjelenik, mint pár rímes ófrancia életrajzban, illetve misztériumjátékban. Ha a legendákon és történetírói munkákon túl, az inkább fikciós irodalom keretein belül vizsgáljuk meg a Márton származásáról írottakat, akkor sem kiemelkedő a magyar vonatkozású szövegek szerepe. Andrieu de la Vigne misztériumjátékában (1496) például alig foglalkozik a szent életének földrajzi terével, apját egy pogány római katonaként írja le.³⁸ Sőt találunk egy olyan, nagyon elterjedt szöveget is, amely sokkal népszerűbb volt, mint a *Historia* vagy Péan Gatineau nyomán írt szövegek bármelyike. A *Belle Hélène de Constantinople* című, 14. század közepén íródott regényes geszta egy olyan alternatív, szintén fiktív származástörténetet tartalmaz, amelyben Szent Márton és Szent Bereck testvérek, mindketten a lányával a vérfertőzés bűnét elkövetni vágyó bizánci császár unokái, az Hélène-nek hívott sorsüldözött királylány gyermekei. Ennek a műnek öt kézírata is fennmaradt, és két 15. századi prózaátdolgozása is készült (egy név-

37 Lehetséges, hogy néhány általam nem olvasott legendaváltozatban megemlítik, akár alternatívaként a magyar királyi eredetet (mint például az előző jegyzetben említett roueniban), de nem valószínű, és semmiképpen sem lehet szó sok ilyen szövegről.

38 *Andrieu de La Vigne: Le mystère de saint Martin*, 1496. Éd. André Duplat. Droz, Genf, 1979. (Textes littéraires français 277.) Egyébként ez is egyetlen kéziratban maradt fenn, de alkalmi előadásra szánt misztériumjátékról lévén szó, ez nem olyan meglepő. Andrieu Péan Gatineau-val ellentétben nem egyműves szerző, más munkái közül több ugyanabban a kéziratban maradt fenn, mint a Szent Mártonról szóló darab.

telen és Jean Wauqueliné).³⁹ Tehát itt Konstantinápolyé a dicsőség, ami Márton szülőhelyének jár, s nem csak a megkeresztelésére került itt sor.

A középkori francia irodalom szimbolikus földrajzában Magyarország és Konstantinápoly ugyanúgy vetélkedett Márton szülőhelyéért, mint több más szövegben: a szentség forrásaként, a Keletről Nyugatra származó ájtatos uralkodó alakjához mindkét *locus* kapcsolódhatott. Ez az az érték, ami itt összekapcsolta a két helynevet és egyben jelentős középkori birodalmat, és nem a „kereszténység határmezsgyéje”, a „félbarbár” környezet képze. De ez a szimbolikus vetélkedés teljesen marginális volt (ráadásul már a *Historia* is anyai ágon Bizánctól származtatta Mártont, s a 15. század végi genealógia szerzője össze is békítette a két országot Márton nagyobb dicsőségére), és össze sem mérhető például Szent Dénes és Szent Márton kultuszának a Capeting- és Valois-dinasztiák központi ideológiájában játszott szerepének változásával. De talán nem is független tőle.

---

39 La Belle Hélène de Constantinople. Chanson de geste du XIVe siècle. Éd. Claude Roussel. Droz, Genf, 1995. (Textes littéraires français 454.)

CSEERNUS SÁNDOR

V. LÁSZLÓ FRANCIAORSZÁGI KÖVETSÉGÉNEK FORRÁSAIHOZ

TOURS, 1457. DECEMBER

Az európai kereszténység területén, különösen pedig Franciaországban a legnépszerűbb szentek közé tartozó Szent Márton személyének Magyarországhoz, illetve a magyarokhoz kötése az olyan fikciók közé tartozik, amelyek a középkori legendákban, regényekben és misztériumjátékokban maradtak ránk.¹ Szent Márton és Magyarország egymásra találásának kérdését azonban kissé más megvilágításba helyezi az a körülmény, hogy a szent kultusza szerepet kapott az ország evangelizációs folyamatában, amennyiben a nyugati szerzetesek, mindenekelőtt a bencések Magyarországra érkezésével győzedelmesen, sőt – ha a Képes Krónikában ránk maradt történetre gondolunk – konkrétan is győztesen tért vissza szülőföldjére, az immár magyarok királyságává lett Pannóniába.² Ebben az összefüggésben az összekapcsolásuk már nem annyira anakronisztikus, noha nem valószínű, hogy ismert lett volna a francia „mártoni történetek” szerzői előtt Szent Mártonnak István király Koppány fölötti győzelme érdekében történt közbenjárása. A Szent Mártonról szóló irodalom egy része – nyilvánvalóan Márton szülőhelyének ismeretében – kapcsolta hozzá alakját a magyarokhoz, illetve Magyarországhoz. A szerzők között lehettek olyanok, akik maguk is Tours városához kötődtek, és Szent Márton „magyarságát” felkarolták, népszerűsítették, ily módon végső soron a kapcsolattörténeti gondolkodásban meghonosították.³ Ezek alkotják a Szent

1 Jelen tanulmány megírását az MTA–DE „Magyarország a középkori Európában” Lendület kutatócsoport (LP 2014-13/2014) támogatta.

2 Mint ahogy a 64. fejezet elbeszéléséből tudjuk, István király Koppány elleni döntő csatája előtt „Szent Márton hitvalló közbenjárásával az isteni irgalom segítségével könyörgött”, majd a győzelmet követően úgy rendelkezett, hogy Koppány javaiból „örökre tizedet fizessen Szent Márton monostorának”. Képes Krónika. Ford. Bellus Ibolya. Tanulmány, jegyzetek: Kristó Gyula, Európa, Bp., 1986. 79., 81.

3 Magyarországon Szent Márton kultuszának fenntartásáért természetes módon sokat tett és sokat tesz Pannonhalma és Szombathely. Összefoglalva lásd: Tóth Ferenc: Szent Márton kultusza és Szombathely az elmúlt két évszázad történetében. In: Szent Márton (316–397) emléke. Savaria University Press, Szombathely, 1999. (Documenta Savariensia I.) 69–87. Szombathely és testvér-

Márton alakját, Magyarországot és Tours városát összekötő francia irodalmi szövegek egyik szerény csoportját.⁴

A másik magyar vonatkozású, Tours-hoz kapcsolódó forráscsoport az előbbtől merőben eltérő tartalmú és természetű, amennyiben döntően olyan történeti munkák információiról van szó, amelyek egy adott konkrét történelmi eseményhez, a 15. század közepén döntő részben Tours-ban zajló diplomáciai akcióhoz kötődnek. Az V. László és Magdolna francia királylány házasságához és az azzal együtt járó politikai és diplomáciai törekvésekhez kapcsolódó különleges fontosságú, Tours városában és környékén lezajló eseménysorozatra úgy is tekinthetünk, mint a Tours és Magyarország közötti kapcsolatok Szent Márton utáni időszakának legjelentősebb és legjobban dokumentált magyar vonatkozású eseményére.⁵

Immár általánosan elfogadott tény, hogy a Tours és Magyarország – illetve tágabb értelemben Franciaország és Magyarország, sőt Franciaország és a közép-európai országok – közötti kapcsolatoknak új dimenziót ad V. László leánykérő követségének 1457. decemberi látogatása, amelyről forrásaink a magyar–francia kapcsolatok tekintetében, de történeti és művelődéstörténeti szempontból is érdekes információkat szolgáltatnak. A mindkét oldalról jelentős számú résztvevőt⁶ megmozgató nagyszabású diplomáciai akció a korabeli

---

városa, Tours szoros együttműködésével jött létre az Európa Tanács egyik jelentős európai kulturális útvonalaként jegyzett „Szent Márton útja” program (2005).

4 Lásd: *Király Ilona*: Szent Márton magyar király legendája. A magyar bencések árpádkori francia kapcsolatai. A Berta-monda magyar vonatkozásai. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Bp., 1929. (Bibliothèque de l'Institut Français à l'Université de Budapest) és újabban *Seláf Levante*: Túl-Távol-Nyugat vagy Túl-Közel-Kelet? Magyarország és Közép-Európa a középkori francia irodalomban. ELTE BTK, Bp., 2015. 120–128. (habilitációs disszertáció, kézirat). Szent Márton és Magyarország összekapcsolása azonban – úgy tűnik – a kortársak körében korántsem olyan elterjedt, mint ahogy a kontaktológiai szakirodalom egy része állítja. Uo. 127. Megemlíthetjük itt a 15. századi Andrieu (André) de La Vigne: *Mystère du glorieux saint Martin par personages*, 15. századból származó misztériumjátékát, amelyben Szent Márton magyar származású, és a szereplők között föltűnik a magyar király is. Adat van arra, hogy 1496. október 10–12. között bemutatták a burgundiai Seurre városában. Kiadva: *André de La Vigne: Le Mystère de saint Martin*, 1496. Édité avec une introduction et des notes par André Duplat. Droz, Genève, 1979. (Textes Littéraires Français 277.). Vannak más fiktív magyar szentek is (például Szent Albán), de közöttük Szent Márton alakja – részben a már említettek miatt – kivételes helyet foglal el. *Seláf L.*: Túl-Távol-Nyugat i. m. 148–173.

5 A küldöttség 1457. november–decemberben mintegy két hónapot töltött Franciaországban. *Csernus Sándor*: Lancelot király és Magyarország mint a Kereszténység védőbástyája. In: *A magyar művelődés és a kereszténység. La civilità ungherese e il cristianesimo*. I–III. Szerk. Jankovics József–Monok István–Nyerges Judit–Sárközy Péter. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptum Rt. Bp.–Szeged, 1998. II. 580–596.

6 A mintegy 700 fős küldöttség megbízólevele Prágában kelt, 1457. október 6-án. A követség gondosan reprezentatív volt, amennyiben László országaiból, Ausztriából, Csehországból és Magyarországról egyaránt 200–200 lovag vett részt, s hozzájuk csatlakozott a passai püspök 100 lovagja. V. László a követség vezetőit ugyanilyen logika szerint jelölte ki: Várdai István kalocsai

nagypolitikára várható hatása miatt is az érdeklődés középpontjába került.⁷ Ilyen körülmények között talán nem meglepő, ha a hozzá kapcsolódó források száma és értéke egyaránt megnövekedett. Történeti, irodalmi, sőt ikonográfiai források állnak róla rendelkezésre, melyeknek egy része ráadásul szemtanúktól származik, vagy azok elbeszélései alapján született meg. Ezúttal nem célunk az alaposan előkészített és nagy ívű diplomáciai kezdeményezés politikai, illetve nemzetközi politikai vetületének az elemzése, mellyel korábban több tanulmány is foglalkozott, bizonyítván a tárgyalássorozat nemzetközi politikai és nagypolitikai jelentőségét, vagy bemutatván azt a kivételes szerepet, melyet

---

érsék, Ulrich von Nussdorf, Passau püspöke, Zdenko von Sternberg, Prága várgrófia, Osvath von Eizinger, Jakob Storp. (A magyar küldöttség vezetői között jelen volt még Pálóczy László országbíró és Simon de Tervisio esztergomi olvasókanonok, jogtudós.) A követség október végén (október 21. után) indult útnak, s útja mintegy két hétig tarthatott, mivel információk vannak arra vonatkozóan, hogy sikeres megérkezéséről még V. László is értesülhetett (V. László november 23-án halt meg, halálhíre azonban csak december 24-én jutott el Tours-ba). *Csernus S.*: Lancelot király és Magyarország i. m. 582.

- 7 Az elmúlt másfél évszázadban több magyar kutató is alaposan foglalkozott a történettel. *Fraknói Vilmos*: A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526). In: A Magyar nemzet története IV. Szerk. Szilágyi Sándor. Athenaum, Bp., 1896; *Téleki József*: Hunyadiak kora Magyarországon. I–II. Pest, 1852. II. 541–552., 557–559.; *Alexandre Eckhardt*: De Sicambria à Saint-Souci. Histoires et légendes franco-hongroises. Presses universitaires de France, Paris, 1943. (Bibliothèque de la Revue d'Histoire comparée II.) 125–137.; *Uő*: Villon et l'ambassade hongroise à la cour de France en 1457. Nouvelle Revue Historique 1. (1938) 128–139.; *Uő*: Lancelot magyar király. Magyar Nyelv 23. (1937) 151–157.; *Jacques Du Clercq*: László magyar király követsége Franciaországban. Részlet. Ford. Csernus Sándor. In: Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Európa és a Közel-Kelet, V–XV. század. Szerk. Sz. Jónás Ilona. Osiris, Bp., 1999. 568–570.; *Horváthy Péter*: V. László eljegyzése és halála a korabeli források tükrében. AFH-Touraine, Tours, 2001; *Györkös Attila*: Európai összefogás vagy dinasztikus érdek? Franciaország és a törökellenes liga az 1450–1460-as években. In: Emlékkönyv ifj. Barta János 70. születésnapjára. Szerk. Papp Imre–Angi János–Pallai László. DETI, Debrecen, 2010. 81–93.; *Uő*: V. László francia házassági terve. Diplomáciai fordulat 1457-ben. In: Francia–magyar kapcsolatok a középkorban. Szerk.: Györkös Attila–Kiss Gergely. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2013. 271–290.; *Uő*: „Milyen segítséget lehet remélni egy magyar királytól?” Franciaország és Közép-Európa kapcsolatai az 1460-as évek elején. In: Fehér Lovag. Tanulmányok Csernus Sándor 65. születésnapjára. Szerk. Gálffy László–Sáringér János. SZTE BTK Középkori Egyetemes Történeti Tanszék, Szeged, 2015. 152–161.; *Uő*: „Hosszú és érett megfontolás után beleegyezett a szövetségbe.” Magyar–francia diplomáciai kapcsolatok a késő középkorban (1457–1490). Világtörténet 5. (2015) 61–78.; *Csernus S.*: Lancelot király és Magyarország i. m. 580–596.; *Uő*: „Lancelot, Roy de Honguerie et de Behaigne”: naissance et épanouissement d'un mythe. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Romanica XIII. (Mélanges offerts à Géza Nagy) 13. (1988) 93–117.; *Uő*: A középkori francia történetírás és Magyarország (13–15. század). Osiris, Bp., 1999. (Doktori mestermunkák) 238–256.; *Uő*: Lancelot király, a Kereszténység „pajzsa” és „védfala”. A kortárs francia történetírás V. László portréjához. In: Az identitás régi és új koordinátái. Tanulmányok Anderle Ádám 65. születésnapjára. Szerk. Berta Tibor–Csikós Zsuzsanna–Fischer Ferenc–Szilágyi Ágnes Judit–Szilágyi István. Palatinus, Szeged, 2008. 161–173.

a „Magyarország a kereszténység védőpajzsa” kép kimunkálásában, illetve azonosíthatóságában játszott.⁸

Ugyancsak fontosnak tartjuk, de itt csupán emlékeztetni szeretnénk arra, hogy a francia–magyar dinasztikus házasságra és szövetségkötésre⁹ való törekvés rendre megjelenik a 14–15. század folyamán – és minden bizonnyal a megvalósuláshoz 1457-ben állt a legközelebb –, hogy aztán végre sikerrel járjon a 16. század elején, amikor is II. Ulászló és Foix-i (Candale-i) Anna házasságkötésére kerülhetett sor.¹⁰

Ebben a tanulmányban (a teljesség igénye nélkül) azokat a legfontosabb francia forrásokat ismertetem, amelyek megemlékeznek erről az eseménysorozatról, és röviden be kívánom mutatni a szerzőiket is. Vannak köztük széles körben, sőt jól ismert személyiségek, mint François Villon, Philippe de Comynes vagy Georges Chastellain. Az eddig kevésbé ismert szerzőkről újabban

8 Az V. László követségével kapcsolatos különböző szempontokra és motivációkra lásd: *Csernus S.*: Lancelot király, a Kereszténység „pajzsa” i. m. 165–168.; *Györkös A.*: V. László házassági terve i. m. 90–93.; *Uő.*: Milyen segítséget i. m. 1–5.

9 A konkrét magyar–francia kapcsolatokhoz nem volt túl sok köze, de a mi gondolatmenetünk szempontjából mégiscsak jelzésértékű, hogy Martell Károly leánya, Magyarországi Klemencia (Clémence de Hongrie, 1293–1328), Károly Róbert húga X. (Civakodó) Lajos hitveseként Franciaország és Navarra királynője lett (1315. augusztus 19.–1316. június 5.). Hasonló a helyzet a másik 14. századi „magyar”–francia házassággal, amennyiben Anjou I. Károly és Habsburg Klemencia leánya, Béatrice de Hongrie (1290–1254), II. János vienne-i dauphinhez (a későbbi Savoyai gróf) ment nőül (1308). Ezek azonban Magyarországhoz legfőképpen csak a fejedelmi feleségek neve által kapcsolódtak. Más volt viszont a helyzet az V. Károly és Nagy Lajos közötti dinasztikus szövetségi tervekkel, amelyek köré komoly kül- és belpolitikai koncepciók épültek föl: így Magyarországi Katalin (1370–1378) és Orléans-i Lajos (1372–1407) házassági terve, majd Katalin halálát követően Magyarországi Mária (1372–1395) és Orléans-i Lajos házasságának terve jutott közel a megvalósuláshoz. Az eredeti valószínű – és valóban nagy ívű – terv szerint a Katalin és Lajos közötti házasság a nápolyi trón, a Mária és Zsigmond házassága a lengyel trón, a Hedvig és Habsburg Vilmos házassága pedig a magyar trón utódlását lett volna hivatott biztosítani. Mint ismeretes, nem minden bonyodalom nélkül, de az eredeti tervből csak a Zsigmond–Mária-házasság valósult meg, de nem az eredeti koncepció szerint. Orléans-i Lajosnak és magyar híveinek Máriával a *per procura* házasságig sikerült csupán eljutnia, s már Magyarországra történő indulását követően érte a hír, hogy Luxemburgi Zsigmond megelőzte őt. Mindenesetre ezek a törekvések is mutatják, hogy a magyar–francia dinasztikus házasság terve nem volt előzmény nélküli, sőt természetesen kínálkozó, kölcsönös politikai előnyökkel járó lehetőségként jelent meg újra a 15. század közepén.

10 Mintegy fél évszázadot kellett ismét várni, mire a tárgyalások sikerrel jártak, és sor kerülhetett a fejedelmi házasságkötésre Magyarországon, Székesfehérvárott. Újabban lásd: *E. Kovács Péter*: Egy törökellenes szövetség tervezete 1502-ből. *Levéltári Szemle* 40. (1990) 49–61.; *Uő.*: Magyar–francia diplomáciai kapcsolatok a 16. század elején. In: „Redite ad cor.” *Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére.* Szerk.: Krász Lilla–Obroni Teréz. Bp., 2008. 171–186.; *Györkös A.*: Milyen segítséget i. m. 152–161.; *Uő.*: Pierre Choque: Anna királyné 1502-es fogadtatásának ünnepei Itáliában és Magyarországon (Szövegkiadás, fordítás és elemzés). Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, Debrecen, 2015. (habilitációs dolgozat, kézirat) részletes bibliográfiával.

magyar nyelven is többet olvashatunk,¹¹ és műveikből jelentek meg magyarul is részletek.¹²

Mivel művészettörténeti jelentősége is van, és szorosan kapcsolódik a tours-i követjáráshoz, a források között szeretnénk utalni V. László és Magdolna közös portréjára, amely jelenleg a Szépművészeti Múzeum gyűjteményében található (1. kép). A fentiek mellett közreadjuk a követség résztvevőitől megmaradt egyetlen eredeti dokumentumnak, Várdai István kalocsai érseknek, a magyar delegáció egyik vezetőjének és „vezérszónokának” a szövegét, mely latin nyelven készült, s melyet magyar fordításban, jelen tanulmányunk mellékleteként szerepeltetünk.¹³

1. kép. V. László magyar király és jegyese, „Franciaországi Magdolna” eljegyzési képe a 15. század első feléből

11 Olivier de La Marche-ról újabban lásd *Seláf Levente: A trójai eredet mítosza és Magyarország* Olivier de La Marche Emlékirataiban. In: *Fehér lovag* i. m. 175–181.

12 Szöveggyűjtemény i. m. 568–570.; *Csernus S.: Lancelot király, a Kereszténység „pajza”* i. m. 170–173.

13 A szöveg magyar változata a PhD-értekezésem mellékleteként elkészült, kiadására azonban eddig még nem került sor. *Csernus Sándor: A középkori francia nyelvű források és Magyarország (11–15. század)*. Dokumentumok és szemelvények. I. Szeged, 1997. 23–25. (kézirat).

Abban a ritka szerencsében van tehát részünk, hogy a jegyespárról, Lászlóról és Magdolnáról készült közös portré – föltehetően a bécsi udvarban alkotó osztrák festő műve – ma is rendelkezésünkre áll. A képet a festő minden bizonnyal a leánykérési folyamat időszakában készítette, melynek véglegesítésére talán éppen a követség útja során került sor.¹⁴ A festő V. Lászlót jegyesként (fején virágkoszorú), Magdolnát menyasszonyi köntösben, ékszerekkel gazdagon díszített koronával, és gondos részletességgel, kiemelt módon megfestett igen értékes nyakékkal ábrázolja, aki a kezében a hűséget szimbolizáló szegfűt tartja. Az ifjú pár (egymás *melletti*) portréja kedvességet, optimizmust sugall, és ábrázolásuk egyszerre idealizált, élénk és realiztikus, különösen Magdolnát. (László vonásai kissé sematikusabbak, míg Magdolna kifejezetten életvidám és természetes kamasz lánynak tűnik.) A képi anyagban nincs az ifjú pár országra vonatkozó referencia, nincsenek jelen címerek, a színekre és a címekre vonatkozó utalások vagy motívumok sem.¹⁵ Ránk maradt viszont Bonfini plasztikus leírása V. Lászlóról, amiből a humanista túlzásokat levonva is magunk elé képzelhetjük az ifjú királyt és érzékelhetjük, hogy mit vártak a kortársak V. Lászlótól, egyébiránt pedig Bonfini szövege az ifjú László királyt illetően akár képaláírásnak is beillene.¹⁶

14 Keletkezését 1457-re teszik. A kép Jankovich Lőrinc gyűjteményéből a követjárás 400. évfordulójának esztendejében került a Nemzeti, majd a Szépművészeti Múzeumba (inv. 6960.). Feltételezik, hogy festője Hans von Zürich, aki 1451–1457 között alkotott Bécsben, s a királytól festői tevékenységéért életjáradékot kapott. A portrék elemzésére lásd: Sigismundus Rex et Imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában, 1387–1437. Kiállítási katalógus. Szerk. Takács Imre. Szépművészeti Múzeum, Bp.–Philipp von Zabern, Mainz, 2006. 507–508. (Sarkadi Nagy Emese katalógustétele.) Mindenesetre a kép hangulata, különösen pedig Magdolna hercegnő ábrázolása alapján (mely meglehetősen realiztikus és visszafogott vidámságot tükröz) nehezen képzelhető el, hogy az eredeti képet a festő László halálhírének ismeretében készítette volna.

15 Jacques Du Clercq viszonylag részletesen leírja az ajándékokat, melyeket a követség hozott, valamint azt is, hogy a francia király miket adott viszonzásul. Magdolna esküvői ruhájának szinkompozíciója mind a Magyar Királyság, mind az Osztrák Főhercegség színeinek megfelel (ami persze lehet a véletlen műve is). Mindenesetre Du Clercq a küldöttség ajándékai között említi, hogy *„december havának utolsó előtti napján a követség tagjai búcsúlatogatást tettek a királynénál és Magdolna úrhölgnél, átnyújtva neki egy igen gazdagon díszített nyakláncot, egy szép gyémántot és egy aranyszövetű ruhát, mely magyar módra készült”*. Csernus S.: Lancelot király, a Kereszténység „pajzsa” i. m. 172. Talán nem teljesen abszurd a felvetés, hogy a képen oly részletesen megrajzolt, kitüntetett hangsúllyal szereplő ékszer lehet akár a fejedelmi jegyajándék ábrázolása is.

16 *„László tehát, akít a világ gyönyörűségének neveztek, s aki a legmagasabb nemességgel ragyogott, a boldog és hasonlíthatatlan szépségű, borotvaéles elméjű, nyájasságban és kegyelmességben páratlan, ritka tisztaságú ifjú, oly sok ország és tartomány ura, aki roppant vagyonnal és méltósággal tündökölt az elérhető legmagasabb csúcson, tizennyolc éves korában elítávozott az élők sorából valamennyi nemzet vég nélküli szomorúságára. Teste elegánsan nyúlánk volt, arca hallatlanul kedves, szeme fekete, tekintete nyugodt és derűs, bőre fehéres és rózsához hasonlóan pirosas, aranyhaja hosszú és göndör, ami valami angyali szépséget kölcsönzött az arcának; orra csinos és kissé hajlott, alakja és tagjai roppant formásak.*

A rendelkezésre álló történeti és irodalmi források anyagának áttekintése alapján megállapíthatjuk, hogy V. László franciaországi követsége – Zsigmond nagy ívű nemzetközi tevékenysége (és különösen a százéves háborúban végzett közvetítési kísérlete), valamint Hunyadi törökellenes harcai mellett – a 15. század legjelentősebb érdeklődést kiváltó magyar vonatkozású eseménye volt Franciaországban.¹⁷ A három témakör szorosan összefügg (a korabeli szövetségkötésekkel kapcsolatos frazeológiában mindenekelőtt a török elleni harc szükségessége fűzte őket egybe), amire már utaltunk is. Ugyanakkor a „Lancelot”-követség, mely mindössze két hónapig vonhatta magára eséllyel a közfigyelmet, olyan járulékos információkat hozott, annyira különböző területeken vert hullámokat, az irodalom és a történetírás oly különböző alkotásaiban maradt ránk, hogy mindez ezt a forráscsoportot egészen kivételessé teszi. Az alábbiakban röviden bemutatjuk a főbb francia szerzőket és azon műveiket, amelyekben a követséggel kapcsolatosan információkra lelhetünk.¹⁸ Ráadásul bizonyos, hogy az alábbi szerzők egy része valószínűleg szemtanúja is lehetett a történéseknek – ami önmagában is mutatja, hogy a kortársak az eseménysorozatnak mennyire kivételes fontosságot tulajdonítottak. Költők, történetírók, krónikások tollán és egy festő esetjén is megelevenednek tehát az 1457. végi hideg hónapok¹⁹ történései. A burgundi–orléans-i pártharcok által szabdalt Franciaországban a történetírás is többé-kevésbé a pártok befolyása alatt állt, s a László-féle követséget és szövetségkötést szerzőink gyakran ennek függvényében is szemlélték, de mindannyian írtak róla. Aligha kétséges, hogy a dinasztikus házasság és a vele együtt járó szövetség megkötése mindenekelőtt VII. Károlynak és környezetének kedvezett, és az ő átütő diplomáciai sikerét jelenthette volna.

Nem volt rajta semmi, ami ne sugallt volna ritka kiválóságot; járása méltóságteljes, beszéde emberséges és jószágos.” Bonfini, 3,8.326. Ford. Kulcsár Péter.

17 Csernus S.: A középkori francia történetírás i. m. 166–264.

18 A doktori értekezés mellékletei között szereplő „Kislexikon” 105 francia nyelvű, 11–15. század között született műnek a listáját és rövid ismertetését tartalmazza, amelyeknek valamilyen magyar vonatkozása van. Ez szolgál alapjául az V. László követségére vonatkozó itt közölt alábbi adatoknak. Csernus S.: A középkori francia nyelvű források i. m. II. Melléklet, 1–25.

19 Forrásaink arról is szólnak, hogy ebben az időszakban kivételesen hideg volt Franciaországnak ezen a részén, Párizsban kifejezetten nehéz helyzet alakult ki. Ha pedig arra gondolunk, hogy 1458 januárjában Budánál a Duna jegén királyt lehetett választani, valószínű, hogy a hideg időjárás a kontinens jó részét érintette.

A FŐBB FRANCIA FORRÁSOK ÉS SZERZŐIK

Jean Chartier (1390 körül–1464) története, mely prózában írott krónika, az úgynevezett *Grandes Chroniques de France* része VII. Károly (1422–1461) uralkodására, mely feltehetően 1437-től készült végleges formájában.²⁰ Jean a három ismert Chartier fivér egyike. Guillaume Chartier politikus, egyetem-szervező és Párizs püspöke (1400 körül–1472), Alain (1385–1430) költő, moralista és VII. Károly diplomatája, aki ura megbízásából Magyarországon is járt Zsigmond királynál. Jean Chartier saint-denis-i bencés szerzetes, káplán, a királyság „hivatalos történetírója” (1437) korán elkezdett dolgozni az apát-ság történetíró műhelyében (1407), s a francia mellett egy latin nyelvű és – feltételezhetően – egy Jeanne d’Arcról szóló krónika szerzője is. Művének számos értékes magyar vonatkozású része van, így szól a husziták elleni és a törökellenes harcokról, a „Fehér Lovag” Hunyadiáról, a várnai és a nándor-fehérvári ütközetről, valamint László (*Lancelot*) francia házassági tervéről és követségéről.²¹

Antoine de La Sale (1385/1386–1460/1461) műve, *A kis Saintré lovag története* egy prózában írott regény.²² A szerző provence-i születésű *bâtard*, aki apródként áll Anjou II. Lajos „szicíliai király” szolgálatába. Apja egy Anjou szolgálatba szegődött (1382) fegyveres szabadcsapat vezére. Antoine de La Sale hű fegyvernökként az egész életét az Anjou-ház szolgálatában (Anjou III. Lajos, Anjou René) töltötte. Igen sokat utazott, járt Itáliában, Németalföldön, Angliában, utazásai során szerzett élményének nyomai találhatók meg irodalmi műveiben (*La Salade*, *Le Paradis de la reine Sybille*, *Des anciens tournois et faitz d’armes*), illetve részt vesz a portugáliai (Ceuta, 1414) kereszties hadjárat-

20 *Jean Chartier*: Chronique française de Charles VII roi de France. Publiée avec notes par Vallet de Viriville. Jannet, Paris, 1858. (Bibliothèque Elzévirienne I–III.)

21 Az alábbiakban bemutatandó szerzők műveinek többségéről és a munkásságukat elemző bibliográfiáról átfogó tájékoztatást ad az ARLIMA (Archives de littérature du Moyen-âge): www.arlima.net.

22 *Antoine de La Sale*: Le petit Jehan de Saintré. Kiadva: *Antoine de La Sale*: Œuvres complètes. T. 1–2. Éd. Fernand Desonay. Faculté de philosophie et lettres Liège–Droz, Paris, 1935–1941. (Bibliothèque de la Faculté de philosophie et lettres de l’Université de Liège, 68., 92.); *Antoine de La Sale*: Jehan de Saintré. Édition et présentation de Joël Blanchard, traduction de Michel Quereuil. Livre de Poche, Paris, 1995. (Lettres gothiques, 4544.) Magyar fordítása: Jean de Saintré lovag története. Ford. és jegyz. Szabics Imre. Európa Kiadó, Bp., 1985. Lásd továbbá *Imre Szabics*: La Hongrie et les Hongrois dans le Petit Jehan de Saintré d’Antoine de La Sale. In: Les Hongrois et l’Europe. Conquête et intégration. Éd. Csernus Sándor–Korompay Klára. Institut Hongrois de Paris, Paris–Université de Szeged, Szeged, 1999. (Publications de l’Institut Hongrois de Paris. Études) 433–435.

ban. Arles vikáriusa, majd Calabriai János nevelője. Az ifjú János hercegnek ajánlja a kései középkori francia regény egyik kiemelkedő alkotását, az 1456-ban befejezett *Le petit Jean de Saintré*-t. A mű, mely egy ifjú tökéletes lovaggá nevelésének története – ezt a feladatot egy ifjú özvegyasszony vállalja magára (*la dame des Belles Cousines de France*) –, a „roman courtois”-nak azt a változatát mutatja, melyre a történetírás (különösen a „*Les Chroniques de Flandres*”) és a politika is komoly hatást gyakorolt. Több ízben beszél Magyarországról, illetve a magyar királyról (s általában véve a keresztény világ és a vele konfliktusban lévő muzulmán régiók uralkodóiról), színes leírásokat ad a lovagi összecsapásokról és a velük összefüggő szokásokról, így szól a harcoló magyarok „Szent László” (azaz *saint Lancelot*) csatakiáltásáról is. A kapcsolat áttételes, a francia környezet Lancelot-névre való érzékenységre utal, s láthatjuk azt is, hogy ez a név francia nyelvterületen V. Lászlóhoz kötődik.²³

Guillaume Gruel (1410 körül–1474/1482?): *Arthur Richemont, Franciaország connétable-jának krónikája*, prózában készült főúri krónika, melyet a szerző ura, III. Arthur de Richemont (1393–1458) halála után kezdett írni és 1466 előtt fejezett be. Guillaume Gruel, fivérével együtt Bretagne hercege, a *connétable* szolgálatában állt (1425-től), urának fegyverhordozója és hű embere volt, akit hadi vállalkozásaira rendre elkísért. A krónika első részét (1425-ig) Guillaume a saját fivéréától kapott információk alapján, a többi már saját tapasztalataira támaszkodva készítette el. Alapvetően a katonai vonatkozású eseményeket tudjuk meg belőle, a diplomáciaiakat kevésbé, a *connétable* személyes negatív tulajdonságaira (pedig volt bőven) nem történik utalás, s így a főhősről az – az egyébként hamis – kép alakul ki, hogy korának hűséges és nagy hadvezérei közé tartozott. Az 1425–1450 közötti katonai eseményekre, a katonák között uralkodó szellemre viszont jól használható forrás, a fejedelmi udvarokba húzódott történetírásra pedig jó példa. Magyarországról László 1457-es tours-i követsége kapcsán beszél, ahol a főhős (és talán a szerző is) a magyar követség látogatásának utolsó napjaiban személyesen jelen volt.²⁴

Guillaume Leseur (15. század közepe): *IV. Gaston, Foix gróffjának története (1442–1472)* prózában írott, a francia királyi udvarhoz is szorosan kapcsolódó főúri krónika, melynek szerzőjéről és életéről nincs pontos információnk, de a részletes csataleírások arra utalnak, hogy a szerző valószínűleg katona, esetleg *herold* lehetett, és IV. Gaston közvetlen környezetéhez tartozott. A minden

23 A Lancelot névvel kapcsolatban lásd: *Eckhardt S.*: Lancelot magyar király i. m. 151–152., *Csernus S.*: Lancelot király és Magyarország i. m. 588–589.

24 A krónikának hét kézírata maradt fent. *Guillaume Gruel*: *Chronique d'Arthur de Richemont, connétable de France, duc de Bretagne*. Édité par Antoine Le Vasseur. Renouard–H. Laurens, successeur, Paris, 1890. (Société de l'histoire de France. Publications in octavo 249.)

bizonytal 1477–1479 között írott mű eredeti kézírata elveszett, csak egy 17. századi, sérült másolata maradt meg. Szokványos történeti munka (időhatára 1422–1472), mely a nagyratörő (később navarrai királyi címet szerző) Foix grófi család egyik tagjának (Gaston IV. de Foix, Béarn és Bigorre grófja, aki az aragón királylányt, Navarra örökösnejét, Leonórat veszi nőül) a történetét beszéli el, a szokásos eléggé elfogult udvari történetírói stílusban. A fenti események egyik főszereplője, „az özvegy menyasszony”, Franciaországi (Valois) Magdolna, VII. Károly leánya IV. Gaston fiához, V. Gaston de Foix, Viane grófjához megy majd nőül (1462). Magyarországról László 1457-es követsége kapcsán beszél, kiemelve, hogy Gaston grófra a fogadások során jelentős szerep hárult.²⁵

Mathieu d’Escouchy (1420 körül–1482) műve prózában írott krónika, a szerzője világi személy, péronne-i előkelő polgárcsalád sarja, burgundiai (de nem elvakultan burgundpárti) krónikás, Froissart és Monstrelet művének folytatója, királyi főtisztviselő (*prévôt*), majd ügyész (*procureur*). Művének megírásához egykorú jegyzeteket és dokumentumokat is felhasznált. Krónikájának időhatára 1444–1461 – de csak 1465 körül írta meg. Magyarországról Hunyadi harcainak (főleg Rigómező, Nándorfehérvár) kapcsán és V. László francia házassági tervével és követségével összefüggésben beszél.²⁶

Jacques Du Clercq (1420–1501) *Emlékirata* prózában írott krónika.²⁷ A szerző lille-i születésű, burgundiai alattvaló, hercegi tanácsos, aki a burgundi herceg hivatalnokaként Arras-ban élt. Elfogulatlan történetírónak mondja magát, valójában a burgundi udvarhoz és mindenekelőtt Jó Fülöp burgundi herceg szolgálatához kötődik, csodálja (és leírja) annak csillogását. A kései lovagi életforma dicsőítője, akinek azonban igen széles körű az érdeklődése, s – egyebek mellett – leírja az általa érdekesnek tartott természeti jelenségeket, és időnként meglepően antiklerikális. Művének – melyet általában az eseményekkel egy időben készített jegyzetek alapján, 1467-re fejezett be – időhatára 1448–1467. Emlékiratait Jó Fülöp halálával zárja, ő is Monstrelet

25 Kiadva: Histoire de Gaston IV, comte de Foix par Gillaume Leseur. Chronique inédite française du XVe. siècle. I–II. Publiée par Henri Courteault. H. Laurens, Paris, 1893–1896. (Société de l’histoire de France Series 263.)

26 Kiadva: Chronique de Mathieu d’Escouchy. I–III. Édité par Fresne de Beaucourt. Mme Ve J. Renouard, Paris, 1863–1864. (Société de l’histoire de France. Publications in octavo 118., 120., 126.); a vonatkozó részek magyar fordítása: Szöveggyűjtemény i. m. 568–570.; a László halálhíréről szóló (XXXI.) fejezet: *Csernus S.*: Lancelot király a Kereszténység i. m. 170–174.

27 Kiadva: Mémoires de Jacques Du Clercq, esquier, sieur de Beauvoir en Ternois, commençant en 1448 et finissant en 1467. Foucault, Paris, 1820; Mémoires de J. Du Clercq sur le règne de Philippe le Bon, duc de Bourgogne. I–IV. Publiés par le baron de Reiffenberg. Lacrosse, Bruxelles, 1835–1836. (Collection des mémoires relatifs à l’histoire des Pays-Bas). A magyar vonatkozású szövegek: III. 260–272. Lásd még: www.arlima.net/il/jacques_du_clercq.html.

Krónikájának folytatója. Helyenként felhasználja Alain Chartier művét is. A magyar vonatkozásokat illetően beszél Hunyadi törökellenes harcairól, a „Fehér Lovag”-ról, Kapisztrán Jánosról, több forrás alapján szól a nándorfehérvári ütközetről, a híres „Fácán fogadalmá”-ról, melyben Jó Fülöp a török elleni harcra kötelezte el magát, és szól V. László követségének történetéről, melynek egyik legrészletesebb és legizgalmasabb leírását adja. A beszámolóban több olyan részletre kitér, mely a további forrásokkal jó összehasonlítási alapot ad. Így bemutatja V. László küldöttségének tagjait, és összefoglalóan szól Várdai István kalocsai érsek „szép szónoklatáról” is. (A két szöveg magyar fordítását a mellékletben együtt közöljük.)

Georges Chastellain (1410 körül–1475) *Krónikája* prózában írott történeti mű, időhatára 1419–1475. Szerzője francia flandriai (Alost) születésű burgundiai történétíró, költő és politikus. Tanulmányait Loeuvenben végzi, majd Franciaországban tartózkodik (1435–1446). Ezt követően Jó Fülöp (1419–1467) burgundi herceg szolgálatába áll: előbb a herceg fegyvernöke (*escuyer*, 1446), majd a burgundi udvar *hivatalos* történétírója (1455), *le perle des historographes* (a történétírók gyöngyszeme), tagja a hercegi tanácsnak (1456), később lovagi rangra emelkedik (1473). Termékeny alkotó, aki számos, különböző ihletésű – vallásos, udvari, politikai, történelmi – költemény és színpadi mű szerzője. Jó Fülöp Burgundiája mellett szenvedélyesen elkötelezett történétíró, akinek művében először jelenik meg erőteljesen a franciákkal és az angolokkal egyaránt szemben álló, az önálló burgund államhoz kapcsolódó patriotizmus, amelyet a történétírás a későbbi belga nemzeti tudat komponensének is tekint.

Chastellain *Krónikája* monumentális alkotás, s a burgund állam melletti tudatos és érzelmi elkötelezettsége érezhető mind VII. Károly, mind Jeanne d’Arc, mind pedig az angolok szerepének negatív megítélésében. Ugyanakkor „hivatalos történétírói” tiszte ellenére sem túlzóan elfogult, művében sok dokumentumot használ föl, s gyakran kitűnik pártatlan állásfoglalásaival és kommentárjaival. Korának számos fontos történelmi személyiségét jól ismeri, róluk érdekes és árnyalt képet rajzol. Nagy műveltségű történétíró, aki gyakran hivatkozik antik példákra, aki a lovagi ideál egyik utolsó nagy csodálója, de akinél már megjelenik a majd Philippe de Comynnes-nél kiteljesedő, hűvös politikusi gondolkodás és szemlélet. A fejedelmek hatalmát még „isteni eredetű”-nek, őket magukat pedig „isteninek” tartja, de már ostromozza egyesek alkalmatlanságát és kegyetlenségét, csodálja a lovagi tornákat és az Aranygyapjas Rend által rendezett fényes ünnepségeket, de már látja hívságos voltukat is, lelkesen írja le a fényes hadi vállalkozásokat, de kétségei vannak azok hatékonyságát illetően. Gazdag, színes, gondos és igen színvonalas munka szerzője, akinek már korában is nagy tekintélye és komoly sikere volt, s akit

a „történetírók fejedelmé”-nek tekintettek. *Krónikájának* egyetlen teljes kézírásos változatáról tudunk, és egy *másolatról*, melyet 1524-ben Máriának, Magyarország királynőjének, Németalföld kormányzójának készítettek, s melynek nyoma veszett.

A krónikának mindössze *egyharmada* maradt meg, az eredeti, teljes (feltehetően Seuze-ben őrzött) kézirat valószínűleg 1741-ben tűzvész áldozata lett. A hiányok – melyek a magyar vonatkozások szempontjából is igen sajnálatosak lehetnek – egyenletesen érintik a mű szinte valamennyi nagy fejezetét (1422–1429, 1431–1452, 1468–1470), noha még századunk második felében is kerülnek belőle elő újabb részek. Chastellain műveiben (és nem csak a *Krónikában*) gyakran szerepelnek magyar vonatkozások, melyek részben a törökellenes küzdelemhez kötődnek (nándorfehérvári ütközet) és a Hunyadi-család egyes (például a Cilleiekkel való) konfliktusaihoz. Szól Zsigmond husziták elleni küzdelméről, a bázeli zsinatról, és megemlíti (nem név szerint) Albertet és I. Ulászlót is. Igényes krónikájából nem hiányozhat V. László követségének párizsi és tours-i utazásának említése sem, melyről az eseményeken túlmenően, a francia király diplomáciai törekvései, valamint a tervezett és végül megghiúsult dinasztikus házasság burgundi hatalommal kapcsolatos összefüggéseiben ír.²⁸

Olivier de La Marche (1425/29–1502) *Emlékirata* prózában írott krónika, melynek időhatára 1435–1488, s amely valójában a burgundi hercegek személyes hangvételű krónikája. A szerző történetíró, költő és diplomata, akinek családja generációk óta a burgund hercegi dinasztia szolgálatában áll, s ő maga is a legkülönfélébb és legmagasabb hivatalokat tölti be a burgundi udvarban: költő, katona, követ, történetíró, emlékiratszerző, ünnepségek szervezője és irányítója, az udvar főszállásmestere, bátor katona, jó lovas, Merész Károly hadjáratainak rendszeres résztvevője, az úgynevezett „Fácán fogadalma”-ünnepség fő szervezője, s a lovagi élet részleteinek egyik legjobb ismerője és leírója, Károly esküvőjének szertartásmestere. Érdekes, színes nyelvezetű emlékiratíró, de közepes tehetségű költő, akit a „lovagkor utolsó dalnokának” (*le dernier chantre de la chevalerie*), Froissart kései csodálójának és utánzójának tekintenek. A lényeges események gyakran kiesnek érdeklődési köréből, viszont megismerhetjük előadásából a lovagi tornák vagy öltözékek szinte legapróbb részleteit is. Károly esküvőjéről mintegy száz, a „Fácán fogadalmá”-ról hatvan oldalt ír. Műve az 1467 utáni időszak vonatkozásában kevésbé érdekes. A burgundi ház

28 Kiadva: Oeuvres de Georges Chastellain. I–VIII. Publiés par Kervyn de Lettenhove. Bruxelles, 1863–1866. (Reprint: Slatkine, Genève, 1971.); *Csernus S.*: A középkori francia nyelvű források i. m.; *Uő*: A középkori francia történetírás i. m. 106–107.

szolgálatát a Habsburg–dinasztiánál folytatja, Szép Fülöp főherceg nevelője, az ő számára készíti el *Emlékiratait*, amelyekben szól az ifjú főherceg különböző területekre vonatkozó uralkodói jogairól (így Magyarországra vonatkozó jogairól is), a törökellenes harcban Ausztria (és Frigyes) szerepét emeli ki. A magyar vonatkozások közé tartoznak a Mátyásra és a Hunyadiakra tett, nem túlzottan hízelgő megjegyzései, valamint V. László 1457-es franciaországi követségének leírása.²⁹

Philippe de Commines (1447–1511): *Emlékiratok XI. Lajosról*. Prózában írott történeti mű, emlékirat,³⁰ a flamand származású Philips van de Clyte, alias Philippe de Commines, a századvég legnagyobb hatású politikai gondolkodója, történetírója és egyik legbefolyásosabb francia politikusának műve. Commines munkáját az 1464-es esztendővel kezdi és 1498-cal fejezi be. Emlékiratainak első részét (I–VI. könyv) 1489–1490-ben, a többit (VII–VIII. könyv) 1495–1498 között írta meg. Commines emlékiratainak és politikusi tevékenységének igen kiterjedt irodalma van. A gyakorlati politikára vonatkozó megjegyzéseinek összefoglalásával teljesítménye Machiavelliéhez hasonlítható. Emlékiratait azzal a céllal írta, hogy az alapjául szolgáljon egy, majd latin nyelven készülő, humanista történeti műnek (amely soha nem készült el). Commines előbb Merész Károly burgundi herceg szolgálatában állt, annak belső, bizalmas embere és tanácsadója volt, majd – csodálatból, a hatalomért és pénzért – korábbi urát elárulva átállt XI. Lajoshoz (Péronne, 1468, majd 1472), akinek udvarában egy időre döntő befolyást szerzett. Szolgálatainak jelentősége Merész Károly halálával (1477) radikálisan csökken, fokozatosan kegyvesztett lesz, és végül maga is kipróbálhatja ura elmés rabtartó szerkezetét, a vas-ketrecet, hogy végül az a kitüntetés érje, hogy a súlyos skizofréniában szenvedő ura élete végén ismét a bizalmába fogadja.

29 Kiadva: Les Mémoires de Messire Olivier de la Marche, augmentés d'un estat particulier de la maison du duc Charles le Hardy, composé du mesme auteur l'an 1474. In: Nouvelle Collection des Mémoires pour servir à l'Histoire de France. Ière série, III. Éd. Joseph-François Michaud–Jean-Joseph-François Poujoulat. Paris, 1837. 311–603.; Olivier de La Marche: Mémoires. Maître d'hôtel et capitaine des gardes de Charles le Téméraire. I–IV. Éd. Henri Beaune–Jean d'Arbaumont, Paris, 1883–1888. (Société de l'histoire de France. Publications in octavo 213., 219., 220., 240.)

30 Első kiadása: Galliot du Pré, Paris, 1525. A továbbiakban számos részleges (I–VI. könyv) és teljes (I–VIII. könyv) kiadása van, a leghasználhatóbbak: *Philippe de Commines: Mémoires*. Éd. Joseph Calmette–Georges Durville. Belles Lettres, Paris, 1924–1925. (Classiques de l'histoire de France au Moyen Âge 3., 5., 6.); *Philippe de Commines: Mémoires sur Louis XI, 1464–1483*. Éditée et annotée par Jean Dufournet. Gallimard, Paris, 1979. (Folio 1078.) Részletek magyar fordításban: Szöveggyűjtemény i. m. Lásd továbbá: *Csernus Sándor: A reneszánsz fejedelműtörök forrásvidékén: Philippe de Commines, a „francia Machiavelli”*. Századok 133. (1999) 125–144. Lásd még: www.arlima.net/mp/philippe_de_commines.html.

Philippe de Comynes ügyes politikus, „főminiszter”, tehetséges diplomata, a flandriai, a birodalmi és az itáliai ügyek egyik legjobb szakértője a francia udvarban, egy sok szempontból új történetírás, egy egészen más szemlélet képviselője. Rendkívüli értéket ad írásának, hogy a kor történelmi személyiségeinek jelentős részét személyesen is ismerte és őket rendkívüli tehetséggel be is tudta mutatni, továbbá hogy a művében rendszeresen fontos helyet kapó *digressziók*ban hallatlanul érdekes megfigyeléseket ad, különösen árnyalt képet rajzol arról a francia királyról, akit a modern Franciaország gátlástalan megteremtőjének tekint. Comynest a középkori mítoszok lerombolójának, „anti-Machiavellinek”, „majdnem-Machiavellinek”, a lélekelemzés előfutárának, az európai egyensúlypolitika első teoretikusának, a modern politikai gondolkodás kulcsfontosságú személyiségének tartják. Művének (melyet jelentős uralkodók – például V. Károly császár – a gyakorló uralkodó kézikönyvének tartottak) rendkívüli sikere volt a 16. századtól kezdődően, a Biblia mellett a 18 századig Comynest adták ki a legtöbbször és fordították le a legtöbb nyelvre. Magyarországon Sleidanus latin fordításában terjedt el, magyar fordítása előkészületben.³¹

A *digresszók*ban beszél Magyarországról is, mégpedig V. László, Hunyadi (a „Fehér Lovag”), Szilágyi Erzsébet és Mátyás kapcsán. Feltűnő, hogy míg burgundi kortársai vagy az Aeneas Sylviushoz közel álló történetírók (például Thomas Basin/Basinus) a Hunyadiakkal szemben többé-kevésbé hűvös távolságtartást tanúsítanak, addig Comynes Mátyásnak is helyet biztosít a kora leghatalmasabb uralkodóit bemutató tablóján, ahol a francia király mellett Mátyásé a másik leginkább elismerésre méltó hely. Nála László király „egy félben maradt lehetőség”, aki egyszerre áldozat és intrikus. Comynes szövegében nyoma sincs a középkori nyelvezetnek és drámai hangulatnak, leírása világos bizonyítéka annak, mennyire tartotta magát az a hiedelem, hogy László királyt környezete megmérgezte (aminek itt egy szerelmi dráma hangulata van, de a Habsburg-propaganda inkább Podjebrád bűnösségét sejtette).³²

31 A középkori francia nyelvű történetírásról írott doktori értekezésem mellékleteként több hosszabb fejezet fordítása készült el, melyeknek publikálása folyamatban van. *Csernus S.: A középkori francia nyelvű források i. m.* Melléklet, 1.

32 *„A szóban forgó Mátyás király egy igen nemes lovagnak volt a fia, akit Fehér Lovagnak neveztek, és Valachiából származott; egyszerű nemesember, de módfelett erényes és nagyeszű férfiú volt, aki hosszú időn át kormányozta a Magyar Királyságot, és számtalanszor aratott győzelmet a törökök felett, akik azóta éltek e királyság szomszédságában, amióta a Görögországhoz, Szlavóniához és Boszniához tartozó területeket galádul elragadták. (...) Nem sokkal az ő [Hunyadi János] halálát követően férfikorba serdült László király, akinek uralma alá e királyság Csehországgal és Lengyelországgal együtt tartozott. Mint mondják, őt egyesek arra biztatták, hogy a Fehér Lovag két fiát fogassa el, mert apjuk túlságosan nagy hatalmat és sok birtokot gyűjtött össze az országban a király kiskorúsága idején, és mivel félt, hogy fiai (akik pedig jó szándékú emberek voltak) hasonló útra lépnek. Ennek hatása alatt László király úgy*

François Villon (1431/1432–1463 után): *La ballade des seigneurs du temps jadis*, ballada a „hajdanvolt urakról”, azokról, akiket Villon megénekelte. Ennek a versnek a történeti források között a balladában megemlített történelmi személyiségek miatt van helye. Az elmúlást, Fortuna kerekének drámai mozgását is bemutató, megkapó hangú költeményben a hajdanvolt idők dicsőséget szerzett és dicsőségre vágyó nagyjai sorjáznak. Közöttük szerepel V. László magyar és cseh király (cseh királyként), s megjelenik „őse – nagybátyja” („*son tayan*”) – minden bizonnyal Zsigmond császár – is. A ballada keletkezését a szakirodalom 1457 végére, 1458 elejére teszi (más vélemények szerint későbbi), és közvetlen kapcsolatba hozza V. László drámai körülmények között záruló leánykérő követségével, mivel László halálhíre, mint láttuk, 1457 karácsonyára érkezett Tours-ba. A leírások alapján az esküvőre készülő francia udvar és az oly fényes magyar követség örömét egy csapásra váltotta fel a sokkoló gyásznak, az elmúlásnak és a haláltáncnak a költői képzeletet is megragadó hangulata. Feltételezik, hogy Villon maga is jelen volt ekkor a királyi udvarban.³³

VÁRDAI ISTVÁN KALOCSAI ÉRSEK BESZÉDE

A fentiekén kívül létezik egy olyan dokumentum is, mely közvetlenül a követség munkájához kötődött, a leánykérési-szövetségkötési akció fontos komponense volt, és a magyar történelem szempontjából is becses szöveget hagyott ránk. Fönmaradt ugyanis Várdai István kalocsai érseknek a francia király előtt latin nyelven elmondott beszéde, melynek magyar fordítását tanulmányunk-

---

határozott, hogy mindkettőjüket fogják el, amit meg is tettek. Az elsőszülöttet legott meg is ölette, a másodsülöttet, Mátyást pedig Budán, Magyarország fővárosában vetették tömlöcbe. Nem tartott azonban soká ez a helyzet; s talán a Mi Urunknak kedvére voltak az atya által tett hajdani szolgálatok, mert röviddel azután László királyt megmérgezte a csehországi Prága városában egy előkelő hölgy (a fivérével magam is találkoztam), akivel kölcsönösen szerették egymást, de a hölgy szörnyű nagy bánatba esett, mert László király Franciaországból készült házasodni, Hetedik Károly király leányát óhajtott nőül venni, akit most de Viane hercegnőnek hívnak (ez pedig ellenítben állt azzal az ígérettel, melyet az illető hölgynek már korábban tett). Egy kádban mérgezte meg kedvese a királyt, úgy hogy egy almát vágott föl neki, a mérget pedig a kés nyelébe rejtette.” Csernus S.: A reneszánsz fejedelemtükrök i. m. 143.

33 Villon más alkalommal is beszél Magyarországról, pontosabban a magyar nőkről, akiket – mint a többi szóba jöhető hölgyet – a párizsiakkal hasonlítja össze, s refrénben is megfogalmazva, ez utóbbiaknak az „elsőbbségét” emeli ki. Kiadva: Poètes et romanciers du Moyen-Âge. Éd. Albert Pauphilet. Gallimard, Paris, 1952. (Bibliothèque de la Pléiade 52.) 1137–1223.; *François Villon: Poésies complètes*. Éd. Claude Thiry. Le Livre de Poche, Paris, 1991. (Lettres gothiques); *François Villon: A Nagy Testamentum*. Ford. Vas István. Európa, Bp., 1985.; *Eckhardt, A.: Villon et l’ambassade hongroise* i. m. 128–139. Lásd még: www.arlima.net/eh/francois_villon.html.

hoz csatoljuk. A szöveget Eckhardt Sándor azonosította és publikálta latin nyelven.³⁴

A kisvárdai Gut-Keled nemzetségből származó, apja, Várdai Pelbárt idején a bárók közé emelkedett család sarja, Várdai István (1425 körül–1471) V. László küldöttségének egyik legfontosabb személyisége, egyházi főméltóság, aki igen jelentős szerepet játszott a 15. századi Magyarország történetében. Tanulmányait Krakkóban (1444-ig), a bécsi egyetemen (1446-tól) majd Itáliában, Ferrarában (1448-tól) és egy ideig Padovában végezte, ahol sikeres kánonjogi vizsgát tett. A *doctor decretorum* váradi kanonok lett, később erdélyi prépost, majd egri püspök. A kalocsai érseki méltóságot 1457 februárjától 1471-ig viselte. Tudjuk róla, hogy a „tudományokban és hadviselésben egyaránt járatos” volt, s azon túlmenően, hogy világosan látta az országot – sőt a „Christianitast” – fenyegető török veszélyt, bács-kalocsai érsekként valóban a frontvonalban harcolt, hiszen saját közvetlen területének megvédését is feladatának kellett tekintenie. Az ő szájából elhangzó, a békére és a török elleni szövetkezésre buzdító szavak tehát meglehetősen hitelesen hangozhattak. Országos és nemzetközi karrierje V. László környezetében kezdődött, de folytatódott Hunyadi Mátyás időszakában is (Vitéz Jánossal együtt fő- és titkos kancellár). Mátyástól további fontos diplomáciai megbízatásokat is kapott, s fontos szerepe volt a korona visszaszerzésében (1464). Várdai István lett az első bíboros kalocsai érsek (Mátyás javaslatára II. Pál pápa nevezte ki 1467-ben).³⁵

34 A latin változatot kiadta *Eckhardt Sándor*: Várdai István beszéde a francia király előtt. *Archivum Philologicum* 62. (1938) 100–104.; *Csernus S.*: A középkori francia nyelvű források i. m. II. Melléklet, 27. sz. (ford. Galántai Erzsébet).

35 Életére lásd: *Winkler Pál*: Kalocsai és bácsi érsekség. Történeti összefoglalás. Árpád Rt., Bp., 1926. 9.; *Katona István*: A kalocsai érseki egyház története I. Ford.: Takács József. Kalocsai Múzeumbarátok Köre, Kalocsa, 2001. 238–252. Szerepére, karrierjére: *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Akadémiai, Bp., 1971. 169–171., 224–227., 239., 242.; *Udvardy József*: A kalocsai érsekek életrajza, 1000–1526. Görres, Köln, 1991. (*Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae* XI.) 294–321.; *Kubinyi András*: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Bp., 1999. (METEM Könyvek 22.); *Uő*: Vitéz János és Janus Pannonius politikája Mátyás uralkodása idején. In: *Humanista műveltség Pannóniában*. Szerk. Bartók István–Jankovics László–Kecskeméti Gábor. Művészetek Háza–PTE, Pécs, 2000. 7–26., 12–14., 16–20., 22–23. Maradtak ránk Várdai István itáliai egyetemi éveiből családijához írott levelek is: *Lukcsics Pál*: Várdai István ferrarai diák levelei (1448–1449). *Történelmi Szemle* 14. (1929) 124–136. A Várdai család történetéről viszonylag gazdag levéltári anyag van (Zichy Oklevéltár), amelynek segítségével a család története jól kutatható. Újabbban lásd: *Kelényi Borbála*: Három Várdai-feleség végrendelete a késő középkorból. In: *Micae Mediaevales*. II. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk. Péterfi Bence–Vadas András–Mikó Gábor–Jakab Péter. ELTE BTK, Bp., 2012. 160–174.

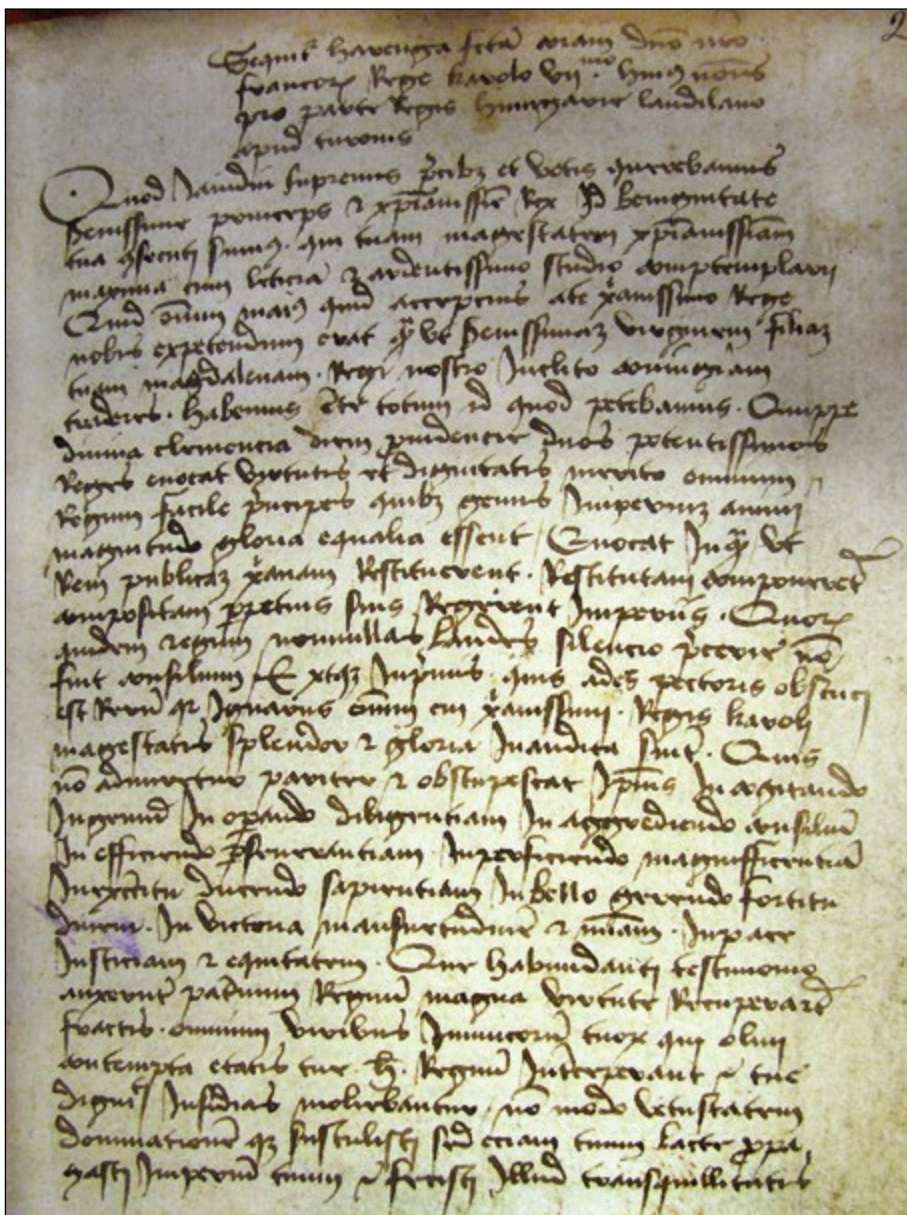
Várdai beszédének szövegét a *Bibliothèque Nationale*-ban (Bnf) Eckhardt Sándor találta meg, s majd ő adta ki latin nyelven. A szöveggel Jean Chartier kiadója, Vallet de Viriville is foglalkozott, aki az Eckhardt-féle szöveg jelzetétől az azonosításkor eltérő számot adott meg. Ebből a körülményből kiindulva, valamint abból, hogy Várdai beszédének szövege és a francia krónikások interpretációja között érzékelhető különbség van, felvetettük annak lehetőségét, hogy talán nem egy, hanem két beszéd hangzott el, egy a leánykérő követség érkezésekor, az elején, egy pedig a szövetségkötés megpecsételéseként.³⁶ Azóta Seláf Levente további levéltári kutatásokat végzett, a két egymástól eltérő jelzet „titkának” utánajárt, és megállapította, hogy a Vallet de Viriville által megadott számon (Bnf. lat. 11352) egy kései, 16. századi kézirat található, míg az Eckhardt által azonosított dokumentum továbbra is az általa megadott jelzet alatt található (Bnf. Département des manuscrits, ms. lat. 11414). Ezzel tehát ismét az tűnik valószínűnek, hogy csak egy és nem két kézirat maradt ránk (2–3. kép).³⁷

Ugyanakkor mindez nem ad választ arra a másik dilemmánkra, mely a latin szöveg és annak francia nyelvű összefoglalása között tartalmilag feszül. A Du Clercq-nél idézetként szereplő mondatnak, mely a magyar szónok szájába adván őrizte meg az utókor számára a „kereszténység védőbástyája” kép első franciaországi megfogalmazását,³⁸ Várdai latin nyelvű szövegében nincs nyoma. Sőt abban a helyzetben, amikor szinte minden országok közötti szövetség (legalábbis elvben) a kereszténység megmentése és a török elleni összefogás jegyében köttetik, szinte megmagyarázhatatlan, hogy a kalocsai érsek ránk maradt szövegében, akiről tudjuk, hogy a törökellenes küzdelemben maga is tevékenyen részt vett, miért nem történik erre utalás. És persze nyitva marad a másik kérdés is: Du Clercq – akinek ez a rész érezhetően tetszett – vajon honnan és kitől idézett?

36 Csernus S.: Lancelot király és Magyarország i. m. 590–591.

37 A kézirat két lapjáról Seláf Levente másolatot készíttetett. Seláf Levente közreműködését ezúton is köszönöm.

38 „*Tu es la colompne de la chrestiennté, et mon souverain seigneur en est l'écu (...)* *Tu es la chrestienne maison et souverain seigneur en est la muraille.*” („Te vagy a kereszténység oszlopa, s az én szuverén uram annak paizsa, (...) Te vagy a keresztény ház, az én szuverén uram pedig annak védőfala.”) A krónikás által idézett szövegnek teljes mértékben megfelel a díszvacsora során bemutatott első közjáték (entremez) témája: „*Az első ilyen közjáték egy kastély volt, melynek volt négy kisebb tornya, és a közepén volt egy nagy torony, amelynek négy ablaka volt, és mind a négy ablakában egy-egy kisaszszony arca látszott (...), a legmagasabb részen László király címeres zászlaja volt, s körben a négy kisebb torony körül a követség vezetőinek címerai voltak (...).*” *Mémoires de J. Du Clercq sur le règne i. m. III. 261–262., 265.* Csernus S.: A középkori francia nyelvű források i. m. II. Melléklet, 25. sz. 20–21.

2-3. kép. Várdai István beszédének szövege

A lehetséges magyarázatok között természetesen gondolhatnánk arra, hogy a latin szövegből (inkább véletlenül, figyelmetlenségből, mint szándékosan) kimaradtak az idézett részek – a kézirat azonban egységes lendületű, ami

SZENT MÁRTON KULTUSZA – ÖSSZEKAPCSOLÓ TÉNYEZŐ?

Végezetül – egy Szent Márton, Tours és Magyarország közötti kapcsolatokat bemutató kötetben mindenképpen – fölvetődhet még az a kérdés is, vajon van-e különösebb oka annak, vagy teljességgel véletlenszerű, hogy V. László küldöttségének a fogadására éppen Tours városában került sor, és vajon a nagyszabású rendezvénysorozat idején történt-e utalás arra, hogy a város első püspöke és szentje az a Szent Márton, akinek kultusza több szálon kötődött Magyarországhoz, ahhoz a területhez, ahonnan – legalábbis részben – a delegáció érkezett.

Az első kérdésre adhatnánk egyszerűen azt a választ is, hogy azért, mert VII. Károly Párizst nem szerette, Tours városát és környékét viszont nagyon kedvelte – erre több adat is utal. Meglehetősen gyakran tartózkodott ezen a területen, így Károly uralkodásának idején Tours igen fontos szerepet játszott a francia udvar életében.³⁹ Ezen túlmenően van egy további aktualitás is, amely az esemény lebonyolításában a városnak különleges szerepet adhatott: Capet-Valois Magdolna (Madeleine de France) 1443. december 1-jén született Tours-ban, így éppen akkor és ott tölthette be a 14. életévét, amikor a leánykérő küldöttség megérkezett. A követség tehát Tours-ban, a szülőhelyén, az otthonában valóban egy „eladósorba” cseperedett hercegnővel találkozhatott. (Minderre egyébként a rendelkezésünkre álló szövegekben nem történik utalás.)

Marad a másik kérdés, melyre a válasz negatív: Szent Márton személyére, kultuszára az általunk ismert szövegekben nem történik semmiféle utalás. Talán nem abszurd feltételezni, hogy Szent Márton városa, pannóniai születése egy magyarországi követség esetében egy kínálkozó és logikus kapcsolódási pont lehetett volna. Pedig forrásaink még azt is pontosítják, hogy László király tragikusan látványos és ünnepélyes gyászszerartására a tours-i Szent Már-

39 Károly király gyermekkorának egy részét ezen a vidéken (Anjou és Touraine) töltötte. A királyi udvar nem konkrétan az akkori Tours városában, hanem Montils-lès-Tours, más néven Plessis-lès-Tours kastélyában rendezkedett be, amely VII. Károly kedvelt tartózkodási helye volt. Nemcsak – és nem elsősorban – a feleségével, Anjou Máriával járt gyakran annak kellemes fekvésű birtokain, hanem vonzotta őt a rá rendkívüli hatást gyakorló kegyencnő (*favorite*), Agnès Sorel is (szülőhelye, Fromenteau les Tours, 1422–1450), akivel – egyes történészek szerint Toulouse-ban, vagy mások szerint Saumur-ben találkozott először (1444). Sőt Agnès Sorel halálát követően, a helyébe lépő új kegyencnő, Antoinette Maignelet (1434–1474) is a közvetlen közelben kapott a királytól kastélyt (Guerche). Plessis-lès-Tours ma már Tours városának a része, az eredeti kastélynak csak egy töredéke maradt meg. VII. Károly életére lásd: *Gaston Du Fresne de Beaucourt: Histoire de Charles VII. T. III. Le Réveil du roi, 1435–1444. Librairie de la Société Bibliographique, Paris, 1885. 285. Pierre Champion: Agnès Sorel, la dame de Beauté. Honoré Champion, Paris, 1931.*

ton-templomban került sor (ahol szinte bizonyos, hogy a küldöttség tagjai nem ekkor jártak először).⁴⁰

Vajon elképzelhető-e, hogy a legfontosabb szereplők nem tudtak arról, hogy Tours első püspöke Pannóniában született?⁴¹ Vagy nem tudták volna, hogy Pannónia ekkor már a Magyar Királyság területe? (Ez a jelentős humanista műveltséggel rendelkező Várdairól vagy éppen Simon de Tervisio kánonokról legalábbis igen nehezen hihető el.) Mindenesetre a „prereneszánsz” szellemében megfogalmazott és annak szimbolikáját használó Várdai beszédekben mindennek semmi nyoma nincs, tehát arra kell gondolnunk, hogy a felek vagy nem voltak tudatában a kínálkozó lehetőségnek, vagy pedig arra, hogy az adott politikai kontextusban és hangulatban összeállított ünnepi beszédek, valamint az azt követő fényűző fogadás más ceremóniális részleteiben sem a vendégek, sem pedig a vendéglátók nem gondolták úgy, hogy szerepet kellene szánniuk Szent Mártonnak és a szövetséges szerződő feleket általa potenciálisan talán még inkább összekapcsolni képes kultuszának.⁴²

Ingoványos talajon járunk, ha konkrét források hiányában erre a helyzetre magyarázatot próbálunk találni, de talán azért egy gondolatkísérlet a lehetséges okok keresésére megbocsátható. Mi lehetett tehát a magyarázat? Az alkalmazható ismeretek hiánya, egy kínálkozó „kommunikációs lehetőség” kihagyása, netán indifferencia egy olyan „szereplővel” kapcsolatban, akinek tevékenysége és kultusza az adott politikai kontextusba nehezen illeszthető bele?⁴³ Nem tudjuk. Azt viszont láthatjuk, hogy Franciaország egyik legnépszerűbb egyházalapító püspök-szentjének a más, korábbi és korabeli irodalmi szövegekben megjelenő, ám kissé archaikus és populáris alakja sem a francia történetírók, sem a 15. századi krónikások, sem pedig a korabeli költők érdeklődé-

40 *Csernus S.*: Lancelot király, a Kereszténység „pajza” i. m. 171.

41 A minden bizonnyal a követséggel tartó Gregorius Tifernas olasz humanista László halálára készült latin nyelvű sírverse is a „Ladislau regem *Pannoniae, Bohemiae*” kifejezést használja, tehát a természetes humanista szóhasználatban általánosan elterjedt változatban említi Lászlót Pannónia királyaként. Idézi: *Györkös A.*: Milyen segítséget i. m. 4.; *Boda Miklós*: Janus Panonius olasz kortársa, Gregorius Tifernas V. László építáfiumáról. In: Janus Pannonius és a humanista irodalmi hagyomány. Szerk. Jankovits László–Kecskeméti Gábor. Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs, 1998. 13–23. Várdai kapcsolataira és szerepére a követség időszakában: uo. 15–17.

42 Nem lehet kizártnak tartani azt sem, hogy a tudatosan több etnikumból összeállított és több ország képviseletében érkező, vegyes összetételű delegáció számára ez a lehetséges kapcsolódási pont kevésbé volt fontos.

43 Mint ismeretes, a középkori Francia Királyság patrónusa Szent Dénes, akinek alakja mellé éppen a százéves háború végére „zárkózik föl” Szent Mihály kultusza a kereszténység védelmében (ami a követség céljai között is megjelenik), azonban a hagyományosan szereplő Szent Dénes mellett leginkább még Szent György és Compostellai Szent Jakab (a magyarok esetében Szent László) segítségéért volt szokás fohászolni.

sét nem igazán keltette föl.⁴⁴ De a legendák és misztériumjátékok Szent Mártonja nem vonta magára a pragmatikus korabeli „politikacsinálók” érdeklődését sem. Talán azért sem, mert ez a korszak már egy átalakulóban lévő, *modernebb* világ volt, melyben ilyen alkalmakkor a főszerepeket immár a konkrét hatalmi és nemzetközi politikai érdekeket megjelenítő fejedelmek (Franciaország esetében a „*legkeresztényebb király*”), valamint a korabeli új, humanista értékeket is megfogalmazó és azokat képviselni képes pragmatikus tanácsadók játszották, akik a sikerhez számítottak a „Mindenható Isten” segítségére, de nem érezték szükségét a szentek közbenjárásának.

MELLÉKLET

1. Várdai István beszéde Tours-ban (Plessis-lèz-Tours / Motis), 1457. december 18.⁴⁵

Következik az a nyilvános beszéd, amely VII. Károly francia király urunk előtt hangzott el László magyar király nevében, Tours mellett.

Amiért már oly régóta áhítózva könyörögtünk, azt jóságod folytán elnyertük, méltóságos fejedelem és legkeresztényebb király, mi, akik legkeresztényebb felségedet igen boldogan és nagy odaadással figyeltük. Mi nagyobbat és kedvesebbet kérhattunk tőled, a legkeresztényebb királytól, mint azt, hogy ártatlan leányodat, a felséges Magdolnát, híres királyunkhoz hitvesül add? E régi óhajunk most minden tekintetben teljesült. Hiszen az isteni kegyelem a gondviselés napján a két leghatalmasabb királyt szólítja, akik erényességben, vitézségben és méltóságban valamennyi király között méltán a legkiválóbbak, s akiknek származása, hatalma, lelki nagysága és dicsősége egyenlő. Szólítja, mint mondtam, azért, hogy a keresztény államot (respublica christiana) helyreállítsák, majd elrendezzék, s örökös hatalommal uralják is azt.

Eme fejedelmeknek néhány dicső tulajdonságát és tettét itt el nem hallgathatom. Először is, ki lenne oly tudatlan és semmit sem ismerő, aki ne hallott volna

44 Szent Márton kultusza erős volt a középkori Franciaországban, különösen azokon a helyeken, ahol maga is megfordult. De minden bizonnyal igaza van Seláf Leventének abban, hogy azoknak a szövegeknek, amelyekben Szent Mártont a magyarokkal hozzák kapcsolatba, meglehetősen szerény volt a korabeli diffúziója, tehát nem valószínű, hogy a kortársak körében ezek az ismeretek elterjedtek lettek volna. *Seláf L.: Túl-Távol-Nyugat* i. m. 127.

45 *Eckhardt S.: Várdai István beszéde* i. m. 100–104., *Csernus S.: A középkori francia nyelvű források* i. m. II. Melléklet, 27. sz. 23–25.

a legkeresztényibb Károly király fénylő dicsőségéről? Ki ne esne ámulatba, ki ne csodálná az ő tehetségét a cselekvésben, szorgalmát a munkálkodásban, megfontoltságát a vállalásban; a végrehajtásban kitartását és nagyszerűségét, előrelátását s bölcsességét a háború indításában, a hadban bátorságát, a győzelemben szelídségét és könyörületességét, a békében igazságosságát és méltányosságát; eme tulajdonságaidra bizonyítékául szolgál a nagy vitézséggel visszaszerzett atyádtól öröklött királyság megnövelése, miután sikerrel megtörted valamennyi ellenséged erejét, akik egykoron – lebecsülve zsenge korodat – elragadták tőled ezt a királyságot és cselekedtetek felségednek; az ősi uralmat nemcsak helyreállítottad, hanem messzire ki is terjesztetted azt, s a nyugalom és az üdvösség menedékévé tetted; őseid nagy dicsősége hozta létre az oly kiterjedt és hatalmas birodalmat; de nem volt kisebb dolog azt a te vitézségeddel tovább tökéletesíteni. Mondhatnám, hogy azt a szerencsének, ezt pedig a vitézségnek kell tulajdonítani, s míg azoknak nem hiányzott hozzá a szorgalmuk, neked nem volt híjával a bátorságod. De amennyire csodálat tölt el azok munkálkodása iránt, annyival fényesebb a te dicsőséged, s amennyivel nehezebb megtartani, mint megszerezni a hatalmat, annyival nagyobb a vitézség dicsősége; s mindezekben a dolgokban nem kevésbé csodáljuk bölcsességedet, mint amennyire tiszteljük emberségedet és jámborságodat. Mindenkinek megbocsátóttál ugyanis, akik a háborútól való rettegésükben elpártoltak felségedtől, mivel igen helyesen úgy vélted, hogy meg kell bocsátani mindazt, amit sokan ellened vétettek. A helyes ítélőképesség, a jámborság, a bőkezűség jellemez téged, s jóságodat dicsőíteni szokták.

Örvendj tehát, Károly király s töltsön el élvezettel ez az oly szerencsés esemény; s mi magunk is örvendezünk, s kifejezzük jókívánságunkat és örömlenkedésünket felségednek, mert hogy így magadhoz kapcsoltad a mi felséges uralkodónkat, a feddhetetlen jellemű László királyt, aki jelességben és mértékletességben méltó a te előkelő nemzetiségedhez; az ő ősi nemességéről most hallgatók, hiszen annak bemutatása nem egy órát, hanem többnapos virrasztást igényelne; jelleméről szólok inkább.

Legott, amint felnőtt ésszel kezdett gondolkodni, kiváló őseinek nyomdokait örökség gyanánt követte, nem kételkedvén abban, hogy a lelki erény annyival kiválóbb, mint amennyivel kiválóbbnak tartják azt, aki gyakorolja. Magad is láthatod kiváló testi és lelki jó tulajdonságait: természeténél fogva van benne hajlandóság a kiválóságra és a tökéletességre, melyet egész életében buzgó igyekezettel úgy kifinomított, hogy semmi, amit mondott vagy cselekedett, szemrehányást nem érdemel, csak csodálatot kelt és dicsőséget hordoz. Mindannyian ismerjük és nap mint nap tapasztaljuk ifjú korának érettségét, tapasztaltuk továbbá könyörületességét és jámborságát, segítő oltalmát az elesettek irányában, kedvezését az elnyomottakkal szemben, az érdemesek irányában igazságosságát és szelídségét s mindenki iránt megnyilvánuló jó szándékát; nem támaszkodik ő semmilyen eseménynél a vak szerencsére, s minden tekintetben feddhetetlen.

Mint hogy ez a helyzet, mi lehet hasznosabb, s mi kellemesebb az alattvalók számára, mint eme két leghatalmasabb uralkodó szoros kapcsolata, akiknek vállán nyugszik a közjó léte (salus publica)? Ma ugyanis egybekél eme király leányával, a szűz Magdolnával, ki ily atyától, mint sugár a naptól származik, László király, aki istenfélelmében páratlan, erkölceiben feddhetetlen, bölcsességében, komolyságában, szelídségében és emberségében drága anyjának, a legkeresztényibb királynénak a tükörképe.

Ó, szerencsés király, kinek származásához méltó hitvese lesz! Ó, boldog leány, akinek ily nagy király lesz a hitvese! Te bizonyosan ékesíttetsz ez által, s mekkora dísz lesz e kapcsolat majd a férj számára is! Ó, korunk, melyet ismét felvirágoztat az oly nagy királyok ősi rokonsága! Ó, szerencsét hozó házasság, amelyből az alattvalók java, gazdagság, az egyház békéje s a világ öröme származik!

S hogy beszédem visszatérjen oda, ahonnan elkanyarodott, örvendjünk és vigadjunk Istennek eme napján! E napot életünk legboldogabb napjai között kell majd ünnepelnünk, amelyen a világ két legragyogóbb fénye egyesülve reményt sugároz az egész keresztény népre. Ma lerakják a hűség két oszlopának alapját, melyek minden ellenséges vihart megtörnek majd. Békés nyugalomunk kezdete ugyanis e mai nap.

Ujjongjon a hű keresztény nemzet (genus), s hallja meg, hogy királyai üdvösséget hoztak a világnak! Féljen és reszkessen az irántunk ellenséges nemzet! Remegjen minden ellenségünk lelke! Vigadjanak alattvalóink, akiknek békében, nyugalomban és hosszú háborítatlanságban lesz részük! Rettegjenek a hit ellenségei és fékezék vad lelküket! Örvendjen az egész világ, mivel kegyes és irgalmas urunk, megkönyörülve népének súlyos szenvedésein, ily nagy királyok szövetségével fog véget vetni a megpróbáltatásoknak! Ó, bár már régen létrejött volna ez az oly jeles frigy! Akkor korunk nem látta volna halandóknak szörnyű gyilkolását, városok kirablását, országok pusztítását; én magam is úgy látom, hogy nem a mi emberi szándékunk, hanem az isteni akarat mozgatja mindezt.

Megvallom, bizonytalanság tölt el, vajon a királyoknak vagy az egész világnak kívánjak-e jó szerencsét. Jól tudom, mennyit fog gyarapodni a keresztény állam s az egész világ. Én magam mindenesetre boldog vagyok, amiért ily nagy vitézség és felség egyesül egymással, s hogy Franciaországot, Magyarországot, Csehországot és Ausztriát, eme jutalom folytán, lélekben és akaratban napról napra szorosabb szálak fűzik egybe.

Egyébiránt pedig beszédem végéhez értem, előbb azonban még e becses házassághoz Isten áldását kérem könyörögve. A Mindenható Isten tegye ezt a boldog házasságot, ezt a mérhetetlen örömet és égi adományt örökkévalóvá, legkeresztényibb felségünk számára pedig dicsővé!

Neki ajánljuk magunkat újra meg újra. A beszédnek vége.

(Fordította: Galántai Erzsébet)

2. Jacques du Clercq: *Emlékiratok*. László magyar király követsége Franciaországban⁴⁶

(...) Ekkor Franciaország királya, Károly, a király másodszületett fia, a királyné és Magdolna úrhölgy, a király leánya Motis-ban⁴⁷ tartózkodott, mely elég közel volt az említett városhoz, s mivel Károly király megbetegedett, ezért az említett követek nem tudtak mindjárt beszélni vele, mintegy tíz napon keresztül a városba való megérkezésüktől számítva; s amikor erre sor került, ez december tizenennyolcadikára esett; amikor is a követek Motis-ban voltak és szólottak Károly királlyal, és átadták neki azokat a jókívánságokat és tiszteletadásokat, amelyeket László király, az ő szuverén uralkodójuk és uruk (souverain seigneur et maistre) küldött; és a fentebb említett kalocsai érsek szájából elhangzott egy igen szép beszéd latinul,⁴⁸ bemutatva a Károly király és László király ősei közötti szoros kapcsolatot és úgyszintén azt a nagy szeretetet, mely mindig is létezett Magyarország és Csehország és a legkeresztényebb francia uralkodóház (très chrestienne maison de Franche) között, és mondotta a királynak, hogy nincs a békénél szebb dolog, és hogy azért jöttek, hogy legyen szeretet és egyetértés közöttük és László király között, mondván Károly királynak: „Ha béke és szeretet lesz közötted és az én szuverén uram között, ki lehetne a világon, aki a ti rontásotokra törhetne? Elődeid és a mi szuverén magyar és cseh királyaink barátok és szövetségesek voltak, és a szövetség okán jöttünk most mi is. Te vagy a kereszténység oszlopa (tu es la colompne de la chrestienneté), az én szuverén uram pedig annak pajzsa (et mon souverain seigneur en est l'escu), te vagy a keresztény ház (tu es la chrestienne maison), az én szuverén uram pedig annak védőfala (et mon souverain seigneur en est la muraille).” S mondott a királynak az érsek még további szép szavakat is, majd beszéde befejezéseként kérte és kérlette a királyt, hogy adja gyermekét, tudni valóan Magdolna úrhölgyet, feleségül és hitves társául Magyarország és Csehország királyához; (...)

46 Mémoires de J. Du Clercq sur le règne i. m. III. 261–262. Magyar fordítás: Szöveggyűjtemény i. m. 568–569.

47 Charles de France (1446–1472), Berry, Normandia és Gueyenne hercege 23 esztendővel volt fiatalabb a későbbi királynál, XI. Lajosnál. Ő is Tours-ban született, december 26-án. A királyné, Anjou Mária, II. Lajos, Anjou hercege és Szicília címzetes királyának a leánya. (Itt jegyezzük meg, hogy több hazai feldolgozás Magdolnát tévesen Margitnak mondja.)

48 Jacques du Clercq tehát itt egyértelműen arra utal, hogy a delegáció vezérszónoka Várdai István volt.

GAUSZ ILDIKÓ

HAMU VAGY LÁNG?

SZENT MÁRTON-KULTUSZ ÉS EGYHÁZI REFORMFOLYAMATOK

TOURAINÉ-BEN A VALLÁSHÁBORÚK IDEJÉN

*Sed quæ mira sacris fuit ossibus insita virtus,
Ad pia vota, sacro major inest cineri.*

A 16. század első éveit több csapással járnak Touraine-ben:¹ pestisjárvány, éhínség és áradás következnek gyors egymásutánban, amely események vésszel teli évszázadot vetítenek előre. Mindezek ellenére azonban ez a vidék egyike lesz Franciaország megkímélt területeinek, ahol az élet – így a vallási élet is – a szokásos mederben folyik az egyházi reformok beszivárgása mellett. Ugyanakkor a 16. század közepétől a 17. század elejéig tartó időszakban, azaz a vallásháborúk korszakában Szent Márton kultuszában és általában a tours-i vallási életben lényeges változások következnek be.

AZ ELSŐ VALLÁSHÁBORÚ ELŐZMÉNYEI

ÉS A KIRÁLYI SZENT MÁRTON-KULTUSZ MEGÚJULÁSA (1552–1561)

A vallásháborúk kora néven ismert időszak kapcsán mind a katolikus, mind a protestáns történetírók gyakorta három, nem egyértelműen vallási indíttatású cselekményt mosnak egybe. A lakosság folyamatos kifosztását az üres kincstár megtöltésére, a vallásos indíttatású vandalizmust, valamint a király és a hazafiság védelme jegyében elkövetett politikai megmozdulásokat² egyaránt vallásháborús cselekedeteknek nyilvánítják (1. kép). Eme hitbeli ellentétre alapozott

1 Touraine történelmi francia tartomány Tours központtal, amely nagyjából a mai Indre-et-Loire tartománynak felel meg.

2 Így például az amboise-i összeesküvés, a párizsi Szent Bertalan-éj, Henri de Guise herceg meggyilkolása stb.

1. kép. A kálvinisták kifosztják Lyon templomait 1562-ben

villongások fontos közös momentumja a tridenti zsinat második szakaszának lezárulása 1552-ben, amikor minden irányzat protestánsainak védelmet adnak ki, így biztosítva a szólásszabadságot a másik fél számára is. 1556-ban kezd szerveződni a tours-i protestáns egyház, a kálvinisták azonban szinte rögtön két ellentétes pártra szakadnak, miközben az ellenük indított üldözések fokozódnak. Még ebben az évben II. Henrik látogatást tesz Amboise-ban, majd 1557-ben éppen akkor írja alá az eretnekekre halált kirovó compiègne-i ediktumot, amikor az üldözésük kezd alábbhagyni. Ettől kezdve a kálvinizmus nemcsak új hitként, hanem új politikai erőként tűnik fel, így az 1558. év az adóterhek súlyosbodása mellett a protestánsok számának és erejének növekedését, illetve további óvintézkedések foganatosítását is hozza Tours városa számára. Elrendelik a városkapuk éjjel-nappali zárva tartását, 150 ember felfegyverzését egy királyi megbízott irányítása alatt, az utcák éjszakai kivilágítását, a csavargók és a hitetlenek kiűzését a városból, továbbá a református vezetők érsekségi börtönökben való elzárását.³

3 Eugène Giraudet: Histoire de la ville de Tours. Tome 2. Les principaux Libraires, Tours, 1873. 3–4.

Fontos momentum a korábban XI. Lajos által felélesztett királyi Szent Márton-kultusz szempontjából, hogy néhány héttel az amboise-i összeesküvés után (1560. március) II. Ferenc és hitvese, Stuart Mária Tours-ba látogat. Charles de Guise (1524–1574), a katolikus párt legfőbb vezetője nem engedi meg, hogy ebből az alkalomból az eretnekséggel vádolt városi őrség védelmezze az uralkodói párt, sőt még a fegyverviselést is megtiltja a tours-i helyőrség számára.⁴ A királyi Szent Márton-kultuszt felújítva II. Ferenc a nagyhetet Marmoutier-ban⁵ tölti az amboise-i bíboros igehirdetését hallgatva, majd másnap leteszi Szent Márton apáti fogadalmát. Röviddel ezután bekövetkezett halálával ismét törés keletkezik Szent Márton kultuszának királyi hagyományában. Az új uralkodó, IX. Károly, a háttérben valójában Medici Katalin, Michel de l’Hospital kancellár, valamint a triumvirek⁶ türelmi rendeletekkel⁷ próbálják lecsendesíteni a vallási viszályokat, az engedményeket azonban minden esetben megszárlás⁸ követi, ami a protestáns erőket számban megtizedeli, lélekben azonban megerősíti.

A tours-i protestánsok 1561 júniusában kezdenek szervezkedni, Raoul Monsnier (1611–1676), a Szent Márton-társaskáptalan templom későbbi kanonokjának elbeszélése szerint „*a kanonokokat saját kényük-kedvük szerint mintegy szolgaságban és fogságban tartották*”,⁹ ezért a Szent Márton-társaskáptalan kénytelen embereket fogadni a nagy értékű ereklyék és ékszerek őrzetére. Nicolas Gervaise jezsuita szerzetes, egy 17. század végi újszerű Szent Márton-életrajz írója szerint a kálvinisták olyan vehemenciával terjesztették hitüket, hogy „*tanaik mérge még az 1561. november 29-én, szombaton a Szent Márton-templomban összegyűlt papság körébe is beférkőzött*”.¹⁰ Ennek megakadályozására elhatározzák, hogy minden egyházi kötelékbe tartozó személynek a szokásos eskün kívül egy további hitvallást is el kell mondania, amit a tridentini zsinat és a Sorbonne döntése alapján a városi testületi tanács írt meg. Húsz

4 Giraudet, E.: i. m. 6.

5 Szent Márton 375-ben Tours közelében alapította Marmoutier kolostorát, amely nemcsak a gallok első igazi kolostora, hanem az első püspöki kolostor, amely apát- és püspökképzőként is működött. A gallofrank szerzetesség eme bölcsője hosszú századokon keresztül erőt sugárzott az Alpoktól északra fekvő egyházakba az itt képzett püspökökön keresztül.

6 A korábban három nagy rivális katolikus vezér: Anne de Montmorency, François de Guise és Jacques d’Albon de Saint-André.

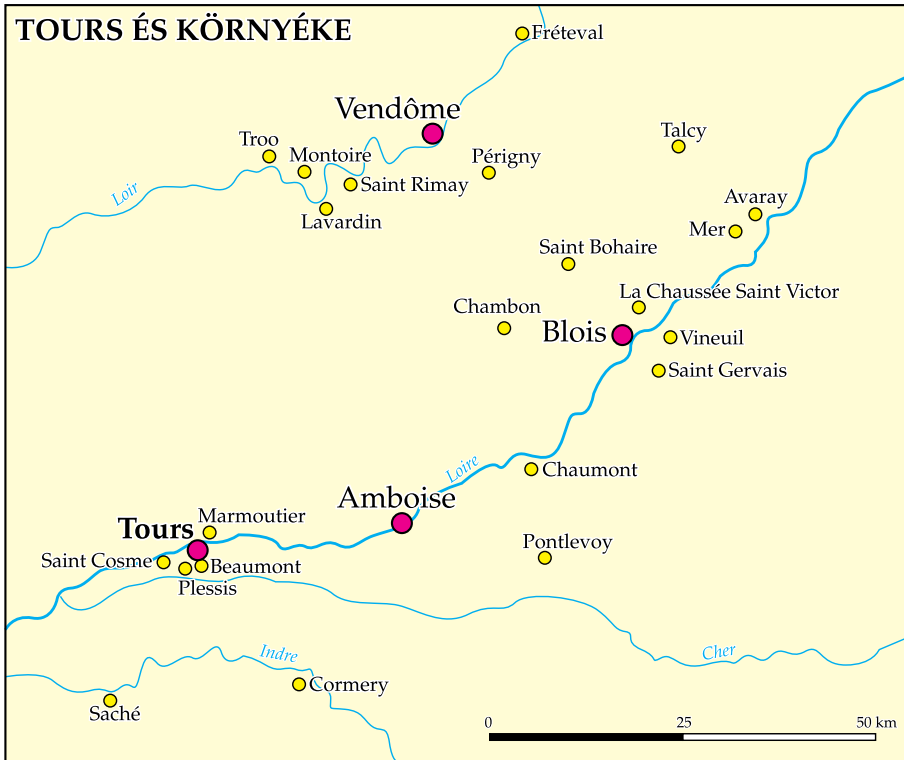
7 1560 májusában a romorantini rendelet a királyi politika enyhülésének első megnyilvánulása, amely a református vallás és igehirdetés tiltása ellenére viszonylagos lelkiismereti szabadságot engedélyezett. Az 1562. január 17-én aláírt saint-germain-en-laye-i (januári) rendelet a reformátusoknak a zárt városfalakon kívül, királyi tisztviselők jelenlétében engedélyezte a vallásgyakorlást.

8 Cahors-i megszárlás (1561. november 19.); wassy-i megszárlás (1562. március 1.).

9 Raoul Monsnier: Celeberrimæ S. Martini Turonensis ecclesie, ad Romanam nullo medio pertinentis, jura propugnata. Pepingué, Paris, 1663. 102.

10 Nicolas Gervaise: La vie de Saint Martin Evêque de Tours. Avec l’Histoire de la fondation de son Eglise, & ce qui s’y est passé de plus considerable jusqu’à présent. Barthe-Duval, Tours, 1699. 339.

év elnyomás után azonban a francia reformátusok nem csupán az egyházon belül szervezkednek, hanem politikai pártok formájában is, befolyásos politikusok vezetésével. A kegyetlenségekkel járó, jól szervezett felkelések Franciaország középnyugati részén zajlanak, először Blois, Angers, Le Mans, Tours, majd Normandia, Burgundia, Dauphiné kerül a hugenották kezére. Az elkövetkező száz nap jelzi a kezdetét a királyságban harminc évig tartó zavargásoknak, amely idő alatt Touraine – bár keményen megszenvedti az első három hónapot – a későbbiekben jobbra a megkímélt területek közé tartozik.

AZ 1562–1563. ÉVEK ERŐSZAKOS CSELEKMÉNYEI

Touraine vidékének templomai és apátságai közül kiemelt célpontnak számított a Szent Márton-társaskáptalan temploma és Marmoutier kolostora, amelyeket szent patrónusuk sírjának és jelenlétének köszönhetően pápák, királyok és nagyurak halmoztak el kegyeikkel hosszú évszázadokon keresztül. Mar-

moutier emlékiratai alapján¹¹ a hugenották François de La Rochefoucauld gróf (1521–1572) vezetésével 1562 áprilisában teljesen kifosztják a kolostort. Az elrabolt kincsek leltárában szerepel egy színarany nagyoltár a 13 apostol¹² domborművével, továbbá háromszekérnyi arany és ezüst kegytárgy, amelyek mind beolvasztásra kerülnek Tours-ban. A pusztítás után a szerzetesek elmenekülnek, így emiatt több mint egy esztendeig minden liturgikus cselekmény szünetel a kolostorban,¹³ Innocent Gareau, Marmoutier rendfőnöke csupán 1563. július 10-én tudja megkezdeni szerzeteseivel a rombolás maradványainak eltakarítását.¹⁴ Amikor Charles de Guise bíboros értesül Marmoutier kolostorának kirablásáról, bár megparancsolja földbirtokosainak, hogy 400 livre összeg erejéig segítsék meg a szerzeteseket, ám mivel az állam és az egyház ügyei miatt elfoglalt volt, nem törődik a felújítás további megszervezésével. A kolostor kifosztásában részt vevő François de La Rochefoucauld gróf testvérét, Jean de La Rochefoucauld apostoli protonotáriust, a királyi zenekápolna mesterét jelöli ki erre a feladatra. A kommandátor apát (1563–1583) mindent megtesz a kolostor helyreállítása érdekében, a szerzetesek javának szolgálatára, s egyfajta történelmi jóvátételként igyekszik Marmoutier kolostorának régi fényét visszaállítani.

A marmoutier-i eseményekkel részben párhuzamosan Tours-ban is erőszakos cselekményekre kerül sor (2. kép). 1562. április 2-án a hugenották, akiknek a tours-i városi területben és helyőrségben számos híve volt, elfoglalják a várat, kibontják a Szent Márton-templom és kolostor kapuit és betörnek a Szent Gatianus-székesegyházba.¹⁵ Hasonló támadásokat hajtanak végre a környező településeken, Beaumont-ban, Saint-Cosme-ban, Plessis-lès-Tours-ban és Cormeryben. Április 5-én a Szent Márton-templomban elmozdítják Szent Márton ereklyetartóját és a körülötte égő lámpákat, majd a templom trezorjába zárják, ahol május 9-én Pierre Chesneau aranyműves 346 márka tömegűnek¹⁶ méri az ezüsttalpatot.

11 *Edmond Martène*: Histoire de l'abbaye de Marmoutier. Tome 2. Guiland-Verger-Georget-Joubert, Tours, 1875. (Mémoires de la société archéologique de Touraine 25.) 373.; *Paul Delalande*: Histoire de Marmoutier, depuis sa fondation par saint Martin jusqu'à nos jours. Barbot-Berruer, Tours, 1897. 102–104.

12 Pál apostollal együtt értendő a tizenhárom apostol. *Martène, E.*: i. m. 373.

13 Fehérvasárnap: a húsvét nyolcadát záró vasárnapjának ünnepétől a következő év júniusának végéig.

14 *Martène, E.*: i. m. 376–377.

15 *Armand Dupin de Saint-André*: Histoire du protestantisme en Touraine. Grassart, Paris, 1885. 74.; *Monsnier, R.*: i. m. 123.

16 Közel 85 kilogramm. Forrás: *Bogdán István*: Magyarországi úr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. Akadémiai Kiadó, Bp., 1991. 454.

2. kép. A tours-i Szent Márton-bazilika festett üveglablaka és részlete az 1562. évi hugenotta pusztításról

Bizonyosra vehető, hogy a Szent Márton-templom trezorjának teljes kifosztása ellenérzést váltott ki a városi testületben és a helyőrségben is, annak ellenére, hogy sok volt köztük a protestáns. Az ellenzők, a káptalan és a hosszú századokon keresztül Szent Márton kultuszának tiszteletéhez szokott lakosság talán meg tudta volna menteni az ekkor még megmenekült értékeket, ha ellenségeik nem vetették volna be az Orléans-t elfoglaló Louis de Bourbon-Condé (1530–1569) tekintélyét és nem hívták volna segítségül fegyvereseit. Condé 1562. május 11-én levelet írt Tours város elöljáróinak és vezetőinek,¹⁷ amelyben arról tájékoztatja őket: François de La Rochefoucauld, Genlis¹⁸ és Vigen¹⁹ urakat bízta meg azzal, hogy Tours városába menjenek, s leltárt készítsenek a többségükben összetört arany- és

17 *Charles de Grandmaison*: Procès-verbal du pillage par les huguenots des reliques et bijoux de Saint-Martin de Tours, en mai et juin 1562. A. Mame, Tours, 1863. 91–94.

18 François de Hangest, pikárdiai nemesi család tagja, Genlis ura (1513–1569).

19 François du Fou, Vigen ura (1500–1577).

ezüsttárgyakról, továbbá hogy az egészet szállítsák Orléans-ba az ő megőrzése alá. Théodore de Bèze a neki tulajdonított egyháztörténetében²⁰ megpróbálja csökkenteni a protestánsok bűnösségét, amikor arról beszél, hogy több katolikus egyházi személy abban a reményben vett részt a leltárak összeállításában és fedte fel a katonák előtt az elrejtett kincseket, hogy részeseül a zsákmányból, továbbá a papok megőrzés ürügyén vették magukhoz templomaik értékes tárgyait.²¹ A református egyháztudós arról nem írt, hogy azokra az egyházi személyekre, akik vonakodtak megmutatni a rejtkehelyeket, illetve az őrizetükre bízott kegytárgyakat, bebörtönzés, kínzás, sőt halál várt (3. kép).

3. kép. Paolai Szent Ferenc sírjának profanációja Plessis-lès-Tours-ban 1562-ben

A visszafordíthatatlan pusztítás május 16-án kezdődik, amikor begyűjtják az olvasztókemencéket. Az aranytárgyak között különös jelentőségű volt Szent Márton ereklyetartója, valamint a körülötte elhelyezett értékek: a soha ki nem alvó lámpások és Tours további szentjeinek testi maradványait tartalmazó ur-

20 *Théodore de Bèze: Histoire ecclésiastique des églises réformées au royaume de France. Tome 2.* Fischbacher, Paris, 1884. 618.

21 A 16. század során a szentképek és rózsafüzérek számbeli csökkenését Amiens példáján keresztül mutatja be: *Mary Jane Chase: Et aures habentes non auditis. Getting the Message about Images in Sixteenth-Century Amiens. The Sixteenth Century Journal* 46. (2015) 3. sz. 578.

nák.²² Monsnier elbeszéléséből tudjuk, hogy Márton régi relikviáriumát VII. Károly 1430 után cseréltette le, és erre a célra 300 livre összeget ajánlott fel, majd további adományozók, illetve a káptalan anyagi áldozatának köszönhetően Jean Lambert tours-i aranyműves kapta a tíz évig tartó megbízatást.²³ Az új ereklyetartót 1453. március 10-én helyezték el, amely Nicolas Gervaise beszámolója szerint 174 márka²⁴ tömegű volt, teteje és oldalai aranyból, a többi része aranyozott ezüsből készült.²⁵ Szent Márton relikviáinak elégetését a jegyzőkönyv nem említi, de egy ma már elveszett, Monsnier által említett, majd Gervaise által szintén idézett káptalani törzskönyv bejegyzése szerint 1562. május 25-re tehető ez a dátum.²⁶

Monsnier azt is közli, hogy az ő idejében a kis Szent Márton-oltár alatti első oszlopon egy feliraton ez volt olvasható: *„Ennek az egyháznak itt eltemetett szent testeinek nevei: Szent Márton, Szent Bereck, Szent Spanus, Szent Perpetuus, Tours-i Szent Gergely, Szent Euszták, Szent Euphronius. Itt középen állt a boldog Márton teste és sírja, akinek urnába rejtett tiszteletre méltó relikviáit ebben a boldog Márton-templomban a kegyetlen eretnekek elégették és a boldog Márton sírját földig rombolták 1562. május 5-én.”*²⁷ A dátumok eltérése kapcsán Monsnier szerint több hitelt kell adni a törzskönyvnek, mint a feliratnak, amelyen minden valószínűség szerint lemaradt a kettes szám az ötös elől. Ezt erősíti meg

22 *„Tíz aranyozott ezüst ereklyetartó, többségük drágakővel díszítve, melyekben a tours-i szent püspökök teste volt zárva: Bereck, Euszták, Perpetuus, Euphronius és Gergely. Továbbá Szent Spanus mártír, és a Szent Márton-templom apátja, Nagy Károly tanítója, a boldog Alcuin, illetve több más szent testének maradványai. Szent Bereck, Tours-i Szent Gergely, Szent Cecilia és Szent Radegunda fejszobra részben aranyból, részben ezüstözött aranyból, drágakövekkel díszítve. Egy aranyozott ezüstkar, melybe Szent Márton első életrajzírójának, Sulpicius Severusnak egyik karcsontját helyezték.”* In: Gervaise, N.: i. m. 425–426.

23 Monsnier, R.: i. m. 223.

24 42,6 kilogramm. Forrás: Bogdán I.: i. m. 454.

25 *„A nagy ereklyetartó, amelyben Szent Márton teste feküdt, amelynek teteje és oldalai aranyból voltak, a többi része aranyozott ezüsből, amely egészében 174 márka, 5 uncia tömegű volt. Achát, topáz, zafír, gyémánt, gyöngy és más drágakő díszítette, melyek értéke majdnem felbecsülhetetlen.”* In: Gervaise, N.: i. m. 424.

26 *„Május 26-án kedden Jacques Brunet esperes arról számolt be a kamarás jelenlétében a kóristák Sallette Házában összegyűlve (mivel a hugenották elfoglalták a templomot, a karzatokat és a káptalantermet), hogy tegnap vacsora után, folyó hó 25-én La Rochefoucauld gróf, Vigent Úr több nemesember kíséretében és az említett esperes, Philippes du Guy kamarás, Gervais Goyet hadnagy, Houdry királyi államügyész és Falaiseau királyi ügyvéd jelenlétében a templomban az ereklyetartók és ékszerek beolvasztására felállított kemencékben elégették Szent Márton és Szent Bereck testét és csontjait.”* In: Gervaise, N.: i. m. 344.

27 *„Nomina corporum sanctorum hujus ecclesiae quae hic sepulta erant: S. Martinus, S. Bricius, S. Spanus, S. Perpetuus, S. Gregorius Turonensis, S. Eustochuis, S. Euphronius. Hic in medio illorum erat corpus et sepulcrum beatissimi Martini, quorum venerabiles reliquiae in capsis existentes ab hereticis impiissimis in hac ecclesia beatissimi Martini fuerunt combustae ac sepulcrum beatissimi Martini per eos a fundamento ruptum, anno Domini 1562, 5° maii.”* Monsnier, R.: i. m. 381.

egy másik kommemoráló felirat, amelyet a templom szentélyében helyeztek el: „Itt követték el a bűnt Károly uralkodása alatt, 1562. május 25-én.”²⁸ Nem egyértelmű a korabeli források tükrében, hogy a síremléknek melyik része semmisült meg teljesen, hiszen a latin szakkifejezések különféle értelmezései nem voltak egységesek. A *sepulcrum* szó például Charles Lelong szerint nem az urnát (ereklyetartót) jelöli,²⁹ nem is a később trezorban őrzött régi márványsírt, hanem az ereklyetartó talapzatát,³⁰ amely elgondolása alátámasztására hozza fel, hogy 1579 márciusában a káptalan úgy dönt, hogy felújítja „a tévedésből széttört talapzatot”³¹ (4. kép).

4. kép. Szent Márton rekonstruált sírja a tours-i bazilika altemplomában

A Szent Márton-templom kifosztása abban különbözött a vidéki kolostorokban elkövetett pusztításoktól, hogy ez törvényes cselekedetnek minősült,

28 „*Patratum hoc scelus fuit, octavo kal. junii, Carolo rege, anno salutis MDLXII.*” Octavo Kal. junii jelentése Junius első napja (calendæ) előtti nyolcadik nap, azaz május 25.

29 Charles Lelong: Le tombeau de saint Martin. Bulletin de la Société Archéologique de Touraine 42. (1988) 103.

30 Vö. Acte ou procès-verbal des reliques de M. St-Marlin, St-Brice et St-Grégoire, recogneues l’an 1636. Bibliothèque de Tours. Registre capitulaire de Saint-Martin de Tours, en l’an 1636, fol. 62v et collationé sur l’original en 1698. (=BMT RC de St. Martin) n°1490. 54e fol. 213.: „...az ereklyetartó, avagy a boltozat négy rézoszlopon áll Szent Márton síremléke felett.” [„la chasse ou dosme qui est eslevé sur quatre (pilliers) colonnes de cuivre au-dessus du sepulchre M. saint Martin”].

31 „*Cum tumulus seu sepulcrum in quo conditum olim fuerat corpus beatissimi Martini per hæreticos anno 1562 fractum in frustra nondum esse a terra excitatum statuitur die martis 10 mensis maii ejusdem anni 1579 ipsum ob reverentiam et sanctitatem loci esse humo excitandum quod perfectum fuit, sicut modo conspicitur, anno 1583.*” Monsnier, R.: i. m. 382.

Condé pontos és szabályos leltárt készítettett (május 15. és június 18. között) egy esetleges későbbi elszámolás céljából. Június első napjaiban a Szent Márton-társaskáptalan templomból és Tours többi templomából származó aranyat és ezüstöt pénzérmék formájában Orléans-ba viszik. Tours városa száz napig marad a protestánsok kezén, majd Medici Katalin a katolikusok közé álló Antoine de Bourbont nevezi ki a királyság tábornagyává, aki a papság kérésére Montpensier herceg³² és Saint-André marsall³³ vezetésével katolikus hadsereget küld Tours-ba.³⁴ Kétszáz menekülésben lévő hugenottát fognak el és végeznek ki Tours-ban és környékén,³⁵ de környékbeli ártatlan reformátusok is áldozattá válnak Loches-ban, Tauxigny-ben, L'Île-Bouchard-ban, Azay-le-Rideau-ban. Több mint százan halnak meg rögtönítélő bíróság ítéletét követően vagy börtönben az amboise-i ediktum (1563. március) hírének Tours-ba való megérkezéséig. Az új rendelet főbb pontjai a reformátusoknak szabad és nyilvános vallásgyakorlást tesznek lehetővé az eddig elismert városokban és minden királyi bírósági körzet egy-egy városában, valamint a falakon kívül, Párizsban pedig megtiltják azt. Ugyanakkor kiváltságot kap a református nemesség: felsőfokú úriszékkel rendelkező birtokokon az uraság és háza népe ezután büntetés nélkül gyakorolhatja vallását.³⁶

A SZENT MÁRTON-KULTUSZ ÉS A VALLÁSOSSÁG 1563 UTÁN

A 18. század első évtizedében Edmond Martène megírja a marmoutier-i apát-ság történetét.³⁷ Szerinte a hugenotta pusztítás Isten büntetése volt a közösség erkölcsi hanyatlása miatt, majd később Isten kegyelme újra a kolostor mellé állt. A hitmehtagadások az erőszakos események előtti években már olyan gyakoriak voltak, hogy a papságtól a fentiekben már említett rendkívüli hitvallást követelték meg, a papi visszasságok pedig az egyház hatékony reformját pro-

32 III. Louis de Bourbon-Vendôme, Montpensier hercege (1513–1582).

33 Jacques d'Albon de Saint-André (1505–1562).

34 De Thou leírásából tudjuk, hogy a híres francia költő, Pierre de Ronsard mint Évailles plébánosa szintén csatlakozott a leszámoláshoz és a nemesek élére állt a protestánsokkal szemben. *Jacques-Auguste de Thou: Histoire universelle depuis 1543 jusqu'en 1607. Tome 4. Londres [i. e. Paris], 1734. 222.*

35 *Dupin de Saint-André, A.*: i. m. 84–99.

36 *íj. Barta János: Az itáliai háborúk (1494–1559). In: A kora újkor története. Szerk. Poór János. Osiris, Bp., 2009. 11–27.*

37 *Martène, E.*: i. m. 376.

vokálták ki Touraine-ben.³⁸ A tours-i törvényszék által 1562 októberétől fogatosított szigorú intézkedések betartatása felett a Szent Márton-templom papjai gondosan őrködtek, s Touraine-ben elsőként érvényesítették a tridenti zsinat határozatait, amelyeknek végrehajtása a királyság többi részében ötven évvel később következett be.

Az 1562. évben a társaskáptalan templomba visszahelyezett relikviák adorációját már a következő évben megtartották, amelynek jelentősége abban rejlett, hogy új lendületet adtak a híveknek a szent kultusza iránti buzgalmuk megújításának.³⁹ A kor egyik történetírója, a Szent Márton-templom 17. századi kanonokja, Jean Maan megadja azt a forrást, ahonnan Nicolas Gervaise is meríthette információit a megtalált Szent Márton-ereklyékkel kapcsolatban.⁴⁰ Nevezetesen Courangonnak, a Szent Márton-templom papjának mára már elveszett naplójáról van szó, amelyben az eseményeket a szemtanú hitelességével vetette papírra.⁴¹ E forrás szerint egy Saugeron nevű papnak sikerült kimentenie a tűzből Szent Márton koponyacsontjának és karcsontjának egy darabját, továbbá a többi szent relikviáiból néhány csontot. A Szent Márton-templom 1636-os káptalani jegyzőkönyve⁴² alátámasztja ezeknek a relikviáknak a meglétét, illetve arról is tájékoztat, hogy ünnepi misét celebráltak a katolikus hit megerősítéséért és XIII. Lajos királynak Isten kegyelmébe helyezéséért. Martin Marteau-nál⁴³ további csontmaradványokról is olvashatunk, amelyeket Robert Asy atya egyrészt szintén a hamuból szedett össze: „*habitusba öltözve, ellenkezés nélkül tűrve a hátára kapott ütéseket, melyektől egész életére meggörnyedt*”, illetve amelyeket ugyancsak ő talált meg 1630 körül (pontosabb dátum megjelölése nélkül). Marteau arról is tájékoztat, hogy egyik bordáját egy Billaut nevű karmelita kanonok mentette meg, de ezt csak jóval később

38 Dupin de Saint-André, A.: i. m. 81.

39 BMT RC de St-Martin 1636. fol. 62. v.

40 Jean Maan: Histoire de l'Église de Tours. Python, Saint-Quentin-sur-Indrois, 2000. 78.

41 „De Isten nem hagyta, hogy a szent relikviák teljesen elvesszenek, Saugeron Úr, az egyik az egyházközösségi papok közül, aki a sír őrzésével volt megbízva, a tömegbe vegyülve, abban a pillanatban, amikor Szent Márton testét a kemencébe dobták, ügyesen kivett egy kis koponyadarabot és egyik karjának csontját. Sőt még Szent Bereck és Tours-i Szent Gergely csontjaiból is meg tudott menteni egy keveset azzal a selyemdarabbal, amibe Szent Márton teste volt csavarva, és amit az eretnekek félrehajítottak. (...) A Saugeron által a tűzből megmentett Szent Márton-koponyadarabot és -karcsontot két káptalani határozat értelmében (az egyik 1563. július 1., a másik július 5.) egy aranyozott fadobozba helyezték, Szent Bereck és Szent Gergely relikviáival és azzal a selyemkendővel, amibe Szent Márton teste volt csavarva. Ezek mind feliratokkal voltak jelölve, melyeket a káptalan jegyzője írt alá.” Gervaise, N.: i. m. 344.; 350.

42 BMT RC de St-Martin 1636. fol. 62. v.

43 Martin Marteau: La vie du prélat apostolique et divin thaumaturge S. Martin. Dupont, Paris, 1660. 68.

szolgáltatta vissza.⁴⁴ Szent Márton egyik karcsonjtja, amit Szent Odó Clunybe vitetett, 1641-ben kerül ünnepélyesen haza Touraine-be. Ezt először a tours-i Saint Julien-templomba viszik adorációra, majd az alapító földi maradványát a marmoutier-i apátságban helyezik el. Edmond Martène leírja, hogy a főoltár mögötti ereklyetartóba rejtett relikvia az apátság legértékesebb kincse, s az évente megtartott körmenet legfontosabb kelléke lett, így Szent Márton orsócsontjának elhelyezése a rend erkölcsi megújulását is elhozta.⁴⁵

A Szent Márton-kultusz megújításának másik fontos alappillére a szenthez köthető szimbolikus jelentőségű tárgyak helyreállítása. A *Kegyelem oltára* 1571-ben kerül vissza a helyére, így a társaskáptalan egyháza megünnepelhette, sőt alkalmanként vendégül láthatta a királyság nagyobb eseményeit, ezzel is megőrizve jövedelmeit és privilégiumait. 1579-ben Simon de Maillé tours-i érsek (1554–1597) helyreállíttatja a szentély rácsozatát, amely nem ér fel a XI. Lajos által öntetett, I. Ferenc által leszedetett alkotással, de szimbolikus jelentőséggel bír, hiszen Gervaise a rács eltávolításától számította a szent jelenéseinek elmaradását, a csodák ritkulását, s a korábban zárándoklatközpontnak számító hely fényének elhalványulását.⁴⁶

A Szent Márton-kultusz 1583-ban ismét új lendületet kap a társaskáptalan templomának és annak szentélyében található négy rézoszlop helyreállításával.⁴⁷ A későbbiekben több Szent Mártonnal kapcsolatos helyet is emlékhelyként kezdenek tisztelni, így a marmoutier-i apátság közelében található Szent Mártonnak tulajdonított barlangot és a hét alvó szent kápolnáját, amelyeket az idők során kegyhellyé tettek a hívek. Ugyanígy emlékhely lett az a terület, ahol a hugenották szétszórták Márton hamvait, sőt Martin Marteau szerint ezt a helyet még a kutyák is elkerülték, pedig voltak olyan emberek, akik húsdarabokkal akarták idecsalogatni az ebeket.⁴⁸

A Szent Márton-templom papjai a szentek testének elégetését 1564 után tényként közlik, de a század vége felé már egyre inkább úgy értelmezik, hogy Isten védőszentjeiket mártírrá tette. Az események után 25 évvel, 1587-ben tesznek először utalást Szent Márton mártírságára, a templom bejárata előtti vasrács kapcsán, ahol a hugenották a szent hamvait szétszórták.⁴⁹ Ezen a helyen egy kőtáblát helyeztek el, amelyen versben és prózában emlékeztek meg

44 *Marteau, M.*: La vie de S. Martin i. m. 69.

45 *Martène, E.*: i. m. 485–486.

46 *Gervaise, N.*: i. m. 328–332.

47 *Gervaise, N.*: i. m. 351.

48 *Martin Marteau*: Le Paradis délicieux de la Touraine. Second partie. De La Fosse, Paris, 1661. 16.

49 *Eric Nelson*: The Legacy of Iconoclasm. Religious War and the Relic Landscape of Tours, Blois and Vendôme, 1550–1750. Centre for French History and Culture of the University of St Andrews, St. Andrews, 2013. 97.

Szent Márton mártíromságáról. Hitvallóból (*confessor*) tehát vértanúvá (*martyr*) lesz Márton, amiről a vers így tanúskodik:

*Kegyetlen dühtől vezetett szentségtörő vallás
itt dobta tűzbe egy szent férfi csontjait
a szörnyűséges Phlegeton folyó kegyetlen lángjaival
elpusztítva, oly nagy bűnnel, ami istentelenség.
Egykor Hitvalló volt, most gonosz emberek
tűzétől elemészttve, elnyerte a Mártírság koszorúját,
Ezerkétszáz évig Hitvallóként dicsőítették
Mártont, de most nemrégiben Mártír lett.
Az eretnekek kegyetlen tűzzel égették el testét,
az összegyűjtött hamvak itt találhatóak egy kicsiny urnában.
De a csodálatos erény, ami a szent csontokban benne volt,
az isteni végzés szerint, még jobban megmaradt a szent hamuban.⁵⁰*

AZ EGYHÁZI REFORMFOLYAMATOK KITELJESÉDÉSE A 17. SZÁZADIG

A Szent Bertalan-éj (1572) egyértelmű megtorpanás a rendeződő békefolyamatokban, amelyek éppen meghozták volna gyümölcsüket. Két hónappal korábban még fogadták Tours-ban Navarrai Henriket, akinek Medici Katalin lányával kötendő házassága a politikai pártok megbékélését pecsételte volna meg. A párizsi mézszárlásnak azonban vidéken, így Touraine-ben is érezhető volt a hatása,⁵¹ amelyet követően ismét békés időszakát élte a tartomány.

A még Anjou herceg korában Szent Márton kanonokjává fogadott III. Henrik 1576-ban nem sokkal trónra lépése után testvérét, Ferenc alençonni herceget nevezi ki a tartomány irányítójává. Ferenc két közismert kálvinistát tesz a kulcshelyekre: Turenne-t⁵² a közügyek vezetésével, Pierre de Mornay-t⁵³

50 „*Impia religio furis agitata malignis / Ossa viri sancti, hic igne cremanda dedit / Crudeles flammæ duro Phlegetontis ab amne / Extractæ, tantum quæ potuere nefas. / Tantum olim Confessor erat, nunc igne cremato / Gente mala, oblata est laurea Martirii. / Hic bis sexcentis Confessor claruit annis / Martinus, Martir nuper at ille fuit. / Hæreticus flammis corpus crudelibus ussit, / Collectos cineres hinc habet urna brevis. / Sed quæ mira sacris fuit ossibus insita virtus, / Ad pia vota, sacro major inest cineri.*” Gervaise, N.: i. m. 345–346.

51 Dupin de Saint-André, A.: i. m. 133–134.

52 Henri de La Tour d’Auvergne (1555–1623), Turenne vikomtja, Bouillon hercege.

53 Pierre de Mornay, Buhi ura (1548–1598).

a loches-i vár parancsnokságával bízva meg. Henri de Guise herceg meggyilkolása (1588) után III. Henrik a Katolikus Liga elöl 1589. március 6-án a béke szigetének számító Tours-ba menekül, sőt itt-tartózkodása alatt alázatosan részt vesz a zsolozsmákon Marmoutier-ban, és a rendi gyűlést is Tours-ba költözteti. Épernon,⁵⁴ a Guise-ek ellensége, III. Henrik bizalmasa ide helyezi a királyi csapatok főhadiszállását is azzal a céllal, hogy innen támadják meg a kálvinista Navarrai Henriket. Idővel azonban III. Henrik számára a spanyolok válnak a legfőbb veszélyforrássá, s ezt követően már plessis-lès-tours-i kastélyában a későbbi IV. Henrikkel folytat tárgyalást 1589 áprilisában. III. Henrik augusztusban bekövetkezett halála után Szent Márton kanonokjai októberben másodszor is fogadják IV. Henriket, akinek 1594. évi Chartres-ban zajlott koronázási ceremóniáján Szent Márton kultuszának ismét szerepe lesz. A felszenteléshez Szent Márton Marmoutier-ban őrzött ampulláját használják fel, miután a Reimsben található szentelt olaj hozzáférhetetlen a Liga ellenőrzése miatt. Az 1596-ban a pápa által végérvényesen feloldozott király hálaadásképpen visszatér Tours-ba, majd két évvel később hivatalosan is véget vet a vallásháborúk időszakának a nantes-i ediktum (1598. április 13.) kiadásával.

XIII. Lajos felújítja a királyi hagyományt, 1614-től a régi szokások szerint a Szent Márton-templom világi apátja lesz és leteszi a királyok apáti fogadalmát,⁵⁵ aminek értelmében védelmezi a közvetlenül a Szentszék alá tartozó társaskáptalan egyház hitét, jogait és kiváltságait. 1630-ban Victor Le Bouthillier, Tours későbbi érseke (1641–1670) kerül az egyházkerület élére, aki arra törekszik, hogy visszaállítsa a rend korábbi fényét. Azonnal a régi liturgikus rend visszaállítását kezdeményezi, visszahelyeztetni a tabernákulumokat, a szenteltvíztartókat, restauráltatja a kegytárgyakat és papi ornátusokat, amely intézkedések azt bizonyítják, hogy az 1562. évi rombolás még ekkorra sem múlt el nyomtalanul. A tudós érsek fontos szerepet játszik továbbá 1635–1645 között a papi gyűlésben a tridenti reformok regulákba és gyakorlatba való bevezetésénél. Működése alatt Richelieu Marmoutier apátja lesz (1629–1642).⁵⁶

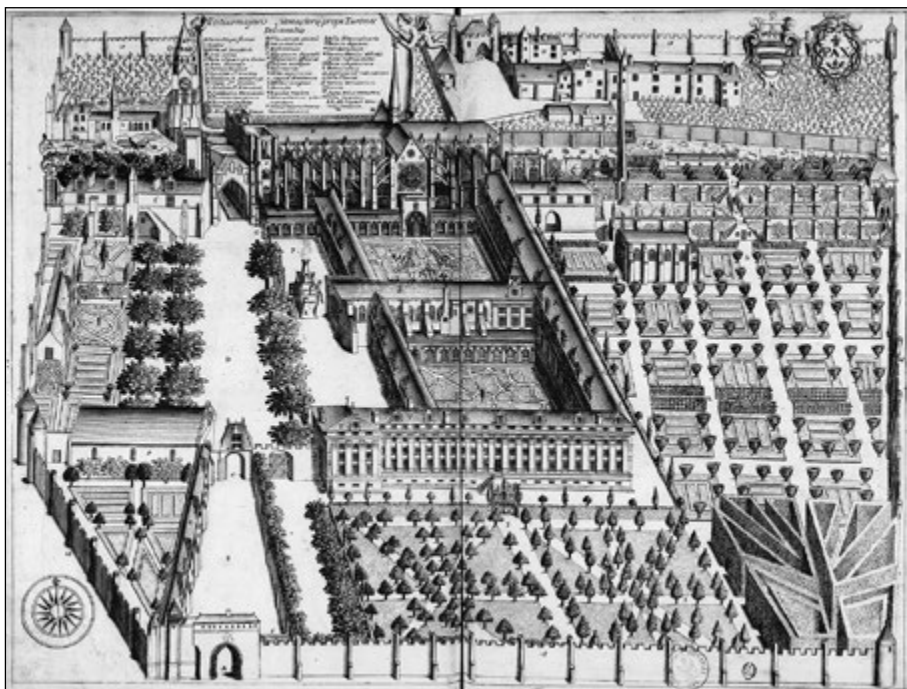
Edmond Martène szerint ugyanis az erkölcsi hanyatlás a hugenotta pusztítás után is tovább folytatódott, aminek egyik jele volt, hogy a szerzetesek egy része egészen 1637-ig visszautasítja Richelieu bíboros reformtörekvéseit, s nem fogadják az általa Clunyból hívott szerzeteseket.⁵⁷ Ekkor a bíboros Marmoutier-t a Szent Mór kongregációhoz kapcsolja, az itt működő kollégiumot a jezsuitákra bízva. Martène szerint nagy szükség volt a reformokra, hogy az

54 Jean-Louis de Nogaret de La Valette (1554–1642), La Valette és Caumont ura, Épernon hercege.

55 A királyok Szent Márton apáti fogadalmát lásd: *Gervaise, N.*: i. m. 397.

56 *Martène, E.*: i. m. 472–498.

57 *Martène, E.*: i. m. 376.

5. kép. A marmoutier-i Szent Márton-apátság a 17. században

apátság visszatérjen arra a dicsőséges útra, amelyet Szent Márton, Szent Mór, Szent Majolus és más szent apátok jelöltek ki számára. A vidék neves egyházi személyei között említést érdemel még Pierre de Bérulle, az oratoriánusok rendjének alapítója, aki élete végén, 1629-ben lesz Marmoutier apátja, továbbá a karmelita Léon de Saint-Jean, aki két időszakban is (1635–1638, illetve 1644–1647) rendjének provinciálisa lesz Touraine-ben (5. kép).

A 16. század második felében fokozatosan újjáéledő vallásosság, amely előkészíti a 17. században bekövetkező látványosabb kivirágzást, az első időben ugyan impulzust ad a Szent Márton-kultusz megerősödésének, a továbbiakban azonban a kultusz hanyatlásához vezet. A Szent Márton életét szívesen feldolgozó tours-i írók körében is meglepő a szent életrajzai sorában bekövetkező törés. A francia humanizmus lelkiségének közvetlen következménye ez, amely Touraine-ben Guillaume és Denis Briçonnet⁵⁸ személyéhez vezethető vissza a századelőig. Az idősebb fivér, Guillaume a vezetője a meaux-i körnek

⁵⁸ Guillaume Briçonnet (1470–1534) és Denis Briçonnet (1473–1535) fivérek, mindketten magas egyházi méltóságokat töltöttek be, id. Guillaume Briçonnet (1445–1514) a „Saint Maló-i bíboros” fiai.

nevezett csoportosulásnak, amelynek tagjai a Biblia tanulmányozását és a korai egyház teológiájához való visszatérést hangsúlyozták. Gondolkodásuk Krisztus-központú, és a valódi spirituális munkák műfaját újítják meg a hagiográfiai irodalom ellenében. Bár a Szent Márton-biográfiák csökkenő tendenciát mutatnak, szórványosan ekkor is születnek ilyen munkák a helyi írók tollából. Ezek közül kiemelhetők a Touraine-ből származó Legkisebb Testvérek rendjének képviselői, Paolai Szent Ferenc két tours-i származású tanítványa. Gabriel Dupuyherbault⁵⁹ fontevrault-i bencés szerzetes, Rabelais híres ellenfele lefordít egy művet *Szentek története, élete és legendája* címmel, amely részben Szent Mártonnal is foglalkozik, továbbá Martin Arnault,⁶⁰ a Szent Márton-templom kántora 1572-ben adja ki Mártont is tárgyaló katekizmusát.

Ennek a vallási reformfolyamatnak utolsó fontos momentumja, hogy a karmelita Martin Marteau (1603–1666) megírja Szent Márton életét: „*nem írásvágy miatt, hanem azért mert igaz és nagy utálatot érzett egy régi történet iránt, melyet a Gonosz és büntársai rosszindulatúan koholtak, tele nevetséges és hazug mesével, mely arra jó, hogy faluról falura vigyék az egyszerű embereknek eladni, akik saját együgyűségük folytán hajthatatlanul nagyobb hitelt adnak ennek, mint a Szent Evangéliumnak, jóllehet veszedelmesebb vagy éppen olyan veszedelmes, mint a törökök Koránja*”.⁶¹ Marteau ugyanazt az utat járja, mint Jean de Launoy (Johannes Launois, 1603–1678), a század híres szentkutatója, akinek köszönhetően megújul a hagiográfia műfaja, és a szentek tisztelete visszakapja az egyházon belüli helyét. A karmelita szerzetes, aki önmagát „*Szent Márton jeles és nemes kanonokjaként*” aposztrofálja, sokat tett azért, hogy felélessze a Szent Márton-zarándoklatokat, miután egy ládában a szent további relikviáit fedezte fel: „*Szerencsés felfedezés, ami oly nagy örömet okozott Tours lakosainak, hogy nagy ünneplést csaptak, megújítva régi buzgalmukat és hitüket*”.⁶² Véleménye szerint Szent Márton kultuszának nem szabad kiváltságosnak maradnia, hiszen rajta keresztül „*megtanulható az igaz hit, a kitartó remény, a tökéletes szeretet, a mély alázat, a kegyes irgalom és együttérzés, a feltétlen engedelmség, a világ és annak értékeinek megvetése, a test és a lélek valódi magánya, az isteni szemlélet, a szerénység, az óvatosság, az erő, az igazság, a mérséklet, a béke, a békesség... egyszerűen minden erény és tökéletesség, melyre szükség van az üdvösséghez*”.⁶³ Később

59 Gabriel Dupuyherbault (14..?-1566) a fontevraud-i rend bencés szerzetese, prédikátor, több spirituális és vallási hitvitázó mű szerzője. Idézett mű: *Luigi Lippomano: L'Histoire, vie et légendes des saintz*. Paris, 1577.

60 *Martin Arnault: Catechisme ou doctrine abrégée pour faire profession de foy*. Pierre Requard, Tours, 1572.

61 *Marteau, M.: La vie de S. Martin* i. m. 11.

62 *Marteau, M.: La vie de S. Martin* i. m. 14.

63 *Marteau, M.: La vie de S. Martin* i. m. 17.

Marteau nyomdokain a 17. század legvégén Nicolas Gervaise (1662–1729) jezsuita szerzetes hasonlóan letisztultan ír a Szent Mártonhoz fűződő hitről.

A vallásháborúk korának végére sok változás zajlott le társadalmi, vallási téren egyaránt. A touraine-i történéseken – mint esettanulmányon – keresztül lehetőség nyílik az eszme- és vallástörténet egyik nagy fordulópontját értékelni, amelynek során a reformáció által előidézett törés az egyház számára saját megreformálásához adott lendületet. A középkori jellegű vallási partikularizmus hosszú távra eltűnik a reneszánszban gyökeredző keresztény humanizmus elterjedésével a 16. század végére, amely lelkiállapotot a tridenti zsinat is szentesíti. Ebben az új típusú vallásosságban az egyházi reformok korlátozzák a szerzetesek hatáskörét, fokozatosan hozzák el a megkülönböztetett szentek kultuszának felszámolását, a keresztényeknek a tiszta evangéliumhoz és a szentségekhez való visszavezetését. Touraine a kezdeti erőszakos cselekmények túlkapásai után a nehéz időkben végig megmarad semleges szerepkörű, békés területnek. Bizonyosra vehető, hogy a térségben vázolt vallási fejlődés nem így zajlott volna le Szent Márton tours-i püspök személye nélkül, aki éppoly erővel tudott hatni csontjain keresztül, mint a lángokból megmenekült hamvai által.

PÁLFFY GÉZA

A POZSONYI SZENT MÁRTON-KORONÁZÓTEMLOM

A KORA ÚJKORI MAGYAR KIRÁLYSÁG EGYIK LEGFONTOSABB

TEMETKEZŐHELYE

Az alábbi tanulmány¹ a történeti Magyarország egyik legkülönlegesebb Szent Márton-kultuszhelyére, a pozsonyi koronázótemplomba kalauzolja el olvasóit, amelyet az 1730-as évek első felétől ékesít Georg Raphael Donner (1693–1741) *Szent Márton és a koldus* című szobra,² az a nevezetes műalkotás, amely Esterházy Imre esztergomi érsek (1725–1746) megrendelésére készült és Mária Terézia királynő 1741. június végi, a hercegprímás celebrálta pozsonyi koronázásán³ már a templom főoltárának legfőbb díszje volt. Ekkor, a 18. század közepén a Szent Márton-templom azonban már majd két évszázada nemcsak a Magyar Királyság egyik legfontosabb szentegyháza és koronázótemploma, hanem egyik legfőbb temetkezőhelye is volt. Pedig korábban, a késő középkor folyamán egyáltalán nem volt predesztinálva erre a szerepkörre.

A magyar királyi főváros, Buda 1541. évi török elfoglalását követően hosszú távú következményekkel járó, döntő változások zajlottak Magyarországon. Pozsony a török hódítás miatt megfogyatkozó Magyar Királyság fő- és koronázóvárosává, országgyűlési székhelyévé, belpolitikai, igazgatási és szellemi központjává is vált. E sokféle szerepkör megmutatkozott még a társaskáptalani templomból 1563-tól koronázótemplommá váló Szent Márton-templom sírkövein is. Pozsony első plébániatemploma egy időre a magyar

1 A tanulmány az *MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport* által elnyert Lendület kutatási projekt támogatásával készült.

2 A dóm történetének és műemlékeinek legfrissebb, vaskos összegzése: *Jozef Hal'ko–Štefan Komorný: Dóm. Katedrála sv. Martina v Bratislave*. Vydavateľstvo Lúč, Bratislava, 2010., a Donner-szoborra és különböző helyeire a domban: 327–359.

3 A koronázásra újabban *Tóth Tamás: A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 18. századi megtűlulása Patachich Gábor és Patachich Ádám érsekek idején (1733–1784)*. METEM Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, Bp.–Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Kalocsa, 2014. (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 8.) 239–243. Lásd még: *Mária Pötzl-Malíková: Bratislavský hrad za Márie Terézie*. Vydavateľstvo Marenčin PT, Bratislava, 2008. (Edícia Bratislava – Pressburg) passim.

történelem egyik legfontosabb temetkezőhelyévé vált. Az alábbiakban ezt a különleges folyamatot követjük nyomon.

POZSONY ÚJ HELYZETBEN 1526 UTÁN

A mohácsi csatavesztés (1526. augusztus 29.), majd az oszmán-törökök folyamatos magyarországi hódítása gyökeresen átformálta mind a Magyar Királyság, mind Pozsony városának korábbi életét.⁴ Egyrészt a történeti magyar állam területe fővárosa, Buda 1541. évi elfoglalása után tartósan három részre szakadt (királyság, hódoltság és Erdély). Másrészt I. Szülejmán szultán (1520–1566) 1529. évi Bécs elleni hadjárata idején a török hadak már a nyugat-magyarországi szabad királyi várost is elérték, környékét pedig elpusztították. Végül Esztergom 1543. augusztusi elfoglalásával a török frontvonal már csak mintegy 150 kilométernyire feküdt Pozsonytól.

A mohácsi csata Pozsony számára még egy további szempontból hozott igazi sorsfordulót. II. Lajos magyar–cseh király (1516–1526) halálát követően egyik utódját, Habsburg Ferdinándot 1526. december 16-án (és nem 17-én, mint a szakirodalomban gyakran írják) a magyar politikai elit egyik igen meghatározó csoportja a pozsonyi ferences kolostorban választotta uralkodóvá.⁵ Míg ellenfele, Szapolyai János erdélyi vajda esetében ez a koronázását megelőző napon, 1526. november 10-én Székesfehérvárott történt, az osztrák főherceg királyválasztásának helyszíne Pozsony lett. Miután Ferdinándot – János király (1526–1540) fegyveres visszaszorítása után – magyar hívei 1527. november 3-án Székesfehérvárott, ugyancsak teljesen törvényes körülmények között uralkodóvá koronázták, Magyarország életében hosszú időre új korszak kezdődött.

Ezt több dolog is érzékletesen jelezte. Egyfelől a korábbi másfél évszázados magyar–török konfliktus alapjaiban alakult át. Az oszmánok számára

4 További bőséges irodalommal (a teljesség igénye nélkül): *Jozef Fundárek*: Bratislava – hlavné a korunovačné mesto stareho Uhorska. Bratislava. Zborník Múzea mesta Bratislavy 7. (1971) 115–181.; *Jozef Baďurík*: Bratislava – hlavné a korunovačné mesto Uhorska v novoveku. Studia academica Slovaca 30. (2001) 10–25.; *S. Lauter Éva*: Pozsony városa új szerepben. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. Etényi Nóra–Horn Ildikó. Balassi, Bp., 2005. 144–171. és újabban összegző jelleggel *Pálffy Géza*: A Magyar Királyság új fővárosa: Pozsony a XVI. században. Fons: Forráskutatás és Történeti Segédtudományok 20. (2013) 1. sz. 3–76.

5 Újabban vö. *C. Tóth Norbert*: *Ecse di Batori István nádor pozsonyi tartózkodásának számadáskönyve. Adalékok Magyarország 1526. végi politikatörténetéhez. Levéltári Közlemények* 80. (2009) 169–208., főként 173–174.

ugyanis ezután már nemcsak Magyarország, hanem az új Habsburg-uralkodó rezidenciavárosa (Bécs) vált a legfontosabb meghódítandó célponttá. Másfelől Ferdinánd pozsonyi királyválasztásával, majd legitim koronázásával a Magyar Királyság a születőben lévő közép-európai Habsburg Monarchia részévé vált. Mégpedig igen hosszú időre! Noha ezt 1526 táján még senki sem tudhatta, a közös együttélés végül a 20. század elejéig, az Osztrák–Magyar Monarchia bukásáig tartott.

MAGYARORSZÁG ÚJ FŐVÁROSA

A Magyarországot ért negatív fejlemények (a török hódítás, a három részre darabolódás, az új államigazgatási keretek) Pozsony fejlődésének paradox módon nemhogy ártottak, hanem több szempontból kifejezetten kedveztek. A szabad királyi város ugyanis a fogyatkozó területű Magyar Királyság egyik fővárosa lett. Ez a döntő változás hamarosan plébániatemplomát is új szerepbe hozta.

A török hódítás nélkül mindez sohasem következett volna be. A késő középkorban Pozsony ugyanis csupán egy volt az ország fontosabb szabad királyi városai közül, s a magyarországi városhálózaton belül Sopronnal együtt regionális központnak számított. Az osztrák és a morva határhoz közeli fekvése, valamint nagyobb harmincadhelye gazdasági jelentőségét emelte, amit polgárságának német–osztrák rokon kapcsolatrendszere erősített. Regionális szinten a pozsonyi társaskáptalan kulturális szerepe is számottevő volt, miközben a város felett magasodó egykori királyi vár magát a várost is kiemelte a régióból.

Jelentősebb nyugat-magyarországi pozíciója ellenére Pozsony az 1520-as évek végéig egyáltalán nem volt hivatott országos vagy központi szerepkörre. A késő középkori magyar középhatalom fővárosával, Budával egyáltalán nem versenyezhetett. A mohácsi csata utáni egy évtizedben azonban minden gyökeresen megváltozott. Ennek döntő következményét 1536 januárjában az éppen Pozsonyban tartott országgyűlés 49. törvénycikkében rögzítette: *„Az ország igazgatásának székhelye pedig (addig, amíg Isten segítségével az vissza nem foglaltatik) Pozsony legyen.”*⁶

6 Magyar törvénytár. (Corpus Juris Hungarici) 1526–1608. törvénycikkek. Összeáll. Márkus Dezső. Franklin-Társulat, FR. Bp., 1899. 34–35.

E határozat értelmében az ekkor már a török szultán vazallusává kényszerült János király birtokában lévő Buda helyére *jelentős részben* Pozsony lépett. A középkori főváros egykori sokrétű feladatait viszont csupán részben vehette át. Másként fogalmazva az egykori magyar fővárosnak csak egyik utóda lett. Annak számos funkcióját ugyanis az 1526 utáni másfél évtizedben Bécs örökölte meg, amelyet I. Ferdinánd fokozatosan uralkodói rezidenciájává alakított, és ahol udvarát 1521-től már osztrák főhercegeként is tartotta. Majd itt szervezte meg monarchiája új központi kormány szerveit (1527: Udvari Kamara, 1556: Udvari Haditanács stb.) is, amelyek a Magyar Királyság irányításában is fontos szerephez jutottak. Mégpedig ez esetben is évszázadokra!⁷

Buda rezidenciavárosi és központi igazgatási szerepkörein a 16. század közepétől Pozsony és Bécs egyszerre osztoztak. Ez a magyar állam több mint félezer esztendő addigi történetében teljesen új időszakot nyitott. Az egyre fogyatkozó területű történeti Magyarországnak ettől kezdve különleges módon két fővárosa lett. Egyrészt a királyság új fővárosának, pontosabban „belpolitikai fővárosának” nevezhető Pozsony, azaz az 1536. évi törvényeknek megfelelően az igazgatás, ám azon belül „csak” a belpolitikai élet, az országgyűlések, az országos bíraskodás és a helyi pénzügyigazgatás legfőbb székhelye. E szerepkörökhöz 1563-tól nagyjából még a király- és királyné-koronázások is csatlakoztak – miként erről mindjárt még külön is szólunk. A város jelentőségét a század közepétől tovább növelték az itt tartózkodó magyar királyi helytartók, világi és egyházi főméltóságok, valamint az ide menekülő különféle intézmények is. Másrészt a „második fővárosnak” tartható Bécs, azaz a közös Habsburg-udvar helyszínéül szolgáló rezidenciaváros, egyúttal a központi kormányzati és a közössé váló kül-, had- és pénzügyek központi igazgatásának új centruma. Mindezek mellett V. Károly lemondását (1556) követően, a császári trón I. Ferdinánd általi elnyerésétől (1558) Bécs egészen 1806-ig egyúttal a Német-római Birodalom fővárosa is lett. Mindeközben a Habsburg Monarchia legfőbb hatalmi központja és politikai elitjének legfontosabb kommunikációs-integrációs csomópontja is volt.

E változások jelentőségét növelte, hogy ezek nem ideiglenes, hanem igen hosszú távú fejlemények voltak. A Magyar Királyság két fővárosból történő irányítása kisebb-nagyobb változásokkal ugyanis a 18. század második feléig, több elemében pedig egészen 1848-ig, sőt 1918-ig fennmaradt – még ha az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó bő fél évszázadában Pozsony szerepét

⁷ Az alábbiakra bővebben *Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Második, szövegében változatlan kiadás utánnomása. MTA BTK Történettudományi Intézet, Bp., 2016. (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések) 93–101.*

végleg Buda (1873-tól pedig Budapest) vette át. Az 1526 utáni évtizedekben lezajlott változások tehát Magyarország és Közép-Európa újkori története, sőt még a 20. századi szlovák állam fejlődése szempontjából is döntő jelentőségűek voltak. Ha nincs a török hódítás és Pozsony szerepének tekintélyes növekedése, ma Szlovákia fővárosát valószínűleg egészen másként hívják.

AZ ORSZÁGGYŰLÉSEK HELYSZÍNE – A PÉNZÜGYIGAZGATÁS EGYIK KÖZPONTJA

Pozsony fővárossá válásában az egyik, ha nem a legfontosabb mérföldkövet az jelentette, hogy az 1550-es évek közepére a Magyar Királyság országgyűléseinek csaknem kizárólagos helyszínévé vált. E folyamat kezdetét mutatta, hogy I. Ferdinánd király 1528 elején tartott utoljára diétát a régi magyar fővárosban (Budán), az esztendő őszén viszont már Pozsonyban tárgyalt a rendekkel. Az ezt követő negyedszázadban az országgyűléseket nagyjából már Pozsonyban, néhány alkalommal Nagyszombatban és Besztercebányán, valamint egy esetben (1553) – elsősorban a Duna-parti várost is érintő pestis miatt – Sopronban tartották.⁸

1554 tavaszától II. Mátyás király (1608–1619) 1608. végi királyválasztó diétájáig viszont már minden országgyűlést Pozsonyban szerveztek meg. Sőt a 17. században is csupán négy alkalommal (1622, 1625, 1634–1635 és 1681) üléseztek a rendek másutt, nevezetesen újra Sopronban.⁹ Ezt elsősorban a mindenkori politikai-hadi helyzet (Bethlen Gábor erdélyi fejedelem, illetve Thököly Imre támadásai), stratégiai megfontolások vagy éppen a járványveszély indokolta.

A késő középkori szabad királyi városból a 16. század közepétől egészen 1848-ig így lett Magyarország fővárosa és belügyi igazgatásának központja. A diétához hasonlóan a város ráadásul az országos igazságszolgáltatás egyik centrumává is vált, hiszen a legfőbb bíróságok (a királyi helytartó, az országbíró és a nádori helytartó törvényszékei), valamint a tárnoki és a személynöki szék gyakran az országgyűlések alatt tartották üléseiket. Ezek a Pozsonyban működő országos és rendi intézmények egyúttal a magyar állam Habsburg

8 Újabbán *Pálffy Géza*: A magyar országgyűlés helyszínei a 16–17. században. A szimbolikus politikai kommunikáció kora újkori történetéhez. In: Rendség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig. Szerk. Dobszay Tamás et al. Argumentum, Bp., 2013. 65–87.

9 *Tatjana Guszarova*: A 17. századi magyar országgyűlések résztvevői. Levéltári Közlemények 76. (2005) 2. sz. 93–148.

Monarchián belüli szuverenitásának is legfőbb intézményei és letéteményesei voltak. A közvélekedéssel ellentétben ugyanis a magyar államiság nem szűnt meg Mohács után, noha szuverenitásunk a monarchián belül több területen (kül-, had- és pénzügyek) korlátozva volt.¹⁰

Pozsony fővárosi szerepkörét meghatározóan erősítette az is, hogy az 1530-as évektől hosszú időn át itt működött az ország egyetlen helyi szakhivatala, a Magyar Kamara. Noha az intézményt az Udvari és a Cseh Kamara mintájára I. Ferdinánd 1528 tavaszán még Budán állította fel, annak Szapolyai János kezére kerülése (1529) után a hivatal hamarosan Pozsonyban folytatta működését. Sőt a magyarországi pénzügyigazgatás meghatározó szervének modern intézménnyé válása is itt ment végbe.¹¹ A kormány szerv a 16. századtól közel két és fél évszázadon át abban a Mihály utcai épületben működött, amely a reformkorban a magyar parlament alsóházául szolgált.

Jóllehet a kamarának köszönhetően Pozsony a magyar pénzügyigazgatás egyik legfontosabb központja lett, az ország pénzügyeinek irányításán más intézményekkel is osztoznia kellett. Elsőként a bécsi Udvari Kamarával, amely a Magyar Kamara felettes és ellenőrző hatósága volt. Ám ez nem jelentett különlegességet, hiszen ez igaz volt a Habsburg Monarchia minden helyi pénzügyigazgatási szervére. A pozsonyi hivatalnak így javaslatai révén a döntés-előkészítésben mindig megkerülhetetlen, a végrehajtásban pedig nélkülözhetetlen szerepe maradt.

A kamara működése ugyanakkor tetemesen felértékelte a szabad királyi város szerepét, sőt egyúttal a rendek pozícióit is. Elsősorban annak a különleges kompromisszumnak köszönhetően, hogy a kormány szerv vezetését 1537-től 1608-ig csaknem kivétel nélkül az egyházi rend tagjai töltötték be. Közülük Radéczy István egri és Fejérvölgy István nyitrai püspökök ráadásul királyi helytartók, azaz a belpolitikai élet irányítói is voltak. A század második felében a Duna-parti városban így kapcsolódott össze a főpap helytartók személyében a királyság belpolitikájának, felsőtáblájának és pénzügyigazgatásának irányítása. Az utóbbi területen a főpapok szerepét a 17. században viszont mágnás kamaraelnökök vették át. Közülük elsősorban a későbbi nádor, Pálffy Pál (1625–1646) és Zichy István (1655–1671) emelkedtek ki.

10 Ebben a szemléletben frissen *Pálffy G.: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia i. m. és Új: A szakítások és kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban. Történelmi Szemle 57. (2015) 1. sz. 51–65.*

11 További irodalommal *Gecsényi Lajos: A döntést előkészítő hivatalnoki elit összetételéről. A Magyar Kamara vezetői és magyar tanácsosai a 16. században. In: Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára. Szerk. Ormos Mária. Osiris, Bp., 2003. 100–113. és Kenyeres István: I. Ferdinánd magyarországi pénzügyigazgatási reformjai és bevételei. Történelmi Szemle 45. (2003) 1–2. sz. 61–92.*

Végül Pozsony jórészt megőrizte regionális gazdasági szerepét is, úgy a korban virágzó marha- és gabona-, mint a borkereskedelem területén; noha a kalmárkodásba bekapcsolódó nemesek, hivatalnokok és katonák a városi polgárságnak egyre komolyabb konkurenciát jelentettek. Miközben tehát Pozsony szinte teljességgel képes volt átvenni az egykori főváros (Buda) belpolitikai szerepét, a pénzügyigazgatás és a kereskedelem területén ez csak részben sikerült.

KIRÁLYI REZIDENCIA ÉS KORONÁZÓVÁROS

Mindezen szerepkörökhöz a 16. század közepén még két újabb csatlakozott, melyek szintén döntően befolyásolták a Szent Márton-templom sorsát. Mivel az 1540-es évektől Ferdinánd király már csaknem minden országgyűlésen részt vett, számára Pozsonyban megfelelő méretű és minőségű szállást kellett biztosítani. Ez nem volt könnyű feladat. A bécsi udvar és a magyar rendek ennek helyszínét végül nem a városban, hanem a felette magasodó várban találták meg.¹²

A pozsonyi várat a 15. század elején reprezentatív igénnyel még Luxemburgi Zsigmond király (1387–1437) építtette ki, ám rezidenciaként nem használta. Állandó uralkodói palotaként természetesen Ferdinánd és utódai sem éltek vele, hiszen udvarukat a bécsi *Hofburg*ban, majd II. Rudolf császár a század végétől a prágai várban rendezte be. Ennek ellenére a pozsonyi vár mégis alkalmi uralkodói rezidenciává vált. Másfél évszázadra olyan ideiglenes királyi palotává, mint amilyen az 1867. évi kiegyezést követően a budai várpalota lett. Ezt számottevően elősegítette, hogy a magyar rendek egyik legfőbb követelése ez idő tájt az volt, hogy az uralkodó állandóan lakjon Magyarországon. Az osztrák–német, cseh–morva és magyar–horvát területekből összekovacsolódó Habsburg Monarchiában ez ugyan megvalósíthatatlan volt, a rendeknek azt mégis sikerült elérniük, hogy az országgyűlések idején a magyar királyok a 16. századtól a 18. századig szinte kivétel nélkül a pozsonyi várban lakjanak.

Magyarországi tartózkodásaik idején tehát a várat mint magyar királyi rezidenciát használták szállásul, udvartartásuk helyszínéül és döntéshozataluk

¹² Az alábbiakra vö. *Galavics Géza*: A magyar királyi udvar és a késő reneszánsz képzőművészet. In: Magyar reneszánsz udvari kultúra. Szerk. R. Várkonyi Ágnes–Székely Júlia. Gondolat, Bp., 1987. 228–248.

számára egyaránt. Ennek érdekében a vár többszöri jelentősebb átépítésére és modernizálására is sor került, amely során többek között újjáépített lovagteremmel, várkápolnával, reneszánsz falképekkel és aranyozott stukkómennyezetekkel gazdagodott. Mégpedig elsősorban a kor jeles itáliai építészei és festői munkája révén, úgymint Pietro Ferabosco, Giulio Licino, Antonio Abondio és Jacopo Strada, akik a Habsburgok tényleges bécsi rezidenciáján is maradandót alkottak. Elegendő Ferabosco napjainkban is megcsodálható nevezetes *Schweizer-torjára* gondolni.

Így ettől kezdve szinte a teljes kora újkorban a középkori budai királyi palota funkcionális és építészeti szerepét a két magyar főváros, Bécs és Pozsony rezidenciái együtt örökítették tovább. Míg az előbbi a Habsburg-uralkodók udvarának és központi kormányzatának tényleges helyszíne lett, addig az utóbbi magyarországi tartózkodásaik idején vált alkalmi, azok között pedig virtuális magyar rezidenciává. Sőt a pozsonyi királyi palota különleges épített jele volt a Magyar Királyság Habsburg Monarchián belüli szuverenitásának. Ezt erősítette az is, hogy 1608-tól Koronatornyában őrizték a magyar államiság legfőbb jelvényét és szimbólumát, a II. Rudolf prágai kincstárából hozott Szent Koronát.¹³

A pozsonyi várbeli királyi rezidencia az országgyűlések idején kelt valódi, ám ekkor is csak átmeneti életre. Ezek során a lovagteremben az uralkodó számára baldachinos trónszéket állítottak, itt fogadta a rendek képviselőit, akik itt kapták meg tőle az uralkodói előterjesztéseket. A diéták alatt a császár és király itt tartotta az audienciákat, itt egyeztetett a rendek képviselőivel, itt tettek esküt az új országos főméltóságok. Sőt a várpalota szobáit az 1620–1640-es években fokozatosan nagyjából a bécsi *Hofburg* termeinek megfelelően használták és nevezték el. 1608-tól pedig már az uralkodókoronázások utolsó eseményét, a nyilvános lakomát is a vár legreprezentatívabb helyiségében, a lovagteremben tartották. Sőt IV. Ferdinánd 1647. júniusi szertartásától kezdve a palota termeiben látta vendégül az uralkodó a teljes magyar politikai elitet és a Habsburg-udvartartást.¹⁴

Pozsony másik újabb szerepköre ugyancsak összefüggött a magyar szuverenitással és a Szent Koronával. A királyi rezidencia kiépítését az országgyűlé-

13 Újabbban figyelemre méltó *Maroš Mačuba*: Úrad strážcu uhorskej koruny v prvej polovici 17. storočia. In: Mária Kohútová a kol.: Politické a spoločenské pomery na Slovensku v 1. polovici 17. storočia. Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave v spolupráci s Historickým ústavom SAV v Bratislave, Trnava, 2012. 51–75.

14 *Pálffy Géza*: Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról. Századok 138. (2004) 5. sz. 1005–1101., főként 1054–1059.

sek mellett döntően elősegítette az is, hogy Habsburg Miksa főherceg 1563. szeptember 8-án tartott ceremóniájától Pozsony hosszú időre a Magyar Királyság új – Esztergomot és Székesfehérvárt követően immár harmadik – koronázóvárosává vált.¹⁵

Noha a történeti köztudat csaknem elfeledte, hogy a 17. században három király- és királyné-koronázást (1622: II. Ferdinánd második felesége, Gonzaga Eleonóra Anna; 1625: III. Ferdinánd; 1681: I. Lipót harmadik felesége, Eleonóra Magdolna) Sopronban tartottak,¹⁶ ennek ellenére Pozsony vezető szerepe e téren sem kérdőjeleződött meg. A 16. század második felének három uralkodókoronázását (1563: I. Miksa és felesége, Mária királyné, illetve 1572: I. Rudolf) itt rendezték meg, ám a három fenti kivételével az összes 17. századi szertartást is. Mi több, ez a hagyomány egészen 1830-ig, V. Ferdinánd király (1835–1848) koronázásáig kitartott. A 18. században is csupán I. Ferencet és második feleségét (Bourbon Mária Teréziát) koronázták Budán, 1792. június elején.

Így a törökök által 1543-ban elfoglalt régi koronázóváros, Székesfehérvár helyett az egész kora újkorban Pozsony vált a magyar uralkodókoronázások legfontosabb helyszínévé. A város plébániatemploma pedig a magyar történelem harmadik koronázótemploma lett. Minderről már 1561 márciusában döntés született. Miután ekkor tárgyalások kezdődtek a korosodó I. Ferdinánd fia (Miksa főherceg) magyar királlyá koronázásának előkészítéséről, annak helyszínéül a Bécsben összegyűlt magyar tanácsosok egyhangúlag Pozsonyt és a Szent Márton-templomot nevezték meg. Mint javaslatukban írták: *„mivel a törökök Székesfehérvárt [1543-ban] elfoglalták, a legfenségesebb cseh király, a mi legkegyelmesebb urunk [Miksa főherceg] koronázása a régi és az ősi szokás szerint ezen esemény számára kijelölt helyén nem történhet meg, ezért az látszik szükségesnek, hogy azt Pozsonyban a Szent Márton társaskáptalani templomban tartsák meg.”*¹⁷ Ferdinánd és tanácsadói vita nélkül fogadták el a magyarok javaslatát.

15 A legfontosabb összegzések: *Štefan Holčík*: Pozsonyi koronázási ünnepek 1563–1830. 4. kiad. Ikar, Bratislava, 2005; *Halko, J.–Komorný, Št.*: i. m. 164–197.; *Coronatus Posonii... Bratislavské korunovačné medaily a žetóny (1563–1830) / Coronatus Posonii... A pozsonyi magyar uralkodókoronázások érmei (1563–1830)*. Autori katalógu / A katalógust összeáll. Pálffy Géza–Soltész Ferenc Gábor–Tóth Csaba. Bratislava–Bp., 2014. és *Pálffy Géza*: Magyar királykoronázások Pozsonyban. In: Beérkeztünk. A 2013-ban elhangzott előadások. „Europa”-Club 21. (2014). Szerk. Székely Szabó Zoltán. „Europa-Club”, Bécs–B. K. L. Kiadó, Szombathely, 2014. 112–141.

16 *Pálffy Géza*: A Szent Korona Sopronban. Nemzeti kincsünk soproni emlékhelyei. MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron–MTA BTK Történettudományi Intézet, Bp., 2014. 37–39., 47–50. és 57–60.

17 *Pálffy Géza*: A magyar királykoronázások történetének eddig ismeretlen alapforrása: a magyar tanácsosok 1561. évi javaslata a koronázások pozsonyi szertartásrendjéről. In: *Redite ad cor.*

A Magyar Királyság új fővárosának sokrétű országos feladatköreit így szimbolikusan szólva a koronázóvárosi funkció „koronázta meg”. A szertartás lebonyolítását pedig az új fővárosban a régi, azaz a székesfehérvári ceremóniát – mind helyszíneiben, mind elemeiben, mind jellegében – utánozva többségében sikeresen örökítették tovább. Számottevőbb különbségek csupán a Habsburg-udvartartás nagyszámú részvételéből adódtak: a másolatban vitt német felségjelvények, a bécsi udvari előkelőségek, a császári testőrség, a zenei repertoárt gazdagító *Hofkapelle* és a koronázási lakoma étkeit készítő bécsi udvari konyha megjelenésének köszönhetően.

Az új szertartáselemek ellenére a magyar politikai elit szívós kitartásának köszönhetően a pozsonyi koronázási ceremóniák mindvégig kiválóan mutatták Magyarországot még közép-európai tekintetben is meghatározó egykori politikai jelentőségét, régi hagyományait, szuverenitását és rendiségének meghatározó erejét. Erről érzékletesen tanúskodott a Magyar Korona országai koronázási zászlainak felvonultatása éppúgy,¹⁸ mint a szertartásokon kiemelkedő pozíciókat betöltő magyar főpapok és arisztokraták politikai, hatalmi és művészeti reprezentációja.

MENEDÉKHELY ÉS SZELLEMI KÖZPONT

A fentiekén túl Pozsony kora újkori fejlődését és plébániatemplomának temetkezési szokásait még egy további tényező befolyásolta. A város egyike lett a Kárpát-medence azon településeinek, amelyek a törökök által Magyarországon elfoglalt területekről érkezők menedékhelyeivé váltak.¹⁹ Az ide menekülők között egyházi és világi intézményeket és tisztségviselőket, nemeseket, polgárokat és kereskedőket egyaránt találunk. Ám a város e téren még szélesebb körben osztozott más településekkel, mint ez a fővárosi funkciók esetében történt. Bécs mellett ugyanis a korban Nagyszombat, Sopron, Kassa, Deb-

Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére. Szerk. Krász Lilla–Oborni Teréz. ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 489–503., itt: 500.

18 *Pálffy Géza*: A Magyar Korona országainak koronázási zászlói a 16–17. században. In: „Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Szerk. Bubryák Orsolya. Gondolat, Bp., 2010. 17–52.

19 További irodalommal és hasznos adatokkal: *Zuzana Ludiková*: Bratislava – hlavné mesto krajiny, politické a duchovné centrum. In: Ivan Rusina a kol.: Dejiny slovenského výtvarného umenia. Renesancia. Umenie medzi neskorou gotiku a barokom. Slovenská národná galéria–Slovart, Bratislava, 2009. 43–48.

recen, Nagyvárad és Kolozsvár is sokak számára kiemelt menedékhelynek számított.²⁰ Mindez elsősorban Pozsony sokrétű igazgatási szerepkörével, viszonylag kis alapterületével és többségében német anyanyelvű polgári lakosságával állt összefüggésben.²¹

Miközben az állami és rendi intézmények döntő része az 1530-as évektől Budát elhagyva Pozsonyban lelt menedékre, ugyanez az egyházi intézmények, a kereskedő polgárság és a nemesség esetében kisebb mértékben volt csak igaz. Noha Várday Pál érsektől (1526–1549) kezdve az esztergomi érsekek és királyi helytartók mind rendelkeztek a városban palotával, sőt idejük jelentős részét itt töltötték, egyházmegyei és kulturális központjuknak mégsem a Duna-parti várost választották. A még többnyire Pozsonyban székelő Várday érseket követően, Oláh Miklóstól kezdve ugyanis tudatosan arra törekedtek, hogy a belpolitikai, illetve az egyházigazgatási-kulturális centrum másutt legyen: nevezetesen Nagyszombat városában, amely 1543 után az esztergomi káptalannak újított menedéket.²²

Így az 1550-es évek közepétől Nagyszombat egyszerre lett a magyarországi katolikus egyház és az esztergomi egyházmegye új központja. Sőt a szabad királyi város hamarosan a magyar katolicizmus új centrumává és a katolikus újjáéledés bölcsőjévé vált, Oláh Miklós 1554-ben itt egyesítette a városi és a káptalani iskolát, alapított 1558-ban egyházmegyei szemináriumot, az érsekek pedig zsinataik többségét itt tartották. Ám ugyanerről tanúskodott a jezsuiták legkorábbi magyarországi kollégiumalapítása 1561-ben,²³ sőt 1635-ben Pázmány Péter érsek nevezetes egyetemalapítása is, midőn az Eötvös Loránd Tudományegyetem elődjét állította fel.

20 Részletes ártékintéssel *Bessenyei József*: Menekültek... A kereskedelem helyzete Magyarországon 1526 után, Bornemisza Tamás és a budai menekültek működésének tükrében. Miskolci Egyetem, Miskolc–Bp., 2007.

21 A szabad királyi város polgári társadalmára alapvető: *Frederik Federmayer*: Rody starého Prešporka. Genealogický rozbor obyvateľstva a topografia mesta podľa súpisu z roku 1624. Monada atelier, Bratislava, 2003. és újabban Tózsá-Rigó Attila számos értékes tanulmánya, elsősorban: *Tózsá-Rigó Attila*: A pozsonyi politikai elit a XVI. század első két harmadában. Fons: Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok 14. (2007) 2. sz. 187–277. és *Uő*: A pozsonyi városvezető elit politikai, rokoni és lakóhelyi hálózata. Fons: Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok 19. (2012) 3. sz. 279–319.

22 *Granasztói György*: A barokk győzelme Nagyszombatban. Tér és társadalom 1579–1711. Akadémiai Kiadó, Bp., 2004. és *Jarmila Bencová–Marian Zervan*: Trnava v časoch humanizmu a renesancie: druhé Atény a malý Rím. In: Rusina, I.: Dejiny slovenského výtvarného umenia i. m. 133–141.

23 *Fazekas István*: Oláh Miklós reformtörekvései az esztergomi egyházmegyében 1553–1568 között. Történelmi Szemle 45. (2003) 1–2. sz. 139–153. és *Eva Frimmoová*: Založenie jezuitského kolégia a kňazského seminára v Trnave v 16. storočí. Kniha (2005) 14–30.

Pozsony a 16. század második felében így „csupán” a város nyugati részén külön utcát elfoglaló társaskáptalan székhelye maradt. Az egyházi intézmény világi funkciója, nevezetesen országos hiteleshelyi (modern szóval élve közjegyzői) szerepe a fővárosban rendszeresen megforduló magyar politikai elitnek köszönhetően viszont felértékelődött. Emellett Pozsony egyházi arculatát a török előrenyomulás és Erdély elszakadása miatt egyházmegyéiket elvesztett (csanádi, pécsi, váci, szerémi, erdélyi és váradi) püspökök itt-tartózkodása, valamint néhány szerzetes- és apácakolostor lakóinak idetelepülése is erősítette. Az utóbbiak közül az 1540-es években az óbudai klarisszák letelepedése emelkedett ki. Az előbbieket ugyanakkor gyakran jelentősebb középkori egyházi kincstárak (Esztergom, Veszprém, Eger stb.) maradványait mentették át Pozsonyba. Elegendő szimbolikus példaként az egykori budai királyi rezidencia várkapornájából a pozsonyi dómba került és ott évszázadokon át őrzött Alamizsnás Szent János-ereklýre gondolnunk.²⁴

A fentiekben túl Nagyszombat még egy további szempontból Pozsonynál is fontosabb menedékhellyé vált. Míg Buda, Székesfehérvár és más török uralom alá került városok német polgársága az 1530–1540-es években nagyrészt Bécsbe települt át, addig magyar kereskedőpolgáraink jelentős számban Nagyszombatban leltek új lakóhelyre. Ebben több tényező játszott szerepet. Egyrészt Pozsony a belpolitikai élet új központjaként – csekély alapterülete miatt is – egyre zsúfoltabb településsé vált. Másrészt a pozsonyi német polgárság a magyar kalmárok esetében kevésbé volt befogadó, mint a nagyszombati magyar polgárközösség. Így a kor legjelentősebb magyar kalmárjai majd mind itt (s nem Pozsonyban) rendelkeztek házzal és polgárjoggal, köztük például a neves Thököly Sebestyén, Imre kuruc fejedelem őse is.²⁵

Mindeközben a török területekről menekülő nemesek sem elsősorban Pozsonyban, hanem a környékbeli megyék udvarházaiban telepedtek le. A fővárosban főképpen azok szereztek közülük házat vagy szállást, akik a királyság belpolitikájának, igazságszolgáltatásának és pénzügyigazgatásának irányításá-

24 Két kiváló összegzés: *Zuzana Ludiková*: A budai egyházi kincsek sorsa Pozsonyban. In: Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531. Budapesti Történeti Múzeum, 2005. szeptember 30.–2006. január 9. Slovenská národná galéria, 2006. február 2.–április 30. Szerk. Réthelyi Orsolya et al. Budapesti Történeti Múzeum, Bp., 2005. 115–121. és *Mikó Árpád*: A késő középkori székesegyházak liturgikus felszentelésének sora a kora újkori Magyarországon. In: Identitás és kultúra a török hódoltság korában. Szerk. Ács Pál–Székely Júlia. Balassi, Bp., 2012. 202–210.

25 *J. Újváry Zsuzsanna*: A ponyvásszekértől a közjó szolgálatáig. (Thököly Sebestyén pályafutása). Hadtörténelmi Közlemények 105. (1992) 3. sz. 75–93. és *Gecsényi Lajos*: Bécs és a hódoltság kereskedelmi összeköttetései a 16. században. (Thököly Sebestyén felemelkedésének hátteréhez). Századok 129. (1995) 4. sz. 767–790.

ban vállaltak különböző szinteken szerepet. E menekült nemesek felbukkantak a királyi helytartók udvartartásának tagjai, az országos igazságszolgáltatás tisztviselői és a Magyar Kamara hivatalnokai között egyaránt. A 16–17. század fordulójától a legbefolyásosabb magyar arisztokraták (elsőként a Pálffy, Illésházy és Istvánffy család tagjai) már jelentősebb pozsonyi házvásárlásokba, majd palotaépítkezésekbe is fogtak.²⁶ Ez a 18. századra jelentősen átformálta a város építészeti arculatát, aminek nyomai napjainkig is jól láthatók.

A menekült főpapok ugyanakkor a város szellemi életének gazdagításában hosszú időn át döntő szerepet játszottak, miként a Magyar Kamara művelt hivatalnokai is. Sőt a 16. század folyamán a főpap-királyi helytartók és kamaraelnökök, elsősorban Radéczy István és Fejérvöly István udvara a magyarországi késő reneszánsz kultúra, tudomány és szellemi élet egyik központja lett. Olyan késő humanista szellemi műhely, amelyben politizáló vagy menekült püspökök (például a törvénykiadó és könyvgyűjtő Mossóczy Zakariás), országos hivatalnokok (például a történetíró Istvánffy Miklós nádori helytartó) éppúgy megfordultak, mint gazdag arisztokraták (például a könyvgyűjtő Baththyány Boldizsár). De találunk tagjaik között kincstári hivatalnokokat éppúgy, mint művelt pozsonyi polgárokat (például a versíró orvost, Georg Purkirchert) vagy a magyar származású neves bécsi udvari orvost és történetírót, Zsámboky Jánost. Soraikat a pozsonyi káptalan irodalmár és könyvgyűjtő prépostjai (például a 16. század végén Monoszlóy András) és kanonokjai egészítették ki.

A MAGYAR KIRÁLYSÁG EGYIK LEGFŐBB TEMETKEZŐHELYE

Miközben a 15. század végi Nyugat-Magyarország nyugodt polgárvárosából 1526 után néhány évtized alatt évszázadokra nyüzsgő és népes, mozgalmas és sokszínű életű főváros vált, plébániatemploma sem csupán koronázótemplommá lépett elő. Hamarosan a Magyar Királyság egyik legfontosabb temetkezőhelye is lett.²⁷

²⁶ *Federmayer, F.*: Rody starého Prešporka i. m. 36–37.

²⁷ A témára az újabb irodalomból: *Mikó Árpád–Pálffy Géza*: A pozsonyi Szent Márton-templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei (16–17. század). Művészettörténeti Értesítő 51. (2002) 1–2. sz. 107–172.; *Mikó Árpád*: Késő reneszánsz és kora barokk síremlékek a Magyar Királyság területén (1540–1690). In: *Idővel paloták...* i. m. 625–660.; *Frederik Federmayer*: Bornemiszovské hroby v Dóme sv. Martina. Genealogická štúdia k identifikácii pochovaných. Bratislava. Zborník Múzea mesta Bratislavy 19. (2007) 51–76.; *Jana Luková*: Pohrebné štíty z Dómu sv. Martina v

Bár ez elsőre evidenciának is tűnhetne, valójában nem minden fővárosban volt még Közép-Európában sem ekként. Példának okáért Bécsben vagy Prágában, ahol egyidejűleg több előkelő templom létezett, számos lehetőség kínálkozott a városban élő különböző társadalmi csoportoknak a temetkezésre. Az osztrák fővárosban a 16. század közepétől ugyanakkor jelentősen befolyásolta a nemesség temetkezési gyakorlatát az is, hogy az előkelőbb famíliák – az udvarhoz való hűségüket kifejezendő – igyekeztek a *Hofburghoz* legközelebb fekvő templomokban (mindenekelőtt az *Augustinerkirchében* és a *Michaelerkirchében*) sírhelyet szerezni. Bár természetesen a bécsi *Stephansdomban* is találunk osztrák–német főúri síremlékeket, Bécs legnagyobb temploma mégsem volt korszakunkban a császárvárosi-udvari politikai elit legkedveltebb temetkezési helye.²⁸

Pozsony esetében más volt a helyzet. Mivel az új magyar királyi főváros Bécshez, Budához vagy Prágához képest jóval kisebb területű volt, a Szent Márton-templommal a többi kisebb szentegyház nem versenyezhetett. Így a társaskáptalani templom jelentősége néhány évtized alatt hihetetlenül megnövekedett. A fő- és koronázóváros templomába temetkezni ezért sokaknak presztízskérdés lett. Elsősorban azon egyházi és világi politikusoknak, akiknek kevésbé voltak hagyományos vidéki családi sírhelyeik, vagy akik szerették volna kifejezni szoros kötődésüket a fővároshoz és a királyság itt gyakorta összegyűlő politikai elitjéhez. Mindezek következtében az új magyar főváros országos funkciói a város főtemplomában való temetkezéseken is örök nyomot hagytak. A Szent Márton-templom a 16. század végére a Magyar Királyság politikai elitjének és kormányzatának egyik legmeghatározóbb, központi temetkezőhelyévé vált.

Az 1550-es évektől – a század néhány esztergomi érsekét (Oláh Miklóst, Verancsics Antalt és Kutassy Jánost, akik a nagyszombati Szent Miklós-templomba temetkeztek)²⁹ kivéve – az egyházi főrendek majd minden vezetőjét, azaz a főpap királyi helytartókat (Újlaky Ferenc, Radéczy István, Fejérvölgy István, Pethe Márton) itt helyeztek örök nyugalomra. Újlaky Ferenc győri, majd egri püspök és királyi helytartó (1555†) napjainkig fennmaradt monumentális fali síremléke (*1. kép*) méltó jele e hagyománynak.³⁰ E főpap-politi-

Bratislave. Bratislava. Zborník Múzea mesta Bratislavy 22. (2010) 77–100. és *Hal'ko, J.–Komorný, Št.*: Dóm i. m. passim.

28 Számos példával *Mark Hengerer*: Zur symbolischen Dimension eines sozialen Phänomens: Adelsgräber in der Residenz (Wien im 17. Jahrhundert). In: Wien im Dreißigjährigen Krieg: Bevölkerung – Gesellschaft – Kultur – Konfession. Hrsg. v. Andreas Weigl. Böhlau, Wien, 2001. (Kulturstudien. Bibliothek der Kulturgeschichte 32.) 250–352.

29 *Zuzana Ludiková*: A nagyszombati székesegyház késő reneszánsz és barokk síremlékei (16–17. század). *Művészettörténeti Értesítő* 51. (2002) 1–2. sz. 85–106.

30 *Mikó Á.–Pálffy G.*: A pozsonyi Szent Márton-templom i. m. 118–121.: No. 2.

kusok ugyanis politikai székhelyüket és palotáikat többnyire Pozsonyban tartották, amely gyakorta a magyar parlament akkori felsőházának színhelyeként is szolgált.

1. kép. Újlaky Ferenc győri, majd egri püspök és királyi helytartó (1555†) fali síremléke

2. kép. Pálffy Miklós komáromi, érsekújvári, esztergomi főkapitány és pozsonyi kapitány (1600†) síremlékének főalakja

E hagyományt a 17. századi esztergomi érsekek is folytatták. Noha Pázmány Péter (1637†) vallási-kulturális székvárosában, Nagyszombatban alapított 1635-ben egyetemet, mégis a pozsonyi koronázótemplomban temettette el magát. Ebben követték utódai, Lippay György (1666†) és Széchényi György esztergomi érsekek (1695†) is. S jöllehet a kor szokásainak megfelelően elődeikhez képest ők díszes sírkövet már nem kaptak, mindhárman a dóm kriptájában letek végső nyugalomra – amint ezt a legújabb szlovák régészeti

feltárások is bizonyították.³¹ Ám az említett menekült püspökök közül is sokan nyugszanak itt, miként a pozsonyi prépostok és kanonok többsége is. Monoszlóy András veszprémi (1601†) és Zongor Zsigmond váci püspök (1658†) síremléke napjainkig fennmaradt.³²

Magyarország egyházi elitje mellett a koronázótemplom hamarosan a világi elit számára is kiemelt „célponttá” vált. Különösen az arisztokráciába újonnan bekerülő, úgynevezett *homo novus*-famíliák számára. Közülük kiemelkedett a városhoz és várához Pozsony vármegyei örökös ispáni és várkapitányi címének köszönhetően amúgy is igen szorosan kötődő Pálffy Miklós főkapitány, a 16. század végének egyik legsikeresebb politikusa és hadvezére.³³ A pozsonyi dómban ma már csak töredékében látható páncélos síremléke (2. kép) hosszú időre követendő mintává vált a magyar arisztokrácia legjelesebb családjai számára: mind magában a koronázótemplomban, mind országszerte³⁴ – miként ezt a dóm külső falán napjainkban is szépen mutatja Draskovics II. János horvát–szlávón bán és tárnokmester (1613†) sírköve.³⁵ Ám a magyar világi elit első emberei, a nádorok közül ide temetkezett még Draskovics III. János (1648†), Pálffy Pál (1653†) és Pálffy János (1751†) is.

Egyházi és világi főrendeken kívül a hazai pénzügyigazgatás számos vezetője, azaz a Magyar Kamara több befolyásos tanácsosa (például az Armbruster, Ernleutner és Partinger családokból) vagy éppen elnöke (mint például a 17. században Lippay Gáspár, 1652†) is itt nyert végső békére. Ám kamarai tanácsos korában itt helyeztette örök nyugalomra fiatalon elhunyt első feleségét, Erdődy Annát (1577†) a későbbi neves nádor (1608–1609) és Bocskai István fejedelem tanácsosa, Illésházy István is. A gyönyörű sírködbormű (3. kép) napjainkban a dóm nemrég megnyitott kriptájában szolgál különleges imádkozóhelyül.³⁶

31 *Halko, J.–Komorný, Št.*: i. m. 198–219., főként 218–219., ill. 325.

32 *Mikó Á.–Pálffy G.*: A pozsonyi Szent Márton-templom i. m. 143–144.: No. 21. és 163–164.: No. 43.

33 Legújabbán vö. *Anna Fundárková*: „Nicht weniger hat auch Pálffy vermeldet, was es für sein Person seze, und was er habe, daß habe er zuvorderist von Gott, hernacher von Euer Mayestät und durch mein befürderung.“ *Die Pálffy und der Habsburger Hof im 16.–17. Jahrhundert*. In: *Die weltliche und kirchliche Elite aus dem Königreich Böhmen und Königreich Ungarn am Wiener Kaiserhof im 16.–17. Jahrhundert*. Hrsg. v. Anna Fundárková–István Fazekas et al. Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien–Balassi Institut–Collegium Hungaricum Wien, Wien, 2013. (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien VIII.) 385–413., különösen 386–396.

34 Amint erre Galavics Géza már három évtizede felhívta a figyelmet: *Galavics Géza*: Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet. Képzőművészeti Kiadó, Bp., 1986. 56–61. Lásd még: *Mikó Árpád–Pálffy Géza*: A pozsonyi ferences templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei. *Művészettörténeti Értesítő* 54. (2005) 3–4. sz. 329–331.: No. 4.

35 *Mikó Á.–Pálffy G.*: A pozsonyi Szent Márton-templom i. m. 149–151.: No. 25.

36 Uo. 129–131.: No. 10.

3. kép. Illésházy István pozsonyi alispán és kamarai tanácsos felesége, Erdődy Anna (1577†) sírelmének középső domborműve

Az említett egyházi és világi főméltóságokon, valamint vezető kincstári hivatalnokokon kívül az 1526 utáni évszázadokban számos helyi állami tiszt-ségviselőt (például pozsonyi hajó- és postamestert, harmincadost stb.) kísérték ide utolsó e világi útjukon. Salamon Streitberger pozsonyi főharmincad-ellenőr (1598†) és családja köepitáfiuma (4. kép) szép példáját kínálja e sírelmékek egykori sorozatának.³⁷ Ám nagy megtiszteltetés volt az is, ha az alkalmi királyi rezidencia, a pozsonyi vár szolgálói temetkezhettek ide. Mindezek után nem

³⁷ Uo. 136–138.: No. 16.

4. kép. Salamon Streitberger
pozsonyi főharmincad-ellenőr (1598†)
és családja falra erősített kőepitáfiuma

5. kép. Wolfgang Kögl pozsonyi
tanácsos és családja egykori
kőepitáfiuma a 16. század végétől

csodálkozhatunk azon, hogy a városi polgárok közül csak az elit legkiemelkedőbb tagjai (a Gruebmler, Kögl, Lausser, Maurach, Pfister stb. famíliákból) jutottak be előkelőbb síremlékekkel ebbe az országosan is igen reprezentatív csoportba: főként polgármesterek, városbírák és szenátorok. Wolfgang Kögl pozsonyi tanácsos és családja 16. századi kőepitáfiuma (5. kép) szép példája ennek.³⁸

Végül még Pozsony koronázóvárosi és szellemiközpont-szerepének is maradt nyoma a sírköveken. Az 1563. őszi koronázódiéta alatt elhunyt stájer

38 Uo. 132–134.: No. 12.

főnemes, Wolfgang Freiherr von Saurau udvari tanácsos (1557–1563) is itt nyert örök nyughelyre. De ugyancsak itt temették el a flandriai származású, Padovában végzett európai híró filológust és orvost, nagyszombati tanárt és Arisztotelész-szakértőt, Nicasius Ellebodus pozsonyi kanonokot (1577†) is (6. kép).³⁹ Azt a jeles humanista tudóst, aki a török hadak dúlta Magyarországról oly pozitív véleménnyel volt, hogy 1573-ban a következőket írta Itáliába: *„Ha Isten békét ad ennek az országnak, akkor ez a legalkalmasabb hely tudományos tervek megvalósítására.”*⁴⁰

6. kép. Nicasius Ellebodus Arisztotelész-szakértő, filológus, orvos, humanista és pozsonyi kanonok (1577†) síremléke

Mindezek ismeretében összegezve kijelenthető: a pozsonyi Szent Márton-templom síremlékanyaga még megfogyatkozott és töredékes állapotában is igen plasztikus tükörképét adja a Magyar Királyság kora újkori fővárosa meghatározó szerepköreinek, jelentőségének és társadalmi összetételének egyaránt. Egyfajta 16–17. századi magyar(országi) panteonnak is tekinthető tehát. Ezért kiemelten fontos, hogy szlovák kollégáinkkal együttműködve e közös örökséget és Szent Márton-emlékhelyet a jövőben is gondosan megőrizzük.

39 Uo. 124–125.: No. 6. és 128–129.: No. 9.

40 *Klaniczay Tibor*: Nicasius Ellebodus és poétikája. Irodalomtörténeti Közlemények 75. (1971) 1–2. sz. 24–34., itt: 29.

TÓTH GERGELY

A PANNONHALMI FŐAPÁTSÁG
A 16–18. SZÁZADI TÖRTÉNETI IRODALOMBAN

ZSÁMBOKY JÁNOSTÓL BÉL MÁTYÁSIG

Mint az közismert, a Pannonhalmi Főapátság az egyik legrégebb alapítású egyházi intézményünk, s történeti hagyománya is igen mélyen gyökerezik.¹ Szól róla Szent István nagyobbik legendája, illetve a Hartvik-legendája, majd említi a 14. századi krónikaszerkesztmény, később Thuróczy és Bonfini, illetve Ranzanus is. Ezek a középkori, illetve humanista előzmények a későbbi kutatásban fontos szerepet játszottak.

A fenti elbeszélő munkák mellett igen korán ismertté vált a tudós közönség számára Szent István 1002. évi kiváltságlevele is, amelyet az apátság részére állított ki.² Az okiratot ugyanis Zsámboky János (*1. kép*) az 1581. évi Bonfini-kiadás után kötve kiadta, mégpedig a Mossóczy Zakariás által összegyűjtött magyarországi törvénygyűjteménynek mintegy a részeként.³ Valószínűleg az eredeti oklevél alapján készült a kiadás, ugyanis vannak benne olyan elírások, amelyek az eredeti rövidítéseinek félreolvasásából keletkezhetnek.⁴ Az oklevél a későbbi kutatásoknak nagymértékben irányt szabott, és heves vitákat váltott ki, főleg a tartalmát, datálását s hitelességét illetően. Páz-

1 Történetére lásd: A Pannonhalmi Szent Benedek-rend története. I–XII. Szerk. Erdélyi László–Sörös Pongrác. Szent Benedek Rend, Bp., 1902–1916.; illetve újabban: Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve. I–III. Szerk. Takács Imre. Pannonhalmi Főapátság, Pannonhalma, 1996.

2 Kritikai kiadása: *Diplomata Hungariae antiquissima. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia. Volumen I. ab anno 1000 usque ad annum 1131. Edendo operi praefuit Georgius Györffy; adiuerunt Johannes Bapt. Borsa [et al.].* Budapestini, 1992. 39–41. Az oklevél utóéletére lásd uo. 26–39.; *Fejérpataky László: A pannonhalmi apátság alapító oklevele.* Bp., 1878. 4–148.; *Tboroczky Gábor: Szent István pannonhalmi oklevelének historiográfiája.* In: Mons Sacer i. m. I. 90–109.

3 [*Johannes Sambucus:*] *Decretorum seu articulorum aliquot priscorum Ungariae regum ad contextum Bonfinii illustrandum forique Pannonici usum necessariorum liber, nunc primum typis proditus.* In: *Antonius Bonfinius: Rerum Ungaricarum Decades quatuor cum dimidia. His accessere Ioan. Sambuci aliquot appendices, et alia [...]* Omnia nunc denuo recognita, emendata, et aucta per Ioan. Sambucum... Francofurti, 1581. 11–12. Az oklevél Zsámboky-féle kiadására lásd: *Szabados György: A magyar történelem kezdeteiről. Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században.* Balassi, Bp., 2006. 84.

4 *Fejérpataky L.:* i. m. 5.

1. kép. Zsámboky János portréja (1650)

mány Péter az 1629-es zsinati határozatok kiadásának függelékében ugyancsak foglalkozott az apátság kiváltságlevelével; mint írja, az oklevelet az apát meg is mutatta neki. Keletkezését 1002-re teszi. Az apátság jelentőségét így fogalmazza meg: „*abbatiarum omnium prima ac potissima in Ungaria*”.⁵

5 [Pázmány Péter:] Acta et Decreta Synodi Dioeceseanae Strigoniensis. Autoritate... Petri Pazmany Archiepiscopi Strigoniensis celebratae... jussu... Georgii Szelephény archi-episcopi Strigoniensis pro commoditate parochorum recusum. [Tyrnaviae,] 1667. 100.

A TÖRTÉNETI KUTATÁS KEZDETEI

Inchoffer Menyhért jezsuita történetíró⁶ sem feledkezett meg a jeles kiváltságlevélről az 1644-ben megjelent *Annales*ben. Az oklevelet Zsámboky alapján közölte, s előtte röviden ismertette annak tartalmát.⁷ Nála már elkezdődik az oklevél kritikája, ugyanis ellentmond azoknak, akik 1001-re datálják az oklevelet; szerinte ezt cáfolják a dátum egyéb elemei, a XV. indictio, illetve a *második* uralkodási év említése.⁸ Így némi jóindulattal elmondható, hogy a honi diplomatika első kezdeményei is ehhez az oklevélhez köthetők, illetve ez az első oklevél, amellyel kapcsolatban elindult egyfajta párbeszéd. Inchoffer megjegyzései más szempontból is érdekesek. A történetíró felhívja a figyelmet egyrészt arra, hogy a király nagy tisztelettel emlékezik meg Szent Mártonról az oklevélben. Elcsodálkozik viszont azon, hogy Szent Istvánnak ilyen nagy jelentőségű egyházi rendelkezéseket állt hatalmában megtenni, de ezt azzal magyarázza, hogy István Magyarországon kvázi mint pápai követ járt el, s persze nem felejt el a király „apostoli” hatalmát sem hangoztatni. Ugyanitt kifejti azt is, hogy ez a jog – tehát hogy a magyar király pápai követként járjon el – öröklődött a magyar királyoknál, az „apostoli király” jelzővel együtt. Hozzáteszi viszont, hogy ez nem valami teljhatalom, hanem csak a kinevezésekre korlátozódik.⁹ Inchoffer tehát az oklevél értékelésénél ugyanúgy figyelmeztetett a világi hatalom korlátaira egyházi ügyekben, ahogyan a hamisított Szilveszter-bulla esetében tette: egyházi emberként nyilvánvalóan nem támogatta a túlzott uralkodói befolyást az egyház felett.¹⁰

Az apátság történetének kutatásában Szentiványi Márton, a tudós nagy-szombati jezsuita tanár¹¹ hozott komoly áttörést. 1699-ben kiadott *Dissertatio*-jában ugyanis a magyar történelemre vonatkozó számos egyéb archontológia, illetve adatsor – az ő elnevezése szerint katalógus – mellett közreadta a pannon-

6 Személyére és *Annales*ére újabban lásd: *Bene Sándor*: A Szilveszter-bulla nyomában. Pázmány Péter és a Szent István-hagyomány 17. századi fordulópontja. In: *Hol vagy, István király? A Szent István-hagyomány évszázadai*. Szerk. Bene Sándor. Gondolat, Budapest, 2006. 118–124.; *Szabados Gy.*: i. m. 129–139.

7 *Melchior Inchoffer*: *Annales ecclesiastici regni Hungariae*. Tomus primus. Romae, 1644. 269–270.

8 *Inchoffer, M.*: i. m. 270. Vö. *Féjérpataky L.*: i. m. 5.; *Szabados Gy.*: i. m. 136–137.

9 *Inchoffer, M.*: i. m. 270–271.

10 A kérdésre a hamisított bulla vonatkozásában lásd: *Bene S.*: i. m. 123.

11 Életére és munkásságára lásd: *Serfőző József*: Szentiványi Márton S. J. munkássága a XVII. század küzdelmeiben. (*Publicationes ad historiam S. J. in Hungaria illustrandam – Kiadványok a Jézustársasága magyarországi történetéhez*. *Lucubrationes – Tanulmányok* 17.). Bp., 1942.

halmi apátok katalógusát is.¹² Szentiványi a katalógus címében elárulja, hogy az apátsági levéltárból szerezte az információit, ami egyébként a rövid apátéletrajzok jellegéből is kitűnik. Ezek ugyanis tartalmazzák az adott apátnak az apátsággal kapcsolatos legfontosabb tetteit, illetve halálózása évét is. A katalógus keletkezésének körülményeit Fuxhoffer Damján 1803-ben megjelent *Monasteriologiája* világítja meg. A bencés szerzetes azt írja, hogy Lendvay Placid főapát osztotta meg Szentiványival ezeket az adatokat: 1693-as megválasztása után ugyanis Lendvay a levéltári anyag segítségével összeállította az apátnévsort, és ezt elküldte a jezsuita atyának, aki később közölte értekezésének 65. katalógusában.¹³ Sajnos az nem derül ki Fuxhoffer szavaiból, hogy az apát egyenesen a jezsuita tudós kérésére végezte-e az adatgyűjtést, vagy önszántából; én úgy vélem, hogy az előbbi eshetőség a valószínűbb. Szentiványi munkája egyébként az elkövetkezőkben igen fontos kútfője lett a további kutatásnak.

1718-ban megjelent országismertetésében a jezsuita Michael Bonbardi, bár csak röviden szól az apátságról, számos történeti jellegű megjegyzést tesz.¹⁴ Rámutat, hogy Szent Márton hegye nem volt főapátság Mátyás király idejéig, mert csak ekkor kezdik el így emlegetni (jelesül Ranzanus), míg a korábbi levelekben csak apát, illetve apátság szerepel.¹⁵ Azt is mondja, hogy jóllehet Pannonhalma tekintélye nagy volt, jövedelemben nem ért fel a pécsváradi apátsággal. Említi még a Szent István-oklevelet, s megjegyzi, hogy Pázmány 1002-re, Timon viszont (a *Synopsis*ban) 1001-re teszi annak keltezését; saját véleményt viszont nem alkot.¹⁶ Említi az első apát személyének kérdését, és későbbi nevezetes apátjait is.¹⁷

12 *Szentiványi [Szentiványi], Martinus: Dissertatio Paralipomenonica rerum memorabilium Hungariae. Ex parte prima Decadis tertiae Curiosorum, et selectiorum, variarum scientiarum miscellaneorum. Tyrnaviae, 1699. 135–140.*

13 „*P. Placidus Lendvai, tum anno 1693. in Archi-Abbatem S. Martini electus, primus e vetustis monumentis, et archivo S. Martini nomina Archi-Abbatum evolvit, eaque cum P. Martino Szentiványi S. I. sacerdote communicavit, qui eadem suae dissertationis paralipomenicae [!] catalogo 65. vulgavit.*” Lásd: *Damianus Fuxhoffer: Monasteriologia Regni Hungariae. Michael Sammer, Wespriimii, 1803. 33.* A tizenkét kötetes rendtörténet Erdélyi László által szerkesztett első kötetében komoly kritikával illették Lendvay listáját, kiemelve tévedéseit, hiányosságát, illetve a 11. századra nézve kétségekbe vonták megbízhatóságát is. Lásd: A Pannonhalmi Szent Benedek-rend i. m. I. 112. (Köszönöm Dénesi Tamásnak, hogy felhívta a figyelmemet Fuxhoffer művének eme helyére.)

14 Múve: [*Michael Bonbardi:*] *Topographia Magni Regni Hungariae. Viennae Austriae, 1718.* A vonatkozó rész uo. 74–75.

15 Uo. 74. Annyiban igaza van Bonbardinak, illetve Ranzanusnak, hogy már a 15. században is használta a főpáti címet Dobói Miklós apát (1422–1438), viszont valóságos főpát csak Tolnai Máté lett 1500-ban, akit a király ruházott fel ezzel a címmel. Lásd: A Pannonhalmi Szent Benedek-rend i. m. III. 47–48., 65–66.; *Érszegi Géza: Hétköznapiak a középkorvégi magyarországi bencés monostorokban.* In: *Mons Sacer* i. m. I. 561.

16 *Bonbardi, M.:* i. m. 74.

17 Uo. 74–75.

2. kép. Az 1723-ban megújított hiteleshelyi pecsétnyomó

A század első felének további történeti munkáiban szintén jelen van a pannonhalmi apátság. Míg Turóczi László 1729-ben egy retorikailag jól megformált, de historiográfiai szempontból értéktelen laudációt ír róla,¹⁸ addig Koller József 1734. évi magyar pecsét- és címertörténeti összefoglalásában ismerteti a pannonhalmi konvent új pecsétjét, s annak metszetét is közli.¹⁹ Megjegyzi emellett, hogy 1594-ben Pannonhalma is török fennhatóság alá került, s hogy csak az 1722–1723-as országgyűlésen sikerült Sajghó Benedek főapát-nak az apátság hiteles pecsétjét (2. kép) megújítania és elfogadtatnia²⁰.

Timon Sámuel, a 18. század első felének legjelesebb katolikus történetírója²¹ 1736-ban kiadott magyar történeti kronológiájában, az *Epitomé*-ben fog-

18 [Turóczi László:] *Ungaria suis cum regibus compendio data*. Tyrnaviae, 1729. 122.

19 [Koller József:] *Cerographia Hungariae, seu Notitia de insignibus, et sigillis regni Mariano-Apostolici, compendio data...* Tyrnaviae, 1734. 123–125.

20 Uo. 124–125. Az erről szóló, 1723. június 26-án kelt nádori bizonyáglevelét lásd: A Pannonhalmi Szent Benedek-rend i. m. V. 782–783. Még lásd: *Csóka Gáspár*: Levéltár. In: *Mons Sacer* i. m. III. 241.

21 Személyére és műveire: *Richard Marsina*: Samuel Timon and His Views on the Early Slovak History. *Studia Historica Slovaca* XIII. (1984) 91–105.; *Szabados Gy.*: i. m. 158–162.

lalkozott bővebben az apátsággal, elsősorban a Szent István-i kiváltságlevelével.²² Keletkezését 1001-re tette, s fontosnak tartotta megjegyezni, hogy a *decimae liberorum* (amely Thuróczy-nál olvasható) nem a „gyermek tizedét” jelenti, hanem ez a *liber* személyek, azaz valamilyen szabadságot elnyert szolgák telkeit jelentette, illetve annak a tizedét. Igen ügyesen támasztja alá az álláspontját, ugyanis hivatkozik egy Szent László-törvényre, amely valóban jól megmagyarázná a Thuróczy-féle szöveghelyet.²³ Csakhogy Timon tévedésben volt, mert az oklevél szövegében, illetve a többi forrásban valóban gyermektizedről van szó, tehát a somogyi szolganépek tényleg adóztak tizedik gyermekükkel az apátságnak.²⁴ A jezsuita tudós emellett érvként használta az oklevelet Asztrik-Anasztáz érseki méltósága ellen: rámutat, hogy csak egy érsek szerepel az iratban, Anasztáz pedig csupán apáti méltóságot bír.²⁵ Timonnal tehát folytatódott – még ha meglehetősen lassúsággal is – az oklevél értelmezése, tudós feldolgozása a 18. században.

BÉL MÁTYÁS APÁTSÁGTÖRTÉNETE

Bél Mátyás (*3. kép*), a jeles polihisztor Győr vármegyéről írott kéziratos ismertetésében valóságos kis történeti értekezést készített az apátságról, amelynek már az adatai is imponálóak: 96 oldalnyi szöveg – átiratban 131 179 karakter –, 27 fejezet, 30 felhasznált elbeszélő forrás, három felhasznált oklevél (és a corpus Iuris), valamint szóbeli közlésen alapuló adatok is fellelhetők benne.²⁶ A korábbi, egy-két oldalas ismertető után – amelyeket a jezsuita

22 *Samuel Timon*: Epitome chronologica rerum Hungaricarum a nativitate Divi Stephani primi regis apostolici iam prius usque ad annum MDLXXVI. typis edita, nunc denuo accurate revisa, in multís correcta, aucta, et usque ad annum MDCCXXXVI. producta. Cassoviae, 1736. 1–2.

23 Uo. 2.

24 A kérdésre lásd: *Viczián János*: Gyermektized. In: Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk. Diós István. Szerk. Viczián János. I–XVI. Szent István Társulat, Bp., 1993–2014. Internetes elérés: <http://lexikon.katolikus.hu/>.

25 *Timon*, S.: i. m. 2. A szöveghelyre felhívja a figyelmet *Szabados Gy.*: i. m. 161.

26 Eredetije: *Matthias Belius*: Historia Comitatus Iaurinensis. Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (továbbiakban: EFK), Hist. I. aa. A kézirat vonatkozó része: uo. 414–512. A vármegyeleírás kritikai kiadása idén jelent meg. *Matthias Bel*: Notitia Hungariae novae historico geographica... Comitatum ineditorum toms tertius, in quo continentur ... Comitatus Iaurinensis, Comaromiensis et Strigoniensis. Edendo operi praefuit et praefatus est Gregorius Tóth; textum recensuerunt notisque instruxerunt Bernadett Benei, Rudolphus Jarmalov, Gregorius Tóth. MTA BTK TTI, Budapestini, 2016. A vonatkozó rész: uo. 176–216. (A továbbiakban a kritikai kiadás oldalszámait idézzük.)

szerzőknél láttunk – ez rendkívüli előrelépés, ami Bél kétségtelen tehetsége és íráskészsége mellett mutatja azt is, hogy a pozsonyi tudós különösen nagy gondot fordított ennek a résznek a kidolgozására.

Ezen a ponton nem kerülhetjük ki azt a kérdést, hogy mi készítette Bél Mátyást, az evangélikus lelképásztort a honi katolikus intézmények ilyen beható tanulmányozására, ami egyébként az egész *Notitia*ban tapasztalható. A lehetséges válasz egyrészt abban áll, hogy Bél tisztában volt azzal, miszerint a korabeli Magyarországon a jezsuiták azok, akik komolyan vehető módon művelik a történetírást, és fontos eredményeket publikálnak (ezt egy levelében világosan le is írta). Minthogy ezt belátta, nemcsak a műveiket forgatta, hanem a katolikus és különösen a jezsuita írók által favorizált tematikát is átvette és művelte, vagyis a katolikus hierarchia történetének feltárását, az egyes intézmények alapításának problematikáját, és így tovább. Nehéz ebben az esetben az alkalmazkodási vágyat, a korabeli tudományos eszmecserébe való bekerülés esetleges óhaját elválasztani attól az egyszerű ténytől, hogy a jezsuita szerzők komoly lépéseket tettek a jelzett témában, s ez az irányzat részben Bél kutatási terveit is befolyásolta. A pozsonyi tudós mindenesetre az intézménytörténeteknek, illetve püspök-, érsek- és apátarchontológiáknak a *független* használat is tisztában volt, vagyis világosan látta, hogy az archontológia, akár csak a kronológia, nagymértékben előremozdítja és megkönnyíti a további történeti kutatásokat. Ezért is használta, illetve tulajdonképpen bővítette és gyarapította tovább a Szentiványi-féle történelmi adatsorokat, s egyéb szerzők gyűjtéseit.²⁷

Bél az apátságról szóló értekezésében először az alapítás kérdésével foglalkozik. Tévesen sejtí az István-féle oklevélben szereplő *Pannoniában* Szőny római romjait (azaz Brigetiót), de helyesen utasítja el viszont a Hartvik-legendá közlését, miszerint Szent Márton az apátságnak otthont adó hegyen imádkozott volna, s innen eredne a *sacer mons* elnevezés. Magabiztosan cáfolja ezt, mégpedig azzal a szellemes és tudós érveléssel, hogy a Sulpicius Severus-féle életrajzban nincs szó ilyesmiről.²⁸ Ő is közli a kiváltságlevelet Zsámboky alapján, s ahhoz is veszi a fáradságot, hogy utána nézzen itáliai szerzőknél, milyen jogai voltak az oklevélben emlegetett Monte Cassinó-i bencés apátságnak.²⁹

27 A kérdésre lásd még: *Tóth Gergely*: Katolikus egyháztörténet – protestáns szerző tollából. Bél Mátyás a magyarországi római katolikus egyházzal. In: Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon. Különös tekintettel a Dél-Dunántúlra (1700–1740). Szerk. Gőzsy Zoltán–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola–Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs, 2009. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis 7.) 103–119.; *Tóth Gergely*: A magyar történetírás kritikája és megújításának programja az 1740-es évekből. Bél Mátyás és a *Scriptores rerum Hungaricarum*. Történelmi Szemle 55. (2013) 613–614.

28 *Bel, M.*: *Notitia* i. m. 178–179.

29 Uo. 181–185.

3. kép. Bél Mátyás portréja

Emellett felvázolja az oklevélben megfogalmazódó Szent István-i felajánlás történeti háttérét (azaz Koppány legyőzését), s Timont követve ő is elveti, hogy gyermekek tizedéről lenne szó a szövegben.³⁰ Az utóbbi jellemző részlet: Bél nagyra tartotta jezsuita kollégáját, s amint látható, félrevezetni is hagyta magát általa.³¹ Szintén az alapításhoz kapcsolódik az a fejezet, amelyben a székesegyházzat ismerteti, benne Szent István legendás „székét”, s leírja az ah-

30 „*Monendus est vero lector, Timone praeunte, liberorum haud fuisse puerorum decimas a Stephano coenobio datas...*” Uo. 185.

31 Bél Timonnal kapcsolatos pozitív véleményére lásd: *Tóth G.*: Katolikus egyháztörténet i. m. 111. Bél kritikával illeti ugyanakkor a jezsuita történelmet, amiért nem közli az általa használt okleveleket, illetve nem is hivatkozik rájuk: *Tóth G.*: A magyar történetírás i. m. 611.

hoz kapcsolódó hiedelmeket (gyógyító hatás), valamint a túlzott érdeklődés miatt köréje húzott vaskerítést is.³²

Bél igen tetszetősen állította össze az apátság középkori történetét. Egyik fő forrása Szentiványi apátkatalógusa volt – amelynek értékét és hitelességét világosan látta –, ezt azonban folyamatosan értelmezte, illetve egyeztetette az elbeszélő forrásokkal, valamint az apátságra vonatkozó egyéb adatokkal.³³ Fontos megjegyezni, hogy két oklevelet is felhasznált ehhez a részhez, amelyek közül az egyik ráadásul számos más korábbi okiratot említ. Ezeket az okleveleket ma az apátságban őrzik,³⁴ így Bélnél minden bizonnyal ott fért hozzájuk, ami már csak azért is valószínű, mert – amint arról alább bővebben is szó lesz – később elbeszéli, hogy személyesen is meglátogatta Szent Márton hegyét.

Hasonló technikával dolgozza fel a pozsonyi tudós az apátság 16–17. századi történetét: az alapvető információkat elsősorban Szentiványi szolgáltatta, de ezeket folyamatosan egyezteteti és összehangolja a kor fő elbeszélő munkáival.³⁵ A 18. századra pedig a forrása immár nem más, mint maga Sajghó Benedek főapát.³⁶ Bélnél ugyanis az értékezésnek ezen a pontján összefoglalja 1730. június 7-i pannonhalmi látogatásának (!) történetét.³⁷ A fogadtatásra nem le-

32 *Bel, M.*: Notitia i. m. 185–186. A székesegyházra s benne „Szent István székére”, vagyis az altemplomban lévő, falba mélyesztett vörös márványfülkére lásd: A Pannonhalmi Szent Benedek-rend i. m. I. 478., 506.; *Takács Imre*: Pannonhalma újjáépítése a 13. században. In: *Mons Sacer* i. m. I. 193. A fülkéről készült fotó uo. 192.

33 Az apátság középkori történetének bemutatása: *Bel, M.*: Notitia i. m. 186–201. Megjegyzendő, hogy Bélnél nem hivatkozik a Szentiványi-katalógusra ebben a részben. Talán azért nem tartotta szükségesnek a hivatkozást, mert alább az egész jegyzéket közölte. Mindazonáltal a Szentiványinál olvasott adatok végig jelen vannak ebben a részben, az apátokra vonatkozó információk kevés kivétellel onnan származnak. Lásd például az Albericus és Ramerius apátokra vonatkozó adatokat: *Bel, M.*: Notitia i. m. 190.; *Szentiványi, M.*: i. m. 136.

34 A kérdéses oklevelekre lásd: *Bel, M.*: Notitia i. m. 191. (ii. jegyzet), 192. (i. jegyzet). Az utóbbi Detre Bebek nádor 1400. március 3-án kelt levele, amely számos korábbi – szintén az apátságra vonatkozó – oklevél kivonatát tartalmazza. Ezeket Bélnél lelkiismeretesen beledolgozta az apátság-történetbe. Uo. 193., 195., 198., 199., 200. Az oklevelek legújabb kiadása: *Collectio diplomatica Benedictina. A Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár középkori oklevelei*. Szerk. és a szöveget gond. Dreska Gábor. CD-ROM. Pannonhalma–Nagykanizsa, 2001. nr. 193., 235.

35 *Bel, M.*: Notitia i. m. 201–205.

36 Sajghó Benedek finoman szólva ellentmondásos főpáti tevékenységére lásd: *Dénesi Tamás*: Adalékok Montecassino és a magyarországi bencések kora újkori kapcsolatához. *Collectanea Sancti Martini. A Pannonhalmi Főapátsági Gyűjteményeinek Értesítője* 1. (2013) 49–79., különösen: 60–66.

37 Bélnél teljesen egyértelműen fogalmaz: „... cum anno MDCCXXX. coenobium ei fini inviserem, ut certiora essent, quae in hac eius historia commentaturus eram.” *Bel, M.*: Notitia i. m. 205. Hogy a látogatás június 7-én zajlott le, az onnan tudható, hogy Bélnél megemlíti: az – 1730-ban június 8-ára eső – Urnapja vigíliájának szertartásai miatt nem tudott vele többet foglalkozni a vendéglátója, Sajghó Benedek: „... ne diutius perfruerer, optimi praesulis colloquio, sacra vespertina, quibus vigiliis Corporis Christi, quae inciderant, concelebrari oportuit, intercessere.” Uo. 206. Mivel a saját kezű fogalmazványában is olvasható mindez, nem kétséges, hogy ő maga (s nem valamely munkatársa)

4. kép. Pannonhalma látképe keletről (1767)

hetett panasza: az apát bőven megvendégelte és borral is itatta, aminek nyilván része volt abban, hogy némi kedélyes hitvitára is sor került közöttük.³⁸ Ezt követően Sajghó körbevezette őt az apátságon.³⁹ Amint említettem, bizonyára ekkor férhetett hozzá Bél a két említett oklevélhez is.

Itt ismét érdemes megállnunk egy pillanatra, hogy kissé eltöprengjünk azon a meglepő tényen, miszerint Bél *maga kereste fel* az apátságot (4. kép). Ez már csak azért is különleges mozzanat, mert ő maga nagyon ritkán vállalkozott adatgyűjtő útra: a *Notitiában* megnyilvánuló és egyben megtévesztő elbeszélő én („láttuk”, „ott-tartózkodásunk idején” stb.) valójában a legtöbbször Matolai Jánost, az adatgyűjtőt rejti, akinek az élményeit a Pozsonyban élő tudós – nem túl elegánsan – sajátjaként adta elő.⁴⁰ Ő maga ritkán mozdult ki Pozsonyból. Vagyis jó oka lehetett, hogy személyesen keresse fel az apátságot. De vajon mi volt ez az ok? Ő maga azt írja, hogy személyesen akarta megtekinteni

tett látogatást az apátságon. A fogalmazvány vonatkozó helyét lásd: [Matthias Bel.] Q. D. B. V. Historia Comitatus Iauriensis. EFK Hist. I. bb. p. 179.

38 „Mensa sublata, atque placido sermone, de praecipuis quibusdam religionis Christianae capitibus, invicem aliquantisper habito, acceptoque...” *Bel, M.*: Notitia i. m. 206.

39 Uo. 206.

40 Tóth Gergely: Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae...” című művének keletkezéstörténete és kéziratának ismertetése. I–II. Doktori disszertáció. ELTE BTK, Bp., 2007. I. 65–86., különösen 65., 85–86.

a Sajghó által végrehajtott építkezéseket⁴¹ – ez azonban így, önmagában, nem tűnik elégséges motivációnak. Feltételezhető, hogy hallhatott, olvashatott az apátság értékes oklevéltáráról – már csak a Szentiványi-katalógusból is, amelynek a címében is olvasható, hogy az intézmény levéltári anyagából állították össze.⁴²

Másrészt az apátság jelentősége, tekintélye, ősi volta is bizonyára vonzotta őt: tehát egy fontos és ígéretes kutatási téma volt az intézmény története. Itt persze megint utalnunk kell arra, hogy Bél rendkívüli alapossággal dolgozta ki *Notitiájában* az egyes érsekségek, püspökségek történetét; következésképpen a pannonhalmi apátság esetében bizonyára úgy érezhette, hogy egy kis utánajárással, vagyis az apátság felkeresésével olyan anyagokhoz juthat, amelyek segítségével egy minden eddiginél jobb és színvonalasabb intézménytörténetet képes alkotni – és ez egyértelműen sikerült is neki. A megvalósításban, vagyis a látogatás lehetővé tételében személyes kapcsolatok is segíthettek; Esterházy Imre esztergomi érsekkel jó viszonyban volt,⁴³ így ő is támogathatta a pannonhalmi vizit megvalósításában. Mindenesetre a levéltárba elutazó tudós gesztusában már van valami „modern”, vagyis valami olyasmi, ami miatt már kollégáinknak érezhetjük a 18. századi tudóst.

Az apátságban tett látogatásának elbeszélése után Bél még teljes egészében közli fő forrását, a Szentiványi-féle apátkatalógust (néhol kommentálva és kiegészítve annak adatait), illetve szól a főapátság kiváltságairól, konventjéről, pecsétjéről, birtokairól, levéltáráról, illetve könyvtáráról, amelyet elmondása szerint ugyancsak Sajghó Benedek gazdagított.⁴⁴ Az utóbbi ismertetésénél felsejlik egy újabb lehetséges válasz a már korábban feltett kérdésünkre is, jelesül, hogy miért szánt Bél Mátyás ennyi időt és fáradságot többek között a pannonhalmi apátság történetének megírására. A mondott helyen ugyanis a szerző hosszan méltatja a bencések érdemeit a tudomány terén, kiemelve a régiségek felkutatása tekintetében a francia bencéseket, egyértelműen utalva itt a történettudományban igen jelentős eredményeket elérő és általa is jól ismert maurista történétírára (Achéry, Mabillon).⁴⁵ Bél – mint fogalmaz –

41 *Bel, M.*: Notitia i. m. 205. Az Sajghó-féle nagyszabású építési munkálatokra lásd: *Kelényi György*: A monostor épületei és építési tervei a 18. században. In: *Mons Sacer* i. m. II. 59–61.; *Galavics Géza*: A pannonhalmi apátság barokk ebédlője. In: uo. 69–93.

42 *Szentiványi M.*: i. m. 135.

43 *Tóth G.*: Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae...” i. m. I. 105–106.

44 A Szentiványi-katalógus Bél kommentárjaival: *Bel, M.*: Notitia i. m. 206–212.; kiváltságok, konvent, pecsét, birtokok, levéltár, könyvtár: uo. 212–216. A pecséttel kapcsolatban felhasználta Koller fentebb említett munkáját: uo. 214–215.

45 „... quae una res [tudniillik a könyvtár felállítása – T. G.], ad efflorescentis monasterii felicitatem desiderari posse, videbatur his, qui intelligunt, quanta sint ordinis Sancti Benedicti, de re litteraria merita,

a bencésektől azt várja, hogy ők is megmutatják majd a világnak, mire képesek a magyarok a tudomány terén.⁴⁶ Tehát a pozsonyi tudóst láthatóan nem érdekelte a felekezetiesség, ha a tudományról volt szó; úgy gondolta, hogy a múlt feltárása – akár egy apátság múltjáié is – közös feladat, amelyben lehet tanulni egymástól módszert, kutatási irányt. S talán hitte azt is – legalábbis fentebb idézett szavai erről árulkodnak –, hogy a hitvitát nem a könyvek lapjain vagy a szószéken kell űzni, hanem inkább baráti borozgatás közben.

---

quam inexhaustae opes eruditionis omnigenae, quamque pertinaces in eruderandis antiquitatibus, per Galliam potissimum, conatus.” Uo. 216. A maurista történetírás – jelesül az ausztriai „követő”, Hieronymus Pez – hatására Bél Mátyásnál lásd: *Tóth G.*: A magyar történetírás i. m. 614.

46 *Bel, M.*: Notitia i. m. 216.

A SZOMBATHELYI SZENT MÁRTON-KULTUSZ
A KORA ÚJKORI ÉS ÚJKORI UTAZÓK SZEMÉVEL

A szombathelyi Szent Márton-születéshagyomány egyik fontos forráscsoportja a régi korok utazóinak leírásaiban rejlik.¹ Ezek alapján, mint apró mozaikdarabokból próbálhatjuk meg összerakni a szent helyi tiszteletének képét, annak fontosabb elemeit és főleg annak változásait. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy ezek a leírások töredékes és szubjektív jellegüknél fogva csak óvatos elemzésekre és következtetésekre nyújtanak lehetőséget. Amint az utazási irodalom nagy szakértője, François Moureau professzor találóan megjegyezte, mivel a korábbi korszakok legtöbb utazója nem is hagyott maga után semmilyen útleírást vagy beszámolót, ezen kollektív tudáshalmaz jelentős része örökre elveszett az emberiség számára.²

Az általunk vázlatosan áttekintett korszakot az egyszerűség kedvéért nevezzük hosszú kora újkornak, amely a középkor végétől egészen az utazást forradalmian megváltoztató vasúti közlekedés megjelenéséig, a 19. század második feléig tart, és amelynek szimbolikus végét egy Szent Márton születési helyeit tudatosan felkereső, vasúton utazó francia apát, bizonyos Cyprien Polydore – a périgueux-i Szent Márton-templom plébánosa – látogatása jelzi. A korszak eleje belevész a középkor homályába, és csak apró információkból lehet következtetni a kultusz jelenlétére és folyamatosságára. A korszak végét ugyanakkor pontosan lehet tudni Polydore abbé nyomtatásban is megjelent útleírása alapján.³

Az ismert utazók a kor rendi társadalmának szinte valamennyi rétegét képviselik: az uralkodótól, a katonáskodó vagy éppen diplomáciai feladatokat ellátó

1 A tanulmányhoz felhasznált források részben saját kutatásaim, másrészt pedig a Kiss Gábor és Mayer László által szerkesztett, megjelenés előtt álló *Leírások, tudósítások Szombathely városáról* című kiadvány kéziratában találhatóak, amelynek rendelkezésemre bocsátását ezúton is szeretném megköszönni Kiss Gábor kollégámnak.

2 *François Moureau: Le théâtre des voyages. Une scénographie de l'âge classique.* Presses Universitaires de Paris-Sorbonne, Paris, 2005. 12–13.

3 *Abbé Cyprien Polydore [Église Saint Martin de Périgueux]: Voyage en Allemagne, en Autriche-Hongrie et en Italie.* Cassard Frères, Périgueux, 1888.

nemeseken, a tudós egyháziakon és az emigráns értelmiségieken át az egyszerű zarándokokig terjed a soruk. Az általuk hátrahagyott információk mennyisége és minősége is ennek megfelelően alakult. Az utazás fogalma is más és más jelentőségű volt számukra. Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a korszak legtöbb embere számára az utazás szinte nem is létezett, hiszen a korabeli emberek mai szemmel „röghöz kötöttek” látszó életüket jobbra egy viszonylag szűk, 20–30 vagy legfeljebb 50 kilométer átmérőjű kör területén belül élték le, és csak a történelem nagy változásai, mint például a háborúkkal járó hadvonulások és migrációk mozdították ki őket természetes életterükből. Az utazás sokkal inkább a mindenkori társadalmi elit, az arisztokrácia, a katonáskodó nemesség, a kereskedő nagypolgárság és az értelmiségiek számára jelentett életformát. A hosszú hadjáratok, a követjárások, a *Grand Tour*, az egyházi küldetések, a politikai és egyéb emigrációk, a zarándoklatok, a tudományos és felfedező expedíciók egyaránt értékelhető adatokkal szolgálhatnak. Tanulmányomban igyekeztem e sokszínű forrásanyagból a legjellemzőbb és leginkább meghatározó útleírásokat bemutatva – a műfaj fejlődését figyelembe véve – a szombathelyi Szent Márton-kultusz egyes változásaira felhívni a figyelmet.

A TÖRTÉNELMI TÉNY EMLÉKE

A szent kultusza, amely országosan is jelentős volt, a településen igen élénknek mondható a korai középkor óta. A kultuszhelyre Nagy Károly 791 őszén – az avarok elleni hadjáratát követően – tett savariai látogatása hívta fel a figyelmet, és nagy valószínűséggel ezt követően erősödött meg a születési hely szombathelyi kultusza.⁴ A helyi középkori hagyományban a Szent Márton-kultusz bizonyíthatóan nagyon erősen jelen volt. A régi térképeken gyakran jegyezték meg a város neve mellett annak híres szülőtte nevét is.⁵ Egy, az 1360-as határjárást megörökítő oklevél említést tesz Szent Márton kútjáról is anélkül, hogy

4 Lásd a témához Kiss Gábor e kötetben található tanulmányát. Vö. *József Deér*: Karl der Grosse und der Untergang des Awarenreiches. In: Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben. Bd. 1. Persönlichkeit und Geschichte. Hrsg. v. Helmut Beumann. Verlag L. Schwann, Düsseldorf, 1967. 719–791.; *Peter Csendes*: Zu den Awarenkriegen unter Karl dem Grossen. Unsere Heimat 41. (1970) 93–107.; *Walter Pohl*: Die Awarenkriege Karls des Grossen, 788–803. Wien, 1988. (Militärhistorische Schriftenreihe 61.); *Péter Váczy*: Der fränkische Krieg und das Volk der Awaren. Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 20. (1972) 396–420.

5 A legrégebbi ismert „*Sabaria sancti Martini*” megjegyzés a 13. századi úgynevezett herefordi térkép-található. A térképet valószínűleg Richard of Haldingham-Lafford készítette. *Konrad Miller*:

pontosítaná a hozzá fűződő keresztelési legendát (a későbbi korok hagyománya szerint Szent Márton az édesanyját keresztelte meg itt).⁶ A város első középkori plébániájául valószínűleg szintén a mai Szent Márton-templom helyén álló kápolna szolgált.⁷

Egy 1407-ben kelt és 1525-ben megerősített, a győri püspökség által kibocsátott kiváltságlevél szintén megemlíti a tours-i püspököt mint Szombathely szülöttét: „...*a hely kedvező volta és nemessége miatt, ugyanis az ország kulcsa és kapuja, kellemes fekvéssel bír, és nem kis jámborsággal, továbbá buzgósággal Szent Márton főpap, tours-i érsek iránt, akinek hazája és szülőföldje...*”⁸ A szöveg nagyon pontosan fogalmaz, amikor Szombathely középkori és kora újkori stratégiai elhelyezkedésére utal. A Magyar Királyság és Alsó-Ausztria között a Rába és a Lajta folyók védvonalán belül elhelyezkedő megerősített város Sopronnal együtt elsődleges jelentőségű volt a térségben zajló hadműveletek során. Bécs város déli és keleti védelme szempontjából különösen fontos szerepet játszott a kereskedelmi útvonalak csomópontján elhelyezkedő város, s ezért nem véletlen, hogy a kora újkorban többször is kiváltságokkal látták el Szombathelyt a Habsburg uralkodók. A város jelentősége – amint erre a vásárhely típusú magyar neve is utal – a kereskedelmi csomópont jellegéből is fakadt.⁹

A városból déli irányba induló kereskedelmi utak jelentősége az oszmán hódítás következtében nagymértékben csökkent, ugyanakkor a hely stratégiai fontossága felértékelődött. Ezt jelzi például az a királyi kiváltságlevél, amelyet II. Ferdinánd adott Szombathely városának 1635-ben annak emlékére, hogy 1632-ben éppen Szent Márton ünnepének nyolcadán győzte le II. Gusztáv Adolf svéd királyt.¹⁰ Az adomány Szombathely valamennyi akkori és leendő

Mappae mundi. Die ältesten Weltkarten. Heft. 4. Die Herefordkarte. Roth, Stuttgart, 1895.; *Bendefy László dr.*: Szombathely neve a herefordi térképen. *Vasi Szemle* 5. (1938) 3. sz. 163–168.

6 „...*prima enim meta eiusdem incipitur a parte orientali a quibusdam salicibus iuxta puteum sancti Martini in civitate Sabarie lapidibus constructum.*” *Tóth Endre–Zágorbidi Czigány Balázs*: Források Savaria-Szombathely történetéhez. A római kortól 1526-ig. Szombathely Megyei Jogú Város-Panniculus Régiségtani Egylet, Szombathely, 1994. (Acta Savariensia 9.) 56.

7 *Horváth Tibor Antal*: Szombathely a XV–XVIII. században. Szombathely Megyei Jogú Város-Panniculus Régiségtani Egylet, Szombathely, 1993. (Acta Savariensia 8.) 347.

8 „...*non mediocrem religionem, affectionem etiam in divum Martinum presulem et archiepiscopum Turonensem, cui est patria et natale solum...*” *Stephan Schoewisner*: Antiquitatum et historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus. Pest, 1791. 274–275. Vö. *Tóth E.–Zágorbidi Czigány B.*: i. m. 105–106.

9 *Kiss Gábor–Tóth Endre–Zágorbidi Czigány Balázs*: Savaria-Szombathely története a város alapításától 1526-ig. Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata, Szombathely, 1998. 169–170.

10 A kiváltságlevél a lützeni csatának (1632. november 6.) állít emléket, amelyben maga a svéd király is életét vesztette. A lützeni csata a harmincéves háború egyik döntő ütközete volt, amely a háború úgynevezett svéd szakaszában (1631–1635) zajlott. Mint ismeretes a harmincéves háború e szakaszának főszereplője II. Gusztáv Adolf svéd király volt, aki egy rendkívül ütőképessé hadsereget hozott létre, amelynek élén egy fergeteges 14 hónapos hadjáratot folytatott Németországban.

polgárát örök időkre mentesítette a királyi kincstárnak fizetendő rendes és rendkívüli adók alól. Nem véletlen, hogy az adományhoz kapcsolódó kötelezettségek is részben Szent Márton kultuszához kötődnek: a város köteles ezentúl évente negyven forintot adni a Szent Márton-templomnak, ebből öt forintot a Márton-napi ünnepi misére, amelyen a város bírása és esküdtsége kötelesek részt venni, öt forintot arra, hogy aznap osszák szét a szegények között, tíz forintot a templom oltárainak és berendezéseinek javítására és húsz forintot a templom épületének restaurálására.¹¹

A tíz aranyforintot a városi házipénztár minden év novemberében rendszeresen befizette az 1638 óta Szentmártonban tevékenykedő domonkosoknak, illetve a rászoruló szegényeknek, és a 18. század folyamán végig lelkiismeretesen eleget is tettek ennek a rendelkezésnek. Amikor Draskovich György győri püspök, a város földesura az addig plébániatemplomként működő Szent Márton-templomot átadta a domonkos rendnek, a szerzetesek több városi funkciót is átvettek: így például az egyes céhekhez kapcsolódó egyházi feladatokat.¹² A templom továbbra is megmaradt Szent Márton kultuszhelyének, így a domonkos atyákat illették az 1636. évi királyi adományhoz kapcsolódó jogok és kötelezettségek, többek között a Márton-napi alamizsnaosztás. A Szent Márton-tisztelet olyannyira részévé vált a kolostor életének, hogy a szerzetesek heti rendszerességgel emlékeztek meg róla zsolozsmájának elimádkozásával.¹³

1631 decemberében elfoglalta a nemcsak stratégiai szempontból fontos, hanem Szent Márton nyugat-európai kultusza szempontjából is kiemelkedő jelentőségű Mainz városát, amelybe – hasonlóan II. Nassaui Adolf majdnem két évszázaddal korábbi, 1467-es bevonulásához – a város Szent Mártont ábrázoló, szimbolikus kapuján, a Gautoron (más néven Gaupforte) keresztül vult be december 23-án. (A Gautor történetéhez: *Rolf Dörlamm–Susanne Feick–Hartmut Fischer–Hans Kersting*: Mainzer Zeitzegen aus Stein. Baustile erzählen 1000 Jahre Geschichte. Hermann Schmidt, Mainz, 2001; *Ernst Stephan*: Das Bürgerhaus in Mainz. E. Wasmuth, Tübingen, 1974. [Das deutsche Bürgerhaus. Bd. 18.]) A szombathelyi adomány indokaiként az uralkodó a város által a közelmúltban elszenvedett háborús károkat és tűzvészt, valamint a Szent Márton szülőhelye iránti tiszteletet (*ob reverentiam Sancti Martini episcopi et confessoris, cujus nempe idem Sabariae oppidum patria solumque nativum fuisse creditur*) és a svéd király felett 1632-ben Szent Márton ünnepének nyolcadán aratott győzelmet (*in ipsa octava festi praefati beati Martini episcopi, Deo vindice, sub auspiciis nostris per exercitum nostrum superatus*) sorolja fel. *Schoenvisner, St.: Antiquitatum et historiae* i. m. 318–320.

11 „...in Festo ejusdem divi Martini, Loci Plebano, pro tempore constituto, tumque in ipsa aede sancti Martini summum sacrum celebranti, ad altare quinque florenos hungaricos solemniter offerant, & alios similiter quinque florenos pauperibus, & mendicis in elemosynam eodem die distribuant.” *Schoenvisner, St.: Antiquitatum et historiae* i. m. 318–320. Az oklevél eredetije a város levéltárában volt (Privilegia Nr. 9.), jelenleg azonban nem található. Az oklevél latin szövegének szakavatott értelmezéséért itt szeretnék köszönetet mondani Zágórhídi Czizgány Balázs kollégámnak.

12 *Szalay László*: A szombathelyi Szent Domonkos-rendiek lelképásztori működése. Martineum Könyvnyomda Rt., Szombathely, 1938. 21–22., 30.

13 Uo. 123–128.

1. kép. Szombathely elképzelt 17. századi látképe (1930-as, 1940-es évek)

Szombathely városa nem először kapott Habsburg uralkodótól hasonló kiváltságlevelet. Mátyás király halála (1490. április 6.) után Habsburg Miksa római király és későbbi német-római császár rögtön nekilátott a magyar megszállás alatt álló ausztriai területek visszaszerzéséhez, majd a hadműveletek hamarosan a nyugat-magyarországi területekre is átterjedtek, és Szombathely városát is ostrom alá vették a csapatai. Az uralkodó személyesen is megjelent az ostromnál, és végül elfogadta az őrség kapitulációját.¹⁴ A forogó hadszerencse miatt azonban hamarosan vissza kellett vonulnia, és még ugyanazon év december 23-án Németújhelyen kelt kiváltságlevelében Szombathely várost mentesítette mindenféle adó és harmincad alól, és egyúttal utasította alattvalóit ennek tiszteletben tartására.¹⁵ Miksa naplójának tanúsága szerint tudatában volt annak, hogy Tours-i Szent Márton püspök a város szülőttje,¹⁶ bár erre a tényre a kiváltságlevelben nem találunk utalást. Valószínűleg hasonló megfontolások vezették II. Ferdinánd német-római

¹⁴ Horváth T. A.: i. m. 291–292.

¹⁵ Tóth E.–Zágorhidi Czigány B.: i. m. 94–95.

¹⁶ I. Miksa római király (1486–1519), a későbbi német-római császár (1493–1519) naplójának részlete az 1490. október 20. előtti 15 nap eseményeiről, amikor elfoglalta Szombathelyt: „Après lempereur a tout sa compaignie tire tousiours auant et fist plusieurs logiz jusques a ce quil aborda deuant sabarie la ou saint martin fut ne qui estoit et est bien petite ville...” Uo. 111.

császárt és magyar királyt is, amikor Szombathely városának 1635-ben királyi kiváltságlevelet adományozott.

A későbbi korok katonái is gyakran megemlékeztek a városról, ha erre vezetett az útjuk (*1. kép*). Az 1664-es hadjáratban a körmendi és szentgotthárdi harcokban oroszlánrészt vállaló francia csapatokban szolgáló önkéntesek közül többen a Szent Márton-kultuszt élénken ápoló Tours környékéről érkeztek. A francia kontingens vezetője, Jean de Coligny-Saligny gróf a győztes csata után tíz nappal levelet intézett Szombathelyről Raimondo Montecuccolinak, a szövetséges keresztény hadak fővezérének.¹⁷ A levél keletzése érdekes, mivel a humanista szellemű francia hadvezér a város ókori latin nevét, Sabariát használja, ami arra utal, hogy ismerhette a hely történelmét és valószínűleg meglátogatta a város műemlékeit, így minden bizonnyal arról is megbizonyosodhatott, hogy a helyi hagyomány miként őrzi a legnépszerűbb francia szent, Tours-i Szent Márton születésének tradícióját. A történelem fíntorának is tekinthető, hogy a neves itáliai hadvezér, Raimondo Montecuccoli útinaplójegyzete szerint – ahol a szerző a város német nevét használja – a Habsburg hadvezetéssel elégedetlen magyar és francia nemesek éppen itt kezdték el leghangosabban együtt szidni a császáriakat.¹⁸

A francia segélycsapatok egy másik neves tagja, a Brissac hercege¹⁹ kíséretében utazó Charles Le Maistre abbé szintén feljegyezte, hogy a francia csapatok a csata után Szent Márton falva (Szentmárton) irányába vették útjukat.²⁰ Le Maistre abbé egyébként a herceg hosszú európai körútja során Itáliában, Ausztriában és Németországban is megfordult, és számos neves Szent Márton-kultuszhelyre is eljutott, amelyekről röviden útleírásában is megemlékezett.²¹

17 A levelet kiadta: *Tóth Ferenc*: Coligny és Montecuccoli Szombathelyen 1664-ben. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 35. (2009) 3. sz. 32–35. A forrás lelőhelye: Österreichisches Staatsarchiv (Bécs), Kriegsarchiv Alte Feldakten 1664 – Karton 163 (Türkenkrieg VIII) fol. 668–669.

18 „*Stein am Anger 14 agosto 1664.*

1° *Miniferisce l'abate F. Martino /: e prima l'aveva detto Nadasti:/ che li Francesi spargono fra gli Ungheri che essi Francesi sono i difensori dell'Ungheria; che gli Alemanni cercano di oppimerli, e che non combattono bene; che gli Alemanni vivono sul paese; ma che, Francesi spendono del loro; et che senza dispendio della patria possono sempre gli Ungheri esser difesi dalla Francia.* Österreichisches Staatsarchiv (Bécs), Kriegsarchiv, Alte Feldakten 1664 – Karton 156 (Türkenkrieg, Journale und Memoires) n° 149.

19 A Brissac-család ma is álló ősi fészke, mai nevén Brissac-Quincé Tours-tól körülbelül 100 kilométerre nyugatra fekszik.

20 „*Notre armée décampe le matin, douzième d'aoust, pour aller au village de Saint Martin...*” *Charles Le Maistre*: Voyage en Allemagne, Hongrie et Italie. 1664–1665. Insulaire, Paris, 2003. 180.

21 Uo.

A HELY SZELLEME

A legrégebbi kultuszhely kétségkívül a városközponttól keletre fekvő Szent Márton-templom és környéke volt. Szent Márton helyi tiszteletének legfontosabb elemei a késő antik kortól a kora újkorig a Szent Márton-templomban megjelölt születési hely – a *Hic natus est S. Martinus* felirattal ellátott kápolna –, a templom melletti kút és a temető voltak. Sulpicius Severus nagy sikerű életrajza nyomán a Sabaria név elterjedt a keresztény világban. A kultuszhely kérdése gyakran felkeltette a Szombathelyre eljutó humanista műveltségű tudósok érdeklődését. A Szent Márton-templom belsejének egyik legelső és legérdekesebb leírása a neves protestáns botanikus Carolus Clusius (1525–1609) vagy más néven Charles de l'Écluse tollából való (2. kép). A híres tudós 1585.

2. kép. Carolus Clusius portréja

április 3-án vizsgálta meg alaposabban Szombathely nevezetességeit. Clusius feljegyezte, hogy a város keleti részét elhagyva található egy kút, amelynek vizébe merítve nyerte el Márton a keresztiséget. A kultuszhelyről adott leírás kétségkívül izgalmas találgatásokra adhat okot: *„A téli napkelet felé tartva fahídon kell átkelni a télen felduzzadó és kártékony Gunsza folyón, amely kevéssel a mezőváros alatt fogadja magába az esőzések és télvíz idején nehezen átléphető és veszélyes Brentát (ez pedig a város fölött, ahol az nyugat felé terjed, folyik és a Rohonc vagy Rechnitz közötti hegyekben ered, miként a Gunsza folyónak a Güns [Kőszeg] feletti hegyekben van a forrása). Innen kissé távolabb egy kút látható, amelyről azt mondják, hogy Szent Mártont ennek vizébe mártották, midőn a keresztény hitet felvette. Ennek szomszédságában egy kis templom áll azon a helyen, amelyről azt mondják, hogy ott éltek Szent Márton szülei, és ő maga ott született. A templomba belépve bal oldalon a falon található ez a majdnem négyzetes kőtábla. Ebben a templomban a szentély bal oldalán kis kápolna van, melynek oltárán Szent Márton ülő kőszobra van elhelyezve, eléggé kicsi, de arányaihoz képest nagy fejjel, szakálla nyírt, és papi vagy doktori kalapot visel.”*²²

A kőszobor érdekessége, hogy nem a szokásos köpenymegosztás jelene-tét vagy a szent fiatalságát, hanem a tudós tours-i püspök alakját formázta. A szobor sorsáról sajnos nincsenek további információink. A leírás szerint a kút az ő keresztiségének a helye volt, míg a templomban egyszerre tisztelték a születési helyét és püspöki működésének emlékét is. Clusius leírása azért is fontos, mivel közvetlenül és hitelesen közvetítette a városban élő hagyományokat, és egyúttal megerősített számos fennmaradt egyházi forrást. Jó példa erre a szombathelyi vár és város 1592. évi urbárium, amelyben feljegyezték a Szent Márton-templom melletti falucskával, Szentmártonnal kapcsolatban, hogy a templom a szent születése helye, a kút pedig a keresztelő kútja (3. kép.). A hagyomány szintén szerepel Esterházy Pál nádor Szűz Mária-kegyhelyekkel kapcsolatos munkájában, ahol így említi a Szent Márton-templomban található Boldogasszony-képet: *„Ezen csudálatos és szent helyen született dicsőséges szent Márton, Turonai püspök, meg az kút is fön lévén, melynek vizével kereszteltetett meg.”*²³

Másfél évszázaddal Clusius látogatása után, Bél Mátyás nagy ívű munkájában a következő élményszerű sorokkal emlékezik meg Szent Márton kultuszának helyi hagyományáról: *„A templom előtt mutogatják azt a kővel mozaikszerűen kirakott forrást, amelynek vizével keresztelte meg valamikor – állí-*

22 Idézet: Kiss G.–Tóth E.–Zágorbidi Czigány B.: i. m. 226. A Clusius által leírt Szent Mártonra vonatkozólag lásd még Zsámbéky Monika e kötetben található tanulmányát.

23 Idézet: Uo. 226.

3. kép. Szent Márton püspök alakja a szombathelyi domonkos rendházzal

tólag – a hazatérő Szent Márton az édesanyját. A domonkos atyák ereklyéi közt őrzik ezüstbe foglalt ujjcsontját. Nem is helyezik ki máskor megtekintésre, csak Szent Márton napján. Ebben az időszakban sokan sereglenek össze, hogy a hazának ezt a nevezetes ékességét tiszteletben részesítsék. A hely látogatását – a szájhagyományok szerint – a megtaláló tours-i püspök üdvös dolognak minősítette, hogy a lakosság azon a helyen is részesíthesse tiszteletben az ereklyéket, ahol Szent Márton született. Ezért minden esztendőben vége-hosszatlan sietnek ide, nem-

*csak a környékeliek, hanem a külföldiek is, abban a reményben, hogy itt elnyerhetik bűneik bocsánatát.*²⁴

A születési hely és a kultuszhely összekapcsolódása mellett a kút immár az édesanya megkeresztelésére utal. Noha Bél Mátyás nagy valószínűséggel nem jutott el soha Szombathelyre, informátorai – a vármegyei bizottságok, Bél megbízott ügynökei és egyéb információs brókerei – révén elég pontos adatokkal rendelkezett a kultuszheletről. Bél Mátyás munkájának írása során követte a nemzetközi utazási irodalom és történeti földrajz olyan nagy klasszikusait, mint Theodor Zwinger, Philipp Klüver vagy Frölich Dávid, de saját egyéni módszereit sem titkolta munkájában.²⁵ Jóval meghaladva a kora történetírói irányzatait, nagy szociális érzékenységgel ábrázolta a vidék problémáit és gazdasági helyzetét. Régiségtani érdeklődése folytán számos rajzot, feliratot közölt, amelyek elsősorban a régészek számára hordoznak értékes információkat. A Vas vármegyével foglalkozó kötetben az ókori Sabaria feliratainak reprodukciói és kommentárjai különösen látványosan illusztrálják Bél archeológiai érdeklődését (4. kép). Bél munkája kétségtelenül a kor utazási irodalmának egyik csúcsteljesítménye volt, és nyugat-magyarországi gyűjtései érdekes és új megvilágításba helyezik a helyi Szent Márton-kultusz változásait is.²⁶

Bél Mátyás leírásával majdnem azonos időben járt Szombathelyen két neves angol utazó: Richard Pococke (1704–1765) és Jeremiah Milles (1718–1784), akik szintén érdekes útleírást hagytak maguk után. Pococke és Milles oxfordi teológiai tanulmányaikat követően – a kor szokásainak megfelelően – 1733-tól több nagy európai és közel-keleti *Grand Touron* vett részt. Az ókori műemlékek iránt érdeklődő Pococke 1737-ben utazott keresztül Magyarországon, és eljutott Szombathelyre is. Itt számos római műemléket látogatott meg és kutatásokat végzett olyan legendás savariai emlékhelyek után is, mint Ovidius sírja vagy Szent Márton szülőhelye.²⁷ Útitársával, Jeremiah Millesszal számos feliratot is lemásoltak és néhány ókori éremmel is bővítették numiz-

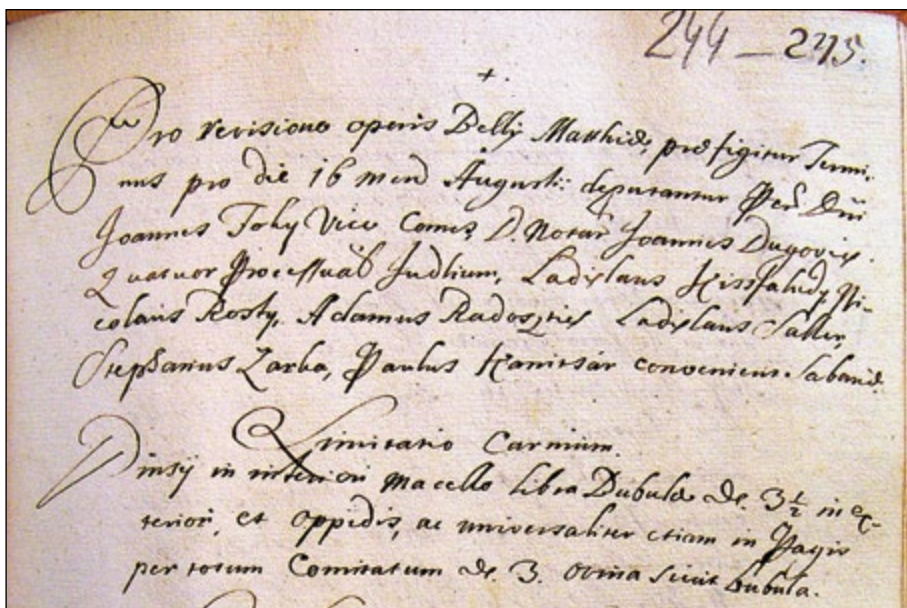
24 *Bél Mátyás*: Vas vármegye leírása. Ford. Tihanyi Tiborné Szálka Irma. Vasi Szemle 31. (1997) 2. sz. 284. Vö. *Matthias Bél*: Notitia Hungariae novae historico geographica. Tomus II. in quo continentur Comitatus adhuc in mss. haerentes Partis Secundae Trans-Danubianae, hoc est, Comitatus Soproniensis, Castriferrei, Szaladiensis et Veszprimiensis. textum recensuerunt notisque instruxerunt Ladislaus Glück, Gregorius Tóth. Magyar Országos Levéltár–Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Bp., 2012. 403.

25 A kora újkori releváns utazási irodalomról lásd: *Reisen und Reiseliteratur im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*. Hrsg. v. Xenja von Ertzdorff–Dieter Neukirch. Rodopi, Amsterdam–Atlanta, 1992.

26 Bél Mátyás egyéb Szent Mártonra vonatkozó kutatásaira lásd Tóth Gergely e kötetben található tanulmányát.

27 Ovidius szombathelyi sírjának korabeli hagyományára vonatkozólag lásd Kövér Lajos e kötetben található tanulmányát.

4. kép. Bél Mátyásra vonatkozó bejegyzés a szombathelyi Vas Megyei Levéltárban

matikai gyűjteményüket. Erről Pococke részletesen beszámolt anyjának címzett 1737. április 20-i (május 1-jei) levelében: „Lemásoltunk több feliratot és megtaláltuk Sabaria említését, ami azt bizonyítja nekünk, hogy ez volt az a település, és nem az innen négy mérföldre elterülő Sárvár, ahogyan azt néhányan a nevéből Sabariának képzeltek. Azt is mondják, hogy valahol erre találták meg Ovidius sírját, a felirat is említette, de a történet nem egészen világos. (...) Lemásoltunk több feliratot és szereztünk néhány ókori érmet, majd elmentünk a domonkosokhoz, ahol Szent Márton született és megvártuk a perjelt...”²⁸

Pococke később publikált nagyszabású munkájában is kiemeli Szent Márton szombathelyi születési helyének helyi hagyományát: „Stenenmanger (sic!) kétségtelenül azonos az egykori Colonia Claudia Sabariával, bár egyesek a neve alapján [a települést] Sárvárra tennék, ahol semmiféle ókori emléket nem találtak.

28 „We copied out several inscriptions, found mention of Sabaria which confirms to us that this was that colony & not Sarwar of 4 leagues off, which some have conjectur'd to be Sabaria from the name; tis said Ovids tomb was found hereabouts & the inscription is mention'd; but the affair is dark. (...) We copied out more inscriptions, got some more medals, went to the Dominicans where St Martin was born, waited on the Prior...” Letters from Abroad: The Grand Tour Correspondence of Richard Pococke & Jeremiah Milles Vol. 2. Letters from the Continent (1736–37). Ed. Rachel Finnegan. Pococke Press, Piltown, 2012. 175. (Fordította: Tóth Ferenc.)

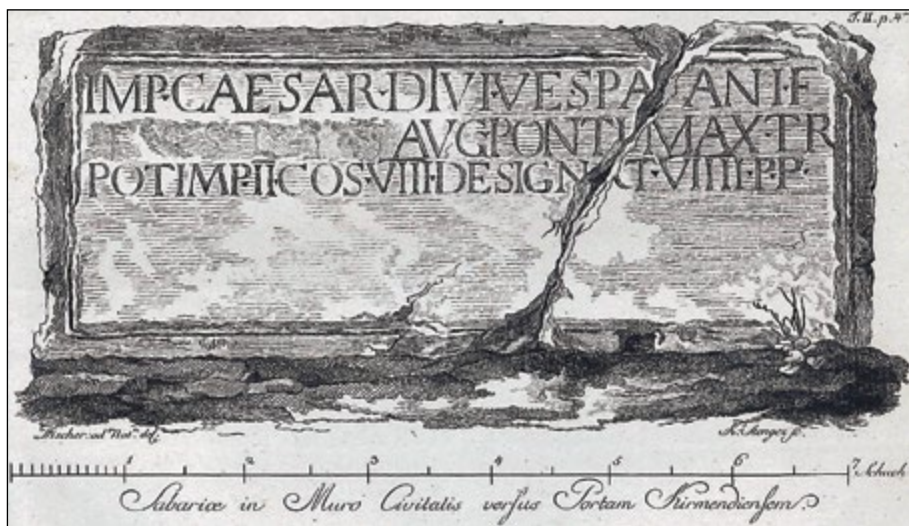
*Állítólag itt székelt a pannoniai prefektus, és Aurelius Victor állítása szerint e helyen kiáltották ki császárra Septimus Severust, bár Spartianus szerint ez Carnuntumban történt. Steinemangerben több gránitoszlop-töredéket láttunk. Valószínűleg Domitianus császár a város jótevője lehetett, ezért [emlékül] két felirata is volt, de a Domitianus nevet eltávolították ezekről, mint ahogy egy szenátusi határozat alapján az összesről. Számos egyéb felirat található itt, valamint néhány érdekes dombormű a városról. Van egy történetük, amely teljesen alaptalannak tűnik, miszerint Ovidiust itt temették el. Azt állítják, hogy Szent Márton ebben a városban született 335-ben, és hogy az apja Nagy Konstantin császár idején tribunus volt.*²⁹ (5–6. kép.)

A British Museumban őrzött kéziratos naplójában Pococke feljegyezte a Szent Márton-templomban tett látogatásának legfontosabb tapasztalatait. A művelt angol tudós jogosan gyanította, hogy a születési hely és a kultuszhely nem feltétlenül eshetett egybe, és feltevését a helyszínen személyesen igyekezett igazolni. Szintén megérezhette a Szent Quirinus mártír püspök helyi kultusza és a Szent Márton-szülőhely tisztelete közötti kapcsolat jelentőségét, bár az erre vonatkozó kérdéseit a helyi domonkos perjel nem igazán tudta megválaszolni. A Szent Márton-templomban található kápolnában lévő feliratról így emlékezik meg Pococke: *„Ahol most a domonkos Szent Márton-templom van, született Szent Márton, és a kápolnában, amelyről azt mondják, hogy itt volt az a szoba, ahol az anyja feküdt [a szüléskor], ezek a szavak [olvashatók]: Hic natus est Sanctus Martinus.*”³⁰

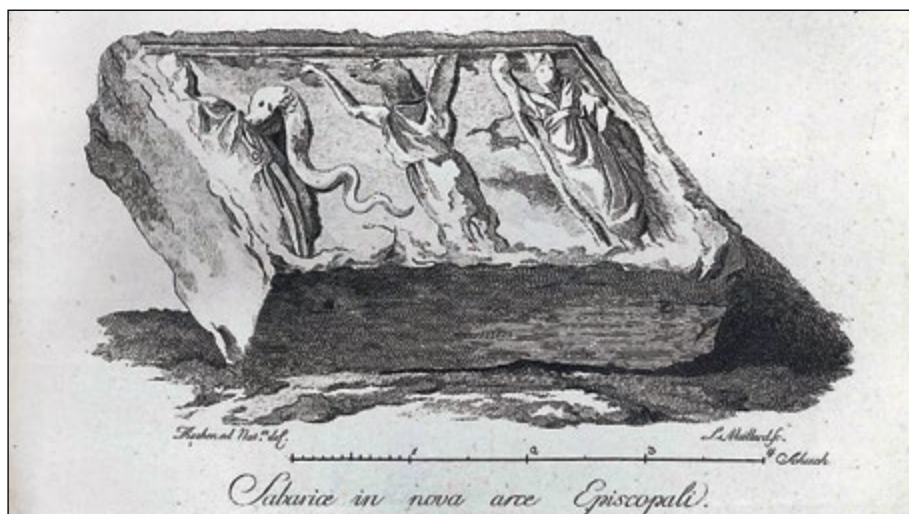
Jeremiah Milles angol utazó szintén elmondja, hogy Szent Márton Szombathelyen született, és a szülőhelye fölött, a domonkos templom oldalkápolná-

29 *„Stenemanger (sic!) is, without doubt, Colonia Claudia Sabaria, tho' some, on account of the name, would place it at Sarwar, where no antiquities are found; it is said that the praefect of Pannonia resided here, and Aurelius Victor affirms, that Septimus Severus was proclaimed emperor at this place; but Spartian says it was at Carnuntum. We saw at Steinemanger several pieces of granite pillars: It is probable that Domitian was a benefactor to this town, for there are two inscriptions to him, with the name of Domitian erased, as it was from all his inscriptions by an order of the senate: There are several other inscriptions, and some curious reliefs about the town. They have a story, which seems to be without any foundation, that Ovid was buried here. It is said, that St. Martin was born at this town in three hundred and thirty-five, his father having been a tribune under Constantine the great.” Richard Pococke: A Description of the East, and Some other Countries. Vol. II. Part. II. Observations on the Islands of the Archipelago, Asia Minor, Thrace, Greece, and Some Other Parts of Europe. London, 1745. 244. (Fordította: Tóth Ferenc.) Vö. Országgh László: Angol utazók Szombathelyen kétszáz év előtt. Vasí Szemle 5. (1938) 3. sz. 179–182.; Gömöri György: Angol és skót utazók a régi Magyarországon (1542–1737). Argumentum, Bp., 1994. 117–120.*

30 British Museum (London), Add. Ms. 22,992 Pococke's travels – Hungary fol. 27. (Fordította: Tóth Ferenc.) Az idézet átírása: *„Where the Church now is of the Dominicans St Martin was born & in the Chapel are these words where tis sd [tis said] the room was in which his mother lay yt [that] Hic natus est Sanctus Martinus.*” Itt szeretnék köszönetet mondani dr. Rachel Finnegannek a szöveg átírásához és értelmezéséhez nyújtott szakavatott segítségéért.

5–6. kép. Ókori kőtöredékek Schönvisner István *Antiquitatum et historiae Sabariensis* című művében

ján felirat van: „Hic natus est sanctus Martinus.” A templom mellett kút van, ahol keresztelték.³¹ Pococke és Milles feljegyzései tehát megerősítik a születési hely Szent Márton-templomhoz kötődő hagyományát, ugyanakkor az anyja nyughelyére való helyi hagyományt is fontosnak tartották, hiszen az részben

31 British Museum (London), Add. Ms. 15,771.; Vö. Wilhelm Kubitschek: Aeltere Berichte über den römischen Limes in Pannonien. Hölder-Pichler-Tempsky, Wien–Leipzig, 1931. (Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte. Bd. 209. Heft 1.) 54.

utalhat az ókeresztény temetőre is, amely minden bizonnyal a kultuszhely alapjául szolgált, és amelyben egykor Szent Quirinus síremléke is állhatott. A két angol tudós utazó útleírásaiból és leveleiből kiderül, hogy alaposan előkészítették utazásukat a különböző általuk meglátogatott helységek – köztük Szombathely – ókori emlékeire vonatkozó olvasmányaikkal. Az antik szerzők munkáin kívül nagy jelentőséget tulajdonítottak a kortárs történések munkásságának is. Pococke és Milles levelezése alapján tudhatjuk, hogy magyarországi látogatásuk során konzultáltak a tudós Bél Mátyással is, akinek a műveit is elég jól ismerték.³²

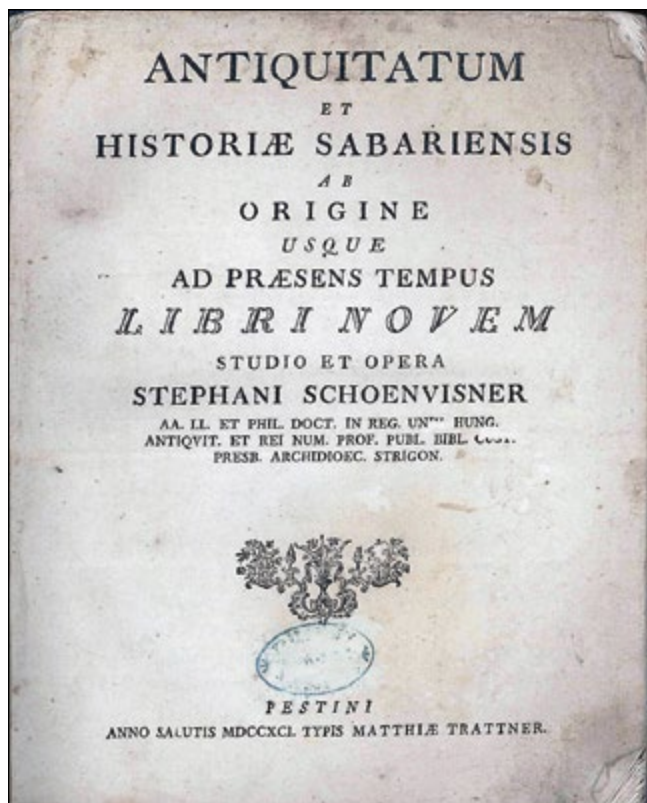
AZ ÚJ PÜSPÖKSÉG ÉS A KULTUSZHELY

Az 1777-ben Mária Terézia által alapított szombathelyi püspökséget Szent Mártonnak ajánlották fel, ami szintén hozzájárult kultuszának megerősödéséhez.³³ Szombathely első püspöke, Szily János, aki a győri püspökök példáját követve összegyűjtette a feltárt római emlékeket, Schönvisner Istvánt, a pesti egyetem érem- és régészeti tanárát kérte fel a város történetének megírására. Szily és Schönvisner ismeretsége nagy valószínűséggel jezsuita kapcsolataikból ered, és a két tudós egyházi ember már korábban is levelezett egymással tudományos könyvek beszerzése és kiválasztása ügyében. A tudós egyetemi tanár gyakori szombathelyi látogatásai során módszeres régészeti és történeti kutatásokkal támasztotta alá a kilenc részből álló, latin nyelvű *Antiquitatum et historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus* című kéziratát (7. kép).

A mai szemmel is alapos tudományossággal megalkotott nyolc könyvből álló munka számos helyen foglalkozik Tours-i Szent Márton kultuszával. Nagy jelentőséget tulajdonít a Szent Quirinus mártírhalála utáni helyi keresztény közösség szerepének, sőt azt is feltételezi, hogy létezett egy savariai ókeresztény püspökség is (Lib. V Cap. III). Szent Márton helyi születését és annak

32 Részlet Pococke anyjának címzett 1737. május 7-i (május 18-i) leveléből: „22-3. *We went to wait on Mr Bel the Lutheran Minister here, he is writing an account of Hungary in six volumes Folio three of which are come out finely printed at Vienna; he is very learn'd in this subject; publish'd a book de Literatura Hunno-Scythica 20 years ago, publish'd also some natural History of Hungary, which he designs for a seventh volume with additions & one about the Literature more fully...*” Letters from Abroad i. m. 186.

33 A szombathelyi egyházmegye történetéhez lásd: *Géfin Gyula: A szombathelyi egyházmegye története*. I–III. köt. Szombathely, 1929; *A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve 1777–1977*. Szerk. Fábíán Árpád. Szombathelyi Egyházmegyei Hatóság, Szombathely, 1977.

7. kép. Schönvisner István művének címlapja

emlékeit két külön fejezet is tárgyalja (Lib. V Cap. IV–V). A későbbekben kitér a szent kultuszának korai európai kisugárzására is, kiemelve Bragai Szent Márton savariai származásának legendáját (Lib. VI Cap. VII).³⁴ A város kora újkori történetét taglalva szintén részletesen megemlékezik II. Ferdinánd privilégiumleveléről, amelyet teljes terjedelmében közöl is.³⁵ Az antik műemlékek és a Szent Márton-kultusz leírása integráns részét képezi e munkának, amely az újonnan alapított püspökség gazdag ókori és keresztény történelmi előzményeire szeretné felhívni a figyelmet.

Az értékes művet a Szily és Schönvisner által közösen kiválasztott híres bécsi rézmetsző Jacob Schmutzer és köre illusztrálta. A metszetek olyan felbecsülhetetlen értékű műemlékeket is ábrázolnak, amelyek azóta sajnálatos mó-

³⁴ Bragai Szent Mártonra lásd még Bruno Judic e kötetben található tanulmányát.

³⁵ *Schoennis, St.*: Antiquitatum et historiae i. m. 318–320.

8. kép. Szombathely vázlatos látképe a Schönvisner-műben

don eltűntek. Schönvisner munkája 1791-ben jelent meg Pesten Szily János püspök költségén. A munka nemcsak a tudományos olvasóközönség, hanem a korabeli *Grand Tour* utazói számára is fontos *vademecumnak* számított. A mű egyik leghíresebb metszete Szombathely város szimbolikus látképe, amelyen számos Szent Márton-kultuszra utaló műemlék is helyet kapott (8. kép). A kép közepén lévő várostorony tetején jól látható a szentet ábrázoló szélforgó, amely a szintén kiemelt helyen ábrázolt Szent Márton-templom irányába mutat. Szintén e helyen ábrázolták a nevezetes kutat is, amelynek helyi hagyománya ebben a korban még igen élő volt.³⁶

A francia forradalmi és napóleoni háborúk idején Szombathelyre vetődő katonák is megemlékeztek az ókori város híres szülöttjéről. Leghíresebb személy közülük az 1830-as években (1831-ben vagy 1834-ben) Szombathelyen átutazó Marmont marsall, a híres raguzai herceg volt (9. kép), aki útirajzában így írt Szombathelyről: „Ez a város vármegyei központ, és a rómaiak idején a Sabaria nevet viselte. Majdnem mindennap találunk itt valamilyen antik leletet. Néhány éve építették fel a szép székesegyházat, amely egyszerű ízlésű, megfelelő méretű és szép architektúrájú. Egyébként e város Szent Márton tours-i püspök pátriája.”³⁷ Marmont úti jegyzeteinek szombathelyi vonatkozása több szempontból is érdekes. A marsall egyrészt beszámol a korabeli város antik identitásának

36 Vö. Schönvisner István: Szombathely régiségei és története a kezdetektől a jelen időkig. Fordította és közli Tóth Péter. Vasi Szemle 42. (1988) 4. sz. 592–601.

37 Voyage de M. le Maréchal duc de Raguse, en Hongrie, en Transylvanie, dans la Russie méridionale, en Crimée et sur les bords de la mer D’Azoff, à Constantinople et sur quelques parties de l’Asie Mineure; en Syrie, en Palestine et en Égypte. Tome I. Bruxelles, 1837. 31. (Fordította: Tóth Ferenc.) Vö. Tóth Ferenc: A raguzai herceg Szombathelyen. Vasi Szemle 53. (1999) 5. sz. 611–616.

9. kép. Auguste de Marmont marsall arcképe a becsületrend főtisztjeit ábrázoló gyűjteményben (1810)

továbbéléséről, erre a Sabaria név fennmaradása, a gyakori antik leletek és nem utolsósorban Szent Márton kultusza szolgál bizonyítékkal. Másrészt – igaz, röviden, de – elismeréssel ír az új katedrálisról, amely nemcsak a még csupán fél évszázados múlttal rendelkező, 1777-ben, szintén Szent Márton szülőhelyének hagyományára alapított püspökség legfontosabb jelképe, hanem a szent kultuszának egyik fontos új helyszíne is lett. Marmont sommás feljegyzésén kívül nyilván számos katona érdekes útleírása lapulhat a levéltárak dobozainak mélyén. Elég, ha arra gondolunk, hogy Szombathely 1809-ben több hónapra francia megszállás alá került, illetve arra is vannak adataink, hogy több száz francia katona éppen a szentmártoni ispotályban nyomta az ágyat.³⁸

38 Szalay L.: A szombathelyi Szent Domonkos-rendiek i. m. 164.

A 19. század közepén, 1853-ban egy ismeretlen egyházi utazó a következő Szent Márton-templomról szóló leírást hagyta az utókorra: „...*aztán létezük kápolna ott, ahol sz. Márton született, de az be van kebelezve a dömések templomába, és a kut felett is, hol a hagyomány szerint megkeresztelkedett sz. Márton, csak a felírás olvasható: »Hic baptisatus est S. Martinus«, valamint a nevezett kápolnában ez áll: »Hic natus est S. Martinus«.*”³⁹ A sommás megállapítás a korábbiakban már ismertetett helyi hagyomány ápolásáról is tájékoztat, és a szöveg alapján arra lehet következtetni, hogy a helyi zarándokok mellett a *Grand Tour* utódai-ként idevetődő tudósok is eligazítást kaphattak a latin nyelvű feliratokból. Ennek nem kis jelentősége volt, hiszen ebben az időszakban erősödött fel az a vita is, amely Szombathely és Pannonhalma között folyt a szent születési helyét illetően.⁴⁰

Az elsősorban legitimációs nézeteltérés kezdetei a 18. század végére, vagyis a szombathelyi püspökség alapításának korára nyúlnak vissza. A Magyar Tudományos Akadémia létrejöttével a nézetkülönbségeket tudományos igényű tanulmányokban is a nyilvánosság elé tárták. 1840-ben Podhradszky József a régi Szombathely–Pannonhalma-vitát megpróbálta egy új elmélettel feloldani: Győrszombathely települést tette a szent szülőhelyeül. Ezt a Pannonhalma melletti települést állítólag szintén Sabariának nevezték a római korban.⁴¹ Ez az elmélet egyébként még sokáig tovább élt.⁴² A szombathelyi értelmiségiek sem hagyták azonban válasz nélkül a városuk leghíresebb szülöt-tét elvitató elméletet. Az akadémikus Bitnicz Lajos 1859-ben bizonyította, hogy a két Sabaria nevű település közül Szent Márton csak „Sabaria városban” (*Igitur Martinus Sabaria Pannoniarum oppido oriundus fuit*), vagyis Colonia Claudia Sabariában (Szombathely) születhetett. Bitnicz másik fő érve az volt, hogy Sabariában a kereszténység már jóval a szent születése előtt létezett, sőt a város még egy mártír szentet – Szent Quirinust – is magáénak mondhatott.⁴³ Gyakorlatilag ugyanezek az érvek ismétlődnek Lakner Endre szenvedélytől

39 Kiss Gábor–Mayer László: Leírások, tudósítások Szombathely városáról (kézirat, megjelenés alatt).

40 Vö. *István Lengvári*: Les débats sur le lieu de naissance de saint Martin de Tours. Aperçu historique. In: XVIe centenaire de la mort de Saint Martin. Colloque universitaire (22–25 octobre 1997). Société Archéologique de Touraine, Tours, 1997. (Mémoires de la Société Archéologique de Touraine. Tome LXIII.) 291–300.

41 Podhradszky József: Szent Márton születése helyéről. Tudománytár. Értekezések VII. (1840) 59–66.

42 Lásd még: *Czinár Mór*: Győr vármegyei Sabáriáról. Magyar Akadémiai Értesítő (Nyelv, Philosophia, Történet- és Törvénytudományi osztályok) 7. (1859) 515–526.; *Dankó József*: Győrmegeyi Sabaria, vagyis pannonhalmi sz. Márton toursi szent Mártonnak születéshele. Magyar Sion 5. (1867) 881–917.

43 *Bitnicz Lajos*: Szent Márton püspök születésheleéről. Új Magyar Múzeum 9. (1859) 491–500.

mentesnek nem igazán nevezhető 1865-ben publikált munkájában is.⁴⁴ Erre írt válaszában Pokorny Frigyes pannonhalmi bencés szerzetes apátsága ősi folyamatos tradícióját hangsúlyozta.⁴⁵ Varsányi János (1808–1877) váci járási mérnök 1871-ben megjelent tanulmányában, amelyben 1836–1845 közötti régészeti ásatásainak eredményeit foglalja össze, pedig kiemelte a szentmártoni temető jelentőségét. A születési hely körüli vita nemcsak Magyarországon, hanem Franciaországban is visszhangra talált, ahol Guers abbé egy tudományos igényű tanulmányt szentelt ennek a témának. Az elfogulatlan francia szerző egyértelműen Sabaria-Szombathely mellett foglalt állást.⁴⁶

Szintén ismerhette a vitát a francia zárandok-író, Cyprien Polydore apát, aki 1880-ban ellátogatott mindkét neves magyarországi Szent Márton-kultuszhelyre. Cyprien Polydore ebben az időszakban Périgueux város Szent Márton-plébániáját vezette, amelynek temploma 1871-ben egy tűzvészben leégett. Az új templom építése ezt követően kezdődött Antoine Lambert építész tervei alapján, és 1875-ben készült el. Az építés költségei valószínűleg nagy gondot okoztak az egyházmegye és a plébánia közössége számára, ezért a hitbuzgó plébános zárandokútra indult, hogy különböző országokban adományokat gyűjtson a templomépítés javára. Zárandokútjai során először Franciaországban, Belgiumban és Amerikában (Kanadában) fordult meg, ahonnan rendszeresen levélben tájékoztatta a Nicolas-Joseph Dabert périgueux-i és sarlat-i püspököt. A püspök javaslatára az összegyűjtött leveleket egy külön kötetben jelentették meg 1884-ben (10. kép).⁴⁷

Az abbé 1880-ban hallott egy nagylelkű magyar bíboros jelentős pénzadományáról, amely alapján olyan pozitív kép alakult ki benne a magyarokról, hogy elhatározta, adománygyűjtő zárandoklatának következő célja Szent Márton szülőhazája lesz. Miután elnyerte püspöke támogatását és hasznos ajánlóleveleit, Cyprien Polydore atya 1880. augusztus 7-én szállt fel az Ady által is megénekelt híres párizsi Gare de l'Est-en a vonatra. Útja során bejárta a poroszok által megszállt Elzászt, Badent, Bajorországot és az Osztrák–Magyar Monarchia Duna–völgyi részeit. Bécsből eljutott Magyarországra, itt

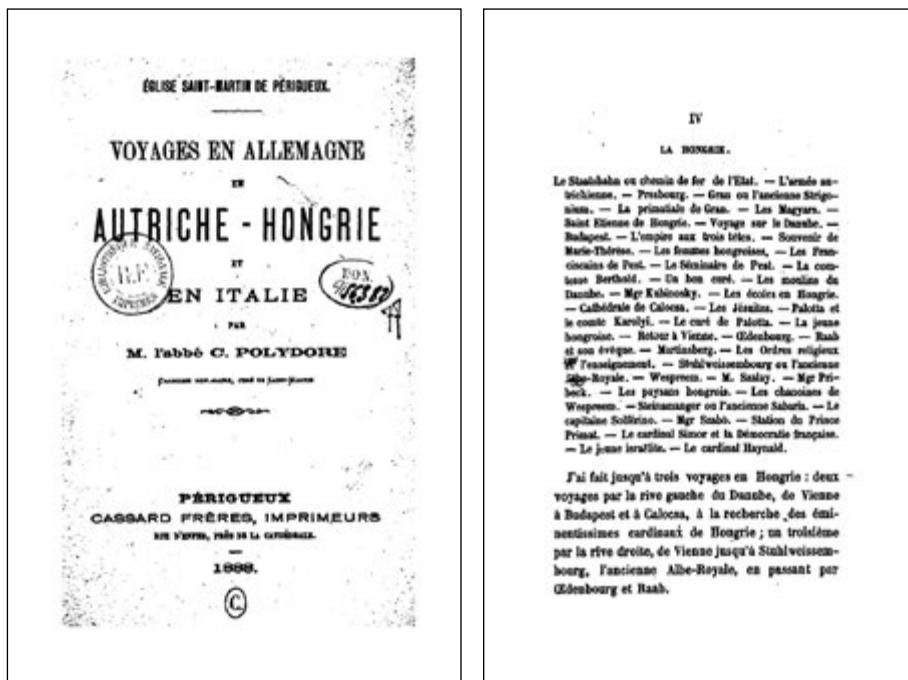
44 *Lakner Endre*: Szent Márton toursi püspök valódi születés helyének földerítése. Bertalanffy Imre nyomdájá, Szombathely, 1865.

45 *Hábory* [álnév!]: Szent Márton Győrmegei Sabariában született. Észrevételek Lakner Endre »Szent Márton toursi püspök valódi születés helyének földerítése« cz. értekezésére. Magyar Sion 5. (1867) 303–319.

46 *E. l'abbé de Guers*: Origines de Saint-Martin en Hongrie (Extrait de la Revue des Sciences ecclésiastiques). Amiens, 1876. 38–39. E kérdés kimerítő magyar nyelvű elemzése: *Tóth Endre*: Szent Márton pannonhalmi születés hely-legendájának kialakulása: Vigilia 39. (1974) 5. sz. 306–312.

47 *Cyprien Polydore*: Voyages en France, en Belgique et en Amérique. Assard Frères imprimeurs-libraires, Périgueux, 1884. 275.

10. kép. Cyprien Polydore *Voyage en Allemagne, en Autriche-Hongrie et en Italie* című művének címlapja és a Magyarországgal foglalkozó fejezet kezdőlapja

meglátogatta Pannonhalmát és Szombathelyet. A születési hely körüli vitában nem foglalt állást, és diplomatikusan a „Szent Márton bölcsője” (Pannonhalmamartinsberg) és „születésének helye” (Szombathely) kifejezéseket használja. Rövid szombathelyi tartózkodása során megcsodálta a szombathelyi katedrális, amelyet a helyi hagyomány szerint Szent Márton szülőháza fölé építettek.⁴⁸ Az útleírás gyakran hivatkozik Szent Márton életéhez és kultuszához kapcsolódó eseményekre, és ennek révén a szöveg különösen élményszerűvé válik. Cyprien Polydore útleírása alapján következtethetünk a helyi hagyományban bekövetkezett változásokra is. Egyrészt fontos információval szolgál arról, hogy a tudományos kutatások hatására megindulhatott a Szent

48 „La tradition populaire, la légende et l'histoire font naître saint Martin à Steinamanger ou Sabaria, et jusqu'à ce jour, malgré les réclamations de Martinsberg, on n'est point parvenu à renverser l'autorité de ces traditions respectables. Mais cette ville, riche de souvenirs, l'est peu de monuments antiques. Le temps efface tout. A peine y montre-t-on quelques vestiges d'un camp retranché de l'armée de Constance, dans laquelle le jeune Martin servait sous les ordres de son père. L'église cathédrale, qu'on dit bâtie sur l'emplacement de la maison où saint Martin est né, ne date que de cent ans; elle est fort belle et d'un style tout moderne.” Abbé Cyprien Polydore: i. m. 231.

Márton-templomban található kultuszhely és a szent feltételezett születési helyének szétválása, másrészt egyértelműen tájékoztat arról, hogy a katedrális és a püspöki székhely mint új kultuszhely jelentősége megnőtt. A tudatos kultuszépítés folytatása és kiteljesedése megfigyelhető majd a tours-i ereklye áthozatalának eseményeiben is (1913).⁴⁹

*

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy a vizsgált korszakban Szombathelyre látogató utazók túlnyomó többsége számára a város nem úti cél, hanem inkább egy hosszabb utazás egyik állomása vagy kitérője volt. Az utazás tranzitjellege miatt a legtöbb útleírás a véletlenszerűség és a spontaneitás jellemvonásait viseli magán. Fontos kiemelnünk az utazók társadalmi hovatartozását, ami alapvetően meghatározta élményük jellegét. A szűkebb pátriánkba látogató francia, angol vagy német nemesifjak, katonatisztek hasonló tudással rendelkeztek, mint az itt élő, hasonló társadalmi helyzetű kortársaik, így nem véletlen, hogy nem érzik idegenben magukat. Még erősebb az összetartozás érzése az egyházi utazók vagy a tudósok esetében. Valamennyien hasonló teológiai képzettséggel és egységes tudással rendelkeznek, ami a nagy távolság ellenére is gyakran közelebb hozta őket az itteni társaikhoz, mint a velük egy helységben élő honfitársaikhoz. Közös nyelvük (latin, francia, német) és műveltségük, valamint az egységes európai kulturális közösséghez való tartozás tudata (például *Respublica Literaria*, *République des lettres*) erősebben hatott rájuk, mint a távoli ország idegensége. Az ókori Római Birodalom oszlatlan örökségének és a kereszténység közös gyökereinek felfedezése még tovább erősítette a Szombathelyre látogató külhoni utazókban az otthonosság érzését. A felmerülő kommunikációs nehézségeket – a közös egyházi és tudományos nyelv használata mellett – gyakran spontán, intuitív módon küzdötték le.

A vizsgált szövegek apján megállapítható a Szent Márton születési helyén alapuló szombathelyi helyi hagyomány folyamatos jelenléte és fejlődése. A kezdeti időszakban ennek központja a Szent Márton-templom *Hic natus est* kápolnája, illetve a keresztelőkút zárandokhelyei voltak. A 18. századi *Grand Tour* útleírásokban szereplő kritikai észrevételekben már felszínre került a kultuszhely és a születési hely dichotómiája is. A püspökség alapítása, valamint

⁴⁹ Az 1913-as ereklyeáthozatalra lásd Melega Miklós e kötetben található tanulmányát.

a tudományos kutatások fellendülése okozta változásokat szintén jól nyomon lehet követni az útleírásokban, amelyek apró információikkal és más szemléletükből adódóan jól segítik a szombathelyi Szent Márton-kultuszról alkotott szélesebb kép kialakítását.

KÖVÉR LAJOS

SZENT MÁRTON ÉS SZÜLŐFÖLDJE A FRANCIA SZÓTÁRIRODALOMBAN

A fény századában kiteljesedő művelődési offenzíva végjátékában nemcsak a latin nyelvűség veszített csatát a „vulgárisal”, azaz az anyanyelviséggel szemben, hanem a hasznos ismeretekre szert tenni igyekvés büvkörében a felvilágosodás Európájában hatalmas mennyiségű „szótárirodalom” uralta a könyvpiacot – a francia nyelvűség európai dominanciájának jegyében. Mindez kiegészült az utókor véleményét is formálni igyekvő 18. század szellemi törekvésével, így aztán egyáltalán nem meglepő, hogy Franciaországban a történelem iránti érdeklődés soha nem látott méreteket öltött.¹

A történeti szótárirodalom kapcsán e helyütt annyit mindenképp szükséges megemlíteni, hogy gyökerei a humanista tudományosság talajába nyúlnak vissza annyiban, amennyiben az ismeretek gyűjtése, összefoglalása és rendszerezése a reneszánsz egyik alapvető célkitűzése volt. A klasszikus minta, Louis Moréri (1643–1680) nagy történeti szótára 1674-ben Lyonban jelent meg,² a század végén pedig napvilágot látott Pierre Bayle (1647–1706) híres kritikái szótára.³ A francia szótárak címei – mintegy önmagukban is utalva a tematikára – roppant tanulságosak. Egyrészt hallatlan széles tárgykört fognak át. Ebbe beletartozik akár a földművelés, akár a szekták, akár a művészetek, a királyok, a pápák, a szentek szótára, de lehet kiadványt összeállítani a nevezetes csatákról, a történelem híres hadvezéreiről, netán nevezetes asszonyairól, az egyházi zsinatok történetéről, vagy éppenséggel a gyógyfüvek hatásairól, hogy csak néhány tematikus példát említsünk. Az egy-egy tárgykörre specializálódott tematikák mellett a másik oldalon ott találjuk a teljességre törekvő enciklopédiákat, amelyek klasszikusa a Diderot–D’Alembert-féle. E kettő, azaz a specializált érdeklődés és a globális, átfogó jellegű adatbázis mellett számba

1 *Penke Olga*: Filozofikus világtörténetek és történetfilozófiák. A francia és a magyar felvilágosodás irodalma. Balassi, Bp., 50–51.

2 *Louis Moréri*: Le grand dictionnaire historique, ou le Mélange curieux de l’histoire sainte et profane. Chés Iean Girin & Barthelemy Riviere, Lyon, 1674.

3 *Pierre Bayle*: Dictionnaire historique et critique. Vol. I–II. Reinier Leers, Rotterdam, 1697.

veendőek és hallatlan népszerűek a geográfiai és történeti szótárak, amelyek a földrajzi tér és a történeti narratíva kettősségében fogantak. (Ne feledjük, hogy a 18. század a földrajzi felfedezések százada is!)

A „Szombathely” címszó ebben a roppant bőséges szótárirodalomban sajátos „triumvirátusban” bukkan fel, úgymint *Sabarie – Martin (S) – Tours*. Ez nem más, mint Szent Márton szülőföldjének és karriertörténetének foglalata. A hely szelleme, az életút és az életmű; kézenfekvő e sajátos hármasság áttekintése, a szótárirodalom kellő szelekciójával. Választásunk három szerző, Claude Vanel (17. század második fele–18. század eleje), Louis Moréri (1643–1680) és Antoine-Augustin Bruzen de La Martinière (1683–1746) Szent Mártonnal kapcsolatos szócikkeinek bemutatására esett. Miért? Mert Vanel a magyarság történelmének méltatlanul elfelejtett narrátora, Moréri vitathatatlanul a legnagyobb hatású és „legismertebb” felvilágosodás korabeli szerzők egyike, Bruzen de La Martinière pedig a 18. század első felének ünnepezt szótárírója.

CLAUDE VANEL

Az elfelejtett Claude Vanel munkásságának tekintélyes része Magyarország történetével foglalkozik. Az *Histoire des troubles de Hongrie* című műve 1685 és 1722 között jó néhány kiadást megért.⁴ Életéről tulajdonképpen nem sokat tudunk, a legtöbbit egy 19. századi Larousse-szócikkből. Eszerint Claude Vanel a 17. század második felében élt és alkotott, valószínűleg a 18. század elején hunyt el és a montpéliéri-i számvevőszék tisztviselőjeként tevékenykedett.⁵ Két munkáját említik meg, egyrészt az *Histoire du temps, ou Journal galant* címmel 1685-ben megjelent, valamint a *Les Galanteries des rois de France* című írását.⁶

4 Az első kiadás *Claude Vanel: Histoire des troubles de Hongrie. Partie I–III. La Veuve–C. Blageard, Paris, 1685–1686. (Avec privilège du Roy)*; az utolsó kiadás pedig *Histoire des troubles de Hongrie. Avec le Siège de Neuheusel, et une Relation exacte du Combat de Gran &c. Enrichie de Figures. Tome I–IV. Nouvelle Edition revue, corrigée & augmentée. Duillard & Changuion, Amsterdam, 1722. A kiadásokkal kapcsolatban lásd: Hóman Bálint: A „Histoire des troubles de Hongrie” kiadásai. Magyar Könyvszemle (1925) 134–140.*

5 *Pierre Larousse: Grand dictionnaire universel du XIXe siècle. Nîmes, 1876–1886. [Reprint 1991.] XXIV. 762.*

6 *Claude Vanel: Histoire du temps, ou Journal galant par Monsieur V**** [Vanel], conseiller du roy en sa Chambre des comptes de Montpellier. Auroy, Paris, 1685; Claude Vanel: Galanteries des rois de France depuis le commencement de la monarchie jusques à présent. Bruxelles, 1694.*

Ehhez képest a Bibliothèque Nationale katalógusának 201. kötetében egy olyan termékeny szerző profilja rajzolódik ki, aki saját kora közelmúltbeli eseményeinek apropóján tulajdonképpen népszerű történelmet ír.⁷ Így áttekintette saját nemzete történelmét, amelynek utolsó kiadása az 1738-as esztendőből származik.⁸ Megírta Nagy-Britannia⁹ mellett Spanyolország történetét is.¹⁰ Az egyik éppen akkor véget ért polgárháborúja, a másik pedig a trónutódlás kérdése miatt állt az idő tájt az európai érdeklődés homlokterében. Magától értetődően korának nagy eseménye, a törökellenes harcok eseménysorozata kiemelt helyet kap Claude Vanel munkásságában; e tárgykörben a törökök történetét és a magyarok történelmét tanulmányozta.¹¹ Ezek mellett feldolgozta a konklávék történetét (*1. kép*), és ez a kollekció is megért több bővített újradatást.¹²

A címekből nemcsak az derül ki, hogy Vanel valóban aktuális és a kor olvasó emberét érdeklő kérdések történetének megírására vállalkozó állami tisztviselő volt, hanem az impresszumok tanulsága szerint az is, hogy – a török történelemmel foglalkozó munka kivételével – bizony nincsen feltüntetve a szerző neve. A névtelenségbe burkolózó Claude Vanel életművét – a kor kedvelte az anonimitást, illetve az álneveket – a 19. század első felében élt híres

7 Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale. Auteurs CCI. Van der Haagen–Vanhyde. Imprimerie Nationale, Paris, 1971. 627631.

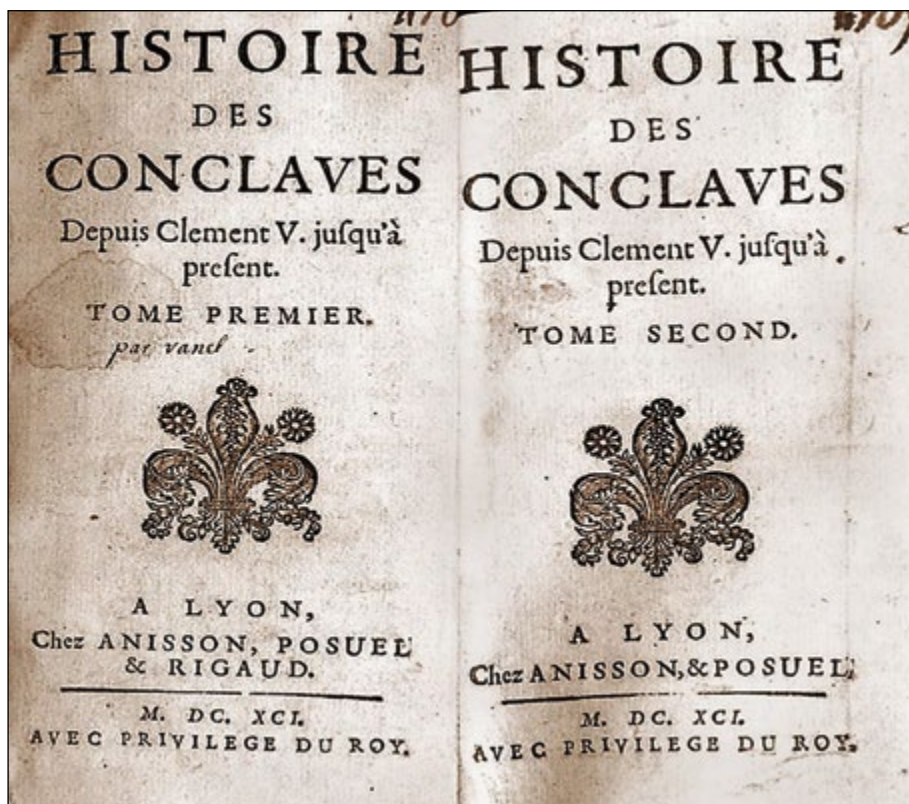
8 *Vanel, C.*: Galaneries des rois de France i. m.

9 *Claude Vanel*: Abrégé nouveau de l'histoire générale d'Angleterre, d'Ecosse et d'Irlande et des autres païs qui composent le royaume de la Grande Bretagne. C. Osmont, Paris, 1689.

10 *Claude Vanel*: Nouvelles amoureuses et tragiques de doña Maria Dezayas... Traduites de l'espagnol par Vanel. A. Lemmens, Bruxelles, 1711; *Claude Vanel*: La semaine de Montalban, ou Les mariages mal-assortis. Contenus en huit nouvelles... Traduites de l'espagnol par Claude Vanel. Barbier, 1685; *Claude Vanel*: Abrégé nouveau de l'Histoire générale d'Espagne, contenant ce qui s'est passé dans les païs dépendans de cette monarchie, depuis son origine jusqu'à présent. Osmont, Paris, 1689.

11 *Claude Vanel*: Histoire des troubles de Hongrie, avec le siège de Neuheusel et une relation exacte du combat de Gran [par Vanel]. Mortier, Amsterdam, 1686; *Claude Vanel*: Le Royaume de la Hongrie ou description nouvelle, Chronologique, Géographique de ce Royaume selon d'estat auquel il se trouve à present et des choses les plus memorables y arrivées. Pierre le Jeune, Cologne, 1686; *Claude Vanel*: Histoire des troubles de Hongrie [par Vanel], depuis 1684 jusques 1686. P. Mortier, Amsterdam, 1687; *Claude Vanel*: Histoire et description ancienne et moderne du royaume de Hongrie et des autres états qui ont été ou qui sont encore ses tributaires. C. de Sercy, Paris, 1688; *Claude Vanel*: Abrégé nouveau de l'histoire générale des Turcs, où sont décrits les événemens et les révolutions arrivées dans cette vaste monarchie, depuis son *établissement* jusqu'à présent, avec les portraits des empereurs ottomans. Chez Charles Osmont, Paris, 1689.

12 *Claude Vanel*: Histoire des conclave depuis Clément V jusqu'à présent, enrichie de plusieurs Mémoires qui contiennent l'Histoire du Pape et des Cardinaux d'aujourd'hui, et celle des principales familles de Rome, où l'on apprend quantité de particularités de cette Cour, avec un discours qui explique toutes les cérémonies, etc ..., avec additions par le baron de Huysen. 3ème éd. augm. du conclave de Clément XI et d'un Traité de l'origine des Cardinaux et des Légats. Cologne, 1703.

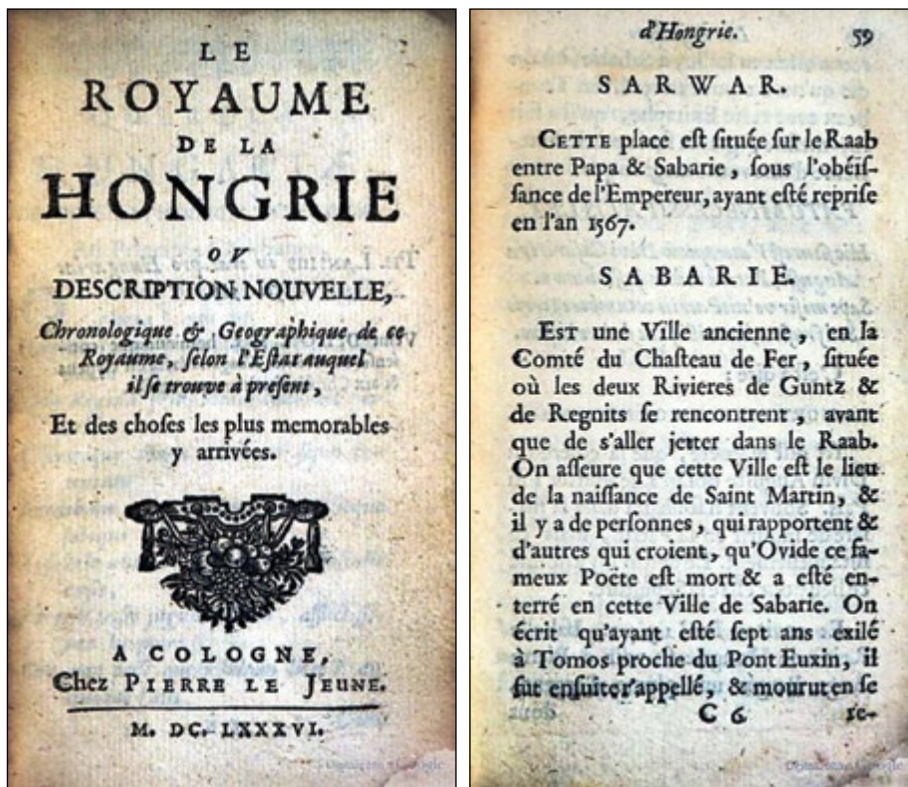

1. kép. Vanel *Histoire des conclaves depuis Clément V jusqu'à présent* című könyvének kezdőoldalai

bibliográfus Louis Nicolas Barbier térképezte fel, akinek a névtelenséget, illetve az álneveket feloldó szótára alapján közli a Bibliothèque National katalógusa Vanel összes művének listáját.¹³ Louis Barbier, akit az írói álnevek mind a mai napig egyik legismertebb kutatójaként tartanak számon, hangsúlyozza: jóllehet, számos esetben a montpélier-i tanácsos nevét nem is tudhatta a kor, munkái annál olvasottabbak voltak, végtére mindig olyan kérdések történeti feldolgozásához nyúlt, „amelyek alapján joggal számíthatott az olvasó kegyeire”.¹⁴ A *Le royaume de la Hongrie ou Description nouvelle, chronologique & géographique de ce royaume, selon l'estat auquel il se trouve à present, et des choses le plus memorables y arrivées* (Magyar Királyság, avagy eme királyságnak kronológiai

13 Catalogue général des livres i. m. 627–631.

14 *Louis-Nicolas Barbier: Dictionnaire des ouvrages anonymes et pseudonymes composés, traduits ou publiés en français et en latin, avec les noms des auteurs, traducteurs et éditeurs; accompagné de notes historiques et critiques.* Barrois l'Ainé, Paris, 1822–1827. Tom. 4. 189.

2–3. kép. Vanel *Le royaume de la Hongrie* című könyvének kezdőlapja és a *Sabarie* címszó

és földrajzi rendben történő új leírása jelen állapotában, továbbá az itt megélt legemlékezetesebb események) című mű 1686-ban két önálló kiadást is megért (2–3. kép).¹⁵

A 17. század végén a magyar ügyekben tehát minden bizonnyal az egyik legolvasottabb szerző Claude Vanel volt, akinek átfogó jelleggel megírt magyar vonatkozású művei nyújtották tulajdonképpen Claude-Louis-Michel de Sacy művének 1778-as megjelenéséig a legrészletesebb magyar történeti ismereteket a francia nyelven olvasó közönség számára.¹⁶ Ennek fényében érdemes

15 *Claude Vanel*: *Le royaume de la Hongrie ou Description nouvelle, chronologique & géographique de ce royaume, selon l'état auquel il se trouve à présent, et des choses le plus memorables y arrivées*. Pierre Le Jeune, Cologne, 1686; illetve *Claude Vanel*: *Histoire des troubles de Hongrie*. Seconde édition. Reveuë, corrigée & augmentée d'une quatrième partie. Tom. I–III. Guillaume de Luyne, Paris, 1686.

16 *Claude-Louis-Michel de Sacy*: *Histoire générale de Hongrie depuis la première invasion des Huns jusqu'à nos jours*. Tom. I–II. Demonville, Paris, 1778. Sacy vonatkozásában lásd: *Köpeczi Béla*: Egy felvilágosult magyar történelem. Claude-Louis-Michel de Sacy *Histoire générale de Hongrie*-ja.

megnézni, mit ír a *Szombathely* címszó alatt. Eszerint Sabaria „ősi város Vasvár megyében azon a ponton, ahol a Gyöngyös és a Rohonc (Rechnitz) patakok találkoznak, mielőtt a Rábába ömlenek. Köztudottan Szent Márton szülőhelye, és egyesek állítása, mások hite szerint Ovidius, a híres költő itt halt meg és itt lett eltemetve. Arról írnak, hogy miután hét évet töltött Tomiban a Fekete-tenger mellékén, visszarendelték; és mikor úton volt vissza Itáliába, Sabariában meghalt, ahol állítólag 1508-ban találtak rá. Sírján a saját maga által írt felirat volt egy remek boltív külső oldalába vésvé:

FACTUM NECESSITATIS LEX.

Hic situs est Vates, quem Divi Caesaris ira
Augusti, Patria cedere jussit humo.
Saepe miser voluit Patriis occumbere terris
Sed frustra, hunc illi fata dedere locum.

Azaz:

A halál elkerülhetetlen törvény.

Itt nyugszik a költő, akit az isteni Augustus császár
haragja arra kényszerített, hogy elhagyja a honi földet.

Gyakran kívánta azt nyomorúságában, hogy a hazájában halhasson meg,
de mindhiába. A sors ezt a helyet rendelte neki sírjául.

Az 1540. év körül Jagelló Izabella mutatott egy ezüsttollat Pierre Ange Bargée-nak, amivel szerinte Ovidius írt. Ezt a tárgyat nem sokkal korábban találták Taurunum, a mai Belgrád antik romjai között, a Száva Dunába ömlő torkolatánál, rajta ezekkel a szavakkal: Ovidii Nasonis Calamus (Ovidius Naso tolla). A tollat a királynő nagyon nagy becsben tartotta és szent tárgyként őrzött.”¹⁷

A szombathelyi Ovidius-legenda lényege tehát, hogy a költő Augustus halála után kegyelmet kapott, Tomiból történő hazautazása közben azonban Savariában meghalt. Mindenesetre a 16–18. századi Európában szép számmal akadtak olyanok, akik úgy gondolták, hogy Szombathelyen Ovidius sírját találták meg. Így egészen a 18. századig szinte minden szótár említi Szombathely nevét Ovidius kapcsán, és az errefelé vetődő művelt ember, ha tehetette, eljött e városba leróni kegyeletét. Vanel históriájában így a köztudott eseményt – értsd: Szent Márton Szombathely szülötte – felülírja a szenzáció, azaz az egyszerre meghökkentő és irreális Ovidius-történet.

In: Uő: Magyarok és franciák. XIV. Lajostól a francia forradalomig. Szépirodalmi, Bp., 1985. 373–402.

17 Vanel, C.: Le royaume de la Hongrie i. m. 59–61.

LOUIS MORÉRI

Szent Márton életrajzát a híres Moréri-szótár alapján mutatjuk be. Louis Moréri (1643–1680) (4. kép) a dél-franciaországi Draguignan városában kezdte meg bölcséleti tanulmányait, retorikát, teológiát Aix-en-Provence-ban tanult, végül Lyonban szentelték pappá. Hírnevét és kortársai megbecsülést *A nagy történelmi szótárnak* (*Le Grand Dictionnaire historique, ou Le mélange curieux de l'histoire sacrée et profane*) köszönheti, amely először 1674-ben jelent meg Lyonban. Némileg leegyszerűsítve: ez volt az első francia nyelvű szótár, amely földrajzi és történelmi szócikkek láncolatából állt össze. Jelentőségét mutatja, hogy 1674 és 1759 között összesen húsz kiadást ért meg. Lefordították német, angol, holland, spanyol és olasz nyelvre.¹⁸ Hatása – ténybeli tévedései ellenére is – óriási volt. Egyrészt azért, mert a téves információk korrekciójának igénye megindította a kritikai kiadás jellegű munkák sorozatát. Másrészt Moréri munkássága mintegy nyitányát jelentette annak a folyamatnak, amely a történelmi tér, a lexikális ismeretanyag kitágításával és narratívájával előkészítette a 18. századi világtörténet-írás tartalmi és műfaji megújítását.¹⁹ Végül ne feledjük azt sem, Moréri történelmi szótára – főképp az angol és a német nyelvterületen – például szolgált az anyanyelven írók szótárak számára, lendületet adva az anyanyelviség latinnal szembeni offenzívájának.

Az alábbiakban ismertetjük Moréri Szent Márton-portróját, amelynek bemutatásakor az 1759-es úgynevezett Drouet-féle kiadást használjuk, hiszen ez a legkésőbbi, korrigált, mai szóhasználattal élve a Moréri-szótár legutolsó bővített kritikai újrakiadása.²⁰ Rögtön az első mondat némi korrekcióra szorul, mivel Szent Mártont magyar nemzetiségű püspöknek írja.²¹ Mindez nyilván abból adódik, hogy a szülőföld 18. századi meghatározásakor Szombathely magyarországi város. Ezt követően viszont plasztikus rajzolatát kapjuk a tours-i püspök életútjának és karriertörténetének, úgyhogy a 18. század dere-

18 *Louis-Gabriel Michaud*: Biographie universelle ancienne et moderne. Histoire par ordre alphabétique de la vie publique et privée de tous les hommes. Vol. XXIX. Montabert–Myson. A. Thoissnier Des Places, Paris, 1843–1848. 296–297.

19 *Penke O.*: i. m. 90.

20 *Louis Moréri*: Le grand dictionnaire historique, ou Le mélange curieux de l'histoire sacrée et profane. Nouvelle édition, dans laquelle on a refondu les Suppléments de M. l'abbé Goujet, le tout revu, corrigé et augmenté par M. Drouet. Les Libraires Associés, Paris, 1759. E helyütt szabadon megköszönöm Gausz Ildikó filológiai korrekcióit!

21 „Martin (Saint), évêque de Tours dans la IV siècle étoit Hongrois de-nation.” *Moréri, L.*: i. m. vol. VII. 294.

4. kép. Louis Moréri portréja (1710 körül)

kán rendelkezésre álló információk alapján egy olyan biográfiát kapunk, amely kritikai jelleggel pontosít, adott esetben nézeteket ütköztet.

„Szent Márton, Tours püspöke a 4. században, magyar nemzetiségű. 316 körül született egy pannoniai városban, Sabariában, jelenleg Stain városa Magyarországon alsó részén. Paviában nevelkedett: atyja tribunus militum,²² azaz a Pannoniában állomásozó légió főparancsnoka volt. Nem csoda, hogy fiát is katonai pályára szánta. Márton tízéves korában, annak ellenére, hogy szülei pogányok voltak, a keresztények templomába menekült azzal a szándékkal, hogy elvonultan éljen, azonban akarata ellenére besorozták katonának. Hívatala azonban nem akadályozta meg abban, hogy a keresztény erényeket gyako-

²² A Római Birodalom hadseregében a légió legmagasabb rangú főtisztje; kinevezése Tiberius (14–37) uralkodása óta császári hatáskör.

rolja, és nem akadályozta abban sem, hogy a szegényekkel szembeni szeretetét és alázatát kimutassa.

Mikor egy kemény téli napon egy teljesen mezítelen szegénnyel találkozott Amiens város kapujában, saját ruháját kettévágta, hogy ennek a szegénynek odaadhassa a felét. Azt beszélik, hogy ezen az éjszakán látomása volt, amelyben Jézus Krisztus megjelent előtte ebben az elfelezett öltözetben, és ezt mondta az angyaloknak: Íme Márton, aki ebbe a ruhába öltöztetett, holott még csak katekumenátus.²³

Nem sokkal később felvette a keresztséget, és nagy nehezen, ötévi katonai szolgálat után elhagyhatta a katonai pályát. Több éven keresztül visszavonultan élt. Magányát akkor adta fel, amikor felkereste Szent Hilárt, Poitiers püspökét,²⁴ aki rábízta az exorcista²⁵ rendet. Amikor innen vissza szeretett volna térni a hazájába, hogy meglátogassa és megtérítse szüleit, az úton rablók támadták meg, akik először meg akarták ölni, de végül foglyul ejtették; közülük egyet megtérített és végre megérkezett Pannoniába. Megtérítette anyját és erőteljesen szembeszállt az ariánus püspökökkel, akik egész Illíriát a kezükben tartották.

Miután visszatért Itáliába és megtudta, hogy a gallok temploma is vesztélyben van, és hogy elűzték onnan Szent Hilárt, Milánó közelében talált menedéket; de mivel Auxence, Milánó püspöke ariánus volt, innen is mennie kellett. Márton egy Gallinaire nevű kis szigeten talált menedéket Liguria tengerpartjainál, Albinga város közelében. Amikor megtudta, hogy Szent Hilár visszatért száműzetéséből, csatlakozott hozzá és Poitiers közelében telepedett le, ahol megalapította a ligugé-i monostort, nagyszámú szerzetesközösséget gyűjtve itt össze.

Valamivel később, miután Tours temploma Szent Litorius halálával megüresedett, Mártont a nép püspökké kiáltotta ki. A 371. évben, mások szerint 374-ben, megint mások szerint 375-ben püspökké szentelték.

23 Katekumenátus, catechumenatus: a görög catechumen, „hitűjone” szóból származik. Eredendően a pogányságból, illetve a zsidóságból megtérő felnőttek keresztségre történő felkészülésének intézménye, amely a 2. század dereka táján, a hívő közösségek szervezésével párhuzamosan jött létre. Fénykora a 2–3. század idejére esik, így tehát Szent Márton tevékenységének idejére is. Az intézményt, amely a 6. században eltűnt, VI. Pál pápa állította vissza 1972-ben. Lásd: Magyar Katolikus Lexikon, <http://lexikon.katolikus.hu/K/katekumen%C3%A1tus.html> (utolsó letöltés: 2016. február 5.).

24 Poitiers-i Szent Hilár (kb. 315–367) latinul alkotó ókeresztény író, egyháztanító, az egyházatyák egyike. Munkái közül magyarországi vonatkozása miatt említendő a *Liber adversus Valentem et Ursacium* (*Könyv Valens és Ursacius ellen*), amely két pannóniai püspök ellen íródott. Lásd: Világirodalmi lexikon. Szerk. Király István. Akadémiai, Bp., 1975. IV. köt. 460.

25 Az exorcizmust, azaz ördögűzést végző elnevezése exorcista. Olyan, többnyire gyakran papi személy, akiről azt tartják, hogy különleges erővel, képességekkel megáldott. Az exorcista eszközei többek között az ima, előírt szövegek, gesztusok, szimbólumok, jelképek, amulettek. Az exorcista gyakran hívja segítségül Istent, Jézust, illetve az angyalokat és az arkangyalokat.

Körülményeinek megváltozása egyáltalán nem változtatta meg életmódját. Egy darabig a templom egyik cellájában lakott, mivel nagymértékben zavarta a hozzá tett látogatások miatti idővesztés, alapított egy monostort a várostól két mérföldre, a Loire és egy meredek szikla között. Egy facellát csináltatott magának, a barátok többsége pedig a sziklába vésett üregekben lakott, ez az a hely, ahol jelenleg a marmoutier-i kolostor található.

Ezt követően Szent Márton más kolostorokat is alapított. Mivel Valentinianus²⁶ császár éppen Galliában tartózkodott, a császárhoz indult látogatást tenni, ám az uralkodó először nem akarta fogadni, majd később nagy tiszteletben részesítette. Erélyesen felszámolta egyházkerületében a még létező pogányság utolsó zárványait, visszaszorítva így a még mindig uralkodó pogány babonákat.

Gratianus²⁷ császár halála után, amikor Maximus²⁸ zsarnok ragadta magához a hatalmat Galliában, Szent Márton felkereste őt Trèves-ben és mindent megtett azért, hogy ne ítéljék halálra a priscillianusokat, akiket Ithacus és Idacus spanyol püspökök üldöztek. Nem törődve Szent Márton intelmeivel, a két püspök kieszközölte ezeknek az eretnekeknek az elítélését. Miután Szent Márton a következő évben visszament Trèves-be, Maximus arra kérte, hogy tárgyaljon a pereskedő püspökökkel. Sok tiszteletben részesítette Szent Mártont, aki végül vállalta, hogy tárgyal Ithacusszal, Idacusszal, akik a többi, pártjukon álló püspökökkel arra kényszerítették Mártont, hogy azokra, akiknek eredendően az életét jött menteni, halált kérjen; ámde Szent Márton hamarosan megbánta, amit tett és sietősen elhagyta Trèves városát, visszatért Tours-ba. 397. november 8-án halt meg Candes-ban, valószínűleg, de azért vitathatóan az érzelmi megindultsága miatt.²⁹

26 I. Nagy Valentinianus (321–375) szintén Pannóniában született római hadvezér, aki 364-től 375-ig a Nyugatrómai Birodalom császára volt.

27 Gratianus (Flavius Gratianus Augustus) I. Nagy Valentinianus fia. 367–383 között nyugatrómai császár. Magnus Maximus 383-ban legyőzi és megöleti.

28 Magnus Maximus, pontosabban Flavius Magnus Maximus Augustus, 383–388 között a Nyugatrómai Birodalom császára volt.

29 Hispániában egy gazdag, de nagyon aszketikus életet élő Priscillianus nevű laikus állított össze a montanizmushoz közel álló tanítást, amelyre elsősorban a nagyon szigorú erkölcsstan volt jellemző. Priscillianus sok követőt szerzett, akik megválasztották Ávila püspökévé. A császári udvarban erős ellentábor szerveződött Ithacus püspök vezetésével, amely az ellenségeskedést odáig tudta élezni, hogy Maximus császár 385-ben halálra ítélte Priscillianust. Az egyháztörténelemben ekkor hoztak először halálos ítéletet eretnekkel szemben. Márton 384-ben Bordeaux-ban először püspöktársaival együtt elítélte Priscillianust, de utána azonnal útnak indult, és Trierbe (franciául Trèves) utazott a császárhoz, hogy közbenjárjon az eretnek érdekében és személyes szabadságát biztosítsa. Mikor úgy érezte, hogy Ithacus pártja, melynek oroszlánrésze volt a halálos ítélet meghozatalában, az udvarban túlságosan nagy befolyással rendelkezik, és fennáll a veszély, hogy további vérontás is következik, nehéz szívvel elhatározta magát, hogy közösséget vállal azokkal, akiket kegyetlenségük

Testét Tours-ba vitték és elődei, Szent Gatianus és Szent Litorius³⁰ mellé temették. Szent Márton neve alatt fennmaradt egy hitvallás a Szentháromság misztériumára vonatkozóan. A szakértők szerint bizonyosan tőle származik ez az írás. Megtalálhatjuk ezt az Atyák könyvtárában, a zsinatok anyagaiban és máshol. A 461. évi tours-i zsinat püspökei tisztelettel emlékeztek Szent Mártonra. Maradványait 472-ben átszállították a ma Szent Mártonról elnevezett templomba, amelyben akkor szerzetesek teljesítettek szolgálatot. A normann háborúk idején, a 9. században testét átvitték Auxerre-be, ahol 31 évig maradt. Majd 887-ben visszavitték Tours-ba, és ott őrizték. Szent Márton az első a hitvalló szentek közül, akinek a latin egyház nyilvános tiszteletet rendelt.

A Galliába érkező franciák különleges tisztelettel övezik, és ez a tisztelet az idegen országokba is átterjed. Francia őseink annyira tisztelték ennek a szentnek az emlékét, hogy a háborúban az ő palástját viselték, és az éveket ennek a szent atyának a halálától számították. Ünnepe november 11-én tartják, amely napot halála napjának tartják, bár ez inkább a temetése napja; hiszen ha 397. év egyik vasárnapján halt meg, ahogy ezt Tours-i Szent Gergely állítja, akkor ez november 8. és nem 11. Tours-i Szent Gergely, Sulpicius Severus,³¹ Petricordiai Paulinus³² és Fortunatus³³ elismeréssel beszélnek erről a szentről, legfőképpen a második, aki tanítványa volt, és aki leírta részletesen Márton életét. Lásd még továbbá Franciaország történetíróit: Baronius-Sponde:

és igazságtalan eljárásuk miatt került, mert csak így tudta megmenteni Narses gróf és Leucadius prézes életét. Ezzel a lépéssel elérte a célját – a császár ugyanis Tours püspöke engedékenységére föllötti örömeben mindent megígért neki –, emiatt azonban élete végéig vádolta magát. Lásd: <http://www.katolikus.hu/szentek/szent178.html> (utolsó letöltés: 2016. február 2.).

- 30 Szent Gatianus vagy Gratianus tevékenységéről nagyon keveset tudni. Egyesek szerint nem is létezett, míg Tours-i Gergely szerint ő volt Tours első püspöke, aki Szent Fábán pápa megbízásából evangelizált, így a 3. század derekán, második felében tevékenykedett. Szent Gatianus halála után Szent Litorius (337–371) lett Tours püspöke, őt követte Szent Márton (372–397). Lásd: *Grégoire de Tours (saint): Histoire ecclésiastique des Francs. Suivie d'un sommaire de ses autres ouvrages, et précédée de sa vie écrite au Xe siècle. Tome II. Firmin-Didot frères, Paris, 1861. 297–298.*
- 31 *Johann Kaspar Hofmeister–Johann Füssli Melchior: Sulpicii Severi Historiae sacrae libri duo: cum annotationibus brevibus & indice rerum. Davidis Gessneri, Tiguri, 1699.* Lásd még <http://www.thelatinlibrary.com/sulpiciusseverusmartin.html> (utolsó letöltés: 2016. február 3.).
- 32 Petricordiai Paulinus Petricordiából (ma Périgeux) származott, 470 körül készített hat könyvében (értsd hat költemény) Tours-i Szent Márton életét dolgozta fel Sulpicius Severus, valamint Perpetuus tours-i püspök munkái nyomán. Ókori Lexikon. Szerk. Pecz Vilmos, Franklin, Bp., 1904. II. köt. 386.
- 33 Venantius Honorius Clementianus Fortunatus (535– 600 körül), késő ókori, illetve kora középkori szerző. Prózái és verses műveiből kirajzolódik a korabeli Gallia előkelőinek világa, vallásos tárgyú költeményeivel terjeszti a Szent Kereszt tiszteletét és nagy hatást gyakorolt a későbbi szentéletrajzokra, így a Szent Márton-életrajzokra is. Lásd: Ókori Lexikon i. m. II. 1152.

Abrégé des Annales ecclésiastiques,³⁴ Sainte-Marthe: Gallia Christiana³⁵ és Rivet: Histoire littéraire de la France, Tome I.³⁶

Tours-i Szent Gergely azt írja, hogy halála a 397. év konzuljai, Flavius Caesarius és Nonius Atticus alatt következett be.³⁷ Joseph Scaliger³⁸ 395-re teszi, Pétau atya³⁹ 401-re, Baronius, Calvisius⁴⁰ és mások 402-re, Bollandus,⁴¹ megint mások 400-ra teszik Szent Márton halálának dátumát. Ezek a jól megalapozott, első olvasatra eléggé hihetőnek tűnő, jöllehet különféle vélemények elsősorban Tours-i Szent Gergely, Sulpicius Severus, valamint Prosper,⁴² illetve az általuk képviselt okfejtések interpretációján nyugszanak.⁴³

Moréri, csakúgy, mint Bruzen de la Martinière – Tours-i Szent Gergelyre alapozva –, Szent Márton halálát a 397. évre teszi, igaz, az előbbi november 8-át, ez utóbbi pedig a Candes⁴⁴ (5. kép) című alatt november 11-ét jelöli meg Szent Márton elhalálzásának napjaként.⁴⁵

34 *Cesare Baronio–Henri de Sponde: L'abregé des Annales ecclésiastiques de l'émminentissime cardinal Baronius.* J. Dallin, Paris, 1655.

35 A *Gallia Christiana* című mű először 1656-ban jelent meg Pierre de Sainte-Marthe és Louis de Sainte-Marthe gondozásában. Ettől kezdve folyamatosan bővítették. Az utolsó, 16. kötetet Barthélemy Hauréau adta ki 1865-ben. Lásd: *Olivier Poncet: La Gallia Christiana (1656) des frères de Sainte-Marthe: une entreprise gallicane?* Revue de l'histoire des religions, 2009. 3. sz. 375–397.

36 Antoine Rivet de la Grange (1683–1749) francia bencés szerzetes janzenista, 1733–1749 között kilenc kötetben megírta a francia irodalom történetét (*Histoire littéraire de la France*).

37 *Collection des mémoires relatifs à l'histoire de France, depuis la fondation de la monarchie française jusqu'au 3e siècle; avec une introduction, des supplémens des notices et des notes par M. Guizot, professeur d'histoire moderne à l'Académie de Paris, Histoire des Francs par Grégoire de Tours.* J.-L.-L. Brière, Paris, 1823. I. XIX–XX.

38 Scaliger, Joseph-Juste (1540–1609) humanista filológus. Lásd: *Michaud, L.-G.*: i. m. Tome 38. 196.

39 Pétau, Denis, latinosan Dionysius Petavius (1583–1652) jezsuita teológus és filológus. Lásd Joseph de Ghellinck szócikkét a *Catholic Encyclopedia*-ban (1913). https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_%281913%29/Denis_P%3C3%A9tau (utolsó letöltés: 2016. február 5.).

40 Calvisius, Sethus (1556–1615) szász csillagász, zeneszerző költő, fő műve: *Opus chronologicum ex autoritate s. scripturae ad motum luminarium coelestium contextum.* Leipzig, 1605.

41 Jean Bolland, Bollandus (1596–1665) jezsuita szerzetes, hagiográfus, aki kidolgozta az *Acta Sanctorum*, tehát a szentekkel foglalkozó forrásanyag kritikai kiadásának módszertanát. *Michaud, L.-G.*: i. m. Tome 4. 642.

42 Aquitániai Szent Prosper latinul: Prosper Aquitanus (Aquitania, 390 körül–Róma, 455 körül) teológus, történetíró költő.

43 *Moréri, L.*: i. m. 294–295.

44 Mai teljes neve Candes-Saint-Martin; Franciaország, Centre-Val de Loire régió, Indre-et Loire megye. Szent Márton testét innen a Loire folyón Tours-ba vitték. A legenda szerint ekkor, tehát 397 novemberében a Loire folyó Candes és Tours közötti szakaszának mindkét partja virágba borult. Ez a „Szent Márton nyara”, azaz „l'été de la Saint-Martin”.

45 *Moréri, L.*: i. m. 295.; *Antoine-Augustin Bruzen de la Martinière: Le Grand Dictionnaire géographique et critique.* P. Gosse, R.-C. Alberts–P. de Hondt, La Haye, 1726. Tome II. seconde partie. 158–159.

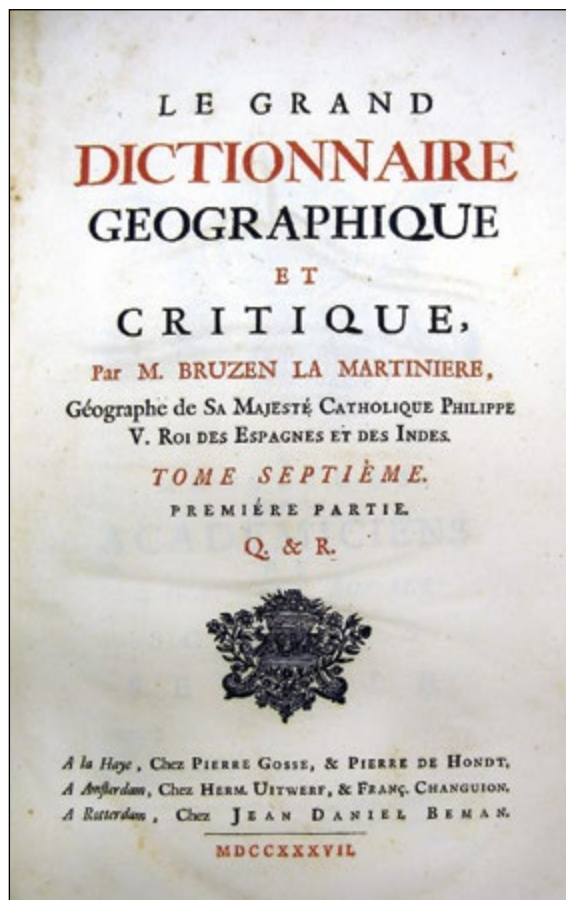

5. kép. Candes-Saint Martin látképe, 1699

ANTOINE-AUGUSTIN BRUZEN DE LA MARTINIÈRE

Antoine-Augustin Bruzen de la Martinière a 17–18. század egyik legismertebb történésze és kompilátora volt, jóllehet neve mára kissé méltatlanul feledésbe merült. Mozgalmas életéről röviden érdemes annyit írunk, hogy 1662-ben (mások szerint 1684-ben, megint mások szerint 1689-ben) született és 1746-ban halt meg. Sokat író, termékeny szerző volt. Fő művét, a nagy geográfiai kritikai szótárt (*Le Grand Dictionnaire géographique et critique*)

6. kép. A címlap Antoine-Augustin Bruzen de La Martinière szótárának 7. kötetéből

V. Fülöp spanyol királynak ajánlotta, végtére ő a spanyol uralkodó első udvari geográfusa megtisztelő cím birtokosa is.⁴⁶ Kortársai hibáival együtt is a század egyik legjobb szótárának tartották a Martinière-féle szótárat (6. kép), mint ahogy a Michaud-féle biográfia Bruzen de la Martinière-szócikke is kiemeli ezt.⁴⁷ A munka korának egyik reprezentatív, sokat olvasott kiadványa volt,

46 *Antoine Augustin Bruzen de la Martinière: Le Grand Dictionnaire géographique et critique. T. I–X. par M. La Haye, P. Gosse, R.–C. Alberts, P. de Hondt, Paris, 1726–1739.*

47 *Antoine-Augustin Bruzen de la Martinière életútjára és méltatására vonatkozóan lásd: Michaud, L.–G.: i. m. XXVII. 329–331.; vö. Nouvelle Biographie Générale sous la dir de M. Le Hoefer. Frimin Didot, Paris, 1860. XXIII. 253–255.; továbbá Dictionnaire de biographie française. Librairie Letouzey et Ané, Paris, 1956. VII. 586.*

amelyet németre is lefordítottak a 18. században. A már említett Pierre Larousse-féle *Grand Dictionnaire* is a 18. század egyik legjobb és legmodernebb, korának új tudományos eredményeire is támaszkodó szótáraként tartja számon.⁴⁸

Martinière szótára a *Sabaria* címszó alatt egyrészt az Ovidius-történetet veszi át, másrészt kiemeli még Szent Mártont mint Sabaria szülöttét, akit a nyugati kereszténység egyik legnagyobb alakjaként tart számon. A szótárban szereplő Ovidius-történet semmi újat nem mond Vanelhez képest, viszont forrásul megjelöl három 16. századi humanistát. Név szerint említi Wolfgang Lazius (1514–1565) osztrák humanista tudóst, történetírót, térképészt, orvost, egyetemi tanárt. Kiemeli Charles de l'Écluse (vagy L'Escluse), latinul Carolus Clusius (1526–1609), kora legnagyobb botanikusának munkásságát, aki gyakran megfordult Pozsonyban, Nagyszombatban, Sopronban, Lendván, Németújváron és a Rába vidékén. Végül Kaspar Bruschi (1518–1559) – latinul Caspar Bruschius – német humanista költő és történetíró tevékenységét jelöli meg az Ovidius-történet forrásául.⁴⁹ Megjegyzi továbbá, hogy Savariát Claudius császár alapította. Utal arra, hogy Lazius szerint Savaria nem más, mint Stain am Anger nevű városka a Gyöngyös patak partján. Ugyanakkor – nyilván korabeli téves információk alapján – közli: „Úgy hírlik, hogy ez jelenleg Sárvár... Sárvár megyében.” Ő is közli a sírverset kiemelve, hogy az Ovidius-tisztelőik kultikus helye Sabaria.⁵⁰

Szent Márton személyének megítélése, szellemi öröksége kapcsán alapvető forrás a Tours címszó. Bruzen de la Martinière a Szent Márton nevétől elválaszthatatlan tours-i püspökség és a káptalan jelentőségét, Franciaország történetében betöltött szerepét igen szemléletesen és részletezően mutatja be. „A Szent Márton-káptalan olyan sok főből áll, olyan gazdag, olyan nemes, hogy megérdemli, hogy röviden ismertessem a történetét. Isten csodái, amelyek Szent Márton életében az imái hatására megnyilatkoztak, még halála után is sokszor láthatóak voltak. Szent Márton utódja, Szent Briticus kis kápolnát emeltetett ennek sírján, majd Szent Márton második utódja, Szent Perpetuus ugyanezen a helyen csodálatos templomot építtetett a Tours lakosaitól és Szent Márton közbenjárását kérő ideözönlő tömegektől gyűjtött jelentős ösz-

48 *Pierre Larousse: Grand dictionnaire universel du XIXe siècle*, Nîmes, 1876–1886. [Reprint 1990–1991.] 576.

49 Wolfgang Lazius német filológus (1514–1565) elsőként írja le ezt az „Ovidius-legendát”. *Michaud, L.-G.*: i. m. XXIII. 473–474. Erre utalást tesz botanikai munkájának előszavában a franciák által Charles de l'Écluse néven ismert Carolus Clusius, aki 1583-ban Németújváron Batthyány Boldizsár vendége volt és megírta *Rariorum aliquot stirpium per Pannoniam, Austriam et vicinas quosdam provincias observatarum historia* című növénytanát. Vö.: *Michaud, L.-G.*: i. m. XXIII. 519–522.; A magyar irodalom története. I. Szerk. Klaniczay Tibor. Bp., 1964. 421., 498–499.

50 *A. Bruzen da la Martinière*: i. m. VII. seconde partie, 5. Sabarie címszó.

szegekből. Tours-i Szent Gergely azt állítja, hogy ezt a templomot Klodvig idejében felgyújtották, és hogy ez a király Szent Eufroniusnak⁵¹ pénzt adott a felújítására és a tetőzet bádogra való cserélésére. Szent Perpetuus idejétől kezdve volt itt apát által irányított szerzetesrend, amely egyre több főt számlált és egyre jobban virágzott, s amelyet az első keresztény királyaink adományaikkal segítettek.

A templom sérthetetlen menedékhely volt, a királyok pedig a szent sírjánál szentesítették az idegen uralkodókkal kötött egyezségeiket. Klodvig megsztotta a templommal és Szent Márton szerzeteseivel az Alarich felett aratott győzelem zsákmányait.⁵² A templomot szolgáló népes számú szerzetes mellett a 6. század elejétől több más közösség is létrejött a környéken, mint például Szent Venantius, Szent Péter Leányai, Szent Eligius és egy olyan közösség, amely a vászonlepel és díszítések őrzésére szegődött szüzekből állt, akikből később a Tours melletti Beaumont-apátság alakult. A zarándokok és a betegek részére kórházak is voltak, és minden közösség az apát és Szent Márton szerzeteseinek vezetése alá tartozott. Az apátság kötelékében több létesítmény létrejött a tartományon kívül is, mint például Szent Aredius (Yrieix) Limousineban, Montier-Roseil Manche-ban, Chablis Champagne-ban, Leré Berry-ben és több más Lombardiában.

A 7. század közepén Tours érseke, Crotper elődje, Szent Márton iránti tiszteletből, és hogy a keresztény világban már neves egyházát népszerűsítse, mentességet adott a püspöki ítékezés alól az apátságnak, Szent Márton szerzeteseinek és minden alájuk rendelt közösségnek, és csupán azt a jogot tartotta meg magának, hogy kijelölje a papokat és a levitákat, és hogy olajat szenteljen fel. Ez a rendelet, melyet aláírt a királyság minden püspöke, az uralkodó király egyetértését is elnyerte, és miután Egeric apát Rómába is elment, Adeodát pápa megerősítését is megkapta. Tours egy másik érseke, Ibbo megerősítette Crotper adományát és elismerte Adeodát pápa bulláját. Ezt az apátságot nem sokkal később szekularizálták, és Kopasz Károly 849-es pátenslevelei kétszázban adták meg az itt szolgáló kanonokok számát. Több mint száz pápai bulla erősítette meg a következő századokban a Szent Márton-káptalan függetlenségét. Capet Hugó Szent Márton apátja volt,⁵³ amikor trónra került, és

51 Euphrone de Tours (?–573), latinul Eufronius, Tours püspöke.

52 I. Klodvig frank király (466–511) 507-ben a vouillé-i csatában legyőzi II. Alarich nyugati gót királyt és kiszorítja a nyugati gótokat Gallia nagy részéből.

53 Capet Hugó (939/941 körül–996) 960-tól a frankok hercege, majd 987-től haláláig Franciaország királya, a Capeting-dinasztia első uralkodója. A dinasztia neve Hugó halála után néhány évtizeddel született, hiszen Adémar de Chabannes, latinul Ademar Cabannensis francia szerzetes krónikájában (*Chronicon Aquitanicum et Francicum*) Vállköpenyes (Cappa) Hugónak nevezi a királyt. Itt emlékeztetünk a köpeny jelentőségére Szent Márton kapcsán, a cappa egyébiránt Tours-i

utána is megőrizte ezt a címet. Ettől kezdve történt, hogy királyaink egy személyben voltak uralkodók és ennek a templomnak első kanonokjai, és nem Anjou vidékének a királysághoz csatolásához kell ezt kötni, ahogy ezt egyesek állítják.

A királyaink által tett apáti fogadalom érdemes arra, hogy itt idézzük: »*Ego, annuente Domino, Francorum Rex, Abbas & Canonicus hujus ecclesiae Beati Martini Turonensis, juro Deo & Beato Martino, me de caetero protectorem & defensorem fore hujus Ecclesiae, in omnibus necessitatibus suis, custodiendo & conservando possessiones, honores, jura, privilegia, libertates, franchisias, & immunitates ejusdem Ecclesiae, quantum divino fultus adjutorio secundum posse meum, recta & pura fide: sic me Deus adjuvet.*« (»Én, az Úr engedelmével, a frankok királya, ennek a boldog tours-i Márton-templomnak apátja és kanonokja, esküszöm Istennek és Szent Mártonnak, hogy a jövőben ennek az egyháznak patrónusa és védelmezője leszek minden nehéz körülményei között, ugyanennek az egyház javainak, tisztségeinek, jogainak, kiváltságainak, előjogainak, birtokainak és mentességeinek védelmével és megőrzésével, amennyire csak az isteni segítséggel megtámogatva erőm engedi, egyenes és tiszta hittel: Isten engem úgy segítjen!«)

A párizsi parlament rendelkezései egy ideje eltörölték a Szentszék határozatait, és a tours-i érsek személyében olyan egyházi előjárót adott ennek az egyháznak a királyságon belül, aki a többi felett áll és mindtől független.

A Szent Márton-káptalant *elsősorban* egy apát alkotja, aki nem más, mint maga a király, amióta az apát tisztséget Capet Hugó egyesítette a koronával, aki édesapja Nagy Hugó, nagyapja II. Róbert és szépapja Erős Róbert után vette fel ezt a tisztséget ebben az apátságban. *Másodikként* egyházi tisztségű kanonokokból áll, akik a következők: a jeruzsálemi pátriárka, a mainzi érsek, a kölni érsek, a kompostellai Szent Jakab érseke, a sens-i érsek, a bourges-i érsek, a liège-i érsek, a strasbuorgi érsek, az angers-i érsek, az auxerre-i érsek, a kanadai quebeci érsek, a marmoutiers-i érsek és a tours-i Szent Juliánus érsek. *Harmadikként* világi tisztségű kanonokokból, akik a francia trónörökösök, a burgundiai hercegek, az anjoui hercegek, a bretagne-i hercegek, a bourboni hercegek, a vendôme-i hercegek, a nevers-i hercegek, a flandriai grófok, a dunois-i grófok, az angoulême-i grófok, a skóciai Douglas grófok, a touraine-i Preuilly grófok, a poitoui Partenay grófok. *Negyedikként* 11 méltóság, melyek a következők: főesperes, kincstárnok, kántor, iskolavezető, alesperes, gazdasági ügyintéző szerzetes, ispán, kamarás, káplán, a cormery-i apát, a tours-i Szent Kozma

---

Szent Gergely vállköpenyére utal, a tours-i apátságban őrizték egy darabját, ahol Hugó harmadrendi, laikus apátként teljesített szolgálatot.

közösség⁵⁴ priorja. A főesperest és a kincstárnokot a királynak mint Szent Márton apátjának a javaslatára és a káptalan beleegyezésével nevezik ki. A kántor, az iskolavezető, az alesperes, a gazdasági ügyintéző szerzetes és az ispán a főesperes javaslatára, a káptalan beleegyezésével kerülnek kinevezésre. A kamarás és a káplán a kincstárnok javaslatára, a káptalan beleegyezésével kerülnek kinevezésre. A cormery-i apát és a Szent Kozma közösség priorja a káptalanon kapják meg az apátsági és a zárdai beiktatást. *Ötödikként* 15 prépostság, amelyeknek joga van birtokokra, és azok, amelyek birtokában van ilyen, több előjogot is élveznek. Ezek a prépostságok a következők: Mahet, Saint Espain, Oé, Chablis, Leré, Milcey, Varenne, Suévre, Coursay, Chalautre, Brassay, Restigny, Antony, Anjou, Vallières. Ezek mind a főesperes hatáskörébe tartoznak és a káptalan beleegyezésére van szükségük. *Hatodikként* 51 kanonokcím, amelyekhez egy az egyben a káptalan beleegyezése kell, ideértve nyolc féljavadalmú kanonokot. *Hetedikként* hét hivatalnok, avagy alacsonyabb méltóságok, amelyek a következők: alkántor, iskolavezető-helyettes, senescalcus,⁵⁵ a morigani javadalom, a châtilloni javadalom, a milánói javadalom. Az alkántort a kántor nevezi ki a káptalan hozzájárulásával. A senescalcus a főesperes hatáskörébe tartozik. Az iskolavezető-helyettest az iskolavezető nevezi ki a káptalan beleegyezésével. A három javadalom, csakúgy, mint a senescalcus, a főesperes hatáskörébe tartozik a káptalan jóváhagyásával. *Nyolcadikként* 56 káplán a méltóságok és a kanonokok javaslatára és beleegyezésével. *Kilencedikként* hat káplán az alesperes javaslata alapján, akiknek feladatuk a szenteltvíztartó hordozása a körmenetkor, a méltóságok, prépostok, kanonokok spirituális támogatása betegségük idején, és haláluk esetén a testük őrizete a temetésig. *Tizedikként* három címzetes alamizsnás pap a kápláni méltóság hatáskörében, akik a misék szószólói és a beaumont-i apácafőnöknő testét őrzik ennek halála után a temetésig. *Tizenegyediként* négy címzetes egyházközségi tanácsstag, akik a kamarás és a főkamarás fennhatóságába tartoznak, és feladatuk a Nagy Oltár díszítése, Szent Márton sírjának őrzése, az evangélium hirdetése a zárandokoknak, az ereklyék őrzése, a matutimunra való csengetés. *Tizenkettedikként* két címzetes

54 Szent Kozma és Damján a Diocletianus római császár által elrendelt 303-as keresztényüldözés vértanúi. Orvosok, akik soha nem fogadtak el pénzt, nevük összeforrt a karitatív tevékenységgel. Amikor 1260-ban Párizsban megalakult a sebészek első kollégiuma, őket választotta védőszentül.

55 A középlelatin senescalcus franciául sénéchal, a latin senes és az ónémet scalc összetételéből ered; szó szerinti elsődleges jelentése: legidősebb szolga, átvitt értelemben az udvarmesteri vagy udvarnagyi tisztséget jelöli. A sénéchal (Sénéchal de France) a Frank Birodalomban a király általános helyettese, a királyi hadak főparancsnoka, valamint a bíraskodás első számú embere volt. II. Fülöp Ágost 1191-ben eltörölte az örökletes sénéchali méltóságot. Ettől kezdve a sénéchal a királyi adminisztráció képviselőjében az uralkodó által kinevezett legfőbb törvényszéki bíró. Lásd: *Maurice Block*: Dictionnaire général de la politique. O. Lorenz, Paris, 1874. II. 907.

inspektor a káptalan kinevezésében és kijelölésében az antifonálék, a Venite exultemus éneklésére a nagyobb ünnepeken, a szentmiséken való feleletre, az alkántori feladatokra. *Tizenharmadikként* két bűnbánó, két sekrestyés, akiket a káptalan nevez ki. *Tizennegyedikként* egy áldozópap, aki a kenyeret adja a szent áldozáshoz és úrvacsorához, aki a főesperes hatáskörébe tartozik. *Tizenötödikként* 80 káplán, akik közül néhány a király alá és világi fennhatóság alá tartozik, a többi a kanonokok szolgálatában állnak és mindannyit a káptalan nevezi ki. *Tizenhatodikként* egy tíztagú gyermekkórus, egy zenemester, egy latinnyelvoktató, rajtuk kívül vannak még fizetett zenészek. *Tizenhetedikként* a XI. Lajos alapította Szent Márton szegényei és egyéb egyházi szolgálatban álló világi hivatalnok. Szent Márton szegényeit a káptalan többségi szavazattal választja, és ahhoz, hogy megválasszanak valakit, nem szabad javakkal rendelkeznie. Ezek után szállást kapnak, ruházzák és etetik őket, juttatásokat kapnak egészségesen vagy betegen a káptalan költségére, és csakis erkölcsi vétség miatt foszthatják meg őket ettől a címtől. Részt vesznek az ünnepi körmenetekben és az ünnepi miséken félig piros, félig fehér ruhába öltözve.”⁵⁶

ÖSSZEZÉS

A fentiekben három különböző, régi, francia nyelvű kiadvány Szent Márton-képét igyekeztünk bemutatni. Claude Vanel, Louis Moréri és Antoine-Augustin Bruzen de La Martinière munkái mintegy három évszázad távlatából láttatják Szent Márton alakját, méltatják tevékenységét. Három régi könyv, három különböző mérlegelési szempont, de mindegyiknek megvan a maga jelentősége Szent Márton kultuszában is.

Claude Vanel munkásságának jelentősége mindenekelőtt abban áll, hogy – a könyvek számos kiadásnak köszönhetően – nemcsak a Szombathelyhez kötendő Ovidius-legenda népszerűsítője, hanem az olvasó azt is megtudhatja, hogy Szent Márton szülőföldje az a Magyarország, amely a 17. század utolsó évtizedeinek török háborúi révén az európai érdeklődés középpontjába került. Vanel szövegkompilációi ezt a két mozzanatot terjesztik; Vanel szövegét olvashatjuk például Gaspar Bouttats 1688-ban kiadott híres, a magyarországi váro-

⁵⁶ A. Bruzen de la Martinière: i. m. VIII. seconde partie, 628–629. Tours címszó.

sokról készített, 44 metszettel illusztrált, reprezentatív kiadványában. Ebből 41 metszet magyar városokat ábrázol!⁵⁷

Louis Moréri Szent Márton-szócikke egy olyan életrajz, amely a hit és a 18. századi filológia tudományos eredményeit ötvözi. Antoine-Augustin Bruzen de La Martinière geográfiai szótárának Tours címszava pedig azért roppant tanulságos, mert kiderül belőle: Szent Márton életműve egy olyan püspökség és egy olyan káptalan, amelyik európai kapcsolatrendszere révén szinte egyedülálló jelentőséggel bír nemcsak a Francia Királyságban, hanem egész Európában. Ne feledjük: a Szent Márton-káptalan első számú tagja az az apát, aki nem más, mint a mindenkori francia király. Figyelemre méltó továbbá, hogy e testület olyan világi tisztségű kanonokokból áll, mint a francia trónörökösök, a burgundiai hercegek, az anjoui hercegek, a bretagne-i hercegek, a bourboni hercegek, a vendôme-i hercegek, a nevers-i hercegek, a flandriai grófok, a dunois-i grófok, az angoulême-i grófok, a skóciai Douglas grófok, a touraine-i Preuilly grófok, és a poitoui Partenay grófok. Ennek ismeretében kétség nem fér hozzá, hogy nemcsak a Francia Királyság, hanem a nyugat-római katolikus püspökségek történetének is egyik legjelentősebb láncszeme Tours püspöksége, amelynek markánsan egyetemes karakterét Szent Márton tevékenysége alapozta meg.

---

57 Description exacte des royaumes de Hongrie et Dalmatie, etc: avec les principautés de Sevenberge, Walachie, Moldavie, & Bulgarie, leurs Villes & Fortresses, tirée de plus experts Ingenieurs des Armées de l'Empereur et gravées en cuivre par Gaspar Bouttats. Anvers, 1688. 20.

SZENT MÁRTON A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉNEK
FRANCIA ÚTLEÍRÁSAIBAN

A 19. század első felének francia nyelvű útleírásaiban megfigyelhető Szent Mártonra történő utalások számbavételét, illetve elemzését több ok is indokolhatja. Egyrészt a művelődéstörténészt vagy a francia–magyar kapcsolatok történetének kutatóját joggal érdekelheti a késő császárkori Gallia apostolának, a falvak evangelizátorának esetleges felbukkanása a 19. századi nem vallás- vagy egyháztörténeti munkákban; másrészt viszont Szent Márton személyének említése vagy éppen a vele kapcsolatos csend kontextusa, a megjelenítés miéртje és mikéntje, illetve az elhallgatás módozatai új interpretációs lehetőségeket villanthatnak fel. Úgy vélem, hogy a választott forrásszövegek elemzése nem csupán kultúrtörténeti – ezen belül is elsősorban reprezentációtörténeti –, hanem kutatás-módszertani szempontból is jelentős hozzáadékkal jár. Ezért is választottam elsődleges forráscsoportként az általam immár bő másfél évtizede kutatót útleírásokat; ezt egészítettem ki egy második vagy másodlagos szövegcsoporttal, a korabeli útikalauzokkal. E források jelentőségére – igaz, más összefüggésben – a téma egyik társterületét kutató Kövér Lajos hívta fel figyelmet több mint húsz évvel ezelőtt.¹

A témaválasztás közvetlen apropójául Marmont marsall (Ragusa hercege) útleírásának egyik mondata szolgált, miszerint Szombathely – vagy a marsall által használt német elnevezés szerint Steinamanger – Tours-i Szent Márton szülőföldje: „*Kőszegapátiból Szombathelyre mentem. Ez egy vármegye székhelye, s a római időkben a Sabaria nevet viselte. Itt mindennap újabb leletek kerülnek napvilágra. Itt nemrégiben egy egyszerűségében is szép, megfelelő méretű és tetszetős kivitelezésű székesegyházát építettek. Ez a város Szent Márton tours-i püspök szülőházája.*”²

1 Lajos Kövér: La Hongrie de l'ère des réformes (1825–1848) dans les relations de voyage françaises contemporaines. Études sur la région méditerranéenne V. (1992) 157–164. (A szerző Marmont marsall és Thouvenel utazásának és művének egyes jegyeit elemzi.)

2 Auguste-Frédéric-Louis Wiese de Marmont: Voyage du maréchal duc de Raguse en Hongrie, en Transylvanie, dans la Russie méridionale, en Crimée, et sur les bords de la mer d'Azoff, à

Ez a kultúr- és kapcsolattörténeti szempontból óriási jelentőségű megjegyzés arra engedett következtetni, hogy Szent Márton említése a Magyarországról szóló 19. századi szövegek fontos elemét alkotja, s módot nyújt a francia olvasó számára hazánk – és azon belül a Nyugat-Dunántúl – „térképre helyezésére”, illetve e táj európai jelentőségének tudatosítására-tudatosulására. Vagyis kettős identifikációs szerepet játszik: egyrészt módot nyújt Magyarország beazonosítására („Pannónia mint Szent Márton szülőföldje”), másrészt kényelmes fogódzót nyújt a könyvet olvasó, az 1830–1840-es évek, azaz a júliusi monarchia francia társadalmának ismeretében *per definitionem* művelt közönség számára.

Ezekből az alapfeltevésekből kiindulva fogjuk áttekinteni a két forráscsoporthoz tartozó legfontosabb munkákat, és eme áttekintés keretében elemezni kívánjuk a reprezentáció vagy éppen a nem reprezentáció okait és módjait. Az általunk használt első forráscsoportot az útleírások alkotják. Ezek általános ismeretében a kutató nagy reményekkel foghat hozzá a reprezentációkutatáshoz, hiszen a 19. század első fele a Magyarország iránti érdeklődés erőteljes növekedésének időszaka. A 18. századi, viszonylagos érdektelenség után a század második évtizedének végétől újra felleljük francia utazók nyomait Magyarországon, az 1830–1840-es évek, vagyis a „népek tavaszát” megelőző mintegy másfél évtized pedig – Magyarország vonatkozásában – egyértelműen az utazások és útleírások „virágkora”.³ Franciaország-szerzte ismert vagy később ismertté váló illusztris személyek, igazi notabilitások utaznak (át) Magyarországon, akik az utazást követően rövid időn belül megjelenő, leíró jellegű munkáikban terjedelmes részt szentelnek hazánknak, s – saját kalandjaikon és benyomásaikon messze túlmenően – igyekeznek azt részletesen és kellő alapos-sággal bemutatni. Joggal állíthatjuk, hogy a korabeli Franciaországban – a sajtóban például Kossuth Lajos perbe fogásáról vagy éppen Sobri Jóskáról közölt híradások mellett – ezek számítottak a Magyarországról alkotott kép elsődleges és – ami nagyon fontos – megbízható forrásának.⁴ Terjedelmi okok

Constantinople, dans quelques parties de l'Asie-Mineure, en Syrie, en Palestine et en Egypte. I–IV. Ladvoat, Paris, 1837. I. 34. Vö. *Ferenc Tóth*: Le duc de Raguse à Szombathely. In: Tóth Ferenc: Le département de Vas et la France dans l'histoire. École Supérieure Dániel Berzsenyi, Szombathely, 2000. 67–73. (magyar nyelven: 125–131.)

3 Vö. például *Ignace Kont*: Bibliographie française de la Hongrie (1521–1910), avec inventaire sommaire des documents manuscrits. E. Leroux, Paris, 1913. 53–68. A 18. századi előzményekről lásd: *Kövér Lajos*: A XVIII. század magyarságképe elfeledett francia források tükrében. JATEPress, Szeged, 2006.

4 A sajtóhoz lásd például: *Géza Szász*: Sobri: héros populaire ou „célébrité”? EIDOLON 98. (2012) 263–277.

miatt itt hat útleírásról teszünk említést, annak reményében, hogy rövid bemutatásuk már képes némi támpontot nyújtani az érdeklődő számára.

ÚTLEÍRÁSOK

A sorban – szigorúan az időrendiséget figyelembe véve – François Sulpice Beudant (1787–1850) természettudós műve az első.⁵ A magyar kutatás számára korántsem ismeretlen Beudant XVIII. Lajos francia király (1814–1824) anyagi támogatásával indult el 1818-ban föld- és ásványtani jellegű felmérések, kutatások elvégzésére. Úti célja kifejezetten Magyarország volt. 1822-ben megjelent négykötetes munkájának előszava szerint az utazás célja alapvetően nem változott, ám Beudant Magyarországhoz fűződő viszonya jelentős metamorfózison ment át: az eredetileg kizárólag kutatási terepnek számító ország bejárása során olyan mértékű – bevallott – szimpátia ébredt hazánk iránt, hogy mineralógiai értekezését végül – jegyzetei alapján – önálló műnek is beillő, bár az ásványtani részletek közé rejtett útleírással egészítette ki (*1. kép*). Ugyancsak ennek a szimpátiának köszönhető, hogy a munka több, a magyar történelemnek, a vallási és etnikai viszonyoknak, illetve a közigazgatásnak szentelt fejezettel nyit, és szerző csak ezek után tér át szaktudományos mondandójára.

Jóllehet Szombathely (Sabaria, Steinamager) még a fontosabb városok listájára sem kerül fel, a szerző a második kötetben, a Pécsből Bécsbe vezető út bemutatásakor több mint egy oldalt szentel bemutatásának. Az információ-halmazban azonban nem találjuk Szent Márton nevét; annak ellenére, hogy egyértelműen kiderül: a római időkben Sabaria fontos településnek számított. Előkerül viszont az a hagyomány, miszerint itt temették volna el Ovidiust: „Körmendtől Stein am Angerig az út végig sík vidéken halad, s többször szel át

5 *François-Sulpice Beudant: Voyage minéralogique et géologique en Hongrie pendant l'année 1818. I–IV. Verdière, Paris, 1822.* (A IV. kötet térképgyűjtemény.) *Vö. Kont: i. m. 57.; Henri Tronchon: Les débuts de la littérature hongroise en France. Revue des Etudes Hongroises et Finno-Ougriennes 1925. nos 3–4. 184–185.; Birkás Géza: Francia utazók Magyarországon. Universitas Szegediensis, Szeged, 1948. 91–94., 216.; Henri-Léon Muller: La Hongrie dans les récits de voyage et d'aventure en langue française, esquisse d'une anthologie commentée (1646–1846). In: L'image de la Hongrie en France 2. Guides et récits de voyage. Dir. Jean Rohr-Árpád Vígh. Institut de hongrois, Paris, 1996. 22–23.; Catherine Horel: De l'exotisme à la modernité: un siècle de voyage français en Hongrie (1818–1910). In: Mille ans de contacts. Relations franco-hongroises de l'an mil à nos jours. Textes réunis par Marie Payet et Ferenc Tóth. Département de français de l'école supérieure Daniel Berzsenyi, Szombathely, 2001. 97., 107.*

1. kép. Beudant munkájának címlapja

mocsarakat is, ahol szerencsére járható szakaszokat alakítottak ki. Úgy tűnik, Stein am Anger (latinul Sabaria, magyar nyelven Szombath Hely) városa volt Sabaria ókori római település. Számos olyan régi leletet találtak itt, ami e harcos nép ittlétéről, illetve a város korabeli jelentőségéről tanúskodik. Claudius császár idején a Claudia Augusta nevet viselte, és ekkor Illíria második legfontosabb kolóniája volt. Állítólag a száműzött Ovidiust is itt temették el. A városnak adott magyar név, Szombath Hely, mindössze a Sabaria elnevezés fordítása. Nincs viszont megegyezés a Stein am Anger (mezői vár, kő vagy szikla) elnevezést illetően: talán egy a vidéket oltalmazó várkastély nevéből származik, vagy – miként azt Lazius állítja – a mezőkön elszórtan található oszloptöredékeket jelölték így. Ez a nagyszámú oszlop, melynek egyes töredékei még a város közepén is megtalálhatók, vélhetően egy Domitianusnak tulajdonított diadalívából maradt fenn. A várost valószínűleg a barbár népek támadásai pusztították el, a környék több településével együtt, s csak sokára éledt újra haló poraiból. Ma már jelentős város, mintegy 7000–8000 lakossal. Több

2. kép. A püspöki palota (jobbra) Schönvisner István művében

*új építésű szép és tetszetős külsejű ház is található itt. A püspöki palota (2. kép) felettebb elegáns; mellette található egy 1797-ben épített, igen szép templom, amelynek belsejét nem csúnya márvány- és gipszalakzatok, valamint festmények díszítik. Ezenkívül viszont az utcák rendezetlenek, s az egymás mellé épített alacsonyabb, illetve magasabb házak igen nyomorúságos összképet mutatnak. Egy rendezetlen téren, ahol szerintem korábban templom vagy kolostor állhatott, nagyszámú szürke gránitból készült oszloptörödek, illetve hatalmas márványszobrokból származó darabok találhatóak.*⁶

Beudant mondhatni korszakos jellegű művének megjelenése után mintegy másfél évtizedet kellett várni arra, hogy Magyarországról ismét jelentős útleírás szülessen. Ennek oka immár kifejezetten politikai természetű: az 1830. júliusi párizsi forradalom, illetve az abból születő új államrend, a júliusi monarchia szakítása a Bourbon-restaurációval arra kényszerítette ez utóbbi számos hívét, illetve prominens személyiségét, hogy – mintegy az új rezsimmel való egyet nem értés kifejezéséeként – önkéntes száműzetésbe vonuljon. Többen követték X. Károly trónfosztott királyt, mások osztrák földre menekültek, hogy itt álmodozzanak az újbóli restaurációról (immár Bordeaux hercegének köve-

6 Beudant, F.-S.: i. m. II. 536–537.

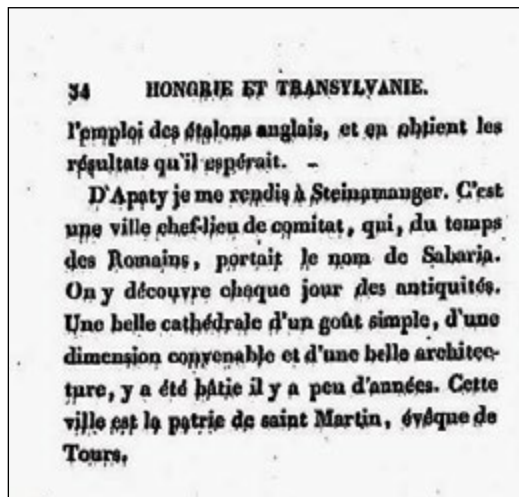
tőiként). E személyek közös vonása, hogy egyrészt rengeteg idővel rendelkeznek (vagyis ráérnek utazgatni), másrészt elég műveltek ahhoz, hogy érdeklődjenek új, számukra még ismeretlen tájak iránt, valamint van elegendő írói vénájuk ahhoz, hogy utazásaikról érdekesítő beszámolót, útleírást készítsenek.

Az 1837-es esztendő különlegessége ilyen vonatkozásban, hogy a Bourbon-restauráció két, igencsak exponált személyisége adja ki ekkor Párizsban útleírását, melyben Magyarország jelentős terjedelmet kap. Egyikük Charles Lemercier de Longpré, D’Haussez bárója (1778–1854), X. Károly utolsó tengerészeti minisztere, aki 1830-ban uralkodójával együtt menekült Angliába, és 1839-es hazatértéig Európában utazgatott. A párizsi Dupont Kiadónál 1837-ben megjelent kétkötetes *Alpes et Danube* című, Svájcban, Olaszországban, Ausztriában, Németországban és Magyarországon tett utazásait, illetve az említett országok főbb jellegzetességeit összefoglaló munkája második kötetét döntő részben Magyarországnak szentelte, ám a Nyugat-Dunántúl ebből szinte teljes egészében kimaradt, sem Szombathely, sem Szent Márton nevét nem említette.⁷

Ennél lényegesen többet kapunk az év folyamán megjelent másik jelentős munka szerzőjétől. Auguste Louis Viesse de Marmont marsall, Ragusa hercege (1774–1852) talán még D’Haussez bárónál is illusztrisabb személynek számított. Napóleon egykori fegyvertársa, az illír tartományok kormányzója úgymond átállt annak idején (1814-ben) a Bourbonok oldalára, amivel biztosította magának egyrészt a restaurált dinasztia jóindulatát, másrészt a republikánus-bonapartista oldal kitartó megvetését. Miután 1830-ban a júliusi forradalom idején éppen a párizsi királyi helyőrség parancsnoka volt, szinte természetes volt számára, hogy külföldre menekül, s az emigráltak jelentős részét befogadó Ausztriában lelt menedékre.⁸ Itt azonban – saját bevallása szerint is – kissé unta magát, ezért – illetve kíváncsiságát kielégítendő – keleti utazásra indult még 1831-ben, amelynek első állomása a Magyar Királyság volt. Noha ezt az utat Budán a közelgő kolerajárvány miatt meg kellett szakítania (a Fel-

7 *Charles Lemercier de Longpré, baron D’Haussez: Alpes et Danube, ou Voyage en Suisse, Styrie, Hongrie et Transylvanie, par le baron d’Haussez, pour faire suite au «Voyage d’un exilé».* I–II. Ambroise Dupont, Paris, 1837. (A Magyarországra vonatkozó részek: II. 1–39., 182–315., 332–362.)

8 Ő maga így vall erről: „Négy évvel ezelőtt egy politikai földindulás hirtelen hazámon kívülre vetett. S bár én nem szakítottam el az engem hozzá fűző szálakat, mégis idegen lettem számára. Bécsben kedvesen fogadtak, s életem nyugodt és egyforma mederben folyt, amikor a múltban véghezvitt tetteim emléke és maradék erőm fellángolása arra készítetett, hogy lételemnek új értelmet adjak.” *Marmont: i. m. I. 1–2.* Marmont marsall részvételére az 1830. júliusi párizsi eseményekben a kortárs visszaemlékezések alapján lásd: *Guillaume Bertier de Sauvigny: La Révolution de 1830 en France.* Armand Colin, Paris, 1970. (Collection U) 71–149.; *Général d’Andigné: Mémoires.* II. (1800–1857). Plon, Paris, 1901. (Reprint: Mayenne, 1990.) 313. és köv.

3. kép. Marmont marsall útleírásának Szombathelyre vonatkozó része

vidéken és Pozsonyon keresztül visszatért Bécsbe), ennek köszönhetjük azt a feljegyzést, amely később – az 1834-es második út leírásába illesztve – oly nagy reményeket keltett a beszámoló kutatójában. A marsall első útján a Dunántúl középső részén haladva, a Balatont délről megkerülve közelített Budához, s ennek első fázisában érintette Szombathelyt. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy Marmont ezután nem is foglalkozik többet sem Szombathellyel, sem Szent Mártonnal (3. kép).

A következő utazók, akik jelentős útleírást hagytak ránk, tulajdonképpen csalódást okoznak. Az 1837-ben idelátogató Demidov herceg (1813–1870), aki – művének tanulsága szerint – olvasta Marmont marsall útleírását, nem említi Márton püspök nevét.⁹ Erre orosz származása akár magyarázat is lehet. Az 1838-ben átutazó, később a külügyminiszterségig jutó, ám ekkor még mindössze húszéves joghallgató Édouard Thouvenel (1818–1866) azonban továbbviszi ezt a hagyományt: 1840-ben megjelent könyvében Szent Márton mellett még a Pannónia elnevezés is hiányzik (miközben munkáját kifejezetten történeti jellegűnek szánta).¹⁰

Az utolsó jelentős útleírás szerzője Xavier Marmier (1808–1892) nagy műveltségű germanista és orientalista, aki 1845-ben, immár 37 évesen utazott át Magyarországon. A katolikus egyházi kötődését útleírásában nyíltan vállaló

⁹ *Anatole de Demidoff: Voyage dans la Russie méridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie exécuté en 1837.* Ernest Bourdin, Paris, 1840.

¹⁰ *Édouard Thouvenel: La Hongrie et la Valachie. Souvenirs de voyage et notices historiques.* Arthus Bertrand, Paris, 1840.

szerzőnél, aki a magyarországi felekezetek bemutatásának külön fejezetet szentelt, Szent Márton neve egy helyütt merül fel: az országgyűlés felsőházának egyházi méltóságai között megemlíti „Szent Márton kolostorának apátját”, vagyis a pannonhalmi apátot.¹¹ Ezt a megjegyzést kétféle módon is értékelhetjük: egyrészt úgy, hogy lám, milyen mély ismeretei voltak a szerzőnek (s talán vele együtt a korabeli olvasóknak is) – elég kimondani, hogy Szent Márton kolostora, s mindenki a pannonhalmi bencés apátságra gondol; másrészt viszont úgy, hogy lám, az 1840-es évek közepére kikopott Szent Márton és Pannónia/Magyarország kapcsolata a francia köztudatból, pedig nem is olyan régen Marmont marsall még tudta...

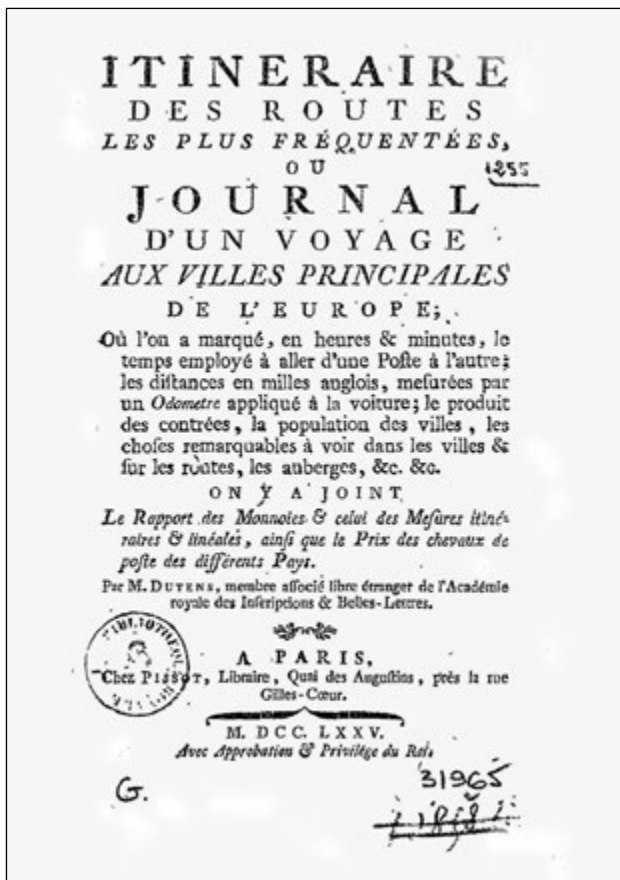
Noha nem lehet tisztünk a korabeli – egyébként még mindig az 1801-es, tehát még Bonaparte Napóleon első konzul által kötött konkordátummal fémjelzett, ám már több belső reformiránnyal (például Lamennais liberális vagy szociális katolicizmusa) is rendelkező – francia katolicizmus helyzetét és társadalmi szerepét jellemezni, annyit meg kell említenünk, hogy – miközben a fontosabb szentek ünnepei már nem voltak hatóságilag elismert ünnepek – a kor Franciaországa még nem írható le teljesen szekularizált társadalomként. (Erre 1905-ig – tehát még jó pár évtizeden keresztül – kell várni.)¹²

ÚTIKALAUZOK

Szent Márton hiányának okát máshol kell keresnünk, s ehhez második forráscsoportunk, az útikalauzok elemzése nyújt segítséget. Az első széles körben ismert francia nyelvű útikalauz, amelyben – igaz, csak részlegesen – már Magyarország is megjelent, a francia születésű, de Londonban tevékenykedő Louis Dutens 1775-ös párizsi kiadású *Itinéraire des routes les plus fréquentées ou Journal d'un voyage aux villes principales de l'Europe* című műve volt (4. kép). Ez mindössze két oldalt szentel Magyarországnak, s ez sem más, mint a Bécs–Pozsony, a Bécs–Eszterháza, illetve az Eszterháza–Sopron–Bécs útvonal adatainak megadása, Pozsony és Eszterháza igen rövid, alig egy-egy bekezdés

11 *Xavier Marmier*: Du Rhin au Nil. I–II. Arthus Bertrand, Paris, 1846. I. 163. Marmier útleírásáról lásd még: *Béla Köpeczi*: Les voyageurs français en Hongrie à l'ère des Réformes. In: *L'image de la Hongrie en France* i. m. 34–35.; *Birkás*: i. m. 125–126.; *Tronchon*: i. m. 200–203.

12 A francia parlament 1905 decemberében fogadta el az egyház és az állam szétválasztásáról szóló törvényt.

4. kép. Dutens könyvének címlapja

terjedelmű bemutatásával. Ebből fakadóan sem Szombathely, sem Szent Márton nem került említésre.¹³

Még beszédesebb lehet egy eredetileg német szerzőségű, de a 19. század első felében francia nyelven több kiadást is megért, az itthoni kutatás által még nem feldolgozott útikalauz hazánkkal kapcsolatos passzusainak elemzése. A Heinrich August Ottokar Reichard által készített, *Guide des voyageurs en Europe* címet viselő, 1818-ban már kilencedik francia nyelvű kiadásánál tartó útikalauz Párizsban, Hyacinthe Langlois kiadásában megjelent negyedik kötet tartalmazza a Magyarországra vonatkozó oldalakat *Itinéraire du Royaume de*

¹³ Louis Dutens: *Itinéraire des routes les plus fréquentées ou Journal d'un voyage aux villes principales de l'Europe*. Pissot, Paris, 1775. 96–97.

Hongrie, et de Turquie címmel.¹⁴ Ez időben – mivel az önálló francia szerzőségű és francia nyelven írt útikalauzok elkészültére, illetve megjelenésére még jó pár évtizedet várni kellett – az utazni vágyó vagy utazni kényszerülő francia közönség külföldi szerzők munkái alapján ismerkedett az európai kontinens egyes országainak belső sajátosságaival, gyakorlati tudnivalóival; és ugyanerre kényszerül a korabeli francia–magyar kapcsolatok, illetve az utazási kultúra kutatója is. Reichard útikalauzában Szent Márton alakja sajátos módon tűnik fel: a Magyar Királyság akkori politikai fővárosa, Pozsony bemutatásánál tesz a szerző említést Szent Márton lovas szobráról, amely a plébániatemplom főoltárán található.¹⁵

Az útikalauz „modern” részét jelenti a javasolt útvonalak (*itinéraires*) (5. kép) tipográfiai eszközökkel is különválasztott, hangsúlyozottan önálló egységet képező bemutatása. Reichard hat útvonalat ajánl a Magyarországon utazni kívánók figyelmébe, és ezeket külön-külön tárgyalja is. Az első út Budától Bécsig vezet, Győrön keresztül, mindvégig a Duna jobb partján haladva (döntő részben a folyam völgyében), s ezzel illeszkedik egy évezredes keletnyugati útvonal egyik fontos szakaszához. Ennél jóval rövidebb a mindössze öt postaállomást érintő Pozsony–Németóvár–Bécs útvonal. A harmadik útvonal – szinte a fizikai valóságot leképezve – már jóval nagyobb teret kap. Kiindulópontja Pozsony, majd Nagyszombat, Rózsahegy, Lőcse, Eperjes és Kassa érintésével, sajátos félkört leírva, gyakorlatilag az egész Felvidéket (Alsó- és Felső-Magyarországot) átszelve Tokajra juttatja el az utazót, illetve az olvasót. A Duna jobb partján haladó „klasszikus” út részét képezi a Reichard-féle útikalauz által ajánlott negyedik útvonal is. Ez Budától Adonyon, Mohácson, Péterváradon és Karlócán keresztül Zimonyig, azaz a török határig visz. Nagy múltra tekint vissza az ötödik, Budát Szegeden és Lugoson keresztül Nagyszombennel összekötő út is. A hatodik útvonal a „Budától Konstantinápolyig” elnevezést viseli, noha valójában a Zimonytól az oszmán-török fővárosig tartó útról van szó.¹⁶

A Reichard-féle útikalauz Magyarországra vonatkozó részének elemzése – a rövid terjedelem mellett – több olyan törvényszerűsége, illetve sajátosságra is rámutat, amelyek döntően befolyásolhatták az országról kialakítható képet. Némileg a terjedelemmel függ össze, ám azon túlmutató okoknak köszön-

14 *Heinrich August Ottokar Reichard: Guide des voyageurs en Europe. Tome 4. 3e partie: Italie, Hongrie, Turquie, Espagne et Portugal.* Langlois, Paris, 1818. 4. köt. 1–25.

15 „A legjelentősebb [épületek és látnivalók] közé tartozik a plébániatemplom, ahol a királyok koronázása is történik. A főoltáron található Szent Márton lovas szobra, Donner műve, az Esterházy-kápolnában pedig egy másik szép szobor ugyanettől a művésztől.” Reichard: i. m. 5–6.

16 Reichard: i. m. 5–21.

ITINÉRAIRE
DU ROYAUME DE HONGRIE,
ET DE TURQUIE.

~~~~~

MANIÈRE DE VOYAGER.

*État des postes, voituriers, notes instructives, et remarques
qui intéressent les voyageurs dans leur tournée.*

TABLÉAU de ce qui se paye aux postes de Hongrie, Esclavonie,
du Banat et de la Transylvanie, etc.

REMARQUES.	NOMBRES de postes.	NOMBRES de chevaux.	POSTES.					
			Simple poste		Poste d'homme		Poste de cheval	
			fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.
Le pour-boire aux postillons.	1	2	15	22	22	0		
"	1	3	22	33	33	10		
"	1	4	30	45	45	10		
Graissage pour une chaise de poste fournie par le mail- le de poste.....	"	0	10	10	10	10		
Pour celui qui a graisé une chaise appartenante au voyageur.....	"	0	4	4	4	4		
Lorsque ce même homme fournit la graisse pour cette opération, il lui ve- vient en tout.....	"	0	10	10	10	12		

5. kép. Reichard Magyarországgal kapcsolatos útikalauzának első oldala

hető ugyanakkor egy kiemelten fontos elem, az ország fizikai képezének, tájainak egyrészt fragmentált, másrészt esetleges jellegű bemutatása. A ténylegesen Magyarországon belüli utazást kínáló öt útvonal (Buda–Bécs, Pozsony–Bécs, Pozsony–Tokaj, Buda–Zimony, Pest–Nagyszeben) részletes végigkövetése két gyorsan levonható tanulsággal szolgál. Az első mindenképpen az, hogy a leírt útvonalak minden esetben teljes mértékben megegyeznek a 18. század közepén meginduló – és folyamatosan bővülő – császári posta (*poste impériale*) egyes fővonalaiival; a másik pedig az, hogy amennyiben az utazók kizárólag ezeket veszik igénybe, nem ismerhetik meg a korabeli Magyarországot, hiszen az ország több jellegzetes és fontos tájegysége teljes mértékben kimarad a látókörükből, azokról még áttételesen sem igazán kapnak információt. A Duna völgyére, a Felvidék középső részére, a Duna–Tisza közére, a Bácskára, a Bánátra és Délnyugat–Erdélyre korlátozódó útvonalakat bejáró semmit sem lát a

Dunántúlból (és a horvát-szlavón részekből), a Tiszántúlból, Erdély északi, keleti és középső részéből csakúgy, mint az Észak-Alföldből vagy éppen a Felvidék déli megyéiből. Ezen tájegységekről egyébként említés sem esik az útikalauzban, amely így – minden pozitívuma mellett – „vét” a műfajra vonatkozó szabályok ellen, hiszen ezek szerint – az egy adott, az utazó által ténylegesen bejárt útvonalat és az azon történt utazás eseményeit, a szerzett benyomásokat bemutató *útleírás*tól eltérően – az *útikalauz*nak a lehető legtöbb (ideális esetben az összes létező) útvonalat, tájegységet és látnivalót be kell mutatnia. A Magyar Királyság 1802-ben elkészült, Karacs Ferenc által metszett postatérképének áttekintése pedig arra enged következtetni, hogy Reichard csupán a működő postavonalak töredékét ismerteti, noha kétségtelenül az általa bemutatottak voltak a legforgalmasabbak és a legjobban kiépítettek.¹⁷

E rövid kitérő után visszatérve az útleírásokhoz, a kutató számára rögtön adott egy következtetés: a választott útvonal és közlekedési eszköz alapvetően hozzájárul a fragmentált országkép kialakulásához, egyes, az országon belül igen fontosnak tekintett információk elmaradásához. Amennyiben ezen a szűrőn keresztül nézzük a bemutatott útleírások Szent Márton-képét, azt látjuk, hogy a hiány több esetben jogos és érvekkel alátámasztható: Demidov gróf, Édouard Thouvenel és Xavier Marmier a Duna vonalát követve halad át Magyarországon (többnyire gőzhajón, vagyis igen rövid idő – másfél-két nap – alatt). D’Haussez báró útleírásában egyértelműen jelzi, hogy Szent Márton szülőföldjének közelében sem járt. Márpedig az – egyébként egymást olvasó – utazók műveiből egyértelműen kitűnik, hogy az említésre kerülő információk vagy élmények apropója mindig az érintett helység vagy a bejárt táj. Ezért nem kerül elő olyan sűrűn Szent Márton, és ezért mondhatjuk azt, hogy tulajdonképpen csak a Szombathelyen saját bevallása szerint megforduló Beudant esetében tekinthető zavaró hiányosságnak Szent Márton említésének elmaradása; a többieknél ez szinte „természetes” jelenség. Az is látható, hogy – legalábbis a vizsgált korszakban és forráscsoportokban – a jelenlét vagy a hiány oka az utazás praktikus körülményeiben, nem pedig valami külső változásban vagy a szerző vallási-politikai irányultságában rejlik.

17 Mappa postalis inclyti Regni Hungariae partiumque eidem adnexarum districtus postales discernens. Per Franciscum Karacs. Pestini, MDCCCII. Vö. még *Antalffy Gyula*: A honi utazás története. Athenaeum, Budapest, 1943. 170–171.; *Csikvári Jákó*: A közlekedési eszközök. A vasutak, posták, távirtdák és a gőzhajózás története a művelt közönség számára. 2. köt. Bp., 1883. 93–101. Karacs Ferenc térképe alapján az is megállapítható, hogy Pécsről Bécsbe utazva François-Sulpice Beudant is postaútvonalat követett (Pécs–Szigetvár–Nagykanizsa–Körmend–Szombathely[–Sopron]).

UTAZÁS FÜREDRE

„Főtisztelendő adminisztrátor úr mai nap tekintetes Szabó Dávid ügyviselő úrral Szentmártonba ment” – e szavakat Écsy László (1807–1895), a posztját nagyon hosszú ideig (1836–1889) betöltő balatonfüredi fürdőigazgató¹ jegyezte le naplójába 1856. február 25-én.² Akikről írt: Krisztián Pius (1801–1863), a bencés rend tihanyi jószágkormányzója (adminisztrátora) és Szabó Dávid ügyvéd. Szentmárton pedig, ahova az említett urak elutaztak, nem más, mint Győrszentmárton, a mai Pannonhalma. Említett útjukat hivatalból tették meg. A két férfi közül előbbi töltött be jelentősebb pozíciót: Bresztyenszky Béla 1850-ben bekövetkezett halálát követően egészen 1865-ig üresedés volt a tihanyi apáti székben, a gazdálkodás irányítása így a jószágkormányzó felelőssé-

1. kép. Balatonfüred az 1820-as években

- 1 Életére nézve: *Katona Csaba: A füredi Savanyúvíz az 1850-es években*. Egy szürke hivatalnok izgalmas naplója a Bach-korszakból (1850–1852, 1856). Turul 87. (2014) 55–62.
- 2 Écsy László fürdőigazgató naplói, 1850–1852, 1856. Szerk., bev. tan., jegyz. Katona Csaba. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2008 [2009]. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 38.) 192.

2. kép. A balatonfüredi fürdőház és a savanyúvízforrás az 1820-as években

ge volt. Krisztián Pius 1863-ban bekövetkezett tragikus haláláig (füstmérgezésben hunyt el) viselte e tisztséget. Szentmárton felé vették útjukat Szabóval, mert a balatonfüredi gyógyfürdő, a Savanyúvíz a bencés rend tulajdona volt, így az a bencés főapát, ekkor nevezetesen Rimely Mihály (1793–1865) irányítása alá tartozott. Krisztián és Szabó kocsin tették meg az utat Szentmártonig. Hosszú éveken át a füredi fürdőbe induló vendégeknek sem volt más lehetőségük a Savanyúvíz megközelítésére. Ezen két tényező változtatott: a balatoni hajózás, majd pedig a vasút megjelenése, amelyek aztán számottevő mértékben befolyásolták a vendégsereg létszámát, összetételét is. Az alábbiakban ezt a folyamatot tekintjük át (1–2. kép).

MIVEL ÉS HOGYAN: KÖZLEKEDÉS FÜREDRE

„A gyógyfürdőre utazó vendég első és legnagyobb gondját a közlekedés okozta” – szögezte le Lichtneckert András pár éve napvilágot látott fürdőmonográfiájában.³ 1861. augusztus 2-án például az első balatonfüredi újság, a Györök György

3 Lichtneckert András: A balatonfüredi savanyúvízi gyógyfürdő története az alapítástól az államosításig, 1702–1949. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2013. 201.

(1815–1888) által szerkesztett *Balaton-Füredi Napló*, amely 1861-től 1863-ig nyaranta jelent meg a fürdőidényben, többek között az alábbiakról adott hírt: „*Malagurszky Lőrinc szabadkai ügyvéd és neje hajóval Szántódra, onnan vonattal Keszthelyre, majd lovaskocsival Rezibe és Tátikára utazott.*”⁴ Ez a lakonikus tömörségű hír jellemzően az Anna-bált (július 26.) követő utószezon terméke: a vendégek a 19. század derekán ugyanis a bált követően már hazafelé tartottak. Ennek következtében az események száma kevesbedett a fürdőn, minden jelentéktelen mozzanatnak hírértéke lett. Így kaphatott helyet az ügyvéd hazatérése is a lap hasábjain. Azonban nem ez, ami érdekes itt és most, hanem a vasút említése. 1861 ugyanis nem csupán azért volt jelentős év a füredi fürdő történetében, mert ekkortól vehették kézbe az olvasók a *Balaton-Füredi Naplót*, hanem azért is, mert ekkortól járt az úgynevezett déli vasút, amely Szántódot érintve jelentősen megkönnyítette a Füredre utazást.

Mindez pedig igen komoly jelentőséggel bírt a fürdőre nézve. Az 1860-as években a Savanyúvíz – aminek gyógyvize volt az igazi vonzerő, nem pedig a Balaton – Siófok, Fonyód, Keszthely stb. helyett még az olyan magyarországi fürdőhelyekkel rivalizált, mint például Herkulesfürdő (Mehádia), Bártfafürdő, Stubnya, Szliács stb., valamint az ismertebb ausztriai és csehországi fürdőhelyekkel, így Baden bei Wiennel vagy Karlsbaddal (ma: Karlovy Vary, Csehország). Tagadhatatlan persze, az, hogy természetes víz partján feküdt, idővel tovább növelte Füred vonzerejét. A 19. században, amikor a polgárosulás folyamataival együtt kialakulóban volt a polgári értelemben vett, tudatosan pihenésre fordított szabadidő is, Füred gyógyhelyből végleg a szórakozás, a szabadidő eltöltésének helyszínévé is vált.⁵ Ugyanakkor azonban az, hogy a Balaton

4 Balaton-Füredi Napló 1. (1861) 11. sz. 86.

5 Erre nézve: *Katona Csaba*: Füred és vendégei. Egy fürdőhely és társadalma az 1840–60-as években. Korall 2. (2002) 7–8. sz. 56–77.; *Katona Csaba*: Adatok Balatonfüred 1860-as évekbeli fejlődéséhez. Századok 136. (2002) 1423–1454.; *Petneki Áron*: Arslánnó a promenádon. Ladislao Seurinensi sexagenario. In: „Nem sülyed az emberiség!”... Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára. Főszerk. Jankovics József. Fel. szerk. Császtvay Tünde. Szerk. Csörsz Rumen István–Szabó G. Zoltán. MTA Irodalomtudományi Intézet, Bp., 2007. 1101–1109.; *Katona Csaba*: Professionatus spielerek. Arcok és történetek Balatonfüred múltjából. Szerk. Katona Csaba–Tóbiás Krisztián. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2014. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 71.); *Katona Csaba*: A magyar beau monde. Esszék és tanulmányok Balatonfüred múltjából. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2016. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 76.) Füred fürdő egészére nézve alapmunka: *Sörös Pongrác*: A Tihanyi Apátság története. Második korszak. Tihany mint fiókapátság. 1701-től napjainkig. Stephaneum, Bp., 1911. (A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend története 11.); *Solymos Szilveszter*: Balatonfüred-fürdő bencés kézben, 1743–1949. Bencés Apátság, Tihany, 2003; *Lichtneckert A.*: A balatonfüredi savanyúvízi gyógyfürdő i. m. A Monarchia fürdőéletére nézve alapvető monográfia: *Kósa László*: Fürdőélet a Monarchiában. Holnap, Bp., 1999.

vize már a fürödni vágyókat is vonzotta, közvetlen riválisává tette a századfordulóra a tópart számos települését, így Siófokot, Fonyódot stb.

A gyógyfürdők közötti konkurenciaharcot tovább élte a 19. század egyik meghatározó találmányának, a vasútnak a térhódítása. Egy fürdő esetében a szerencsés fekvés eleve meghatározó tényező volt: amelyik nehezen volt megközelíthető, annak látogatottsága a 19. század második felétől rohamosan csökkent. Komoly súllyal esett latba az is, hogy a vezetés, amennyiben módjában állt, a változó igényeknek megfelelően fejlesztette az intézményt. Ám ez a törekvés is hiábavalónak bizonyult, ha közlekedési szempontból peremvidékre szorult egy fürdő: amelyiket elkerülte a vasút, az behozhatatlan hátrányba került riválisaival szemben. Több példát hozott erre a jelenségre Konek Sándor (1819–1882) 1875. évi statisztikája: „...*hogy miképp közeledhetnek véghanyatlás felé még a legismertebb gyógyhatályú források is, azt (Gömör megyei) Ajnácskő és Várgede, azt Bikszád, felső Ruszbach és a még híresebb Szmerdnanka (Szepességben), Visk, Kobola-Polány, Tapolca és számos egyéb pusztulásnak indult gyógyvizeink tanúsítják: ezekre csak a vaspályahálózat fokozatos kiterjedésével fog eddig alig sejthető új felvirulásnak hajnala hasadni.*”⁶

Füred szerencsésebb helyzetben volt. A bencés rend az 1860-as évek derekától, az egyaránt 1865-ben a posztját elfoglaló Kruesz Krizosztom (1819–1885) pannonhalmi főapát és Simon Zsigmond tihanyi apát (1814–1891) határozott szándékának megfelelően különös gondot fordított a fejlesztésre. Ehhez járult hozzá az a fent már említett szerencsés tényező, hogy – áttételesen bár, de – 1861-től a Szántódot is érintő vonat révén Füred bekapcsolódott a mind élénkebbé váló vasúti vérkeringésbe. A déli vasút forgalma 1861. április 1-jén indult Budáról, a déli paron sorra érintette Szántódot, Boglárt, Szentgyörgyöt. Ezekben a helyeken indóházak épültek.⁷ Füred szempontjából Szántódnak volt jelentősége. Itt a kikötőben hosszú, fából épített híd vezetett a Balatonhoz, ahonnan azok az utasok, akik Füredre szándékoztak menni, csónakkal a tó egyetlen gőzhajóját, a Kisfaludyt közelítették meg. A vasút jelentőségét a balatonfüredi fürdőbizottság tisztán felmérte, az 1861. szeptember 12-én kelt jegyzőkönyvben az alábbiakat rögzítették: „*Minthogy a szántódi vasúti állomásnál Füred és a vasút között a balatoni közlekedést legcélszerűbben eszközli a Kisfaludy gőzös, felkéretik a tekintetes tihanyi uradalom, a gőzhajó- és vasúttársaság a szántódi vasúti állomásnál egy alkalmas híd létreho-*

6 Konek Sándor: Magyar birodalom statisztikai kézikönyve folytonos tekintettel Ausztriára. Franklin, Bp., 1875. 48

7 Lukács Károly: Siófok fürdő fejlődése (1863–1943). Egyetemi Nyomda, Siófok, 1946. (Siófoki Füzetek 1.) 1–2.

zására.”⁸ E fent említett híd elkészültétől a Kisfaludy kompként szállította utasait Szántód és Füred között.⁹ Vagyis Szántód ilyen értelemben „Füred vasútállomása” lett.

A Kisfaludy már a déli vasút üzembe állását megelőzően is a füredi fürdőt szolgálta. Keneséről úszott Füredre, oly módon, hogy 1847-től a menetrendjét a nagykanizsai és a pesti kocsijáratokhoz igazították, bár Pestről Füredre még így is mintegy kilenc óra alatt lehetett csak odaérni.¹⁰ Az 1846-ban vízre tett gőzhajó jelentőségét viszont kiválóan példázza, hogy 1849-ben hadászati szerepet is kapott. Csertán Sándor zalai kormánybiztos (1809–1864) Noszlogy Gáspár somogyi kormánybiztoshoz (1820–1853) intézte az alábbi sorokat: *„...mind magam, mind pedig az egész tiszti kar védelem nélkül állunk az Isten oltalma alatt – ennek folytán én ma Füredre megyek a gőzösn értekezni a tiszti karral a teendők miatt.”*¹¹ Hertelendy Károly (1784–1861), akinek kulcsszerepe volt a Kisfaludy vízre tételében, szintén Noszlogynak írt levelében említette a hajót: *„...a gőzös naponkint Badatsoni és Fülöpi átjárásokig fog mindaddig utazgatni Füredről és vissza, míg ön a kedvezőbb körülmények fordultával a Gőzösn Keszthelyig menetelét előbbi rendszerébe vissza állítva meg engedi; – de meg vannak téve a rendelések, hogy Badacsonyi és Folyónai kikötőjénél a Gőzös mind a Somogyi mind Keszthely vidéki s Zalai körülményekről tudósításait nyerhesse s azokat Füreddel sietve s biztossan közölhesse.”*¹² A hajó emellett viszont a civileket is szállította, mint azt Chernel Ignác (1807–1894) írta rokonának, Chernel Eleknek (1817–1884) Körmendre: *„Muló héten a gőzösn Füreden voltam, nincs ott a régi vígság az elég számos vendégek közt, mindenki csak a sok hírekkel és újságokkal vesződik. Találkoztam sok ismerőssel, és a vassiakkal is.”*¹³

A forradalmi idők azonban nem tartottak sokáig, a hajó népszerűsége pedig nőtt, hiszen jelentősen megrövidítette a Füredre utazást. Ezt a fürdő vezetősége is világosan látta, Écsy László fürdőigazgató 1852-ben már hirdetést is

8 *Lichtneckert András*: A balatonfüredi fürdőbizottság üléseinek jegyzőkönyvei, 1855–1917. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2010. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 58.) 57.

9 *Kanyar József*: A dél-balatoni fürdő kultúra kialakulása. *História* 5. (1983) 3. sz. 23–25.; *Zákonyi Ferenc*: Balatonfüred. Adalékok Balatonfüred történetéhez a kezdetektől 1945-ig. Városi Tanács, Veszprém, 1988. 396.

10 *Lichtneckert A.*: A balatonfüredi savanyúvízi gyógyfürdő i. m. 201.

11 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest; = MNL OL), H 108. Noszlogy Gáspár kormánybiztos iratai (= H 108) 2. d. 130. Csertán Sándor zalai kormánybiztos levele Noszlogy Gáspár somogyi kormánybiztoshoz. Keszthely, 1849. júl. 21.

12 MNL OL, H 108. 2. d. 114. Hertelendy Károly levele Noszlogy Gáspár somogyi kormánybiztoshoz. „Kisfaludy Gőzösről”, 1849. júl. 23.

13 Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (Szombathely), XIII. 4/10. Chernel család levéltára, Chernel Ignác levele Chernel Elekhez. Pusztaszentmihály, 1849. júl. 28.

készítettett róla: „Főtisztelendő adminisztrátor úrnak balatoni gőzhajóról hirdetést küldöttem.”¹⁴ Nem véletlen az sem, hogy az alábbi röplapon 1861-ben a déli parton fekvő vasútállomás nevét Szántód–Füredként tüntették fel: „Folyó július 6-ától kezdve a nyári idő alatt minden szombaton fog egy személyvonat Fehérvárról Szántód–Füredre a Budáról jövő 7-ik számú vonattal kapcsolatban közlekedni. (...) mi által a tisztelt közönségnek alkalom nyújtatik Balaton–Füred fürdőhelyet kevés óra alatt meglátogathatni, minthogy Szántód–Füred közti közlekedés gőzhajó által eszközöltetik.”¹⁵ Ráadásul a hajó füredi érkezése, mivel a legtöbb vendég ezt a módját választotta az utazásnak, eseménynek számított a fürdőn. A vendégek a menetrend szerinti érkezés előtt gyülekeztek a kikötőben, hogy lássák, ki érkezik a hajóval,¹⁶ akad-e köztük ismerős, esetleg valami híresség.

Orzovenszky Károly (1815–1876), Füred jeles fürdőorvosa pár évvel később megjelent kötetében azt írta, hogy a gőzös 9-kor indult a túlpartra Füredről, ahova aztán fél 12-kor ért vissza. 2-kor ismét útnak indult Szántód felé, és délután 4-5 felé ért vissza. A napi kétszeri közlekedést pedig nem más indokolta, mint az, hogy a gőzös alkalmazkodott a vasút menetrendjéhez: délelőtt a vonat Nagykanizsa felé ment tovább, és értelemszerűen Pest és Buda felől hozta a fürdővendégeket, délután pedig Kanizsáról futott be, és indult tovább Székesfehérvár érintésével Pest és Buda felé.¹⁷ A Kisfaludy tehát éppúgy igazodott a vasúti forgalomhoz, ahogy korábban Kenesén a kocsijáratokhoz. Az, hogy Orzovenszky példás alaposítással ismertette a menetrendet, nem írható a véletlen számlájára: ő volt az, aki egy 1867. évi hirdetményében azzal is reklámozta Füredet, hogy a gyarapodó szórakozási lehetőségek mellett a közlekedési viszonyok javulását is hangsúlyozta.¹⁸

A hajó és a vasút jelentőségét a korabeli utazási viszonyok ismeretében nem lehet eléggé hangsúlyozni. „Pápáról igen szép útja van Balatonfürednek a Bakony hegységein keresztül: de bizony csaknem egész napi kociút az” – írta Váli Mari (1840–1915), Jókai Mór unokahúga, arra emlékezve, amikor nagybátyjával látogattak el a fürdőre,¹⁹ pedig Pápa mai fogalmaink szerint nincs messze Füredtől. Slachta Etelka (1821–1876) soproni leányzó 1841 nyarán édesanyjával érkezett Füredre. Első nap Pápáig utaztak, majd ott meghálva másnap

14 Écsy László fürdőigazgató naplói i. m. 141.

15 Élvezeti vonatok. A Cs. Kir. Szab. Déli Államvasúttársaság és a Lombardiai-Velencei és Központi Olasz Vasúttársaság röplapja. Bécs, 1861. júl. 2.

16 Rudnayné Józsefné Veres Szilárd: Emlékeim, 1847–1917. Légrády Testvérek, Bp., é. n. [1922] 42.

17 Orzovenszky Károly: Balaton-Füred és gyógyhatása. Lampel Róbert, Pest, 1863. 11–12.

18 Lichtneckert A.: A balatonfüredi savanyúvízi gyógyfürdő i. m. 199.

19 Váli Mari: Emlékeim Jókai Mórról. Előszó, s. a. r. Lukácsy Sándor. Szépirodalmi, Bp., 1955. 156.

Veszprémen át érkeztek meg a fürdőre.²⁰ Szűk két évtizeddel később, 1858-ban a Nógrád vármegyei Vanyarcon (ma: Veňarec, Szlovákia) lakó Veres Pálné Beniczky Hermin (1815–1895) és Szilárda leánya (1841–1929) előbb Pesten háltak meg Füredre indulván, majd pedig Székesfehérváron, s onnan érkeztek Veszprém érintésével Füredre.²¹

A vasút révén az utazási lehetőségek fejlődése (beleértve a vasúthálózat ütemes terjedését) az ország számos településéről tette könnyebben elérhetővé Füredet. Ugyanakkor azonban sem a hajó, sem a vasút (sem pedig e kettő útjainak összehangolása) nem segíthette a Balaton északi partján fekvő – kvázi közeli – helységekből útnak indulókat, az utazás módja maradt épp olyan, mint volt a megelőző évtizedekben. Az utazási viszonyokról érdemes idézni a füredi körülményeket kiválóan ismerő, helyben is praktizáló orvost, Mangold Henriket (1828–1912): *„A közlekedés Budapestről igen kényelmesen a Budapest–fehérvári vaspályával 4 és 1/2 óra alatt történik Siófok állomásig,²² honnan az e célra készen álló, jószerkezetű »Kisfaludy-gőzös« egy óra járás alatt a Balaton taván a vendégeket Füredre szállítja.”* Mangold szót ejtett a Veszprém érintésével kocsival megtett útról is: *„... igen szép regényes vidéken keresztül 1 – s 1/2 óra alatt bérkocsin juthatni Füredre:...”*, de *„... Veszprém felé csak akkor érdemes utazni, ha a gőzös nem tart összeköttetést a fürdőhely és a siófoki vaspálya állomás közt.”²³*

Nem kérdés, hogy az utazásnak ezt a módját is sokan vették igénybe még, mivel Jalsovics Aladár bencés szerzetes (1833–1897) is szükségesnek tartotta, hogy tájékoztasson róla Füredről szóló útikönyvében: *„Kik a víztől netalán félnek, azok üljenek át Fehérvárott a Veszprémbe vezető pályára, hol 11 órakor de. kiszállva, a mindig kényelmes bérkocsin 1 1/2 óra alatt a fürdőhelyre érkeznek.”²⁴*

Látnivaló tehát, hogy a déli vasút egyfelől meghatározó módon járult hozzá a füredi vendégforgalom megélénküléséhez, másfelől azonban mindezt csak a balatoni hajózás függvényében tehette. Emellett a közvetlen vasúti kapcsolat, egyáltalán az északi vasúti megközelítés lehetőségének hiányát még inkább szembeszökővé tette. A Kisfaludy vendégforgalomban betöltött elvitathatatlan szerepét sejteti, hogy amikor 1881-ben a leromlott állapotú gőzös javíttatása meghiúsulni látszott, Écsy László fürdőigazgató az alábbiakat írta naplójába: *„Kétségbe estem, mit tegyek mármost. Ha gőzös nem lesz, Füreddel nem*

20 „... kacérkodni fogok vele.” Slachta Etelka soproni úrilány naplója, 1840. december–1841. augusztus. Bev., közrea., jegyz. Katona Csaba. Mediawave Alapítvány, Győr, 2006. 127–128.

21 *Rudnayné Veres*: i. m. 40.

22 1866-tól innen közlekedett Füredre a Kisfaludy.

23 *Mangold Henrik*: Balaton-Füred gyógyhatályainak és gyógyhelyi viszonyainak rövid rajza. In: Adatok Zala megye történetéhez, 1. Szerk. Bátorfi Lajos. Bátorfi Lajos, Nagykanizsa, 1876. 282.

24 *Jalsovics Aladár*: A Balatonfüredi gyógyhely és kirándulási helyei. Hunyadi Mátyás Intézet, Bp., 1878. 80.

*tudom, mi lesz.*²⁵ A Kisfaludyt azonban végül mégis újra vízre tették, és egészen 1888-ig szolgált. Akkor kivonták a forgalomból és a Balaton Gőzhajózási Társaság is megszűnt. Ám ugyanezen évben létrejött a Balatontavi Gőzhajózási Társaság, amely 1889-ben a Kelén, 1891-ben pedig a Helka hajót bocsátotta vízre.²⁶ A hajók száma emelkedett tehát, Écsy László naplója pedig gazdag forrása a vízi forgalomnak is, például 1891-ből: *„A gőzhajók élénkésítik a sáisons. Siófokon a Baross közlekedik Füreddel és Almádival. Minden csütörtökön, szombaton, vasárnap és hétfőn az egyik gőzhajó Füredről reggeli 8 órakor indul Keszthelyre, érinti Szepezdet, Fülöpöt és Badacsont. Estve visszajön 9 órára Füredre, s így megy ez minden héten.*”²⁷ Szántódot idővel Siófok váltotta fel, konkrétan 1866-tól, amint arról már esett szó fentebb: *„Siófok részben útsomópontként, részben Balatonfüred elérése érdekében és a kezdődő idegenforgalom funkciója miatt kapott állomást később, 1866-ban, Erzsébet királyné tervezett látogatása előtt.*”²⁸ Ez az elmaradt látogatás²⁹ viszont motorja volt számos fejlesztési tervnek, amelyek egy része megvalósult, míg más részük nem.

A füredi fürdő vezetése azzal az eszközzel is élt, hogy a fürdővendégeknek igyekezett kedvezményeket nyújtani a Füredre utazásban, ami ösztönzőleg hatott a potenciális látogatókra. Orzovenszky Károly fürdőorvos 1870. szeptember 4-én javasolta a fürdőbizottságnak, hogy keressék meg a déli vasút igazgatóságát a leszállított füredi jegyárak ötletével: *„a fürdőhely fővirágztatásának ügye nem csekély mérvben függ attól, hogy a pest–siófoki vasútvonalon a menetdíjak tetemesen leszállítva, ezáltal a Füreddel gyakori érintkezés a pestiekre nézve lehetőleg könnyítették, úgyhogy Füred a Bécs mellett fekvő Baden és Vöslau mintájára Pestnek mintegy nyári mulatóhelyévé legyen.*”³⁰ A javaslat termékeny talajra hullott, hiszen a fürdőre járás rendre kedvezményt kapott. Az 1880. szeptember 4-i fürdőbizottsági ülésen például a közmunka és közlekedési minisztérium levelét olvasták fel, amelyben erről adott tájékoztatást. Ebben egyebek mellett az szerepelt, hogy *„a magyar nyugoti vasút legnevezetesebb állomásairól*

25 *Lichtneckert András:* Écsy László balatonfüredi fürdőigazgató naplója, 1863–1892. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2008. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 41.). 231.

26 *Lichtneckert A.:* A balatonfüredi savanyúvízi gyógyfürdő i. m. 221.

27 *Lichtneckert A.:* Écsy László balatonfüredi fürdőigazgató naplója i. m. 317–318.

28 *Erdősi Ferenc:* Siófok közlekedéstörténete. In: Várostarténeti tanulmányok. Szerk. Kanyar József. Városi Tanács, Siófok, 1989. 352–353.

29 Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltára (Pannonhalma), Főapáti levéltár (Acta Archiabbatiae), Erzsébet királyné tervezett látogatására vonatkozó iratok (17. cs.).

30 *Lichtneckert A.:* A balatonfüredi fürdőbizottság i. m. 84.

Veszprémre, illetve Balatonfüredre szóló idényjegyeket 33, 1/3%-os mérsékléssel már múlt hó 20-tul kezdve életbe léptette.³¹

A fürdőhely féloldalassá vált vasúti megközelítési lehetőségéből fakadó anomáliákat azonban semmilyen kedvezmény nem orvosolhatta. *„Vasút nélkül nincs semmi fürdőhelynek jövője, mert drágán kényelmetlenül s lassan senki sem akar fürdőbe utazni”* – szögezte le 1883-ban a *Veszprém* című lap egyik írása.³² A hiányosság nyilvánvaló volta ellenére azonban egészen a 20. századig, nevezetesen 1909-ig kellett várni arra, hogy a vasút végre behálózza a Balaton északi partját, így közvetlenül Füredet is érintse. Ez év júliusában kelt útjára az első menetrend szerinti járat, egyes források szerint 1-jén, más források szerint 8-án.³³

A Balaton északi partján húzódó vonalon külön állomása volt – és van ma is – Arácsnak (ami ma már közigazgatásilag Balatonfüred része) és Fürednek. A vasútvonal mérnöke, Vasdinnyei Pál a *Balaton* című lap hasábjain mutatta be 1909-ben ezt a két állomást: *„Az Arács–Balatonfüred között mellett létesített Arács megállótól állandó lassú eséssel érünk a balatonfüredi nyaralók háta mögött Balatonfüred állomásra. Ez a község és a fürdőtelep között középen fekszik, s míg egyrészt kielégíti a község forgalmát, addig másrészt a fürdőtelep nyugalalmát sem zavarja. (...) Az utazóközönség bizonyosan gyönyörködni fog a biztos közelből a csendes víztükör örökké változó színeiben, vagy a kőhánysokban erejüket vesztő tajtékos hullámokban, s nem fogja osztani a fatornyos hazájából idetevő székely nézetét, aki arra a kérdésre, hogy tetszik-e a Balatonmellék, azt válaszolta, hogy »nem rossz vidék, instálom, az bor is iható, csak ez a nagy víz ne volna!«*”³⁴ Arács állomás egyébként nem indokolatlanul került fel a menetrendre, már 1909. augusztus 2-án, tehát a megnyitás évében javaslat született arról a füredi fürdőbizottság ülésén, hogy a gyorsvonat is álljon meg ott, mivel *„az arácsi megállóhelyen nem kevesebb utas száll ki, mint a balatonfüredi állomásnál”*.³⁵

Itt érdemes említeni, hogy az új vasútnak még a hivatalos átadás előtt megvolt az első utasa, maga Vaszary Kolos esztergomi hercegprímás (1832–1915), akinek Füreden állt (és áll ma is) gyönyörű villája.³⁶ A *Balaton* című lap így írt erről: *„A hercegprímás (...) mint rendesen, az idén is Balatonfüreden tölti a nyarat. Május másodikán utazott el kedvelt nyaralóhelyére, s hogy az agg főpásztort*

31 Uo. 109.

32 Veszprém, 1883. júl. 29. 3.

33 Zákonyi F.: i. m. 404.

34 Idézi: Zákonyi F.: i. m. 403.

35 Lichtneckert A.: A balatonfüredi fürdőbizottság i. m. 183.

36 Itt hunyt el 1915-ben.

*megkíméljék a fárasztó hajóúttól, a kormány megengedte, hogy szalonkocsiját a még meg sem nyílt vonalon vontassák Balatonfüredre.*³⁷

HONNAN ÉS KIK: A VENDÉGSEREG ÖSSZETÉTELE

E ponton érdemes kitérni arra, hogy a vasútnak a füredi vendégsereggyakorlatára vajon tetten érhető-e, ha a fürdővendégek lakóhely szerinti megoszlását vizsgáljuk. A valamennyi hivatalosan bejelentkezett fürdővendég nevét tartalmazó fürdőlisták alapján az 1840-es évek elejétől lehet statisztikát készíteni erről.³⁸ Az Országos Széchényi Könyvtárban található az 1840., az 1852., az 1857., az 1863., az 1868., az 1869. és az 1872. év listája.³⁹ Az OSZK Mikrofilmtárában őrzik az 1884., az 1908. és az 1916. évi listákról készült felvételeket.⁴⁰ Az 1841. évi lista a balatonfüredi Városi Helytörténeti Gyűjteményben található meg,⁴¹ míg az 1844., 1845. és 1846. évi fürdőlisták lelőhelye a Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára.⁴² 1840 és 1916 között minden vizsgált évben Pest-Buda (Budapest) lakosai közül került ki a legtöbb fürdővendég. Ez nem szorul különösebb magyarázatra, természetes, hogy – a kor viszonyai között – a Füreddel már a postakocsi révén is kedvező közlekedési összeköttetésben levő, rohamosan fejlődő, széles polgári, kereskedő-, hivatalnok-i rétegnek otthont és munkát adó Pest-Buda (Budapest) lakói közül élveztek legtöbbször a Füred nyújtotta örömeket.⁴³

Füred viszont mégis regionális jellegű fürdő volt a 19. század derekán. Ez a lokális jelleg pedig a kiegyezést követő években ugyan csökkenőben volt, de igazán csak a 20. század elején mutatható ki mélyrehatóbb változás. A vizsgált évek közül a legtöbb vendéget adó települések listáján például 1916 kivételével valamennyi évben a Füredhez közeli Veszprém neve olvasható a második helyen Pest-Buda (Budapest) után. Ha azt vesszük figyelembe, melyek azok a te-

37 Idézi: *Zákonyi F.*: i. m. 404.

38 Magam az 1910-es évekkel bezárólag készítettem ilyeneket, így az alábbiakban az 1840-es évektől az 1910-es évekig terjedő időszakot vizsgálom.

39 Országos Széchényi Könyvtár (Budapest; = OSZK) P. 28. 124/1840, 1852, 1857, 1863, 1868, 1869, 1872. Balatonfüredi fürdőlisták.

40 OSZK FM3. Mikrofilmtár. 5575/1. Balatonfüredi fürdőlisták.

41 Városi Helytörténeti Gyűjtemény (Balatonfüred).

42 Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára (Zalaegerszeg) IV. 1. b. Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. 1845:752, 4881, 4567. Balatonfüredi fürdőlisták.

43 A fürdőlisták vizsgálatának eredményei: *Katona Cs.*: A magyar beau monde i. m.

lepülések, ahonnan legalább harmincan érkeztek Füredre az egyes években, akkor a következő eredményt kapjuk: 1840-ben hat, 1841-ben kilenc, 1857-ben hét, 1861-ben kettő, 1862-ben három, 1863-ban hat, 1868-ban hat, míg 1869-ben ugyancsak hat az ilyen települések száma. Pest-Buda és Bécs (e két nagyváros) kivételével valamennyi dunántúli: Székesfehérvár, Pápa, Győr, Nagykanizsa stb.

Különösen az 1840-es, de még az 1850-es és 1860-as évek közepén is a legtöbb kisebb település, ahonnan mintegy ketten-hárman felkeresték Füredet, a Dunántúlról, még pontosabban annak néhány megyéjéből kerül ki: Zala, Veszprém, Vas, Fejér, Somogy, Tolna. Az 1840. és 1841. évek adatait összesítve csak elvétve található a legtöbb vendéget adó települések között olyan, amely nem ezekben a megyékben, de legalábbis nem a Dunántúlon található: 1840-ben Szeged, Nagyvárad, Zombor és Roglatica, 1841-ben pedig Temesvár, Kalocsa és Szeged jelentette a gyér számú kivételt.

A legtöbb vendéget adó néhány város esetében tehát döntő tényezőnek bizonyult a közelség, ám a közlekedési (azaz: vasúti) viszonyok javulásával ennek jelentősége csökkenni látszott. A kiegyezés után a néhány nagyobb dunántúli város fent elemzett fölénye apadóban volt, és a távolabbi településekről érkezett vendégek száma nem szakadt le annyira mögöttük. A kisebb dunántúli településeket fokozatosan felváltották más országrészek népesebb, polgárosultabb városai. A Füredtől távolabb eső országrészek települései közül első sorban egy jól behatárolható, nagyjából a mai Magyarország délkeleti határa mentén fekvő, félhold alakú terület nagyobb városaiból keresték fel többen Füredet. Bács-Bodrog, Csongrád, Temes, Arad, Bihar stb. megyék hagyományos jelentőségű, nagy múltú városai, így Szabadka, Zombor, Eszék, Szeged, Temesvár, Arad, Debrecen, Nagyvárad sorolhatók ide. Ezek pozíciója az évek során mindinkább erősödött (kivéve a bácskai és bánáti városokat). Ennek megfelelően a harmincnál kevesebb, de tíznél több fürdővendéget adó települések listáján a legtöbb vendéget adó néhány város (Pest-Buda, Bécs, valamint Győr, Székesfehérvár, Pápa stb.) mögött már 1857-ben is ott található Miskolc, Abony, Nagyvárad, Temesvár és Arad, 1861-ben Szabadka, Nagyvárad, Debrecen, Szeged, Temesvár, Belgrád, 1862-ben Nagyvárad, Arad, Debrecen, 1863-ban Nagyvárad, Arad, Eger, Nagykőrös, 1868-ban Arad, Szabadka, Kecskemét, Békéscsaba, Pancsova, 1869-ben pedig Arad, Szeged, Debrecen, Nagyvárad, Eger.

Ez a fent vázolt tendencia a későbbiek során erősödött. A 20. század elejének adatait vizsgálva egyértelmű, hogy Füred regionális vonzáskörű fürdőből egyre inkább egy bizonyos társadalmi réteg, a városlakó felső- és középpolgár-

ság fürdőjévé vált. Ezt az 1908. és 1916. év adatai érzékletesen szemléltetik. Előbbi évben Kassa az ötödik, Kolozsvár a hatodik, míg utóbbiban Kolozsvár a harmadik, Kassa pedig újfent az ötödik legtöbb füredi fürdővendéget kibocsátó település volt. Egyikről sem mondható el, hogy Füred közvetlen vonzáskörzetéhez tartozott volna. Az ellenben igen, hogy az anyagilag is stabil polgárság bázisai voltak.

Nem szabad megfeledkezni ugyanakkor Füred konkurencijáról sem: a Felföldön, a Délvidéken, Erdélyben egyaránt voltak igen népszerű és jeles fürdőhelyek, amelyek a környék lakói számára Fürednél könnyebben elérhetőek voltak. Ahogy az utazási kedv és lehetőség izmosodott, a vasút nyújtotta kényelem hatására az emberek szívesebben kerekedtek fel távolabbi vidékek – és így fürdők – megismerésére is. Így a Füredet övező dunántúli megyékből is mind többen utaztak távolabbra fürdőzni, és nem csupán országon belül, de külhonba is, főleg Ausztriába, valamint Cseh- és Morvaországba. A külföldi fürdők elszívó hatását viszont Füred képtelen volt ellensúlyozni: végső soron megrekedt azon a szinten, ahol a Monarchia nem magyar koronához tartozó részeinek középszerű fürdői álltak. Petneki Áron mutatott rá, hogy „a legnagyobb magyarországi fürdőhelyek többé-kevésbé ugyanabba a kategóriába tartoztak, mint a cseh és osztrák középmezőny”.⁴⁴ Ezzel az elmaradással a hazai szakemberek is tisztában voltak. Nem véletlen, hogy Écsy fürdőigazgató 1854 őszén tanulmányútra indulva kereste fel például Vöslau, Karlsbad, Franzensbad (ma: Františkovy Lázně, Csehország) és Marienbad (ma: Mariánské Lázně, Csehország) fürdőit.⁴⁵ Ám a Petneki megállapításában tükröződő jelenség a későbbiekben sem változott meg. Egyetlen kiragadott példa – egy vendégforgalmat mutató statisztika – is alátámasztja ezt. 1870-ben Karlsbad 13 549, Baden bei Wien 9017, Teplitz (ma: Teplice, Csehország) 6506, Franzensbad 6210, Marienbad 6148, Ischl 4471 vendéget fogadott. Ugyanakkor Füred vendégeinek száma csupán 2160 fő volt – amivel legalább az 1264 főt fogadó Gasteint megelőzte. A legnagyobb vendégforgalmat Magyarországon egyébként Herkulesfürdő bonyolította le a tárgyévben, 1870-ben, 4252 látogatója révén.⁴⁶

Összességében Füred regionális arculata fokozatosan halványodott, ami- ben megvolt a maga szerepe a vasútnak is azáltal, hogy fokozatosan behálózta az ország egészét és megközelíthetőbbé tette a fürdőhelyet. Nyilván nem fe-

44 *Petneki Áron*: Műzsák szabadságon. Az idő múlásának kultúrtörténete a magyarországi fürdőhelyeken (1815–1848). *Helikon* 37. (1991) 241.

45 *Daday András*: Az első magyar fürdőügyi tanulmányút. Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei, 1956. Bp., 1956. 107.

46 *Konek S.*: i. m. 50–51.

ledkezhünk el arról sem, hogy egyes vasúttársaságok kedvezményt adtak a füredi utazáshoz, például a kassa–oderbergi.⁴⁷ Mindez azonban nem önmagában figyelemre méltó tényező, hanem elsősorban azért érdekes, mert a 20. század elejére a fürdőhely mikrotársadalmának szövete is átalakult, amiben a közlekedés javulása is szerepet játszott. A reformkorban még jobbra dunántúli nemesek és pest-budai kereskedők fémjelezte fürdőhelyből a városlakó kereskedők, iparvállalkozók, értelmiségiek, hivatalnokok, leegyszerűsítve a polgárság, a középrétegek fürdőjévé lett.⁴⁸ Ehhez járult hozzá a javuló közlekedés, de az összetett és bonyolult folyamat értelemszerűen több okra vezethető vissza. A füredi árakat csupán biztos anyagi háttérrel lehetett megfizetni, és a megújuló társadalmi rend változásai – dacára a továbbra is nyűgként cipelt egyes feudális eredetű kiváltságoknak – elsősorban a városlakók már említett, polgári rétegét emelték fel, a kereslet és a kínálat mindinkább az ő esetükben közelített egymáshoz. Nem szabad figyelmen kívül hagyni a mentális tényezőt sem. A fürdő, polgárisult intézmény lévén, létesítményeivel is egyre inkább a polgárság igényeinek felelt meg. Nehéz lenne vitatni, hogy ez tudatos törekvés hozadékaként is értékelhető. Ahogy Orzovenszky Károly fogalmazott: *„Hogy B[alaton]Füredet azon színvonalra emeljük, melyet az előhaladt polgárosultság, finomult ízlés és életmód igényel, errenézve élénken meg vagyunk győződve: hogy a létező gyógyerőket fokozni, a kényelem és társalmi átalakulás kívánalmainak megfelelni legelső feladatunk.”*⁴⁹

47 *Lichtneckert A.*: A balatonfüredi fürdőbizottság i. m. 109.

48 A fürdővendégek társadalmi összetételével foglalkozott például: *Kósa László*: A fürdővendégek társadalmi összetétele a kiegyezés kori Magyarországon. In: A hétköznapok historikuma. Szerk. Dusnoki-Draskovich József–Erdész Ádám. Békés Megyei Levéltár, Gyula, 1997. (Körösök Vidéke 5.) 76–108.

49 *Orzovenszky Károly*: Orvosi jelentés 1856-ki Balaton-Füredi fürdő-évszokról. Lampel Róbert, Pest, 1857. 1.

MELEGA MIKLÓS

SZENT MÁRTON HAZATÉR

AZ 1913. ÉVI EREKLYEÁTVITEL ÚTJA

1912 elején Mikes János gróf személyében új püspök vette át a Szombathelyi Egyházmegye vezetését. A főpásztor első intézkedései egyikeként még ebben az évben kezdeményezte, hogy Szent Mártonnak – a püspöki székváros helyén egykor létezett római település, Savaria jeles szülőttének – ereklyéjét hozzák Szombathelyre és helyezték el a székesegyházban. A püspök törekvése arra irányult, hogy az egyházmegye védőszentje ne csak szellemében, hanem testi valójában is jelen legyen szülőföldjén, és az ereklye révén a székesegyház Szent Márton-oltára zarándokhellyé válhasson.

A SZENT MÁRTON-EREKLYE HAZAHOZATALÁNAK ELŐZMÉNYEI

1912 decemberében Mikes János püspök levelet írt a szent relikviáit őrző tours-i érsekségnek, az ereklyék egy részének átengedését kérelmezve. Januári válaszlevelükben a tours-iak kijelentették, hogy a szülőváros kérését méltányolva hajlandók nagy becsben tartott kincsüket megosztani a szombathelyi hívőkkel. A kedvező hír hallatán a megyéspüspök elhatározta, hogy az ereklyét ünnepélyes külsőségek közepette helyezik majd el a székesegyház Szent Márton-oltárán, s e célra egy díszes hermát is készíttetnek. Tervbe vették továbbá, hogy az eseményre időzítve megjelentetik Szent Márton életrajzát is, hogy alaposabban megismertessék a hívőkkel a szent életét. A teendők megszervezésére a püspök életre hívott egy négytagú előkészítő bizottságot, dr. Tóth József és dr. Tauber Sándor kanonokok, dr. Gaál Sándor apátplebános és dr. Rogács Ferenc püspöki titkár közreműködésével.¹

1 Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár (továbbiakban: SZEL) Acta Cancellariae (továbbiakban: AC) 965/1913.; SZEL Püspöki körlevelek (továbbiakban: körl.) 1913. VI. (965.), XI. (2775.);

Az ereklye átadását június 8-ra időzítették, ami a tours-iak egyik nagy nyári ünnepének számított, amikor Szent Márton püspökké szentelésének évfordulójáról emlékeztek meg. Az időpont kitűzését követően Szombathelyen azonnal nekiláttak a relikvia fogadása alkalmából rendezendő ünneppsorozat előkészítésének. A szervezőbizottság április 6-án a püspök vezetésével tartotta meg első ülését, amelyen megállapodásra jutottak az ünnepség főbb állomásait, illetve a felvonulás útvonalát és lebonyolítását illetően. A Tours-ba kiutazó delegáció útjának megszervezésével dr. Rogács Ferenc püspöki titkárt bízták meg.²

A DELEGÁCIÓ ZARÁNDOKÚTJA

Az 1913. május 23-án útnak indított nyolctagú küldöttséget dr. Tauber Sándor kanonok, Wallner József esperes, dr. Rogács Ferenc püspöki titkár, Szabó Kálmán, Szamálovics Ferenc és Tüll Géza plébánosok, továbbá Kühár István káplán, valamint a *Szombathelyi Újság* főszerkesztője, Csemesz János alkotta. A hosszúra nyúló, egyúttal lelki felkészülést is biztosító zarándoklat jellegű utazás résztvevői Bécsújhelyen át először Velencébe utaztak, ahol három napig időztek. Innen Padova, Milánó és Genova érintésével Szent Márton szigete, az Insula Gallinaria felé vették útjukat, ahol Márton egykor két évet töltött remeteségben. Rogács Ferenc és Csemesz János egy kalandos tengeri átkelést követően romantikus hangulatban barangolta be a szigetet. A küldöttség tagjai ezután Marseille-en át a híres Szűz Mária-kegyhelyre, Lourdes-ba érkeztek,

---

Szent Márton ereklyéinek hazahozatala. Szombathelyi Újság (továbbiakban: SZÚ) 1913. febr. 9. 3.; A szent ereklye megszerzése. SZÚ 1913. jún. 15. 9.; *Csemesz János*: Szent Márton ereklyéinek hazahozatala. Martineum, Szombathely, 1913. [Reprint: Szombathely, 2013.] 5–11.; *Meszélyi Antal*: Szent Márton püspök életútja. In: A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve, 1777–1977. Szerk. Fábán Árpád–Sill Ferenc. Szombathelyi Egyházmegyei Hatóság, Szombathely, 1977. 119.; A szombathelyi egyházmegye története. 3. köt. Szerk. Géfin Gyula. Martineum, Szombathely, 1935. 269.; *Székely László*: Emlékezés Mikes János gróf szombathelyi megyéspüspökről. Magyar Nyugat, Vasszilvágy, 2009. 89. (A Magyar Nyugat Történeti Kiskönyvtára 11.); <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/brenou.html> (megtekintés időpontja: 2010. augusztus 12.).

2 Szent Márton ereklyéi. SZÚ 1913. ápr. 2. 4.; Szent Márton ereklyéinek hazahozatala. SZÚ 1913. ápr. 8. 1.; Zarándoklat Toursba. SZÚ 1913. ápr. 29. 4.; Elindultak sz. Márton ereklyéiért. SZÚ 1913. máj. 24. 3.; Küldöttség ment a Szent Márton ereklyéért. Vasmegeyi Napló (továbbiakban: VN) 1913. máj. 24. 3.; Szent Márton ünnepek Toursban. SZÚ 1913. jún. 1. 5.; A szent ereklye megszerzése. SZÚ 1913. jún. 15. 9.; *Csemesz J.*: i. m. 11–52.

ahol három napot töltöttek imádságba mélyülten. Következő állomásként Szent Márton életének egyik jelentős helyszínén, Poitiers városában álltak meg, majd látogatást tettek a közeli Ligugé-ben, ahol a szent annak idején szerzetesi közösséget alapított.³

A delegáció június 6-án érkezett meg Tours-ba, itt Joseph-Marie-François-Xavier Métreau püspök,⁴ apostoli adminisztrátor fogadta a magyar vendégeket. Szombathely várost a Párizsban élő Gotthard István képviselte, aki Brenner Tóbiás polgármester személyes kérésére utazott a helyszínre. Az ereklye átadására június 8-án, ünnepélyes külsőségek között került sor a Szent Márton-bazilikában. A 10 órás szentmisét a szombathelyi küldöttség vezetője, dr. Tauber Sándor kanonok celebrálta, Bataille érseki helynök és Tours teljes papságának jelenlétében. A mise végeztével a zsúfolásig megtelt templomban Mgr. Métreau, az ereklyék őre átadta a szent koponyacsontjának egy darabját, amit a küldöttség tagjai egy ezüstdobozba helyeztek. A delegáció tagjai ezt követően az altemplomban a szent sírjánál imádkoztak. Délután a Tours szomszédságában fekvő Marmoutier-ben, a Márton által alapított kolostorban folytatódott a program. Itt az érsek vezetése mellett sok ezer hívő részvételével ünnepi körmenetben hordozták körül az ereklyét, abból a kolostorból kiindulva, ahol a szent tanítványaival együtt szerzetesként élt, még püspökké választása előtt. A felvonulásra a kolostor kertjében került sor, mert a francia forradalom „vívmányaként” a köztereken és az utcákon nem lehetett egyházi rendezvényt, vallásos „demonstrációt” tartani (*1. kép*). A tours-iak ezzel a nagyszabású körmenettel búcsúztak el az átadott ereklyétől, majd elköszöntek a nagy szeretettel és tisztelettel körülvett magyar delegációtól, amely ezután a Párizs–München–Bécs útvonalon tért haza.⁵

3 Lásd az előző jegyzetben felsorolt újságcikkeket.

4 Szent Márton – szülőföldjén. SZÚ 1913. jún. 17. 4.; <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bmetr.html> (megtekintés időpontja: 2010. augusztus 12.).

5 Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL VaML) Szombathely Város Polgármestere iratai (továbbiakban: SZV Pg.) Közigazgatási iratok (továbbiakban: Közig. ir.) I. 2083/1913.; *Mihályi Ákos*: A nyilvános istentisztelet. Egyetemi előadások a lelkipáztorkodástan köréből. Stephaneum, Bp., 1916. 608.; A Szent Márton ünnep. SZÚ 1913. jún. 10. 1.; Szent Márton ereklyéinek átvétele. A toursi ünnepek. SZÚ 1913. jún. 15. 6–8.; Marmoutier. SZÚ 1913. jún. 22. 5–7.; *Csempesz J.*: i. m. 52–85.

Marmoutier.

Szent Márton ara kilyértájs Turban.

Öt-hat héttel ezelőtt bizony kevesen ismerték ezt a nevet, amely most a sz. Márton ünnepének névén egyházmegyei ünnepségre mondhatjuk, országjárásra is merésztől lett. A nagy pápák szent magányának „Jevikény elvonulásihelyének” helye volt hajdan, ahonnan az Evangélium erjéje erős öntötte a helyekbe ha talmas szával és szent példával — most pedig gazdag emlékeztetéseinek inspiráló ereje bájos helye. Miket most is különösen érdekel a kedves Marmoutier, mert az. Márton ereklyéinek ádalmi alkalmával az ünnepségek egy része itt folyt le páratlan kedél fényvel, helyi melegséggel és oly dródt szerepek részvételével, hogy méltán egy tekintetűlök ezt a fölséges manifestációt, hogy az egész leirsi egyházmegye becsúszik az. Márton ereklyéinek azon részétől, amely most már székesgyháznak kincsévé lett.

Marmoutier az ókeresztény korban, mintegy három kilométernyire fekszik Toursól, amely akkor kis városka volt; későbbül a mostani székesgyház köz-

A marmoutieri lényeset.

A marmoutieri lényeset.

A leirsi káptalok a kerli állé szűt.

ről elferülő városból foglalt magában. Marmoutier egyelőre teljesen őszere van építve Toursól és a szűri villamos közlekedés kedél őszere vele. Egyik oldalán magas hegyek, meredek sziklafalak, kőfalak, a másik oldalán a kanyargó Loire határolja. A sziklafalakban barlangok, mélyedések, sőt valóban barlang lakók vannak. Ezeknek csak azon mindegyike az ókeresztény kor legelső emlékeivel ékes.

Megilletésével áll az ember alban a sziklába vjt román stílusú, komoly hangulatú kis kápolnában, amelynek oldalán a nagy román-pápák oly sokszor megtalálta a legparább álomát. A kápolna hívés csendjében melegen szával az emlékezés. Nem melege tőle egy keresztűri székelyvágyom a „szent szent dicsőítés” (a hét ólévő szent) feketébe, majd helyébe atáncok, szűri kápolnában bevett lényes jöhet sírjuk látszik. Bent a barlangok homályos mélyén, nyirkos sziklafalak pe-

A szombathelyi káptalok Turban Babilis káptalok az L'Abbe Durandoy árszámjának.

lindák boltosán alát az. Márton emlékét nagy szűri az falirakások, amelyek komolyan tekintenek át a hőpályát Loire-on a modern Tours palatostorona.

A sziklák fölöttében kisebb házak viláks és kertek között levél el óriási nagyúrg alakban az

„Ereke líce Saint-Grégoire-nak, ennek a hatalmas kátholikus iskolának pompás nagy kertje. Velemények, gyümölcsösök, ligetek, rétek váltakoznak benne székes, gondoskodó utakkal. Délkeleti sarokban impozáns épületű meg emlékező káptalok a gyönyörű görögös templommal.

Az iskola igen jónevű középiskola. Tízévi kara kitűnő egyházi férfiakból van ókeresztényit. A modern pedagógia minden eszköze gazdag felszerelésben áll rendelkezésükre. A győzelem kerli alkalmas helyein nagy és kis tornások a nemes sportok minden ágát űnik. A tanárok egyelőre velték órákat, míg jöttökkel is részt vesznek és a calligó, vidám tekintetű, tiszta arcú kedves fiúk igazi gyermeki szeretettel veszik körül őket, akik ill a sz. Márton fölöttében csodában, lényes nélkül. Ittélők melege szeretettel áprakodnak a nagy pápák munkáját — a modern élet viszonyaihoz által marva — folytatni.

Ez az iskola annakelölre szeretés iskolá volt, a barabok tan-

1. kép. A Szombathelyi Újság beszámolója a magyar küldöttség zarándokútjának egyik állomásáról

A SZOMBATHELYI ÜNNEPSÉG SZERVEZÉSE

Mindeközben Szombathelyen már javában folytak a grandiózusnak ígérkező ünnepség előkészületei. A rendezvény megszervezése és lebonyolítása olyan nagyságrendű feladatnak számított, hogy arra a püspökség egymaga nem vállalkozhatott. Az egyháznak nem állt rendelkezésére megfelelő létszámú és kellő gyakorlati tapasztalattal rendelkező apparátus, amely a feladatot önállóan magára vállalhatta volna. A szervezők ugyan joggal számíthattak a helyi társadalom jól működő civil mozgalmaira is, amelyek képesek voltak saját tagságuk részvételének öntevékeny megszervezésére, a rendezvény sikerének záloga azonban a világi hatóságokkal megvalósuló együttműködésben rejlett. A püspökség nyilván azért is tudatosan törekedett a világi segítők bevonására, hogy sikerüljön széles tömegeket megszólítani, és az esemény ne maradjon az egyház belügye, hanem osztársadalmi ünnep szintjére emelkedjen.

A szertartás liturgikus rendjét a püspökség határozta meg, az ereklyés körmenetekre vonatkozó speciális egyházi előírások alapján. Az ereklyék átvitele (*translatione sacrarum reliquiarum*) egy sajátos típust képviselt a körmenetek között, amelynek eredete még az őskeresztényi időkre vezethető vissza. Ekkor vált szokássá, hogy az újonnan épített templomokba ünnepélyes menetben vitték be az egyház vértanúinak és szentjeinek relikviáit, hogy ott azokat az oltárköben vagy az oltáron elhelyezzék. Az egyház tehát a rituálé megkötései alapján megszabta a körmenet rendjét, míg jórészt a világi hatóságokra várt az ünnepi külsőségek megteremtésének és a program forgatókönyv szerinti lebonyolításának feladata.⁶

A püspök kinevezte, klerikusokból álló négytagú grémium mellett ezért egy másik, világiak bevonásával kibővített szervezőbizottságot is alakítottak, amelynek tagja volt Herbst Géza alispán, Brenner Tóbiás szombathelyi polgármester, valamint több vezető beosztású városi és megyei tisztségviselő, illetve a helyi intelligenciát képviselő tanárok, orvosok és ügyvédek. Ez a választmány április végén tartotta első ülését, amelyen több albizottságot alakítottak a meghívandó szervezetekkel történő kapcsolattartásra, külön-külön a püspökökkel és káptalanokkal, a világi hatóságokkal, a katonasággal, a megyei és városi képviselő-testületekkel, a prominens előkelőségekkel és kegyurakkal, az iskolákkal, az egyesületekkel, illetve a hitbuzgalmi társulatokkal. Vas és Zala vármegyék fő- és alispánjainak, valamint Szombathely, Kőszeg és Zalaeger-

6 SZEL körl. 1913. VI. (965.), XI. (2775.); Szent Márton ereklyéinek hazahozatala. SZÚ 1913. ápr. 8. 1.; *Mihályfi Á.*: i. m. 607–608.

szeg városok polgármestereinek Horváth István címzetes püspök, püspöki helynök küldött meghívólevelet.⁷

Az első meghívók szétküldése után az egész megye megmozdult, és lázas munka kezdődött a jó egy hónappal később esedékes ünnepség előkészítésére. Az egyházi szervek gondoskodtak a dunántúli káptalanok meginvitálásáról, valamint a szombathelyi, kőszegi, körmendi és zalaegerszegi katonai alakulatok parancsnokságának értesítéséről. A szervezőmunkából a világi hatóságok is tevékenyen kivették részüket. Herbst Géza alispán Vas vármegye törvényhatósági bizottságának tagjait és a szomszédos Zala vármegye képviselőit igyekezett mozgósítani. Brenner Tóbiás szombathelyi polgármester a városházára hívott össze értekezletet a tanácsnokok, az ipartestület, a tűzoltóság, az aggharcosok és hadirokkantak, a katolikus legényegylet, a keresztény munkásegylet vezetőinek részvételével, akik vállalták, hogy megszervezik saját tagságukat és a résztvevők pontos névsorát megküldik a polgármesteri hivatalnak. A város iskolaigazgatói is tanácskozássra ültek össze, ahol megállapodtak abban, hogy a tanulóifjúság milyen sorrendben vesz majd részt a felvonuláson.⁸

A szervezőbizottság májusi ülésén meghallgatták a kiküldött albizottságok jelentéseit és véglegesítették az ünnepnap programját, a körmenet rendjét.⁹ A hónap végén meghívót küldtek szét az egyesületek és testületek vezetőinek. A részvételi szándékról és a létszámadatokról a bizottság május végéig kért visszajelzést.¹⁰ Mikes János püspök a hónap végén főpásztori körlevélben tájékoztatta az egyházmegye híveit a készülődő ünnepségről. A folyamatosan érkező visszajelzések alapján a rendezőbizottság május 26-i ülésén már előzetes adatokkal is rendelkeztek a részt vevő szervezetek, egyesületek listájáról és a várható létszámról, de a vidéki plébániák is nagy zarándokcsoportokat jelentettek be.

7 MNL VaML Vas vármegye alispánjának iratai (továbbiakban: Alisp.). Közig. ir. IV. 9450/1913.; MNL VaML SZV Pg. Közig. ir. I. 2093/1913.; MNL VaML Vas vármegye főispánjának iratai. Általános iratok. 278/1913.; SZEL AC 2483-2487/1913.; SZEL körl. 1913. VI. (965.), XI. (2775.); A Szt. Márton ereklye bizottság ülése. SZÚ 1913. ápr. 24. 4.; Szent Márton ereklyéje Szombathelyen. Készülődés az egyházmegye nagy ünnepére. SZÚ 1913. ápr. 30. 3-4.; Sz. Márton ereklyéi. A párisi magyarok meghívása. SZÚ 1913. máj. 7. 1-2.

8 SZEL Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalan levéltára. Káptalani jegyzőkönyvek. 62-65., 72-73/1913.; SZEL AC 2701-2708/1913.; MNL VaML Alisp. Közig. ir. IV. 9450/1913.; MNL VaML SZV Pg. Közig. ir. I. 2093/1913.; Készülődés Szent Márton ünnepére. Értekezlet a városban. SZÚ 1913. máj. 9. 1.; A Szent Márton ünnep előkészítése. VN 1913. máj. 9. 2.; Szent Márton ereklyéi. Készülődések az ünnepségre. SZÚ 1913. máj. 14. 1.

9 Szent Márton ereklyéi. Készülődések az ünnepségre. SZÚ 1913. máj. 14. 1.

10 Meghívó a szent Márton ünnepre. SZÚ 1913. máj. 21. 2.

1913 júniusának elejére nyilvánvalóvá vált, hogy soha nem látott méretű érdeklődéssel, legalább 15–20 ezres tömeg megjelenésével kell számolni.¹¹

A technikai szervezőmunkát a világi hatóságok részéről dr. Ujváry Ede városi tanácsos, későbbi polgármester hangolta össze. Az ünnepségeket szervező nagybizottság június 9-én tartotta utolsó ülését, ahol elfogadták az Ujváry tanácsos által előterjesztett végleges, apró részletekig kidolgozott programtervet. A rendezvény hivatalos menetrendjét június 9-én, nyomtatott hirdetményeken és a helyi sajtó útján tették közzé (2. kép). A résztvevők felsorakozásának helyszínéül a Szent Márton utcát, illetve a domonkosok temploma előtti teret jelölték ki, ahová a klérus, a katonaság, a testületek és egyesületek a Fő tér irányából, az iskolások a Vörösmarty Mihály utcán át, míg a vidéki és helyi hívek a vasútállomás felől vonulhattak fel. A résztvevők minden csoportja számára elkülönített gyülekezőhely állt rendelkezésre, amelyeket megszámozott díszes virágoszlopok jelöltek ki. A szervezők felvették a kapcsolatot a vasúti társaságokkal, hogy a zavartalan utasforgalom érdekében több kocsival közlekedtessék a szerelvényeket és mentesítő vonatokat indítsanak. A vidéki zarándokok fogadására rendezőket vezényeltek a vasúti pályaudvarra, akik az érkező csoportok eligazításáról, gyülekezési helyekre irányításáról gondoskodtak. Időközben elkészült az ereklye méltó elhelyezésére szolgáló herma is, amelynek tervezésére és kivitelezésére Mikes János püspök a kor egyik elismert szobrászművészt, a szombathelyi születésű Tóth Istvánt kérte fel.¹²

AZ ÜNNEPI HELYSZÍNEK ELŐKÉSZÍTÉSE

A körmenet által érintett utcák és terek gallyakkal, virágokkal történő ékesítése ősi szokás volt az egyházban, sőt a rituálé is rendelkezett a vonulási útvonalak tisztán tartásáról, és javasolta a házak feldíszítését virágokkal és szőnyegek-

11 SZEL körl. 1913. XI. (2775.); SZEL AC 3083/1913.; A szent Márton ünnepségek előkészületei. SZÚ 1913. máj. 22. 4.; Főpásztori szózat a szent Márton ünnepségekről. SZÚ 1913. máj. 25. 7.; Készülődés az egyházmegye ünnepére. SZÚ 1913. máj. 27. 3.; A szt. Márton ünnep résztvevői. SZÚ 1913. jún. 8. 7.

12 MNL VaML SZV Pg. Közig ir. I. 2517/1913.; SZEL körl. 1913. XI. (2775.); Szent Márton ereklyéinek hazahozatala. SZÚ 1913. febr. 9. 3.; A szent Márton ünnepségek előkészületei. SZÚ 1913. máj. 22. 4.; Értesítés a sz. Márton-ünnepre zarándoklókhoz. SZÚ 1913. jún. 8. 9.; A Szent Márton ünnep. SZÚ 1913. jún. 10. 1–2.; A Szent Márton ünnep előkészületei. SZÚ 1913. jún. 13. 2.; Hírek. SZÚ 1913. jún. 14. 4.; Szent Márton – szülőföldjén. SZÚ 1913. jún. 17. 7.; *Székely L.*: i. m. 90.

Szent Márton ünnepség sorrendje.

14-én, szombaton este fél 9 órától 9 óráig az összes templomban harangzúgás szent Márton tiszteletére.

9-ől fél tízig térzene a székesegyház előtt.

Ugyanezen időben (fél 9 fél 10 óráig) a Templom- és Széchenyi-téren levő községi- és magánépületek kivilágítása.

A résztvevő testületek sorakozása.

15-én, vasárnap reggel fél 8 órától negyed 10 óráig az ünnepi körmenetben résztvevő hatóságok, testületek, intézetek, tanulóifjúság és hívők felvonulása a Szentmárton-utcai gyülekezőhelyre, ahova úgy a helybeli, mint a vidéki tanuló ifjúság az alább megjelölt sorrend szerint a Gyár-utcában sorakozván, a Söptei- és Vörösmarty-utcán át, a papság, a katonai hatóságok, a szombathelyi testületek és egyesületek dalosköriek az Erzsébet királyné-utca felől a Szentmárton-utcán át, a helybeli és vidéki hívek arenázzák vezetésével, a Petőfi-utcán át vonulnak föl. A kocsin érkezők csak az Erzsébet királyné-utca felől vonulhatnak fel. A kocsi a Szentmárton-utca uttestjén a Szent Márton-kut és a temető közötti részen állnak meg és a leszállás után a Nádásdy-utcán és a Széll Kálmán-utcán át távoznak. Negyed 10 óra után a Szentmárton-utcaiban kocsival közlekedni nem szabad.

Gyülekezés.

Gyülekező hely. A papság, a szent Domonkos-rend templomában, a dalosok a temető mellett, Vas- és Zalamegye törvényhatósági bizottságának, Köszeg és Zalamegye városok képviselőtestületeinek, a katonai és világi hatóságoknak és hivataloknak, az ügyvédi kamarának képviselői, a kegyurak és egyéb világi méltóságok a szent Márton kutja mellett, az 1. és 2. virágos oszlop között; Szombathely r. t. város képviselőtestülete a szent Márton kutja és a templom kerítése között a zárda udvarának kapuja előtt, a kath. sajtó-bölgyszövetség a Jókai-nőgyűlés, a szent Domonkos III. rend nőtagjai, a sz. Erzsébet-egylet, a sz. Ferenc III. rend férfi- és nőtagjai és a szent

Vince-egyesület a 2. és 3. oszlop között; az ipartestület a 3. és 4. oszlop között; a kath. kör, a kath. legényegyesület, a ker. fogy. szövetség a 4. és 5. oszlop között; a ker. munkásegysége a 5. és 6. oszlop között; a rokkant munkások egyesülete a 6. és 7. oszlop között; a szombathelyi önk. tűzoltó-egylet; a 7. és 9. oszlop között; a vasvármegyei aggharcos egyesület a 9. és 11. oszlop között; a tanulóifjúság a temetőtől az Ungár-malomig az uttesten, a diszszázad a Nigsty-telegen, a szombathelyi plébánia hívei a Temető-utcában, a vidékről jött hívők a Szentmárton-utca egyéb részein a megérkezés sorrendjében, a rendezők által kijelölt helyeken állnak fel.

A körmenet

A körmenet fél 10 órakor indul meg. Az indulást harangszóval és kürttel jelzik.

A körmenetben résztvevők a következő rend szerint sorakoznak:

1. A diszszázad.
2. A tanulóifjúság.
3. Szombathely város plébánosa.
4. A dalos körök.
5. A virágot szőő leányok.
6. Az ereklyét vivő diszkoeci.
7. A papság.
8. Szombathely város képviselőtestülete.
9. A törvényhatóságok, Köszeg és Zalamegye r. t. városok, a katonai és világi hatóságok és hivatalok, az ügyvédi kamara képviselői, kegyurak és egyéb világi méltóságok.
10. A női egyesületek.
11. A szent Ferenc III. rend férfi tagjai és a szent Vince egyesület.
12. Az ipartestület.
13. Kath. kör, kath. legényegyesület, ker. fogy. szöv., ker. munkásegysége, kath. népszövetség.
14. A rokkant munkások egyesülete.
15. Az önk. tűzoltó egylet.
16. A vasvármegyei aggharcos egyesület.
17. A kath. hívők zászlók alatt a rendezőség által kijelölendő sorrendben.
18. Diszszázad.

A menetben a tanulóifjúság és a hívők nyolcas, a többiek négyes sorokban, lépést tartva, haladnak.

A székesegyházban.

A körmenet a Szentmárton- és Erzsébet királyné-utca déli felén, a Horváth Boldizsár-tér nyugati felén és a Berzsenyi Dániel-utcán keresztül a székesegyház elé vonul, ahol a diszszázad, a tanulóifjúság, a dalosok, és virágszőő leányok megállnak, a 7—18. alattiak pedig bevonulnak a templomba. A tanuló ifjúság a vármegye- és városház és a székesegyház előtti téren, a püspöki palota, a papnevelő intézet, Hagelné-féle meg a prépost-ház (Tulok kanonok ur lakása) foglal helyet és a körmenet végeztével rendben eltávozik. A körmenet idejére (d. e. fél 10—10 óráig) a Templom- és Széchenyi-ház épületei újból kivilágítottak.

A székesegyházban a papság a szentélyben, a katonai és világi hatóságok képviselői, kegyurak és egyéb világi méltóságok a kereszthajóban, Szombathely város képviselőtestülete a jobboldal, a nőgyűlések és testületek a baloldali padsorokban, a többiek pedig a még üresen maradt padok ban és a padok mellett foglalnak helyet.

Tábori mise és szent beszéd.

A hívők a székesegyház előtt nem állnak meg, hanem a Szily János-, Faludy Ferenc- és Köszegi-utcán át visszatérnek a Horváth Boldizsár térre, ahol a szent Háromság szobor előtt fölállított oltáron szent mise, utána pedig szent beszéd lesz. A misét Horváth István c. püspök ur, a szent beszédet pedig Buttykay Antal budapesti szent Ferenc-rendi főnök mondja.

A mise alatt a 83. sz. cs. és kir. gyalogezred zenekara egyházi énekeket játszik, a szombathelyi énekkarok pedig Mann karnagy vezetésével énekelnek. A mise végeztével a hívek rendben sorakozva a Vásártérre vonulnak, a hol tiszta, szép akácok fák árnyékolta helyen megebedhetnek. Az ételek és italok kiszolgáltatása végett kellő számú korcsmárosról a rend. bizottság gondoskodott, akik mérsékelt áronok fogják a szükséges italokat kiszolgáltatni.

A délutáni vonatokhoz a hívők a Faludy Ferenc- és Gyár-utcán vonulnak föl.

2. kép. A szombathelyi ünnepségek nyomtatásban megjelent menetrendje

kel. A Szent Márton-ereglye átviteli útvonalának méltó ünnepi díszbe öltöztetésére a helyi szervezők hatalmas energiákat fordítottak. A körmenet kiindulási pontja az 1886-ban Szombathelyhez csatolt egykori Szentmárton község temploma volt, amely a hagyomány szerint a szent szülőháza fölé épült.¹³ A templomot kezelő domonkos szerzetesek az ereglye átmeneti elhelyezésére kiszemelt Szent Márton-kápolna falait fehér-sárga és vörös drapériával vonták be. Az oltáron álló szobor köré virágokból a következő feliratot fonták: „*Szent Márton, városunk védője, könyörögj értünk!*” A templombelsőt virág- és füzérdíszítéssel látták el.¹⁴ A szerzetesek gondoskodtak a templom előtt található kút rendbetételéről is, amelynek vizével a legenda szerint Szent Márton megkelesztelte saját édesanyját. Az ünnepségekre készülve a kút fölött álló roskadozó

3. kép. A szombathelyi domonkos templom az 1900-as évek elején.
A kép jobb szélén Szent Márton kútja

13 Mibályfi Á.: i. m. 595.; Szalay János: A szombathelyi Szent Domonkos-rendiek lelkipásztori működése, 1638–1938. Martineum, Szombathely, 1938. 126.; Fedeles Tamás: Vallásos áhítat, közönségtudat, reprezentáció. Aetas 22. (2007) 3. sz. 75–76.

14 Szent Márton triduum. SZÚ 1913. jún. 12. 3.

faalkotmányt elbontották és helyére egy új, díszes filagóriát, favázás pavilont emeltek, amelyet ugyancsak virágfüzérékkel ékesítettek fel (3. kép).¹⁵

A városi utcák feldíszítésének terveit a Szombathelyi Szépítő Egyesület készítette el, dr. Pekker László vezetésével. A gyakorlati kivitelezést, a növény- és virágdíszek kihelyezését a Kertészeti Egyesület és a városi mérnöki hivatal közösen végezte, a Vasvármegyei Elektromos Művek Rt. és a Szombathelyi Önkéntes Tűzoltó Egyesület díjmentesen átengedett eszközeinek igénybevételel. A dekorációk elhelyezése többnapos munkát igényelt. A felvonulási útvonal mentén, az utca mindkét oldalán fapóznákat állítottak, amelyeket virágfüzérékkel, zöld ágakból font girlandokkal és zászlókkal ékesítettek fel, illetve kötöttek össze. A munkálatok nagyságrendjét jól szemlélteti, hogy a

4. kép. Az ünnepi díszbe öltözött Fő tér korabeli képeslapon

felhasznált füzerek hossza elérte a hét kilométert. A középületekre zászlókat tűztek ki, és a lakosságot is felkérték a magánházak fellobogozására (4. kép).¹⁶

15 Szombathelyi legendás kutja. SZÚ 1913. ápr. 25. 4.; Szent Márton triduum. SZÚ 1913. jún. 12. 3.; *Székely L.*: i. m. 90–91.

16 SZEL AC 3071-3080/1913.; Szent Márton ereklyéi. Készülődések az ünnepségre. SZÚ 1913. máj. 14. 1.; A Szent Márton ünnep. SZÚ 1913. jún. 10. 1.; A Szent Márton ünnep előkészületei. SZÚ 1913. jún. 12. 3.; Hírek. SZÚ 1913. jún. 14. 4.; Lobogózzuk fel a házakat. VN 1913. jún. 14. 3.; Szent Márton – szülőföldjén. SZÚ 1913. jún. 17. 7.

Egy kortárs beszámolója szerint az ünnepre készülő „város képe egyszerűen elragadó volt. Az egész város zászló és virágdíszben ragyogott, s a szebbnél-szebb, pompásabbnál-pompásabb diszítések gyönyörködtették a szemlélőt. (...) azon helyek, ahol a szent ereklyének el kellett vonulnia, nagyon gondos s izléses diszítésben részesültek. A nagytemplom és környéke nyerte a legpazarabb diszítéseket. A homlokzat óriási oszlopait fehér lepel borította, melyet zöld koszorúk öveztek spirális alakban. Drága szőnyegek, egyházi, pápai, püspöki s magyar zászlók és címerek, ezernyi virágcsokor adták meg a főbejáratnak azt a képet, mely óriási diadalkapujelleget kölcsönzött neki. A bejárat két oldalán egészen az uttestig árbócok állottak, melyek hasonlóképen voltak diszítve. A Főteret mintegy 45-50 árbóc övezte, melyeket tölgyfa levélkoszoru kötött össze egymással és zászlók, címerek s virágcsokrok ékesítettek. A Szentmárton-utca két oldalát mintegy 80-100 darab hasonló diszítéssel ellátott árbóc ékesítette, a szűkebb utcákon pedig a zöld koszoru a házak peremén futott végig, úgy, hogy a nagytemplomtól a Domonkosok templomáig az egész utvonal csupa dísz, csupa virág, csupa zászló volt, méltóan a nagy szent diadalutjához”¹⁷ (5. kép).

5. kép. A székesegyház feldíszített főbejárata az ünnep napján

17 Szent Márton – szülőföldjén. SZÚ 1913. jún. 17. 1.; Csempesz J.: i. m. 89–90.

AZ EREKLYE SZOMBATHELYRE ÉRKEZÉSE

Az ereklyét hozó küldöttség június 13-án, pénteken este érkezett meg a szombathelyi vasútállomásra. A delegáció fogadására spontán módon többezres tömeg verődött össze. A küldöttség kocsira szállt, majd a kivilágított ablakú házzal szegélyezett utcákon át, harangzúgás közepette a közeli domonkos templomba vitték a relikviát, ahol szintén nagy sokaság várakozott a szerzetesekkel egyetemben. Az ereklyét itt ünnepélyes külsőségek között elhelyezték az erre az alkalomra felékesített Szent Márton-kápolnában, egy művészi kivitelű szarkofágban. Ezt követően valóságos zarándokáradat indult meg a templom irányába. Az ereklye előtt tisztelgők érdekében – rendkívüli módon – este kilenc óráig nyitva tartották a kapukat, de a hívők még másnap is nagy számban érkeztek. A kápolnánál a Katolikus Sajtó Hölgybizottság tagjai, valamint a ferences és a domonkos harmadrendiek álltak folyamatos díszőrséget, egészen a vasárnap reggeli körmenet kezdetéig. Az ereklye érkezésére tekintettel a domonkos templomban június 12. csütörtöktől június 14. szombatig triduumot, azaz háromnapos ájtatosságot tartottak, mindennapi szentmisével, rózsafüzér-imádsággal és litániával.¹⁸

Az ünnep előestéjén, 1913. június 14-én, szombaton, a székesegyház előtti Templom tér, illetve a püspökvár és a megyeháza előtti Széchenyi tér, valamint a környező középületek és magánházak díszkivilágítást kaptak; az épületek ablakaiba hangulatos fényt árasztó gyertyákat helyeztek. Este fél 9 és 9 óra között a város, sőt az egyházmegye összes templomában megszakítás nélküli harangzúgás köszöntötte a szent hazaérkezését, jelezvén az ünnep kezdetét. A harangszó elülte után a székesegyház előtt egybegyűlt tömegnek a 83. gyalogezred katonazenekara szolgáltatott térzenét, régi egyházi énekeket előadva. Mikes János főpásztor és illusztris vendégei a püspökvár erkélyéről hallgatták a muzsikát.¹⁹

18 MNL VaML A Szombathelyi Domonkos Rendház iratai (továbbiakban: SZDR ir.). Hirdetési könyv, 1906–1914. 1913. június; MNL VaML SZDR ir. Szent Domonkos Harmadrendjének jegyzőkönyve, 1910–1919. 1913. május 18.; MNL VaML SZDR ir. Sekrestye-krónika. 1913. június; Szent Márton triduum. SZÚ 1913. jún. 12. 3.; A Szent Márton ereklyéi itthon. SZÚ 1913. jún. 14. 1.; Szent Márton itthon. VN 1913. jún. 14. 1.; A mai nagy ünnep. VN 1913. jún. 15. 1.; Szombathely ünnepe. SZÚ 1913. jún. 15. 8.; Szent Márton – szülőföldjén. SZÚ 1913. jún. 17. 8.; Szalay J.: i. m. 126.; Csempesz J.: i. m. 86–88.

19 MNL VaML SZV Pg. Közig. ir. I. 2093/1913.; Szent Márton ereklyéi. Készülődések az ünnepségre. SZÚ 1913. máj. 14. 1.; Készülődés az egyházmegye ünnepére. SZÚ 1913. máj. 27. 3.; A Szent Márton ünnep. SZÚ 1913. jún. 10. 1.; Szombathely ünnepe. SZÚ 1913. jún. 15. 8.; Szent Márton ünnep. SZÚ 1913. jún. 15. 11.; A mai nagy ünnep. VN 1913. jún. 15. 1.; Csempesz J.: i. m. 88.

AZ ÜNNEPNAP ESEMÉNYEI

1913. június 15-én reggel a szombathelyiek gyönyörű verőfényes vasárnapra virradtak. Lágy szellő lengette a házakon hullámzó zászlótengert, az időjárás kegyeibe fogadta a szervezőket és a soha nem látott ünnepi díszbe öltözött várost. A vidéki zarándokok vonatai nyolc órától kezdve egymást érve robogtak be a vasútállomásra. Csak a reggeli órákban 11 ezer utas érkezését regisztrálták az állomáson. A zarándokcsoportokat vörös-sárga karszalagos rendezők várták. A hatalmas embertömeg fogadása és útbaigazítása komoly szervezési feladatot jelentett, de az alapos előkészületek és a vendégsereg türelmének köszönhetően sikerült a népet rendezett sorokban irányítani a domonkos templom felé.²⁰

Délelőtt fél 10-kor megszólaltak a domonkos templom harangjai, és feltűnt Mikes János püspök vörös díszhintója. A templom bejárata elé kanyarodó járműből előbb a püspök, majd a társaságában utazó dr. Andor György pápai prelátus lépett ki. A megyés főpásztor innen papi kíséretével, valamint a vármegyei és városi vezetőkkel együtt vonult be a templomba. A Tours-ból hazakerkezett delegáció vezetője, a szentélyben várakozó dr. Tauber Sándor a főoltár előtt nyújtotta át hivatalosan a püspöknek az ereklyetartó dobozt, amelyet ezután visszahelyeztek a szarkofágba, majd díszegyenruhás megyehuszárok a templom előtt várakozó díszkocsira emeltek.²¹ Ekkor *„felzugtak a harangok, megharsant az ulánusok ezredkürtösének trombitája és megindult a menet, amely-nél szebbet, hatalmasabbat nem láttak Szombathely utcái”*²² (6. kép).

A domonkosok temploma előtt a rituálé szabályaihoz igazodó rendben sorakozott fel a menet. Az élen a gyalogsági laktanya katonai díszszázada lépdelt, báró Bazelly százados vezényletével. Nyomukban egy csatlósok vezetete paripán a fiatal Erdődy Péter gróf lovagolt, kezében hófehér Szent Imre herceges lobogót tartva. Ezután jöttek az iskolás gyermekek népes csoportjai, nyolcas sorokban. A püspöki iskolásokat a községi központi elemi iskola növendékei, majd a polgári leányiskolák diákjai és a körmendí iskolások 150 fős delegációja követte. A tanulók sorát a Szombathelyi Premontrei Főgimnázium, a Kőszegi Bencés Főgimnázium és a Kelcz–Adelfy árvaház növendékei zárták. Mögöttük vonult Szombathely város plébánosa, káplánjai kíséretében. Nyomukban következtek a város egyesített daloskörei, egyházi énekeket zengve.

20 Szent Márton – szülőföldjén. SZÚ 1913. jún. 17. 1–2., 7.; A sz. Márton ünnep vidéki résztvevői. Szombathelyi Kis Újság (továbbiakban: SZKÚ) 1913. jún. 18. 2.; *Csempe J.*: i. m. 89–90., 92–93.

21 Szent Márton – szülőföldjén. SZÚ 1913. jún. 17. 4.

22 Szent Márton – szülőföldjén. SZÚ 1913. jún. 17. 4.

6. kép. A körmenet indulása a szentmártoni városrészből. A képeslapot Tauber Sándor kanonok feliratozta és küldte egy ismerősének Franciaországba

7. kép. Az ereklyét szállító hintó előtt haladó kislányok százfős csoportja

8. kép. Az ereklyét szállító díszhintó korabeli képeslapon

Utánuk száz fehér ruhás kisleány lépdelt, akik kosaraikból rózsaszirmokkal hintették tele az utat, a körmenet középpontjában haladó ereklyeszállító kocsi előtt (7. kép). A díszhintót négy fekete paripa húzta és tömjénező diakónusok kísérték (8. kép). A kocsit a klérus tagjai követték, hierarchikus rendben. Elöl a papnövendékek, a helybeli ferences és domonkos szerzetesek, majd a felszentelt papok következtek. Utánuk jöttek a Vasvár–Szombathelyi Székeskáptalan kanonokjai, a Dunántúl többi vidékéről érkezett apátok és kanonokok, végül a püspöki süveget viselő főpapok. A klerikusok sorát az aranszínű főpapi miseruhába öltözött Mikes János püspök zárta, aki Várady Lipót Árpád győri megyéspüspök és dr. Hajdu Tibor pannonthalmi főapát között vonult. Közvetlenül utánuk Brenner Tóbiás polgármester vezetésével Szombathely város delegációja, a város tisztikara és a képviselő-testület tagjai haladtak (9. kép). Mögöttük – ünnepi egyenruhás megyei hajdúk felvezetésével – a vármegyék díszmagyaros küldöttsége sétált. Vas vármegye képviseletében megjelent Békássy István főispán, Herbst Géza alispán, herceg Eszterházy Miklós, az Erdődy és a Széchenyi család néhány tagja, Erdősi Károly, Simonyi Semadam Károly országgyűlési képviselő, a megyei tisztikar és törvényhatósági bizottsági tagok. Zala vármegye részéről Balázs Béla főispán vezetésével tisztelegtek az országgyűlési képviselők, megyei és városi hivatalviselők. Ezután Kőszeg delegációja vonult fel Auguszt János polgármester és a képviselő-testületi tagok

9. kép. Szombathely város delegációjának felvonulása a körmeneten

részvételével, majd Zalaegerszeg város képviselői következtek. Nyomukban az 5. ulánuszred és a 83. gyalogezred zászlóaljának és a csendőrségnek a tisztikarára masírozott. Utánuk vonultak a világi hivatalok és hatóságok küldöttei, a törvényszék, az ügyvédi kamara, a MÁV üzletvezetőség, a Pénzügyigazgatóság, a Tanfelügyelőség, az Államépítészeti Hivatal tisztviselői, illetve a kegyurak és a méltóságok. Szép számmal felsorakoztak a civil szervezetek is, és nem kizárólag a hitbuzgalmi és jótékonykodó hivatásúak, hanem a szakmai érdekképviseleti egyesületek is. Elöl a Mária Kongregáció szombathelyi, sárvári és pinkafői tagjai nyitották a sort. A kétszáz, hófehér ruhába öltözött leány lilionszállal a kezében haladt a menetben. Őket követték az apácák és a női egyesületek, a Katolikus Sajtó Hölgybizottság és a jótékony nőegylet tagsága. Ezután a férfiak csoportjai, a ferences és domonkos harmadrendiek, a Szent Vince Egyesület, a szombathelyi Önkéntes Tűzoltó Egyesület, a Vasvármegyei Aggharcos Egylet, az Ipartestület, a Katolikus Legényegyesület, a Haladás Dalegylet, a vidéki katolikus legényegyletek, katolikus népszövetségi csoportok, keresztény munkásegyletek, a Katolikus Kör, a Keresztény Fogyasztási Szövetkezet és a Rokkant Munkások Egyesülete tagsága vonult fel. A menet

10. kép. Az ereklyét szállító díszhintó áthalad a Fő téren

végén a vidéki plébániák zarándokai, vasi és zalai falvak és városok több ezer hívője vonult nyolcas sorokban, plébánosaik vezetésével, saját templomi zászlaik alatt. Végezetül – a diadalmenet jellegét öltő felvonulást mintegy egységes keretbe foglalva – egy újabb katonai díszszázad zárta a sort (10. kép).²³

A székesegyházhoz érve a katonaság és az énekkarok félreállva nyitottak utat a kispapoknak, akik a kocsiról leemelt díszes ereklyetartót a templom főbejáratán keresztül a Szent Márton-oltár elé helyezték. A püspök itt imádságot mondott, majd dr. Tauber Sándor kanonok és Tóth István szobrászművész az ereklyét a hitelesítő okiratokkal együtt az oltáron álló hermába helyezte. A Szent Mártont püspöki süveggel ábrázoló bronzherma ekkor még egy örök-

23 MNL VaML SZV Pg. Közig ir. I. 2517/1913.; *Mibályi Á.*: i. m. 595., 611.; Szent Márton ereklyéinek hazahozatala. SZÚ 1913. ápr. 8. 1.; Szent Márton ereklyéi. Készülődések az ünnepségre. SZÚ 1913. máj. 14. 1.; Készülődés az egyházmegye ünnepére. SZÚ 1913. máj. 27. 3.; A Szent Márton ünnep. SZÚ 1913. jún. 10. 1–2.; Sz. Márton ünnep. SZÚ 1913. jún. 15. 11.; Szent Márton – szülőföldjén. SZÚ 1913. jún. 17. 1–4.; Szent Márton ünnep. VN 1913. jún. 17. 1.; Személyi hírek. VN 1913. jún. 17. 3.; A sz. Márton ünnep vidéki résztvevői. SZKÚ 1913. jún. 18. 2.; Marmoutier. SZÚ 1913. jún. 22. 6.; *Csempesz J.*: i. m. 93–108.

zöldekkel és babérral bevont ideiglenes emelvényen állt, a ma látható márványtalapzat csak később készült el.²⁴

A főpásztor ezután trónusához vonult, miközben papi kísérete a szentély stallumait töltötte meg. Az előkelő küldöttségek a kereszthajóban, az egyesületek tagjai mögöttük ültek. Az ünnepi nagymisén Joseph Gabriel Rheinberger elismert korabeli német orgonista és zeneszerző *Missa solemnis*ét adták elő vegyes karral, nagyzenekari és orgonakísérettel. A prédikációban a győri megyéspüspök Szent Márton életének fontosabb eseményeit idézte fel.²⁵

A templomon kívül rekedtek részére az eredeti tervek szerint Szily János püspök szobra körül celebráltak volna tábori misét, azonban a szervezők még idejében módosítottak elképzelésükön, hogy az előzetes visszajelzések alapján prognosztizálható hatalmas tömeg befogadására alkalmasabb térséget találjanak. A körmenetet így a székesegyház elől a Szily János, a mai Petőfi Sándor és a Kőszegi utcán át visszafordították a Fő térre, a Szentháromság-szobor tövében felállított szabadtéri oltárhoz. A Fő tér már csaknem betelt, amikor a nép még mindig özönlött a Kőszegi utca irányából. A városközpont kicsinek bizonyult a hívők befogadására. A több tízezres tömeg példamutató fegyelmezettségről tett tanúbizonyságot, és csendben várta, hogy mindenki megtalálja a helyét, és a liturgia kezdetét vehesse. A mise kezdőéneke végül 11 óra után csendült fel. A liturgiát Horváth István nagyprépost, címzetes püspök mutatta be, az egyesült városi dalárdák és a katonazenekar énekes és zenés kíséretével. A szertartás után a sátor előtt felállított szószékről a nagy hírű fővárosi prédikátor, a ferences rendi Butykay Antal páter tartott lelkesítő beszédet a népnek, Szent Márton alakját a középpontba állítva (*11. kép*).

A hivatalos program végeztével a hívők egy része a székesegyházhoz vonult, ahol a sorban állók órákon át folyamatosan járultak a hermához, hogy a szent előtti tiszteletüket leróhassák. A vidéki zarándokok eközben a Városligetbe (ma: Pelikán park) vonultak, ahol elfogyaszthatták a magukkal hozott elemózsiát és a lacikonyhák által kínált ételeket, a kitelepült helybeli kocsmárosok frissítő italait kortyolgatva. Ebéd után a püspök a polgármester társaságában kilátogatott a hívők közé és sokakkal elbeszélgetett. A hívek nagy örömmel fogadták a főpásztor gesztusát, hogy közvetlenségének megnyilvánulása-ként híveivel személyes találkozást kezdeményezett. A püspök ezt követően visszatért vendégei körébe és délután fél 3-kor nagyszabású ünnepi ebédet

24 Szent Márton – szülőföldjén. SZÚ 1913. jún. 17. 4., 8.

25 Szent Márton – szülőföldjén. SZÚ 1913. jún. 17. 4–7.; http://en.wikipedia.org/wiki/Josef_Rheinberger (megtekintés időpontja: 2010. augusztus 12.); *Csempesz J.*: i. m. 116–125.

11. kép. Butykay Antal páter prédikál a hívek tömegének a Fő téri szentmisén

adott a meghívott 38 főrangú egyházi és világi előkelőség, valamint a megjelent 118 pap részére.²⁶

A háromnapos triduummal előkészített és a vasárnapi monumentális körmenetben kicsúcsosodó ünnepsorozat lassan végéhez közeledett. A szimmetrikus kompozíció jegyében a nagyszabású rendezvényt egy ugyancsak háromnapos lelki program zárta le. Hétfőtől szerdáig az immár Szent Márton ereklyéit őrző székesegyház adott otthont Butykay Antal páter nagy érdeklődéssel kísért prédikációsorozatának.²⁷

26 Szent Márton ereklyéinek hazahozatala. SZÚ 1913. ápr. 8. 1.; Szent Márton ereklyéi. Készülődések az ünnepségre. SZÚ 1913. máj. 14. 1.; Amatőr fényképezés figyelmébe. SZÚ 1913. jún. 14. 4.; A mai nagy ünnep. VN 1913. jún. 15. 1.; Szent Márton – szülőföldjén. SZÚ 1913. jún. 17. 5–7.; Szent Márton ünnepe. VN 1913. jún. 17. 1.; Ebéd a püspöknél. VN 1913. jún. 17. 3.

27 VaML SZDR ir. Sekrestye-krónika. 1913. június; Szent Márton ereklyéinek hazahozatala. SZÚ 1913. ápr. 8. 1.; Szent Márton ereklyéi. Készülődések az ünnepségre. SZÚ 1913. máj. 14. 1.; Szent Márton – szülőföldjén. SZÚ 1913. jún. 17. 8.

AZ ÜNNEPHEZ KAPCSOLÓDÓ KÍSÉRŐRENDEZVÉNYEK, ESEMÉNYEK

A körmenet napján egy zártkörű ünnepségre is sor került a püspöki palota nagytermében. Az ereklye hazahozatala alkalmából a király Mikes János püspök előterjesztésére díszjélvénnyel (12. kép) ajándékozta meg a káptalan tagjait.

12. kép. A székeskáptalan tagjai számára Ferenc József uralkodó által 1913-ban adományozott díszjélvény

A fehér színű, zománcozott, vékony aranycsíkkal szegélyezett kereszt közepén „CAPITULO CATHEDRALI CASTROFERREO SABARIENSI” felirattal körülvéve Szent Márton püspök alakja volt látható. A kereszt hátoldalán, vörös alapon az uralkodó monogramja, valamint a kiadás évét jelző MCMXIII. dátum díszelgett. A jelvényt vörös-arany-sárga szegélyű szalagon, nyakba akasztva viselhették a testület tagjai, az ereklyék őreiként.²⁸

Az ünnepségre időzítve a lelki előkészület jegyében a püspökség megrendelésére kiadták Adolphe Regnier francia szerző *Szent Márton élete* című könyvét, mert az egyházmegye vezetése úgy ítélte meg, hogy „az ereklyék átvitelének nagyszabású ünnepségei föltétlenül megkívánták, hogy a hívek megismerjék azt, akit ünnepelnek”.²⁹ A Szent István Társulat gondozásában megjelent művet dr. Rogács Ferenc kanonok fordította magyar nyelvre.³⁰ A kiadó gáláns gesztusként ötezer példányban kinyomtatta a mintegy 200 oldalas kötet rövidített változatát is, amelyet térítésmentesen a püspökség rendelkezésére bocsátott. A *Szent Márton életének népies ismertetése* című, kék borítójú füzet közérthető nyelvezettel mutatta be a szent életét, lehetővé téve, hogy az ünnep üzenete, lelki tartalma elérjen a „címzettekhez”. A filléres áron forgalomba hozott kiadvány olcsóságának köszönhetően széles néptömegekhez jutott el.³¹

Az ünnepségek alkalmával – a kolduson megkönyörülő Szent Márton életpéldájából merítve – Mikes János püspök 400 korona pénzszegélyt utalt ki a nélkülöző városi lakosok részére, hogy a szegényebb társadalmi rétegek számára is örömteli élménnyé váljon a nap. Az adomány szétosztásának technikai lebonyolítását a püspökség kérésére a polgármesteri hivatal magára vállalta. A városi szegénykonyhán így a valóban leginkább rászorulók, és felekezeti hovatartozástól függetlenül részesülhettek a segélyben.³²

28 SZEL AC 1971/1913., 3025-26/1913.; A szombathelyi káptalan kitüntetése. SZÚ 1913. jún. 8. 1.; A székeskáptalan kitüntetése. SZÚ 1913. jún. 15. 13.; A király a szent Márton ünnepen. VN 1913. jún. 15. 2.; *Tibola Imre*: A Vasvár–Szombathelyi Székeskáptalan. In: Szombathelyi Egyházmegyei Kalendárium, 2010. Szombathelyi Egyházmegye, Szombathely, 2009. 65–66.

29 *Adolphe Regnier*: Szent Márton élete. Szent István Társulat, Bp., 1913. 4.

30 *Regnier, A.*: i. m. 4.

31 SZEL AC 3056/1913.; SZEL körl. 1913. XI. (2775.); Hirdetés. SZÚ 1913. jún. 15. 16.; Szent Márton – szülőföldjén. SZÚ 1913. jún. 17. 2.

32 SZEL AC 3039/1913.; Segélyosztás a szegényeknek. SZKÚ 1913. jún. 14. 2.

AZ ÜNNEPI ESEMÉNYEK VISSZHANGJA

A szervezők becslései szerint a vasárnapi körmeneten mintegy 30–40 ezer fő vett részt, ami példa nélkül álló nagyságrendet képviselt az akkoriban mintegy 30 ezres lakosságú városban. A megnyilatkozó kortársak világnézeti hovatartozástól függetlenül egyetértettek abban, hogy ilyen nagy ünnepséget még soha nem látott a város.³³ A *Vasmegyei Napló* politikai napilap e szavakkal tudósított az eseményről: „*Impozáns volt ez az ünnepély, melynek kerete az egyházi eseményt örökké emlékezetessé teszi. Ünnepezt a keresztény világ és a hívők tizezernyi tömege fennén hirdette, hogy nem halt ki a vallásos érzület a szívekből.*”³⁴

Az ünnepség előkészületeit és lefolyását a helyi sajtó folyamatosan nyomon követte, legnagyobb terjedelemben a püspökség lapjai, a *Szombathelyi Újság* és laptársa, a *Szombathelyi Kis Újság*. Az eseményekről több országos terjesztésű lap is tudósított. A Rózsafüzér Társulat hivatalos folyóirata, a *Rózsafüzér Királynéja* címlapján számolt be az ünnepségről, több képet közölve a körmenetről. Az *Est* című lap kiküldött tudósítójának írását hozta le, a *Tolnai Világlapja* saját fényképészének fotóival illusztrált cikkel jelentkezett. A *Vasárnapi Újság* címlapján közölt képriporttal emlékezett meg a szombathelyi ünnepségről.³⁵

A kiemelt érdeklődéssel kísért rendezvényt szokatlanul gazdag képanyag dokumentálta. Az ünnepi tömegben sok amatőr és hivatásos fotográfus vgyült el, sőt két filmfelvevő gép is dolgozott. A rendezvény szervezői amatőr fényképeszek számára pénzdíjazásos versenyt írtak ki, a legjobb képekből többet leközölt a *Szombathelyi Újság* (13. kép). A város kiváló hivatásos fotográfusa, Knebel Jenő újságok oldalain hirdette, hogy a felvonulásról készült képszo-

33 MNL VaML SZDR ir. Sekrestye-krónika. 1913. június; A Szent Márton ünnep előkészületei. SZÚ 1913. jún. 12. 3.; Szent Márton – szülőföldjén. SZÚ 1913. jún. 17. 1., 7.; Szent Márton ereklyéi. Az Est 1913. jún. 17. 10.; Elismerés a rendőröknek. VN 1913. jún. 18. 1.; Szent Márton ereklyéi. Tolnai Világlapja (továbbiakban: TV) 1913. jún. 29. 3.; Szombathely ünnepe. Rózsafüzér Királynéja (továbbiakban: RK) 1913. júl. 193–195.; *Szalay J.*: i. m. 126.; *Székelly L.*: i. m. 91.

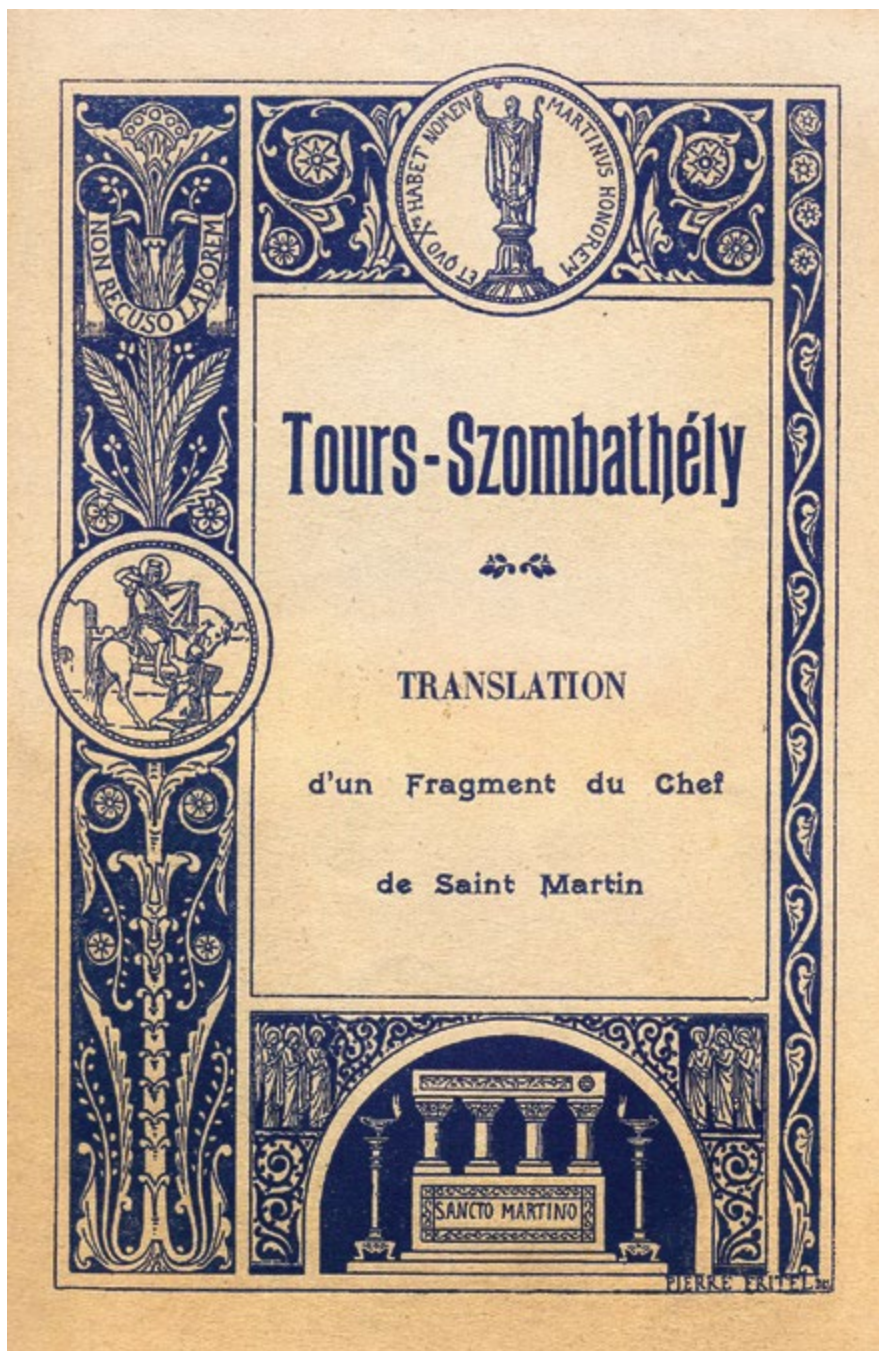
34 Szent Márton ünnepe. VN 1913. jún. 17. 1.

35 Szent Márton ereklyéi. SZKÚ 1913. máj. 14. 1.; Főpásztori szózat a szent Márton ünnepségekről. SZKÚ 1913. máj. 25. 2.; Szent Márton ünnep. SZKÚ 1913. jún. 11. 1.; A Szent Márton ünnep. SZKÚ 1913. jún. 14. 2.; Segélyosztás a szegényeknek. SZKÚ 1913. jún. 14. 2.; Szent Márton. SZKÚ 1913. jún. 15. 1.; Megérkezett az ereklye. SZKÚ 1913. jún. 15. 2.; Szent Márton diadalmenete. SZKÚ 1913. jún. 17. 1.; Szent Márton ereklyéi. Az Est 1913. jún. 17. 10.; Szent Márton ereklyéi. TV 1913. jún. 29. 3.; Képek a szent Márton ünnepéről. SZKÚ 1913. jún. 22. 1.; A pannoniai származású Szent Márton ereklyéinek hazahozatala Toursból Szombathelyre. Vasárnapi Újság 1913. jún. 22. 1.; Szombathely ünnepe. RK 1913. júl. 193–195.; *Szalay J.*: i. m. 126.

13. kép. A Szombathelyi Újság fényképes beszámolója az ünnepegről

14. kép. Az ünnepegekről megjelent francia nyelvű könyv címlapja

rozata műtermében megvásárolható. Felvételei kidolgozottságukkal és részletességükkel máig az ünnepnap legszebb dokumentumai közé tartoznak. A fényképek felhasználásával később képeslapokat hoztak forgalomba. A felvonulásról a helyi Katolikus Kör világi elnöke, gróf Draskovich Pál jóvoltából mozgófilm is készült. A jól sikerült felvételt a helybeli Uránia mozi több napon át sikerrel játszotta, a film Mikes püspök tetszését is elnyerte. A kópia későbbi sorsáról nem maradtak fent információk, a Magyar Nemzeti Filmarchívumban sajnos nem lelhető fel, ezért valószínűsíthetően megsemmisült.³⁶

Az ereklye Szombathelyre hozatalának krónikáját alig fél évvel az események megtörténte után már könyv formájában is olvashatták a kortársak. A kötet szerzője Csempe János, az egyházmegye lapjai, a *Szombathelyi Újság* és a *Szombathelyi Kis Újság* főszerkesztője volt. A pap újságíró maga is részt vett az ereklye átvételére Tours-ba küldött delegáció útján, és újságcikkeiben rendszeresen tudósított az eseményekről. Képekkel gazdagon illusztrált munkája alacsony példányszámban jelent meg, és napjainkra alig néhány eredeti példány maradt fent belőle. Az ereklye hazahozatalának centenáriuma alkalmából 2013-ban a csaknem teljesen elfeledett kötet reprint kiadvány formájában ismét napvilágot látott, és újra hozzáférhetővé vált az olvasóközönség számára (*14. kép*).³⁷

Az 1913. évi Szent Márton-ünnepség sikere, jelentősége abban rejlett, hogy az ereklye hazahozatala nem maradt a klérus magánügye. A püspök nyitott a világi hatóságok felé, és a civil társadalom önszerveződő mozgalmi is az ügy mellé álltak, azt teljesen magukénak érezték. Szent Márton alakja valódi egészségteremtő erővel rendelkezett, hiszen a városukhoz lokálpatrióta érzelmeikkel kötődő szombathelyi polgárok felekezeti hovatartozástól függetlenül, az ellentéteket félretéve, örömmel fogadták az európai hírű szent földi maradványainak hazatérését. 1913. június 15-ét tehát nem pusztán a pompás külsőségek, hanem legalább ennyire a széles körű társadalmi összefogás avatta igazán felejthetetlen eseménnyé, a város közös ünnepévé.

36 A Szent Márton ünnep előkészületei. SZÚ 1913. jún. 12. 3.; Szent Márton – szülőföldjén. SZÚ 1913. jún. 17. 2.; A szent Márton ünnepi diszmenet. SZÚ 1913. jún. 18. 6.; Képek a szent Márton ünnepéről. SZÚ 1913. jún. 22. 10.; A sz. Márton ünnep mozifilmen. SZÚ 1913. jún. 25. 5.; Szent Márton ünnep a moziban. SZÚ 1913. jún. 27. 5.; A szent Márton ünnep moziképei az Urániában. SZÚ 1913. jún. 28. 4.; Szent Márton ereklyéi. TV 1913. jún. 29. 3.

37 *Csempe J.*: i. m. 144.

A SZENT MÁRTON UTCA SZEREPE POZNAŃ VÁROS TÖRTÉNETÉBEN

Szent Márton több mint 750 kilométerre Poznańtól született a római Savariában. Élete folyamán Itália és Gallia területén működött, és soha sem járt Poznańban. Az ő patronátusát élvező, Poznańban található templom nem tartozik sem a legnagyobb, sem a legszebb templomok közé. A város védőszentjei Szent Péter és Szent Pál, ennek ellenére Szent Márton a lengyeliség szimbólumává vált Poznańban. Az ő nevét viseli a város szívében található főutca. Névnapjakor minden évben fehér lovon végigvonul ezen az utcán, hogy a polgármester ünnepélyesen átnyújtsa neki a város kulcsát. Egyedül Poznańban készítenek erre az alkalomra Szent Márton-napi süteményt (*rogale świętomarcin-skie*). Az alábbiakban azt a folyamatot szeretnénk bemutatni, milyen szerepet játszott Szent Márton tisztelete egy lengyel város polgárainak életében.

A SZENT MÁRTON-TEMPLOM ÉS A KÖRÉ ÉPÍTETT TELEP TÖRTÉNETE

A 18. SZÁZAD VÉGÉIG

A Szent Márton-templom és a köré épített telep alapítására, valamint kezdeti időszakára vonatkozóan nem maradtak fenn adatok. Egy régi poznaí legenda szerint elátkozott helynek számított az a domb, ahol ma Szent Márton temploma található, hiszen a csúcán álló, kiszáradó, vén fűzfa odvában maga az ördög lakott. Az emberek messziről elkerülték azt a helyet. Egyszer azonban egy pap nagy sietségében – mivel még az est beállta előtt szeretett volna hazatérni – lerövidítette útját, s így közvetlenül az átkos domb mellett kellett elhaladnia. Az ördög meg is kísértette a tiszteletest, aki védőszentjét, Szent Mártont hívta segítségül. Erre Szent Márton fehér lován ülve megjelent, és elkergette az ördögöt. A pap hálája kifejezéséeként megkérdezte a szenttől, hogy mit kí-

ván jótettéért cserébe. Szent Márton azt parancsolta, hogy a pap szentelt vízzel szentelje meg a kiszáradt fűzfát, a dombot nevezze el Mártonról, és építsen neki templomot azon a helyen.¹

Az biztos, hogy a Szent Márton nevét viselő telep már Poznań város alapítása előtt létezett. A *Codex diplomaticus Maioris Poloniae*² bejegyzése szerint 1252-ben Boguchwał poznańi püspök a Szent Adalbert és Szent Márton nevű telepeket átadta I. Przemysław hercegnek. Cserébe a herceg a Warta folyó és a rajta működő, embereket, állatokat és egyéb árut szállító tutaj jövedelmének egy részét adta viszonzásul a püspöknek. A herceg később a Szent Márton-telep földjén és környékén hozta létre Poznań új városát. A régi földvár a Warta és a Cybina folyó között található Tumski-szigeten épült fel, innen számos lakos költözött át az új városba. Az így keletkezett új, nagyobb várost I. Przemysław hercegségének központjává tette. A Szent Márton-templom és a telep megmaradt plébániájának területe Poznań városának és elővárosának jelentős részét fedte le.³

A Szent Márton-telep nagyon jó földrajzi adottságokkal rendelkezett. Először is, a magas fekvése miatt az áradásoktól védve volt, másodsor, a nyugati, német és a déli, sziléziai területeket összekötő út mentén helyezkedett el. A Szent Márton-plébánia területén belül két kerület – Rybaki (Halászok) és Garbary (Tímárok) – gyors fejlődésnek indult. A Rybaki kerületben élők, mint ahogy elnevezéséből is kiderül, halászattal foglalkoztak, a herceg asztalára kerülő hal is tőlük származott. A Garbary kerületben élők pedig bőrkészítésből éltek. A 16–17. századra erősen városiassá vált ez a terület. A plébánia területén már több mint ötszáz ház állt. Poznań fő tengelyét az az út adta, amelyből később a Szent Márton utca keletkezett (1. kép).⁴

A Szent Márton-templom nagy változáson ment keresztül, szinte az alapoktól kezdve átépítették. A gazdagabb céhek saját padokkal rendelkeztek, és az új oltár elkészítéséhez is hozzájárultak anyagilag. A templom mellett a 15. századtól kezdve iskola is működött, ahol a fiúkat írni, olvasni, imádkozni és

1 *Krzysztof Kwaśniewski*: Legendy Poznańskie. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, 2013. 94–97.

2 *Codex Diplomaticus Maioris Polonia*, dokumentum nr. 302. http://www.wbc.poznan.pl/Content/20061/kw_01.html (utolsó letöltés: 2016. január 9.).

3 *Jerzy Topolski*: Poznań. Zarys dziejów. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, 1973. 17–20.; *Zbigniew Grot*: Dzieje Wielkopolski w wypisach. Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa, 1963. 43–48.; *Jacek Wiesiołowski*: Kościół i osada Święty Marcin w średniowieczu i okresie staropolskim. Kroniki Miasta Poznania (2006) 1. sz. 7–31.; *Janusz Deresiewicz–Hanna Ziółkowska*: Poznań. Zarys Historii. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, 1963. 9–12.; *Marek Rezler*: Kalendarium Poznańskie. Wydawnictwo Halszka, Poznań, 2003.18.; *Zygmunt Boras–Lech Trzeciakowski*: W dawnym Poznaniu. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, 1974. 28–31.

4 *Wiesiołowski, J.*: i. m. 7–31.; *Deresiewicz, J.–Ziółkowska, H.*: i. m. 9.

1. kép. Poznań a *Civitates orbis terrarum* 1617-es kiadásában

számolni tanították. Tudjuk, hogy a 18. századtól kezdve lányok is tanulhattak itt. A reformáció terjedése a városi polgárság egyre szélesebb körét érintette, ezzel a templom népszerűsége jelentősen visszaesett. Az addigi, gazdag adományozók közül számos család tért át a lutheránus hitre. A templom virágzása hirtelen megakadt, nem folytak komolyabb munkálatok területén. Anyagi helyzete a 17. században, az ellenreformációnak köszönhetően kezdett ismét javulni, mivel a polgárok egy része visszatért a katolikus hitre.⁵

1655–1657 között svéd és brandenburgi csapatok foglalták el a várost, ekkor a Szent Márton-telep számos épülete lett rommá, a templomot felégették. Az újjáépítés nehézkesen kezdődött meg, majd hosszú ideig elhúzódott, mivel a többéves, folyamatos háborús viszonyok között élő polgárok nagy része elszegényedett, így nem volt miből finanszírozni a vállalkozást. Poznań 1704-es ostromakor szerencsére a Szent Márton-templomot nem érte kár, habár a harcok a közelében folytak. 1771-ben ismét nagy pusztítást szenvedett a telep elővárosa az orosz és a bari konföderáció csapatainak összecsapásakor. Az újjáépítés hosszú éveket vett igénybe.⁶

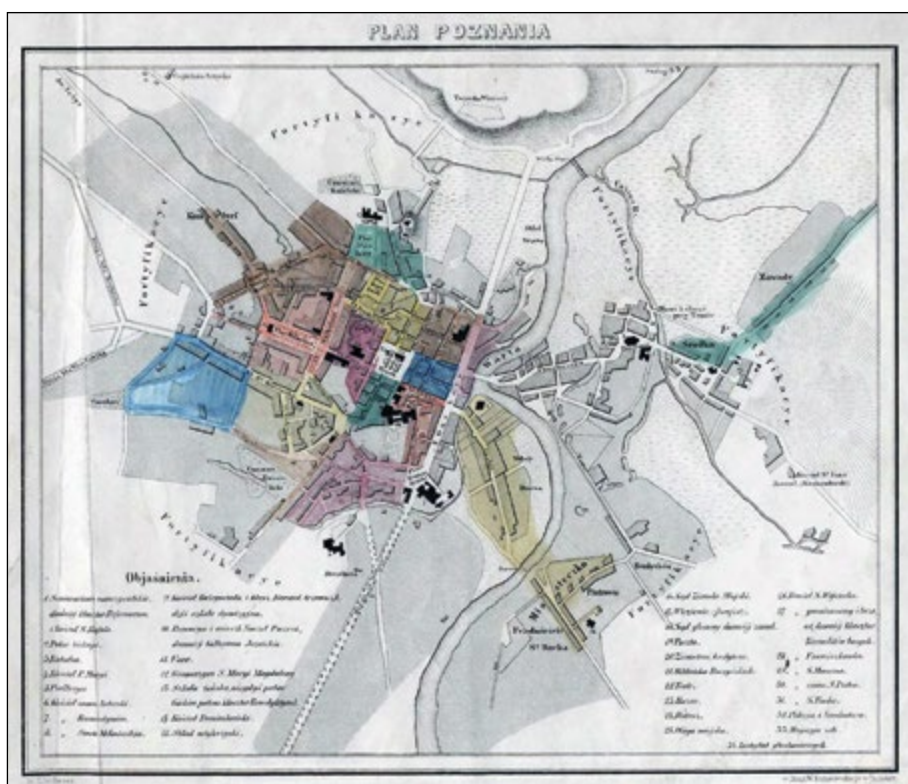
5 Wiesiołowski, J.: i. m. 7–31.

6 Boras, Z.–Trzeciakowski, L.: i. m. 177–178.; Deresewicz, J.–Ziółkowska, H.: i. m. 21–23.

19. SZÁZAD – POROSZ FENNHATÓSÁG ALATT

1793-ban Lengyelország második felosztása során Poznań városa Poroszország fennhatósága alá került.⁷ A Szent Márton-telep és környékének területe kiváló befektetési lehetőségnek mutatkozott, mivel a már korábban említett Berlint és Poznańt összekötő út mentén feküdt. Megkezdődött a térség bérházakkal és középületekkel való beépítése. Az egykori Szent Márton-telep az új Poznań központjává vált, hivatalnokok, tanárok, orvosok és egyéb értelmiségiek lakták. Poznań ezen részét Újvárosnak kezdték el nevezni.⁸

2. kép. Poznań térképe 1843-ból

7 Jerzy Topolski: *Dzieje Poznania*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Poznań, 1994. II. köt. 64–66.

8 Wiesiołowski, J.: i. m. 7–31.

Noha a városrész gyors fejlődése Poznań megszépülését eredményezte, eredeti, lengyel lakosai egyre idegenebbül érezték magukat a városukban, melyet a költő, Julian Ursyn Niemcewicz a következő szavakkal fejezett ki: *„Attól kezdve, hogy Poznań a poroszoké lett, a város megújult és idegenné vált. A városfalat lebontották, a vízesárkot feltöltötték, a templomokat más célra átalakították. Az új utcák mentén négy sorban fákat ültettek, mint Berlinben. Minden csodálatosan néz ki, de már nem a miénk [a lengyeleké].”*⁹

A Szent Márton utca az új kerület kelet–nyugati tengelyévé lett. A 19. századtól kezdve vált általánossá az a nézet, hogy aki Poznańt uralja, annak feltétlen nyomot kell hagynia ezen az utcán. Éppen ezért Szent Márton utcáról Wilhelm Straßéra nevezték át. 1843 és 1847 között itt épült fel az V. Királyi Hadsereg parancsnoksága (2. kép).

A 19. században egész Poznańt erőddel vették körül. Ennek részeként építették az 1850-es évek végén a Szent Márton utcán a Berliini Kaput, ami akkoriban a város főbejáratának számított. A kapu előtt vízesárok és felhúzható híd állt. A 19. század végére az erődítmény falai között nem volt lehetőség a város további fejlődésére, ezért 1901-ben a porosz hatóságok döntésére lebontották a falak egy részét és a Berliini Kaput. A porosz hatóságok rendelkezései a Szent Márton utcát a belvárosi közlekedés legfontosabb utcájává tették (3–4. kép).¹⁰

A kiváló építész, Hermann Joseph Stübben 1903-as terveinek megfelelően Poznań ezen része a város német jellegének hangsúlyozására szolgált, amely a lengyel Óvárost ellensúlyozta.¹¹ 1904-ben megalakult a Poznańi Királyi Újjáépítési Bizottság (*Królewska Komisja Rozbudowy Poznania*). A legfontosabb épület, amelyik abban a korszakban épült, az 1910-ben neoromán stílusban épített császári vár volt (a neoromán stílust akkoriban germán stílusnak nevezték). A monumentális épület 75 méteres magasságával azt kívánta kiemelni, hogy az egész tartomány örökre a Német Birodalom része marad. Poznań hivatalosan is a császár egyik székhelyévé vált, és ezzel a státusszal a birodalomban csak néhány város rendelkezett.¹² A német császár 1910. augusztus 21-én

9 *Michał Witkowski*: Oczyma Niemcewicza. In: Literackie przystanki nad Wartą. Red. Zygmunt Szweykowski. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, 1962. 55.

10 *Waldemar Karolczak*: Ulice i zaułki dawnego Poznania. Ulica Święty Marcin. Muzeum Narodowe w Poznaniu, Poznań, 2005; *M. Warkoczevska*: Dawny Poznań. Widoki i fotografie miasta z lat 1618–1939. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, 1983. 159.; *Topolski, J.*: Dzieje Poznania i. m. 479–481.

11 *Topolski, J.*: Dzieje Poznania i. m. 542–558.

12 *Boras, Z.–Trzeciakowski, L.*: i. m. 363–364.; *Halina Grzeszczuk–Brendel*: Josef Stübben Rozplanowanie terenów pofortecznych w Poznaniu. In: Fortyfikacje w przestrzeni miasta. Red. Agnieszka Wilkaniec–Marcin Wichrowski. Wydawnictwo Akademii Rolniczej im. Augusta

3–4. kép. A Szent Márton utca és a császári palota 20. század eleji képeslapokon

Cieszkowskiego w Poznaniu, Poznań, 2006. 80–84.; *Kazimierz Ulatowski*: Gdy Poznań był małym miastem. In: *Poznańskie wspominki*. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, 1960. 32–33.; *Maria Trzeciakowscy–Lech Trzeciakowscy*: *W dziewiętnastowiecznym Poznaniu*. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, 1982. 28–29., 57.; *Topolski, J.*: *Dzieje Poznania* i. m. 569–572.

Poznańba érkezett, hogy megtekintse az új székhelyet. A vár átadása és II. Vilmos látogatása szomorúsággal töltötte el a lengyeleket: minden addig táplált remény, hogy a berlini vezetés lengyelekkel szembeni politikája megváltozik, mérsékeltbb lesz, szertefoszlott.¹³

A váron kívül számos új épületet emeltek a környéken. Az új városrész centrumát a reprezentációs park és tér együtt alkották. A téren Otto von Bismarck szobra állt, a parkot pedig impozáns épületek vették körül: a Nagy Színház, ma a poznańi opera épületeként ismert, valamint a neoreneszánsz stílusban épült Királyi Akadémia, ahol ma az Adam Mickiewicz Egyetem rektori hivatala található. Nem messze innen a Raiffeisen bank épülete emelkedett ki a földből. A császári rezidencia mögötti hatalmas épületben a porosz betelepítési bizottság kapott helyet. Ezen beruházásoknak köszönhetően Poznań európai várossá fejlődött, az egykori Szent Márton utca 1893-ban elsőnek kapott aszfaltburkolatot a városban (5. kép).¹⁴

5. kép. A Szent Márton utca reprezentatív épületsora 20. század eleji képeslapon

13 *Chrystian Myschor*: Dni Cesarskie w Poznaniu Różne aspekty uroczystych wizyt Wilhelma II w mieście w latach 1902–1913. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, 2010. 59–108., 156–211.

14 *Topolski, J.*: Poznań i. m. 67–68.; *Ulatowski, K.*: i. m. 30–32.; *Trzeciakowscy, M. és L.*: i. m. 56.; *Warkoczewska, M.*: i. m. 23., 160–161.

A SZENT MÁRTON UTCA 1918-TÓL NAPJAINKIG

A nagy-lengyelországi felkelésnek köszönhetően Poznań ismét Lengyelország része lett. A városban újra a lengyelek vették át a vezető szerepet, amit szimbolikusan is ki kellett fejezni. A Szent Márton utca visszakapta a régi nevét. A városvezetés első döntései közé tartozott a Bismarck-szobor eltávolítása a régi Porosz Akadémia előtti térről. Az akadémia épületét a Poznańi Egyetem kapta meg. A Bismarck-szobor helyén Jézus Szent Szíve-szobrot emeltek,

6. kép. Poznań térképe 1929-ből

7. kép. A Szent Márton-templom 1929 körül

amely a függetlenség jelképévé vált.¹⁵ 1939-ben, amikor a német csapatok bevonultak Poznańba, a szobrot felrobbantották. Ezzel szimbolikusan is átvették a hatalmat a város felett. A Szent Márton utca két oldalán a legjobb szállodák és a legismertebb cégek székhelyei sorakoztak (6–7. kép).¹⁶

A második világháború pusztításai a Szent Márton utcát sem kímélték, számos bérház vált rommá a háborús tevékenységek folyamán. A város újjáépítésekor két nézet uralkodott: a „megtartó” és az „újító”. A „megtartó” elv szerint mindent a korábbi formájában kell visszaépíteni, az „újító” csoporthoz tartozó építésszek viszont teljesen új belvárost szorgalmaztak. Rendszerint a Poznańban hatalomra kerülő új rendszer meg akarta mutatnia magát a Szent Márton utca arculatán. Az utca nevét a városvezetés Vörös Hadsereg útjára változtatta (*ulica Czerwonej Armii*), és 1949–1950 között itt építették fel a kommunista párt székházát. Zárójelben érdemes megemlíteni, hogy 1989-ben a sztrájkoló diákok elfoglalták az épületet. Mivel a diákok közül legtöbben történelem

¹⁵ *Warkoczevska, M.*: i. m. 161.

¹⁶ *Karolczak, W.*: i. m. 26–29., 56–59., 63.

szakra jártak, így később az épületet az egyetem Történelemtudományi Intézete kapta meg.¹⁷

A Szent Márton utca a Lengyel Népköztársaság ideje alatt teljes átalakuláson esett át. A négysávos utca belső autózstrádként kötötte össze a város keleti és nyugati részét. Felépítéséhez az összes északi épületet le kellett bontani az utca teljes hosszában. A lakóházak helyére új egyéb funkciókat ellátó épületeket emeltek. Megkezdtek az Alfa nevű kereskedelmi és irodaház felépítését, ami óriási beruházásnak számított. A hatalmas épület 42 méter magas, az alacsonyabb részeinek hosszúsága 136 méter, összterülete több ezer négyzetméter. Az épületet nagy állami cégek vették birtokba, mint például a Poznańi Élelmiszer-termelők Szövetkezete vagy a Munkások Szövetkezetének Vajdasági Szövetsége. 1989 után a helyiségeket eladták, többségüket bankok vették meg. Ez a változás nem volt jó hatással az utca életére. Az Alfa épületeiről a mai napig megoszlik az emberek véleménye, ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy az Alfa a poznańi és a lengyel modernizmus egyik legérdekesebb építészeti megoldásait viseli magán.¹⁸

A Szent Márton utcát a mai Poznań *agórájának* is nevezhetjük. Ahhoz, hogy a lakosság felfigyeljen a városban bármilyen eseményre, legyen az megemlékezés, ünnepség, felvonulás, sztrájk, tüntetés, ezen a helyen kell hogy végbemenjen. A Szent Márton utca napjainkban is nagy presztízzsel rendelkezik, számos banknak és irodának ad helyet. Azzal, hogy a kommunista városvezetés megszüntette az utca tipikus lakófunkcióját és átjáróutcává változtatta, a kis-kereskedések és a szolgáltatók folyamatosan kiszorultak a térségből. Ez hosszú távon az utca degradációjához vezetett. A jelenlegi városvezetés rehabilitálni szeretné a környéket. Az előzetes tervek a lakókkal folytatott konzultáció fázisában vannak.¹⁹

SZENT MÁRTON ÜNNEPE

Az 1990-es évektől kezdve november 11-én minden évben megünneplik Szent Márton napját. November 11. Lengyelországban a függetlenség kivívá-

17 *Parweł Marciniak*: Powojenna przebudowa ulicy Święty Marcin. Zespół handlowo-biurowy „Alfa”. Kroniki Miasta Poznania 2006. 1. sz. 284–294.

18 Uo. 284–294.

19 Święty Marcin. In: *Włodzimierz Łęcki–Piotr Maluśkiewicz*: Poznań od A do Z. Wydawnictwo Kurpisz, Poznań, 1998. 316–317.

sának az ünnepe is egyben, ezért az egész országban munkaszüneti nap. Poznańban összekapcsolódik a két ünnep, és sok érdeklődőt vonz a város és környékéről.²⁰

Hagyományos eseménynek számít Szent Márton fehér lovon való felvonulása. Szent Márton kíséretében megtalálhatóak a város szimbólumai: a kecskék (melyek a poznaí város háza óráján megjelenő kecskéket szimbolizálják), a bambergi asszonyok (akik a német örökség és népesség szimbólumai), az öreg Marych a biciklijével (aki a poznaí nyelvjárás közismert őrzője), valamint a lovas katonák (akik a nagy-lengyelországi felkelőknek állítanak emléket). A kíséretet lovas katonák, táncosok, zenészek és egyéb művészek gazdagítják. Szent Márton a felvonulás végén a polgármestertől megkapja a város kulcsát, ezzel egy egész napra átveszi a város felett az uralmat (8. kép).²¹ Ezt követően különféle vetélkedők, előadások, koncertek zajlanak. Az utcán felállított bódékban helyi árukat lehet vásárolni. Ezen a napon libát szoktak enni, de egy családnál sem maradhat el a Márton-napi sütemény elfogyasztása.

8. kép. A poznaí Szent Márton-ünnepség napjainkban

²⁰ *Włodzimierz Łęcki*: Poznań – przewodnik po zabytkach i osobliwościach miasta dla przybyszów z dalszych i bliższych stron. Wydawnictwo Żysk i S-ka, Poznań, 2010. 33.

²¹ Uo. 33.; <http://www.poznan.pl/mim/swmarcin/>; <http://www.poznan.pl/mim/swmarcin/program,p,221,8988.html>; <http://www.zamek.poznan.pl/sub,pl,371,imieniny-ulicy1.html>; <http://www.gloswielkopolski.pl/artukul/695585,pozn-an-11-listopada-imieniny-ulicy-swiet-y-marcin-z-koncertami-i-fajerwerkami-program,id,t.html> (utolsó letöltés: 2016. január 9.).

A tradicionális poznaí Szent Márton-napi sütemény (*rogale świętomarcińskie*) készítésének gyökere a 19. századra nyúlik vissza. A sütemény keletkezését a következő történet örökítette meg. Egy József Melzer nevű cukrász a pap Szent Márton-napi prédikációját hallva elhatározta, hogy ő is szeretne a szent példájára valamit tenni a szegényekért. Sokat gondolkodott azon, mit is tehetne, de nem jutott semmi az eszébe. Álmában azonban megjelent a lovon ülő Szent Márton, aki éppen a ló patkóját kereste. Miután a cukrász felébredt, az álm hatására rögtön patkó alakú süteményt kezdett készíteni, amelyet szétosztott a szegények között, a gazdag poznaí polgárok pedig megvehették azokat.²²

A november 11-i sütemény készítésének jogát 1901-ben kapta meg a Cukrász Szövetség. Szent Márton-napi süteményt csak speciális diplomával rendelkező cukrászok süthetnek, ma körülbelül százan. Egy adag Szent Márton-napi sütemény elkészítése körülbelül hat órát vesz igénybe. Kelt tésztából készül, amit többször hajtogatnak és kinyújtanak. Összesen 81 rétegből áll. A töltelék fehér mákból, piskótából, narancshéjból, mazsolából és dióból vagy mogyoróból tevődik össze. Egy darab súlya 150–250 gramm között van. Ha a sütemény nem éri el vagy meghaladja ezen értékeket, nem lehet eladásra bocsátani.²³

*

Mindent összevetve: kiváló földrajzi adottságainak köszönhetően az egykori Szent Márton-telep Poznań impozáns kerületévé vált, s az egykori falucskát átszelő utca Szent Márton útja lett. Elhelyezkedése miatt az utca szimbolikus jelentőségű volt mindegyik hatalom számára, amelyik birtokolta a várost. Szent Márton a lengyeliség nemzeti jelképévé vált a városban. Mind a német, mind pedig a kommunista városvezetés – politikai céljaiból kiindulva és bizonyítva hatalmát – megváltoztatta az utca nevét, hogy kifejezésre jusson, ki is a város ura, egyúttal a város előljárói monumentális építkezésbe kezdtek a kerület átépítésével együtt. Mindennek köszönhetően a poznaí Szent Márton utca még ma is a város igazi különlegességének számít, amely magán viseli a történelem nyomát és a jelen változását.

22 *Kwaśniewski, K.*: i. m. 97., 335.; Bruksela lubi nasze rogale. In.: Monitor Wielkopolski (2013) 12. sz. 7.; *Lęcki, W.*: Poznań – przewodnik i. m. 30.

23 Poznańi Szent Márton-napi Sütemény Múzeuma: <http://rogalowemuzeum.pl/> (utolsó letöltés: 2016. január 9.).

ZSÁMBÉKY MONIKA

SZENT MÁRTON-EREKLYÉK ÉS TISZTELETÜK SZOMBATHELYEN

Szent Márton ábrázolásait, tiszteletének vallási, liturgikus, zenei, néprajzi, irodalmi vonatkozásait sok tanulmány, könyv taglalja, azonban a savariai szent ereklyével, azok számbavételével nem foglalkoztak. Ezért arra vállalkoztam, hogy Szent Márton magyarországi ereklyéit megpróbálom összegyűjteni és megvizsgálni azt, hogy kik, mikor, milyen céllal, honnan és mely helyeken kértek és kaptak Márton-ereklyétet. A munka folyamatban van, és remélem, később egy átfogó gyűjtés eredményeiről is beszámolhatok. A 2008-ban a Szombathelyi Képtárban megrendezett *Szent Márton kultuszának közép-európai emlékei* című kiállításon négy ereklyét mutattunk be díszes ereklyetartóban (Szombathely Szent Márton-templom, Pannonhalma bencés főapátság, csákerényi plébánia, budapest-vizafogói plébánia). Ezeken kívül több is létezik Magyarországon, még több a Kárpát-medencében. Jelen tanulmányban csupán a szombathelyi Szent Márton-ereklyéről szeretnék beszámolni.

NEVEZETES SZENT MÁRTON-EREKLYÉK

A szentek elsődleges ereklyéi a saját maradványuk, azaz csontjukból maradt töredékek, másodlagos ereklyéik a hozzájuk kapcsolható személyes dolgok: ruhák, könyvek, használati tárgyak. A keresztény hitvallók, vértanúk, szentek tisztelete szorosan összefügg azok ereklyéinek gyűjtésével, birtoklásával. Az ereklye bizonyíték volt a híveknek a régen élt szent személy voltára vonatkozóan. Ezzel a tárggyal a szent jelen volt az adott helyen, tisztelete tárgyiasult a körmeneteken, ünnepélyes kihelyezése alkalmával.

Szent Márton esetében földi maradványaival nagyon mostohán bánt a történelem, a hozzá kapcsolódó maradványok és tárgyak nagyrészt elpusztultak. A 397-ben Candes-ban elhunyt egyházfő testét a hívek Tours-ban temet-

ték el. Sírja fölé utóda, Briccius püspök 435 körül épített kápolnát. Az elhunyt szent életű püspök tisztelete működésének területén folyamatos volt. Sírjánál csodás gyógyulások történtek, ezért egyre nagyobb számú zarándok kereste fel sírkápolnáját. Perpetuus tours-i püspök (458/459–488/489), Márton harmadik utóda nagyobb, díszesebb bazilikát épített, amelyet 471-ben szenteltek fel. A templom szentélyében egy a hívek által megközelíthető sírba helyezték Márton csontjait.¹ A későbbiekben uralkodók, hadvezérek, világi és egyházi vezetők, egyszerű hívek járultak a sírjához, hogy a szent közbenjárását kérjék ügyükben. Klodvig Meroving király a nyugati gótok elleni hadjáratban Szent Márton különleges védelmét kérte, majd győzelme (507) után elzarándokolt Tours-ba, továbbá nagy adományt tett a templom javára. Márton tetteinek széles körű megismeréséhez hozzájárult Petricordiai Paulinus verses költeménye a püspök életrajzáról, majd Tours-i Gergely püspök (573–594) munkája, *A frankok története*. Egy külön könyvben (*De virtutibus S. Martini*) leírta a szent gyógyító, csodatevő tevékenységét, illetve közbenjárását a sírjához járuló és imádkozó hívek érdekében. Gyógyító erőt tulajdonítottak a sírjához érintett tárgyaknak, a sír porával összekevert víznek, a sír felett égő lámpás olajának, a gyertya viaszának. Ezeket a gyógyhatású ereklyéket a hívek haza is vitték. Tours-i Gergely is hordott magával mindig egy kapszulát a szent sírjának porával, hogy a csodálatos orvosság mindig keze ügyében legyen.² Szent Márton kultusza folyamatos volt a középkor végéig, sírja francia nemzeti zarándokhely és az európai zarándokútvonal fontos állomása lett.

A templom és gazdag kincstára a 16. századi vallásháborúnak esett áldozatul, a hugenották 1562-ben feldúlták és Márton ereklyéit tűzbe vetették. Csak a koponya egy részét és egy karcsontot sikerült a templomőrnek megmenteni. 1793-ban, a forradalom idején újból kirabolták a templomot. 1860-ban csak kevés csontmaradványt tudtak megőrizni abból a törmelékből, ami az 1793-ban a forradalom idején a szétrombolt bazilikában megmaradt.

Szent Márton-ereklyéket természetesen nem csak Tours-ban őriztek, ereklyéiért királyok és egyházfők versengtek. Különösen a Márton tiszteletére szentelt egyházak igyekeztek ereklyéihez jutni. Nagy Károly az általa épített aacheni palotakápolnában is elhelyezte a tours-i püspök ereklyéjét, de kapott Mainz székesegyháza is. Kisebb helyekre is juthatott Márton-ereklye, főként oda, ahol korai alapítású Szent Márton-templom épült, és a középkorban élénk kultusza volt. Ilyen hely lehetett Marcolés temploma (saint-flour-i egyházme-

1 *Karl Suso Frank*: Martin von Tours und die Anfänge seiner Verehrung. In: Martin von Tours. Ein Heiliger Europas. Hrsg. v. Werner Gross–Wolfgang Urban. Schwabenverlag, Ostfildern, 1997. 56.
2 *Frank, K. S.*: i. m. 57.

gye, Hâute-Auvergne), ahol Szent Márton ereklyetartó faszobra maradt meg. Ez a 14. századi faszobor a püspökszentet ülve, áldó mozdulattal ábrázolja. A figura fején püspöksüveg van, testét papi ruha borítja. Haja és szakála gondosan hullámokba rendezett. Bal kezében pásztorbotot tarthatott, ami elvesztett. Hátralát a fatömb alján egy üreg van a csontok számára, ami egy kis ajtóval nyitható. A szobor magassága 117 cm. A középkorban zarándokok célpontja volt a templom, körmeneteken a szobrot körbevitték. Fennmaradását csak annak köszönhetjük, hogy a vallásháborúk idején gondos kezek elrejtették.³

Nevezetes Szent Márton-fejereklyetartót őriznek a Louvre gyűjteményében, amely eredetileg Soudeilles (Corrèze, Franciaország) templomában volt, a 14. század végén készült, talán Avignonban. Ezüst- és rézlemezből álló, domborított, vésett, limoges-i zománccal díszített büszt, amelynek a mellrészén ovális hegyikristályba van foglalva az ereklye.⁴ Hasonló, értékes aranyozott ezüst Szent Márton-mellszobor készült 1215–1217 között a weingarteni (Oberschwaben) Szent Márton-templom számára, amelyet Berthold, a bencés kolostor apátja (1200–1232) rendelt meg. Ebben a kolostorban a korábbi Márton-ereklye az 1215. március 25-én pusztító nagy tűzvészben semmisült meg. Ennek pótlására kértek a reichenai kolostorból Márton-ereklyét, amit meg is kaptak, s 1217. november 12-én a Márton-napi ünnepség keretében felszentelték a felépült templomot, és az új Márton-ereklyét (a büsztben) nagy ünnepélyességgel a főoltárra emelték.⁵ Ábrázolás sajnos nem maradt fenn erről a fejereklyetartóról, egy írott forrásból tudjuk, hogy 1753-ban még megvolt. A szekularizáció idején a 18. század végén veszett nyoma.⁶

Egy további, kevésbé ismert, de talán autentikus Márton-ereklye a Saarbrücken melletti Kölln (Köllerbach) templomában található (a köllerbachi Szent Márton-templom a 8. században épült, és az egyik legrégebbi szakrális épület a Saar-vidéken). Erre az emlékre nemrég Karl Kaus hívta fel a figyelmet.⁷ Ez egy alsókarcson (orsócsont), amelyet egy 1600 körül származó érté-

3 Saint Martin dans l'art et l'imagerie: Exposition nationale, Musée des Beaux-Arts Tours, du 7 juillet au 1er octobre. Catalogue établi par Boris Lossky avec l'aide de Jean-Marie Girard. Musée des Beaux-Arts, Tours, 1961. 19.

4 http://www.medievalists.net/wp-/Head_reliquary_Martin_Louvre_OA6459.jpeg (utolsó letöltés: 2015. február 10.).

5 *Norbert Kruse*: Martinskirche, Martinskloster, Martinskult in Altdorf-Weingarten. In: Martin von Tours i. m. 110–111.

6 Uo. 118.

7 *Karl Kaus*: Martin von Tours 336–397. Das Leben des burgenländischen Landespatrons bei Sulpicius Severus und Gregor von Tours im Rahmen der römischen Geschichte des 4. Jahrhunderts. In: Heiliger Martin. Geschichte, Kult, Patronanz. Hrsg. v. Norbert Frank–Karl Kaus–Martin Krenn–Helga Maria Wolf–Hans Peter Zelfel. Amt der Burgenländischen Landesregierung, Eisenstadt, 2014. (Burgenländische Forschungen 107.) 55.

kes hímzett selymekendővel borítottak. Középen, közvetlenül a csontra van ráírva: „*S(ancti) Martini ep(iscop)i T(ourone(n)sis.*”⁸ Mivel a templom korai, 8. századi alapítású, lehet, hogy igen korán jutott az ereklye a plébániára.

Márton püspök legfontosabb „hagyatéka” a félbevágott köpenye lett, amelyet a Meroving királyok szereztek meg a 7. század második felében. Honnan került elő a köpenydarab, és hol volt Márton halála után körülbelül háromszáz évig? Erről nincsen pontos ismeretünk. Ez az ereklye azért is fontos volt az uralkodói családnak, mert birtoklásával Tours-tól távol, a királyi udvarban jelen volt Márton személye. Ez a köpeny lett a Karoling és később a francia uralkodók legjelentősebb jelképe, ami azt mutatta, hogy Márton megvédi és segíti őket világi (hadi) vállalkozásaikban. Az ereklyét hadizászlóként magukkal vitték a csatába, békeidőben pedig a királyi palotakápolnában őrizték. A híres köpenyereklye az 1356. szeptember 19-i maupertuis-i (poitiers-i) csatában elveszett, amikor a francia lovagsereg II. (Jó) János vezetésével megsemmisítő vereséget szenvedett (Fekete) Eduárd walesi herceg seregétől.⁹

MAGYARORSZÁGI SZENT MÁRTON-EREKLYÉK

Szent Márton István király óta az ország védőszentje. Kultusza már Géza fejedelem idején meghonosodott hazánkban, mivel ő hívta be azokat a német térítő szerzeteseket, akik Márton tisztelői voltak. A hitvalló püspök élettörténetének terjesztése egyértelműen a bencés atyákhoz köthető, akik első magyarországi monostorukat Szent Márton tiszteletére szentelték. A Szent Márton hegyére épült egyház feltehetően királyi támogatással szerzett Szent Márton-ereklyét. Az, hogy honnan jött ez a korai Márton-ereklye Pannonhalmára, kérdéses. Egyes vélemény szerint Willigis mainzi érsek (975–1011), a hatalmas mainzi dóm építője adományozott Szent Márton-ereklyét Szent István király kérésére.¹⁰ Másik vélemény szerint Szent Istvánnak Odilo clunyi apát (994–1048) küldött Magyarországra ereklyéket, köztük talán Szent Mártonét is.¹¹

8 Kaus, K.: i. m. 55. 143. j. (Abb. 19.). Idézi: Jan Selmer: Eine St. Martin zugeschriebene Körperreliquie – ein mittelalterliches Sachzeugnis des Martinkultes im Saargebiet? In: www.zeitensprung.de/2008-02-10-01 (utolsó letöltés: 2015. február 10.).

9 Kaus, K.: i. m. 55.

10 Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve. Szerk. Takács Imre. Pannonhalmi Főapátság, Pannonhalma, 1996. III. köt. 174. Kat. sz. C.14.

11 Magyar Művelődéstörténeti Lexikon II. Főszerk. Kőszeghy Péter. Balassi, Bp., 2004. 391. (Szócikk: Lux Etelka–Széphelyi F. György.)

Pannonhalmán jelenleg két Szent Márton-ereklyét ismerünk. A régebbi tartója a 18. században készült, barokk, monstrancia formájú.¹² A másik ereklyetartó a 19. század második felében készült neogótikus stílusban, gótikus úrmutatót formáz, feltehetően a templom Storno Ferenc-féle restaurálásának idejéhez köthető.¹³

A magyar uralkodóház Mártonhoz fűződő különleges kapcsolatát jelzi, hogy a világi kormányzásban is nagy szerepet kapó királyi társaskáptalanok közül három (Pozsony, Arad, Szepes) Mártont választotta patrónusul. Továbbá figyelemre méltó, hogy ezek a helységek az ország peremvidékén helyezkedtek el, azaz a határvédelemben, az ország megvédésében is számítottak Márton segítségére. A királyi kápolnák között is találunk Árpád-kori alapítású Márton-kápolnát (1075 Udvard, 13. század Budaörs). Az Anjou-korban a budavári nagy kúriában 1349-ben szentelnek kápolnát Márton-patrocíniummal.¹⁴ Feltehetően, hogy jelentős Márton-egyházakban őriztek ereklyét a szenttől.

A SZOMBATHELYI SZENT MÁRTON-TEPLOM MÁRTON-EREKLYÉI

A Szent Márton-templomban az évszázadok során több Márton-ereklyéről van tudomásunk. Az egyik középkori eredetű, valószínűleg a Szent Márton-kápolnában lévő ülő Szent Márton-szoborban őrizték. Erről a Szent Márton-szoborról tudósított Carolus Clusius a 16. század végén. Ez a ritka típusú ülő Szent Márton-kőszobor hosszú ideig a templom meghatározó kultusz- (és ereklye-) szobra lehetett *(1. kép)*.¹⁵ Carolus Clusius (Charles de l'Escluse) neves németalföldi botanikus és természetbúvár 1573 és 1588 között Bécsben élt II. Miksa császár udvarában, ahonnan több botanikai gyűjtőutat tett Pannónia területén. A németújvári gróf Batthyány Boldizsár vendégeként bejárta Nyugat-Magyarországot is. Egy ilyen körútján 1585. április 3-án Szombathelyt tekintette meg, ahol feljegyezte a városban szép számmal szaba-

12 <http://collections.osb.hu/cgi-bin/targy?targy=174> Pannonhalma Bencés Főapátság honlapja, gyűjtemények (letöltés: 2016. január 5.).

13 Szent Márton kultuszának közép-európai emlékei. Szombathelyi Képtár 2008. november 6.–2009. február 22. [Kiállítási katalógus.] Szerk. Zsámbéky Monika. Szombathelyi Képtár, Szombathely, 2008. 46. Kat. sz. III.23. (Bánhegyi B. Miksa leírása.)

14 Ezeket is említi *Kosztai László*: Szent Márton tiszteletének magyarországi kezdete. *Tiszatáj* 55. (2001) 11. sz. 79–84.

15 A szoborról részletesen lásd: *Zsámbéky Monika*: Adatok két szombathelyi kegyszobor történetéhez. *Vasi Szemle* 54. (2000) 2. sz. 182–192.

don megtalálható római kömlékeket, szobrokat, feliratos köveket. A város részletes leírásánál megemlékezett a Szent Márton-templomról is, amely előtt Szent Márton kútja állt. Clusius szövege szerint a kórus melletti Szent Márton-kápolnában az oltáron volt látható a szent kőszobra.¹⁶ A szobor attribútumairól Clusius nem beszél, nem tudjuk, hogy a kezében tartott-e valamit vagy sem. A személy ábrázolásával kapcsolatban csupán a fejfedőjét említi, a kalap vagy süveg (*pileus*) megjelölés valószínűleg papi vagy doktori főveget jelent, továbbá nyírott szakállát emeli ki. Feltűnő lehetett még a fej nagysága a többi testrészhöz képest, mivel ezt külön is szóvá teszi a rövid leírásban.

A középkor korai századaiban az egyház tartózkodott a kőből vagy fából faragott kegyszobrok használatától, mivel félt a bálványimádás lehetőségének feléledésétől. Az első figurális domborművek a templomok kapuzatán, szentélyrekesztőkön, az oltármenza oldallapján, kriptalejáraton jelentek meg. A román kori oltáron megjelenő Szűz Mária-szobor tömörszerűen megmunkált frontális beállítású mű, a Szűzanya trónon ül, ölében a gyermek Jézussal, a *Sedes Sapientiae* értelmében. Legkorábbi formáiban fülkében vagy baldachin alatt jelenik meg, angyalokkal kísérvé (Erfurt, székesegyház: Madonna a kis Jézussal 1150 körül, egykor az oltáron, most másodlagosan fülkében; Marseille, a régi székesegyház főoltárának homlokzatán, fülkében elhelyezett dombormű 1122; Santa Margherita Ligure, kapucinus templom, Szűz Mária ülőszobra a Gyermekkel 1150 körül). Az erfurti és a marseille-i szobrokon éppúgy, mint a Rasonból és az Otdorfából származó fa Mária-szobrokon megfigyelhetjük az aránytalanul nagy fejet és kezeket, ami nem a mester ügyetlenségéből ered, hanem egyfajta felfogásbeli szemléletet mutat. Hasonló sajátosságot fedezhetett fel Clusius is a szombathelyi Szent Márton-szobron, azonban a késő gótikus és reneszánsz műalkotásokhoz szokott szemek ezt hiányosságnak róta fel.

A 11–13. században a trónoló Krisztus és Mária ábrázolásán kívül más szent oltárra emelt szobrát csak az ereklyekultusszal összefüggésben képzelhetjük el. Az ezredfordulótól találkozunk az ereklyéknek azzal a hangsúlyossá váló kultuszával, amelyben a tisztelt szent földi maradványait a megfelelő – láb,

16 „...deinde longius progressis puteus ostenditur, cuius aqua tinctus fertur D. Martinus dum Christianae religioni nomen dedit, et vicinum huic exiguum templum eo loco, in quo D. Martini parentes habitasse, et ipsum natum aiunt (...) In illo vero templo ad Chori dextram sacellum est in cuius altari reposita statua lapidea D. Martini sedens, brevis admodum sed magno capite praedita pro statuae proportione, rasa barba crasso sacerdotali sive doctorali pileo insignata.” Carolus Clusius Szombathelyről írt feljegyzéseit a Lipcsében 1746-ban megjelent könyv közli: *Christophorus Saxius: Lapidum vetustorum epigrammata et periculum animadversionum*. Lipsiae, 1746. 44–45. Idézi magyarul: *Kiss Gábor–Tóth Endre–Zágorhidi Czigány Balázs: Savaria-Szombathely története a város alapításától 1526-ig*. Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata, Szombathely, 1998. 226.

1. kép. Szent Márton ülőszobrának rekonstrukciója a szombathelyi Szent Márton-templomban

2. kép. Neobarokk, faágat ábrázoló Szent Márton-ereklyetartó a szombathelyi Szent Márton-plébániában

kar, fej, nyelv stb. – formájú gazdag ötvösművű foglalatba helyezték, és így tették ki az oltárra. A drágakövekkel, arany- és ezüstlemezekkel borított ereklyetartók alakja lehetett ülő figura is, ennek leghíresebb megmaradt példája az 1000 körül készült Szent Fides ereklyetartó a szent zarándoktemplomában (Conques, Ste-Foy). Ilyen kisebb méretű, famagra készült aranylemezzel borított ülő Madonna-szobor Imad püspök Madonnája (Paderborn, Diözesanmuseum) és az esseni Münsterschatz Madonnája. Az ereklyeszobrok üreges belsejébe helyezték el a szent ereklyéjét.

Visszatérve a Szent Márton-szoborhoz, bár a leírás nem említi az ehhez kapcsolódó ereklyét, feltehetően ennek belsejében is lehetett Szent Márton-ereklye. Clusius protestáns volt, bizonyára nem érdekelte az ereklye léte vagy nem léte, és így nem tartotta fontosnak leírni, hogy ereklyeszoborról van-e szó.

Szent Márton egyedi ábrázolása (amikor nem a köpenyjelenetben szerepel) általában álló püspökfigura. Nagyon ritka a Clusius-féle leírásban szereplő ülő alak, amelyet áldó vagy tanító mozdulattal képzelhetünk el. Legközelebbi párhuzama a fent már említett franciaországi Marcolés templomának szobra.

Püspöki katedrán ülve láthatjuk valószínűleg az ő figuráját azon a timpanondarabon, amelyet 1787-ben találtak a Neckar-parti Lauffenben (stuttgart-rottenburgi egyházmegye).¹⁷ Ez a kőfaragvány, amely jelenleg a stuttgarti Württembergisches Landesmuseumban található, feltehetően abból az ősi templomból származik, amelyet Karlmann frank uralkodó alapított 742-ben. A timpanon a stílusjegyek alapján a 13. század első felében készült, frontális tartásban egy trónon (katedrán) ülő püspökfigurát ábrázol. Az alak méltóságára utal mitrája és pástorbotja, baljában könyvet tart. Trónusát két oroszlánfej díszíti.¹⁸

Visszatérve a Szent Márton-templom ereklyéihez, jelenleg még nem tudjuk, hogy a középkorban a templomban volt-e az az ujjereklye, amiről a 18. században szólnak feljegyzések. Az egyik Bél Mátyás leírása, amely 1730 körül a szent ezüstoffoglatban lévő ujjcsontereklyéjét említi, amit Márton ünnepnapján tettek ki a hívők elé.¹⁹

A domonkos rend római levéltárában is találunk egy Márton-ereklyéről feljegyzést, Rajmund Fitzing tollából 1721 előttről. Ő az osztrák–magyar domonkos rendtartomány leírásában a sabariai domonkos konvent nevezetességéről szólva beszámol a kápolnában lévő Szent Márton igaz szobráról (*vera effigies*), amelyben csontjait őrzik. A szerző úgy tudja, hogy ez az ereklye Má-

17 Wolfgang Urban: Der Heilige am Throne Christi. Die Darstellung des heiligen Martin im Überblick von der Spätantike bis zur Gegenwart. In: Martin von Tours i. m. 212.

18 A timpanon reprodukcióját közli Urban, *W.*: i. m. 213.

19 Bél Mátyás a Szent Márton-templom leírásához fűzi hozzá: „*Arra a helyre, ahol Szent Márton a feltételezés szerint született, egy oltárt helyeztek ezzel a felirattal: HIC NATUS EST S. MARTINUS, azaz: ITT SZÜLETETT SZENT MÁRTON. A templom előtt mutogatják azt a kővel mozaikszerűen kivakott forrást, amelynek vizével keresztelte meg valamikor – állítólag – a hazatérő Szent Márton az édesanyját. A domonkos atyák ereklyéi között őrzik ezüstbe foglalt ujjcsontját. Nem is helyezik ki mások megtekintésre, csak Szent Márton napján. Ebben az időszakban sokan sereglenek össze, hogy a hazának ezt a nevezetes ékességét tiszteletben részesítsék. A hely látogatását – a szájbagyomány szerint – a megtaláló tours-i püspök üdvös dolognak minősítette, hogy a lakosság azon a helyen is részesíthesse tiszteletben az ereklyéket, ahol Szent Márton született. Ezért minden esztendőben vége-hosszatlan sietnek ide, nemcsak a környékbeliek, hanem a külföldiek is, abban a reményben, hogy itt elnyerhetik bűneik bocsánatát.*” A latin szöveg magyar fordítása: Bél Mátyás: Vas vármegye leírása. Ford. Tihanyi Tiborné Szálka Irma. Vas Szemle 31. (1977) 283–284. A megyék köteteit 1735-től adták ki, Vas megye kéziratban maradt. Az esztergomi primási könyvtár őrzi, a Szombathelyről szóló rész másik közlése: Bél Mátyás: Hungariae Novae Notitia. Membrum III. De Sabaria. Közéteszi: B. Thomas Edit és Prokopp Gyula. Vas Szemle 13. (1959) 2. kötet 37–57. A Szent Márton-templomról szóló rész: 53–54. (latin és magyar).

tyás király kincstárából származik.²⁰ Ugyanezt a szöveget (a szent szobráról, az ereklyéről és Mátyás kincstárából való származásról) veszi át 1740 körül Fráter Stratemayr Antal domonkos teológiai doktor a magyar dominikánus kolostorok alapításáról és azok nevezetességeiről küldött jelentésében.²¹

Nem tudhatjuk, hogy ezt a csontereklyét valóban Mátyás kincstárából szerezték-e, lehet, hogy csak a hitelességét akarták bizonyítani vagy a rangját emelni. Arról van adatunk, hogy VIII. Károly francia király Mátyás királynak 1487-ben Szent Márton ereklyéjét küldte el, amely a tours-i székesegyház kincstárából származott.²² Mátyás saját legitimációja érdekében nagy figyelmet szentelt személyes reprezentációjának, ennek része volt az Árpád-házi magyar szentek tisztelete. Volt-e személyes kötődése Mártonhoz, a katonaszenthez, Pannónia szülőltééhez, azt még későbbi vizsgálatnak kell eldönteni. Az bizonyos, hogy amikor ő még Prágában raboskodott, és a magyar rendek 1458 januárjában megválasztották királlyá, azt megelőzően népes magyar zarándokküldöttség kereste fel a tours-i templomot Várdai István kalocsai érsek vezetésével 1457 decemberében. A küldöttség eredetileg a francia király lányának a kezét akarta megkérni V. László király számára. A fiatal király azonban váratlanul meghalt, amiről a zarándokok Tours-ban értesültek. Mátyásnak bizonyára beszámoltak a zarándokok az út eseményeiről, ez kapcsolatot teremtett Szent Márton püspök és az újdonsült király között.²³

Egy másik Szent Márton-ereklyéről is van tudomásunk, amelyet a domonkos konvent 1780-ban szerzett Rómából. Ennek hitelességét a szombathelyi Szentszék 1781. november 6-án ismerte el, akkor engedélyezték annak nyilvános tiszteletét.²⁴ Szalay János könyvének megjelenésekor, 1938-ban még

20 „*Memorable autem est, quod locus nativitatis sancti Martini episcopi Turonensis sit mutatus in capellam et honorem eiusdem sancti, quae ecclesiae novae est inclusa. Insuper adest vera effigies eiusdem ut episcopi et senis, particula de ossibus illius, qua ex gazophylacio Matthiae Corvimi quondam Hungariae regis ante paucos annos non sine dispositione divina ad nos pervenere. Praeteres extat fons ante ecclesiam, ex quo sanctus Martinus adhuc vivus matrem et sorores suas baptizavit, patre in erroris pertinacia relicto.*” *Memorabilia Conventum Provinciae Austriaco-hungari Praed. Conscripta ex Manuscriptis A. R. Exim. Mgri Rajmundi Fitzing. Közli: Der Prediger-Orden in Wien und Oesterreich. Regesten, Collectaneen, Necrologien, Epitaphien, Universitäts- Angelegenheiten, Profers- und Bruderschaftsbücher, biographische und historische Skizzen. Aus archivalischen bisher unedirten Handschriften mitgetheilt und erläutert von Sebastian Brunner. Braumueller, Wien, 1867. 83.*

21 *Iványi Béla: Dominikánus levelek és oklevelek a körmendi levéltárban. Rábavidék Ny., Körmend, 1942. (Körmendi Füzetek 1.) 94–95.*

22 1487. október 9. Tours, francia kincstárnokok jelentése. In: Balogh Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában. I. köt. Akadémiai, Bp., 1966. 665.*

23 *Nemeskürty István: Kis magyar művelődéstörténet. Szent István Társulat, Bp., 1994. 38.*

24 *Szalay János: A szombathelyi Szent Domonkos-rendiek lelképásztori működése 1638–1938. Martineum Ny., Szombathely, 1938. 126. Idézi: Szombathelyi rendi levéltár, ereklyék No. 6.*

megvolt az ereklyehitelesítő oklevél! A templom ereklyéinek megmaradt hitelesítő okiratai között a Márton-ereklyéé nem maradt fenn, valamikor elveszett.

Talán ez az ereklye lehet az, amelyik a mai napig megvan a templomban egy neobarokk, kisméretű monstrancia alakú ötvösműfoglalatban (2. kép).²⁵ A tartó domború, ovális talpú szára megnyesett faágat imitál, a nádusz helyén szárgyűrű látható. Az ereklye foglalata puttókkal díszített keret veszi körül, mögötte sugárnyalábok terülnek szét. Az egész tartót kinyílt virágokból és levelekből álló koszorú övezi. Középen vörös textilen, ovális üveges foglalatban a csontdarab, papíron a felirata: „*S. Martini Ep.*” Az ereklye egy kicsi csontszilánk, amely véleményem szerint nem a Bél Mátyás által említett ujjsontereklye, hiszen az egy nagyobb csontdarab lehetett, mivel meg tudták róla állapítani, hogy ujjsonnt darabja. Az ereklyetartó talán a 19. század végén vagy a 20. század fordulóján készült, a templomban és a rendházban ugyanis az 1860-as években és az 1900-as évek elején is volt felújítás, esetleg ehhez köthető az új tartó elkészítése.²⁶ Ezt az ereklyét vitték körútra a jubileumi Szent Márton-évet megelőzően 2014–2015-ben a szombathelyi egyházmegyében.

A PÜSPÖKSÉG ÚJABB SZENT MÁRTON-EREKLYÉJE

Szily János püspök Mária Teréziától 1779-ben kért Szent Márton- és Szent Quirinus-ereklyét az új egyházmegye számára. Az elsőt azért, mert Szombathely szülöttje volt és az egyházmegyének védőszentje, utóbbit azért, mert Savariában szenvedett vértanúhalált. Mária Terézia teljesítette Szily püspök kérelmét. A kérő levél nem maradt fenn, de az ajándékot megköszönő levélfogalmazvány igen.²⁷ A dokumentumot kiállították Szily János püspök emlékkiállításán az Eölbey-házban 1999-ben.²⁸ Az uralkodó az ereklyéket a Habsburgok

25 Aranyozott réz, magassága 17 cm, talpszélesség: 7,5 cm, teljes szélesség: 10,6 cm.

26 Az ereklyetartó leírása: Szent Márton kultuszának közép-európai emlékei i. m. 59. Kat. sz. III. 42. (Katalógustétel: Zsámbék Monika leírása.)

27 Szily János Mária Teréziához írt levelének fogalmazványa (1779. június 7.) a szeminárium számára adományozott Szent Márton- és Szent Quirinus-ereklyét köszöni meg. Egyházmegyei Könyvtár, Szombathely (jelzet nélkül).

28 Szily János Szombathely első püspöke 1799–1999. Emlékkönyv. Konferencia halálának 200. évfordulója alkalmából (1999. szeptember 22. Katolikus Továbbképző Intézet Szombathely) és emlékkiállítás (1999. április 17.–szeptember 25. Szombathely Eölbey-ház). Szerk., a kiállítást rendezte és a katalógust összeáll. Dobri Mária. Szombathelyi Egyházmegyei Hatóság, Szombathely, 1999. 123. Kat. 7.1.4.

kincstárából „utalta ki” kedvelt püspökének. A két szent ereklye adományozásáról megemlékezett Szegedy Pál székesfehérvári kanonok a Szily püspök elhunytá alkalmával tartott gyászbeszédében.²⁹

Úgy véltem, hogy a Mária Teréziától kapott ereklye került a szeminárium Szent Márton tiszteletére szentelt kápolna oltárába. Ezt indokolta volna az időpontok egyezése, ugyanis Szily a szeminárium építését beiktatása után azonnal megkezdte. Melchior Hefelével 1777. augusztus 28-án kötött szerződést, és ősszel elkezdték a munkát.³⁰ 1780-ban befejeződött a szeminárium építése, a kápolna az első emeleten kapott helyet a mai, úgynevezett Storno-kápolna helyén. A papnevelés azonban nem kezdődhetett el a kész épületben, mivel II. József 1783 decemberében beszüntette a vidéki szemináriumok működését, és két generális szemináriumot állított fel: Pesten és Pozsonyban.³¹ A szombathelyi egyházmegye papnövendékei csak 1790-ben, II. József halála után térhettek vissza Pozsonyból.

A szemináriumi kápolna és az egész épület átalakítására és bővítésére Hidas Kornél püspöksége (1882–1900) alatt került sor. Az épületben új kápolnát alakítottak ki a régi helyén. Az új teremkönyvtár és a kápolna kifestésével az akkor keresett és híres Storno Ferenc soproni festőt bízták meg. Az új oltárasztalba feltehetően átemelték a régi menza ereklyéjét. Az oltárasztalban a mai napig látható a befoglalt ereklye helye. Azt azonban nem lehet biztosan tudni, hogy jelenleg az oltárasztalban van-e ereklye, vagy nincs, ugyanis az ereklyefészek kibontására nem volt lehetőség.

Visszatérve a Mária Terézia-féle Szent Márton-ereklye sorsára, egy szerencsés „lelet” – Géfin Gyula prelátnak, volt szemináriumi rektor levele – új adatokkal szolgált. Így biztossá vált, hogy ha a szemináriumi kápolna oltárasztalában volt is ereklye, az nem a királynőtől kapott darab volt. Géfin Gyula Szent Márton és Szent Quirinus ereklyéit 1961. december 8-án adta át Kovács Sándor megyéspüspöknek, aki azokat a palota kápolnájában lévő ereklyeszekrényben helyezte el. Korábban az ereklyék a püspöki kápolna sekrestyéjének szekrényében voltak az 1930-as évek elejéig. Mivel a székesegyház Tours-ból 1913-ban megkapta Szent Márton ereklyéjének „*particula insignis*”-ét, a szalé-

29 „Melly nagy betsület volt hogy Fölséges Mária Theresia Királyné Asszonyunk az ő Fő Templomát, ezüstbe, aranyba, és drága gyöngyökben foglalt Szentek Ereklyéjével meg-tisztelte.” A jó Pásztor mellyel a méltóságos kegyelmes Fölső Szopori Szily János urat, ...az ő végső halotti pompás tiszteletének alkalmasottágával meg ditsérte Szombathely városában Mezző Szegedi Szegedy Pál, ...1799-dik esztendőben Szombathelyen, Siess Antal Jósef betüivel. 17–18.

30 A szombathelyi egyházmegye története 1777–1928. Szerk. Géfin Gyula. Martineum Ny., Szombathely, 1929. I. köt. 38.

31 *Székely László*: A szombathelyi püspöki papnevelő-intézet története. In: A szombathelyi egyházmegye i. m. II. 173.

3. kép. Szent Márton-ereklye és tartója

ziak pedig Rómából Szent Quirinus ereklyéjét templomuk számára, Mikes János püspök a fent említett két ereklyét átadta a szemináriumnak megőrzésre azzal, hogy azokat ott tiszteletben részesítsék. Ott voltak egészen 1952-ig, amikor Géfin nyilván jobbnak látta a kedvezőtlen történelmi események miatt átvinni a deficientiára (idős papok otthonába) a becses kincseket. Ezután kilenc évig a papi otthonban őrizték a szent ereklyéket. 1961. december 8-án Kovács Sándor megyéspüspök rendelkezett arról, hogy átkerüljenek a püspöki kápolnában lévő díszes ereklyeszekrénybe.³²

A szóban forgó Szent Márton-ereklyét sikerült megtalálni a püspöki kápolna ereklyeszekrényében lévő számos ereklye között. Erről a Szent Márton-ereklyéről Géfin Gyula óta senki sem tudott. Sőt 1913-ban még talán Mikes püspök sem ismerte. Azon nem csodálkozunk, hogy a fiatal, 1912 elején a szombathelyi püspöki székbe került főpap nem ismerte ezt az ereklyét. De hogy a környezetében lévő kanonokok nem hívták fel a figyelmét rá, ezt furcsálljuk. Az ereklyetartó formája és kivitele alapján 18. századi lehet, hitelesítő pecsétjét még azonosítani kell. Így tehát a székesegyházi és a Szent Márton-templomban lévő Márton-ereklyén kívül van még egy ereklyénk Szombathelyen a szenttől.

Az ereklyetartó tokja ovális, alul csúcsos, finom, sötétbarna bőrbevonatú, rajta fekete tintával – Géfin szerint Szily kézírásával – „*S. Martini Eppi. Turo-nen*”, ami kissé nehezen olvasható (3. kép). A tok mérete: hossza 105 mm, szélessége 84 mm. Az ovális alakú ereklyetartó ezüst foglalatú, alján vörös textília, rajta kisebb gyöngyös foglalatban papírra erősített csontszilánk, alatta az azonosító felirat: „*S. Mart. Eppi.*” A gyöngyös foglalatot aranyozott indadísz veszi

32 Géfin Gyula levele Szombathely, 1961. XII. 8. keltezéssel, saját kezű aláírással és a szeminárium régi, Szent Mártont ábrázoló pecsétjével. Szombathely, Egyházmegyei Könyvtár (jelzet nélkül).

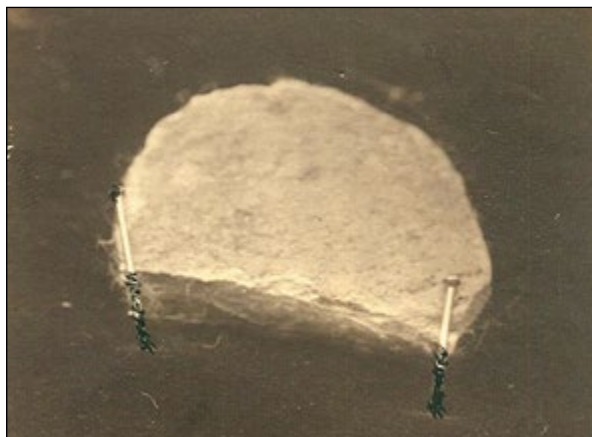
körbe. Az ereklyetartó keretét ezüst, csavart szalag veszi körül, és ovális üveg zárja le. A tartó körül egy később ráhelyezett ezüstpánt látható, amelyre kis talp van felerősítve, ezáltal az ereklyetartó felállítható, asztalra vagy emelvényre helyezve szemből is jól látható. Az ereklyetartó hátoldalán zsinórral van átkötve, rajta érintetlen hitelesítő pecsét. A vörös pecsét feloldása a következő feladat. Az ereklyetartó magassága 88 mm, szélessége 68 mm, talpának mérete 20×16 mm. A kutatás során megtalált ereklye szombathelyi „utazásait” így rekonstruálhatjuk: mintegy másfél évszázadig (1779–1930-as évek) a püspöki palota kápolnájának sekrestyéjében volt, az 1930-as évek elejétől 1952-ig a szemináriumban, 1952–1961 között a papi otthonban, majd 1961 végétől napjainkig a palota kápolnájában (4. kép).

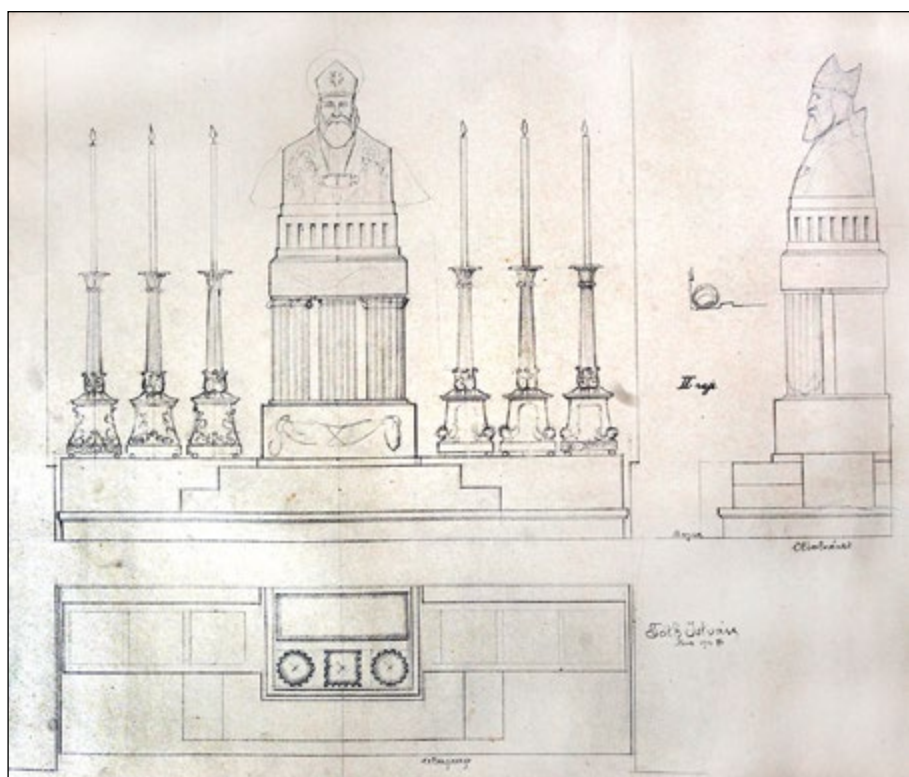
4. kép. A püspöki palota kápolnája

A SZÉKESEGYHÁZ SZENT MÁRTON-EREKLYÉJE

Mikes János szombathelyi püspök főpásztori beiktatása után nem sokkal (püspöki kinevezése 1911 novemberében, felszentelése 1912. január 1-jén, székfoglalása 1912 vízkereszt ünnepén történt) az egyházmegye egészét fellelkesítő ötlettel állt elő: Szent Márton szülőhelye és egyházmegyéje kérjen a szent

5. kép. Szent Márton koponyacsontja. Erekye Tours-ból

6. kép. Tóth István terve a Szent Márton-oltár átalakítására, 1913

ereklyéjéből egy darabot a tours-i érsektől. Elgondolását tett követte, levelében alaposan megindokolta kérését. Renou érsek teljesítette a szombathelyi főpásztor kérését, és a püspök koponyájának egy töredékét átadta az egyházmegye számára (5. kép).³³ A nyolctagú szombathelyi küldöttség Tours-ban átvette a becses kincset, és hazahozta. „*Martinus redit in Pannoniam*” – Márton viszatér Pannóniába, írták a helyi újságok.³⁴ Ezek szerint nem tudták a püspök-várban, hogy ott rejtőzik egy régebben kapott Szent Márton-ereklye!

A Szent Márton-oltár átalakításának és az ereklyetartó büsztnek a tervezésével Tóth István szobrászművészt (Szombathely, 1861–Budapest, 1934) bízták meg, aki a megyeszékhelyen korábban Horváth Boldizsár miniszter és Szily János püspök szobrát alkotta meg. A szombathelyi székesegyház kereszthajójának északi oldalán áll a pannóniai szent oltára, a hátterét a hatalmas Maulbertsch-kép jelenti, amely a püspök csodatetteit mutatja be. A művész két tervet készített az oltár átalakítására és a mellszobor megvalósítására, amelyből a másodikat választotta a bíráló bizottság (6. kép).³⁵ Az oltármenzán a középtengelyben áll három kannelúrázott ónix oszlopon az a talapzat, amelyen Szent Márton püspök mellszobra látható. Az aranyozott bronzszobor a püspököt komoly, idős főpásztorként ábrázolja, bajusszal, szakállal, püspöki palástban és süveggel (7. kép). Az értékes mű 13 ezer koronába került, amit teljes egészében Mikes püspök fedezett. A hermába került a Tours-ból kapott koponyacsontdarab.

SZENT MÁRTON TISZTELETE ÉS KULTUSZÁNAK TÁRGYI EMLÉKEI SZOMBATHELYEN

Sulpicius Severus, majd a későbbi Márton-életrajzok Savaria nevét ismertté tették a középkorban. Ezért került rá Sabaria neve a középkori térképekre (herefordi térkép 1280 körül, ebstorfi világtérkép 1284 körül stb.). Lázár deák Magyarországot bemutató térképén (1528) „*Sabaria Patria Divi Martini Epis*” (Sabaria Szent Márton püspök szülőhelye) felirat olvasható. Szombathely vá-

33 *Székely László*: Emlékezés Mikes János gróf szombathelyi megyéspüspökről. Magyar Nyugat Könyvkiadó, Vasszilvágy, 2009. (A Magyar Nyugat Történeti Kiskönyvtára 11.) 89.

34 Uo. 90.

35 A tervrajzot a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár őrzi. A 2008. évi Szent Márton-kiállításon a Szombathelyi Képtárban kiállították. Lásd: Szent Márton kultuszának közép-európai emlékei i. m. 66–67. Kat. sz. III. 51. (Leírás: Zsámbéky Monika.)

7. kép. A Szent Márton-herma a székesegyház
Szent Márton-oltárán

rosát mint Szent Márton szülőhelyét számon tartották a magyarországi történetírók is: így szerepel Antonio Bonfini Magyarország krónikájában, Turóczi László Magyarország leírásában vagy a győri egyházmegye 1579. évi szombathelyi zsinata aktáinak fedőlapján.

Szombathely város is számon tartotta híres szülöttét és ápolta emlékét. Hiszen a város privilégiumát is Mártonnak köszönhette: Hédervári János győri püspök szabadalomlevelét 1407-ben Szent Márton tisztelete miatt adta a városnak. II. Ferdinánd szintén Mártonra való tekintettel adományozott Szombathelynek kiváltságlevelet. Ugyanis a harmincéves háborúban Gusztáv Adolf svéd királyt 1632-ben Lützennél Szent Márton oktávája alatt verték meg, s a csatában Gusztáv Adolf király is elesett. A város főterén mindenki által jól látható helyen, a várostorony sisakján is Márton nagyságát hirdette a toronydísz, egy fémlemezről kivágott püspökfigura.

8. kép. Szent Márton megkereszteli édesanyját. Rumi Rajki István szobra a Szent Márton-templom előtt

A városi Márton-tisztelet természetesen legerősebben a Szent Márton-templomban, a hagyomány szerinti szülőháza helyén élt. Bár a római temető területén bizonyosan nem állt lakóház a római korban, egy megszentelt területtel kötötték össze Márton szülőhelyét. A templom északi kápolnáján ma is olvasható a felirat: „*HIC NATUS EST S. MARTINUS*” (Itt született Szent Márton). A templom előtt a középkor óta egy kút működött, s a hagyomány úgy tartja, hogy ennek vizével keresztelte meg Márton az édesanyját, amikor megtérítette. Helyén ma Rumi Rajki István 1938-ban készült bronz szoborcsoportja áll, amely ezt a jelenetet örökíti meg (8. kép). A 20. század első felében a város legnagyobb jelentőségű akciója a Szent Márton-kultusz ápolására ennek az emlékműnek a felállítása volt.

A középkorban a Szent Márton-templom főoltárán állt Márton szobra, valószínűleg a köpenymegosztás jelenetét ábrázolta. Ezt indokolja az a tény,

9. kép. A szentmártoni domonkos konvent pecsétje
1655-ből

hogy általában a tituláris szent kerül a főoltárra, továbbá ismerjük a domonkos konvent pecsétjét 1655-ből, és ennek a pecsétképén a köpenymegosztási jelenet látható (9. kép).³⁶ Márpedig a templomhoz kötődő közösség (hiteles hely, konvent) többnyire a templom főoltárképét helyezte a pecsétjére. Így az 1638-ban letelepedett domonkos rendi atyák konventje a 17. században megőrizte a korábbi, Szent Mártonra utaló pecsétet, sőt az átvett templom főoltárára új, a védőszentet ábrázoló festményt helyeztek el. Hogy ez a kép azonos-e a jelenleg a Szent Márton-kápolnában függő festménnyel, azt biztosan nem állíthatjuk, de feltételezhetjük. Ez a kép (10. kép) az 1660–1670-es években készülhetett, korabeli nemes urak társaságában mutatja be Márton jócselekedetét. Az ábrázolt személyeket és a kép sarkában lévő címert még nem sikerült egyértelműen azonosítani, megfejtése eldöntheti a mű keletkezésének körülményeit.³⁷ A díszes öltözetű nemes urak a templom jótévi is lehetnek, akik adományokkal látták el az újonnan épült barokk templomot (a Bathyány, Erdődy, Esterházy, Csáky, Széchy, Illésházy családok adományairól feljegyzések tanúskodnak).

36 A pecsét mérete: 29 × 25 mm. Ábel Vince domonkos vikárius 1655. november 26-án Vépen kelt levelét látta el pecsétjével. Vas Megyei Levéltár XII. 5/1a fol. 94–97. Közli: Szent Márton kultuszának közép-európai emlékei i. m. 56. 13. j. Kat. sz. III. 39. (Leírás: Zsámbéky Monika.)

37 A festmény mérete: 166 × 170 cm. A kutya nyakörvén „MA” betűk olvashatók. Szent Márton kultuszának közép-európai emlékei i. m. 57–58. 13. j. Kat. sz. III. 40. (Leírás: Zsámbéky Monika.) A festmény kompozíciójának előképét nemrég Buzási Enikő azonosította. *Buzási Enikő: A Magyar Nemzeti Galéria egykori és mai késő reneszánsz kiállításának néhány művéről. Művészettörténeti Értesítő* 60. (2011) 321.

10. kép. Szent Márton és a koldus, 17. századi festmény a Szent Márton-templomban

Bár a 18. században a templom belső berendezéseinek felújításakor a domonkos rendi szentek tisztelete került előtérbe, s a templom titulusa is változott (Szent Márton mellett helyet kapott a Szentháromság), a főoltárról eltávolították Márton képét és helyére a Szentháromság került Szent Ágostonnal és Aquinói Szent Tamással. A szerzetesek azonban továbbra is fontosnak tartották a Márton-tisztelet tovább éltetését. Példa erre egy díszes szentségtartó is, melyet 1759-ben készítettek egy bécsi ötvössel. A monstrancia díszítésében a domonkos vonatkozások mellett (Szűz Mária a rózsafüzéert adja Szent Domonkosnak, átellenben Aquinói Szent Tamás figurája) ott találjuk Szent Mártont a koldussal (11. kép). Ugyancsak erre utal a fent már megemlített ereklyekérés Rómából 1780-ban. Az új ereklye kultuszához kapcsolódhatott VI. Pius pápa engedélye 1781-ben, amely szerint azok a keresztény hívek, akik a szombathelyi

11. kép. Úrmutató Szent Márton és a koldus alakjával

Szent Márton-templomot a szent ünnepnapján vagy előtte lévő napon meglátogatják, teljes búcsút nyernek.³⁸ A templom felszerelésében a következő évszázadokban is több Mártonhoz kapcsolódó kegytárgy készült, ezekből két körmeneti zászlóra hívjuk fel a figyelmet: a Rózsafüzér Társulat körmeneti zászlójára 1871-ből és az ugyancsak itt működő Credo Egyesület zászlójára

---

³⁸ Szent Márton élete. Kiadja a Szent Márton Plébánia. Martineum Könyvnyomda Rt., Szombathely, 1937. 14.

12. kép. A szombathelyi Credo Egyesület zászlója Szent Márton alakjával (1927)

1927-ből. Az utóbbi nagy méretű (200 × 130 cm), művészién hímzett selyemzászló a szombathelyi karmelita apácák munkája (12. kép).

A szombathelyi kultusztörténet másik fontos színhelye a püspöki székhely. Korábban a Szűz Mária-vártemplomban nem volt Szent Márton tiszteletére szentelt oltár. Ez megváltozott Szily János püspök kinevezésével. Ő nagy hangsúlyt fektetett Savaria-Szombathely történeti jelentőségének kiemelésére, az ókori város régi fényének visszatérését, immár keresztény vallási környezetben kívánta elérni. Ezért a két pannóniai ókeresztény szentet, Szent Mártont és Szent Quirinust hangsúlyosan szerepeltette művészi programjában, az egyház-

13. kép. Színvázlat a szombathelyi székesegyház Szent Márton-oltárához (1791)

megye központi épületeinek dekorálásában. Szent Márton az új egyházmegye védőszentje lett, s a püspök Mária Teréziától megkapta a két szent ereklyéjét is. Az új székesegyház kereszthajójának északi oltárát Mártonnak szentelték, oltárképét Franz Anton Maulbertsch festette meg. A művész a püspök csodatetteit örökítette meg, a szent körül a legendájában szereplő személyek jelennek meg: az amiens-i koldus a köpennyel, a chartres-i néma lány, Nolai Szent Pál, bal oldalon Taetradius prokonzul szolgálja és a chartres-i feltámasztott gyermek az édesanyjával. A festmény színvázlata is megmaradt, amelyet Mikes János püspök vásárolt meg és a püspöki palotában helyezett el (13. kép).

A szeminárium kápolnájának Márton-oltárképét Dorffmaister István festette meg 1791-ben, aki a megdicsőült szentet angyalok koszorújában, kissé mesterkéltné pózban ábrázolta. A püspöki palota dísztermének mennyezetén is megjelenik a két ókori szent – Márton és Quirinus – alakja. A későbbi századokban is készültek a szemináriumban újabb alkotások Márton alakjáról, Storno Ferenc és Kontuly Béla keze nyomán a régebbi és az újabb kápolnában. Kontuly falképei a 20. század egyházművészetének kiemelkedő alkotásai (1941-ben készültek), az egyik nagy méretű freskó témája Krisztus király eljövetele, a másik Szent Márton életútját jeleníti meg több kompozíció ötletes összefűzésével (14. kép). A legújabb kor Szent Márton-ábrázolásairól és tiszteletének új formáiról azonban már egy másik dolgozat hivatott beszámolni.

14. kép. Jelenetek Szent Márton életéből. Freskó a szombathelyi volt szeminárium kápolnájában (1941)

KÉPJEGYZÉK

Sághy Marianne: A Szentírás útja. Bibliai modellek Sulpicius Severus Szent Márton-élet-rajzában

1. kép. Sulpicius Severus: *Liber de historia sancti Martini patroni nostri gloriosi...*, 1175–1200 körül. Universiteitsbibliotheek Utrecht, Hs. 124. Permalink: <http://bc.library.uu.nl/>
2. kép. *Magnum Legendarium Austriacum*, 1225–1250 körül. Zwettl (Ausztria), Stiftsbibliothek, Cod. Zwetl. 14. fol. 149r. Permalink: <http://tethys.imareal.sbg.ac.at/realonline/>

Bruno Judic: Venantius Fortunatus mártoni útja

1. kép. Venantius Fortunatus: *Vie de Sainte Radegonde*, 1100 körül. Poitiers, Bibliothèque municipale, manuscrit 250 (136) fol. 21r. Permalink: https://fr.wikipedia.org/wiki/Venantius_Fortunat
2. kép. [https://en.wikipedia.org/wiki/Saint_Afra#/media/File:St._Ulrich_und_St._Afra_\(Augsburg\)_15.JPG](https://en.wikipedia.org/wiki/Saint_Afra#/media/File:St._Ulrich_und_St._Afra_(Augsburg)_15.JPG)
3. kép. *Graduale*, 1500 körül. Staats- und Stadtbibliothek Augsburg, 2° Cod. 248, p. 199r
4. kép. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ravenna,_sant%27apollinare_nuovo,_int.,_santi_martiri_offerenti,_epoca_del_vescovo_agnello,_01.JPG

Kiss Gábor: Nagy Károly – Szent Márton szülőhelyének első zarándoka

- 1–2. kép. https://en.wikipedia.org/wiki/Hereford_Mappa_Mundi#/media/File:Hereford-Karte.jpg
3. kép. *Psalterium aureum Sancti Galli*, 9. század vége. St. Gallen, Stiftsbibliothek, Cod. Sang. 22, p. 140.
4. kép. Zágorhidi Czigány Balázs felvétele
5. kép. https://it.wikipedia.org/wiki/San_Martino_Siccomario

Szilágyi Magdolna: A Dunántúl középkori úthálózatának jellegzetességei. Szombathely útcsofóponti szerepe a 13–14. században

1. kép. <https://patmcinerney.wordpress.com/2014/05/09/salamanca-to-santa-marta-de-tera/>
2. kép. Benda Judit: Pecten Maximus, avagy egy Santiago de Compostela-i zarándokjelvény Budán. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 35. (2011) 39–40.
3. kép. Jánosréti mester: Szent Miklós-főoltár oltárképe, Szent Miklós legendájának jelenetei, balszárny, belső képei, jobb alsó kép, 1476 körül, tempera, fa, 155 × 98 cm. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria Régi Képtár, ltsz. 55.903.14
4. kép. A szerző felvétele (2015)
5. kép. A szerző felvétele (2011)

Tóth Endre: Szent Márton hazai tiszteletének kezdetéről

1. kép. Zalavár, történelmi emlékpark. Civertan Bt., László János légifelvétele
2. kép. Pannonhalma, Főapátsági Levéltár. Tihanyi Bence és Bakos Ágnes felvétele
3. kép. G. Bouttats, rézkarc, rézmetszet és akvarell, 9,6 × 24,4 cm. Pannonhalma, Főapátsági Múzeum Metszet- és rajztár, Tihanyi Bence és Bakos Ágnes felvétele
4. kép. *Miracula sancti Martini episcopi*, 12–13. század. Paris, Bibliothèque municipale de Dijon. Manuscrits de Cîteaux, Ms. 641. fol. 113r. Permalink: <http://patrimoine.bm-dijon.fr/pleade/>
5. kép. Schoenvisner, St.: *Antiquitatum et historiae...*, VI. tábla. Anton Tischler metszete

Kosztla László: Szent Márton tiszteletének magyarországi kezdete. Megjegyzések Pannonhalma alapításához

1. kép. Pergamen, 48 × 45,5. Pannonhalma, Főapátsági Levéltár, Capsa 13. A. Tihanyi Bence és Bakos Ágnes felvétele
2. kép. Pannonhalmi Főapátság, Porta Speciosa timpanonja, Tihanyi Bence és Bakos Ágnes felvétele
3. kép. Marcus Kálti: *Chronica de gestis picta*, 1360 körül. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Fol. Lat. 3922.

Zágorhidi Czigány Balázs: Szent Márton-patrocíniumok a középkori Vas vármegyében

1. kép. A szerző felvétele
2. kép. A szerző felvétele

Seláf Levente: Szent Márton mint magyar királyfi. Egy hagiográfiai motívum története

1. kép. *Weißnauer Passionale*, 1170–1200 körül. Coligny (Switzerland, Fondation Bodmer, Cod. Bodmer 127, fol. 125v. Permalink: <http://www.e-codices.unifr.ch/en/list/one/cb/0127>
2. kép. Péan Gatineau: *Vie de saint Martin de Tours*, 1290–1310 körül. Paris, Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits, Français 1043, fol.1r
3. kép. https://books.google.hu/books?id=xjxTAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
- 4–5. kép. Archives départementales Indre-et-Loire, Liasse G365
6. kép. Francia ékszerládikó, 1320–1340 körül. Elefántcsont, 7,9 × 21,6 × 10,1 cm. New York, The Metropolitan Museum of Art, No.17.190.177a, b. Permalink: <http://www.metmuseum.org/art/collection/search/464133>
7. kép. Jacques de Voragine: *Légende dorée*, 1348. 1° „*La Légende des Sains*”, trad. de Frere Jehan de Vignay. Paris, Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Français 241, fol. 300r
8. kép. 1401–1500 körül. Paris, Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Français 1534, 74v–75r

Csernus Sándor: V. László franciaországi követségének forrásaihoz. Tours, 1457. december

1. kép. Osztrák festő, 15. század második fele. Olaj, hársfa, 38,5 × 54 cm. Budapest, Szépművészeti Múzeum, Régi Képtár, Ltsz. 6960.
- 2–3. kép. Paris, Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Ms. lat. 11414

Gausz Ildikó: Hamu vagy láng? Szent Márton-kultusz és egyházi reformfolyamatok Touraine-ben a vallásháborúk idején

1. kép. Antoine Carot festménye, 1565 körül. Conservé au Musée des Beaux-Arts de Lyon. Permalink: https://en.wikipedia.org/wiki/Iconoclasm#/media/File:Le_Sac_de_Lyon_par_les_R%C3%A9form%C3%A9s_-_Vers1565.jpg
2. kép. <http://www.certiferme.com/blog/article-735-115537-normale-tours37-basilique-saint-martin-quelques-vitraux.html>
3. kép. Ismeretlen 17. századi festő. Collections de l'hôtel Gouin de la Sté archéologique de Touraine, www.societearcheotouraine.eu, gestionnaire Conseil départemental 37, cote HG 870.055.0001
4. kép. [https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Basilique_Saint-Martin_de_Tours#/media/File:Tours_-_Basilique_Saint-Martin_-_Tombeau_reconstitu%C3%A9_de_Saint-Martin_\(7-2014\)_2014-08-20_15.30.07.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Basilique_Saint-Martin_de_Tours#/media/File:Tours_-_Basilique_Saint-Martin_-_Tombeau_reconstitu%C3%A9_de_Saint-Martin_(7-2014)_2014-08-20_15.30.07.jpg)
5. kép. Metszet, *Monasticon Gallicanum*, 17. század. Permalink: [https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Abbaye_de_Marmoutier_\(Tours\)#/media/File:Abbaye_Saint-Martin_de_Marmoutier_dans_Monasticon_Gallicanum.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Abbaye_de_Marmoutier_(Tours)#/media/File:Abbaye_Saint-Martin_de_Marmoutier_dans_Monasticon_Gallicanum.jpg)

Pálffy Géza: A pozsonyi Szent Márton-koronázótemplom. A kora újkori Magyar Királyság egyik legfontosabb temetkezőhelye

1–6. kép. Bokor Zsuzsa felvételei (2002)

Tóth Gergely: A Pannonhalmi Főapátság a 16–18. századi történeti irodalomban. Zsámboky Jánostól Bél Mátyásig

1. kép. Theodore de Bry metszete. London, Wellcome Library, No. 8348i. Permalink: <https://wellcomeimages.org/indexplus/image/V0005194.html>
2. kép. Öntött, vésett ezüst, vas nyélen, 61 mm. Pannonhalma, Főapátsági Levéltár. Tihanyi Bence és Bakos Ágnes felvétele
3. kép. Vászon, olaj, 1749 körül. Rimaszombat (Szlovákia), Gömör–Kishonti Múzeum. Permalink: https://hu.wikipedia.org/wiki/B%C3%A9l_M%C3%A1ty%C3%A1s#/media/File:B%C3%A9l_M%C3%A1ty%C3%A1s-001.jpg
4. kép. Zsoldos Xavér akvarellje. Papír, 45,5 × 135 cm. Pannonhalma, Főapátság, Képtár, Tihanyi Bence és Bakos Ágnes felvétele

Tóth Ferenc: A szombathelyi Szent Márton-kultusz a kora újkori és újkori utazók szemével

1. kép. Géfin Gyula tanácsai alapján festette Döbrentei Gábor. Magántulajdon
2. kép. Theodore de Bry metszete. London, Wellcome Library, No 3654. Permalink: <https://wellcomeimages.org/indexplus/image/V0003455.htm>
3. kép. Johann Christoph Winkler metszete. Zarándokemlék, Szent Márton-plébánia, Szombathely
4. kép. MNL VaML, IV. 1. a. Vas Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, Kis- és közgyűlési jegyzőkönyvek, 1729. július 18-i kisgyűlés
- 5–6. kép. Schoenvisner, St.: *Antiquitatum et historiae...*, II. és XV. tábla. Anton Tischler metszetei
- 7–8. kép. Schoenvisner, St.: *Antiquitatum et historiae...*, címlapja és az első fejezet kezdőképe, Anton Tischler metszete
9. kép. Constance Mayer metszete. *Collection complète des portraits des Grands-Aigles et des Grands-Officiers de la Légion d'Honneur...*, Paris, 1810. Paris, Bibliothèque nationale de

- France, Département Estampes et photographie, 4-NA-52. Permalink: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Btv1b8453983r-p065.jpg>
10. kép. Cyprien Polydore: *Voyages en Allemagne, en Autriche-Hongrie et en Italie*. Cassard frères, Périgueux, 1888. Paris, Bibliothèque nationale de France, Département Philosophie, histoire, sciences de l'homme, 8-G-6537

Kövér Lajos: Szent Márton és szülőföldje a francia szótárirodalomban

1. kép. https://books.google.hu/books?id=aJpg2KJAX50C&pg=PR4&lpg=PR4&dq=Vanel+Histoire+des+conclaves+depuis+C1%C3%A9ment+V+jusqu%E2%80%99%C3%A0+pr%C3%A9sent&source=bl&ots=KCKcJ1t5_N&sig=2-Bb2gYTLXXx-C5FsoHxA7rpv9cM&hl=hu
- 2–3. kép. <https://books.google.hu/books?id=dXIUAAAAcAAJ&printsec=frontcover&dq=Vanel+Le+royaume+de+la+Hongrie&hl=hu>
4. kép. Etienne Desrochers metszete. 15 × 10 cm. Amsterdam, Protestantse portretten van Museum Catharijneconvent en Vrije Universiteit. Permalink: <http://www.geheugenvannederland.nl/?nl/items/VUMCC01:UBVU001-1-MOR-001>
5. kép. Louis Boudan: *Veüe du bourg et du chasteau de Candé. En Touraine, appartenant à M.gr l'Archevesque de Tours*. Akvarell, 32,8 × 29,3 cm. Paris, Bibliothèque nationale de France, Département Estampes et photographie, EST VA-37 (2)
6. kép. *Le Grand Dictionnaire géographique et critique*, 1737. Permalink: https://de.wikipedia.org/wiki/Antoine-Augustin_Bruzen_de_La_Martini%C3%A8re#/media/File:Le_Grand_Dictionnaire_Geographique_Et_Critique_-_Tome_7_-_Titre.jpg

Szász Géza: Szent Márton a 19. század első felének francia útleírásaiban

1. kép. <https://books.google.hu/books?id=HShMAAAAMAAJ&pg=PP9&lpg=PP9&dq=Fran%C3%A7ois-Sulpice+Beudant:+Voyage+min%C3%A9ralogique+et+%C3%A9ologique+en+Hongrie+pendant+1%E2%80%99ann%C3%A9e+1818.+1%E2%80%93+Verdi%C3%A8re,+Paris,+1822>
2. kép. Schoenvisner, St.: *Antiquitatum et historiae...*, p. 384., Anton Tischler metszete
3. kép. Wiesse de Marmont, Auguste-Frédéric-Louis: *Voyage du maréchal duc de Raguse en Hongrie, en Transylvanie, dans la Russie méridionale...*, Ladvoat (Paris), 1837–1838. Paris, Bibliothèque nationale de France, département Département inconnu, Paris: B. Institut * S. 182. D
4. kép. <https://books.google.hu/books?id=qC1HHpo8daMC&pg=PA7&dq=Dutens,+Louis:+Itin%C3%A9raire+des+routes+les+plus+f&hl=hu>
5. kép. <https://books.google.hu/books?id=ÈmhXAAAAcAAJ&pg=PA339&dq=Reichard+Itin%C3%A9raire+du+Royaume+de+Hongrie,+et+de+Turquie&hl=hu>

Katona Csaba: Utazás Füredre

1. kép. *Vasárnapi Újság*, XXVI. 1879. július 20. 460.
2. kép. *Vasárnapi Újság*, XXVI. 1879. július 20. 461.

Melega Miklós: Szent Márton hazatér. Az 1913. évi ereklyeátvitel útja

1. kép. *Szombathelyi Újság*, 1913. június 22. 5.
2. kép. MNL VaML, SZV Pg. Közíg ir. I. 2517/1913.
3. kép. MNL VaML, Vizmathy Géza szombathelyi amatőr fotós iratai. 207. fol. 559. sz. felvétel
4. kép. Molnár József gyűjteménye, Szilárd Tódor felvétele

5. kép. Antoine Selsosse gyűjteménye, Knebel Jenő felvétele
6. kép. Molnár József gyűjteménye, Haber Henrik felvétele
7. kép. Antoine Selsosse gyűjteménye, Knebel Jenő felvétele
8. kép. Molnár József gyűjteménye
9. kép. Antoine Selsosse gyűjteménye, Knebel Jenő felvétele
10. kép. Molnár József gyűjteménye, Szilárd Tódor felvétele
11. kép. Antoine Selsosse gyűjteménye, Knebel Jenő felvétele
12. kép. Brenner József kanonok tulajdona
13. kép. *Szombathelyi Újság*, 1913. június 22. 6.
14. kép. Antoine Selsosse gyűjteménye

Balázs-Szabelski Enikő–Adam Szabelski: A Szent Márton utca szerepe Poznań város történetében

1. kép. https://pl.wikipedia.org/wiki/Pozna%C5%84#/media/File:Poznan_Braun_Hohenberg.jpg
2. kép. A szerző gyűjteményéből.
3. kép. <http://www.zeno.org/Ansichtskarten/M/Posen,+Posen/Steuerdirektion;+Landgericht;+Wilhelmstra%C3%9Fe>
4. kép. <http://www.wieczorkiewicz.org/obraz/192/zamek-cesarski-1911-1918-001>
5. kép. <http://www.zeno.org/Ansichtskarten/M/Posen,+Posen/Neue+Kaiserpfalz>
6. kép. A szerző gyűjteményéből.
7. kép. A szerző gyűjteményéből.
8. kép. Foto-Poznan. Permalink: <http://kulturaifetysze.blogspot.hu/2015/11/dni-swietomarcinskie-rogale.html>

Zsámbéky Monika: Szent Márton-ereklyék és tiszteletük Szombathelyen

1. kép. Masszi Ferenc rajza
  2. kép. Szent Márton-plébánia, Szombathely
  3. kép. Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár
  4. kép. Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár
  5. kép. Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár
  6. kép. Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár
  7. kép. Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár
  8. kép. Németh József és Székely Anikó felvétele
  9. kép. Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára
  10. kép. Szent Márton-plébánia, Szombathely
  11. kép. Szent Márton-plébánia, Szombathely
  12. kép. Szent Márton-plébánia, Szombathely
  13. kép. Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár
  14. kép. Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár
- A tanulmány felvételeit Németh József és Székely Anikó készítette

Szent Márton kora egyik legnagyobb utazója volt. Első nem mártír szentként a hosszú élet mellett megadatott neki, hogy kontinensünk jelentős részét bejárhatta. Utazásainak sora nem ért véget halálával, hiszen holtteste kalandos úton került Tours-ba, majd ereklyéi is nagy utat tettek meg: hol a viking támadók elől menekítették, hol a szent tisztelete jeléül juttatták el azokat távoli tájakra – 1913-ban éppen Szombathelyre. Szent Márton népszerűségét a középkorban jól jelezte a Tours-ba irányuló zarándokok tömege. Ehhez fogható sokaság csak a római és a jeruzsálemi zarándoklatokon vett részt.

Szent Márton Szombathely szülőtte. Mind a mai napig olvasható a neki szentelt templomban a felirat: *Hic natus est sanctus Martinus*, vagyis *Itt született Szent Márton*. Márton hosszú évszázadokra Európa-szerte ismertté tette Szombathelyt, így könnyű dolga volt a középkori zarándoknak, ha el akart jutni Szent Márton szülőhelyére. Viszonylag egyszerűen tájékozódhatott, hiszen mindenki által jól ismert helyre tartott, amelyet *Patria sancti* vagy *divi Martini* (azaz Szent Márton hazája) megnevezéssel még a korabeli térképek is feltüntettek.

Kötetünk a mártoni, az európai népeket összekötő – valódi és képletes – utak, kultuszhelyek és azok változásainak bemutatásával az európaiságot megalapozó több évszázados hagyományok továbbélését állítja középpontba.

Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

